

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

REVISTA BISTRITEI XXI/2

2007

Consiliul științific

Acad. Dumitru PROTASE, Universitatea "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca
Prof. univ. Toader NICOARĂ, Universitatea "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca
Prof. univ. Doru RADOSAV, Universitatea "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca
Dr. Volker WOLLMANN, Gundelsheim, Germania

Colegiul de redacție

Corneliu GAIU - redactor responsabil, Gheorghe MARINESCU,
George G. MARINESCU, Virgil MUREȘAN, Horațiu BODALE,
Valentin ORGA, Ionuț COSTEA, Gela NEAMȚU

Culegere computerizată, prelucrare imagini și desene: Elena PLENICEANU

Orice corespondență referitoare la publicația
"Revista Bistriței" se va adresa:

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

Str. Gen. Grigore Bălan, nr. 19

4400 Bistrița

Tel./fax: 0263-211063

Toute correspondance sera envoyée a l'adresse:

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

Str. Gen. Grigore Bălan, nr. 19

4400 Bistrița

Tel./fax: 0263-211063

Roumanie

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

**REVISTA BISTRITEI
XXI / 2
ISTORIE**

© Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

ISSN 1222-5096

Editura Accent, 2007

Str. Dorobanților nr. 98

Tel./fax: 0264-265922

e-mail: office@accentpublisher.com

CUPRINS

Vasile MĂRCULEȚ, <i>Asupra identificării geților, dacilor și Daciei din operele autorilor bizantini din secolele X-XV</i>	7
Mihai Florin HASAN, <i>Câteva considerații asupra practicilor divinatorii, a magiei și a vrăjitoriei în Evul Mediu (secolele XIV-XV). Studiu de caz: Ungaria și voievodatul Transilvaniei</i>	13
Dorin-Ioan RUS, <i>Sigilii cu însemne meșteșugărești în colecția privată Florian Rusu din Gheorgheni</i>	21
Iosif UILĂCAN, <i>Biserica în perioada comitatului Bistrița-Năsăud (1876-1918)</i>	27
Felician SUCIU, <i>Mitteileuropa în epoca revoluției de la 1848</i>	63
Anamaria MARA, <i>Țigani: geneza unei structuri identitare marginale</i>	69
Rozália PORÁCZKY, <i>Societățile cultural-științifice și rolul lor în viața culturală maghiară în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Transilvania</i>	81
Iulia Adina POP, <i>Ingerințe feminine în spațiul public transilvănean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	89
Elena Andreea BOIA, <i>Imaginea “pieilor roșii” în Transilvania (secolul al XIX-lea și până la Primul Război Mondial)</i>	101
Horățiu BODALE, <i>Români din Țara Românească și Moldova în Italia în epoca modernă</i>	109
Ana Maria VELE, <i>Personalul diplomatic al României în Franța (1882-1914)</i>	117
Dorel MARC, <i>Publicistica de debut a lui Elie (Miron) Cristea și mediul cultural-școlar năsăudean. Preocupări etno-folclorice</i>	127
Petre DIN, <i>Modelul identitar românesc în publicistica interbelică a lui Mircea Eliade</i>	139
Adrian ONOFREIU, <i>Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud între 1918-1938</i>	145
Ionuț COSTEA, <i>Mitbiografia eroului comunist între propagandă și memorie</i>	173
Nicolae BALINT, <i>Acțiunile Ministerului Informațiilor în județul Mureș pentru sprijinirea PCR în preajma alegerilor din noiembrie 1946.</i>	193
Manuela MARIN, <i>Demonstrația de la 23 August – de la manifestare politică la una de cult (1965-1989)</i>	199
Anca STÂNGACIU, <i>Presa italiană și aspecte ale integrării României în structurile Uniunii Europene</i>	209

Anca STÂNGACIU, <i>Le relazioni tra la Romania e l'Italia nel contesto dell'integrazione Europea</i>	217
Giordano ALTAROZZI, <i>Ideea despre Europa între Evul mediu și epoca integrării</i>	223
Recenzii, viață științifică	
<i>Wigant Weltzer, WEGE, IRRWEGE, HEIMWEGE. Schulen, Erziehungsheime und Erziehungsanstalten des Volksbundes der Deutschen in Ungarn – 1940-1944, Rothenburg ob der Tauber, 2005, 144 p.</i> (Dorin Ioan RUS).....	235
<i>Dorin-Ioan Rus, Sub semnul lui Marte. Militarii Reghinului, editura "Accent", Cluj-Napoca, 2007, 544 pp.</i> (Nicolae BALINT)	236
<i>Abrevieri</i>	237

Asupra identificării *geților, dacilor și Daciei* din operele autorilor bizantini din secolele X-XV

Vasile MĂRCULEȚ

O caracteristică a lucrărilor autorilor bizantini din secolele X-XV o reprezintă tendința lor spre arhaizare. Fideli acestei orientări literare și modelelor din antichitate, în lucrările lor, ei utilizează constant, pentru a denumi popoare, țări, locuri etc. contemporane epocii în care scriu, etnonime sau toponime antice. Între acestea, destul de frecvent sunt folosite etnonimele *daci* și *geți*, sau toponimul *Dacia* pentru a desemna diferite popoare sau organizări politico-statale din această parte a continentului, sau uneori chiar mai îndepărtate. Asupra acestor denumiri, a identificării și localizării lor ne vom concentra în continuare în materialul prezent.

Facem de asemenea precizarea că folosirea, uneori concomitentă, a celor două etnonime, *geți* și *daci*, de către unii autori bizantini în lucrările lor nu ne permite abordarea independentă, separată, a informațiilor referitoare la ele, ci în comun. În această situație, am optat pentru o prezentare și o tratare cronologică a acestor știri.

În secolul al X-lea, în lucrarea cunoscută sub denumirea *Lexiconul Suidas*, autorul sau autorii anonimi face/fac următoarea precizare: „*Dacii: care acum sunt numiți pecenegi*”¹. Fără îndoială, identificarea pecenegilor, contemporani autorului sau autorilor lucrării, cu dacii nu este rezultatul vreunei legături de înrudire între cele două popoare, ci el are categoric o conotație de ordin geografic: pecenegilor, care din secolul al X-lea s-au stabilit în teritoriile locuite altădată de daci, le-a fost acordat în mod arbitrar numele acestora².

Aceeași semnificație o are etnonimul *daci* și în două note marginale din secolul al XI-lea la lucrarea lui Constantin Porphyrogenetos, *De administrando imperio*, semnalate de bizantinistul maghiar Moravcsik Gyula. Prima dintre ele apare în forma „*dacii pecenegi*”, iar cea de-a doua, foarte explicită, precizează că „*pecenegii care se numeau mai întâi daci*”³. Aceeași semnificație o are etnonimul *daci* și în *Lexiconul* lui Ioan Zonaras din secolul al XII-lea, care consemnează: „*daci: pecenegii*”⁴.

Denumirile de *geți* și *daci* folosite pentru a denumi populațiile de la nord de Dunăre se întâlnesc și în lucrările cronicarilor Mihail Psellos (sec. XI) și Anna Comnena (sec. XII), care relatează o invazie pecenegă în imperiu în anul 1059, anihilată de împăratul Isaac I Comnenos (1057-1059). Primul relatează că „*popoarele acelea, care stăpânesc peste pământurile despărțite de împărăția romeilor prin Istros, se sculară fără veste și se mutaseră cu totul pe pământurile noastre din pricina geților vecini cu ei, care, tot prădându-i și jefuindu-i îi siliră să se strămute*”⁵. La rândul său, Anna Comnena, referindu-se la aceleași evenimente, relatează că atunci „*când căpeteniile dacilor nu au mai vrut să respecte înțelegerea pe care o încheiaseră odinioară cu romeii, încălcând-o și nerespectând jurământul, aflând acest lucru, sauromații, care erau numiți de cei vechi mysieni, nu au mai vrut să stea liniștiți în granițele lor, căci aceștia locuiseră până atunci în ținutul pe care Dunărea îl despărțea de imperiul romeilor, și l-au părăsit cu toții și au venit în ținuturile noastre. Ei au plecat de acolo din pricina dușmăniei pe care le-o purtau geții, vecinii lor, care nu încetau să-i atace*”⁶.

¹ *Suidae Lexicon*, editat Ada Adler, vol. II, Leipzig, 1930, p. 2; Cf. *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. II, București, 1970, p. 698-699.

² Cf. A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea, în lumina izvoarelor istorice armenesti*, în AIIN, Cluj, 1936-1938, 547-548. Pentru discuții mai ample, vezi: S. Brezeanu, *Les „Daces” de Suidas. Une réinterprétation*, în RESEE, XXII, 1984, 2, p. 113-122.

³ Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, vol. II, Berlin, 1958, p. 116.

⁴ Iohannis Zonarae, *Lexicon ex tribus codicibus manuscriptis nunc primum editis observationibus illustravit et indicibus instruit* J.A.H. Tittmann, vol. I, Leipzig, 1808, p. 464; Cf. S. Brezeanu, *op. cit.*, p. 113-114.

⁵ Mihail Psellos, *Cronografia. Un veac de istorie bizantină (976-1077)*, ed. N.Ș. Tanașoca și R. Alexandrescu, Iași, 1998, VII, 67.

⁶ Anna Comnena, *Alexiada*, ed. N.Ș. Tanașoca și M. Marinescu, București, 1977, III, VIII, 6 (în continuare: Comnena).

Identificarea popoarelor pe care cei doi autori bizantini îi denumesc *geți* sau *daci* a constituit o problemă care s-a aflat în atenția specialiștilor. Astfel, *geții* sunt identificați de Moravcsik Gyula, Gyoni Mathias, Vasilka Tăpkova-Zaimova, Petre Diaconu sau Nicolae-Șerban Tanașoca cu uzii⁷. Nicolae Iorga, în schimb, consideră că *geții* menționați de cronicarii bizantini „*nu pot fi decât cumanii*”⁸, identificare acceptată și de I. Ferent⁹. În ceea ce-l privește pe Ion Barnea acesta susține că sub denumirea de *geți*, este probabil „*că trebuie să înțelegem pe românii dintre Carpați și Dunăre*”¹⁰.

După părerea noastră, credem că răspunsul este puțin mai complex. Ca urmare, noi considerăm că *geții* menționați de cei doi autori bizantini trebuie identificați, fie cu românii nord-dunăreni, fie, cel mai probabil, dată fiind convulsiile etnice din această regiune în perioada menționată, cu acel conglomerat de populație format din aceștia și noile elementele turanice, uzii, aflate în curs de afluire în regiune.

Cine sunt însă *dacii* amintiți de cronicarii bizantini? În acest caz, majoritatea specialiștilor îi identifică pe aceștia cu maghiarii¹¹. La fel sunt identificați *daci* menționați de Anna Comnena și cu prilejul prezentării unei invazii pecenege consumate în primăvara anului 1087, când relatează: „*Odată cu sosirea primăverii, Tzelgu (căpetenia care se afla în fruntea armatei sciților) a trecut valea superioară a Dunării în fruntea unei armate puternice, cam de optzeci de mii de oameni, sarmați și sciți, și un corp numeros de daci, al căror conducător se numea Solomon*”¹².

După părerea noastră, identificarea *dacilor* menționați de Anna Comnena cu ungurii este o problemă discutabilă. Ne bazăm această afirmație pe faptul că în 1059, când are loc prima dintre cele două invazii de care ne ocupăm, Ungaria se afla în plin război civil, ce-l opunea pe regele Andrei I (1046-1060) fratelui său Bela, viitorul rege (1060-1063)¹³, fapt ce nu-i permitea să se angajeze într-o campanie împotriva Bizanțului, iar în 1087 când se consumă ce de-a doua incursiune barbară în imperiu, la care participă ex-regele Solomon (1063-1074), acesta era el însuși fugăr la barbari¹⁴, fapt care nu-i permitea să comande contingente regulate ale armatei maghiare. Pe baza acestor informații, conchidem că *daci* participanți la cele două invazii pecenege în Imperiu Bizantin din 1059 și 1087, menționate de Anna Comnena, sunt luptători proveniți din teritoriile aflate sub jurisdicția regilor Ungariei, cel mai probabil din Transilvania, acționând alături de pecengi sub comanda unor căpetenii proprii (în 1059), sau în serviciul lui Solomon (în 1087), putând fi deci foarte bine, atât români, cât și unguri, sau chiar cete mixte.

La sfârșitul secolului al XI-lea și în prima jumătate a secolului al XII-lea, asemenea etnonime apar și în poeziile cu caracter istoric ale poetului Theodoros Prodromos. Astfel, cu ocazia încoronării basileului Alexios I Comnenos (1081-1118) în anul 1081, acesta scria un poem în versuri, între care și acela că „*pe tine te ocratesc triburile diocleților și dacilor*”¹⁵.

Cine sunt *dacii* la care face referire poetul bizantin? De unde este originară această populație care le-a împrumutat numele? Răspunsul ni-l oferă însuși poetul bizantin. Asocierea lor cu triburile diocleților sau diocleilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice, ne permit concluzia că, Theodoros Prodromos folosește etnonimul *daci* pentru a-i desemna pe o parte din locuitorii nord-vestului Peninsulei Balcanice, cei care în epoca sa ocupau teritoriile fostei dioceze romano-bizantine Dacia.

⁷ Gy. Moravcsik, *op. cit.*, p. 111; M. Gyoni, *Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristrion*, în *Ostmitteleuropäische Bibliothek*, nr. 48, Budapest, 1944, p. 91; V. Tăpkova-Zaimova, *Quelques remarques sur les noms ethniques chez les auteurs byzantins*, în *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, Budapest, 1968, p. 403; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 59, n. 166; N.Ș. Tanașoca, *Note la M. Psellos, Cronografia*, p. 245, p. 53; Idem, *Note la Ana Comnena, Alexiada*, vol. I, p. 135, n. 3.

⁸ N. Iorga, *Cele dintâi cristalizări de stat ale românilor*, în Idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, București, 1984, p. 44.

⁹ I. Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, 1931, p. 5.

¹⁰ I. Barnea, *Criza stăpânirii bizantine. Problema formațiunilor politice din a doua jumătate a secolului al XI-lea pe teritoriul Dobrogei*, în I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III: *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1970, p. 132.

¹¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 44; Gy. Moravcsik, *op. cit.*, p. 116; N.Ș. Tanașoca, *Note la Ana Comnena, Alexiada*, vol. I, p. 135, n. 1.

¹² Comnena, VII, I, 1. Pentru prezentarea acestei campanii împotriva Bizanțului, vezi și: *Chronicon pictum Vindobonense (Cronica pictată de la Viena)*, în G. Popa-Lisseanu, *Fontes Historiae Daco-Romanorum (Izvoarele istoriei românilor)*, vol. XI, București, 1935, LXII, unde acțiunea este atribuită cumanilor (în continuare: *Chronicon pictum*).

¹³ *Chronicon pictum*, LI.

¹⁴ Cf. *Ibidem*, LXII, unde se afirmă că fostul rege Solomon s-a refugiat la cumanii.

¹⁵ Theodoros Prodromos, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. IV, București, 1982 p. 68-69.

Etnonimul *daci* se regăsește de asemenea și în versurile adresate de același poet împăratului Ioan II Comnenos (1118-1142). Omagiindu-l pe împărat cu prilejul victoriei obținute în anul 1128 asupra forțelor maghiare în apropiere de Belgrad, poetul bizantin scrie între altele și că „*ai învins neamul dacilor*”¹⁶.

Se referă și în acest caz autorul bizantin la aceiași locuitori ai fostei diocese Dacia ca și în cazul precedent? Cu siguranță nu! Plecând de la faptul incontestabil că în cadrul armatei maghiare au luptat și importante contingente recutate din rândul românilor transilvăneni, considerăm că, în acest caz, aceștia sunt desemnați cu etnonimul *daci* de către poetul bizantin¹⁷. Credem de asemenea că la aceiași români transilvăneni se referă poetul bizantin și în alte două din poeziile sale. Spre exemplu, astfel de referiri face și atunci când adresându-se aceluiași împărat, Ioan II Comnenos, subliniază că „*ai dat cetățenilor credincioși, ca prizonieri să le care apă, pe daci și toate popoarele de lângă Istru*”, sau amintește „*izbânzile împotriva întregului neam dacic și ale întregii Pannonii*”¹⁸.

În același secol al XII-lea, etnonimele *daci* și *geți*, folosiți pentru a denumi etnii contemporane, se regăsesc și într-un discurs al oratorului Nikolaos Kallikles, rostit în fața împăratului Ioan II Comnenos pe care îl îndeamnă: „*Poate să urle un câine persan, o panteră scitică, un lup getic sau să strige peonii și să țipe dacul, tu încleștează-ți fălcile, stăpâne, și zdrobește*”, pentru ca în continuare, referindu-se la victoriile basileului să constate că „*nimiceai scîiții, fugăreai geții*”¹⁹.

Etnonimul *daci* folosit de acest autor are o certă semnificație etno-geografică. El îi desemnează cu certitudine pe românii nord-dunăreni, în speță pe cei din Transilvania, vecinii ungarilor.

Mai dificilă este însă identificarea *geților* amintiți de Nikolaos Kallikles. Editorul român al textului, H. Mihăescu, a văzut în ei pe „*vlahi sau bulgari*”²⁰. În ceea ce ne privește, considerăm că prin *geți*, autorul bizantin îi desemnează pe românii nord-dunăreni. Ne bazăm această opinie pe faptul că acesta îi asociază, atât cu „*lupul getic*”, cu trimitere directă la stindardul și simbolul geto-dacilor (*draco*), cât și cu *scîiții*, care nu sunt alții decât pecenegii, pe care i-au secondat, foarte probabil, în campania lor împotriva imperiului din anul 1127, în urma căreia aceștia au fost nimiciți de forțele imperiale comandate de basileul Ioan II Comnenos.

Trimiteri interseante la *daci* apar și în lucrarea hagiografică *Cuvânt despre minunile Sfântului Dimitrie*, a disconului și arhivarului din Thessalonik, Ioannes Staurakios (sec. XII-XIII). Aceste știri apar în câteva fragmente ale lucrării care relatează misiunea de pacificare a unui demnitar bizantin (guvernator) la *daci*.

Prezentând întâmplările trăite de acesta în călătoria sa, autorul bizantin relatează pentru început că „*a ajuns la Thessalonik [...], un guvernator în drum spre daci. El urmărea să meargă acolo spre a liniști unele tulburări lumești, însă a fost înfruntat de o boală neașteptată și dus în cetate spre a face un popas*”²¹. În continuare, aflăm că însănătoșindu-se miraculos, „*după ce a pus rânduială în felul acesta, cu mărînimie [...], a pornit mai departe în călătorie spre daci*” și că „*după ce a luat hlanida sfântă a martirului ca însoțitoare și tovarășă de călătorie, guvernatorul s-a luminat la față și s-a îndreptat repede spre daci, ajungând până la Istru*”²².

Principalele probleme pe care le ridică informațiile prezentate sunt identificarea populației desemnate cu numele de *daci* și a locului său de origine. Asupra acestor aspecte ne vom opri în continuare.

Răspunzând acestei întrebări, H. Mihăescu, editorul român al textului, bazându-se, foarte probabil, pe faptul că un guvernator imperial nu putea fi numit decât în fruntea unei populații din interiorul hotarelor imperiului, susține că „*guvernatorul mergea de la Constantinopole, prin Thessalonik și valea Vardarului, spre Dacia Ripensis*”²³. În consecință, plecând de la această concluzie, el îi identifică astfel pe *dacii* din lucrarea lui Ioannes Staurakios cu locuitorii teritoriilor acestei foste provincii romano-bizantine, riverană Dunării.

În ceea ce ne privește, nu împărtășim această opinie. Ne bazăm această contestație pe câteva informații transmise de același autor care ne informează că pentru a ajunge la *dacii*, demnitarul bizantin care, foarte probabil, în momentul trimiterii în această misiune îndeplinea funcția de guvernator al vreunei theme a

¹⁶ *Ibidem*, p. 70-71.

¹⁷ Cf. H. Mihăescu, *Note la Theodoros Prodromos*, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, p. 71, unde emite o opinie asemănătoare.

¹⁸ Theodoros Prodromos, în *loc. cit.*, IV, p. 70-71.

¹⁹ Nikolaos Kallikles, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, p. 46-47.

²⁰ Cf. H. Mihăescu, *Note la Nikolaos Kallikles*, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, p. 46-47.

²¹ Ioannes Staurakios, *Cuvânt despre minunile Sfântului Dimitrie*, I, 5, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, p. 92-93.

²² *Ibidem*.

²³ H. Mihăescu, *Note la Ioannes Staurakios*, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, p. 93.

imperiului, de unde și calitatea atribuită de autor, a trebuit să traverseze Dunărea²⁴. Această informație îi plasează pe *dacii* menționați de autorul bizantin la nord de fluviu, pe malul său stâng. Plecând de la această constatare, conchidem deci că prin *daci*, autorul îi desemnează, nu pe locuitorii din fosta Dacie Ripensis, ci pe cei din fosta Dacia Traiană, din regiunile riverane Dunării, în rândul cărora, în momentul istoric respectiv, îi putem identifica, în primul rând, pe români, dar și pe cumani.

Pe baza concluziei de mai sus considerăm oportun să facem precizarea că demnitarul bizantin nu a fost trimis la *daci* pentru a ocupa o funcție administrativă din cadrul ierahiei provinciale bizantine, ci el a îndeplinit o misiune diplomatică, cea a unui ambasador, trimis la o populație dinafara granițelor imperiului. Totodată, informațiile cuprinse în lucrarea lui Ioannes Staurakios relevă strânsele legături existente între Imperiul Bizantin și locuitorii de pe malul stâng al Dunării²⁵.

În secolul al XIV-lea, referiri la Dacia întâlnim în *Oracolele lui Leon*. Respectiva lucrare înregistrează între altele faptul că „*tătarii și ismaeliții iau Sebasteia, Dacia*”²⁶.

Nicolae Iorga, istoricul care a semnalat pentru prima dată izvorul în istoriografia românească, într-o scurtă notă, consideră că aluzia la această Dacie este una obscură, iar contextul în care ea este menționată este unul asiatic²⁷. În ceea ce ne privește, analizând cu atenție această sursă am constatat că ea prezintă cuceririle mongole și musulmane din Asia și Europa absolut haotic, fără a face vrea distincție între unele și altele. Mai mult chiar, sursa respectivă amestecă arbitrar și dezordonat, fără nicio ordine sau vreun criteriu, regiuni și localități din Europa cu unele din Asia. Pe baza acestei constatări, conchidem deci că cucerirea Daciei este atribuită de izvorul în cauză, tătarilor. În consecință, susținem că această Dacie la care face trimitere sursa bizantină nu este în niciun caz vreo regiune asiatică, ci că toponimul respectiv desemnează, fără dubii, teritoriile carpato-dunărene.

Etnonimele *geți* și *daci* și toponimul *Dacia* sau variante ale lor se regăsesc din abundență și în lucrările unor cronicari bizantini din secolul al XV-lea. În unele situații, foarte rare de altfel în această epocă, ele îi desemnează pe unguri, dar în majoritatea covârșitoare a cazurilor însă, ele se referă la românii nord-dunăreni.

O informație în sensul că uneori etnonimele *geți* și *daci* i-ar desemna pe ungurii ne oferă cronicarul Laonikos Chlakokondylas. Referindu-se la originile ungurilor acesta consemnează faptul că în societatea bizantină „*unii cred că aceștia au fost geți în vechime; locuind sub muntele Hem și, îndurând multe rele din partea sciților, s-au retras în sus în țara aceasta, în care locuiesc și acum; alții spun că au fost daci*”²⁸. Falsitatea acestor păreri este sublinată de cronicarul bizantin însuși, care contestă veridicitatea lor.

Cu etnonimul *daci*, Chlakokondylas îi desemnează însă pe românii nord-dunăreni, al căror teritoriu de locuire este desemnat de cronicarul bizantin cu toponimul *Dacia*. Autorul face însă o distincție clară între românii transilvăneni, numiți *peonodaci*, adică daci de lângă sau supuși de peoni, termen cu care sunt numiți ungurii, și românii extracarpatici, numiți *daci*. Aceeași distincție este făcută de cronicar și în

²⁴ Ioannes Staurakios, *op. cit.*, I, 5, în *loc. cit.*, p. 92-95: „*Acest fluviu navigabil și cu valuri mari înghetase cu totul din cauza gerului și se făcuse ca de piatră, dar după aceea se dezghețase în întregime de adierea călduță și ducea cu el sloiuri de gheață asemenea unor stânci de munte. Ce se putea face în asemenea împrejurări? Guvernatorul dădea să treacă, dar fluviul se înfuria și se întărâta, producând o mulțime de spumă, semn al însuflețirii, agitației și mișcării sale: el a rupt podul improvizat în grabă și l-a înghițit cu zgomot. Se scurgeau zile de-a rândul și fluviul nu îngăduia trecerea guvernatorului, de aceea acesta a chemat în ajutor martirul. I-a apărut în vis cutia în care pusese hlamida și cingătoarea acestuia; deci a poruncit ca acestea să fie puse împotriva valurilor. Le duse deci în apă și deodată, ca printr-o minune, fluviul și-a domolit avântul, ca și cum s-ar fi rușinat de hlamida martirului, întocmai ca odinioară Iordanul cel frumos în fața cutiei lui Isus Navi. Și astfel guvernatorul a trecut dincolo*”.

²⁵ Pentru alte informații privind legăturile Imperiului Bizantin cu românii nord-dunăreni în secolul al XII-lea, vezi: Ioannis Cinnami, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum ad fidem codicis Vaticani* recensuit Aug. Meineke, Bonn, 1836, VI, 3; Cf. *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. III, București, 1975, p. 238-241; Nicetae Choniatae, *Historia*, recensuit I. Bekker, Bonn, 1835, p. 170-171; Cf. *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. III, p. 250-251. Pentru discuțiile asupra informațiilor transmise de Ioannes Kinnamos și Niketas Choniates, vezi: E. Stănescu, *Les «Βλαχῶτες» de Kinnamos et de Choniates et la présence militaire byzantine au nord du Danube sous les Comnènes*, în RESEE, IX, 1971, 3, p. 585-593; V. Mărculeș, *Vlahii în acțiunile militare din timpul Comnenilor*. RIM, 2 (60), 2000, p. 46-47.

²⁶ *Oracolele lui Leon*, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, p. 136-137.

²⁷ N. Iorga, în RI, 6, 1920, 10-12, p. 272.

²⁸ Laonic Chalcocondil, *Expunerii istorice*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 60-61.

ceea ce privește organizările politico-statale ale acestora: Transilvania este *Dacia peonilor* sau *Peonodacia*, respectiv Dacia stăpânită de unguri și aflată în componența Regatului Ungariei, în timp ce Țara Românească este *Dacia*²⁹.

În acest punct al studiului nostru considerăm oportun să facem precizarea că Laonikos Chalkokondylas nu utilizează întotdeauna toponimul *Dacia* pentru a desemna exclusiv Țara Românească sau vreun alt spațiu geografic locuit de români. Astfel, în câteva cazuri, în lucrarea sa cronicarul bizantin îl folosește, fie în forma menționată, *Dacia*, fie în forma *Dania*, spre a desemna Danemarca³⁰.

Un alt cronicar bizantin din secolul al XV-lea care folosește etnonimele *geți* și *daci* pentru a-i desemna pe românii nord-dunăreni este Kritobulos din Imbros. Mult mai riguros însă decât predecesorii sau contemporanii săi în a utiliza aceste etnonime, cronicarul bizantin folosește pentru a-i desemna pe românii din diferitele arii geografice, numele strămoșilor lor care au locuit în antichitate regiunile respective. Spre exemplu, românii din spațiul intracarpatic și Banat sunt *daci*, iar teritoriile locuite de ei, respectiv Transilvania și Banatul, sunt denumite cu toponimul generic *Dacia*³¹. În schimb, românii de la sud de Carpați sunt *geți*, iar țara locuită de ei, Țara Românească, este „*țara geților*”, domnia munteană este „*domnia geților*”, domniile Țării Românești sunt „*domniile geților*” sau „*domni și oblăduitori ai geților*”³².

Semnalăm în acest context, ca pe un caz particular, faptul că Ioan (Iancu) de Hunedoara (1441-1456) este numit de Kritobulos, *Ioan Getul*³³. După părerea noastră, prin atributul *Getul* conferit lui Ioan de Hunedoara, cronicarul bizantin încearcă să acrediteze o teză care să susțină originea munteană a marelui militar și om politic transilvănean. Pe ce surse își bazează Kritobulos această opinie nu știm, dar suntem în măsură să afirmăm că ea este complet nefundamentată, originea transilvăneană a lui Ioan de Hunedoara, ridicat din rândul cnezimii hunedorene, fiind certă și în afara oricărei discuții.

În încheierea prezentului studiu, sintetizarea rezultatelor la care am ajuns în urma realizării sale ne permite formularea următoarelor **concluzii**:

1. O serie de cronicari sau literați bizantini din secolele X-XV – Anna Comnena, Theodoros Prodromos, Nikolaos Kallikles, Ioannes Sturakios, autorul sau autorii *Oracolelor lui Leon*, Laonikos Chalkokondylas, Kritobulos din Imbros – folosesc etnonimul *daci* pentru a-i desemna pe românii nord-dunăreni, îndeosebi pe cei sud-carpatici. Alții – Laonikos Chalkokondylas – utilizează etnonimul *peonodaci*, pentru a-i desemna pe românii transilvăneni. Uneori însă, cu etnonimul *daci*, unii autori bizantini – autorul sau autorii *Lexiconului Suidas*, Constantin Porphyrogenetos, Ioan Zonaras, Theodoros Prodromos – îi desemnează, fie pe pecenegi, fie pe locuitorii din fosta dioceză Dacia, sau în cazuri excepționale pe unguri.

2. Etnonimul *geți* este folosit de cronicarii și scriitorii bizantini din secolele X-XV – Mihail Psellos, Anna Comnena, Nikolaos Kallikles, Kritobulos din Imbros – pentru a-i desemna, în primul rând, pe românii nord-dunăreni. În unele cazuri însă, etnonimul *geți* este folosit de unii autori bizantini pentru a-i desemna pe pecenegi, iar, în situații extrem de rare, pe uzi sau maghiari.

3. Toponimul *Dacia* este folosit de autorii bizantini din secolele XIV-XV – autorul sau autorii *Oracolelor lui Leon*, Laonikos Chalkokondylas – pentru a desemna, fie întregul teritoriu locuit de românii nord-dunăreni, fie numai Țara Românească. Pentru desemnarea Transilvaniei, unii cronicari bizantini – Laonikos Chalkokondylas

²⁹ *Ibidem*, p. 63-64, 75, 93, 114-115, 120, 130, 137, 148, 155, 158, 171, 184, 189, 193, 197-200, 210, 214, 225, 282-291, 293, 300.

³⁰ *Ibidem*, p. 59: „De aici încolo se întinde (Germania, n.n.) la dreapta până la oceanul de pe la țara celților și la stânga de pe la Dania, precum și înspre insulele Britanice”; p. 68: „În portul acestui oraș (Bruges, n.n.) intră corăbiile din această mare a noastră și din orașele de la marginea oceanului ale Germaniei, Iberiei, Angliei, Daniei și ale altor stăpâniri”; p. 92: „Aici (în Inflanda, probabil Estonia sau Letonia) acostează și corăbiile din Dacia și Germania, aducând în această țară încărcături de mărfuri britanice și celtice totodată”. Pentru unele discuții asupra identificării popoarelor și teritoriilor desemnate cu etnonimul *daci* și toponimul *Dacia*, vezi: M.P. Dan, *Cehi, slovaci, și români în veacurile XIII-XVI*, Sibiu, 1944, p. 61-63, unde consideră că etnonimul *daci* și toponimul *Dacia* se referă la români și teritoriile românești; Cf. Fr. Pall, *Recenzia* la lucrarea lui M.P. Dan, în RHSEE, XXII, 1945, p. 320, unde consideră că termenii se referă la danezi și Danemarca.

³¹ Kritobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451-1467*, ed. V. Grecu, București, 1963, I, 14, 17; II 18, 1; II, 18, 4; IV, 10, 2.

³² *Ibidem*, IV, 10, 1; IV, 10, 3-10.

³³ *Ibidem*, I, 14, 17; IV, 10, 2.

– folosesc toponimul *Peonodacia*. În câteva cazuri, toponimul *Dacia* sau *Dania* este folosit în secolul al XV-lea de același Laonikos Chalkokondylas pentru a denumi Danemarca.

**Concerning the Identification of the *Getae*, *Dacians* and *Dacia*,
from the Byzantine's Writings of the 10-15th Centuries**
(Summary)

A series of byzantine authors from the 10 and 15th centuries, chroniclers writers and poets, use the term *Dacian* for designating the North-Danube Romanians, particularly the ones from South-Carpathians and the term *Peonodaci* for designating the Romanians from Transylvania and Banat. In some cases, they designate with the term *Dacians* the Pechenegs and Hungarians. The term *Getae* is used by the 10-15th centuries byzantine chroniclers and writers for designating first and foremost the Romanians between the Carpathians and Danube, in some cases the Pechenegs and very rarely the Uzi or Hungarians.

Câteva considerații asupra practicilor divinatorii, a magiei și a vrăjitoriei în Evul Mediu (secolele XIV-XV).

Studiu de caz: Ungaria și voievodatul Transilvaniei

Mihai Florin HASAN

Studiul de față își dorește să prezinte situația unor astfel de practici în regatul Ungariei și în cadrul celor șapte comitate ale Transilvaniei, pornind de la cele câteva surse care pot fi exploatate în acest moment și, de asemenea, câteva lămuriri asupra terminologiei utilizate pe parcursul acestui studiu.

1. Practicile divinatorii.

În conformitate cu Enciclopedia Catolică, *divinația* se definește ca procesul de căutare a aflării viitorului sau a lucrurilor ascunse prin metode neadecvate¹.

Enciclopedia religiilor definește *divinația* ca "arta sau practica descoperirii semnificației personale, umane a viitorului sau, mai simplu, a evenimentelor trecute sau prezente"². Dicționarul antichităților Greco-romane (*Daremberg-Saglio*) la vocea respectivă definește acest fenomen (*Μαντιχή*) ca și "cunoașterea gândirii divine" ce sunt traduse prin "semne simbolice perceptibile simțurilor" și sunt "relevante direct sufletului prin inspirație sau emoție psihică de origine supranaturală"³.

H. J. Rose a fost cel care a clasificat pentru prima dată tipurile de divinație și, după câte se pare, această tipologie este și astăzi ca atare recunoscută⁴. Ca urmare se practicau sau se interpretau: oneiromanția (interpretarea viselor), presentimentele, mișcările involuntare ale corpului, posesia de tip medium, necromanția (consultarea morților), observarea comportamentului animalelor, iar aici cea mai cunoscută practică era ornithomanția (interpretarea zborului păsărilor), observarea intestinelor sau organelor de animale, a poziționării și formelor acestora (extaspiție sau haruspicii), ultima mișcare a animalului sacrificat înainte de moarte, aruncarea zarurilor, extragerea unor fire mai lungi sau mai scurte dintr-o legătură (*sortilegiu*), citirea frunzelor de copaci (tasseografie), utilizarea cărților de joc (în engl. cartografie), decodarea fenomenelor naturale (geomantie, frenologie, astrologie)⁵.

Redactorii dicționarului antichităților au remarcat pe bună dreptate faptul că termenii folosiți în lumea greacă și romană pentru a defini divinația sau practicile divinatorii nu sunt întotdeauna riguroși sinonimi, dar nici nu existau diferențe foarte mari între modul în care lumea greacă sau romană percepea și executa astfel de practici⁶.

Astfel, într-un sistem religios care are la bază legătura între individ și puterea supranaturală, *divinația* își găsește resursele eșalonate undeva între simpla rugăciune, care exprimă imposibilitatea umană, și magie, care relevă supremația umană⁷. În fapt, este vorba despre dorința omului de a cunoaște, prin relevarea de către puteri invizibile, a ceea ce ar vrea să cunoască și nu poate fără ajutorul acestor forțe⁸.

¹ *Catholic Encyclopedia*, 1913, definiție cf. <http://www.newadvent.org/cathen/05048b.htm>, accesat la 19.05.2007.

² *Macmillan Encyclopedia of Religion*, vol. IV, 2006, p. 2369.

³ Ch. Daremberg, Edm. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris, tom II, vol. 1, p. 292.

⁴ Clasificarea a fost făcută în cadrul unui articol din 1911 intitulat "Divination, Introductory and Primitive" din volumul 4 al *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Edinburg, 1911, cf. *Macmillan Encyclopedia of Religion*, 2nd edition, (editor principal Lindsay Jones), vol. IV, USA, 2005, p. 2369.

⁵ *Ibidem*. A se vedea și R. Muchembled, *Magia și vrăjitoria în Europa din Evul Mediu până astăzi*, București, 1997, p. 23-24.

⁶ Ch. Daremberg, Edm. Saglio, *op. cit.*, p. 292.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

Din analiza dedicată de istoricul francez divinației în antichitatea greco-romană, relevant este finalul vocii, care face trecerea spre medieval. Autorul afirmă: “Le monde antique a pris fin. La surface des choses est change; mais le fond reste le même. Quelque idée qu’il se fasse du divin, l’homme ne conçoit pas de Dieu sans Providence et de Providence sans revelation. Les mêmes causes qui avaient engendré la divination antique l’ont fait survivre à la disparition de ses rites les plus vantés. Songes, visions, illuminations soudaines, rencontres fortuites, “sorts” tires de l’Écriture, tombeaux fameux et lieux de pèlerinage rappelant les oracles d’autrefois, surtout les oracles médicaux, rien ne manqué à la divination chrétienne, entrée en pleine possession de l’héritage qu’elle croit avoir répudié”⁹.

Pentru creștinism, pe lângă aceste tradiții înglobate din fondul greco-roman, un alt fond important l-a reprezentat cel iudaic, care, și din punct de vedere al interdictului la invocarea unor astfel de practici, trebuie, de altfel să fi prevalat. În acest sens consider că textul din documentul prezentat undeva mai sus este suficient, pentru a nu mai face din nou considerații pe tema izvorului de inspirație canonistic și interpretativ medieval.

În vocea dedicată divinației din Enciclopedia Religiiilor, autorii indică faptul că textul scripturistic lasă să se înțeleagă adeseori că nu numai Domnul Dumnezeu este sursa cunoașterii. În acest sens se fac trimiteri la următoarele pasaje: *Deuteronom, 18: 10-22, Levitic, 19:26, 19:31, 20: 6-7, 20:27, Ieremia, 10:2*¹⁰. Pornind de la inspirația și visele profetice prezente în Scriptură (sau Torah) mulți rabini talmudiști au fost de acord cu divinația visului sau a utilizării semnelor premonitorii, cu toate că se pronunțau în contra astrologiei¹¹. În Evul Mediu însă trecând de această restricție și considerând astrologia în rândul științelor, cei mai mulți au acceptat și aceste forme, contra cărora se pronunță foarte violent însă Moise Maimonides, care susține că cei ce-l venerază / urmează pe Dumnezeu nu pot să se închine stelelor¹².

Același model ambiguu se reîntâlnește în creștinism, unde formele legate de apariția Mântuitorului sunt acceptate ca forme divinatorii, în timp ce acelea legate de posedarea de tip medium țin de demonologie și se recurge la exorcism¹³.

La jumătatea secolului al IV-lea p. Chr. sunt interzise sacrificiile nocturne (353), vrăjitoria și divinația (357-358), cu toate că, de fapt, erau urmărite și interzise, mai mult, până în timpul domniei lui Theodosius I (379-395) ca arme politice periculoase¹⁴. Ca o completare autorul vocii dedicate *divinației* remarcă: “Thus divinatory invocation of pagan deities or spirits, schismatic prophetic movements within Christianity, and even oracular attempts to criticize or deligitimize the ruling regime were all stamped as “satanism””¹⁵.

Trimiterea divinației spre idolatrie este explicită, clară, în textul scripturistic din cartea Regilor, unde se afirmă: “*Și au trecut pe fiii lor și pe fiicele lor prin foc, au ghicit și au vrăjit și s-au apucat să facă lucruri netrebnice în ochii Domnului și să-L mânie*” (IV Regi, 17:17). *Vulgata* este cu atât mai precisă ca terminologie căci aici sensul este exact: “*Et consecrabant ei filios suos et filias suas per ignem et divinationibus inserviebant et auguriis et tradiderunt se ut facerent malum coram Domino et irritarent eum*”. Identic este cazul cu pasajul din cartea lui Isaia unde se spune: “*Eu zădărnicesc semnele mincinoșilor și pe ghicitori îi fac să fie nebuni, rușinez pe cei înțelepți și înțelepciunea lor o prefac în nebunie*” (Isaia, 44:25), iar textul latin este de o mai mare acuratețe: “*Irrita faciens signa divinatorum et ariolos in furorem vertens convertens sapientes retrorsum et scientiam eorum stultam faciens*”. De altfel practica divinației este atestată și în pasajul din *Numeri* dedicat profetului Valaam / Balaam: “*Văzând Valaam că Domnul binevoiește să se binecuvânteze Israel, n-a mai alergat după obicei la vrăjitorii, ci s-a întors cu fața spre pustie*” (*Numeri, 24:1*), ci a proorocit după Cuvântul lui Dumnezeu și nu după alte practici divinatorii obișnuite. În *Vulgata* termenii latini sunt următorii: “*Cumque vidisset Balaam quod placeret Domino ut benediceret Israheli nequaquam abiit ut ante perrexerat ut augurium quaereret sed dirigens contra desertum vultum suum*”.

Interdicția pentru practicarea divinației în orice formă este interzisă de însuși Iisus Hristos care în predica de pe munte a statuat: “Nu vă îngrijiți de ziua de mâine, căci ziua de mâine se va îngriji de ale sale. Ajunge zilei

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Macmillan Encyclopedia of Religion*, vol. IV, p. 2373.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Jean Sirinelli, *Urmașii lui Alexandru cel Mare. Literatura și gândirea greacă (343 î. Hr.-529 d. Hr)*, București, 2000, p. 371.

¹⁵ *Macmillan Encyclopedia of Religion*, vol. IV, p. 2373.

răutatea ei” (Matei, 6:34) (Vulgata: “Nolite ergo esse solliciti in crastinum crastinus enim dies sollicitus erit sibi ipse sufficit diei malitia sua”). De altfel, pentru păzirea față de astfel de practici ai divinației și magiei sunt amintiți indivizi precum Simon Magul (amintit într-un alt context, *Fapte*, 8:9 “Dar era mai dinainte în cetate un bărbat, anume Simon, vrăjind și uimind neamul Samariei, zicând că el este cineva mare”), Elymas magul (*Fapte*, 13: 6-11), care au fost pedepsiți de apostoli în diverse moduri pentru erorile lor.

Despre asemenea practici, care numai puține nu puteau fi într-o epocă în care proliferază creștinismul de sorginte populară, amestecat cu alte erori¹⁶, mai ales că vechile culte greco-romane “au trecut în segmentul “păgân” al religiei lui Christos”¹⁷, iar semne ale păgânismului existau încă¹⁸, pentru regatul Ungariei, din nefericire, nu sunt foarte multe informații.

Literatura medievală europeană face uneori trimiteri la astfel de proceduri, așa cum se întâmplă în *Povestirea Morarului* lui Chaucer, poveste însă axată pe *adulter*¹⁹.

Ghicitul. Ceea ce se cunoaște sigur este faptul că, în timpul misiunii sale inchizitoriale din Ungaria și Transilvania, Sf. Iacob de Marchia, importantă figură mendicantă a secolului al XV-lea alături de Sf. Ioan de Capistrano, ambii membri ai Ordinului Minor, ar fi redactat o lucrare care a fost intitulată de autor, nu întâmplător, *De sortilegiis*, care din păcate a fost pierdută²⁰. Putem să bănuim că numai starea de fapt pe care a găsit-o în spațiul de acțiune, în cadrul credincioșilor latini, și nu numai, l-a determinat pe viitorul sfânt al Bisericii Romane să scrie un tratat (probabil?) asupra *divinației* sau, mai precis, după formulele prezentate, de ghicire a viitorului prin diverse metode²¹.

Necromanția. Conceptul de necromanție este foarte limitat ca utilitate deoarece, printre altele, este doar una din formele de manifestare ale divinației²². Vechii greci credeau, de exemplu, că cei morți aveau mari puteri profetice și era posibilă consultarea lor prin intermediul unor sacrificii sau libații efectuate la mormântul acestora²³. Invocarea morților este prezentă în Vechiul Testament în cartea Regilor (1 Regi, 28:3): “Murind Samuel, l-a plâns tot Israelul și l-au îngropat în Rama, cetatea lui. Saul însă izgonise pe cei ce chemau morții și pe ghicitori din țară” (*Samuhel autem mortuus est planxitque eum omnis Israhel et sepelierunt eum in Rama urbe sua et Saul abstulit magos et ariolos de terra*), dar și, mai pe larg la 1 Regi, 28: 6-25 unde se povestește pe larg un exercițiu de necromanție prin vrăjitoarea din Endor, care, la cererea regelui Saul a chemat spiritul lui Samuel, care a prevestit căderea casei lui Saul.

“Biserica a respins ideea întoarcerii morților, idee pe care o asimila păgânismului antic. Larva – care desemna la Roma sufletele funeste ale morților, va semnifica în latina creștină spiritele demonice. Similar,

¹⁶ Vezi lucrarea cercetătorului N. Zugravu asupra formelor de creștinism popular la români *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997. Vezi și lucrarea Irinei Nemeti, *Calea zânelor. Moșteniri antice în mitologia românilor*, Cluj-Napoca, 2004, asupra fondului cultelor păgâne perpetuat în mitologia românească.

¹⁷ Irina Nemeti, *op. cit.*, p. 33. V. și trimiteri la M. Bărbulescu, *Culte greco-romane în provincia Dacia*, Cluj-Napoca, 1985.

¹⁸ Cf. I. A. Pop, “în jurul anului 1380, o treime din populația cuprinsă în regatul Ungariei era catolică, și aceasta după un efort prozedit cum nu se mai văzuse anterior” reluând un text de la umanistul Bonfini care face referire printre altele la cumani și evrei, în *Istoria Transilvaniei medievale: de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Cluj-Napoca, 1997, p. 211. Aceași idee și în “Regatul Ungariei între Apus și Răsărit: catolici și non catolici în secolele XIII-XIV”, în *AJIC*, 36, 1997, p. 314, pe parcursul articolului făcându-se trimiteri la situația confesională amestecată din regat.

¹⁹ G. Chaucer, *Povestirile din Canterbury*, vol. I, Iași, 1998, p. 123: “Și-acu a zodier călcând, vădit, / Căci cunoștea tertipuri îndeajuns / Ca ori la ce să poată da răspuns / De-l cercela vercine întrebând / De va ploua sau nu, și până când. / Ba-ți mai proorocea și ce-o să fie / Și câte toate – cine le mai știe / [...] Pe Almegist și alte terfeloace, / Pe astrolavul de cetil în stele, / Socolitoarele și toate cele / Le rânduise-n poliță, la cap”.

²⁰ R. Muchembled, *Magia și vrăjitoria...*, p. 225.

²¹ Nu putem să trecem cu vederea faptul că, de exemplu, în spațiul apropiat Transilvaniei, e drept, într-un mediu ortodox, proliferau încă în secolul al XIX-lea anume formule divinatorii, și am în vedere descrierea, evident literară, a mamei scriitorului Ion Creangă, care, totuși, după opinia lui G. Călinescu era “plină de superstiții patriarhale” și chiar “facea operații vrăjitoarești”, în *Ion Creangă (Viața și opera)*, București, 1989, p. 20. Același Călinescu avansează, de altfel, ca loc de origine a familiilor în care s-a născut autorul *Amintirilor*, Maramureșul, iar timpul emigrației fiind după 1784-1788, p. 9. Ceea ce doresc să subliniez, în fapt, este tocmai persistența, indiferent de ritul creștin practicat, a unor astfel de “superstiții” sau “erori” până în epoca modernă, pentru a nu atinge și epoca ce se defulează încă și unde fenomenul este în floare.

²² *Macmillan Encyclopedia of Religion*, vol. X. p. 6452.

²³ *Ibidem*.

necromanția antică – divinația prin morți, va deveni nigromanție – magia neagră realizată prin invocarea diavolului”²⁴.

Așa cum remarca și R. Muchembled, necromanția a devenit treptat un termen ce desemna magia demonică, iar cei mai versați păreau a fi membrii clerului inferior, căci, cunoscând limba latină și putând practica exorcismul, erau capabili, la fel de bine, să și invoce spiritele malefice²⁵. Jean Bodin în secolul al XVI-lea considera că necromanții erau cei ce chemau demonii în lume, iar vrăjitorii îi utilizau în diverse scopuri²⁶.

Din nou pentru Ungaria trebuie să remarcăm lipsa informațiilor referitoare la aceste personaje, care puteau discuta cu sufletele celor morți, puteau să le invoce și să le dea drumul în lume. Dacă se practicau acele sortilegii, mai mult ca sigur, că nici din cadrele societății maghiare a timpului nu poate să fi lipsit asemenea “specialiști” (dar cum acționau, cât erau de numeroși sau din ce categorii socio-profesionale nu putem ști cu certitudine; dacă luăm în calcul cazul dominicanului pasionat de alchimie de la Vințu de Jos²⁷ și corelăm cu cele afirmate de Muchembled, atunci putem presupune că acești indivizi, cât de cât cunoscători de latină, trebuie să fi fost pasionați de astfel de experimente).

2. Magia și vrăjitoria²⁸.

Începând cu “bestsellerul” dominicanilor Kramer și Sprenger *Malleus maleficarum*, Ciocanul Vrăjitoarelor (1486), cum a fost el tradus în limbile de circulație, care a cunoscut câteva zeci de ediții, până la cele mai recente și ezoterice (pseudo sau paraștiințifice) lucrări de genul celei al lui L. Pauwels și Guy Brenton, *Întâmplări stranii din istoria Franței*, apărută la București în 2001, toate încearcă să deslușească această problematică, împărțind vina între Biserica romană, luteranism, calvinism sau puritanism, dând cele mai varii soluții și metode.

Consider că doar câteva subiecte au făcut să curgă atâtea “valuri de cerneală” (după o metaforă atât de utilizată și demonetizată) de-a lungul scrisului istoric, și nu numai al acestuia, (căci apetențele pseudo și paraștiințifice tind să îngroape cercetările de valoare și să arunce în derizoriu anumite teme istoriografice prin cantitatea de “deșeu” deversată) precum Iisus Hristos, Graalul (orice ar reprezenta el), Templierii, Erezia și Vrăjitoria, toate acompaniate neaparat, din umbră, de spectrul Sfântului Oficiu, asupra căruia s-au aruncat atâtea acuzații, încât o disculpăre serioasă ar naște probabil valuri de protest din partea “publicului avizat” în goană după senzațional. Astfel, aflat în fața acestui subiect controversat, pot doar afirma faptul că, din fericire pentru autorul acestor pagini, alții au demonstrat, fără putință de tăgadă că “isteria vrăjitoarelor” a ocolit pentru un timp acest spațiu al Ungariei.

Informațiile asupra noțiunilor medievale și premoderne de *magie* derivă în principal din două surse: 1. sursele teologice, care descriu și condamnă magia, și care o exemplifică foarte exact ca noțiune, și 2. alte surse, ce prezintă mai detaliat sau mai puțin precis, cum se pot face astfel de experiențe²⁹. Termenul de *magie* este, în general, un termen abstract și analitic cu care operează literatura teologică, iar practicienii încep să se refere la ei înșiși ca fiind magicieni sau “făcători de minuni” de abia din secolul al XV-lea³⁰. În Evul Mediu latin au fost patru mari teologi, care au fost interesați de magie: John of Salisbury (1120-1180), Hughues de Saint Victor

²⁴ Irina Nemeti, *op. cit.*, p. 20.

²⁵ R. Muchembled, *Magia și vrăjitoria...*, p. 28-31. Tot acesta arăta că, în general, procesele de necromanție sunt mai rare decât cele de vrăjitorie, care erau constante.

²⁶ *Ibidem*, p. 37.

²⁷ A. A. Rusu, *Gotic și Renaștere la Vințu de Jos. Documente de cultură materială din Transilvania secolelor XIII-XVII*, Cluj-Napoca-Satu Mare, 1998, p. 5, despre o aplică ce poartă central reprezentarea unui animal fantastic, înconjurat de simboluri astrale. Despre descoperirea de la Vințu de Jos v. de același autor, “A glimpse into the inner life of a Transylvanian Monastery. The Dominican Monastery of Vințu de Jos (Alba county)”, în *Church and Society in Central and Eastern Europe* (coord. Maria Crăciun și Ovidiu Ghitta), Cluj-Napoca, 1998, p. 18-19.

²⁸ Pentru o bibliografie orientativă, din volumul imens de lucrări dedicate problemei v. Robert Muchembled, *Magia și vrăjitoria în Europa din Evul Mediu până astăzi*, București, 1997 sau *O istorie a diavolului*, J. C. Schmitt, *Strigoii. Viii și morți în societatea medievală*, București, 1998, sau J. Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII)*, vol. 1-2, București, 1986, N. Benazzi, M. D'Amico, *Cartea Neagră a Inchiziției*, București, 2001, (popularizare a subiectului), Alide Collino Bontempi, *Storia della stregoneria e dei processi alle streghe*, Milano, 1972. De asemenea monumentală operă a britanicului H. C. Lea, *A History of the Inquisition in the Middle Ages* (1888) sau *The History of Inquisition of Spain*, IV volume, 1906-1907, ori John Edward Longhurst, *The Age of Torquemada*, Coronado Press, 1962.

²⁹ *Macmillan Encyclopedia of Religion*, vol. VIII, p. 5577.

³⁰ *Ibidem*.

(†1142), Thoma d' Aquino (c. 1225-1274) și Albert Magnus (1193-1280). Primul este cel care împarte magia în patru categorii: iluzii (*prestigia*), vrăjitoria (*maleficia*), divinația (*mathematica*); tot el amintește ca și categorii: *vultivoli* (utilizau figurine în genul woodoo), *imaginarii* (utilizau imagini pentru a controla spiritele), *specularii* (citeau în oglinzi sau bazine de apă și preziceau viitorul)³¹. Teologul Hughues de Saint Victor avea cam aceleași opinii cu precedentul asupra acestui subiect și considera magia ca ilegală și imorală, iar Thoma d' Aquino, care discută anumite categorii de magie, dar multe le califică drept superstiții³². Muchembled amintește că Sfântul Isidor considera magia drept un artificiu oferit oamenilor de către demoni³³, iar dicționarul explicativ o definește astăzi drept "totalitatea practicilor superstițioase prin care se crede că se pot provoca fenomene miraculoase"³⁴.

Magia, aflată în strânsă legătură cu curente ezoterice, se apropia și de tradițiile cabalistice, ermetice, dar și de anumite scrieri creștine, precum cele ale lui Pseudo-Dionysius, care, prin legătura strânsă cu Neoplatonismul, se asocia periculos ezoterismului³⁵.

Ulterior, Renașterii italiene îi corespunde, de altfel, o atracție deosebită pentru practicile oculte, de divinație sau magie, iar ocultistii secolului al XVI-lea se revendicau fără dubii de la tradiția inițiată în secolul al XV-lea de către Marsilio Ficino sau Giovanni Pico della Mirandola, fondatorii ezoterismului renascentist³⁶ de la finalul Evului Mediu.

Marsilio Ficino, dar și Pico della Mirandola s-au confruntat cu disgrația Bisericii, mai ales în deceniul al nouălea al secolului al XV-lea, când pozițiile lor defensive față de magia astrologică îi puneau sub incidența Sfântului Oficiu³⁷. De altfel epocii i se datorează apropierea periculoasă de divinația antică, iar lucrarea lui Ficino, *De Vita*, se bazează aproape exclusiv pe Proclus, Plotin și alți Neoplatonicieni³⁸.

Redescoperirea Antichității a avut astfel meritul de a reactualiza ideile despre divinație și magie în mediile culte și de a trezi noi semne de îngrijorare pentru Biserică, din moment ce, acum, nu doar anumiți indivizi au legătură cu aceste forme interzise, dar, mai mult, și intelectualii perioadei răspândesc astfel de idei periculoase în mediile lor.

În privința vrăjitoriei, aceasta cuprinde o varietate de fenomene și în engleză are două sensuri, care explică mai bine anumite concepte decât limba română, care prin acest termen înglobează tot ceea ce este legat de o activitate de utilizare a magiei și vrăjilor. Astfel, conform ultimelor opinii, *witch* (vrăjitoare) derivă din vechiul cuvânt englez *wicca* (vrăjitor) și verbul *wiccian* (a face o vrajă) și corespunde termenului antropologic de *sorcery*: încercarea de a influența cursul evenimentelor prin mijloace rituale³⁹. Celălalt termen, care în română are tot sensul de vrăjitorie, este *witchcraft* și se adresează însă, în engleză, practicilor neopăgâne din secolul al XX-lea, în timp ce primul (*sorcery*) privește Europa premodernă și coloniile sale⁴⁰.

Practic legătura dintre cei doi termeni se face prin intermediul persoanei care practică astfel de fapte. Vrăjitoarea sau vrăjitorul sunt aceia care utilizează magia (totalitatea cunoștințelor de control al spiritelor și fenomenelor) pentru a obține anumite rezultate, în funcție de dorința practicantului sau a solicitantului.

Vrăjitoria în spațiul maghiar apare de timpuriu legislația regatului și a ridicat această problemă, încă de la fondatorii arpadieni⁴¹, iar *Registrul de la Oradea* indică câteva acuzații de acest tip, dar care nu s-au soldat, în general, cu acuzații clare⁴².

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 5577-5578.

³³ R. Muchembled, *Magia și vrăjitoria...*, p. 15.

³⁴ V. Breban, *op. cit.*, p. 330.

³⁵ Charles G. Nauert Jr., "Agrippa in Renaissance Italy: The esoteric tradition", în *Studies in the Renaissance*, vol. 6, 1959, p. 197.

³⁶ *Ibidem*, p. 196.

³⁷ Brian P. Copenhaver, "Scholastic Philosophy and Renaissance magic in the De Vita of Marsilio Ficino", în *Renaissance Quarterly*, vol. 37, nr. 4 (winter, 1984), p. 523-524.

³⁸ *Ibidem*, p. 524.

³⁹ *Macmillan Encyclopedia of Religion*, vol. XIV, p. 9768.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Vezi Decreta Regni Medieualis Hungariae, Seria I, volumul I [1000 – 1301]*, editat și tradus de János M. Bak, György Bónis și James Ross Sweeney, ediția 2, Idyllwild/California, USA, 1999, *Legile Sf. Ștefan, Coloman*, p. 29, p. 58, art. 34, p. 63, art. 49, în care fie se dau definiții ale diferitelor tipuri de malefici sau malefice, fie se spune că anumite tipuri de vrăjitoare sunt simple plăsmuiri ale minții omenești.

În lucrarea lui R. Muchembled se afirmă că în Ungaria de astăzi prima condamnare la moarte pentru vrăjitorie datează din 1387 din porunca nobilului Menyhart Karolyi, iar contele Hermann de Cilli, socrul lui Sigismund de Luxemburg, a fost cel care a dat primele indicații privind urmărirea vrăjitoarelor în Slovenia în 1427 și 1432⁴³. Tot în același studiu sunt amintite cazurile de vrăjitorie din Dalmația din secolul al XIII-lea și al XIV-lea (la Zagreb din 6 femei acuzate doar una a fost arsă pe rug între 1360-1379)⁴⁴.

Totuși, ar trebui făcută o precizare legat de prima condamnare de vrăjitorie pronunțată în 1387 de către nobilul Károlyi: nu este vorba de o sentință, ci de un privilegiu de *jus gladii* emis de regele Sigismund I pentru Ladislau și Andrei, fiii lui Merhard de Karol [Carei, jud. MM], care fac parte din familia cunoscută istoriei Ungariei, Károlyi, și cărora, suveranul, le acordă dreptul, prin acest privilegiu, de a executa după voie, inclusiv pe cei ce fac farmece sau cele ce fac farmece (*incantatores vel incantatrices*), ceea ce nu înseamnă imediat și că au fost executați astfel de indivizi sau individe; este vorba de o înșiruire de formular a unor infracțiuni pasibile de pedeapsă, printre care se numără și “fermecătorii”⁴⁵. Este o formulare inedită, într-adevăr, în seria de privilegii de *jus gladii* și este posibil astfel, să se fi semnalat de către cancelaria regală, a cunoștințelor vis-à-vis de astfel de practici și nimic mai mult.

Ceea ce este relevant pentru perioada pe care o am în vedere este faptul că **statistica din Ungaria se bazează pe 2000 de procese cunoscute, între secolul al XVI-lea și al XVIII-lea, căci prigonirea constantă a început după secolul al XVI-lea**⁴⁶ (conform lui Klaniczay [tot acolo] acuzațiile regulate încep după 1565 și inclusiv în Transilvania [Cluj, Sibiu]).

V. Kernbach amintea în dicționarul său de personajul fabulos, *Boszorkány*, vrăjitoarea, care în superstițiile și miturile folclorice maghiare apare ca o babă slută, capabilă să zboare și să se transforme, să aducă molime și nenorociri, care se manifestă predilect pe 24 iunie sau 23 aprilie; aceste vrăjitoare umblă în această noapte goale prin rouă pentru a strânge lapte pentru vacile proprii⁴⁷.

Revenind la *Malleus Maleficarum*, acesta cunoaște de la prima ediție până în 1669 cam 34 de ediții, însumând 35000 de exemplare, sponsor principal pentru primele ediții fiind pontiful Inocențiu al VIII-lea⁴⁸. Unii autori indică cifra de 13 tratate contra vrăjitoarelor pentru anii 1320-1420, pentru a afirma că în următorii cincizeci de ani numărul lor se dublează⁴⁹.

Până acum nu avem cunoștință încă despre nici un exemplar de acest gen care să fi circulat în spațiul transilvănean cu toate că nu este exclus ca el să se fi vândut și aici sau să fi existat în bibliotecile dominicanilor sau franciscanilor, măcar de la Sibiu. Semnele de întrebare rămân deoarece este ciudat că astfel de manuale să nu fi supraviețuit, una din explicații fiind aceea că poate au dispărut în vâltoarea Reformei.

La cei doi autori italieni, N. Benazzi și M. D'Amico, sunt de menționat totuși denumirile cu care aceste practicante ale magiei apar în documente: vampire, răufăcătoare, strigoaice, magiciene, seducătoare, vrăjitoare, zâne rele, harpii, prostituate, diavolițe, invocatoare ale demonului, preotese ale satanei, idolatre⁵⁰. Este clar un mesaj venind dinspre o lume dominant masculină, care se teme de femeie, de puterile necunoscute ale acesteia,

⁴² Vezi *DIR, seria C, Trans.*, veac XI-XIII, vol. I [1075-1250], București, 1951, *Registrul de la Oradea*: anul 1213, poziția 6, p. 43; poziția 35, p. 50; poziția 55, p. 55; anul 1214, poziția 94, p. 64; anul 1216, poziția 156, p. 79; anul 1213, poziția 12, p. 44 și anul 1219, poziția 183, p. 87 (singurele cazuri în care femeia ce a purtat fierul s-a ars, deci a fost declarată vinovată; nu știm ce s-a întâmplat ulterior).

⁴³ R. Muchembled, *Magia și vrăjitoria...*, p. 225.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 224.

⁴⁵ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. I, Partea 2 [1346-1450]. Cu două Apendice. Documentele slavone [1189-1450] și cu portretul lui Mircea cel Mare și al fiului său Mihailu, București, 1890, doc. 237; apare într-un privilegiu de *jus gladii* pentru o familie nobiliară din comitatul Sătmăr, unde printre altele se arată că pentru “*fures, latrones, incendiaries, incantatores vel incantatrices, sculptores falsarum monetarum seu falsorum sigillorum rescive vel retinere possent, propria ipsorum potencia et auctoritate mediante ipsis talibus malefactoribus aculeum et patibulum elevandi iuxta regni consuetudinem ab antiquam approbatam unicuique iuxta eorundem demerita suspendendi, decollandi, cremandi et alia quevis tormenta faciendi liberam habeant facultatem*”.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 230.

⁴⁷ V. Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, 1989, p. 84.

⁴⁸ N. Benazzi, M. D'Amico, *Cartea Neagră a Inchiziției*, București, 2001, p. 171.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 177.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 185.

asociind sexualitatea cu pasiunile sălbatice născute de diavol, este o teamă venită din frica de “înnodare a brăcinarului” (după expresia lui Duby) și atunci pare logic tot acest arsenal lansat cu vehemență dinspre o Biserică care impunea celibatul membrilor săi, și care vedea deseori femeia, datorită unor fenomene biologice normale, ca impură, ca neavând dreptul de acces într-o lume dominată de un Dumnezeu masculin.

Problematică este însă apariția din secolul al XV-lea a *vrăjitoriei conspiratoare*, care are tendința de a elimina vechile forme, mai ușoare, și de a crea imaginea unei conspirații în care aceste personaje se aliază cu diavolul și urmăresc ruina societății în cadrul “sabaturilor” sau “sinagogilor” în care îl glorificau pe diavol și aveau relații sexuale cu acesta, dar și profanau sacramentele Bisericii⁵¹. Jean Delumeau considera că există totuși două tipuri de acuzații de vrăjitorie: cele venite din partea populației sunt simple acuzații de maleficii, iar cele venind dinspre judecători sunt cele mai grave, căci acelea se învârt în jurul legământului cu diavolul și al semnelor diavolești, al sabatului sau al liturghiilor demoniace, deci a lezării Domnului⁵².

Cert este că în epoca Reformei datorită și discursului puritan al anumitor curente protestante care au accentuat aceste spaima deja prezente, după ce și-au fundamentat bazele doctrinare și și-au construit identitatea confesională, au preluat arsenalul “latin” și l-au perfecționat, astfel încât, de abia de la jumătatea secolului al XVI-lea procesele cu vrăjitoare cunosc un avânt mai mare, care au dus “faima rea” a Ungariei, dacă ne gândim și la cazul Elisabetei Bátori, “mediatizată” ca și doamna Dracula și care, credem, că a născut ulterior prostul renume al Transilvaniei și dacă avem în vedere că aici au avut loc ultimele procese soldate cu ruguri (Târgu Mureș, deceniul 6 al secolului al XVIII-lea), atunci, pare normal ca acesta să apară ca și spațiu bântuit de toate închipuirile omenești, accentuate ulterior de romanul irlandezului Bram Stoker.

Some Considerations about Divinatory Practices, Magic and Sorcery in Middle Age (XIV th - XV th century). A Case Study: Hungary and Principality of Transylvania (Summary)

This article is dealing with the most known issue of occult practices and witchcraft in Hungarian and especially Transylvanian space in the Middle Age.

The paperwork contains some definitions and explanations concerning those practices and demonstrate the fact that in Hungarian Kingdom the problem occurred after the beginning of the period of Reform with utmost rankness.

⁵¹ R. Muchembled, *Magia și vrăjitoria...*, p. 32-33.

⁵² J. Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII)*. O cetate asediată, vol. II, București, 1986, p. 305.

Sigilii cu însemne meșteșugărești în colecția privată Florian Rusu din Gheorgheni

Dorin-Ioan RUS

Însemnele breslei și cele ale meșterilor erau aplicate mai ales pe bunurile aparținătoare grupei lor. Unul dintre cele mai importante însemne este sigiliul, ce era aplicat de cele mai multe ori pe documentele emise de către conducătorii asociației. Alături de ladă, se aflau în centrul vieții interioare a breslei¹.

Reprezentările de pe sigiliile de breaslă simbolizează, prin uneltele sau produsele cele mai caracteristice, organizația meșteșugarilor aparținând aceleiași bresle². În afară de aceste elemente specifice s-au mai utilizat și alte elemente heraldice, ce făceau referire la situația privilegiată a meșterilor breslași în viața orașelor.

Tiparele de sigilii se confecționau din argint, aramă sau alamă. Ele au diferite forme: a) tipare în formă de disc executate fără mâner; b) tipare disc cu mâner metalic; c) tipare în formă de tambur cilindric, în care mânerul este de lemn, tiparul propriu-zis fiind format din discul tamburului; d) tipare-disc sudate în mânere de metal; e) tipare disc terminate printr-un pinten împlântat într-un mâner de lemn³.

În ceea ce privește tehnica execuției tiparelor, imaginile se transpuneau pe tipar de obicei prin gravare. Mai întâi se făcea desenul prin zgâriere, apoi se grava folosindu-se o tehnică specială. Caracterizată prin linii destul de adânci pentru ca desenul, conturul acestuia să iasă prin imprimare bine în relief și să se obțină o imagine clară⁴.

În emblemele sigiliilor de frățietăți sunt figurate aceleași unelte sau produse finite care apar în emblemele sigiliilor de breaslă, ceea ce denotă legătura dintre bresle și asociațiile de calfe⁵.

Sigiliile garantau mai ales calitatea și standardul produselor și asigurau calitatea lor de export a mărfurilor⁶.

Sigiile de breaslă apar pe certificatele de calfă și cărțile de călătorie, pentru a consemna locul prin care o calfă a trecut în scopul învățării meseriei. După ce acesta își încheia programul de ședere, starostele consemna o caracterizare a învățăcelului, apoi aplica sigiliul breslei. Un astfel de certificat este de exemplu cel al pălărierilor sibieni de la 1814, ce are în plan superior imaginea orașului Sibiu, iar în partea inferioară un înscris de tipar cu litere gotice. În partea inferioară se observă sigiliul breslei, precum și semnăturile maiștrilor care au eliberat actul.

Ca un exemplu de carte de calfă, o avem pe aceea a tăbăcarului Demetrius Bongyan de 20 de ani din Alba Iulia, care între 1827 și 1829 călătorește la Sebeș, Sibiu, Cluj, Orăștie și Aiud pentru a învăța meseria, maiștrii din aceste orașe aplicând sigiliul breslei lor alături de caracterizarea făcută fie în limba maghiară (la Aiud, Orăștie și Cluj), fie în limba germană (la Sibiu și Sebeș)⁷.

Aceste materiale trebuiesc analizate împreună cu celelalte însemne de breaslă, pentru a observa diferențele apărute în evoluția simbolurilor.

Folosite conform uzanțelor medievale pentru a conferi autenticitate documentelor emise, reflectând astfel o organizare sistematică precum și importantul rol economic deținut de bresle în viața orașului, sigiliile

¹ L. Schmidt, *Zunftzeichen. Zeugnisse alter Handwerkskunst*, Wien, 1979, p. 17.

² Grette de Francesco, *Von Sinn der Handwerkszeichen*, în *CLIO-Rundschau*, 1937, p. 443.

³ M. Bunta, *Sigilii de breaslă din colecția Muzeul de Istorie Cluj*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 227.

⁴ *Ibidem*, p. 228.

⁵ D. Ivănuș, *Sigilii ale asociațiilor meșteșugărești din colecția Muzeului de Istorie Sibiu*, în *Acta MN*, 33, II, 1997, p. 325.

⁶ W. Reininghaus, *Sachgut und handwerkliche Gruppenkultur*, Göttingen, 1988, p. 439.

⁷ Document păstrat la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, nr. inv. 3229.

de breaslă conțin fără excepție ca element constitutiv principal, emblema, reprezentarea ei apărând aproape identic și pe alte obiecte din patrimoniul acestei organizații economice, cum sunt steagul și lada.

În general, elementele componente ale emblemelor - semn distinctiv care confirma autoritatea, ca persoană juridică a breslei ce emitea documentul - sunt reprezentări de unelte sau produse ale organizației meșteșugărești din branșa respectivă⁹.

Însemnele de meșter erau asemănătoare cu cele ale breslei din punctul de vedere al prezentării meseriei din care făceau parte. Principalele diferențe apar prin prezența unor inițiale ale numelor maiștrilor, uneori alte detalii privind forma simbolului. Acestea nu trebuie confundate cu mărcile de meșter⁹.

Piese descrise mai jos, 11 la număr, provin din colecția particulară a domnului Florian Rusu din Gheorgheni, care le-a achiziționat în decursul timpului de la diferiți colecționari privați, sau de la târgurile de profil desfășurate în diferite orașe din România.

1. Sigiliu de meșter butnar

Este confecționat din alamă, L= 55 mm, diametru 16/22 mm.

Prezintă în câmpul principal însemnele meșteșugului, personalizate: un butoi așezat orizontal, deasupra căruia se află încrucișate două unelte specifice, între ele observându-se și un ciocan de dogar, din lemn. În câmpul superior, se află inițialele numelui meșterului, redată stilizat: C M.

Mănerul sigiliului este din alamă, de formă piramidală, este destinat fixării într-un mâner de lemn.

Datorită faptului că proveniența acestui sigiliu este necunoscută, probabilitatea de a afla numele meșterului înscris pe sigiliu, este foarte redusă. Datarea sigiliului nu poate merge mai jos de secolul al 19-lea, după cum reiese din aspectul exterior al piesei, ca și din stilistica ornamentațiilor din câmp. De asemenea, localizarea sigiliului este extrem de dificilă, întrucât majoritatea orașelor din Transilvania aveau bresle de dogari; aria presupusă de căutare se poate deci extinde și în țările române.

2. Sigiliu de meșter croitor

Este confecționat din alamă, L= 29 mm, diametru 18/22 mm

În câmpul central se află însemnul croitorilor, cel mai des întâlnit, format de o foarfecă deschisă cu vârful în sus, fiind încadrată de cele două litere inițiale ale meșterului: GH.

Principalul simbol al croitorilor, foarfecele, are caracteristicile stilistice specifice secolului al 18-lea.

Mănerul, de formă neregulată, cu marginile curbate spre exterior, interiorul este traforat, în formă trapezoidală, cu laturile bazelor curbate; are orificiu perforat pentru atârnare.

Ca și în cazul precedent, originea sigiliului este necunoscută, neavând nici cel mai mic indiciu cu privire la localitatea în care ar fi activat meșterul GH.

3. Sigiliu de meșter frânghier din Târgu Mureș

Este confecționat din alamă, L= 30 mm, diametru 20 mm

Mănerul, de formă alungită, are marginile convexe, partea superioară treflată, cu un orificiu perforat, pentru atârnare, în partea superioară.

Are în câmpul central un însemn mai puțin întâlnit al acestui meșteșug, care în mod normal este reprezentat de o roată de frânghier și o funie. În acest caz, apare o inimă (preluată probabil din însemnele heraldice secuiești) străpunsă de o furcă de torsi, cu 7 dinți, așezată vertical, o săgeată așezată orizontal cu vârful spre stânga, iar în bară și în bandă, apărând două unelte specifice, de împletit cânepa. Direcția de rotire a lor este indicată de o săgeată dublă așezată în partea

⁹ R. Ștefănescu, *Sigilii din colecția Muzeul Județean Brașov în Cumidava*, 1979-1980, XII, nr 1, p. 457.

⁹ D.I.Rus, *Steme și însemne de breaslă din Transilvania*, Teză de doctorat, Sibiu, 2004, p. 235-237.

inferioară a inimii. În câmpul inferior, se observă literele inițiale ale meșterului: D.F. Piesa provine de la sfârșitul secolului al 18-lea, concluzie rezultată din observarea sigiliului breslei frânghierilor din Târgu Mureș, din acea perioadă, descris mai jos.

4. *Sigiliul producătorilor de frânghii, Târgu Mureș, 1871*

Este confecționat din alamă, L= 60 mm, diametru 40 mm

Este foarte asemănător cu sigiliul precedent, ceea ce a permis facilitarea datării și localizării primului. Mănerul, de forma unui trunchi de piramidă, face corp comun cu tiparul sigilar. Apare în câmpul central inima, străpunsă de o furcă verticală cu 5 dinți, ca și de un buzdugan de funar și de un împletitor cu cârig, ambele dispuse oblic. Cele două săgeți, prezente pe pecetea precedentă, lipsesc aici. În câmpul superior mai apare și cifra anului confecționării sigiliului, 1871, dispuse de cele două părți ale furcii de tors. Legenda, este dispusă în cerc, fiind redată în limba maghiară, cu litere majuscule: MÁROSVÁSARHELYIKOTEJ GYÁRTÓ CEHPECSETJE [Pecetea breslei funarilor din Târgu Mureș]

5. *Sigiliu de meșter lăcătuș*

Este confecționat din bronz, L= 25 mm, diametru 17/23 mm

De formă rotundă, prezintă în câmp însemnele de lăcătuș, iar în partea inferioară inițialele meșterului, TG, scrise stilizat. Însemnul constă în prezentarea a două chei, așezate încrucișat, cu urechile îndreptate în sus, iar peste ele, așezat vertical, un ciocan de fierar. Totul se află într-un cerc de perle.

Mănerul are o formă neregulată, cu un orificiu de prindere în partea superioară, care are o formă tringhiulară. Corpul are două laturi curbate spre interior, în partea centrală, părțile inferioare fiind drepte.

Nici acest sigiliu nu poate fi datat sau localizat. Însemnul ca atare nu se întâlnește printre simbolurile vreunei bresle de lăcătuși din Transilvania, ceea ce permite ipoteza că este exclusiv unul particular. Elementele stilistice permit încadrarea piesei în prima jumătate a secolului al 19-lea.

6. *Sigiliu de meșter măcelar*

Este confecționat din bronz, L= 45 mm, diametru 18/22 mm

Are în câmp însemnele meșteșugului măcelarilor, un cap de vită care are între coarne o stea cu 8 raze; în partea inferioară două topoare încrucișate, cu lamele îndreptate spre exterior, având între ele un satâr. În partea centrală, literele MR, redată stilizat, desemnând numele meșterului măcelar. Se observă ușoare deteriorări. Nu poate fi localizat sau datat.

Mănerul face corp comun cu amprenta, având la capăt o protuberanță inelară, având secțiune rotundă.

7. *Sigiliu de meșter măcelar*

Este confecționat din alamă, L= 28 mm, diametru 20 mm

Prezintă în câmpul central un cap de bour, străpuns de două satâre, așezate încrucișat, ambele cu lamele îndreptate înafară. Între coarne se observă două inele. În treimea inferioară, sub o linie orizontală, se află literele inițiale ale numelui meșterului, FP.

Piesa poate fi încadrată în secolul al 19-lea, localizarea însă este incertă.

Se poate în schimb observa finețea redării elementelor ornamentale, detaliile fiind foarte bine realizate, atât în cazul uneltelor meșteșugărești, cât și a detaliilor anatomice ale capului de bour.

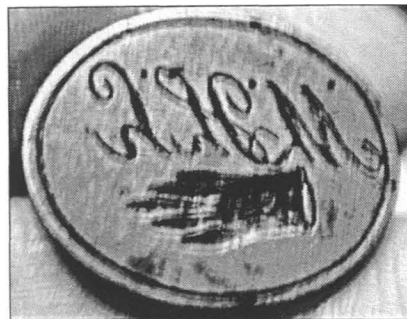
Mănerul este identic cu acela al piesei cu nr 5.

8. *Sigiliu de meșter mănășar*

Este confecționat din bronz, L= 29 mm, diametru 18/22 mm

În acest caz, avem de-a face cu un singur element profesional, un produs caracteristic breslei mănășarilor. Aceasta este așezat în câmpul inferior, reprezentând o mânășă cu cinci degete, îndreptată spre dreapta. În partea superioară se observă inițialele numelui meșterului, MHL, redată stilizat.

Stilul mânășii permite datarea piesei în secolul al 19-lea, într-una din localitățile în care exista acest tip de breaslă: Sibiu, Brașov, Bistrița.

Mânerul, care face corp comun cu amprenta inelară, are o parte superioară în formă de romb, cu un orificiu perforat de prindere, și o parte dreptunghiulară inferioară, cu marginile teșite și arcuite spre interior, lipită de amprenta sigilară. Partea superioară este teșită spre interior.

9. *Sigiliu de meșter țesător*

Este confecționat din alamă, L= 29 mm, diametru 23/20 mm

În câmpul central se observă stema unei bresle de țesători din Transilvania, constând în: trei suveici de țesător, așezate în formă de triunghi, având în centrul lor o stea, iar deasupra o coroană deschisă, cu cinci fleuroane, toate fiind susținute de doi lei heraldici aflați pe un postament. Sub emblemă, literele inițiale ale meșterului, CGD, redată stilizat. Sigiliul pare să aparțină secolului al 18-lea.

Cele mai întâlnite reprezentări de acest tip, ale țesătorilor, provin de la Sibiu și Brașov, ceea ce permite preapunerea că aparțin unui meșter originar dintr-unul din cele două orașe. Prezentarea stemei, și nu doar a unui însemn, permite concluzia că este vorba de un staroste care avea un rol important poate chiar în conducerea orașului.

Mânerul are partea superioară în formă de triunghi, cu un orificiu de atârnare în partea superioară centrală. Partea centrală a corpului mânerului este curbată spre interior. Se observă pe părțile laterale unele urme de deteriorare, datorate uzurii.

10. *Sigiliu de meșter postăvar*

Este confecționat din alamă, L= 40 mm, diametru 18/26 mm

În câmpul central se observă o foarfecă de postăvar, deschisă în sus, de-a dreapta și de-a stânga acesteia două scărmanătoare, așezate vertical, deasupra o coroană de marchiz, iar jos, două crengi de frunze de laur. În dreapta și la stânga foarfecelor, respectiv sub cele două scărmanătoare, se află inițialele numelui meșterului, A M, redată stilizat. Piesa poate fi încadrată în secolul al 18-lea, conform elementelor stilistice. Prezența coroanei pare să justifice prezența meșterului în conducerea orașului din care provine sigiliul. Mânerul face corp comun cu tiparul propriu-zis, are în partea centrală un orificiu pentru atârnare și are secțiune octogonală, la capătul lui găsindu-se două protuberanțe inelare.

11. *Sigiliu de meșter pantofar*

Este confecționat din alamă, L= 50 mm, diametru 21/19 mm

Piesa posedă în câmpul central o gheață feminină, frumos stilizată, îndreptată cu vârful spre dreapta, încadrată de două ramuri de lauri. Deasupra, literele inițiale ale meșterului: KF. Totul într-un cerc de perle. Și în acest caz lipsesc elementele de datare și de localizare.

Mânerul face corp comun cu tiparul propriu-zis, are în partea superioară un orificiu pentru atârnare și are secțiune octogonală.

După cum se poate observa mai sus, proveniența a 9 din cele 11 piese descrise mai sus, este necunoscută, indiciile pentru localizarea originii fiind nesigure, deoarece meșteri cu inițiale identice ale numelui ar fi putut exista atât în orașele săsești, cât și în cele secuiești. Datarea este la fel de nesigură, datorită lipsei inscripțiilor specifice. Încadrarea lor în timp se poate face doar în baza elementelor stilistice.

Se remarcă unele piese care preiau însemnele breslei, la care se adaugă inițialele personale. Nici aici nu poate fi sigură localizarea, fiindcă multe aveau steme asemănătoare, elementul de diferențiere fiind inscripția din legendă. Întrebuințarea stemei breslei ca parte principală a simbolului personal poate să dezvăluie faptul că avem de-a face cu un personaj de rang important, un staroste sau un lider.

Uneltele reprezentate ca simboluri ne oferă o imagine asupra tehnologiei prezente în epocă ca și a modei. Se poate remarca, de asemenea, finețea realizării artistice a acestor piese, simetria și simplitatea imaginilor reprezentate în câmpul sigilar. Ele au servit, de asemenea, pe lângă autentificare și identificare, la individualizarea și delimitarea grupului și individului (meșterului) producător.

O ultimă remarcă se poate face în legătură cu însemnul breslei funarilor din Târgu Mureș: acesta face o notă aparte în cadrul simbolurilor funarilor transilvăneni¹⁰, delimitându-se la 1871, de grupul mare profesional, prin adăugarea mai multor elemente tehnice și etnografice.

Toate imaginile au fost gravate pozitiv, iar cele 11 piese se află într-o stare de conservare foarte bună.

Seals with handicraft signs in the private collection Florian Rusu from Gheorgheni (Summary)

The signs of the guild and of the masters were applied especially on the goods belonging to their group. Among the most important signs was the seal, applied mostly on the documents issued by the leaders of the association. The following master seals were analyzed:

1. *Seal of barrel maker master*
2. *Seal of tailor master*
3. *Seal of rope spinner master from Târgu Mureș*
4. *Seal of rope makers, Târgu Mureș, 1871*
5. *Seal of locksmith master*
6. *Seal of butcher master*
7. *Seal of glover master*
8. *Seal of weaver master*
9. *Seal of clothier master*
10. *Seal of shoemaker master*

¹⁰ Este cunoscut faptul că aceștia aveau reprezentată doar o roată de funar, singură sau cu funia, în diferite ipostaze (D.I.Rus, *op.cit.*, p. 142-143).

A. ORGANIZARE ȘI SURSE DE VENIT.

Un discurs asupra bisericii ridică întotdeauna dificultăți, chiar pornind de la definirea acesteia. Pentru cei credincioși, biserica este în același timp Trupul Mântuitorului și, de asemenea, o adunare în numele Lui. Ea poate fi, și este, și un loc de întâlnire, un edificiu, spațiu plin de sacralitate. Termenul biserică desemnează în același timp credincioșii de un anume rit: catolic, ortodox, protestant etc.

Într-un spațiu majoritar ortodox, dar dominat politic și religios de alte confesiuni creștine, cum a fost Transilvania în evul mediu, biserica a tins să aibă și un caracter național. De fapt, ortodoxia la nivel de generalitate a adoptat această formă de existență, suprapunându-se peste statele naționale, chiar dacă apostolul Pavel afirmase că în Hristos nu mai este elin, iudeu, scit etc. O diferențiere a bisericii pe baza criteriului etnic ori național ar fi irelevantă, din punct de vedere apostolic. Însă anumite realități istorice au unit destinul poporului român cu cel al bisericii de la care se revendica.

Biserica românească din Transilvania, ortodoxă sau greco-catolică, a continuat să împărtășească în pragul epocii moderne soarta poporului român. Multă vreme disprețuită, alteori neînțeleasă, aproape totdeauna marginalizată de factorul politic dominant, ea, biserica, a reușit să rămână, în fapt, conducătoarea societății românești. Normele morale și uneori chiar cele juridice, pentru poporul român, se identificau cu etica religioasă. Preotul era deseori cel chemat să soluționeze litigii, acolo unde alte instanțe ar fi fost îndruidite să se pronunțe. El era păstorul unor comunități de cele mai multe ori sărăcicioase material și cu probleme sociale și medicale grave.

Satele românești păstrau în mentalul colectiv imagini ancestrale, din care nu lipseau numeroase elemente de tip păgân sau insuficient adaptate creștinismului. Elemente ale modernității se vor impune, și în această formă tradițională de habitat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Totuși, îndoiala spiritului cartezian a rămas străină de aceste suflete, pentru care devenirea avea un singur sens: cel religios. De aici încrederea, seninătatea și evlavia unor oameni, care luați izolat ar fi putut părea, mai degrabă, ignoranți. Un discurs de tip rațional privind biserica, sau uzând de o cercetare bazată pe categoriile rațiunii, era absent din mediul românesc transilvan. Păcătos sau nu, românul era credincios, sau cel puțin așa credea. Am observa această antinomie: păcătos și credincios, dar aparținând bisericii! Andrei Mureșianu, născut pe aceste meleaguri, putea să afirme acest adevăr: „preoți cu crucea-n frunte! căci oastea e creștină”.

În actualul județ Bistrița-Năsăud situația etnică și religioasă a Transilvaniei își afla reflectarea la un nivel și în procente diferite. Românii erau majoritar greco-catolici, dar existau și ortodocși, sașii - evanghelic-lutherani, maghiari - calvini, romano-catolici și unitarieni, iar evreii aveau religia mozaică. Analiza recesămintele făcute în statul ungar până la primul război mondial, în localitățile de la nivelul actualului județ Bistrița-Năsăud, a stabilit că numărul populației era în anul 1880 de 158493 locuitori iar în 1900 de 199173. Dinamica demografică pozitivă s-a păstrat, cu certitudine la românii din comitat, astfel populația ajunsese în anul 1910 la 212614 locuitori. În conformitate cu recesământul din 1910, greco-catolicii aveau o pondere de 59,4% din totalul populației de la nivelul județului, ortodocșii 11,49%, luteranii 12,2%, calvinii 8,12% etc. Structura populației după apartenența religioasă poate fi urmărită mai jos.

Tabel. Populația după religie.¹

Anul	Ortodoxă	Greco-catolică	Romano-catolică	Reformată calvină	Evangelic luterană	Unitariană	Mozaică	Alte religii
1880	18790	92072	4481	12077	25452	115	5415	91
1900	22791	116251	7221	16107	26467	241	10070	25
1910	24438	126313	7241	17281	25948	327	11069	2

Biserica ortodoxă din Transilvania, datorită și personalității lui Andrei Șaguna, a fost ridicată la rang de mitropolie în anul 1864. Legea IX/1868 recunoștea bisericii ortodoxe române din Transilvania și Ungaria, ca biserică autonomă, dreptul de a se administra și conduce independent în afacerile sale: bisericești, școlare și fundaționale, după dreptul ei canonic. Sediul mitropoliei ortodoxe era la Sibiu, ea având două eparhii: Arad și Caransebeș. Principiile de bază ale organizării au fost definite prin *Statutul Organic*, adoptat în același an 1868 și sancționat de împărat la 28 mai 1869. Monarhul își rezerva dreptul de supremă inspecție, prin guvernul regesc ungar. Cele cinci capitole se refereau la: parohii, protopresbiterate, mănăstiri, eparhii și mitropolie². În toate unitățile administrației bisericești, exceptând mănăstirile, se aplica principiul sinodalității.

Sinodul parohial era format din „toți parochiani majori, de sine stătători, nepătați, care-și îndeplinesc datorințele parohiale”. El alegea comitetul parohial, parohul, capelanul, diaconul, epitropii parohiali, profesorii și învățătorii. Sinoadele protopresbiterale și eparhiale presupuneau colaborarea dintre clerici și laici, în proporție de 1/3 clerici și 2/3 mireni. La nivel metropolitan funcționa sinodul episcopesc, unde se dezbăteau probleme spirituale, dogmatice și simbolice; participau episcopii din mitropolia ortodoxă sub președinția mitropolitului.

Capitolul V cuprindea prevederi referitoare la Mitropolie. În conformitate cu art. 144 afacerile mitropoliei se duceau la îndeplinire prin: congresul național-bisericesc, consistoriul metropolitan și sinodul episcopesc. Consistoriul metropolitan era „organul suprem administrativ și judecătoreasc pentru întreaga provincie metropolitană”. El se împărțea în trei senat: bisericesc, școlar și epitropesc, cu competențe diferite, dar sub titlul general de „consistoriu metropolitan”³.

Protopresbiteratul Bistrița reunea majoritatea ortodocșilor din actualul județ și depindea direct de scaunul arhiepiscopal de la Sibiu. În anul 1884 avea 29 de parohii, din care 20 erau matre* iar nouă filii. Cele mai importante erau cele de pe valea Bârgăului. Centrul era atunci la Josenii Bârgăului, pentru că acolo locuia protopopul Ioan Buzdug. Dintre cei 25 de preoți, trei aveau examen de maturitate, doi aveau absolvite șase clase gimnaziale, iar ceilalți erau cu clase mai puține. Raportul despre starea protopresbiteratului cu finea anului 1884, făcând referire la salariile preoților, menționa că ele nu respectau Regulamentul parohial din anul 1878, ci se aplica în continuare o hotărâre din anul 1872. De aceea, se afirma că preoții și poporul se aflau în neînțelegere. După rapoartele oficiilor parohiale privitor la datele statistice, în același an, protopresbiteratul avea 14152 credincioși din care 7220 bărbați și 6932 femei. Cu excepția parohiilor Bistrița și Ida Mare (Viile Tecii), în celelalte 18 existau biserici. Erau susținute de enoriașii ortodocși 14 școli elementare confesionale ortodoxe, alte două fiind mixte. Numărul acestora scăzuse, dat fiind faptul că în anul 1879 existau școli primare ortodoxe în 17 localități. Din totalul locuitorilor protopresbiteratului 3467 știau scrie și citi. Raportarea, care ținea cont și de sex, menționa că 2046 erau bărbați și 1421 femei⁴.

În anul 1888 în protopresbiteratul Bistrița trăiau 3677 familii ortodoxe. Numărul locuitorilor ajunsese la 15042, din care 3703 știau să scrie și să citească. La Viile Tecii se construise între timp biserică. Din cele 19 biserici, nouă erau din piatră în stare bună, celelalte erau din lemn, dintre care cinci în stare slabă. Existau

¹ Vezi recesămintele din Transilvania în perioada dualismului în *Studia censualia Transilvanica*, Editura Staff, 1997 și 1999. Pentru județul Bistrița-Năsăud *Recesământul din 1880*, p. 360; *Recesământul din 1900*, p. 616; *Recesământul din 1910*, p. 598.

² *Statutul organic al bisericii greco-orientale din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1881, Tiparul tipografiei arhidiecezane, p. 7.

³ *Ibidem*, p. 10; 53-54.

* Parohie care putea susține biserică, școală confesională, preot și învățător precum și celălalt personal necesar. Filiile nu îndeplineau aceste cerințe și se alăturau unei parohii matre vecină. Vezi *Statutul organic*, p. 9.

⁴ Arhivele Naționale. Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, de acum ANBN, fond Protopopiatul ortodox român Bistrița, dosar 605, f. 28.

porțiuni canonice în folosința preoților în 13 parohii, dar, se afirma, nu peste tot corespunzătoare. Șapte parohii nu aveau asemenea proprietăți în folosința preotului, iar în șase parohii nu existau case parohiale⁵.

Cel mai important protopresbiter până la primul război mondial a fost Simion Monda. A păstorit protopresbiteratul în perioada 1884-1909. Ierarhul își avea reședința la Bistrița Bârgăului, în mijlocul unei comunități puternice și majoritar ortodoxe. Lui Simion Monda i-au urmat Vasile Bălan (1907-1909) din Brașfalău de Jos și Grigore Pletosu (1909-1934) din Bistrița. În orașul reședință al comitatului, credincioși ortodocși nu au reușit să construiască o biserică până în perioada interbelică, chiar dacă în anul 1902 protopresbiteratul și-a stabilit centrul la Bistrița, și nici să susțină o școală confesională în perioada dualismului. Parohia ortodoxă Bistrița apare în statistici în anii 80 ai secolului al XIX-lea, dar fără un preot și un lăcaș de cult. În fapt ea a fost înființată doar la sfârșitul secolului.

Starea materială a parohiilor ortodoxe nu putea depăși un nivel considerat atunci mediocru. Un conspect despre averea în bani a parohiilor ortodoxe la sfârșitul anului 1876, conform centralizării făcute de protopopul Ioan Buzdug la 8 august 1877, poate fi urmărit în tabelul de mai jos.

Tabel. Situația veniturilor în bani a parohiilor ortodoxe în anul 1876⁶.

Nr. Crt.	PAROHIA	Averea bisericească în bani (florini)		Venitul în bani - 1876	Cheltuieli 1876
		Bani gata (numerar)	Dați spre fructificare		
1	Bistrița Bârgăului	-	168	108,25	50,50
2	Coșna	1994,87	-	1991,59	1959,2
3	Prundu Bârgăului	75,37	1536,14	542,18	466,81
4	Suseni Bârgăului	239,79	672,95	313	394,15
5	Mijlocenii Bârgăului	17,36	1440,88	29,19	11,83
6	Josenii Bârgăului	155,59	150	37	22,18
7	Rusu Bârgăului	51	600	38	35
8	Cușma	-	425	8	16
9	Buduș	-	308,75	neprecizate	
10	Șimotelnice	-	120	24	10
11	Bârle	-	79,3	10	30,80
12	Șieul Mare	-	569,64	91,7	59,50
13	Viile Tecii	-	1279,12	457,26	55,94
14	Galații Bistriței	-	275	125	127,9
15	Chintelnice	-	1460,35	187,85	110,10
16	Sfântu	-	-	-	-
17	Caila	-	-	10	10
18	Brașfalău de Jos	2,37	304,17	150,23	147,86
19	Brașfalău de Sus	510,47	2093,12	268,9	-
	TOTAL	2144,82	11982,15	4392,85	3507,77

Tabelul de mai sus reflectă doar veniturile bănești ale parohiilor ortodoxe. Nu putem aprecia exactitatea acestora. Există diferențe notabile între parohii, după cum se poate observa. Probabil o parte din localități obțineau venituri în natură care compensau deficitul bănesc. Conspectul separat al bisericii din Caila pe circa un an, raportat la 22 mai 1877, identifica ca venituri în bani suma de 18,95 florini: 10 florini donați de preotul Ioan Sigmirean și 8,95 căpătați cu discul. Cheltuielile pe aceeași perioadă au fost de 18,3 florini.

Problema veniturilor și cheltuielilor parohiilor ortodoxe, a gestionării corecte a averilor bisericești și școlare, a stat în atenția comitetului protopresbiterat în ședința din 20 aprilie 1878. Preotul din Coșna, Grigore Marica, a propus să se constituie o comisie statutară pe lângă părintele administrator Ioan Buzdug, care să se deplaseze până în septembrie același an în fiecare parohie, pentru a calcula averea bisericilor și școlilor. În caz

⁵ *Ibidem*, dosar 690/1889, f. 7-8.

⁶ *Ibidem*, dosar 539, f. 4.

de nereguli comisia „va judeca și pe culpabili”. Propunerea a fost acceptată, fiind aleși ca membri pe lângă protopresbiterul Buzdug, preotul Grigore Marica și Pavel Beșia - profesor în Năsăud. Reacția, surprinzătoare totuși, a unor parohii nu s-a lăsat însă așteptată, respingându-se controlul preconizat de sinodul protopresbiteral. La 7 iunie 1878 comitetul parohial din Mijlocenii Bărgăului „în numele întregii comunei noastre bisericești se declară sărbătorește contra”. Și Bârla își ține „de sfântă datorință a protesta sărbătorește contra acestei hotărâri”. Împotriva s-au mai pronunțat comitetele parohiale din Buduș, Șieul Mare, Galații Bistriței și Cușma, care protestează de asemenea sărbătorește, în timp ce la Brașfalău de Jos se spunea clar: „comisia aceea la noi să nu vină”. Motivațiile repingerii controlului au fost diverse: de la cheltuielile de ziurnă considerate mari, până la încălcarea autonomiei parohiilor garantată prin „Statutul Organic.”⁷ Chiar formulările asemănătoare, lasă loc bănuirii că a existat o înțelegere prealabilă între preoții care nu erau de acord cu un asemenea control!

De al Consistoriul arhidiecezan din Sibiu, în 18 noiembrie 1878, vicarul arhiepiscopesc Nicolae Popea trimitea o circulară tuturor oficiilor protopresbiterale și credincioșilor bisericii ortodoxe din arhidieceza Transilvaniei. În aceasta se arăta că sinodul arhidiecezan a hotărât ca suma de 9673 florini, care în perioada 1874-1878 se luase împrumut din fondurile arhidiecezane pentru acoperirea cheltuielilor sinodale și congresuale, să fie transferată spre recuperare protopresbiteratelor, respectiv comunelor bisericești, după numărul sufletelor și starea materială. Consistoriul a împărțit protopresbiteratele în trei categorii, după starea materială. Bistrița era încadrată în categoria a II-a, fiecare locuitor trebuind a contribui cu 1,5 cruceri. Suma totală repartizată protopresbiteratului Bistrița a fost de 213 florini, lăsându-se autorităților religioase locale modalitatea recuperării acesteia⁸.

Situația materială din protopresbiterat poate fi urmărită și în conspectul protopresbiterului Ioan Buzdug, redactat la 10 iunie 1879 în Bistrița, care evidențiază veniturile și cheltuielile a 18 parohii ortodoxe în anul 1878. Parohia Sieu-Sfântu nu apare în acest document. Sumele totale sunt următoarele⁹:

- Bani gata (numerar aflat în casă) – 1520,14 florini.
- Capital dat pe interese (împrumutat locuitorilor sau depus la instituții specializate în vederea obținerii unor dobânzi) – 14894,1 florini.
- Venitul anului 1878 în bani – 2904 florini.
- Spesele (cheltuielile) – 1875,96 florini.
- Restanțe – 19,75 florini.

În anul 1895 la nivelul protopresbiteratului existau porțiuni canonice în 17 parohii, în tot atâtea se afirma că veniturile bisericești erau îndestulătoare. Nu același lucru se spunea despre situația locuitorilor. Protopopul Simion Monda, în raportul din 23 februarie 1896, afirma: „starea materială peste tot a fost slabă, rea însă în parohiile Sfântu, Bârla, Borgo-Mijloceni, Cușma și Brașfalău de Jos.” Această situație era agravată de „beutura și cu deosebire beutura vinarsului, care s-a folosit și se folosește în toate ocaziile”, luxul „care pretinde mai mult decât se poate produce”, și care degenera portul și obiceiurile românilor, apoi nepăsarea și lenea¹⁰. Cât privește starea clerului, în protopresbiterat funcționau 16 parohi, cinci capelani, un administrator parohial, doi preoți cateheți și șase clerici absoluți. Calificarea era următoarea: 11 aveau opt clase gimnaziale, opt aveau șase clase, iar ceilalți mai puțin de șase clase¹¹.

Pământurile bisericești ale parohiilor ortodoxe, care constituiau surse sigure și importante de venit, erau în anul 1907, raportate la suprafață, neunitare. O ierarhie din acest punct de vedere poate fi următoarea: Brașfalău de Sus -152 iugăre, Susenii Bărgăului - 64 iugăre, Galații Bistriței - 34 iug., Simionești - 19 iug., Cușma -15 iug. În alte localități ortodoxe pământurile deținute de biserică se cifrau în jurul a 10 iug., dar existau și sate vitregite din acest punct de vedere. Parohia Viile Tecii deținea doar 1 iugăr ca pământ bisericesc, dar preotul avea, totuși, 17 iugăre.

Averea bisericilor putea proveni și din pământurile care aparțineau preoților, ca porțiune canonică, sau din depozite bănești plasate în diferite fonduri¹². Apoi, preotul realiza venituri, mai importante sau mai puțin,

⁷ *Ibidem*, dosar 547/1878, *passim*.

⁸ *Ibidem*, dosar 540/1878, f. 26-27.

⁹ *Ibidem*, dosar 564/1879, f. 40.

¹⁰ *Ibidem*, fond Protopopiatul ortodox Bistrița, dosar 802, f. 8-9.

¹¹ *Ibidem*, f. 5.

¹² *Ibidem*, fond Protopopiatul ortodox Bistrița, dosar 999/1907, *passim*.

din serviciul religios. La 16 martie 1880, preotul din Brașfalău de Jos, conformându-se unei dispoziții primite de la protopop, comunica nivelul acestora, cu specificarea că în localitate erau doi preoți, iar veniturile trebuiau deci divizate.

Raport al preotului despre veniturile din slujba religioasă¹³.

- molitvă: 10 cruceri.
- botez: 40 cruceri.
- slobozire din case după 40 de zile: 10 cruceri.
- sfeștanie mică: 50 cruceri.
- sfeștanie mare: 1 fl.
- cununii: 1 fl.
- eliberarea de documente: 1 fl.
- îngropăciune până la 3 ani: 1 fl.
- îngropăciune peste 3 ani: 2 fl.
- îngropăciuni mari: 4 fl.
- liturghie în zile de lucru: 35 (probabil cruceri, s.n.)

Nivelul sumelor percepute în această parohie pot avea doar un caracter orientativ și pentru a putea aprecia taxele percepute în alte localități ortodoxe. În parohia Galații Bistriței taxa pe cununie era de 3,5 florini, în anul 1878.

După cum se poate observa, preotul încasa anumite sume pentru servicii, care aparțin astăzi de alte instituții. Documentele eliberate se refereau, cu siguranță, la naștere și stare civilă. Serviciul de stare civilă, precum și documentația aferentă, a trecut în sarcina statului, după adoptarea unei legi în acest sens, în anul 1894. Tarifele diferențiate, la același serviciu religios, dovedesc că se ținea cont și de varii considerente, din care nu lipsea situația materială a enoriașului și, poate, „fala”.

În anul 1914 Protopresbiteratul Bistrița se compunea din 22 parohii matre și 24 de filii. Noile filii luaseră ființă preponderent în localitățile în care dominantă era confesiunea evanghelic-luterană. Populația protopresbiteratului ajunsese la 19072 suflete, în 4428 familii. Existau 25 biserici în tot atâtea localități ortodoxe. Totalul pământurilor deținute ca porțiune canonică, în folosința preoților, era de 231 iug. 472 stj., cu o valoare de 27313 coroane, în timp ce pământul deținut ca fundațiuni bisericești era de 546 iug. 576 stj., cu o valoare de 94338 coroane. Parohiile ortodoxe susțineau 16 școli confesionale, în care cei 17 învățători erau toți calificați. Salariile acestora ajungeau la suma de 19600 coroane. Ajutor de stat pentru întregirea salariului învățătoresc primeau opt școli, în sumă de 7480 coroane. În ceea ce privește frecvența elevilor care urmau școli primare confesionale ortodoxe, aceasta nu atingea nici măcar procentul de 50%. Asupra învățământului în școlile confesionale, vom reveni¹⁴.

Biserica unită fusese ridicată la rangul de mitropolie în urma aprobării împăratului și recunoașterea Sfântului Scaun, prin bula *Ecclesiam Christi*, a papei Pius al IX-lea, în anul 1853. Activarea mitropoliei, care avea autonomie deplină cu unica dependență față de Scaunul apostolic, a avut loc la 28 octombrie 1855. Episcopia Blajului a devenit arhiepiscopie și mitropolie cu titlul de Alba Iulia și Făgăraș, păstrându-se reședința la Blaj. Au fost create și două dieceze: Gherla și Lugoj, alături de mai vechea episcopie Oradea, care devine sufragană noii mitropolii. Legea XXXIX adoptată de parlamentul ungar în anul 1868 recunoștea: „ridicarea episcopiei greco-catolice de Făgăraș, sub titlul de Mitropolia greco-catolică de Alba Iulia, la demnitatea de arhiepiscopie,” precum și formarea episcopiilor Lugoj și Ghela¹⁵.

În perioada 5-14 mai 1872, s-a desfășurat la Blaj *Conciliul provincial Prim al provinciei bisericești greco-catolice Alba Iulia și Făgăraș*. El a fost convocat și prezidat de mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa. Au fost adoptate „Actele și decretul conciliului provincial bisericesc greco-catolic de Alba Iulia și Făgăraș”. La titlul II „Despre biserică”, în capitolul rezervat episcopilor, se afirma: „sunt îndreptățiți a convoca sinoade diecezane, a prezida la acelea și a aduce legi obligatorii pentru toată dieceza lor, și ca unii ce sunt puși de Spiritul Sfânt să guverneze biserica lui Dumnezeu, au dreptul a emite regule disciplinare chiar fără sinod”¹⁶. Titlul IV

¹³ *Ibidem*, dosar 605, f. 12.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 1084, f. 25-28.

¹⁵ *Colecțiunea legilor țării din anul 1868*, Ediție oficială, Editura lui M. Ráth, p. 230.

¹⁶ *Conciliul provincial Prim al provinciei bisericești greco-catolice Alba Iulia și Făgăraș – ținut la anul 1872*, Blaj, 1882, p. 35.

facea referire la beneficiile bisericești. Capitolul IV din acest titlu reglementa ocuparea parohiilor. Conferirea acestora, „de regulă, în biserica noastră are să se facă prin concurs public, ca așa Scaunul episcopesc se poate desemna pentru biserica vacantă pe cel mai apt individ.” Candidatul trebuia să aibă pregătire corespunzătoare, moralitate nepătată, renume bun; parohiile trebuiau ocupate „în timpul cel mai scurt, ca să nu sufere credincioși ceva daună suflătească” etc.¹⁷.

Papa Leon al XIII-lea va ratifica la 19 martie 1881, prin decret, actele adoptate la Blaj în anul 1872. Ele vor fi publicate împreună cu instrucțiunile papale, în primul rând ale Sacrei Congregațiuni de Propaganda Fide: „despre indisolubilitatea matrimoniului în caz de adulter și părăsire perfidă”, „despre matrimoniile mixte” etc. Al doilea *Conciliu provincial* în Mitropolia greco-catolică Alba Iulia și Făgăraș s-a ținut în anul 1882, iar al treilea în 1900, cu prilejul aniversării a 200 de ani de la unirea cu biserica Romei.

Românii greco-catolici din spațiul actualului județ erau arondați în majoritate pe lângă episcopia Gherlei, excepție făcând cei care locuiau pe „Câmpie”, în extremitatea sudică, dependenți de scaunul arhiepiscopal de la Blaj. Acolo, cu centrul la Urmeniș, ființa protopopiatul Cătina. În comitatul Bistrița-Năsăud un loc deosebit îl avea vicariatul Rodnei, cu reședința la Năsăud. El se suprapunea majoritar peste fosta zonă grănicerească. Urmau protopopiatele greco-catolice Bistrița și Budac. Protopopiatul Budac se subordona vicariatului Rodnei. În afara comitatului, la nivelul actualului județ, mai exista protopopiatul Beclean, în timp ce o sumă de parohii erau subordonate protopopiatelor Buza și Cristur.

Parohiile greco-catolice, în secolul al XIX-lea, erau majoritare raportate la spațiul actualului județ. În zona de „Câmpie,” mai apropiată de spiritul civilizator al Blajului, parohiile românești erau aproape în totalitate greco-catolice. O situație neclară cum a fost cea de la mijlocul secolului al XVIII-lea nu ne permite să facem afirmații tranșante privind trecerea la uniție în această zonă. O statistică întocmită de episcopul ortodox Dionisie Novacovici în 1766 menționează ca parohii ortodoxe localitățile din sudul județului Bistrița-Năsăud: Budești, Micești, Sânmihailu, Țagu, Visuia etc., în protopopiatul Tothaza, comitatul Cluj.¹⁸ Greco-catolicismul se impusese în zona montană, atunci dependentă de districtul săsesc Bistrița, cu excepția Văii Bârgăului, înainte de anul 1733. O conscripție a clerului de pe pământul crăiesc, din anul 1733, menționa în 24 localități de pe Someș, începând cu Mocod, în amonte, 59 de preoți uniți.¹⁹ Rămânerea zonei năsăudene în afara frământărilor religioase de la jumătatea secolului al XVIII-lea a fost cu siguranță un motiv în plus pentru a fi înființat regimentul grăniceresc în anii 1762/63.

La 1 noiembrie 1867 au fost date publicității de către episcopul de Gherla, Ioan Vancea, „Statutele sau cinosura scurtă ținândă în administrarea bunurilor bisericești și a beneficiilor parohiale în ținutul diecezei greco-catolice Gherla”. Statutele diecezane conțin dispoziții în următoarele capitole: comisia administratoare la nivel parohial, modul de alegere a curatorilor și îndatoririle lor, modul de administrare a veniturilor parohiale, „confacerea și revederea rațiunilor anuale” etc.²⁰. Ele făceau trimitere la numeroase prevederi ale unor legi emanate, în principal, la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

În jurul Bistriței exista o diversitate etnică și confesională. **Protopopiatul greco-catolic Bistrița** avea în anul 1904 șaisprezece parohii cu biserici. În 15 dintre ele existau și școli primare confesionale greco-catolice. De unele din acele parohii depindeau șase filiale, din care trei aveau biserici și școli, celelalte trei fără școli. Se mai găseau credincioși greco-catolici în 18 localități majoritar evanghelic-luterane sau ortodoxe. Totalul credincioșilor la sfârșitul anului 1903 a fost de 12244, în 2541 familii. Populația protopopiatului se împărțea după ocupație în: 1727 familii de proprietari, țărani, cu case și pământuri, 376 zileri cu casă, iar 438 zileri fără casă. Din raportul prezentat de protopopul Gherasim Domide rezultă că o parte importantă din credincioșii greco-catolici din protopopiat aveau o situație materială precară. Raportul nu detaliază situația „zilerilor fără case”. Putem presupune că erau familii tinere care locuiau împreună cu părinții și bunicii, iar casa era întăbulată pe aceștia. O parte puteau fi ȝigani încă insuficient sedentarizați, după cum nu trebuie exclus să fi fost dintre ei și greco-catolici cu profesii liberale: avocați, medici, juriști, meseriași etc, care locuiau cu chirie în orașul Bistrița. Numeroase familii românești de confesiune greco-catolică din orașul Bistrița aveau o stare materială

¹⁷ *Ibidem*, p. 67-69.

¹⁸ Keith Hitchins și Ioan Beju, *Statistica românilor ortodocși din Transilvania din anul 1766*, în „Mitropolia Ardealului”, XXII, nr. 7-9, iulie-septembrie, 1977, p. 522.

¹⁹ *Idem*, *Conscripția scăunală a clerului român de pe pământul crăiesc 1733*, în „Mitropolia Ardealului”, XXXIV, nr. 4, iulie-august, 1989, p. XXII.

²⁰ ANBN, fond Vicariatul Rodnei, pachet XXIX, dosar 226/1867, f. 134-138.

prosperă, chiar dacă raportul prezentat în conferința preoțească din 3 iulie 1904, de la Șieu Măgheruș, din care am preluat datele de mai sus, nu menționează acest fapt²¹. De exemplu, avocatul Demetriu Ciuta la acea dată avea construită o locuință impozantă, mai apoi închiriată poștei. Este vorba de imobilul în care funcționează Biblioteca Județeană. Prin intermediul și cu ajutorul unora dintre aceste prospere familii s-a cumpărat de la ordinul minorit, în anul 1893, catedrala din Piața Unirii, care fusese construită începând cu secolul al XIII-lea. Odinioară biserică a mănăstirii minoriților, ea a fost abandonată sub presiunea reformei luterane, la mijlocul secolului al XVI-lea. După instaurarea stăpânirii habsburgice în Transilvania fusese reparată și redeschisă, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, când s-au adăugat și elementele baroce, vizibile astăzi²².

În protopopiatul greco-catolic Bistrița, conform raportului citat, existau biserici din piatră sau cărămidă în șase parohii; despre cinci se afirma că erau în stare bună: Bistrița, Bârla, Feleac, Măgheruș, Șoimuș; cea din Sărețel era considerată în stare acceptabilă. Celelalte biserici greco-catolice erau din lemn, în unele localități în stare bună (Arđan, Friș, Ruștior etc), în altele în stare precară (Chiraleș, Sărata, Sebiș etc). Averea bisericească din protopopiat, constând din pământuri, fânețe, grădini etc, era de 430 iugăre, iar porțiunea canonică în folosința preoților de 365 iugăre. Pământ se mai afla în posesia școlilor sau cantorilor. Totalul pământurilor protopopiatului era de 850 iugăre, care avea o valoare aproximată de 85000 coroane. Averea mobilă, adică capitalul împrumutat la privați ori depus în casele de economii, era de 49926 coroane, în timp ce datoriile se ridicau la suma de 20842 coroane. Astfel, venitul net se cifra la suma de 29083 coroane. Venitul mediu net, pe preot, la sfârșitul anului 1903 fusese de 365,14 coroane²³.

Comunitățile greco-catolice din protopopiatul Bistrița, aflate într-un spațiu confesional cosmopolit, erau în cele mai multe cazuri în dificultăți materiale. Acest lucru poate fi dedus și din faptul că din cei 20 de învățători confesionali, nouă aveau ajutor de stat pentru întregirea salariului. Pentru încă doi se ceruse același lucru, în anul 1904, iar ceilalți nu depășeau minimul legal, prescris de legea din 1893, plătit din contribuția credincioșilor greco-catolici din protopopiat. Suma totală a salariilor învățătorilor confesionali greco-catolici din protopopiat se ridica la 14507 coroane, din care de la confesiune 11898 coroane, iar ajutor de stat 2609 coroane.²⁴ Media salariului pe învățător era de 725 coroane, în timp ce legea XXVI / 1893 prescria un salariu de 600 coroane anual, cu sporuri cincinale pentru vechime, în sumă de 100 coroane.

Au păstorit credincioșii greco-catolici, până la Marea Unire, următorii protopopi: Alexandru Silași (1867-1901), Gherasim Domide (1901-1909), George Stanciu (1909-1915) și Dionisiu Vaida (1915-1924).

Vicariatul Rodnei a fost constituit în anul 1786, cu reședința la Năsăud. Credincioși greco-catolici din vicariat se găseau în satele foste militarizate, în care confesiunea era cea unită, în total 38. Oamenii ai bisericii, dar în același timp și în serviciul neamului, vicarii Rodnei, Ioan Marian și Macedon Pop, au rămas în conștiința posterității, primul sub figura învățătorului prin excelență, cel de-al doilea ca luptătorul de la 1848, și apărătorul intereselor foștilor grăniceri, mai apoi. Slujitorii altarului din Năsăud, deveniți vicari, au păstorit aceste suflete pentru care Roma avea o dublă semnificație: aceea de origine etnică și lumină spirituală. Vicarii Rodnei în perioada dualismului au fost:

- Grigore Moisil (1814-1891). Născut la 10 ianuarie 1814 în localitatea Șanț, cu studii teologice la Blaj. Preot la Tiha Bârgăului, din anul 1859 devine preot în Năsăud și vicar al Rodnei. A fost președinte al fondurilor școlare grănicerești și cel dintâi director al liceului din Năsăud, în perioada 1863-1868. S-a

²¹ ANBN, fond Protopopiatul greco-catolic Bistrița, dosar 182, *passim*.

²² *Ibidem*, dosar 99/1897, f.1-3. Un scurt istoric al catedralei poate fi cel din documentul pe care, în parte, îl reproducem. În anul 1897 protopopul Alexandru Silași trimisese o copie, în limba latină, a unui document, probabil descoperit după cumpărarea bisericii, preotului din Ruștior pentru a fi tradus. Ioan Bârsan, preotul din Ruștior, se va conforma, specificând că era mai bine dacă i s-ar fi trimis documentul original, pe care l-ar fi restituit în bune condițiuni. Iată traducerea: *Conventul din Bistrița dedicat în onoarea sf. Ioan Nepomuc. Sinodul Pasmanian scrie că în anul 1336 episcopul din Transilvania a dat Mănăstirea Bistriței din Transilvania pe seama Minorităților, însă din cauza vitregiei timpurilor trecuți abia în anul 1724, în ziua schimbării la față a D-lui nostru Iisus Christos, prin zelul și conlucrarea Excelentissimului Domn general L. B. Filipp de Langlett, întâia dată a fost introdusă în numita cetate a Bistriței sf. religione a Minorităților din Conventul sf. Francisc, asigurându-se din partea magistratului cetățenesc pe seama numelui ordin mănăstirea cea veche ruinată cu biserica sa părăsită și asemenea ruinată, care din liberalitatea numelui domn general, a fost restaurată odată cu Conventul și îndată a început a fi biserică militară și votivă...*

²³ *Ibidem*, dosar 182 *passim*.

²⁴ *Ibidem*.

retras după tragedia de la Feldru, din 16 noiembrie 1890, când la instalarea preotului Onisim Rotariu au murit împușcați șapte oameni²⁵.

- Ioan Pop (1859-1902). S-a născut în Poiana Ilvei la 15 septembrie 1859, a urmat liceul la Năsăud, apoi studii teologice și filosofice la Viena, doctor în teologie din anul 1886; asesor consistorial, apoi preot în Năsăud și vicar foraneu din decembrie 1891. „A lucrat intensiv pentru edificarea de noi biserici asigurând pentru acest scop din venitul pădurilor grănicerești suma însemnată de 306000 coroane, din care s-au ridicat biserici în parohiile: Găureni, Telciu, Salva, Rebrișoara, Nepos, Rebra, Poiana Ilvei și Lușca”. „La inițiativa lui s-au ridicat școli confesionale în Năsăud, Parva, Maieru și Mureșenii Bârgăului”²⁶.
- Ciril Deac (1848-1909). A văzut lumina zilei în comuna Rușii Munți, studii la Blaj, preot la Șieuț, apoi protopop al Budacului. A fost și un luptător pe plan național, deosebit de combativ în ședințele congregației comitatense. În ședința din 11 octombrie 1894 a comitetului municipal s-a opus impozitului extraordinar de 0,5% pentru pregătirea sărbătorilor *Milleniului*. Din anul 1902 a fost preot în Năsăud și vicar al Rodnei până la sfârșitul vieții, la 6 octombrie 1909. Prin testament a destinat suma de 27804 coroane și toate acțiunile de la diferite bănci, fundației *Ciril Deac, vicar foraneu în Năsăud și soția Rafila n. Popescu*, administrată de consistoriul eparhiei Gherla. Scopul fundației era ajutorarea prin burse a orfanilor de preoți din vicariat²⁷.
- Alexandru Haliță (1862-1934). Născut la Sângeorz-Băi, studii teologice la Gherla și filologice la univ. din Cluj. Din anul 1911 este preot în Năsăud și vicar al Rodnei, până la 22 noiembrie 1920, când revine la catedra liceului din Năsăud²⁸.

Năsăudul fiind și o citadelă a învățământului, pe lângă reședința vicarială, ierahii erau și inspectori școlari. De asemenea patronau toate fondurile școlare: de stipendii, școlar central și fondurile școlare confesionale. Din sume adunate în fondul școlar central, în anul 1888, se construise noul gimnaziu din Năsăud. Un rol important l-a avut Ion Ciocan, viitor deputat dietal, atunci președinte al fondurilor școlare, în timpul administrării extraordinare a acestora sub mandatul comitelui Desző Bánffy.

Comunitățile greco-catolice din vicariat aveau o anumită rigoare moștenită din perioada existenței „Regimentului II grăniceresc” (nr. 17 în nomenclatorul habsburgic) și o dexteritate în a administra capitaluri comune. O sumă de preoți participă la înființarea unor instituții de credit, fiind membri în comitetele directoare și acționari semnificativi. Pilda talantului biblic a fost interpretată prea deseori *ad litteram*, dar nu numai în parohiile greco-catolice din vicariat. Implicarea preoților și bisericii în acțiuni de creditare era un fapt general, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Ea se făcea și prin intermediul fondurilor școlare confesionale, care în fapt aparțineau fiecărei localități, chiar dacă erau administrate la Năsăud.

Administrarea bunurilor bisericești trebuia să respecte „Statutele diecezane”, adoptate în anul 1867, și ratificate prin scrisoarea Ministerului de culte și învățământ nr. 9725 din 8 iunie. Comisia administratoare, formată din preot și curator, era obligată a se îngriji „ca nici o sumă de bani să nu se lase fără fructificare”. Toți banii disponibili și proprietățile bisericii „cât de curând să se deie spre fructificare”. Sumele rămase după achitarea cheltuielilor trebuiau depuse în bănci sau împrumutate unor enoriași. Celelalte realități aparținând bisericii trebuiau arendate, în condiții de siguranță. Preoții și curatorii nu puteau să ia bani parohiali cu împrumut, nici să arendeze bunuri imobile etc.²⁹

Starea materială a unor parohii greco-catolice din vicariat, în anul 1883, poate fi urmărită mai jos.

²⁵ Gavril Bichigean, *Slujitorii altarului bisericii din Năsăud*, în „Săptămâna”, IX, nr. 291 din 22 martie 1936.

²⁶ *Idem*.

²⁷ *Idem*, nr. 293 din 12 aprilie 1936; ANBN, fond Prefectura județului Năsăud, registrul 18, f. 158-159.

²⁸ Gavril Bichigean, *Slujitorii altarului bisericii din Năsăud*, în „Săptămâna”, IX, nr. 293 din 12 aprilie 1936.

²⁹ ANBN, fond Vicariatul Rodnei, pachet XXIX, dosar 226/1867, f. 135.

Tabel. Protocolul vizitațiunii protopopești. Anul 1883³⁰

LOCALITATEA	BISERICA (material)	Izvoarele veniturilor	Venit bisericesc pe an în florini	Pământuri preotești în iugăre
PARVA	lemn	arenda + taxă	40 fl.	80 iug.
MITITEI	lemn	licitație pământ	120 fl.	30 iug.
SF. IOSIF	lemn	arenda	250 fl.	15 iug.
RODNA NOUĂ	piatră	taxa + grădină	35 fl.	48 iug.
LUȘCA	lemn	capital 140 fl.	14 fl. + 10 dob.	12 iug.
MITITEI	lemn	arenda + dobânda capital	190 fl.	30 iug.
ILVA MARE	lemn	arenda etc.	600 fl.	70 iug.
FELDRU	piatră	arenda + taxe	100 fl.	50 iug.
SUPLAI	lemn	arenda + dob. după capital	40 fl.	15 iug.
POIENI	lemn	arenda + dob. capital	40 fl.	17 iug.
RODNA VECHE	piatră	pomi		Sunt
SÂNGEORGIU	solid	arenda + canoane pentru viciul necurăteniei	200-300 fl.	23 iug.
NEPOS	lemn	pământ	40 fl.	34 iug.
ZAGRA	lemn	pământ și capital	40-50 fl.	20 iug.
ILVA MICĂ	piatră	chiria pe fâgădău + taxe	18 fl.	48 iug.
MAIERU	solid 2 biserici	colete, oferte, + dob. după capitalul de 7000 fl.	500 fl.	18 arător, 52 fânaț, 20 pășune
ROMULI	lemn	arenda + dobânda capital	36,6 fl.	72 iug.
RUNCU	lemn	arenda + bani de duminica	35,86 fl.	35 iug.
REBRA MARE	lemn	arenda + dob. după capital	256 fl.	21 iug. + pășuni
BORGO-MUREȘENI	lemn	pământ		Neîntăbulat
BICHIGIU	lemn	arenda + dob. după 906 fl.	72 fl.	
BORGO-BISTRIȚA	piatră	arenda + dob. după capital		85 iug.
SALVA	lemn	dobânda după 5000 fl.	400 fl.	Sunt

Izvoarele veniturilor erau în linii mari cele raportate de fiecare parohie, și pe care le-am trecut în coloana corespunzătoare. Pe unele dintre acestea nu le-am putut cuprinde în tabelul de mai sus, datorită spațiului. Se detașează la capitolul venituri, cele provenite din arenda unor terenuri și dobânda după capitalul împrumutat enoriașilor. Evident, acestea difereau de la o parohie la alta. Este de remarcat încă o dată acest proces de creditare la nivel local, în care era implicată biserica, înainte și după constituirea unor bănci populare românești. Pe formularele tipizate, pe care s-au făcut raportările, existau și alte capitole referitoare la: aplecarea poporului spre religie, starea bisericii, școala confesională etc. Completările făcute de preoți, însă, nu erau întotdeauna cele mai exacte. De exemplu, este greu de crezut că o parohie precum Ilva Mică avea un venit anual de 18 florini, în comparație cu Ilva Mare care raporta 600 florini, fără a socoti relieful mult mai dificil al ultimei parohii. Școala din Zagra avea conform preotului Zinveliu, director al școlii, „cam 40” de elevi. Alte documente au spații necompletate, sau cu răspunsuri imprecise. Avem serioase rezerve asupra sumelor raportate ca venituri, cel puțin la câteva dintre parohii, iar mai jos exemplificăm cu situația consemnată în „Rațiuni despre statul activ și pasiv...”, la acele parohii în care s-au păstrat asemenea documente.

Parohia Mureșenii Bărgăului avea în anul financiar 1882 un capital împrumutat locuitorilor de 758 florini. Fuseseră împrumutate 25 de persoane, cu varii sume. Dobândă anuală era de 6%. Alte venituri se obțineau din arendarea locurilor bisericești. Sume mai mici proveneau din banii pe talger adunați duminica și în sărbători, donații etc. Veniturile anului 1882 fuseseră în sumă totală de 376,44 florini, din care restanța din anii trecuți era de 108,57 fl., iar veniturile curente de 267,87 fl. Din acestea se percepuse, la 31 decembrie 1882, suma de 181,48 fl.³¹

³⁰ ANBN, fond Vicariatul Rodnei, pachet LXXV, dosar 508, passim.

³¹ *Ibidem*, pachet LXVIII, dosar 475, f. 1-6.

La Leșu, în același an, apăreau împrumutați 73 de locuitori cu suma de 970,31 florini. Scăzându-se cheltuielile rămăneau pentru anul 1883 în casa bisericească 1449,16 florini³².

În localitatea Mititei sunt consemnați în documentele de venituri și cheltuieli ale parohiei 74 locuitori împrumutați, cu suma totală de 2210 florini. Unii dintre ei erau restanțieri de la 1863-1864, iar întrucât obligațiunea nu fusese întăbulată, nu puteau fi executați. Veniturile anului 1882 erau de 1332,56 florini, adăugându-se restanța de 963,32 florini (din perioada 1864-1881) se ajungea la o sumă de 2295,88 florini. Din aceasta s-au perceput 1322,69 florini. Cheltuielile fuseseră în sumă de 523,51 florini. Parte din acești bani, 200 florini, fuseseră alocați pentru repararea bisericii, 36 florini reprezentau impozite comitatense: pentru Casa comitatului, cazarmă, școală. De asemenea, fusese plătit impozitul pentru pământul bisericesc etc. Rămăneau în casa bisericească 799,18 florini. Restanța de recuperat în anul 1883 era de 973,19 florini. Astfel, suma de 190 florini raportată ca venit pentru anul 1883 (vezi tabelul), nu poate fi credibilă. Venitul anului 1882 fusese de 1332,56 florini, iar o scădere atât de dramatică, în condițiuni normale, nu era posibilă³³. Probabil sumele approximate, identificate de preoți ca venituri, și trecute în tabel la acest capitol, reprezentau, în unele cazuri, suma aflată în casă la sfârșitul anului.

Tabel. Starea unor parohii greco-catolice din vicariat în anul 1890³⁴

PAROHIA	Avere bisericească nemișcătoare, în iugăre	Avere parohială nemișcătoare, în iugăre (porțiunea canonică)	Venit parohial din stole și lecticalu, în florini.* (revenea preotului)
PARVA	32 iug.	84 iug.	94 fl.
MĂGURA	nu are	29 iug.	143 fl.
MOCOD	2 iug.	20 iug.	100 fl.
NĂSĂUD	16 iug.	32 iug.	150-200 fl.
ZAGRA	28 iug.	16 iug.	200 fl.
POIENI	2 iug.	26 iug.	nu exista
TIHA BÂRGĂULUI	3 iug.	42 iug.	necompletat
RODNA NOUĂ	1526 orgie	50 iug.	200 fl.
SÂNGEORZ BĂI	25 iug.	25 iug.	400 fl.
ROMULI	6 iug.	65 iug.	100 fl.
RUNC	3 iug.	29 iug.	80-100 fl.
SUPLAI	11 iug.	7 iug.	-
BISTRITĂ BÂRG.	36 iug.	40 iug.	60 fl.
ILVA MARE	24 iug.	72 iug.	400 fl.
ILVA MICĂ	-	73 iug.	125 fl.
MITITEI	17 iug.	25 iug.	100 fl.
BICHIGIU	3 iug.	53 iug.	50 fl.
REBRIȘOARA	30 iug.	15 iug.	ilizibil

Situația financiară, respectiv bilanțul activ și pasiv al unor parohii greco-catolice din vicariatul Rodnei, în anul 1908, poate fi urmărită mai jos. Moneda este coroana, introdusă la 1 ianuarie 1900. O coroană = 0,5 florini.

³² *Ibidem*, f. 11.

³³ *Ibidem*, f. 17-29.

³⁴ *Ibidem*, pachet C, dosar 641, *passim*.

* Venituri din serviciu religios și din eliberarea unor documente de stare civilă.

Tabel. Bilanțul unor parohii greco-catolice, în anul 1908, în coroane³⁵

PAROHIA	Capital bănesc	STATUL ACTIV	Restanță an trecut	Competința an curent	Suma laolaltă	Percepțiunea	Restanță	Restul casei
Romuli	441,84		1898,52	43422,52	43980,18	43411,83	558,35	12377,3
Tiha Bărgăului	6223,26		180,18	1375,06	1555,24	1386,76	168,48	4,28
Feldru	4793,44		475,75	1554,08	2029,83	1675,73	354,04	384,81
Ilva Mare	10784,73		146,11	24443,75	24589,86	24360,92	228,94	432,57
Telciu	455,85		24421,48	18917,4	43338,88	24907,82	18431,06	831,95
Năsăud	10777,76		---	1719,37	1719,37	1719,37	-----	
Rebra Mare	1917,3		552,44	813,16	1365,6	829,34	536,6	199,03
Bistrița Bârg.				907,9	907,9	907,9		14
Mititei	58,5		499,4	381,15	880,55	331,37	549,18	120,79
Ilva Mică	708,79		577,2	1793,07	2081,67	1506,75	574,92	60,89
Lușca	----		74,76	368,54	443,3	415,32	27,98	100,27
Maieru	12179,62		3334,16	2566,88	5901,04	2189,63	3586,18	525,62
Mureșenii Bărgăului	7907,54		1386,62	3453,9	4840,52	3860,64	979,88	873,85
Nepos	1626,38		3613,91	1928,83	5542,74	3596,84	1945,9	869,09
Parva	508,6		833,2	246,88	1080,8	301,68	778,4	24,99
Poiana Ilvei	1945,66		-----	426,97	426,97	426,97	-----	14,24
Mocod	6700,04		347,61	2172,27	2519,88	1371,65	1149,73	62,53
Salva	3571,24		357,16	937,78	1294,94	964,58	33,36	280,08
Rodna Nouă	7830,06		922,86	7412	8335,45	7721,45	614	
Zagra	38518,11		-----	3049,46	3049,46	3049,46	-----	87,85

Eventualele neconcordanțe sesizate în tabel (vezi Romuli) nu ne aparțin. Datele au fost preluate așa cum apar trecute în *Rațiuni despre statul activ și pasiv al parohiei...* Veniturile consemnate în *statul activ* provin din următoarele surse: capitalurile împrumutate unor cetățeni, de obicei cu dobândă de 8%, dobânzile plătite de instituții financiare (Mercur, Aurora, Albina etc) pentru capitalul depus, arenze restante și curente ale locurilor bisericesti (pământuri, mori, vii, grădini etc.), missă fundațională (bani pentru o slujbă de pomenire a unor decedați, lăsați prin testament sau donație, într-o zi din an aleasă de aceștia sau de urmașii lor, de obicei o sârbătoare). Tot la acest capitol sunt consemnate repartițiile pe popor, ajutorul de la comuna politică în bani sau produse, precum și veniturile obișnuite: taxa pe groapă, colete cu tainul, amenzi pentru stricăciunile produse locurilor bisericesti, bani obținuți din vânzarea lumânărilor, pentru tragerea clopotelor după morți etc.

Cheltuielile evidențiate în *statul pasiv* nu apar în tabelul de mai sus. Ele erau cele obișnuite: întreținerea, repararea sau chiar construirea bisericilor și caselor parohiale, restituirea unor capitaluri la bănci sau plata dobânzilor. Alte cheltuieli constau în plata dării pentru pământul bisericesc, alimentarea unor fonduri comitatense - cum ar fi cel al spitalului, asigurarea bisericii, abonamente, tipărituri, expertizare tehnică etc. Apoi, diferite sume erau alocate vicariatului și episcopiei pentru: cancelarie, preparandie, circulare etc. Tot la acest capitol apar sumele de bani din anul 1908 depuse la bănci sau împrumutate unor cetățeni, care în acel an nu produceau efecte.

Evident că nu toate veniturile inventariate (*competința*) erau și adunate (*percepțiunea*). Din acestea din urmă scăzându-se totalul statului pasiv (*erogațiunea*) rezultă restul casei (*remanența casei*). Această ultimă valoare este un indicator relativ privind prosperitatea parohiei. De exemplu, parohia Zagra avea în casă la 31 decembrie 1908 o sumă mică: 87,85 coroane. Dar suma totală a fondurilor bisericii la acea dată era de 40983,01 coroane, din care 13296,61 coroane depuse la banca Aurora; la Mercur pe diferite librete: 13403,68 coroane, 5446,17 coroane și 488,2 coroane, cu dobândă 5%; la Banca populară din Zagra spre fructificare cu 6% dobândă 6314,7 coroane; iar în comună la privați cu dobândă de 8% și întâbulare alte 1945,8 coroane. Aceste sume notabile deținute de parohie au fost certificate prin semnătura vicarului Ciril Deac, la data de mai sus³⁶.

³⁵ *Ibidem*, pachet CLXVI, dosar 1011, *passim*.

³⁶ *Ibidem*, f. 86.

Parohia Romuli, cu un capital mic, s-ar părea, dincolo de inadvertențele care pot fi observate, că avea venituri mari. În realitate majoritatea acelor sume provin din ajutorul votat de comuna politică pentru construirea bisericii și din împrumuturi bancare cu același scop. De aceea și suma mare rămasă în casă. Pentru a aprecia gradul de prosperitate trebuie urmăriți doi indicatori: capitalul bănesc și percepțiunea din anul curent. Coroborați ei pot forma o imagine asupra veniturilor și prosperității unei parohii. De asemenea, nu se poate generaliza, fiecare parohie având și probleme specifice. Restanțele trecute în dreptul parohiei Telciu provin din suma considerabilă alocată în anii anteriori pentru construirea bisericii, adevărată catedrală.

Comunitățile greco-catolice din sudul actualului județ, atunci cuprinse în cercul administrativ Urmeniș, comitatul Cluj, erau subordonate Arhiepiscopiei de Alba Iulia și Făgăraș. Parohiile de acolo formau **Protopopiatul Cătina** care avea centrul la Urmeniș. O parte importantă din veniturile acestora erau obținute din pământurile bisericești. De exemplu, o parohie mai degrabă de nivel mediu atunci, considerată de preotul numit în anul 1918 săracă, Silivașu de Câmpie, avea în anul 1897 următoarele suprafețe de teren: 86 de iugăre pământ arabil - porțiunea canonică folosită de preot, locul de cosit 21 iugăre, grădina preotului de 1,4 iugăre, pământul arător al școlii 20 iugăre, porțiunea canonică cantorală 13 iugăre, cimitirul și alte locuri însumate la șase iugăre etc. Venituri erau obținute și din creditările, în bani sau cereale, la care apelau diverși enoriași. În acel an fuseseră împrumutate cu porumb sau grâu 63 de persoane, în fapt familii, cu 562 metrete. Pentru acestea numai dobânda de 25%, trecută în inventar, se ridica la 187 metrete. (Dobânda adevărată era de 33% s.n.). Familiile respective mai avea dobânzi restante mai vechi, de 126 metrete*. Cu bani se ajutaseră 13 persoane, care au împrumutat 129.9 florini, cu dobândă de 10%. Capitalul restant la sfârșitul anului 1897 era de 98,38 florini, iar dobânzile restante de 33 florini. Venitul în bani al parohiei în anul anterior, 1896, fusese de 557,4 florini. Cheltuielile pentru același an se ridicaseră la 407 florini, din care 250 florini salariul învățătorului, rest de casa 150 florini³⁷.

Situația veniturilor și a cheltuielilor trebuia să fie asemănătoare și în celelalte parohii de pe „Câmpie”: Urmeniș, Budești, Miceștii de Câmpie, Țagu etc. În parohia Miceștii de Câmpie s-a construit biserică din cărămidă în anii 1899-1901. Tot de atunci trebuie să dateze și școala confesională, atunci un local modern de cărămidă. Acestea presupun cheltuieli ridicate, sacrificii din partea populației, dar și venituri relativ mari. Mai trebuie subliniat că școala aparținând bisericii, cu siguranță, o parte din venituri erau alocate acesteia. În anul 1918 izvoarele de venit pentru salariul învățătorului din Silivașu de Câmpie proveneau din arenda pământurilor școlii și a 6 iugăre pământuri cantorale - 400 coroane, repartitia pe popor - 700 coroane și 100 coroane din fondul mănăstirii³⁸.

Veniturile bisericilor și preoților era în cele mai multe cazuri multumitoare, mai ales dacă sunt raportate la nivelul de trai al enoriașilor. În localitățile greco-catolice din vicariatul Rodnei, care susțineau școli confesionale, retribuția preotului pentru catehizarea școlarilor era de 30 florini anual. O parte dintre preoți primeau o sumă anuală din „subsidiul împărătesc”. Acesta era în sumă de 6680 florini, pentru întreaga preoție din Transilvania. În fiecare an, în Vicariatul Rodnei, se anunța lista celor sprijiniți bănesc, din aceste fonduri alocate de către stat. Astfel, vicarul Grigore Moisil anunța în anul 1889 că șase preoți vor primi câte 30 de florini fiecare, iar doi preoți câte 26 florini. La 23 ianuarie 1892, în ședința consistorială din Gherla, era stabilită lista cu preoții din vicariat, care urmau să fie ajutați, în total 36. Ioan Pop, paroh al Năsăudului și vicar al Rodnei, urma să primească 100 florini, ceilalți preoți câte 28 sau 26 florini³⁹. Dacă ținem cont de faptul că Vicariatul Rodnei cuprindea 38 de localități greco-catolice, putem afirma că toți preoții fuseseră ajutați în acest mod.

În Protopresbiteratul Bistriței ajutorul bănesc primit de la stat prin intermediul mitropoliei fusese de 470 florini, din bugetul anului 1876. Mitropolitul Miron Romanul specifica într-o dispoziție că, de la fiecare din cei opt preoți trecuți în lista pentru ajutor de stat, s-a reținut un procent de 10% pentru fondul de dotațiune a preoției ortodoxe din arhidieceză. Suma trimisă a fost de 423 florini, trebuind a fi ridicată cu chitanță. Ajutorul de stat trimis la 2 iunie 1878, în contul bugetului pe anul 1877, este mai mic, fiind în sumă de 420 florini, din care se reținuseră 42 florini la fondul arhidiecezan. Suma primită a fost de 378 florini repartizată la

* Unitate de măsură echivalentă cu „litra”, folosită pe Câmpie. Menționarea făcută în inventar este „o metretă a 20 litre”. Mai degrabă 20 litri.

³⁷ ANBN, fond Parohia ortodoxă română Silivașu de Câmpie, f. 37-46.

³⁸ *Ibidem*, f. 11-12.

³⁹ ANBN, fond Vicariatul Rodnei, pachet XCIV, dosar 614, f. 17. *Ibidem*, pachet CIV, dosar 667, f. 24.

sapte preoți. Protopresbiterul Ioan Buzduc a primit 108 florini, ceilalți preoți câte 45 florini. De remarcat este faptul că, cu excepția protopresbiterului Buzduc, este vorba despre alți preoți decât cei din anul anterior⁴⁰.

Veniturile preoților erau mai mici în localitățile mixte confesional, în primul rând cele din zona Bistriței. Parohiile greco-catolice sau ortodoxe de acolo nu aveau fonduri bănești comparabile cu cele din zona grănicerească nici pământuri ca cele de pe „Câmpie.” Peste tot, preoții aveau însă următoarele izvoare de venit: pământurile parohiale deținute ca porțiune canonică, sumele provenite din serviciul religios dar și din eliberarea unor documente, retribuția pentru catehizarea școlarilor și eventualele ajutoare din partea statului.

După procesul memorandiștilor, din anul 1894, poziția guvernelor maghiare față de mișcarea națională s-a înăsprit. O mișcare inteligentă a prim-ministrului Bánffy a fost aceea de a detașa preoții de calitatea de lideri, cel puțin locali, pe care o dețineau în Partidul Național Român. Modalitatea găsită, în anul 1898, a fost congruarea clerului, adică întregirea salariului până la o anumită sumă, conform pregătirii școlare a fiecăruia.

O apologie a politicii guvernului Bánffy (1895-1899) întâlnim în broșura *Politica baronului Bánffy în chestia naționalităților*; autor istoricul Jancsó Benedek, care a activat și în poliția politică numită „secție a naționalităților”, condusă de Sándor Ieszenszky. Bine informat, ca unul care a stat în preajma primului ministru, el scria următoarele, cu referire la sumele atribuite de stat în anul 1899: „Astfel distribuirea acestui ajutor atârână acum de prevederea și hotărârea guvernului. Bánffy merită recunoștința, că a introdus un așa control și o astfel de procedare, care a făcut pe preoții români să înțeleagă că au trecut timpurile când în condițiile de împărțire din ajutorul de stat, n-avea absolut nici un rol sentimentul patriotic. Cumcă clerul român s-a abținut, în anii din urmă, de la agitațiile de naționalitate, aceasta se poate atribui modului cum s-au distribuit ajutoarele de stat. Suma prevăzută în buget, sub titlul de ajutor de stat, a fost însă prea neînsemnată pentru îndreptarea situației materiale a clerului inferior român. Această chestiune urmează să fie rezolvată prin regularea *congruei*. Legea despre *congruă* este deasemeni o reformă de mare importanță a politicii naționale a guvernului Bánffy. Această lege însă, indică numai cadrul de procedură. Ce succes va avea ea sub raportul politicii naționale, atârână de la faptul că întrucât guvernul va urma controlul și precauțiunea inaugurată de Bánffy în distribuirea ajutoarelor”⁴¹.

Astfel, încă în anul 1897, a luat ființă o Comisie centrală congruală catolică cu misiunea de a face propuneri, și cu privire la regularea parohiilor greco-catolice. Comisia centrală congruală și-a desemnat un organism specializat, numit comisie congruală, care într-o sedință ținută în 29 aprilie 1901 a hotărât principiile care vor sta la baza acestui proces. Acestea erau următoarele: numărul locuitorilor să fie mai mic de 800, iar preotul să nu aibă un venit de minimum 150 de florini, pe lângă locuință și grădină corespunzătoare. Trebuiau să se aibă în vedere și depărtarea parohiilor, starea comunicațiilor și relațiile interconfesionale. Pe baza acestor date, comisia congruală, se considera că va putea lua hotărâri în cunoștință de cauză. Ea va putea să decidă susținerea unor parohii care s-ar încadra în condițiile de mai sus și doar în cazuri izolate să propună sistarea altor parohii. În acest ultim caz, trebuia găsită modalitatea prin care s-ar face aceasta: afiliere, contopire etc.

Din vicariatul Rodnei, de care depindea și protopopiatul Budacului, comisia de specialitate, ținând cont de cele două condiții și în virtutea datelor deținute, în primul rând a veniturilor parohiale raportate, a nominalizat 24 de parohii. Majoritatea acestora aveau peste 800 de locuitori, fiind nominalizate și Năsăudul, Salva, Zagra și Rodna Nouă, care, cu siguranță, îndeplineau cele două condiții. Raportările unor preoți asupra veniturilor parohiale, lipsite de o concordanță minimă cu starea de fapt, și-au arătat fața perversă. Episcopul Ioan Szabo, cu circulara consistorială nr. 7194, din 3 septembrie 1901, solicita vicarului să trimită date despre cele 24 localități nominalizate, să arate numărul ortodocșilor care locuiau pe teritoriul fiecăreia, dacă au biserică și școală, să precizeze influența pe care o puteau avea asupra credincioșilor greco-catolici etc. De asemenea, să-și precizeze opinia cu privire la eventuala sistare, afiliere, contopire etc, a parohiilor menționate⁴². Nu cunoaștem răspunsul vicarial, dar îl putem bănuși. Nici nu se putea pune în discuție eventuala „regulare” a unor parohii greco-catolice, mai ales a celor nominalizate.

La 22 decembrie 1902 se anunța în vicariat că ministerul de culte și instrucțiune a acordat ajutor de stat pentru întregirea veniturilor pentru 18 preoți. Au primit câte 300 de coroane preoții din Lușca și Telciu, alții

⁴⁰ *Ibidem*, fond Protopopiatul ortodox român Bistrița, dosar 540, f. 1-3, 22-24.

⁴¹ Jancsó Benedek, *Politica baronului Bánffy în chestia naționalităților*, în „Tribuna” XVI, nr. 66 din 24 martie/5 aprilie 1899.

⁴² ANBN, fond Vicariatul Rodnei, pachet CXLIV, dosar 864, f. 16.

12 preoți primind câte 150 de coroane. Ceilalți patru au fost ajutați cu 200 sau 220 coroane. Ajutorul în bani, în anul 1906, pentru 21 de preoți din vicariat a fost de 3750 coroane. Aceștia au primit sume cuprinse între 100 și 300 de coroane. Alegerea pare să fie cât se poate de obiectivă⁴³. Implicarea autorităților administrative comitatense în evaluarea veniturilor unei parohii nu era neapărat un lucru condamnat. Studiind lista celor care primeau asemenea ajutoare nu se poate afirma că alegerea nu era corectă. Evident, este doar o părere. Nu știm ce rol juca „sentimentul patriotic” într-o atare desemnare.

Starea materială a preoților greco-catolici era mai precară în zonele și localitățile mixte confesionale și etnic. De aceea, numeroși preoți s-au pronunțat în favoarea legii acordării ajutoarelor de stat. Acest fapt arată că unii preoți aveau venituri insuficiente, sau considerate astfel. În orice caz ele erau supuse și hazardului natural, mai ales în satele care depindeau exclusiv de ocupații agricole. Perspectiva unui venit sigur și regulat era atrăgătoare. La conferința preoțească, din 19 iulie 1903, de la Lechința, o problemă importantă dezbătută a fost tocmai aceasta, a congruării clerului. Conferința a fost criticată în mediul jurnalistic românesc și primită prost în cel politic. Au participat circa 30 de preoți din protopopiatele greco-catolice: Bistrița, Budac, Buza, Beclean și Ciceu-Cristur. Se va elabora o petiție în acest sens către ministrul de culte și instrucțiune. În februarie 1904, protopopul Bistriței Gherasim Domide elaborează un memorandum către episcopul Gherlei, având susținerea vicarului Șimleului Alimpiu Barbolovici și a preoților participanți la conferință. Memorandumul se pronunță în principal pentru „instituițiunea sinodalității”, dar făcea referire și la chestiunea congruării clerului, care „încă e de atare natură care nu suferă amânarea”⁴⁴.

Credința este adânc lucrătoare! Nu numai pe plan spiritual. La cumpăna dintre secole construirea unor biserici noi din piatră sau cărămidă, dar și școli confesionale, a luat amploare în spațiul actualului județ Bistrița-Năsăud. Nu credem a greși afirmând că majoritatea bisericilor din mediu rural, în care astăzi se slujește, au fost ridicate în perioada de până la Marea Unire, în condițiile dualismului! În numeroase sate românești s-au edificat adevărate catedrale! În zona grănicerească, o parte din veniturile provenite din administrarea cumulată, de tip comunal, a pădurilor grănicerești, au fost direcționate în acest scop, cu aprobarea autorităților competente. La 5 septembrie 1899, vicarul Ioan Pop afirma că, în urma apelului făcut la conferința preoțească ținută la Năsăud, la 31 octombrie 1897, de a se asigura din veniturile pădurilor grănicerești anumite sume pentru bisericile din vicariat, fuseseră alocați 132000 florini pentru construirea de biserici noi, repararea și renovarea celor existente. Bisericile din: Tiha Bârgăului, Ilva Mare, Suplai, Feldru, Leșu și Mititei fuseseră restaurate radical. În Bistrița Bârgăului biserica nouă era terminată, iar cea din Găureni aproape gata. În perioada imediat următoare trebuia să înceapă construirea unor biserici în: Telciu, Salva, Rebrîșoara, Rebra Mare, Nepos, Șanț și Romuli⁴⁵. Biserica din localitatea Șanț a fost terminată în anul 1903, fiind o lucrare remarcabilă. De asemenea și cea din Rebrîșoara a fost terminată în anul 1903, iar la 30 octombrie 1907 a fost sfințită. Biserici noi s-au construit și în celelalte zone ale județului în localități precum: Milaș, Miceștii de Câmpie, Ruștior, Herina, Șieu Măgheruș etc. La sfințirea bisericii ortodoxe din Buduș, copie la scară mai mică a catedralei din Sibiu, a participat în noiembrie 1907 din partea mitropolitului Mețianu, Miron Cristea, atunci asesor consistorial.

Credincioșii greco-catolici din Telciu începuseră în anul 1899 construirea unei catedrale, pentru care constructorul urma să primească 140000 de coroane. În anul 1902 biserica nu era încă terminată, întreprinzătorul primise deja 80000 de coroane, când la 13 septembrie construcția s-a surpat aproape jumătate. În urma anchetei efectuate, vicarul și senatul bisericesc local apreciau că materialul de construcție a fost de slabă factură, iar constructorul trebuise să apeleze la un arhitect, pentru proiectare, fapt care nu se întâmplase⁴⁶.

Construirea catedralei din Năsăud are o istorie complexă. În anul 1849 orașul a fost incendiat de revoluționarii unguri. Atunci a fost arsă și vechea biserică. După terminarea revoluției, comandantul regimentului II grăniceresc, colonelul Carol Urban, a promis sprijin pentru reconstruirea bisericii, prin cedarea indemnizației după decorația Maria Tereza. Până în 1850 au fost alocați pentru construirea noii biserici 18000 florini, iar în anul 1852 vechea biserică a fost reparată. La intervenția vicarului Macedon Pop, împăratul Franz Iosif a decis, în anul 1857, ca veniturile târgurilor săptămânale din Năsăud să se încaseze timp de 10 ani în folosul construirii noii biserici. Mai apoi s-a format un comitet pentru edificarea catedralei prezidat de

⁴³ *Ibidem*, pachet CLXII, dosar 973, f. 3-4.

⁴⁴ *Ibidem*, fond Protopopiatul Greco-catolic Bistrița, dosar 180, f. 4-6.

⁴⁵ *Ibidem*, fond Vicariatul Rodnei, pachet CXXXVI, dosar 820/1899, f. 28-29.

⁴⁶ „Tribuna” XIX, nr. 189 din 13/26 octombrie 1902.

vicarul Grigore Moisil din care făceau parte: Grigore Mihăilașiu, Teodor Anton, Ioan Lazăr etc. Devisul de cheltuieli preliminar a fost de 29590 florini. Capitalul destinat construirii bisericii, care fusese împrumutat cetățenilor din Năsăud, se recupera cu dificultate, astfel că doar în anul 1879 în raportul prezentat senatului bisericesc se putea propune începerea construirii catedralei, cu anul următor. Piatra de temelie a fost pusă la 12 iulie 1880, în cadrul unei ceremonii oficiate de vicarul Grigore Moisil. În fundația bisericii a fost pus un document despre însemnătatea zilei, precum și șapte monezi metalice, care circulau atunci. Lucrările s-au desfășurat în perioada 1880-1884. Suma de 55676,6 florini, la care au contribuit cu 14000 florini comuna politică Năsăud, cu 5000 florini fondurile școlare, iar locuitorii prin contribuții benevole de 1200 florini, a trebuit a fi suplimentată. Solemnitatea sfințirii a avut loc la 19 octombrie 1884, în prezența episcopului Ioan Szabo și a numeroși preoți⁴⁷.

În orașul Bistrița românii greco-catolici aveau o biserică de lemn construită în anul 1786. Aceasta, după ce ani de zile arogantul magistrat săsesc folosise toate tertipurile permise de statutul autonom al orașului, pentru a se împotrivi ridicării unei biserici românești. La sfârșitul secolului al XIX-lea necesitatea unui nou lăcaș de cult devenise presantă. Astfel, la 21 decembrie 1893, la Arad s-a semnat contractul definitiv de cumpărare a catedralei catolice ce aparținuse ordinului minorit din Bistrița. Vânzarea, respectiv cumpărarea, s-a făcut cu acordul Sfântului Scaun și a episcopiei greco-catolice de Gherla. Reprezentantul ordinului minorit din Ungaria a fost Dr. Jánosy Demjén, în calitate de vânzător, în timp ce comunitatea greco-catolică din Bistrița a fost reprezentată de avocații Lica Daniel și Ciuta Demetriu, în calitate de cumpărători. În afară de biserică au fost cumpărate toate clădirile care aparținuseră mănăstirii Ordinului Minorit, în Bistrița și împrejurimi, pentru o sumă de 35000 de florini. Martori au fost Gal Iosif - deputat dietal și Oncu Nicolae - directorul băncii Victoria din Arad. Suma a fost plătită în ianuarie 1894 iar întăbularea s-a făcut cu nr. 419/1895, după ce ultimele încercări de a zădărnici proiectul au eșuat. Autoritățile locale încercaseră să împiedice întăbularea bisericii pe parohia greco-catolică. Nu au reușit decât să amâne acest lucru⁴⁸. La 10 ianuarie 1895 protopopul Alexandru Silași dispunea să se restituie din conturile bisericii suma de 35000 florini următorilor: Dănilă Lica, Gabriel Vertic și Gabriel Tripon. Aceștia achitaseră în anul anterior întreaga sumă Ordinului Minorit. În acest scop casierul era împuternicit să ridice banii parohiei depozitați la „Districtssporcasa” și „Bistrițeană”. De asemenea, și creditul angajat la prima societate bancară, în sumă necesară, pentru rezolvarea definitivă a problemei. În primăvara aceluiași an s-a încheiat și un contract pentru „deplină reînnoire și parțială reconstituire” a bisericii. Altarul a fost mutat mai înainte și reconstruit în conformitate cu ritul greco-catolic. În total, reparațiile din anul 1895 au costat parohia 1200 florini⁴⁹. Sumele împrumutate de la bănci pentru cumpărarea bisericii au fost repartizate spre recuperare pe credincioșii greco-catolici din oraș, fiind restituite în anii următori.

În comitatul Bistrița-Năsăud populația românească era majoritară. Totuși un procent important îl deținea populația de origine germană. Așezați pe fostul „pământul crăiesc” sașii aveau o situație materială mai bună, datorată în parte și unor privilegii pe care le-au deținut de-a lungul timpului. Din punct de vedere demografic cele câteva secole de endogamie au provocat o stagnare evidentă a sporului demografic. Spre sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX un alt proces va afecta populația de origine germană din comitat. Acesta se va dovedi din nefericire ireversibil. Este vorba de începutul emigrării a numeroși sași în America sau în teritorii germane.

Sfârșitul secolului XIX coincide cu marea expansiune a economiei americane. Până la 1914 SUA absorb milioane de emigranți de origine europeană. Fenomenul emigrării a cuprins și Transilvania, deși într-o proporție mai mică. El a fost considerat îngrijorător de Consistoriul evanghelic din Sibiu, care a cerut un recesământ al sașilor cu situația de la 1 ianuarie 1898 până la 15 martie 1903. Organizat pe cele 10 districte (cercuri) bisericești, printre care și Bistrița, el confirma tendința de plecare a numeroși sași, în primul rând spre America. Au emigrat în acea perioadă 8319 persoane, din totalul celor 215423 locuitori de origine germană din Transilvania. În procente cifra reprezintă 3,86%. Din districtul Sighișoara plecaseră spre SUA 1035 sași, iar din Mediaș 1349. Districtul Bistriței fusese mai puțin afectat rămânând în străinătate doar 59 de sași⁵⁰. Raportat

⁴⁷ Gavril Bichigean, *Istoria bisericii-catedrală din Năsăud*, Tipografia G. Matheiu, Bistrița, passim.

⁴⁸ Vezi copia legalizată a contractului de vânzare-cumpărare la ANBN, fond Protopopiatul greco-catolic Bistrița, dosar 84/1895, f. 8.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 16.

⁵⁰ *Sași emigrează*, în „Gazeta Transilvaniei”, LXVI, nr. 110 din 20 mai (2 iunie) 1903.

la totalitatea celor 26076 sași din spațiul actualului județ cifra era nesemnificativă, dar procesul era doar la început. El va lua proporții și în comitatul Bistrița-Năsăud până la primul război mondial, afectând și populația românească. „Tendința emigrării, care de câțiva ani încoace se manifestă în limite modeste, în acest an (1906) ia proporții îngrijorătoare și pentru circumscripția bisericească Bistrița, întrucât numărul celor emigrați (în America de preferință) întrece 400; numai un număr mic de comune au scăpat intacte de febra emigrării”⁵¹.

O analiză a presei germane din Sibiu privind situația sașilor din Transilvania, pe cercuri bisericești, a fost publicată și de „Tribuna”, în septembrie 1902. Demersul era bazat pe datele recesământului din anul 1900, publicate un an mai târziu. Localitățile foste săsești, atunci mixte, care aparțin astăzi județului Bistrița-Năsăud, erau încadrate în cercurile bisericești evanghelic-luterane Bistrița și Reghin. Tabelul pe care îl reproducem mai jos cuprinde situația populației românești și germane, numeric și procentual, în conformitate cu recesământul din anul 1900, calculată de presa germană din Sibiu, înainte de „febra emigrării”.

Tabel. Populația din localitățile foste săsești din județul Bistrița-Năsăud în anul 1900⁵²

Localitatea	Total locuitori	Sași	Români	Populația în procente	
				Sași %	Români %
Crainimăt	539	402	116	74,5	21,5
Bileag	869	347	408	39,8	46,9
Bistrița	12081	5887	3753	48,7	31
Orhei	689	539	67	78,2	9,7
Cepari	754	630	115	83,5	15,2
Budacul săsesc	449	239	188	53,2	42,3
Dipșa	693	430	158	62	39
Șieu-Mare	1754	827	612	47,1	34,8
Hodod	2119	479	189	22,6	8,9
Viișoara	680	563	93	82,7	13,6
Iaad (Livezile)	1533	958	376	62,5	24,5
Sân-Iacob	586	383	203	65,3	34,6
Arcalia	908	508	363	55,9	39,8
Chiraleș	1089	498	536	45,7	49,2
Bistricioara	868	585	151	67,3	16,9
Cușma	737	124	577	16,8	78,4
Lechința	1989	1329	444	66,8	23,3
Dumitra	1632	1393	115	85,3	7
Minarceu	394	275	112	69,7	28,4
Herina	948	404	518	42,8	54,6
Moruț	510	194	253	38	49,6
Noul săsesc inf.	872	36	736	4,1	84,4
Noul săsesc sup.	867	725	137	83,5	15,6
Petrifalău	1181	835	120	70,7	10,1
Pintic	699	475	215	67,9	30,7
Sângeorgiu N.	1120	882	218	78,7	19,4
Sicmîr	562	401	66	71,3	11,7
Jelna	590	419	51	71	8,6
Tonciu	427	131	45	30,6	10,5
Târciu	1108	816	260	73,6	24,2
Măgheruș	1081	311	701	28,7	64,7
Unirea	629	503	98	79,9	15,5
Dumitrița	1258	601	406	47,7	32,2

⁵¹ Emil Csallner, *Fapte memoriale din ținutul Nösen*, Editura Gustav Zikeli, 1941, traducere Gelu Pavel, p. 294.

⁵² „Tribuna” XLIX, nr. 165 din 8/21 septembrie 1902.

Ferihaza	535	397	134	74,2	25
Vermeș	810	545	228	67,2	28,1
Ghinda	519	358	77	68,9	14,8
Viile Tecii	1120	226	612	20,1	54,6
Poșmuș	886	368	504	41,5	56,8
Teaca	2554	1179	586	46,1	22,9

B. BISERICA SI SOCIETATEA.

În perioada de până la primul război mondial societatea europeană a cunoscut un proces accentuat de modernizare. Revoluția industrială și urbanizarea modificaseră peisajul urban dar și viața comunităților rurale. Biserica fusese afectată, aproape peste tot, de fenomenul numit secularizare. Apoi, noile doctrine politice afirmău că biserica, ca o instituție tradițională, devenise anacronică. Spiritul raționalist al Iluminismului se răspândise în toată Europa, iar descoperirile științifice, s-au pretins științifice, au deschis noi orizonturi cunoașterii umane. Se părea că teoria evoluționistă a revoluționat definitiv domeniul biologiei, în timp ce filosofia, care este chintesența reflecției raționale, proclama prin Nietzsche că: *Dumnezeu a murit*.

Catolicismul era supus contestării, în primul rând, și pentru că reprezenta cea mai importantă biserică. Epistola enciclică a papei Leon al XIII, din 29 iunie 1881, trimisă și bisericii unite, este o dovadă că biserica era conștientă de falsitatea unor concepte, care se ascundeau sub masca modernității. Papa, bun cunoscător al lumii și timpurilor trecute, identifica răul, atunci în stadiu incipient, dar care va domina secolul următor; de asemenea, și originea lui spirituală. Adresându-se lumii catolice, Sfântul Părinte afirma: de la Reformă, „din acel eres și-a luat începutul în secolul trecut filosofia care fals se numește astfel – dreptul cel numesc cel nou, domnia poporului, licența peste măsură care foarte mulți o cugetă a fi libertate. De la aceste s-a ajuns la ciurma vecină, la comunism, socialism și nihilism, cele mai negre portrete ale societății civile”⁵³.

Biserica nu putea să rămână indiferentă, și nici nu a rămas, în fața asaltului științei și noii civilizații bazate pe materialism și consum de bunuri manufacturate. Într-o circulară trimisă către toate oficiile protopresbiterale și toți învățătorii ortodocși din Transilvania, la 8 mai 1914, mitropolitul Ioan Mețianu afirma: „se aud dese plângeri – cele mai multe cu totul justificate –, că deodată cu înaintarea pe terenul intelectual, cultura umană regresează. Așadar cu toate instituțiunile vieții de astăzi cultura morală dă îndărăt”. „Civilizația modernă, care a schimbat cu totul formele exterioare ale vieții, nu e în stare să ducă cu nici un pas mai departe viața sufletească”. Sinodul arhiepiscopalian stabilise modalități precise prin care biserica să organizeze „opera de ocrotire și salvare a tinerimii și în special a tinerimii abandonată moralmente”.

Transilvania, atunci o regiune din Austro-Ungaria, mai precis din Ungaria, a fost atrasă treptat în acest proces ireversibil al modernizării. Comitatul Bistrița-Năsăud se afla, totuși, într-o zonă periferică. Calea ferată Dej-Bistrița a fost inaugurată în anul 1886, iar cea de la Luduș până la Șieu-Măgheruș în 1888. Zona năsăudeană a ieșit din anonimat, sub acest aspect, târziu; doar în anul 1906 va fi terminată linia ferată Beclean pe Șomeș-Ilva Mică. Am menționat aceste realități, mai degrabă de tip economic, pentru că ele pot forma o imagine asupra progresului material și dinamicii sociale a zonei bistrițene.

O privire asupra datelor raportate, în anul 1883, de preoții din 26 parohii greco-catolice din regiunea grănicerească evidențiază la acea dată o imobilitate în mediu rural. Fapt care poate fi dedus din tabelul de mai jos. Cei veniți sau plecați, oricum foarte puțini, puteau fi dintre cei căsătoriți în altă localitate. O deducție probată prin datele prezentate este faptul că tinerii, aproape întotdeauna, se căsătoreau în localitatea natală, uneori intervenind și grade de rudenie, pentru care se cerea dispensă de la episcopie.

Tabel sumativ pe anul 1883. Parohii greco-catolice 26.

Locuitori la începutul anului	Născuți	Morți	Veniți	Plecați	Perechi cununate	Locuitori la sfârșitul anului	În prinsoare
31425	1343	841	23	31	397	31919	35

⁵³ ANBN, fond Vicariatul Rodnei, pachet LXIV, dosar 451, f. 76.

Din cele 26 de parohii, urmau școli mai înalte decât învățământul primar confesional 66 elevi. În timp ce un tânăr din Rebrîșoara frecventa cursuri universitare, localitatea Rebrîșoara era pe un neonorant loc întâi la fapte antisociale. Din cei 35 români aflați în închisoare, 16 erau din această localitate, în timp ce preotul raporta că alți 20 localnici „de la îndatinată răutate s-au întors”⁵⁴.

Douăzeci de ani mai târziu peisajul rural dădea semne de transformare. Modernismul, în aspectele sale superficiale, îmbrăcăminte și consumul unor băuturi distilate, își făcea simțită prezența și în satele românești, în care hora duminicală continua să rămână un adevărat ritual. Pledând pentru muncă rațională și cumpătare, iată ce scria o personalitate bistrițeană, cu referire la femeile românce, dar cu exagerarea specifică profesiei de gazetar: „Rezultatul muncii de pe săptămână se vede duminica la crăsmă și la joc. Toate sunt gătite și împodobite și feștite de e greață omului. Și nu trece duminică, nu trece sărbătoare fără găteală și fără joc. Trecând prin sate și văzând atâta petrecere și joc crede omul că acesta e un popor de greluși”⁵⁵.

Satul românesc se menținea, totuși, într-un cadru tradițional. Obişnuința de a muncii de la cea mai fragedă vârstă era un lucru cât se poate de firesc. Din familiile mai sărace mulți copii sau tineri erau tocmiți ca slugi sau argați doar pentru o hrană sărăcăcioasă și un acoperiș deasupra capului. Este suficient să parcurgi listele cu copiii obligați a frecventa școala și procesele verbale ale senatelor școlare confesionale, din varii localități, pentru a observa că destui tineri erau scutiți de la frecventarea cursul repetițional, 12-15 ani, dar chiar și a cursului de fiecare zi, 6-12 ani. Motivul invocat, în numeroase cazuri, este faptul că erau „sevitori”. De exemplu, în anul 1884, în localitatea Chintelnic comitetul parohial decidea scutirea de la frecventarea cursurilor școlii confesionale a 24 copii și tineri, din cei 111 de vârstă școlară. De la cursul repetițional opt tineri, toți cu motivarea că erau sevitori, dar și cinci de la cursul elementar, din aceeași cauză, și care nu împliniseră 12 ani⁵⁶. Legea XIII/1876 – despre regularea rațiunilor dintre servitori și stăpâni, la art. 29, îl obliga pe stăpân să se îngrijească „ca pruncii și junii de școală intrați în serviciul său să cerceteze regulat școala”, în conformitate cu legea învățământului din 1868, și să poată participa la Sfânta Liturghie⁵⁷. Mai este de menționat că legea XVII / 1884 interzicea patronilor să angajeze ucenici sub 12 ani, de asemenea, folosirea copiilor, sub această vârstă, pe post de păstori. Cadrul legal existent nu putea însă să rezolve problema sărăciei, care era cauza principală a nefrecventării regulate a școlilor, după cum se poate vedea mai jos.

În localitatea Prundu Bârgăului consemnarea comitetului parohial din 3 decembrie 1884 „despre copiii și copilele de la 6-15 ani eliberați din cauza morbului și a debilității trușești, apoi din cauza mizeriei pentru anul 1884/1885” are următoarele explicații privind situația acestora: 16 - „miser”, 9 - „cerșeșce”, 9 - „servitor”. Pe considerente medicale fuseseră eliberați 14 copii, din care patru muți; ceilalți erau debili, ologi etc.⁵⁸. Într-o altă localitate, Ilva Mare, tabelul cu tinerii obligați în anul școlar 1882/1883 să urmeze școala greco-catolică din localitate, „însă total miseri”, cuprindea 52 de persoane, care nu frecventaseră deloc cursurile. Despre opt dintre copii se afirma că erau țigani⁵⁹. Absența unui nivel de trai cât de cât mulțumitor, evident raportat la standardele de atunci, era o realitate dureroasă a satului românesc, mai ales a celui de munte. La aceasta se adaugă ravagiile epidemiilor de vărsat, difterie, tuberculoză etc. Mortalitatea infantilă a rămas, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, foarte ridicată, cu tendințe de creștere spre sfârșitul secolului. Mai jos am prezentat situația mortalității din parohia Miceștii de Câmpie în 5 perioade regulate care totalizează 15 ani.

⁵⁴ *Ibidem*, pachet LXXX, dosar 508, passim.

⁵⁵ Dionisiu Loginu, *Questiones perpetuae*, în „Revista Bistriței”, I, nr. 19 din 23 mai 1903.

⁵⁶ ANBN, fond Protopopiatul ortodox român Bistrița, dosar 616/1884, f. 49-50.

⁵⁷ *Collecțiunea legilor țării din anul 1876*, Ediție oficială, Budapesta, 1877, p. 100.

⁵⁸ ANBN, fond Protopopiatul ortodox român Bistrița, dosar 616/1884, f. 12-16

⁵⁹ *Ibidem*, fond Vicariatul Rodnei, pachet LXX, dosar nr. 483/1882, f. 39.

Tabel: Protocolul deceselor din parohia Miceștii de Câmpie

Nr. Crt.	Perioadă / vârstă deces (ani, luni, săptămâni sau zile)				
	1856-1858	1866-1868	1876-1878	1886-1888	1896-1898
	Ani luni, săpt. zile	Ani luni, săpt. zile	Ani luni, săpt. zile	Ani luni, săpt. zile	Ani luni, săpt. zile
1	1 an	vârstă necun.	65 ani	78 ani	75 ani
2	2 ani	5 ani	40 ani	- 3 zile	74 ani
3	- 4 săpt.	v. necunoscută	36	58	65
4	- 3 săpt.	v. nec.	30	- 1 lună	7
5	40 ani	- 7 luni	35	65	10
6	15	v. nec.	1	1	1
7	7	- 10 luni	70	65	- 6 luni
8	43	2 ani	29	45	- 5 zile
9	60	20	1	19	8
10	61	v. nec	2	- 7 zile	- 2 zile
11	- 3 zile	44	- 2 luni	1	- 2 zile
12	- 9 zile	- 11 zile	2	- 3 zile	- 11 zile
13	34	v. nec.	11	90	1
14	23	- 1 lună	60	- 8 zile	27
15	- 6 luni	- 1 zi	32	52	- 21 zile
16	- 4 luni	2	20	56	2
17	- 10 zile	11	25	2	2
18	13	v. nec.	3	- 2 luni	1
19	2	1	- 19 zile	4	3
20	7	- 3 zile	76	4	1
21	12	- 2 luni	9	4	- 10 zile
22	7	- 2 luni	2	3	4
23	8	- 1 zi	2	65	16
24	- 7 zile	1	29	45	2
25	3	29	34	68	- 11 luni
26	3	2	59	- 2 luni	- 1 lună
27	3	66	2	- 3 zile	75
28	- 1 lună	61	58	60	- 6 luni
29	- 3 luni	- 4 luni	60	60	78
30	9	11	61	15	7
31	10	41	2	1	4
32	2	- 1 zi	1	- 9 luni	- 6 luni
33	16	37	40	- 6 luni	3
34	16	- 1 lună	27	- 6 luni	8
35	7	67	60	56	6
36	7	3	55	36	1
37	7	45	57	22	- 6 luni
38	29	- 4 zile	70	2	31
39	8	62	51	- 2 zile	3
40	- 1 lună	3	75	5	2
41	2	- 4 zile	3	1	7
42	5	2	60	- 10 luni	2
43	3	30	2	2	- 11 luni
44	2	2	50	2	3
45	- 6 zile	4	42	2	- 16 zile
46	3	2	- 14 zile	2	47

47	7	2	70	- 13 zile	8
48	6	2	1	- 3 luni	2
49	48	3	1	1	12
50	10	1	14	34	10
51	58	7	33	- 3 luni	7
52	25	5	58	2	8
53	73	1	59	1	2
54	75	80	2	29	14
55	-----	10	- 12 zile	- 19 zile	5
56		2	- 10 zile	- 6 zile	60
57		2	2	60	- 17 zile
58		50	- 5 zile	- 2 luni	65
59		3	5	65	58
60		8	1	2	- 7 zile
61		35	2	65	4
62		- 1 zi	70	1	66
63		3	2	6	7
64		3	27	- 7 luni	5
65		9	2	1	43
66		5	36	70	- 6 zile
67		67	4	60	1
68		40	4	- 10 luni	38
69		43	6	33	56
70		5	2	- 18 zile	60
71		9	-----	68	născ. mort
72		2		- 4 zile	80
73		47		6	63
74		3		45	- 13 zile
75		45		72	- 10 zile
76		16		- 7 zile	1
77		- 1 zi		50	70
78		- 1 zi		74	- 10 zile
79		6		- 3 zile	- 11 zile
80		- 3 luni		1	2
81		24		42	65
82		98		5	30
83		- 12 zile		- 6 luni	60
84		- 5 zile		-----	-----
85		14			
86		2			
87		14			
88		42			
89		- 15 zile			
90		2			
91		30			
92		58			
93		- 2 luni			
94		2			
95		32			
96		48			

Media	14,51 ani	18,88 ani	25,38 ani	21,19 ani	17,92 ani

O adevărată tragedie pentru parohia Miceștii de Câmpie era mortalitatea infantilă. Din cele 84 decese consemnate în anii 1896-1898, nu mai puțin de 56 s-au înregistrat la copiii sub 10 ani, în procente reprezentând 66%. Cauzele identificate de preotul Rusu Petre pentru 45 asemenea decese sunt următoarele: 13 debilitate (majoritatea la naștere), 10 grumăzare, 7 difteritis, 6 zapor, 4 tuse, 3 aprindere de plămâni, 2 aprindere de mațe. Epidemia difterică a lovit parohia în primăvara anului 1897, toate decesele cu această cauză fiind în lunile februarie-aprilie. Starea debilă a nou-născuților nu putea fi decât urmarea unei alimentații insuficiente a mamelor în perioada prenatală și a muncilor grele până la naștere. Noțiunile de concediu pre și post-natal vor fi pentru mult timp necunoscute. Se poate ca în alte localități din județ realitatea să fi fost mai bună, dar credem că nu putea fi radical diferită⁶⁰.

Un aspect care particularizează bisericile românești din Transilvania este faptul că susțineau școli primare. Legea învățământului din anul 1868, dar și legea naționalităților, garanta dreptul confesiunilor recunoscute de stat, de a organiza și susține asemenea instituții pentru învățământul numit popular. Aproape în fiecare parohie greco-catolică sau ortodoxă din comitatul Bistrița-Năsăud existau școli primare confesionale. Ele erau conduse de un senat școlar (comitetul parohial în cele ortodoxe), din care făceau parte cel puțin cinci personalități locale, alese, director fiind preotul. Calitatea patronală era deținută de episcopii sau arhiepiscopii. Școlile confesionale ortodoxe se subordonau Consistoriului arhiepiscopial din Sibiu, care funcționa ca senat școlar, iar cele greco-catolice din comitat față de Consistoriul diecezan Gherla. Școlile greco-catolice de pe „Câmpie” erau tutelate de Consistoriul arhiepiscopial din Blaj. Inspecția putea fi făcută de preot, în calitatea lui de director, de protopop ca inspector diecezan, și de alte personalități abilitate. În Vicariatul Rodnei, care avea reședința la Năsăud, fusese organizat un inspectorat școlar confesional; referent școlar a fost o lungă perioadă de timp ilustrul pedagog Vasile Petri. Din anul 1876, legea abilita Inspectorul regesc comitatens să inspecteze toate școlile, indiferent de caracterul lor. Situația constatată era prezentată comisiei administrative comitatense, care o putea supune dezbaterii în comisia municipală a comitatului, sau înainta ministrului de culte și instrucțiune, ori direct consistoriului școlar corespunzător.

Enoriași din parohie aveau obligația de a susține material școala confesională și a asigura salariul învățătorului. Nu exista o regulă general-obligatorie, dar, de obicei, se repartiza pe credincioși un impozit de 5%, raportat la contribuția directă. În zonele cu pământ mai productiv, parte din salariul învățătorului era livrat în produse, cu regularitate, porumb. Școlile din regiunea fostului regiment grăniceresc aveau fonduri școlare, încă din anii 1836-1838. Acestea fuseseră aprovizionate din arendarea pe trei luni a dreptului de cârciumărit, până la desființarea acestuia. Administrarea fondurilor se făcea la Năsăud de un consiliu supravegheat pe linie confesională. În anul 1885, comitele suprem de Bistrița-Năsăud, Desző Bánffy, viitor prim-ministru, atunci în calitate de comisar guvernamental în problema fondurilor școlare grănicerești, a dispus separarea fondurilor școlare confesionale în funcție de confesiune: ortodoxă sau greco-catolică. Fondurile școlare confesionale pentru cele cinci sate ortodoxe din Valea Bârgăului, restituite la 31 decembrie 1885 și administrate la Prundu Bârgăului, se ridicau la suma de 26769,78 florini. Bistrița-Bârgăului sat confesional mixt, dar totuși preponderent ortodox, avea un fond școlar de 7255 florini, pentru care urma să se elaboreze un protocol special⁶¹. Decizia comitei suprem nu poate fi condamnată, pentru că îndeplinea un deziderat al satelor bârgăuane. În anul 1878 comitetele parohiale din localitățile ortodoxe de pe Valea Bârgăului au adoptat rezoluții în acest sens. La 15 decembrie 1878 chiar protopresbiterul Ioan Buzdug se pronunța pentru aducerea fondurilor școlare ortodoxe din Năsăud la Prundu Bârgăului⁶².

Fondurile școlare confesionale greco-catolice din vicariatul Rodnei au continuat să fie administrate la Năsăud de un consiliu de 8 membri, sub supravegherea vicarului. Din acestea se asigura plata în rate anticipative a învățătorilor, se cumpărau cărți, rechizite, achitându-se toate cheltuielile școlilor. Sursele de alimentare au rămas aceleași, respectiv un sfert din veniturile după regalii. La 1888 pătrimea din arendarea dreptului de crâșmărit pentru cele 38 de comunități greco-catolice se ridica la 1500,77 florini. Suma se administra de către percepătorul fondurilor școlare confesionale după reținerea impozitului de 208,50 florini și a cheltuielilor de administrare. În acest fond școlar se vărsau sumele datorate de parohii pentru susținerea școlilor, respectiv procentul de 5% după impozitul direct. Fondurile erau proprietatea fiecărei comunități, deciziile luându-se

⁶⁰ ANBN, fond Colecția registrelor de stare civilă, nr. 671, 672, 673, 674, 1465.

⁶¹ *Ibidem*, fond Administrația fondurilor grănicerești năsăudene, dosar 231, f. 7.

⁶² *Ibidem*, fond Protopopiatul ortodox român Bistrița, dosar 547, f. 89-99.

de către senatul școlar, cu acordul comisiei de la Năsăud. O sursă de aprovizionare pentru aceste fonduri a constituit-o dobânda după împrumuturile acordate locuitorilor. În anul 1891 capitalul împrumutat de enoriași de la fondurile școlare confesionale greco-catolice se ridica la 61492,98 florini, pentru care cheltuielile și dobânzile se ridicau la suma de 5917,67 florini. Suma totală a fondurilor școlare confesionale greco-catolice a fost în anul 1918 de 823586 coroane și 34 fileri⁶³.

În Prototopresbiteratul Bistrița, la sfârșitul anului 1876, averea școlară mișcătoare, în bani, se prezenta în felul următor: 455,51 florini în numerar și 39342,47 florini dați spre fructificare. Percepțiunea pentru anul 1876 fusese de 2583,86 florini, iar cheltuielile de 1958,70 florini. Fondurile școlare ortodoxe, din cele șase sate bârgăune, acumulasera în anul 1890 o sumă totală de 59172, 60 florini⁶⁴.

Școlile confesionale fuseseră și un mijloc de apărare a identității naționale, iar sacrificiile făcute de locuitori pentru susținerea și înzestrarea lor materială nu trebuie trecute cu vederea. Totuși, o anumită mentalitate, precum și greutățile materiale, au făcut ca absenteismul și abandonul școlar să rămână la nivele ridicate. Frecvența elevilor, după aprecierile noastre dar luând în calcul și raportări oficiale, era de circa 50%⁶⁵. Preotul, în calitate de director, era răspunzător atât pe linie confesională, dar și administrativă, pentru buna funcționare a școlii. El era obligat, de asemenea, la catehizarea școlarilor, pentru care primea 30 florini anual.

La începutul secolului XX orașul Bistrița devenise o atracție și pentru numeroși români, care se stabiliseră în oraș. În anul 1870 populația orașului fusese de 7312 locuitori, în anul 1900 ajunsese la 12081, înregistrându-se o creștere de 65,22%. În conformitate cu ultimul recesământ din perioada dualistă, în anul 1910 în oraș trăiau ca populație localnică 4470 români, alături de 5835 germani și 2824 locuitori de limbă maghiară; în total 13236 locuitori. La capitolul religie apar însă și 1441 israeliți, recenzorii încadrându-i, cu siguranță, la capitolul limbă maternă, drept maghiari⁶⁶.

Tineri români din oraș dar și din satele apropiate se orientează spre învățarea unei meserii. Monopolul breslelor sașilor bistrițeni era doar o amintire. O formă de servitute, astăzi cu denumiri sofisticate, era intrarea în slujbă pe lângă familii mai înstărite a numeroase tinere, cele mai multe din mediu rural. Același gazetar de ocazie, avocatul Dionisiu Login, scria următoarele: „Piața Bistriței oferă o priveriște zilnică, destul de instructivă. Și în toate orașele Transilvaniei se poate face această experiență... Deja de la anul nou de pe toate plaiurile, din toate colțurile, până de pe depărtata vale a Mureșului, aduc părinți copilele mai ales ca servitoare, la oraș, ca să mai câștige și ele și să ajute greul casei. Ca să-și agonisească haine și puțină zestre. Ca oile duse spre pierzare stau mai goale, degerate de frig și ostoite de lipsuri. Cu fețe pline de suferințe și necazuri, copile de 13-14 ani așteptând doamnele să vie să le tocmească și pe ele pentru slujitul greu și fioros al unui an lung. Și apoi vândute pentru anul întreg stăpânului necunoscut, lipsite de sprijin, departe de ai săi. [...] E dusă pe vatra străinului, care numai o țintă are, ca să-i exploateze toate forțele pentru slujbă....” Mijloacele de educare în acest mediu, după autor, erau: batjocura, ocară, hula și bătaia. În unele locuri tinerele erau expuse ispitei și siluirii. „Și unde lipsesc aceste mijloace vine strada cu cangrena-i distrugătoare...”⁶⁷.

Față de previzibilul și liniștitul, în aparență, mediu săteasc, cu tradiții și cutume astăzi uitate în parte, orașul a făurit și făurește noi destine, dar prezintă și o spoială a modernității. Aceasta fiind prima vizibilă atrage, stârnește chiar pasiuni, uneori meschine, dar și poate distruge personalități încă insuficient formate.

Biserica era instituția implicată în marile evenimente din viața omului, înfăptuind și o serie de ritualuri religioase, unele considerate taine sau sacramente: botezul, cununia, maslul etc. Până la adoptarea legii privind căsătoria civilă, din anul 1894, intrată în vigoare în 1895, dar și mai târziu, biserica îndeplinea și oficiul stării civile: întregistra nașterile, căsătoriile și decesele. De asemenea, pe lângă episcopii funcționau tribunale de primă instanță în procese matrimoniale.

Idealul susținerii moralității și unei vieți nepătate fusese întotdeauna în atenția forurilor eclesiastice. Dar cum starea de nepătimire era proprie doar sfinților, mulți dintre ei retrași într-o viață de asceți departe de lume, este evident că numeroase probleme „terestre” apar pe agenda prelaților ortodocși sau greco-catolici.

⁶³ ANBN, fond Vicariatul Rodnei, pachet XCIII, dosar 613/1888, f. 233; pachet CXC VII, dosar 1221/1919, f. 90.

⁶⁴ *Ibidem*, fond Prototopopiatul ortodox român Bistrița, dosar 539, f. 4; dosar 655, f. 15.

⁶⁵ Vezi Iosif Uilăcan, *Școlile confesionale românești în perioada comitatului Bistrița-Năsăud (1876-1918)*, în „Revista Bistriței”, XX, Ed. Accent 2006.

⁶⁶ Vezi recesămintele din perioada dualismului în „Studia censualia Transilvanica”, Cluj-Napoca, Editura Staff.

⁶⁷ Dionisiu Loginu, *Questiones perpetuae*, în „Revista Bistriței”, I, nr. 3 din 31 ianuarie 1903.

Cele mai importante erau neînțelegerile dintre soți, multe izvorând din căsătorii formale, necesitatea cererii unor dispense de la episcopie sau arhiepiscopie, dat fiind faptul că între viitorii soți existau impedimente care nu permiteau unirea în taina căsătoriei, concubinajul, comportamentul imoral și indecent, rezultat uneori din viciul beției etc. „Parohii sunt îndatorați a priveghea peste moralitatea credincioșilor supuși grijei lor, a delătura scandalurile publice, a da testimonii despre purtarea morală a poporenilor săi.... și a dispensa în cazuri extraordinare de la lucrurile oprite, duminica și în sărbători după amiază”⁶⁸.

Prima autoritate în fața căreia erau aduse problemele „de moralitate” era oficiul parohial, mai exact comitetul parohial în localitățile ortodoxe și senatul bisericesc în cele greco-catolice. În „pertractarea” lor preotul trebuia să fie asistat de curatorii parohiei respective. În funcție de gravitatea cazului se încerca o rezolvare pe plan local sau problema era înaintată protopopiatului de care depindea parohia, ori vicariatului Rodnei. Dispensele de căsătorie erau acordate de către episcopul îndruidit iar, în situații excepționale, pentru greco-catolici, de Sfântul Scaun. Cazurile ajunse în fața tribunalelor matrimoniale erau rezolvate și ținând cont de opinia autorităților religioase locale. Inițial, preotul local avea obligația de împăcare a părților, care trebuia făcută de trei ori, tot la opt zile. Dacă „soții învrăjbiți” își păstrau pozițiile divergente înainta documentele pe care le redactase, vicarul sau protopopului, care trebuiau să mai încerce și ei, încă o dată, împăcarea părților. Dacă nu ar fi reușit, alături de notarul „tractual” trebuiau să cerceteze cauza și să ia declarațiile părților și martorilor aduși de aceștia. Toate acestea împreună cu „opiniunea meritorie” ce și-o formaseră trebuiau înaintate instanței matrimoniale, de pe lângă episcopie. În Mitropolia greco-catolică de Alba Iulia și Făgăraș era posibil ca prima instanță matrimonială să fie protopopiatul sau vicariatul, iar instanța matrimonială de pe lângă episcopie să fie de gradul al II-lea, de recurs.

Nu era exclus ca cei citați să refuze prezentarea în fața autorităților religioase: preot, protopresbiter ori vicar, sau executarea dispozițiilor acestora. După somațiile de rigoare se apela la autoritățile statului de la nivelul cercului de domiciliu, care foloseau mijloace coercitive. Aducerea acasă cu jandarmii a soției fugite nu era ceva ieșit din comun. Procesele de divorț finalizate erau cu totul singulare. În anul 1884 în protopresbiteratul Bistrița doar două, dintre care unul trenase din 1880. Câteva cazuri pot fi edificatoare asupra situațiilor întâlnite. Pentru protopresbiteratul Bistrița am ales anul 1879, iar pentru vicariatul Rodnei 1883.

Protopresbiteratul Bistrița. 1879.

- La 30 iulie 1879, preotul Chifa din Cușma prezenta protopresbiterului cazul soților Ștefan și Nastasia Ș., atunci învrăjbiți. În anul acela trăiseră împreună circa patru luni după care soția părăsise iarăși domiciliul conjugal luînd cu ea și bunuri. Nastasia fusese convocată la oficiul parohial dar nu se prezentase. Protopresbiterul Buzdug cunoștea situația deoarece în trecut și el o „admoniase” pe împricinată; de aceea se adresează oficiului procesual din Iaad „a strânge cu forța pe susnumită încă a merge la bărbatul său”, mai ales că plecase cu lucruri din casă⁶⁹.
- Un caz din Galații Bistriței era judecat de tânărul preot Iacob Briciu, care prezida comitetul parohial, la 28 septembrie 1879. Primarul Ioan R. își alungase de acasă soția, Nastasia, care s-a dus în satul Stupini la părinți, înțelegându-se cu I. C. să o primească în casă pe fiica acestuia Rafila, ca servitoare, urmând ca după divorț să-i devină soție. Decizia comitetului parohial a fost următoarea: amendă 2 florini pentru Nastasia, care plecase de acasă; 10 florini pentru primarul Ioan R.; 10 florini pentru Rafila C. și 20 pentru tatăl acesteia I.C. „om de frunte în această comună pe lângă aceea și versat în cărțile sfinte bisericești.” În acest caz Rafila C. a făcut recurs la protopresbiterat⁷⁰.
- La Rusu Bârgăului „numiților învrăjbiți” T. O. și soției T, după ce fuseseră ascultați de protopresbiter, li se dăduse un timp de gândire mai lung „pentru împăciuire sau la purtarea speselor divorțiale”, care trebuiau depuse cu anticipație. Era vorba de 55 florini, sumă foarte mare pentru niște țărani. Convocați de preot, soțul se învoiește să trăiască împreună, în timp ce soția refuză să se întoarcă acasă, dar și să depună suma indicată⁷¹.
- Pavel F. din Rusu Bârgăului era la 41 de ani a treia oară văduv și solicita dispensă pentru a patra căsătorie. La 7 mai 1879, ahiepiscopul și mitropolitul Miron Romanul scria: „încuvințând eu această cerere dau

⁶⁸ *Conciliul Provincial Prim al provinciei bisericești greco-catolice Alba-Iulia și Făgăraș ținut la anul 1872*, Blaj, 1882, p. 51

⁶⁹ ANBN, fond Protopopiatul ortodox român Bistrița, dosar 565, f. 36.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 42-43.

⁷¹ *Ibidem*, f. 11.

numitului suplicant binecuvântarea de a se putea cununa în Domnul a patra oară dacă nu-i va sta în cale altă piedică”⁷².

Pentru acordarea dispenselor trebuia achitată o taxă, care era trimisă la Sibiu, la arhiepiscopie. Pentru dispensă de căsătorie, gradul III de cuscrie, doi tineri din Bistrița Bârgăului, s-a plătit 20 fl; pentru cuscrie de gradul VI. caz din Rusu Bârgăului, doi veri primari să ia în căsătorie două surori, taxa percepută a fost de 10 florini. Pentru doi tineri din Chintelnic care trăiau împreună necununăți de trei ani având și un copil de 8 luni, și nu se supuseseră dispozițiilor comitetului parohial de a se despărți, taxa luată drept canon pentru a intra în legalitate și a se cununa a fost de 20 florini.

Vicariatul Rodnei. 1883.

Situațiile aduse în fața vicarului Rodnei sau înaintate episcopiei Gherla sunt mult mai numeroase, chiar dacă problemele nu puteau fi decât asemănătoare. Ele se referă la conviețuirea devenită imposibilă în urma unor căsătorii bazate pe interese materiale, cerere de dispensă pentru căsătorie între rude din aceeași localitate, comportamentul imoral al unor enoriași care refuzau să se supună dispozițiilor de la nivel parohial etc. Câteva cazuri credem că vor fi lămuritoare, chiar dacă tragismul acestora nu poate fi exprimat în cuvinte.

- Gacea E. I. din Nepos, în vârstă de 28 de ani, „fată căzută”, se căsătorise la îndemnul rudelor cu Ermei I., care era văduv de a doua soție, în noiembrie 1882. A doua zi după căsătorie, declara numita în scrisoarea trimisă vicarului, soțul „m-a bătut și batjocorit în prezența fratelui meu I. T.” „A treia zi după cununie a început a nu mă trata ca muiere ci ca servitoare punându-și semne pe bucate așa încât eu în absența sa nu cutezam a mă atinge de nimic”. A cerut ajutorul nașilor, în fața cărora soțul a declarat că nu-i mai trebuiește pretinzându-i 11 florini pentru „rebonificarea speselor”, pe care i-a și achitat cu chitanță. S-a plâns oficiului parohial, care a convocat „onorații curatori bisericești” și părțile, în 18 decembrie, unde s-a constatat că nu exista motiv de despărțire, fiind citați pentru săptămâna viitoare. La înfățișarea din 10 ianuarie 1883, Gacea E. I. declara în fața preotului și curatorilor că nu mai poate și nici voiește să trăiască cu soțul, fiindcă înainte de căsătoria lor acesta comisese „păcatul necurăției” cu o mătușă de-a ei, fapt pe care îl aflase între timp! (impediment *dărâmător* de căsătorie provenit din afinitate, probabil aici de gradul al III-lea; al VI-lea la confesiunea ortodoxă. s.n.) Mătușa fiind de față recunoaște, dar soțul o bate în fața „curăției bisericești”, suindu-se cu genunchi pe ea, până a intervenit un frate de-al bărbatului. Ca urmare a maltratărilor, fiind însărcinată în 8-10 săptămâni, a pierdut copilul. Se roagă de vicar să mijlocească divorțul și să-l oblige pe soț la plata „speselor despărțirii”. Documentele înaintate vicarului adevăresc relatarea Gacei E. I. Numai că, înainte de cununie, în „contractul de bună învoire”, cu formulări standardizate și obligatorii, declarase: Gacea I. T. „fată cădiută din Nepos pasul acesta nu-l fac din interes au silă morală au fizică ci singur din iubire sinceră și curată...”⁷³.
- Maria A. din Romuli scria în august 1883 vicarului Moisil următoarele: „Acuma sunt patru ani de când părinții mei legitimi având mare lipsă de ajutoriu la purtarea economiei, deși subscrisa au fost numai de 16 ani bătrână, m-au căsătorit cu forța peste voia mea după un marmațian cu numele George C. din Săcel. Căsătoria mea forțată a fost pentru mine o pură tortură....., că în loc ca acel act să aducă fructe pentru părinții mei, au produs spini și pălămidă”. Își descria căsnicia în care a fost „bătută, schingiuită și torturată”, rugându-l pe vicar „să binevoiască a urzi procesul de despărțire finală între mine și bărbatul meu - căci nesatisfăcând cererei noastre voi repăși ori la religiunea reformată ori greco-orientală fără temere și îndoială, spre a mă putea căsători orișicum – și ca să nu mi se impute apoi trecerea la altă confesiune”⁷⁴.
- La 20 ianuarie 1883 preotul din Lușca înainta o cerere pentru dispensă de căsătorie, gradul IV de consângenitate, pentru Ionică M. și Flocea M., veri primari, rămași ambii văduvi cu câte trei copii fiecare. În acest caz erau depășite chiar și competențele episcopului de Gherla, astfel că aprobarea căsătoriei a fost dată de Nunciatura Apostolică din Viena la 25 februarie 1883⁷⁵.
- Un caz de-a dreptul ieșit din comun este cel pe care îl prezintă preotul Ioan Z. din Zagra. Ștefan Z., fiul lui Gavrilă și a Gaței dorea să îl însoare pe fiul său Anchidim cu Dochia R. din Poieni; numai că cei doi erau, unul nepot al lui Gavrilă Z., iar celălalt fiu. Iată schema doveditoare:

⁷² *Ibidem*, f. 20.

⁷³ ANBN, fond Vicariatul Rodnei, pachet LXXV, dosar 510/1883, f. 1-23

⁷⁴ *Ibidem*, f. 109-110.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 9.

Senia R., cu siguranță văduvă, se căsătorise în anul 1882 cu Gavrilă Z. și el văduv, căsătorie legitimă prin care Ștefan și Dochia deveniseră frați. Nu știm dacă vicarul a înaintat cererea episcopiei, dar stăruința petenților dispuși să plătească și o sumă consistentă este grăitoare, asemeni și scopul⁷⁶.

- Un alt caz în care s-a cerut dispensă este pentru doi tineri din Rodna Nouă; în același timp a fost înaintată și suma cuvenită drept taxă. Impedimentele la căsătorie între cei doi exprimate de preot după dreptul canonic oriental erau:

- gradul VI de consăngenitate – veri primari cu văr secundar – 5 fl.
- gradul VI de afinitate ord. II – doi frați cu doi veri primari – 5 fl.
- cognațiune spirituală – feciorul nașului de botez cu fina acestuia – 2 fl.

Pentru „comitiva vicarială” s-a mai achitat un florin; total 13 florini⁷⁷.

Aproape în totalitatea cererilor înaintate pentru dispensă de căsătorie, preoții foloseau un limbaj standard, precum următorul: „spre intenționatul lor scop s-au vestit în biserica parohială de trei deosebite ori în zilele....., în care timp a obvenit între ei impedimentul canonic” Parcă în acele zile, nemaiaivând ce face, viitorii miri își studiau arborele genealogic și aflau că sunt veri. Asemenea practici endogame pe care preoții nu le-au combătut suficient sunt răspunzătoare de numeroasele cazuri de handicap fizic sau psihic întâlnite în lumea satului românesc în secolul al XIX-lea. Listele senatelor școlare confesionale, prin care erau scutiți de la frecventarea școlii copiii inapți, cuprind mult prea multe asemenea consemnări, care nu pot avea alte explicații.

În ședința consistorială din 1 ianuarie 1876 ținută în Gherla sub prezidiul episcopului Mihai Pavel s-a „aflat de lipsă a modifica și respectiv întregi ordinațiunea consistorială din 13 februarie 1863 nr. 654/54 statorind taxele tuturor patentelor de la Ordinariat dânde, și a altor scripte prin vicari, protopopi și preoți pentru taxe făcânde.” Circulara avea șase capitole începând cu taxele dispensațiunilor papale și terminând cu sumele încasate de preoți. Dispensă papală de căsătorie trebuia cerută în patru situații.

1. afinitate gradul I după dreptul canonic occidental, II după cel oriental – 30 fl.
2. consăngenitate și afinitate gradul I mestecat cu al II după occidentali, al III după orientali – 25 fl.
3. consăngenitate și afinitate gradul II după occidentali sau IV după orientali – 20 fl.
4. consăngenitate și afinitate în gradul II mestecat cu al III, după occidentali, sau al V după dreptul canonic oriental – 15 fl.

Pentru ultimul grad episcopia primise facultate de la Sfântul Părinte de a da dispensă, în mod excepțional. Urmau taxele dispensațiunilor episcopale, suma cea mai mare fiind de 5 florini, pentru consăngenitate și afinitate gradul III după dreptul canonic occidental, sau VI după cel oriental etc. Vestirile în biserică erau taxate cu: 1 florin o vestire, 3 fl. două vestiri, 5 fl. trei vestiri etc.⁷⁸.

Cele mai grele probleme de pe agenda fețelor bisericești, incluzând și dispensele, făceau referire într-un fel sau altul la căsătorie. Pentru biserică unirea în taina cununiei, odată săvârșită, nu mai putea fi desfăcută pe pământ decât la moartea unuia dintre soți. Cei doi, acum „un trup,” (Mat. 19. 5.) formau o unitate indisolubilă legătura dintre ei închipuind unirea bisericii cu Iisus Hristos. „Ce a împreunat Dumnezeu omul să nu despartă!” (Mat. 19. 6.). Dreptul matrimonial catolic nu admitea ca motiv de divorț nici măcar adulterul sau desfrânarea unuia dintre soți. Se argumenta că Mântuitorul acceptase o eventuală despărțire, dar nu și recăsătorirea în timpul vieții partenerului. „Divorțul” pronunțat în tribunalele matrimoniale greco-catolice era o separare, poate chiar totală: „de pat și masă”, cu consecințele de drept civil ce decurgeau de aici, dar fără posibilitatea recăsătoririi, până la decesul soțului/soției⁷⁹. „Legătura sacramentului căsătoriei este indisolubilă, și cu toate că pentru adulteriu, heresu sau alte cauze se poate întâmpla între conjugi despărțire de la pat și conlocuire, totuși nu li este iertat a contrage altă căsătorie”⁸⁰.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 83

⁷⁷ *Ibidem*, f. 47-50

⁷⁸ *Ibidem*, dosar 368, f. 47- 48.

⁷⁹ Vezi Ioan Rațiu, *Prelecțiuni teologice despre matrimoniu, impedimente, procedura, cu respect la teoria și prexa vigente în provincia metropolitană greco-catolică a Albei Iulia*, Tiparul seminarului arhiepiscopesc, Blaj, 1875.

⁸⁰ *Conciliul Provincial al Doilea al provinciei bisericești greco-catolice Alba Iulia și Făgăraș*, Blaj, 1885, p. 76.

Primul conciliu provincial al Mitropoliei de Alba Iulia și Făgăraș, din anul 1872, pe baza canoanelor și disciplinei bisericești, precizase condițiile de valabilitate a unei căsătorii, enumerând și „piedicile dărâmătoare de căsătorie” și pe cele „împiedecătoare”. Primele invalidau căsătoria încheiată, celelalte nu. La al doilea conciliu provincial de la Blaj, din anul 1882, titlul IV din „Actele și decretale” adoptate detaliază instrucțiunile pentru judecătorii bisericești ale provinciei metropolitane, „cu respect la cauzele matrimoniale”. Capitolul II cuprindea „împedimente dărâmătoare de căsătorie”, în 18 articole, iar cap. III „împedimente împiedecătoare de căsătorie”. De la cele dărâmătoare dreptul de a acorda dispensă îl avea doar Scaunul Apostolic. Cele mai multe dintre „împedimentele împiedecătoare” puteau fi înlăturate prin dispensă episcopală, în schimbul unei sume de bani, după cum s-a văzut mai sus⁸¹.

Într-o regiune majoritar greco-catolică, cum era Bistrița-Năsăud, dar și multiconfesională, un impediment în căsătorie îl reprezenta și „religia mestecată”. Legea interconfesională din 1868 prescria ca descendenții din asemenea căsătorii să fie crescuți în religia părinților, conform sexului: băieții să urmeze confesiunea tatălui iar fetele pe cea a mamei. Instrucțiunile Sacrei Congregații de Propaganda Fide din 28 iunie 1858, preluate și în documentele *Conciliului provincial Prim* de la Blaj, din 1872, pentru asemenea cazuri, indicau următoare etape: a „desfătui” inițial partea catolică și a se îndeplini apoi cerințele prescrise: creșterea copiilor în religia catolică, atragerea soțului la această confesiune, și promisiunea fermă că partea acatolică nu-l va conturba și atrage de la aceasta⁸². În Transilvania nu se aplicau prevederile legii interconfesionale. O circulară trimisă de episcopul Ioan Szabo clerului greco-catolic din subordine, în anul 1889, „cu privire la creșterea pruncilor născuți din căsătorii prin religiune mestecate”, preciza că aceștia trebuiau să urmeze ritul tatălui, care este capul familiei⁸³. După introducerea căsătoriei civile legea permitea, în asemenea cazuri, alegerea de către părinți a confesiunii în care vor fi crescuți copiii.

Asemenea căsătorii nu erau bine primite, fiecare confesiune recomandând ca tinerii să-și caute „partea” în cadrul confesiunii unde s-a născut. Unii preoți puteau să interpreteze în mod original reglementările interne privind căsătoria. Un exemplu este următorul: la 14 februarie 1878 înaintea protopresbiterului Ioan Buzdug s-a prezentat preotul din Simionești, Marcu Briciu, împreună cu nașii de cununie – greco-catolici – a unei perechi; ea ortodoxă din Galații Bistriței, el greco-catolic din Bistrița. Cununia trebuise să aibă loc la Galații Bistriței, înaintea preotului miresei, Iacob Briciu. Sub pretextul că nu erau de față părinții și „nu poate încheia protocolul buneii învoiri” în lipsa acestora, preotul Briciu refuzase să officieze cununia, cu toate că fusese plătită taxa și fusese rugat și de preotul ortodox din Simionești, care era de față. Protopresbiterul Buzdug a decis că fiind o cauză urgentă să fie rugat protopopul greco-catolic al Bistriței, Alexandru Șilași, ca preot al mirelui, să săvârșească actul cununiei, iar preotul Iacob Briciu să fie tras în cercetare disciplinară în sinodul presbiteral. Sancțiunea a fost amendă în valoare de 15 florini și obligația de a restitui suma de 3,5 florini, încasată ca taxă de cununie. Cazul sancționării preotului a ajuns în fața Consistorului arhidiecezan Sibiu, care va solicita noi dovezi privind culpabilitatea acestuia, lăsând să se înțeleagă că vina nu fusese foarte gravă. Căsătoriile zise „mestecate” par a fi fost, totuși, numeroase, în același timp recunoscute de confesiunea ortodoxă. Raportul presbiteral prezentat de protopresbiterul Simion Monda la 14 martie 1885, despre starea protopresbiteratului Bistrița în anul 1884, identifica 40 de cununii „mestecate” din totalul celor 155 din anul acela. Tot în acel an fuseseră numărate 61 de concubinaje; până în 1889 crescuseră la 79, iar în anul 1895 ajunseseră la 94. Tendința era de creștere, în pofida faptului că preoții ortodocși sau greco-catolici puteau lua măsuri de o extremă gravitate pentru viața religioasă a enoriașului în culpă. Preotul ortodox din Șieu Sfântu raporta la 14 februarie 1913, că nu le-a permis celor ce trăiau în concubinaj „a se împărtăși cu taina sfintei cuminecturi”. În parohiile greco-catolice se putea refuza chiar și îngroparea celor ce stăruiseră în acest păcat. În orice caz amenințările nu lipseau⁸⁴.

Introducerea căsătoriei civile, prin adoptarea unei legi de către parlamentul de la Budapesta în anul 1894, a fost considerată în unanimitate de autoritățile religioase o încălcare a unei taine/sacrament instituite de Iisus

⁸¹ *Conciliul Provincial Prim al provinciei bisericești greco-catolice Alba Iulia și Făgăraș*, Blaj, 1882 p. 91-100 (cap. VIII – despre S. Matrimoniu); *Conciliul Provincial al Doilea...*, p. 102-138.

⁸² Prof. Dr. Iuliu Simon, *Instrucțiune practică pentru cauzele matrimoniale*, Tipografia „Aurora” A. Tudoran, Gherla, 1891. p. 36; *Conciliul Prov. Prim...*, p. 99.

⁸³ ANBN, fond Vicariatul Rodnei, pachet XCIV, dosar 614, f. 2.

⁸⁴ *Ibidem*, fond Protopopiatul ortodox roman Bistrița, dosar 547, f. 16; dosar 605, f. 28; dosar 1076, f. 5.

Hristos. Episcopii catolici și greco-catolici întruniți în conferință la Budapesta, între 30 noiembrie - 7 decembrie 1893, au dat publicității o pastorală în care condamnă „ingerința incompetentă a puterii de stat în sfera juridică a bisericii”. Proiectele de lege înaintate parlamentului vătămau „principiile de credință ale bisericii noastre”. Proiectul de lege despre dreptul matrimonial „ignorând caracterul sacramental și indisolubilitatea căsătoriei creștine, ignorând dreptul ce l-a dat Bisericii noastre Iisus Christos, de a decide, dispune și judeca în esența căsătoriei și în chestiunile ce sunt în legătură cu aceasta, numai un atare contract recunoaște de căsătorie, care îl leagă bărbatul cu muierea înaintea organelor statului”. Împotriva căsătoriei civile s-a pronunțat și papa Leon al XIII-lea, precum și episcopul de Gherla, Ioan Szabo, care participase la conferința budapestană. În circulara din 5 ianuarie 1895 cu ocazia anului nou, episcopul, un legalist, se referea și la acesta scriind clerului din dieceză: „nu ignorați că legea despre căsătorie pe care o numesc civilă în ziua de 18 decembrie a anului trecut a fost indusă în codicele publicu”. Chiar dacă preoții trebuiau să o accepte și respecte, episcopul o considera un mare pericol pentru că încălca autoritatea pe care biserica o primise de la Iisus Hristos⁸⁵.

Nu puține erau prilejurile în care preoții condamnau un viciu, considerat în epocă a fi foarte răspândit: alcoolismul. În toamna anului 1880 adresându-se preoților printr-o scrisoare circulară, vicarul Grigore Moisil le atrăgea atenția, scriindu-le că a auzit din surse demne de încredere că: „oamenii noștri cară bucatele cu grămada pe la crâșmari și le dau mai pe nimica. Cupa de mălai pe o porție de vinars...”. Constata că un asemenea comportament, prin care cerealele erau risipite la prețuri derizorii și cu un asemenea scop, era cât se poate de dăunător. Este evident că biserica și clerul erau conștiente de gravitatea acestui nou? flagel. O formulare deosebit de expresivă este cea a preotului Ioan Bârsan din Ruștior, cu prilejul conferinței preoților greco-catolici din protopopiatul Bistriței, ținută la Sebiș, în 29 iulie 1896. Iat-o: „beția începe a deveni securea tăietoare la rădăcina arborelui nostru național și zdruncină viața religioasă-morală a credincioșilor noștri în măsură înfricoșată”. Bârsan a propus ca fiecare preot să acționeze pentru înfrânarea acestui viciu cu toată asprimea, iar „pre bețivi să-i amenințe cu lipsirea de sfânta cuminecătură, dacă nu vor înceta de la beție”. Înseamnă, totuși, că o asemenea amenințare putea avea încă valențe educative. O poziție mai moderată a avut protopopul greco-catolic al Bistriței, Gherasim Domide. În raportul despre starea generală a protopopiatului greco-catolic Bistrița, prezentat la conferința preoțească ținută la 3 iulie 1904, în Șieu-Măgheruș, afirma că starea moralității poporului fusese satisfăcătoare: „Vițiile ce se ivesc mai des în sânul lui sunt luxul și beutura, apoi pe alocuri concubinatul. Aceste însă se pot privi ca boale sociale incurabile și cu caracter general”. În conferințele „tractuale” se prezentau dizertații asupra problemelor de ordin moral, urmate de exprimarea unor opinii și propuneri de măsuri⁸⁶.

Aspecte negative de genul celor de mai sus au fost identificate și de episcopul luteran Fritz Teutsch, în rândul comunității germane din comitatul Bistrița-Năsăud. În lunile iunie-iulie și septembrie-octombrie 1911 a avut loc vizita pastorală a episcopului în toate comunele circumscripției bisericești Bistrița, care a culminat cu inaugurarea solemnă a Gimnaziului evanghelic-luteran, în 7 octombrie. În viziunea episcopului situația comunității săsești era caracterizată de: „luxul crescând al îmbrăcăminte, în special al fetelor și femeilor, excesele la mesele de la nunți, botezuri și înmormântări, numeroasele procese de divorț și divorțuri și în legătură cu acestea înmulțirea cazurilor de concubinaj, obiceiul beției, și în sfârșit căsătoriile între persoane prea tinere și scăderea populației urmată în parte de acest fapt”⁸⁷.

Autoritatea bisericii în probleme de interes local putea să fie decisivă. Problema zilei de târg din Urmeniș a ajuns în atenția Arhiepiscopiei de Alba Iulia și Făgăraș, în anul 1905. Autoritățile consistoriale au cerut părerea oficiului parohial din localitate, dacă târgul comunal să se țină și în zile de sărbătoare sau numai în zilele de lucru. Senatul bisericesc Urmeniș, despre care credem că anterior consultării se adresase consistoriului în aceeași chestiune, are următoare opinie pe care o și explică: în ziua de târg veneau oameni din mai multe comune, care trebuiau să cumpere diferite produse sau animale. Dacă era zi de sărbătoare, în schimb, soseau locuitori din șapte-opt localități apropiate, chiar câte patru dintr-o casă, „unde spesează câte una-două coroane fără de nici un scop bun pre nimicuri”. În acest timp bisericile din acele sate rămăneau goale. Apoi, „tineretul joacă în patru-cinci locuri până seara și foarte mulți numai după ce întunecă se reîntorc – se depărtează – mișcați de jandarmi; d-apoi câte sudălni și bătai, între tineret mai cu seamă”. Constatarea era că în zilele de

⁸⁵ ANBN, fond Vicariatul Rodnei, pachet CXIII, dosar 707/1894, f. 9; pachet CXVIII, dosar 728/1895, f. 5.

⁸⁶ *Ibidem*, pachet LXI, dosar 432, f. 74; fond Protopopiatul greco-catolic Bistrița, dosar 92; dosar 182, *passim*.

⁸⁷ Emil Csallner, *op. cit.*, p. 297.

sărbătoare veneau la târg de trei ori mai mulți decât în zilele de lucru și petreceau în folosul a patru crâșmari evrei. Din aceste motive s-a propus ca atunci când ziua de târg coincidea cu o sărbătoare să fie mutată automat în ziua următoare. Moral dar și material ar fi fost mai bine.

Pentru o lume care moșteneau anumite cutume, chiar locul în biserică era foarte important. El putea să reflecte, dacă nu universul religios, cel puțin părerea despre sine pe care o avea fiecare, și poziția ce i se cuvenea în comunitate. Străinii erau poftiți să stea în față, dacă era posibil chiar în strană. Cât privește pe localnici se putea să aibă locuri bine determinate, transmise de la o generație la alta. Un caz din Urmeniș, ridicol atunci și astăzi, dar cu semnificații, este judecat de senatul bisericesc la 23 decembrie 1910. Era vorba de plângerea Anicăi R., care fusese împinsă, de pe locul pe care îl aprecia că i s-ar conveni în timpul serviciului divin, de mai multe femei. Numita cerea ca senatul bisericesc să stabilească unde să stea în biserică. Hotărârea senatului, una de principiu și bun simț, a fost că trebuia să stea mai în față cea mai bătrână dintre femei, aplicând și câte o amendă celor implicate în incident, în sumă de 1 coroană și 20 fileri; în caz de recidivă va trebui să plătească doar partea vinovată. În iunie 1911 cazul nu era închis, senatului bisericesc reunindu-se pentru a judeca aceeași speță. Se cerea unei anume F. V. să respecte decizia mai veche de a ceda locul, ea fiind mai tânără, în caz contrar va fi amendată cu cinci coroane. Trei ani mai târziu, la 8 martie 1914, senatul bisericesc Urmeniș era întrunit încă o dată pentru a judeca „plângerea Anicăi R. către Prea Veneratul Consistoriu pentru locul de ședere în biserică”. I se recomanda numitei să ocupe un loc mai în spate, unde odinioară se plasa familia ei, deoarece nu era „suferită” de femeile unde ar fi vrut să stea, cu toate că era mai bătrână și văduvă de fost curator. Apoi, ar fi încălcat o anumită ordine, senatul detaliind în răspunsul trimis consistoriului, obiceiul devenit regulă al ocupării locurilor în biserică de către familiile din sat etc.⁸⁸

O posibilă radiografie a situației morale și religioase din zona năsăudeană este cea identificată de participanții la sinodul vicarial din luna mai 1882. În Năsăud, la 22 mai 1882, s-a ținut un sinod mixt la nivelul vicariatului Rodnei. Convocarea se făcuse cu o lună înainte, în 20 aprilie, pentru a se afla ce ar fi de dorit să se întreprindă în interesul bisericii și al poporului. De asemenea, trebuiau desemnați reprezentanți din vicariat care să plece la Blaj, la al doilea conciliu provincial al Mitropoliei de Alba Iulia și Făgăraș. Din partea clerului greco-catolic au fost prezenți la Năsăud 29 de preoți, iar din rândul mirenilor 80 de personalități locale. Cu această ocazie a fost elaborat și un memoriu pentru a fi trimis episcopului Ioan Szabo. „Memorandumul” năsăudenilor inventaria problemele, considerate importante în acel moment, în primul rând cele religioase. Referitor la preoți și la ocuparea parohiilor se afirma: „când sunt atâția clerici absoluți se ia ici un dascăl din școală, colea un soldat din gleadă, se instruează câteva săptămâni și numaidecât îl vezi îmbrăcat în reverendă din cap până în picioare”. Chiar dacă aceste fapte ar fi cu titlul de excepție, pentru comunitățile mici, lipsite de mijloace materiale, sinodali vicariali afirmau ca subsidiile primite de la stat trebuiau să fie orientate tocmai către satele sărace, caz în care s-ar găsi preoți și pentru ele. Starea culturală a clerului „încă nu se vede a prospera și progresa”. Nu exista în episcopie nicio foaie bisericească, nu existau cărți mai noi cu conținut teologic, „nu este uniformitate în administrarea bisericească în procesele matrimoniale”.

Cât privește starea materială a clerului, aceasta „este cât se poate de nefavorabilă”. Nici pe teren școlar lucrurile nu stăteau mai bine, preoții și învățătorii „cei mai mulți încă sunt indiferenți față de școală”. În ceea ce privește învățământul superior diecezan: „avem seminarium clerical în care se propun studiile teologice de patru ani”, cu toate acestea nu se știa dacă trebuia urmat la zi. Unii studiau pe acasă, alții urmau studii regulate în patru ani, dar erau și cazuri în care se studia în trei ani sau mai puțin, doi ani sau chiar numai unul singur. Cursurile erau în limba latină, mare parte sau totalitatea cursanților nu pricepeau această limbă. Apoi, nu s-a dispus „ca viitorii directori ai școlilor, înțelegem preoții, să învețe și studiile pedagogico-didactice”.

„Parohiile încă se ocupă după nici o regulă. În unele comune se numesc preoții în altele se concede dreptul de alegere”. Moralitatea a început să scadă, concubinajul era la ordinea zilei, prostituția (contacte sexuale întâmplătoare, s.n.) de asemenea, iar „numărul pruncilor nelegiuți se înmulțește”. „Pe când mai înainte o fată căzută nu era iertată să umble cu capul gol, ci îmbrobodită cu năframa ca semn de pedeapsă și căderea unei fete era o rușine familială, astăzi multe încă-și fac fală cu astfel de lucruri imorale. Beția încă crește din zi în zi...”, asemenea și sărăcia poporului.

Mijloacele de îndreptare erau trei, dar în fapt unul singur: „întâi sinod, a doua sinod, și a treia sinod.” Sinodul trebuia să reunească clerici și mireni, aleși de popor, iar nu regaliști chemați după bunul plac al

⁸⁸ ANBN, fond Oficiul parohial greco-catolic Urmeniș, dosar 1, f. 14, 23-26.

cuiua; „o corporațiune compusă din reprezentanții bisericei întregi, adică clerului și poporului credincios”. Participarea laicilor era necesară și pentru că: „astăzi domnește spiritul constituționalismului”. Memoriul a fost semnat de vicarul Grigore Moisil și de nouă personalități născute, printre care: Ioachim Mureșianu, Ion Ciocan, Maxim Pop, A. P. Alexi, Paul Tanco etc.⁸⁹.

Tot în acest sens, al unui sinod diecezan, s-au pronunțat și preoții din protopopiatele greco-catolice: Bistrița, Beclean, Buza și Ciceu-Cristur, participanți la o conferință preotească, în Lechința, la data de 19 iulie 1903. În „memorandul” din februarie 1904, compus de protopopul Bistriței, Gherasim Domide, din însărcinarea conferinței, se arăta că „instituțiunea sinodalității este arteră dătătoare de viață vitală, laborioasă și consolidatoare în biserică”. Ea ar fi asigurat de la începutul creștinătății tăria și solidaritatea „edificiului moral al bisericii”. Se aduceau argumente de ordin istoric, de la primul conciliul ecumenic, cel de la Niceea, la cel de la Trento. Acesta din urmă „la cap II *De Reformatione* impune ca în tot anul odată să se celebreze sinod diecesan”. Dar și la Blaj în 1872, *Constituțiunile conciliului provincial I* enunțaseră că: „sinod diecesan este a se convoca în tot anul odată”. Alte biserici, referire evidentă la cea ortodoxă, se conduceau pe baza sinodalității „încă mixte”. Alte chestiuni considerate grave în rezoluția conferinței de la Lechința au fost: „casarea anului de respirație acordat văduvelor și familiilor de preoți” și congruarea clerului⁹⁰.

În luna octombrie 1882 era dat publicității *Memorandu către Ilustritatea sa d. Dr. Ioane Szabo episcopul greco-catolic al diecezei Gherlei – în privința convocării unui sinod diecezan mestecat...* Acesta ar fi trebuit să ducă la „vindecarea mai multor rane ale diecezei”. Noul memoriu asumat și de vicariatul Șimleului a preluat în mare cerințele enunțate în luna mai. O constatare îngrijorătoare se referea la starea moralității, care, se afirma, decăzuse: „Tot retrogradă e generațiunea cea nouă, și în moralitate și în alte privințe”. „Situția era diferită înainte de restaurarea mitropoliei, când susta încă în Transilvania și părțile ei anexe sinoadele și forurile parohiale, și când acestea exercitau între altele și dreptul de a supraveghea moralitatea publică în respectiva comună bisericească. Se judeca prin sinodul parohial în fața bisericii...”.

La Năsăud, în adunarea sinodală a vicariatului din 30 octombrie au fost desemnați pentru a participa la sinodul diecezan, convocat pentru 12 noiembrie, vicarul Grigore Moisil, alături de profesorii Leon Pavelea și Maxim Pop.

Desfășurat în perioada 12-14 noiembrie 1882, sinodul diecezan de Gherla a dat publicității în 14 noiembrie 1882 *Constituțiunile* adoptate, care formau cinci capitole:

1. *Cultul divin și necomunicarea cu acatolicii.*
2. *Datorințele parohilor, administratorilor parohi și ale altor preoți puși în păstorire sufletească.*
3. *Purtarea externă și socială a preoților.*
4. *Despre propășirea și perfecționarea clerului în științele sacre și moralitate.*
5. *Despre creșterea și instrucțiunea clerului tânăr.*

În Constituțiunea I făcându-se referire la liturghie se impunea preoților să nu se încumete „a asista, cu atât mai puțin a celebra Sfânta Liturghie în biserice acatolice nici ei înșiși, nici să permită preoților de altă religie a celebra, asista ori concelebra cu dânsi”. Această cerință este formulată și atunci când se făcea referire la sacramente; nu trebuia să se admită credincioșilor a chema preoți de altă confesiune, dar nici preoții greco-catolici să nu participe la celebrarea cu acatolicii. Constituțiunea III statua că preotul trebuia să năzuiască a fi model, de aceea „să se rețină de la tot ce poate da smintă credincioșilor săi prin vorbe, fapte și conversațiune, prin mâncare, beutură, îmbrăcăminte și moduri de recreațiune”. Să conțină de la petreceri „și de la lucrurile și modurile de câștig” care contraveneau așezămintelor canonice și gravității statutului preotesc etc. În conformitate cu Constituțiunea V în rândurile clerului puteau intra doar aceia care absolviseră opt clase gimnaziale, depuseră examen de maturitate „cu succesu baremi îndestulitoriu și au produs calculu de moralitate bun”. La treapta preoției se ajungea după absolvirea a patru ani cursuri de teologie în seminar, iar în acest timp se dovedise „chemare la statul preoției, virtuți clericali, spirit eclesastic și știință teologică îndestulătoare.”⁹¹. Dacă preoților greco-catolici le era interzis a participa alături de acatolici la serviciul divin, și din partea ortodoxă se venea cu aceleași interdicții. Protopresbiterul Simion Monda își

⁸⁹ ANBN, fond Vicariatul Rodnei, pachet LXXI, dosar 493, *passim*.

⁹⁰ *Ibidem*, fond Protopopiatul greco-catolic Bistrița, dosar 180, f. 4-5.

⁹¹ ANBN, fond Vicariatul Rodnei, dosar 491, f. 34-37.

onorase o promisiune făcută unei credincioase de rit greco-catolic din zona Bârgăului, de a participa la oficierea slujbei de înmormântare. De la Consistoriul arhiepiscopial Sibiu i s-a transmis un sever și ultim avertisment.

Făcând abstracție de Constituțiunile adoptate de sinodul diecezan și de alte reglementări cu referire la activitatea în parohie, un comportament moral impunea și impune ca între preot și comunitate să existe o simbioză, fără de care nu sunt posibile relații armonioase. Era foarte important ca preotul în calitate de păstor al sufletelor să dobândească respectul și încrederea oamenilor. De aceea, trebuia să se impună prin exemplu personal, devoțiune față de comunitate, înțelegere a problemelor locale și păstrarea prestigiului adecvat demnității ecleziastice. Aplecarea prea vădită spre cele lumești putea crea situații tensionate. Chiar dacă starea materială a unor parohii era precară, preotul era din acest punct de vedere mai ocolit. Desigur, nu se poate generaliza. Putem observa că apelul la congruă ca o tendință aproape generală, poate arăta că în multe locuri veniturile preoților erau considerate insuficiente. Dar în fiecare parohie, ortodoxă sau greco-catolică, preotul era personalitatea la care se raportau enoriașii, la care apelau în cazuri deosebite, unele cu conotație religioasă, altele morală și poate chiar economică.

În privința veniturilor parohiale, la instalarea unui nou preot în episcopia Gherla exista un statut diecezan care fusese adoptat în ședința consistorială din 30 iulie 1867. În protopresbiteratul Bistrița regulamentul parohial adoptat în anul 1878 avea prevederi, de asemenea, privind veniturile preotului și ale bisericii. Mitropolia ortodoxă a Transilvaniei elaborase, în anul 1886, un „Regulament pentru procedura judecătorească în cauzele disciplinare”. Asemenea norme erau, pe de altă parte, reamintite periodic clerului prin circulare consistoriale. Un preot era însă, și este, reprezentantul pe pământ al împărăției lui Hristos, care „nu este din lumea aceasta”. Abaterile disciplinare ar fi trebuit să lipsească, iar preocupările cu referire la veniturile preoțești ar fi trebuit să fie pe un loc secund, ele găsindu-și o rezolvare firească, după năzuința de a dobândi bunurile cele veșnice și nestricăcioase.

Adevărata situație din unele parohii aparținând eparhiei Gherla își găsește reflectarea în circularele către clerul din dieceză. În cele ce urmează vom prezenta câteva din aceste documente interne. Circulara consistorială nr. 342, din 1 aprilie 1873, cu privire la veniturile parohiale după moartea preotului titular, validează *anul de respiriu*. „Toate vădulele și toți orfanii de preoți vor avea dreptul respiriului de un an calculat din ziua repausării respectivului preot în care an toate venitele parohiale vor fi a lor rămânând pentru administratoarele interimar singur venitul stolar și ofertele benevole ale credincioșilor”⁹². Măsura doar consacra o datină care se pierdea în timp, ea fiind menționată și în „statutele diecezane” adoptate în anul 1867. Ratificarea unei „datine învechite și uz” făcută cu cele mai bune intenții, s-a dovedit a fi una din cauzele compromiterii disciplinei ecleziastice. Doar câteva luni mai târziu, la 20 iunie, episcopia emite circulara 1550/1873. Se constata că unii preoți în cazul vacanței unor parohii, sau chiar în cazul administrării interimare în „anul de respiriu”, foloseau „mijloace mârșave și dănuoase, pentru a obține beneficiul parohial vizat. Toate acestea erau oprite „sub cea mai strictă admonițiune și pedeapsă”⁹³.

La 2 mai 1876 în ședința consistorială se reamintea clerului prevederile statutului diecezan din 1867, „carele să servească de regulă și de cinosura tuturor preoților diecezani la împărțirea veniturilor parohiale”, dându-se publicității și procedura ce trebuia urmată la instalarea unui nou preot.

Sub prezidiul episcopului Mihai Pavel, la 6 mai 1876, în ședința Consistoriului diecezan Gherla a fost adoptată circulara 1814/1876. Se arăta că: „prin cerculariul nostru din 20 iunie 1873 nr. 1550 am fost demandată preoților din dieceză: ca nici unul să aibă cutezare de a agita între poporenii parohiilor vacante pentru ca să-l primească pe dânsul de preot și să-l ceară de la Ordinariat; să nu îndrăznească a pacta, a face contracte peste competențele preoțești cu poporenii; să nu-i desminte, să nu-i ademenească, să nu-i deoblege cu promisiuni nelegale, cu băuturi spirtoase, sau ori în ce mod ca să nu primească pe alt preot fără numai pe dânsul, - și totuși cu inima plină de durere și întristare observăm: că și acuma se află de acei preoți, carii neobservând ordinațiunile noastre, și nebăgând în seamă urmările cele deplorabile, folosesc toate mijloacele neiertate pentru a putea dobândi parohiile după care aspirează cu înapoierea altora mai meritați. – Abia devine cutare parohie vacantă și îndată se află preot, care mergând acolo în persoană, sau trimițând pe încredințării săi, ori chemând pe atari poporeni din parohia vacantă la sine, sau cercând ocaziune de a se aduna cu dânși în orașe și la târguri, prin vorbe lingușitoare, prin promisiuni ilegale: că le va fi preot pentru mai puțină soluțiune decât alții,

⁹² *Ibidem*, pachet CXLIV, dosar 864, f. 15.

⁹³ *Ibidem*, pachet CLII, dosar 908, f. 5.

prin corupțiuni cu bani, cu băuturi spirtoase, și în tot modul condamabil amăgește, desmentă pe poporenii nepricepători, pactează, face contracte peste soluțiune, micșorând competențele preoțești; tulbură mișcă toate, ca să nu primească poporenii pe altul fără numai pe dânsul de preot”. Se găseau chiar și preoți care agitau și răsculau poporul în contra preoților din alte parohii, pentru a-i îndepărta. „Poporenii astfel agitați și seduși se revoltă în contra ordinațiunilor și dispozițiunilor noastre”, „îndată amenință cu trecerea la neunire, ba unii și încep a face pașii pentru acest scop”. Chiar în acele zile consistoriul luase măsuri împotriva a trei preoți în culpă, fiind pus în situația de „a strada ordinațiunii, care sunt rușinatoare pentru întregul cler diecezan”. Cerințele consistoriului au fost redată în opt puncte înăsprindu-se pedepsele anterioare; pe lângă suspendare preoții vinovați vor fi și închiși pe „timp amăsurat mărimei păcatului” etc.⁹⁴.

La 17 aprilie 1894 cu circulara 2732, datorită „experiențelor triste” din timpul din urmă, episcopia notifica protopopilor că: „reînnoim ordinațiunile pentru curmarea agitațiunilor” din circularele 1550/1873 și 1814/1876; pedepsele vor fi aplicate fără amânare iar vinovații vor fi impuși și la plata „speselor investigaționale”⁹⁵.

Urmărind același fir al circularilor consistoriale se poate constata că situația nu se îmbunătățise semnificativ nici la începutul secolului al XX-lea. Episcopul Ioan Szabo, în ședința consistorială din 13 iulie 1901, după ce face un expozeu asupra „disciplinei eclesiastice” precizează că „anul de respirație nu se potrivește dispozițiunilor canonice”, și cere protopopilor ca în conferințe tractuale să dezbată „în ce mod s-ar putea curma inconvenientele ce urmează din anul de respirație”. De asemenea, dacă s-ar casa anul de respirație cum ar putea fi ajutate văduvele și orfanii de preoți. Această măsură insidioasă numită „an de respirație” va fi abrogată după ce provocase timp de aproape 30 de ani o permanentă stare de agitație și dezordine în dieceză⁹⁶.

O nouă întrunire a Ordinariatului diecezan la 3 februarie 1903 „observează cu părere de rău” că mai existau preoți, care făceau agitații între credincioși, ceea ce compromitea autoritatea eclesiastică. Mai mult, pentru a-și atinge ținta „amenință cu defecționare de la credința greco-catolică”. Consistoriul a reînnoit cu această ocazie toate circularele anterioare, care urmăreau curmarea agitațiunilor din parohii, publicându-le în cadrul circularii diecezane 1187/1903⁹⁷.

Circularele de mai sus creionează o situație destul de răspândită și în comitatul Bistrița-Năsăud. Nu ne propunem să insistăm în mod special, dar anumite cazuri nu pot fi trecute cu vederea. În același timp trebuie spus că mulți preoți, poate tocmai prin sfințenia lor, au rămas necunoscuți posterității lumești. Unii erau adevărați erudiți, precum preotul Ioan Bârsan din Ruștior. Alții se implicaseră și în mișcarea națională suportând regimul închisorilor pentru aceasta.

Prin consecințele sale, probabil cel mai grav caz de indisciplină din eparhia Gherla a avut loc în lunile aprilie-noiembrie 1890, în parohia greco-catolică Feldru. Punctul culminant a fost atins duminică 16 noiembrie 1890. Confruntarea finală dintre părți, „arbitrată” de jandarmii care au deschis focul, s-a soldat cu șapte morți și 15 grav răniți, împușcați în fața bisericii din localitate. Jandarmii și-au încărcat armele în interiorul bisericii iar poporul a aruncat cu pietre în biserică, spărgând geamurile! Amănuntele acestei tragedii le-am expus în altă parte. Un rezumat se impune totuși:

În luna aprilie 1890, Grigore Mureșianu, preotul din Feldru a murit. Pe timpul „anului de respirație” parohia a fost acordată preotului neordinat Gregoriu Ciuntereiu, pe care vicarul Moisil îl întâlnise în Năsăud, „fără ocupațiune”. La începutul lunii iunie se formaseră deja două partide. Senatul bisericesc local, alături de notabilitățile din comună, cărora li s-a raliat vicarul Grigore Moisil, doreau aducerea de preot, chiar înainte de expirarea anului, a lui Onisim Rotariu, atunci în Rebra, dar de loc din Feldru. Tabăra adversă condusă de Ștefan Neamțu (viitor participant în delegația Memorandumului!) dar sprijinită din umbră de Maxim Pop, profesor în Năsăud, era de partea familiei preotului decedat Mureșianu, cu speranța că mezinul familiei, atunci la studii teologice în Gherla, va ajunge preot în Feldru. Cu o atitudine de legalist, dar jucându-și fără scrupule cartea, o altă partidă, chiar dacă nemărturisită, o forma preotul Ciuntereiu, despre care episcopia era informată prin delegații, după nici trei luni de păstorie, că locuitorii erau „foarte îndestulați” cu el.

Masa de manevră, poporul, urmarea „unor promisiuni ori seduceri și nu după convingeri”, după cum scriau primarul și notarul, se va alia treptat, dar aproape în totalitate, până în noiembrie, partidei familiei

⁹⁴ *Ibidem*, dosar 368, f. 12-13.

⁹⁵ *Ibidem*, dosar 908, f. 6.

⁹⁶ *Ibidem*, dosar 864, f. 15.

⁹⁷ *Ibidem*, dosar 908, f. 5.

Mureșianu; mai bine zis era împotriva lui Rotariu și a „inteligenței” locale și născudene, care-l sprijinea. La 28 octombrie Consistoriul diecezan, la cererea vicarului Moisil, îl numește pe Onisim Rotaru preot în Feldru, urmând a fi instalat în 20 noiembrie. Înainte de 20 noiembrie, din partea „poporului”, se înaintaseră episcopiei trei memorii; ultimul, cel din 8 noiembrie, pe un ton ultimativ amenința cu trecerea la „altă religie” în caz că va fi instalat Rotariu. De așa-zisa „trecere la altă confesiune” nu era străin nici preotul interimar Gregoriu Ciuntereiu. Consistoriul face pasul înapoi și suspendă numirea de preot în Feldru a lui Onisim Rotariu, în 12 noiembrie. Totuși, vicarul Grigore Moisil decide să pună Ordinariatul diecezan în fața faptului împlinit, devansând instalarea acestuia, pentru 16 noiembrie. În vederea menținerii ordinii fusese trimisă o patrulă de jandarmi, condusă de nesocotitul sergent Fodor de la postul Rotunda, staționată la ușa de intrare în biserică.

O zi care trebuia să fie sărbătoare se transformă într-o răbufnire nestăvilită de ură. Poporul adunat, și instigat, părăsește biserica, nefiind de acord ca nefericitul consătean Rotariu să le fie preot (după cum scriseră episcopiei atunci îl doreau pe Constantin Pop, preotul din Herina!). În timpul liturghiei „poporul de afară făcea zgomot mare, glasul muierilor se auzea cu deosebire”, după cum va scrie presei „imparțialul” Ciuntereiu. Confruntarea a avut loc după liturghie, la ieșirea din biserică a „inteligenței” care-l susținuse pe Onisim Rotariu. S-a aruncat cu pietre iar jandarmii au deschis focul. Preotul interimar Ciuntereiu va afirma în 14 decembrie 1890, după reinstalare, că fusese invers: jandarmii asediați, la cererea notarului și primarului ar fi deschis focul, și apoi mulțimea a aruncat cu pietre. După cum am arătat au căzut morți șapte localnici, 15 răniți grav, alții, al căror număr nu se cunoaște, răniți ușor. Din punct de vedere creștinesc faptul bombardării bisericii cu pietre, indiferent de motiv, este înspăimântător. Vicarul Grigore Moisil va demisiona a doua zi după tragedie, în timp ce preotul interimar din „anul de repiriu”, Gregoriu Ciuntereiu, va rămâne preot în Feldru până în iulie 1892⁹⁸.

Și alte parohii din vicariatul Rodnei erau cuprinse de morbul dezbinării, inoculat de cele mai multe ori de preoți, cantori, curatorii bisericești, sau notabilitățile locale. La începutul lunii mai 1891, după cum raporta viceprotopopul Vasiliu Groze, preot în Maieru, care deținea conducerea provizorie a vicariatului, dar și canonicului Ioan Papiu, trimis de episcopie, în Feldru poporul „până în ziua de azi tot în disarmonie se află, din cauză că unii din el doresc să aibă de preot pe Constantin Pop, alții pe Gregoriu Ciuntereiu.” Ambele partide erau tari, iar pace între ei „nu se poate face”. Aderenții lui Onisim Rotaru se raliaseră între timp de partea lui Constantin Pop⁹⁹!

În prima jumătate a anului 1891, capul de afiș l-a deținut situația tensionată din Salva, provocată de preotul greco-catolic Gavrilă Petri, paroh în Măluț, dar de loc din Salva. Numitul fusese convocat în cursul anului 1890 de vicarul general episcopesc Ștefan Bilțiu și „admoniat”, interzicându-i-se să mai agite poporul din parohia pe care o râvnea. A dat un răspuns mefistofelic, scuzându-se, și afirmând că numai până la atribuirea postului poate garanta pentru liniștea de acolo, dar dacă va fi numit altul el nu primește nicio răspundere. La 14 martie 1891 în sedința consistorială din Gherla a fost supusă discutării și cererea celor 137 locuitori din Salva, care-l cereau de preot pe Gavrilă Petri. „Nu mai amintim din ce motiv dorim aceasta, pentru că am amintit în cele patru suplici ale noastre, care se află la Sf. Consistoriu”, afirmau petenții. Ordinariatul diecezan trebuia să ia o decizie, oricare ar fi ea. Ei luaseră deja legătura cu mitropolitul ortodox Miron Romanul¹⁰⁰! Un argument forte de care se uzita în parohiile greco-catolice era „trecerea la altă confesiune”. Numeroși preoți și mireni, pentru a-și atinge scopurile, amenințau cu „defecționarea”, în fapt, un șantaj greu de calificat, cel puțin atunci când venea din partea unui preot.

Majoritatea trecerilor de la o confesiune la alta erau de fapt treceri de la confesiunea unită la cea ortodoxă. Motivațiile puteau fi diverse, dar predominau cele de ordin personal, mai ales matrimonial. Posibilitatea recăsătoririi după despărțirea de soție/soț era foarte atrăgătoare. Se putea ca numeroși oameni din aceeași localitate să semneze pentru a trece la confesiunea ortodoxă. În anul 1865, din Tăure, „un număr de 400 suflete, 86 case, doresc a trece la religia noastră”, scria mitropolitului Andrei Șaguna protopresbiterul Teodor Buzdug. Motivația lor era că: „părinții lor au fost ortodocși dar copleșindu-i timpii dușmănoși fură siliți a se

⁹⁸ ANBN, fond Vicariatul Rodnei, pachet XCVIII, dosar 632/1890, passim: *Vărsarea de sânge din Feldru*, în „Gazeta Transilvaniei”, LIII, nr. 252 din 10/22 noiembrie 1890; *Ibid.*, nr. 256, din 15/27 noiembrie; *Ibid.*, nr. 275 din 9/21 decembrie 1890.

⁹⁹ ANBN, fond Vicariatul Rodnei, dosar 649/1891, f. 105, 123-124.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 42-43, 95.

unii și așa au murit cu dorul avutei lor religii". Mitropolitul Șaguna îi răspundea protopresbiterului că numai pe baza unei cereri nu puteau fi primiți în sânul bisericii ortodoxe. „Trecerea persoanelor din Tăure de la religia greco-catolică la a noastră atunci ar fi legală și în înțelesul ordinațiunei Locotenenței c. reg. din 1850 nr. 2337, când fiecare pentru sine ar produce atestat de trecere". În perioada dualismului, legea LIII din anul 1868 reglementa trecerile confesionale. Ele putea fi doar personale, nu colective¹⁰¹.

Un anume rol în hotărârea de a trece „la o altă confesiune” putea să-l aibă și presa. Campania de presă dusă de „Tribuna” împotriva episcopului Ioan Szabo, după suspendarea lui Vasile Lucaciu, a provocat în localitatea Șoimuș o reacție de condamnare a ierarhiei bisericești și o hotărâre de a părăsi greco-catolicismul. Sub titlul *Treceri religioare în dieceza Gherlei*, „Tribuna” a publicat mai multe articole, încercând să creeze și o stare de spirit adecvată. La 12 noiembrie 1892 au fost publicate trei documente: *Declarația poporenilor din Șoimuș*, *Raportul parohului din Șoimuș către oficiul protopopesesc* și *Memoriul parohilor din Șoimuș, Ardan, Sebeș, Rușcior și Friș către protopopul din Bistrița*. Declarația poporului din 3 noiembrie menționa că datorită faptului că episcopul în afacerea Lucaciu nu ascultă rugarea credincioșilor „trebuie să ieșim din turma lui”. La 4 noiembrie, însă, adresându-se preotului ortodox din Buduș, Grigore Popovici, pentru a fi îndrumați, acesta „i-a dojenit în termeni aspri”. Este de apreciat rezerva pe care au luat-o unii preoți ortodocși față de acest eveniment¹⁰².

În urma vizitelor pastorale în parohiile ortodoxe se identificau, și acolo, deseori stări nefirești, unele fiind aduse la cunoștința Consistoriului arhidiecezan Sibiu. Protopresbiterul Simion Monda scria consistoriului următoarele, după inspecția efectuată în noiembrie 1884, în parohia Mijlocenii Bârgăului: „am aflat-o cu toate trebile bisericești și școlare în starea cea mai slabă. În biserică era necurătenia cea mai mare; apoi în partea unde ședu muierile de o lature era bostanii (harbusii) d-lui părinte Nicolau Reu, iară de alta lature o mulțime de dranița cu care să se acopere grajdurile parohiale”. Mizerie era și în școală, care era pe deasupra și neîncălzită. Citându-l pe preot, acesta i-a predat o scrisoare care conținea o mulțime de neadevăruri, dar și acuze către noul protopresbiter, care ar vrea să se răzbune. În final scrisorii preotul afirma că: „nu poate face nimic acolo, pentru că nu este ales preot definitiv”¹⁰³. Părintele Reu va fi un caz disciplinar și la începutul secolului XX.

La 27 februarie 1914 protopresbiterul Grigore Pletosu, în ședința sinodului presbiteral ordinar, afirma că starea religioasă și morală „se poate numi mulțumitoare”. „Poporul credincios ține la credința strămoșească, la tradițiile bisericești și naționale, la obiceiuri, cercetează biserica și face uz de sfintele taine. În tract, după informațiile luate, nu s-au încuibat nici una dintre sectele ce ar amenința a roade la rădăcina creștinătății și a ortodoxiei bisericii noastre, cum sunt nazarenii, pocăiții și bapțiștii”. Un expozeu al preotului Eliseu Dan din Susenii Bârgăului, deosebit de critic, va fi primit însă cu valoare de conclus. El face referire la disciplina ecleziastică: „astăzi nu se întâmplă nici o alegere fie de preot sau învățător, care contra restricțiunilor art. 33 din *Regulamentul pentru parohii*, și fără considerare la calificățiune, să nu fie, prin tot felul de promisiuni, corupțiuni, protecțiuni interne particulare de familie ori căsătorii; așa că adevărată calificățiune, omenia, praxa devin iluzorii”. Persoane străine erau amestecate în probleme ecleziastice, erau trimise numeroase reclamații la consistoriul arhidiecezan, care, mai apoi, trimitea comisii străine să cerceteze aspectele semnalate etc.¹⁰⁴.

Un aspect foarte important din activitatea unor preoți a fost participarea la mișcarea națională. Preoții, și prin ei biserica, au fost cei care au menținut în conștiința românească ideea națională. Înainte de a fi greco-catolici sau ortodocși, preoții erau români. Delegații aleși din comitat pentru a participa la conferințele Partidului Național Român, până la Memorandum, au fost majoritar preoți. În PNR însă a existat o tendință, vizibilă în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, de emancipare de sub tutela ierarhiei ecleziastice. În numeroase situații în presa românească se aduceau acuze înaltelor fețe bisericești, care, la cererea oficialităților, ar fi trimis circulare clerului din subordine împotriva activității partidului. Cel mai atacat a fost fără îndoială episcopul Ioan Szabo, mai ales după suspendarea preotului din Sisești, Vasile Lucaciu.

Implicarea clerului din comitat în activitatea națională este reliefată și de prezența unor preoți la conferințele PNR. Astfel, la Conferința Partidului Național Român de la Sibiu, din 1-3 iunie 1884, dintre cei patru delegați

¹⁰¹ ANBN, fond Protopopiatul ortodox roman Bistrița, dosar 385/1865 f. 1-4.

¹⁰² *Treceri religioare în dieceza Gherlei*, în „Tribuna” IX, nr. 243 din 31 octombrie/12 noiembrie 1892; *Ibid.* nr. 253 din 12/24 noiembrie 1892.

¹⁰³ ANBN, fond Protopopiatul ortodox roman Bistrița, dosar 606, f. 23

¹⁰⁴ *Ibidem*, dosar 1084, f. 25, 31-32.

ai comitatului Bistrița-Năsăud, trei erau preoți: Alexandru Silași - protopop greco-catolic al Bistriței, Teodor Vrășmaș - preot în Tiha Bârgăului și Vasiliu Groze din Maieru. Cercul Teaca, atunci în comitatul Cluj, era reprezentat de parohul Petru Rusu din Miceștii de Câmpie, iar cercul Beclean, aflat în comitatul Solnoc Dăbâca, de protopopul Ioan Filipan¹⁰⁵. La celelalte conferințe ale PNR au participat și alți preoți din zona Becleanului, precum Simeon Popanu și Paul Silvan.

Încunoștințarea pentru alegătorii români din comitat, datată 10 iunie 1887, după conferința PNR din 7-9 mai 1887, privitoare la menținerea pasivității în rândul electoratului român, fusese semnată de doi protopopi aflați în conducerea comitatensă a partidului. Este vorba de Mihailă Făgărășanu - protopop greco-catolic și Simeon Monda - protopop ortodox, alături de avocații Dănilă Lica și Gavrilă Manu.

Cea mai importantă personalitate religioasă din comitat legată de mișcarea națională a fost Gherasim Domide, din 1901 protopop greco-catolic al Bistriței. Domide era paroh în Rodna, când a fost ales în Comitetul Executiv al PNR, în ianuarie 1892. Activitatea sa politică nu a depășit statul disciplinei pe care trebuie să o urmeze un preot. Totdeauna când a fost nevoit să plece din localitate, a depus cerere la oficiul vicarial pentru concediu, asigurându-se că în Rodna nu se vor produce disfuncțiuni pe această linie. Astfel, la 22 martie 1892, într-o scrisoare adresată vicarului Ioan Pop scria: „convocat fiind Comitetul nostru național în ședință plenară pe 25 l.c. și ca membru al aceluia știindu-mă deobligat a lua parte, îmi iau libertatea a mă ruga cu tot respectul, ca să binevoiți a-mi da un concediu de 6 zile începând din 24 l.c.” Va fi suplinît de preoții din Maieru, Vasile Groze și Lazăr Avram. Cererea i-a fost aprobată cu provocare la ordonanța consistorială nr. 8845 din 17/12 1890. (mai degrabă 1889 s.n.). În calitate de membru în Comitetul Executiv al Partidului Național Român, Gherasim Domide va organiza în cercul Rodnei delegația locală, care va participa la înaintarea „Memorandului” la Viena, pe care o va și conduce. A fost condamnat în procesul de la Cluj, din anul 1894, la doi ani și șase luni închisoare, reținându-i-se în sarcină, ca circumstanțe agravante, faptul că era preot și atitudinea dârză. La începutul secolului XX a deținut funcția de președinte al organizației comitatense Bistrița-Năsăud a Partidului Național Român¹⁰⁶.

Din comitat au mai fost închiși câteva luni 11 preoți pentru activitate pe plan național. Ei aderaseră la „Replica” lui A. C. Popovici. Un alt preot închis, la Seghedin, în perioada 1890-1892, a fost Ioan Macavei. Acuzația care i s-a reținut a fost legată de un delict de presă. Ioan Macavei a fost colaborator la „Minerva”, care apărea la Bistrița, precum și la alte publicații transilvane: „Tribuna”, „Transilvania” și „Gazeta Transilvaniei”. La ieșirea din închisoare va fi numit preot în Feldru „cu îndestulirea tuturor partidelor”, după cum remarcă episcopul Ioan Szabo. Sănătatea îi fusese însă afectată, astfel, la începutul anului 1894, adresa vicarului o cerere pentru un concediu medical de trei luni. Va muri în vara aceluiași an.

La același capitol, al apărării intereselor naționale, poate fi încadrat și preotul din Șoimuș, Ioan Baci, care înființează în anul 1898 o publicație literară numită „Revista ilustrată”. Un act de cultură cum a fost acesta are și aspectul patriotismului. Este a doua publicație în limba română tipărită în comitat la sfârșitul secolului al XIX-lea. Prima fusese „Minerva” care apăruse în perioada august 1891- decembrie 1894.

Pentru zona grănicerească, apărarea caracterului confesional-românesc al fondurilor școlare era una din rațiunile trăirii, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Amestecul guvernului în elaborarea statutelor fondurilor școlare și administrarea discreționară a fondurilor școlare în timpul comitelui Banffy au fost considerate atacuri la adresa identității naționale. În urma unei circulare trimisă în primăvara anului 1892 vicarului Rodnei, pentru a fi apărat caracterul românesc și confesional al învățământului, la 13 decembrie 1892 a fost convocată în Năsăud o adunare grănicerească, pentru 27 decembrie. Au participat 127 de reprezentanți din satele grănicerești. Obiectul supus dezbaterii a fost: „Apărarea determinațiunilor testamentului făcut de foștii grăniceri” numit „Instrument fundațional pentru institutele de învățământ și educațiune din districtul Năsăudului în Transilvania”. În „protocolul adunării” se arăta că trebuia apărat caracterul confesional al școlilor, asigurându-le mijloace de subzistență, conform circularei din 1 martie 1892 a episcopilor provinciei metropolitane. Se mai afirma că: „în timpul din urmă ministrul reg. ung. purcede pe calea de ordinațiuni față de cauzele grănicerești care au drept

¹⁰⁵ *Actele conferinței electorale a reprezentanților alegătorilor români din Ungaria și Transilvania ținută la Sibiu la 1, 2 și 3 iunie 1884*, Tiparul Institutului Tipografic, Sibiu, 1884, p. 7-10.

¹⁰⁶ ANBN, fond Vicariatul Rodnei, pachet CIV, dosar 668/1892, f. 77, 141; *Vezi Procesul Memorandului Românilor din Transilvania, Acte și date*, Editura Buletinului Justiției, Cluj, 1933.

urmare casarea drepturilor stravechi, scoaterea populației acesteia din poziția câștigată cu jertfe de sânge, așa că se vede amenințat caracterul confesional românesc al școalelor etc.”.

În timpul primului război mondial numeroși preoți vor suplini în școlile confesionale pe învățătorii recrutați și mobilizați. O parte dintre preoții români, greco-catolici și ortodocși, se vor afla și în spitalele militare organizate în orașul Bistrița, la câpătâiul răniților.

Un capitol zbuciumat din viața bisericii a fost provocat de măsura, luată de guvernul maghiar în anul 1917, de înființare a „graniței culturale.” Se urmărea desființarea tuturor școlilor confesionale românești din comitatul Bistrița-Năsăud, ca și din celelalte comitatele românești de la granița cu România. O poziție mai fermă împotriva acestei măsuri a avut-o Consistoriul arhiepiscopial din Sibiu. Cel puțin așa rezultă din corespondența cu protopresbiteratul Bistriței. Măsura afecta masiv școlile confesionale ortodoxe din Transilvania. În comitatul Bistrița-Năsăud majoritare erau însă școlile confesionale greco-catolice, care se subordonau episcopiei Gherla. Circulara consistorială nr. 1969/1918, din 29 mai, trimisă protopopiatului greco-catolic Bistrița, cu un conținut echivoc, lăsa posibilitatea învățătorilor confesionali de a trece la învățământul de stat, preconizat de guvern. Până la clarificările ulterioare „va fi a se lua ținută pasivă”¹⁰⁷. Din cei 109 învățători confesionali existenți în anul școlar 1917/1918 în comitat, în anul școlar următor vor mai activa doar 76. Învățământul confesional românesc, bulversat de înființarea „graniței culturale”, și, respectiv, de lipsa învățătorilor, va fi compromis aproape în întregime în acel an școlar. Un rol negativ în acest sens l-a avut și revoluția din noiembrie 1918, care a premers actului de la 1 Decembrie.

În climatul atât de tulbure de la sfârșitul anului 1918 și începutul anului următor, în localitățile comitatului Bistrița-Năsăud, preoții au reprezentat aproape unica autoritate, care se mai făcea auzită și ascultată. În raportul protopresbiterului Grigore Pletosu din 30 decembrie 1918, către consistoriul arhiepiscopial, descriindu-se situația neclară de după semnarea armistițiului, a prăbușirii Austro-Ungariei, se menționa că, revoluția izbucnită „în unele locuri a amenințat chiar și ordinea bisericească și pe preoți”¹⁰⁸. Totuși, preoții au reușit în general să facă față situației, ei fiind, în primul rând, cei care vor organiza pe plan local noua autoritate românească.

După Marea Unire în viața bisericii se va deschide un nou capitol. Renașterea națională nu putea exclude biserica. Dar, trebuie reamintit, valorile profesate de aceasta au o valabilitate atât universală cât și veșnică.

L'Eglise du temps du comitat de Bistrița-Năsăud (1876-1918) (Résumé)

L'Eglise a sans doute été la plus importante institution à laquelle se rapportaient les Roumains du comitat de Bistrita-Nasaud à la fin du XIX-ème siècle et au début du XX-ème. L'étude ayant pour contenu ce thème a été divisée en deux chapitres. Le 1er chapitre se nomme *L'Organisation de l'église et ses sources de revenus* et le 2ème *L'Eglise et la société*. Dans le 1er chapitre, après la mise en évidence de certains aspects d'ordre général visant les Eglises orthodoxe et gréco-catholique de Transylvanie, j'ai traité de la situation confessionnelle du comitat. A l'époque, d'après les données statistiques, les gréco-catholiques y étaient majoritaires. Voilà pourquoi mon étude insiste de façon plus extensive sur les aspects concernant cette confession. J'ai présenté les organisations administratives et les revenus du Vicariat de Rodna et des Archidiocèses gréco-catholique et orthodoxe de Bistrita.

Le 2ème chapitre essaie de surprendre l'attitude de l'Eglise face aux tendances de modernisations économique et sociale, de transformations des mentalités et de comportement de certains fidèles. J'y ai évoqué des cas concrets dans le Vicariat de Rodna et dans l'Archidiocèse orthodoxe de Bistrita, ainsi que l'état de la discipline du clergé, tel qu'il est présenté dans les circulaires des concistoires respectifs et des investigations que j'ai faites à travers les documents des Archives.

Il faut souligner que, même avant et après l'adoption de la Loi du mariage civil, les hommes de l'Eglise se confrontaient avec des fidèles qui se trouvaient dans de nombreuses situations compliquées du point de vue matrimonial.

¹⁰⁷ ANBN, fond Protopopiatul greco-catolic Bistrița, dosar nr. 379/1918, f. 3

¹⁰⁸ *Ibidem*, fond Protopopiatul ortodox român Bistrița, dosar nr. 1152/1918, f. 104-105

Mitteleuropa în epoca revoluției de la 1848

Felician SUCIU

Ideea de Europa are o vechime de 28 de secole și a început cu Hessoid, însă a continuat și încă continuă. Sensurile conceptului de Europa au fost multiple: Europa geografică, Europa ca civilizație, Europa unității politice sub forme diferite¹.

Construcția unei Europe unite s-a dovedit a fi realizată sub „cupola” creștinătății – „Republica Christiana”. Prin forța armelor au încercat Carol cel Mare, Napoleon Bonaparte și Hitler; ca o altă posibilitate de unificare europeană era concepută prin recunoașterea de către statele suverane a unui „drept public european”, al tratatelor care să asigure echilibrul european.

Ca Europă unită prin consimțământul reciproc, a fost gândită în diverse variante de-a lungul secolelor de personalități marcante precum: Dante, regele Podiebrand al Boemiei, Henric IV, Abatele Saint-Pierre, Napoleon I și Napoleon III, Giuseppe Mazzini, Victor Hugo, Paul Valery, José Ortega y Gasset, R. Coudenhove-Kalergi, Aristide Briand și creatorii integrării europene Jean Monnet și Robert Schuman, Charles de Gaulle, Jaques Delors, Altiero Spinelle, Helmut Kohl².

„Opiniile exprimate – aparținând istoricilor, geografilor, filosofilor, politicienilor, ziaristilor, sociologilor etc. – sunt extrem de diverse și, în mod firesc, contradictorii”³.

„O istorie în filigran, în care desenul «evenimentelor» e dublat de unul mai greu sesizabil, compus din idei, atitudini, mentalități. Sunt desene complementare ce implică o dublă lectură a istoriei”⁴.

Cu atât mai dificil de realizat este o definire a națiunii istorice și geopolitice de Mitteleuropa care nu corespunde unei realități geografice care să poată fi clar definită. Un eseist german chiar afirma: „În mica mea bibliotecă mitteleuropeană, pot să găsesc argumente pentru a exclude din acest spațiu Noul-Brandenburg, la fel ca și Ucraina și Macedonia. Dar găsesc și argumente pentru a include Noul-Brandenburg și Scopje, în Mitteleuropa. Imprecizia și fluctuația contururilor fac parte integrantă din utopie (...)”.

Istoricul maghiar Péter Hánale spunea: „Mitteleuropa nu se poate defini decât în raport cu estul și cu vestul și în funcție de relația pe care o întrețin aceste două extremități ale continentului”⁵.

Concepția despre Mitteleuropa care include sau exclude Brandenburgul sau teritoriile slave din sud nu are nimic în comun cu cealaltă genealogie a „Europei de mijloc”, referitoare la spațiul dunărean. Pentru Metternich de pildă, Reich-ul ideal includea nordul Italiei, teritoriile istorice ale Casei de Habsburg și Confederația germanică. Mitteleuropa lui Metternich, așa cum făcea Heinrich von Srbik, trebuie precizat că este vorba în esență de o idee modestă despre Europa Centrală de influență germanică. Dacă Mitteleuropa ca termen ce desemnează Europa de mijloc, apare în vocabularul uzual german către 1914 (discuția asupra scopurilor războiului și asupra tezelor lui Friedrich Neumann), alți termeni care desemnează același lucru ar fi Zwischenuropa, Europa intermediară, apare cam în același timp, însă nu va dura. „Mitteleuropa” rămâne

¹ Denis de Rougemont, *Vingt-huit siècles d'Europe*, Paris, 1961; Bernard Vovenne, *Histoire de l'idée européenne*, Paris, 1964; Vasile Vese și Adrian Ivan, *Istoria integrării europene*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001

² Simion Costea, *Istoria integrării europene : pentru uzul studenților*, Târgu-Mureș, Editura Universității Petru Maior, 2005, p. 4.

³ Gheorghe Iacob, *Noi și Europa – o perspectivă istorică*, din volumul *Noi și Europa* coordonat de Adrian Neculau, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 45.

⁴ Alexandru Zub, prefață la *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa*, de Guy Hermet, Iași, Institutul European, 1997, p. 5.

⁵ Michal Rutschky, *Mitteleuropa, eune kurzfristige Utopie*, în *Merkur*, nr. 516, martie, 1922, p. 183-199.

marcat de ideologia pangermanistă care, în 1938 avea să ducă la Anschluss-ul Austriei, inspirând în aceeași epocă teoria spațiului vital german și a expansiunii naturale spre răsărit și spre Rusia. De aici dezgustul multor istorici și intelectuali germani care preferă termenul neutru de Ostmitteleuropa, iar austriecii dornici să se delimiteze de orice conotație „pangermanistă” utilizează cuvântul Zentraleuropa, iar francezilor ideea de Mitteleuropa le inspiră teamă și neîncredere, exprimate de Joseph Rovin când scria „Wer Mitteleuropa predigt wil Europa entwerden zerstören oder verhindern”.

Friedrich Neumann încercând să facă genealogia istorică a ideii germanice de Europă Centrală, s-a întors în timp la primele populări spre est (Ostsiedlung), la Sfântul Imperiu roman germanic, la monarhia habsburgică și la rivalitatea austro-prusacă din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Neumann acreditează o continuitate prestigioasă care depășea cu mult dezvoltările recente ale imperialismului pangermanist impunând accepțiunea de „Mitteleuropa”. După el, orice discuție asupra Europei Centrale trebuie vrând-nevrând să revină la Mitteleuropa – Buch din 1915.

Se poate concluziona că ansamblul geopolitic al Mitteleuropei dobândește în fiecare epocă o extensiune și o semnificație deosebite.

Studiul noțiunii de Mitteleuropa conduce la o „crizologie” a conjuncturilor europene în care se găsesc relansate întrebările asupra contururilor frontierelor și centrului Europei: Revoluția franceză, 1848, 1866-1871, 1914-1919 etc.

În „Mitteleuropa” se găsește inclusă ideea de Mitte, centru, mijloc. A afirma că lumea germanică face parte din Europa Centrală, înseamnă adesea a sugera că ea constituie mijlocul Europei: reprezentarea narcisistă a unui teritoriu național care ar fi centrul continentului, punct de contact între vest (civilizația franceză și engleză) și est (Rusia), chemat să-și apere identitatea împotriva extremelor.

Pot fi distinse două accepțiuni sensibil diferite ale cuvântului „Mitteleuropa”. Una trimite direct la tradiția recentă a pangermanului și-și găsește sursele principale în discuția asupra scopurilor războiului, în preajma anului 1914. Cealaltă reia o tradiție mai veche, cea a Sfântului Imperiu roman germanic; în această accepție, Mitteleuropa se prezintă ca un proiect, ca un mit, sau ca o utopie de armonie restaurată în Europa Centrală. Ceea ce le leagă este seva lor ce se trage dintr-un „mecanism” al poporului german, prezentat ca fiind singurul capabil să aducă ordinea în haosul naționalităților.

Ryszard Pomian face o distincție între Europa bizantină și Europa Centrală: „Această frontieră religioasă și culturală desparte popoarele de religie greco-ortodoxă (ruși, bieloruși, ucraineni, români, sârbi, macedonieni, bulgari, greci), de popoarele de religie catolică și protestantă. Istoria comună („europeană”) a fiecăruia dintre aceste două grupuri de popoare își are propria cronologie. Instituția universitară, de exemplu, se răspândește în Europa occidentală și în Europa Centrală începând din secolul al XI-lea, iar în lumea rusă, abia în secolul al XVIII-lea. De asemenea, istoria artei cunoaște de o parte și de alta a acestei „frontiere” între Europa Centrală și Europa bizantină o evoluție separată. Odată ce s-a constatat importanța acestei delimitări și tulburătoarea ei permanentă până la evenimentele de astăzi din ex-Iugoslavia (între Slovenia și Croația, pe de o parte și sârbi, pe de altă parte, se reconstituie o zonă de frontieră ancestrală între cele două Europe), trebuie să ne ferim să invocăm această frontieră ca pe o justificare a unui „război sfânt” (rusofob sau antisărbesc) al unei Europe împotriva celeilalte”⁶.

Marea mișcare de creștinare și colonizare a teritoriilor din zona central-estică europeană, începând cu secolul al XII-lea și până la sfârșitul secolului al XIV-lea, marchează începutul constituirii unei a „treia Europă”, zonă de contact între Europa de vest și Europa slavă: primul val a atins Elba, Holstein, precum și Mäsen și Austria; în sec. al XIII-lea colonizarea se întinde în Mecklenburg și Pomerania, în Brandenburg, Boemia, Sudeți, Ungaria, Silezia și Polonia; în sec. al XIV-lea ea atinge regiunea Carpaților și țările baltice.

Chiar dacă Prusia nu făcea parte din Sfântul Imperiu, ea se considera o extindere a sa spre nord-est. Totuși nu ar trebui să considerăm ansamblul marii mișcări de creștinare și colonizare (Ostsiedlung) ca fiind rezultatul unui scop politic, al unei acțiuni de cucerire în serviciul expansiunii Reich-ului.

În ansamblu, Ostsiedlung a reprezentat mai ales o mutație demografică, economică și socială, introducerea tehnicilor agricole și a modelelor de urbanizare, a instituțiilor și sistemelor juridice – și nu expansiunea unui stat național german (noțiune fundamental anacronică).

⁶ Jacques Le Ridier, *Mitteleuropa*, Iași, Polirom, 1997, p. 23-24.

Ostsiedlung-ul, judecățile de valoare asupra acestuia de fapt, ocupă un loc important în istoriografiile naționale ale sec. al XIX-lea: în timp ce panslaviștii condamnă acest proces istoric drept imperialist și – în sensul modern – colonizator, istoria națională germană exaltă înaltul fapt de Kultur germanică.

Incontestabil însă, Ostsiedlung-ul medieval constituie baza istorică a Mitteleuropei. La capătul acestui proces, centrul de gravitație al Sfântului Imperiu s-a deplasat spre est.

În secolul al XIX-lea sentimentul identității naționale a popoarelor slave intră direct în conflict cu imperiile central-europene. Polonezii, victime ale împărțirilor succesive între imperiile rus, german și austro-ungar, slavii din Boemia, Moravia și Slovacia, divizați în provincii germane, austriece („cisleithaniene”) sau ungurești („transleithaniene”) consideră populația germanică stabilită pe teritoriul lor istoric ca fiind străină și legată de puterea „colonială”.

Sfântul Imperiu a jucat un rol important, mai ales în salvarea echilibrelor europene. Această politică cunoaște apogeul în sistemul lui Metternich, în sec. al XIX-lea, dar se constată că principiile inspiratoare ale Congresului de la Viena se înscriu în linia dreaptă a Sfântului Imperiu.

În scrierile sale din 1800, Schlegel confirmă o opțiune care poate fi apreciată ca „central europeană” împotriva opțiunii occidentale. Încă din această epocă, începuturile unei ideologii a Mitteleuropei sunt deja impregnate de o anumită animozitate împotriva modernității franceze.

Două curente ale noii ideologii a Reich-ului se înfruntă în 1848 în Paulskirche. Unii vor să recupereze această ideologie pentru a o pune în slujba naționalismului prusac. Alții înțeleg să rămână credincioși „mari-germane” universaliste a Habsburgilor. Diferendul s-a prelungit pe toată perioada Gründerzeit, care precedă fondarea celui de-al doilea Reich de către Bismark. El se exprimă spectaculos în polemica dintre Heinrich von Sybel – istoric al Prusiei – și Julius Ficker – apărător al tradiției Sfântului Imperiu.

Pentru unii, pentru Sybel sau pentru Treitschke, cauza unificării Germaniei sub conducerea statului național prusac este pusă în pericol dacă este confundată cu ideologia Sfântului Imperiu. Pentru alții, pentru Ficker, Edmund Jörg, Onno Klopp, Constantin Frantz, naționalismul prusac este incompatibil cu tradiția reich-ului germanic. După contrarevoluția din 1848-1849, Confederația germanică este menținută; această structură creată de Metternich va deveni miza principală a rivalității austro-prusace. Ea pare la început capabilă să-și impună autoritatea regelui Prusiei care, după retragerea de la Olmutz – 28 noiembrie 1849 – acceptă condiții austriece. Dar în august 1863, cu ocazia „dieteii prinților” convocată de Austria la Frankfurt, pentru a impune un ansamblu de reforme destinate să fortifice confederația germanică, Bismark – devenit cancelar 1862 – obține de la regele Prusiei promisiunea de a refuza invitația austriacă. Acum calea este deschisă pentru kleindeutsche Lösung, opțiunea „mic-germană” care conduce la proclamarea în 18 ianuarie 1871, la Versailles, a (celui de-al doilea) Reich german dominat de Prusia. Această proclamare ce face din regele Prusiei împăratul germanilor își împrumută formele din tradiția Sfântului Imperiu, chiar dacă ceremonialul catolic habsburgic trebuie să fie considerabil modificat pentru a conveni noului Kaizer protestant. Această proclamare a „celui de-al doilea Reich” marchează totodată moartea Sfântului Imperiu roman germanic.

După 1871 Treitschke vorbește despre un „Reich prusac de națiune germană”. Însuși Bismark evocă ideea unui „Imperiu evanghelic” reluând vechea luptă, a Germaniei împotriva Romei: de la Arminius la Luther este sugerată de o vertiginoasă continuitate „națională”.

Istoricismul prusac, în operele de istoriografie națională și în arta oficială, brodează pe această temă a continuității de la împărații Staufen la Wilhelm I. Norddeutscher Bund și Zollverein-ul fac obiectul unei reinterpretări care le prezintă ca fiind începuturile renașterii unui Reich ce ar fi revitalizat fostul Sfânt Imperiu.

La finele sec. al XIX-lea, confuzia și manipulările propagandistice au încălțit complet noțiunea de Reich.

În Mitteleuropa – opera din 1915 a lui Friedrich Neumann – autorul se face ecoul acestei teme dominante a istoriografiei naționale germane care legitimează reînțemeierea Reich-ului de către Bismarck, prezentând-o ca fiind restaurarea fostului Reich, cel al Carolingienilor, al Ottonienilor, al dinastiei Hohenstaufen.

Simultan cu Neumann, scriitorul Hugo von Hofmannstahl printr-o serie de articole și conferințe, face o apologie a ideii de Reich germanic cu tendințele federatoare asupra popoarelor din spațiul dunărean. Pentru Hofmannstahl, monarhia habsburgică este moștenirea directă a Sfântului Imperiu roman germanic și chiar, prin legăturile sale cu Italia și Mediterana, a Imperiului roman. Austro-Ungaria joacă rolul unei Europe de mijloc, zid de apărare împotriva Rusiei (pe care revoluția leninistă este pe cale de a o face și mai amenințătoare), punte între Est și Vest. Fondat pe sinteza și compromisul (Ausgleich) între lumea latino-germanică și lumea

slavă, ideea austriacă a fost uitată de europeni între 1848 și 1914. Hofmannstahl amintește „ideile austriece” în esența lor (concilierea), sinteza, atenuarea contrastelor și în încheierea articolului afirmă că „Această Europă care dorește să se recompună are nevoie de o Austrie (...) pentru a integra estul polimorf. Mitteleuropa este o noțiune pragmatică și conjuncturală, dar la cel mai înalt nivel, Austria este indispensabilă Europei”.

Guy Hermet⁷ circumscrie istoric și geopolitic Europa, pentru a defini Estul prin imperium și Vestul printr-o feudalitate capabilă să nască particularisme generatoare apoi de națiuni. Estul a rămas *grosso modo* conservator, fie că era dominat de otomani sau de ruși, în timp ce Vestul a pus la lucru elementele mai dinamice de schimbare (urbanism, burghezie, instituții formative etc.), iar Europa Centrală s-a definit, în timp, ca un mixtum enigmatic, fluctuant, în continuă metamorfoză. Dacă Vestul a produs preeminent tipul contractual de națiune, Centrul a stimulat un tip etno-cultural de care se leagă generic atâtea convulsii din ultimele două secole.

După Marea Revoluție din Franța anului 1789, așadar ideea unei Europe unite a fost constant urmărită, dar acum era epoca în care națiunile și naționalismele domină scena istoriei, iar varianta dorită în cadrul european era cea a confederalismului.

În privința Principatelor române, sunt identificate primele tendințe de solidarizare cu mișcările de eliberare a numeroaselor comunități etnice din Europa central-răsăriteană încă din lunile martie – iunie 1848. „Europenismul românilor se explică prin legăturile elitelor lor cu cultura și civilizația, dar și cu ideile social-politice ale Occidentului, prin filieră germană pentru aceia din Imperiul habsburgic și filiera franceză pentru munteni și moldoveni (parțial și germană)”.

Consulul englez de la Iași, Sam Gardner, în martie 1848 sublinia: „Numeroase familii importante de boieri și-au trimis copiii să studieze la Paris și în seminariile din Germania, iar în multe cazuri au vegheat personal la desăvârșirea educației acestora. Acesta a fost un mijloc foarte bun de propagare a ideilor care circulă în țările occidentale, iar moldovenii se consideră astfel legați de celelalte state europene prin cunoștințele căpătate și educație”.

Se remarcă, tot în martie 1848, că Moldova era „singura” țară din Est care eliminase din legislație distincțiile de origine și de credință religioasă, iar prin decizia domnitorului M. Sturdza prin care-i viza pe evreii în număr mare în Moldova, le cerea să se îmbrace „à l'Européenne”.

Rusia care domina absolut Europa răsăriteană și de sud-est, se simțea amenințată „de această avalanșă care trece prin Europa” după cum făcea cunoscut Pavel Kisseleff, iar țarul era hotărât să apere Principatele Române de „ciurma care bântuie Europa și pare a o duce la o disoluție totală”⁸.

Spre deosebire de autoritățile de la Viena care mențineau dezideratul confederativ cel mult la stadiul de dezbateri în opinia publică, guvernul maghiar avea în vedere o acțiune politică concretă. Concepuse astfel, în jurul Ungariei, o confederație cu principatele dunărene, în primul rând cu Moldova și Țara Românească, dar și cu Serbia, având ca punct de sprijin Franța. Planurile confederative româno-maghiare fuseseră concepute de bănățenii din jurul lui Eftimie Murgu care primise asigurări de la miniștrii maghiari că în cazul unei invazii în Principate, ungurii vor trimite o „armată civică” (de voluntari) de 130000 de oameni, în fapt români din Ungaria, Banat și Transilvania.

O confederație balcanică sub forma unei republici slave era preconizată de La Réforme la 16 mai 1848. Ea ar fi trebuit să-i cuprindă pe iliri, dalmati, croați, bosniaci, bulgari etc., cărora să li se adauge românii din Țara Românească, Moldova, Basarabia, Banat și Bucovina¹⁰.

Evenimentele de la București din a doua jumătate a lunii iunie 1848, datorită uneltirilor boierilor reacționari susținuți de Rusia dar și slăbiciunii conducerii revoluției, guvernul provizoriu a fost zdruncinat. După reinstalarea la putere, a reluat acțiunea de afirmare ca o parte a națiunilor europene, și cerea ca în folosul Europei liberal-democrate și al umanității, guvernul francez să ia Principatele Române sub protecția lui. Sentimentul solidarității cu națiunile europene era cultivat de autoritățile revoluționare inclusiv pe treptele de jos ale societății.

⁷ Alexandru Zub, prefața la *Istoria Națiunilor și a Naționalismelor în Europa*, de Guy Hermet, Iași, Institutul European, 1997, p. 6.

⁸ Apostol Stan și Grigore Ploșteanu, *Utopia confederalismului pașoptist între vis și realitate*, Editura Vestala, București, 2001, p. 18.

⁹ *Ibidem*, p. 21.

¹⁰ *Ibidem*, p. 42.

Consulul francez Duelos, în nota despre mișcările politice din monarhia habsburgică, constata că națiunile de aici erau animate de ideea constituirii în entități distincte și separate. Aceasta se datora pe de o parte acestora și autorităților maghiare pe de alta, o antipatie generată de exclusivismul naționalist maghiar care dorea reconstituirea Ungariei pe baze istorice în contradicție cu principiul naționalităților. Același consul constata că boierii și intelectualii reformiști se interesau cu cine să se asocieze pentru a scăpa de Rusia? Cu ungurii sau cu slavii? Toți însă erau hotărâți să se plaseze sub sceptrul Austriei, atitudine dictată de conjunctură. Totuși Vienei îi convenea. La 16 august 1848, „Poporul suveran” combătea naționalismul extremist și războiul extremist pe care autoritățile maghiare îl purtau cu naționalitățile iar „România, protectată de toată Europa, va să fie amică vecinilor săi, amică justă și fidelă”¹¹.

Austria era așadar chemată să-și extindă influența în Principate, deci o integrare în sfera de interese austro-germane era dorită, dar și smulgerea lor de sub dominația absolută a Rusiei, ceea ce în ziarele vremii era considerat ca un obiectiv indispensabil pentru combaterea panslavismului.

Autoritățile de la București însă, au fost private de sprijinul occidental, care fusese doar clamat prin ziare, dar înșelate și de Poartă, au făcut ca la finele lunii august și începutul lunii septembrie 1848, amenințate de dubla intervenție militară turco-rusă, autoritățile bucureștene mai sperau în ajutorul Ungariei și Transilvaniei.

Diplomații trimiși în Occident erau sfătuiți să se întoarcă la Pesta. Era necesară asocierea cu maghiarii și slavii din Austria împotriva rușilor. Gândurile lui Ion Ghica însă se dovedeau a fi dorințe și nu realități, ceea ce a făcut ca, potrivit consulului general al Rusiei la Galați, K. Kotzebue, într-una din informațiile din septembrie 1848 să spună că Transilvania nu era un pericol pentru invazia turco-rusă în Țara Românească, și dimpotrivă, datorită răscoalei românilor din Transilvania, Kossuth conducea „barca către abisul care trebuie să-l înghită”.

Septembrie 1848 – martie 1849 – Confederarea cu Austria

Speranțele Bucureștiului de alianță confederativă cu Ungaria a fost năruită din 13 septembrie 1848, când puterea protectoare impunea Turciei dubla ocupare a Principatelor care erau desprinse de legăturile avute cu diverse națiuni din zona central-europeană. Rusia urmărea în felul acesta nu doar restaurarea dominației ei absolute în Principate, ci și realizarea unui „cordon sanitar” la frontiera acestora cu Ungaria și Transilvania.

A. G. Golescu îi prezentase ministrului de Externe al Franței, Bastide, situația țării lui prin prisma „chestiunii Orientului și a consolidării principiului democratic” pentru a putea fi realizat „echilibrul european” în partea orientală a continentului. Neobținând nici un ajutor contra Rusiei, l-a constrâns pe ministrul de Externe francez să-și exprime atașamentul față de principiile următoare: recunoașterea dreptului la viață independentă pentru toate naționalitățile promițând sprijin în realizarea obiectivelor care trebuiau armonizate cu interesele dinastiilor. Punerea tinerelor naționalități din Europa orientală sub dreptul public al Europei și o activitate susținută pentru organizarea unei Confederații a Orientului printr-o intervenție oficială sau oficioasă ce țineau atenuarea diferendelor dintre maghiari, români, croați și cehi. Ca bază și punct de plecare pentru confederație, imperiile Austriei și Turciei amenințate și ele de Rusia. Rusia, constrângând Turcia să o asocieze, ocupând Moldova și Țara Românească, a determinat un val de emigrări din ultima spre Transilvania. Însă imaginata confederație austriacă era periclitată de Ungaria, care avea o populație de 14 milioane de locuitori din care mai puțin de 5 milioane erau unguri, însă prin intoleranța guvernului și naționalismului său, devenise un teatru militar. Începând din octombrie războiul începuse chiar și în Transilvania, periclitând și mai mult planul strategic de a combate împreună – de Principate și Ungaria – a agresivității Rusiei.

În perioada 2-12 iunie 1848, la Praga se derula un congres al slavilor din monarhia habsburgică ce adopta o hotărâre de transformare a Austriei într-o federație de națiuni egal îndreptățite – după exemplul elvețian – dar fără un principiu ordonator: al naționalităților sau al dreptului istoric, născându-se astfel curentul politic numit al austro-slavismului, împărțit de cehi, moravi, croați, sârbi și sloveni.

Conducătorii revoluției din Țara Românească au fost fascinați de perspectiva reconstituirii democrat-confederative a Europei Centrale, căutând la Frankfurt un ajutor în lupta lor împotriva agresivității Rusiei. În urma mai cu seamă a ocupării Principatelor în toamna anului 1848 de către turci și ruși, speranțele erau îndreptate nu doar spre Franța și Marea Britanie, ci mai ales spre Germania. Speranța în Germania aparținea lui Ioan Maiorescu care credea că va fi o conferință privitoare la soarta Italiei, iar locul de desfășurare să fie la Franfurk sau la Münster.

¹¹ *Ibidem*, p. 63.

Insistența cu care exilații din Țara Românească pledau pe lângă conaționalii lor de peste Carpați pentru confederarea cu Austria, le-a atras expulzarea lor, dar avea un orizont dacoroman.

La Viena însă, începând cu octombrie 1848, puterea fusese dobândită de forțele centralist-conservatoare care dovedeau ostilitate față de principiul naționalităților.

Generalul Schwarzenberg prin atitudinea sa a „răspuns” conceptului de Austrie confederată prin hotărârea ca imperiul să rămână un stat unificat, concedând diferitelor naționalități o anumită autonomie locală, dar care ar fi rezervat administrației germane un primat incontestabil. Refuza să recunoască pe viitor națiuni ca atare, ci doar teritorii pe care trăiau anumite grupuri etnice. Își propunea un stat cu 70 milioane de locuitori conduși de la Viena, dublat de o uniune vamală care ar fi constituit centrul de gravitație pentru conținutul european. Această poziție era răspunsul pentru cercurile imperiale la excluderea Austriei din Confederația germană la 13 ianuarie 1849.

Guvernul Schwarzenberg, în martie 1849 a ordonat ocuparea și evacuarea Parlamentului care elaborase și adoptase acel act constituțional ce ar fi transformat Austria într-un stat cu o structură instituțional-politică similară aceleia americane.

Revendicarea de entitate statală distinctă într-o confederație austriacă de națiuni libere contrazicerea planurilor guvernamentale recente de remodelare a monarhiei. Cabinetul imperial, analizând solicitările românilor, hotăra că este inadmisibilă o entitate românească alcătuită din Transilvania, o parte a Ungariei și Bucovina, deoarece țărilor menționate ar trebui dizolvate pentru a fi creată o țară nouă de sine stătătoare a coroanei, „România”. Se dădea posibilitatea să se organizeze totuși „comunități românești de circumscripție și chiar districtuale”.

Cabinetul imperial dăduse speranțe într-o confederație de națiuni libere, iar acum acordau doar frânturi de drepturi identitare¹².

Mitteleuropa de l'époque de la Revolution de 1848 (Résumé)

Mitteleuropa est un concept qui, dès sa apparition, a connu beaucoup des interpretations en ce qui concerne le contenu, qui doit recu une réalité toujours diverse.

Les roumains de l'époque de la Révolution de 1848 ont été en contact avec les idées européennes parmi les élites culturelles nationales, des jeunes étudiants en Occident, par la filière allemande pour ces de l'Empire Habsbourgique et par la filière française et partiellement allemande pour ces des États Roumaines.

¹² *Ibidem*, p. 85-100

„Nu asculta pe cine a trăit mult, ci pe cine a umblat mult”
(proverb rrom)

Una dintre cele mai însemnate minorități etnice din trecutul românesc, prezente în spațiul transilvănean încă din secolul XIV, rromii sau țigani continuă să trezească interes și astăzi atât prin problemele de ordin politic, social și economic pe care le ridică o minoritate, dar și prin bogăția tradițiilor, a limbii și a stilului de viață pe care îl practică. Lucrarea de față încearcă să surprindă câteva aspecte mai importante din viața rromilor din Transilvania la început de secol XX și anume aspecte legate de istorie, demografie, religie, discriminare, marginalizare și excludere, conservarea identității etnice prin universul familial al acestei etnii.

O abordarea a istoriei rromilor își propune și cunoașterea evenimentelor care ridică multe semne de întrebare asupra misterioasei lor existențe. Originea dar și parcursul lor în istorie au atras după sine abordarea acestui subiect, atât în istoriografia mondială cât și în cea românească, chiar dacă ea este puțin sumară și uneori contradictorie în privința originii și a migrației lor. Este interesant de studiat atât originea acestui popor cât și itinerariile și perioadele de migrație, precum și cauzele, influențele, anumite stări de fapt care presupun staționarea lor, dar și excluderea și persecuțiile care au drept urmare sedentarizarea forțată a unora sau chiar „impingerea” spre pribegie, nomadism a altora.

Sărăcia documentelor sau a unor mărturii concrete asupra originii și migrațiilor lor au făcut ca studiul limbii lor, prin metoda lingvistică, să fie cel mai concludent în acest sens, fără a uita însă și de aportul istoricilor și etnografilor în definirea culturii, a trecutului acestui popor.

Datele lingvistice și antropologice permit situarea probabilă a rromilor în nord-vestul Indiei. După cum spunea și Barbu Constantinescu în lucrarea sa *Probe de limba și literatura țiganilor din România*, că limba țigănească prezintă o asemănare cu dialectele indice; firesc înglobează multe elemente preluate de la alte popoare cu care rromii au intrat în contact¹. La fel și Heinrich Von Wlislocki, etnograf transilvănean a prezentat importanța studierii limbii unui popor în definirea trăsăturilor de caracter a acestuia, specificând că cercetările etnografice nu sunt de ajuns. Astfel el scria: „limba unui popor este pe de o parte cea mai bună expresie a trăsăturilor sale spirituale, iar pe de altă parte moștenirea, blazonul care i-a fost dată fiecărei națiuni de către matca sa”².

Metoda lingvistică în deslușirea migrației, a traseului parcurs de către rromi este foarte importantă în condițiile în care ea este dovada cea mai concludentă în acest sens. Analiza de față își propune să abordeze din punct de vedere istoric, imagologic și antropologic viața și cultura acestui popor migrator, precum și reacțiile generate din partea localnicilor odată cu sosirea lor, încercarea de integrare într-un areal nu foarte extins și anume Transilvania.

¹ Barbu Constantinescu, *Probe de limba și literatura țiganilor din România*, Tipografia Societății Academice Române, București, 1878, p. 3.

² Heinrich von Wlislocki, *Despre poporul nomad al rromilor*, Editura Atlas, București, 2000, p. 31. (În continuare Heinrich von Wlislocki „Despre poporul...”).

Aceeași idee o regăsim și la Mihail Kogălniceanu despre limba romă susținând că ea are origine indiană, chiar dacă limba rromilor e schimbată, ea păstrează elemente sanscrite, bengale, indostane și malabarese³.

Limba țigănească, numită și romani sau romanes face parte din grupul limbilor neindiene, înrundindu-se cu câteva dintre limbile vorbite în subcontinentul indian, din păcate neputându-se delimita precis zona sau populația din care provin vorbitorii de romani⁴.

Chiar dacă nu se cunoaște cu precizie locul de unde au plecat rromii, nici primele migrații, precum și cauzele care le-au determinat, se acceptă totuși că migrația lor s-a desfășurat undeva între secolele al IX-lea și al XIV-lea. Adevărul este că această mișcare a populației nu s-a realizat ca fenomen singular, ci treptat, populației de origine indiană alăturându-se și alte popoare.

Apariția rromilor în Tracia undeva la începutul secolului al XIV-lea marchează practic debutul lor în istoria Europei, de aici ei s-au răspândit în toate direcțiile, urmând mai multe trasee⁵.

Primul val de migrație al țiganilor din acest interval, secolul XIV-lea și XV-lea cuprindea agricultori, fierari, mercenari, precum și muzicanți, ghicitori și artiști. La început ei au fost bine priviți, dar cu timpul și-au atras dușmănia din partea celor trei mari puteri ale timpului: statul, biserica și ghildele. Alți factori care au sporit neîncrederea față de noii veniți sunt: culoarea pielii care este închisă, ceea ce constituia o trăsătură negativă în Europa; precum și asocierea țiganilor cu turcii (valabil doar pentru unele țări) prin simplul fapt că au pătruns în Europa prin Est⁶.

În ceea ce privește numele, fiecare țară a dat diferite nume acestui popor, nu există o denumire unitară⁷, ea diferă de la o țară la alta, astfel regăsindu-l sub diverse nume⁸. Astăzi termenul de țigan este sinonim cu cel de rrom sau rom. În Ardeal omul simplu le spunea țiganilor pe ungurește *pharao népe* (poporul faraonului), *phurdé* (goi, dezbrăcați) și *cigány*, în vreme ce sașii le spun *kortrasch*⁹.

Majoritatea țiganilor folosesc autonumul rom în limba lor. Etimologia termenului nu este clară dar e posibil ca la originea acestuia să fie vechiul cuvânt indian „dom” al cărui sens primar este „om”. Pluralul cuvântului este „rom” sau „roma”, în funcție de dialect¹⁰.

Românii îi tratează cu tot felul de porecle, puse în legătură directă cu defectele lor. Ei se mai găsesc și sub denumirea de arab, cioară, cioroi, cioroipină, balaoacheș, balaur, dadă, burcaș, ciorogac. Copiii lor li se mai spune *danci* sau *danciugi*, *purdei* chiar și țiganii își strigă odraslele lor mai mici, cu numele *parnevel* și *gângurași*, iar pe cei mai mari *ganguri* și *paralei*¹¹.

Legile și edictele care aveau drept scop eliminarea vieții nomade au avut drept consecință suprimarea tradițiilor și a limbii lor. La început în Ungaria și Transilvania, rromii s-au bucurat de un grad mai mare de

³ Mihail Kogălniceanu, *Schițe despre țigani*, Tipografia Dacia, Iași, 1900, p. 8.

⁴ Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 15.

⁵ Ajungerea rromilor în Balcani s-a realizat în țările de origine slavă, cea mai veche mențiune de aici este cea din 1348 din Serbia, iar în 1378 în Bulgaria. O parte dintre ei au trecut la nord de Dunăre ajungând în Țările Române. În Țara Românească ei sunt menționați într-un act de cancelarie în 1385, în Transilvania în jurul anului 1400, iar în Moldova în 1428. Despre venirea lor în Ungaria nu există informații certe. Țiganii au fost ultima populație de origine asiatică care a ajuns pe continentul nostru, cu ei încheindu-se migrația poparelor. Până în secolul al XV-lea ei au ajuns peste tot în Europa, de acum ei fac practic parte din peisajul etnic și social al țărilor europene, *Ibidem.*, pp. 18-20.

⁶ Donald Kenrick, *Dicționar istoric al țiganilor (rromilor)*, Editura Motiv, Cluj-Napoca, 2002, p. 2. (În continuare Donald Kenrick „Dicționar istoric...”).

⁷ Diferitele denumiri date acestui popor se leagă de anumite confuzii care s-au făcut la acea perioadă; de exemplu termenul de „țigan” este o abreviere a cuvântului egiptean fiindu-le atribuit deoarece în acel moment se credea că ei au venit din Egipt. O altă denumire care le-a dat-o rromilor poate să derive și din regiunea din care au venit ei pentru prima dată pe teritoriul respectivei țări, cum este cazul Franței, unde îi regăsim sub denumirea de *bohémies*. O altă tendință în denumirea poporului rom este cea de păgân, acesta datorându-se probabil faptului că nu erau creștini.

⁸ Francezii i-au numit *bohémies*, pentru că prima dată când au năvălit în Franța ei au venit dinse Bohemia, englezii îi numesc *gypsey*, germanii: *zigeuner*, italienii: *zingari* sau *zingrui*, spaniolii: *gitanos*, grecii moderni: *kațivelo*, polonii: *zigani*, ungurii: *farao-nemzetseg* (rasa lui Faraon), rușii: *țiganes*, turcii: *cinghene*, olandezii: *heydeus* (păgâni), danezii și suedezii: *tartares*, maurii și arabii: *harani* (rătăcitori), buharienii: *geait*, românii: *țigani*, Mihail Kogălniceanu, *op cit.*, p. 5.

⁹ Heinrich von Wlislocki, *Asupra vieții și obiceiurilor țiganilor transilvăneni*, Editura Kriterion, București, 1998, p. 20. (În continuare „Asupra vieții...”).

¹⁰ Donald Kenrick, *Romii: din India la Mediterana: migrația rromilor*, Alternative, București, p. 141. (În continuare Donald Kenrick, *Romii...*).

¹¹ George Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, Fundația Regele Carol I, București, 1939, pp. 15-16.

toleranță, chiar dacă în Transilvania unora li s-a aplicat o anumită formă de robie. Astfel că în Ungaria regele Sigismund le-a acordat în 18 aprilie 1423 anumite scutiri și libertăți, iar 73 ani mai târziu și-au putut alege în fiecare comitat un jude, un voievod a lor¹².

În Ungaria au existat în permanență patru voievozi ai țăganilor așezați în districtele principale ale țării. Țiganiile se aflau sub jurisdicția acestor voievozi și trebuiau să plătescă anual o dare de un gulden pentru fiecare om. În Transilvania ca voievozi au fost numiți în anul 1557 de către regina Isabella nobilii Caspar și Franz Balatfi. Se menționează și faptul că acesta i-ar fi vândut pe țăgani la un anume Zuhaky, de aici putem deduce că voievozii puteau dispune de țăgani la fel ca de iobagi. Ultimul voievod al țăganilor a fost Peter Vallon, căruia i-a fost conferită oficial această demnitate de către Rákóczi György I¹³.

În regatul Ungariei și în Transilvania se regăsesc un număr mare de țăgani. Astfel la 1772 în Transilvania ei aveau o pondere de 2,73% și în Banat, aceștia reprezentau 1,6% din totalul populației. Veniturile pe care le aduceau țăganiile statului erau reduse, dacă facem o comparație cu un țăran iobag sau cu un meșteșugar. La aceasta se adaugă faptul că ei nu furnizau soldați, în schimb ei creau probleme autorităților prin modul de viață nomad al unora dintre ei și prin infracțiunile pe care le comiteau.

Maria Tereza și fiul ei, Iosif al II-lea, au căutat să-i sedentarizeze și să-i asimileze, căutând să găsească o soluție în această problemă. Soluționarea acesteia s-a realizat treptat. Împărăteasa Maria Tereza care era interesată de colonizarea regiunilor din Banat, (depopulate datorită războaielor cu turcii) a intenționat să-i stabilească pe țăgani aici. În acest sens a ordonat, în 1761, ca denumirea de țăgan să fie schimbată cu cea de maghiar nou (új magyarok) și țăganiile să fie așezați în Banat¹⁴. Pe măsura trecerii anilor aceste ordine au devenit și mai dure.

Din 1767 țăganiile se aflau sub incidența sistemului juridiciar obișnuit, până la această dată ei aflându-se sub jurisdicția voievozilor. Tot acum li se interzice să mai iasă în evidență prin îmbrăcăminte, limbaj sau ocupație, iar fiecare sat trebuia să facă un recensământ al țăganilor. Cel mai crunt decret a fost cel din 1773 când sunt interzise căsătoriile între țăgani, iar copiii după împlinirea vârstei de cinci ani trebuiau plasați în alte familii care nu aparțineau etniei¹⁵.

Iosif al II-lea a continuat politica mamei sale, prin decretele din 1782 și cel din 9 octombrie 1783. Cel din urmă act cuprinde o sinteză a tuturor măsurilor anterioare referitoare la țăganiile din monarhia habsburgică. Cele mai importante puncte ale acestui ordin sunt: interzicerea țăganilor să mai locuiască în corturi, cei care înainte se supuneau voievodului lor, acum se supun judeului sătesc, nomadismul este interzis, țăganiile sunt obligați să adopte îmbrăcăminte și limba locuitorilor în ale căror sate se stabilesc, li se interzice să mănânce „mortăciuni”, să-și folosească limba sau să-și schimbe numele, căsătoriile dintre țăgani sunt iarăși interzise, casele țăganilor sunt numerotate, cerșitul este interzis, copiii țăganilor trebuie să mergă la școală, sub răspunderea preotului. Pentru fixarea țăganilor și legarea lor de ocupația agricolă urmează ca marii proprietari să le dea o bucată de pământ¹⁶.

Chiar dacă aceste decrete au fost foarte aspre, asimilarea din punct de vedere lingvistic sau etnic nu s-a realizat în cele mai multe cazuri, și chiar dacă aceasta a avut loc, fenomenul nu se datorează legilor din timpul lui Mariei Tereza sau al lui Iosif al II-lea, ci mai degrabă evoluției naturale a societății. Cert este că statutul țăganilor se schimbă, ei având același statut social și fiscal ca și restul populației.

Rolul țăganilor în economia românească este destul de mare, prin meșteșugurile pe care le practicau ei aduceau venituri mari economiei. Așa de exemplu este cazul țăganilor aurari care aduceau câștiguri însemnate. Autoritățile au arătat față de aceștia un interes special, aurarii fiind obligați să plătescă o taxă suplimentară statului și anume să furnizeze fiscului aur la prețul oficial. Prin urmare statul era interesat de această categorie oferindu-le un statut aparte față de ceilalți țăgani¹⁷.

Rolul țăganilor aurari în economia Transilvaniei era foarte mare dacă ne gândim că în anul 1800 erau în Ardeal 1200 mine de aur, iar în 1853 erau peste 2500 de mine. Astfel că în 1852-1853 se scoteau din minele Ardealului aproximativ 20 măzi de aur, în valoare de 200.000 fl. v. a. 30 măzi de argint, „prin urmare patria noastră da pe an mai mult ca întreaga Europa”¹⁸.

¹² Mihail Kogălniceanu, *op.cit.*, p. 12.

¹³ Heinrich von Wlislocki, *Despre poporul...*, p. 37.

¹⁴ *Ibidem* p. 38.

¹⁵ Augus Fraser, *Țigani: originile, migrația și prezența lor în Europa*, Humanitas, București, 1998, p. 157.

¹⁶ Viorel Achim, *op.cit.*, p. 71.

¹⁷ *Ibidem*, p. 52.

¹⁸ I. Pop Reteganul, *Aurul din Transilvania*, În: „Noul Călindar de Casă”, Brașov, 1885, pp. 43-51.

La începutul secolului al XIX-lea asistăm la un adevărat trafic de robi țigani care vor fi vânduți, lăsați moștenire și schimbați în tranzacții sau pentru acoperirea de daune, singura lor scăpare fiind fuga de la stăpân peste hotare. Valoarea robilor țigani varia după vârstă, sex, sănătate și hărnicie.

George Potra relatează despre vânzarea de robi care ajunge să se facă pe o scară foarte mare, astfel că în prima jumătate a secolului al XIX-lea, țiganii robi erau îngrășați și ținuti foarte bine cu mâncare, deoarece fiind vânduți cu cântarul, prețul lor era direct proporțional cu greutatea pe care o aveau¹⁹.

Situația țăganilor este destul de precară în secolul al XIX-lea, chiar dacă asistăm la o îmbunătățire a legilor față de Evul Mediu; numărul plângerilor este tot mai mare, iar fuga de la stăpân devine ceva obișnuit. Pentru a observa acest fapt merită menționat codul civil al Moldovei redat de Mihail Kogălniceanu în lucrarea sa „*Schiță despre țigani*”²⁰. Situația țăganilor din Țara Românească este asemănătoare, ei își desfășurau viața după aproape aceleași legi.

Un aspect foarte dureros din această perioadă a robiei este faptul că stăpânii aveau dreptul de a abuza de tinere roabe, aceasta fiind o practică obișnuită mai ales pentru fiul stăpânului care în felul acesta își „făceau ucenicia”²¹.

Soarta foarte tristă a unui tânăr țigan rob este descrisă de G. Sion, în lucrarea „*Suvenire Contimpurane*”. Tânărul rob, Dincă, fiul unei roabe țigănci și a stăpânului ei își va lua viața și pe a iubitei sale Clémentine, o tânără pe care o cunoaște la Paris, datorită originii sale. Chiar dacă are o copilărie și o adolescență destul de fericită, sfârșitul său este foarte tragic, aceasta întâmplându-se cu puțin timp înainte de dezrobirea definitivă a tuturor robilor. Lucrarea este valoroasă și pentru că ea prezintă viața robilor țigani din Moldova²².

Există mai multe legi de protecție a țăganilor, una în 1766, care a stat la baza anaforei din 1785 făcută de către Alexandru Ioan Mavrocordat, urmând ca de la această dată să se îmbunătățească starea țăganilor; la mijlocul secolului al XIX-lea aceștia ajung la o libertatea definitivă²³. Tineretul român și nu numai, promovând ideile liberale aduse din Occident va căuta emanciparea diferitelor categorii de robi din vechea lor condiție și transformarea lor în oameni liberi.

Eliberarea robilor țigani se va face treptat atât în Țara Românească cât și în Moldova. Ideea emancipării țăganilor și-a făcut loc destul de anevoios, ea fiind îmbrățișată de un număr mic de persoane dintre care putem să-l amintim pe Mihail Kogălniceanu. Prima lege de dezrobire se referă la țăganii statului adoptată în Țara Românească în anul 1843. Această lege presupunea desființarea statutului de rob și scoaterea țăganilor din evidențele fiscale ale Vorniciei temnițerilor și trecerea sub administrația civilă. În Moldova la 31 ianuarie 1844, la propunerea domnului Sturdza, țăganii aparținând bisericilor și mănăstirilor deveneau liberi, iar țăganii care locuiau pe moșii aveau aceleași drepturi față de stat și stăpân ca și țăranii. Tot în acel an țăganii statului deveneau liberi. În Programul Revoluției din 9/21 iunie 1848, la punctul 14, se hotărăște dezrobirea țăganilor prin despăgubire. Emanciparea s-a făcut treptat, pe categorii de robi, încheindu-se cu legile din 1855- 1856, când au fost eliberați țăganii particulari²⁴.

Se estimează că în epoca dezrobirii, între 1830-1860, numărul total al țăganilor din Țara Românească și Moldova se situează între 200.000 și 250.000 de oameni, prima cifră reprezentând prima parte a intervalului, iar a doua reprezintă situația în deceniul șase. Totalul țăganilor la această dată reprezintă 7 % din populație²⁵.

Statutul juridic și poziționarea în sistemul de roluri sociale are ca efect ștergerea caracterului de străin, apărut în mentalul colectiv, lucru valabil mai ales în cazul țăganilor sedentarizați. Însă țăganilor nomazi care au ales drumul pribegiei și care erau mult mai greu de controlat de către stat și mai aplecați spre delincvență, li se vor construi o imagine defavorabilă, apropiată de cea a dușmanului social²⁶.

¹⁹ George Potra, *op.cit.*, p. 94.

²⁰ Mihail Kogălniceanu, *op.cit.*, pp. 14-15.

²¹ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident*, Humanitas, București, 2005, p. 272.

²² G. Sion, *Suvenire contimpurane*, Tipografia Academiei Române, București, 1888, pp. 11-71.

²³ George Potra, *op.cit.*, pp. 107-108.

²⁴ Viorel Achim, *op.cit.* pp. 94-98.

²⁵ *Ibidem* p. 83.

²⁶ Mihaela Grancea, *Considerații pe marginea teoriei străinului și aplicațiile acesteia în cercetarea istorico-socială. Cazul țiganului*. În: „Identitate și Alteritate 3”, (Coord. Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară), Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 66.

În Transilvania și Ungaria, în timpul conducerii centralizate de la Viena, între anii 1850 și 1860, au fost revigorate măsurile din epoca tereziană și iosefină, iar în epoca dualismului austro-ungar au fost luate o serie de măsuri legislative care îi priveau pe țigani, și anume: combaterea vagabondajului, interzicerea cerșitului, îngrădirea circulației șatrelor țigănești și trimiterea forțată înapoi a țiganilor care-și părăseau domiciliul. La începutul secolului XX, s-au adoptat o serie de măsuri, politica dusă față de țigani fiind una destul de dură. Astfel situația social economică a țiganilor de la sfârșitul secolului XIX și început de secol XX se înrăutățește²⁷.

Începând cu secolul al XIX-lea, autoritățile încep să fie interesate de compoziția etnică și confesională a principatului, pentru a cunoaște structura exactă a acestuia, efectuându-se o serie de recensăminte.

Interesul istoricilor, a etnografilor precum și a autorităților pentru acest segment de populație, a menținut și a reținut atenția datorită originii foarte controversate a romilor, a sosirii lor în Europa, respectiv în Transilvania, a modului lor de viață și a relațiile cu băștinașii. Ponderea acestei etnii în ansamblul populației Transilvaniei permite situarea țiganilor pe locul patru în cadrul componenței etnice a provinciei²⁸.

Astfel, cu ocazia recensământului efectuat între anii 1850-1851, numărul țiganilor din Transilvania a fost de 78.884, reprezentând 3,82% din totalul populației, în aceeași perioadă românii constituiau 59,4%, maghiari – 26% și germani – 9,3% și alte etnii²⁹.

Romii apar ca etnie distinctă în rubricile recensământului realizat de către autoritățile habsburgice, fiecare individ era liber să-și declare naționalitatea așa cum rezultă ea din instrucțiunile oficiale, astfel că în rubrica naționalitate fiecare era liber să declare naționalitatea care îi aparținea³⁰.

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea mai precis până în 1893, nu se cunoaște o situație exactă a romilor, pentru că în recensămintele care au urmat – 1857, 1869, 1870, 1880, 1890 – acest segment al populației a fost trecut la rubrica alții, nefigurând ca o etnie distinctă, drept urmare nu putem avea o imagine clară despre populația romă.

Recensământul din 1857, efectuat de către autoritățile austriece, nu a reținut apartenența etnică a locuitorilor Transilvaniei, totuși formularele completate de recenzori în sate au conținut și rubrica referitoare la neam. În timpul dualismului, recensământurile efectuate nu au mai înregistrat naționalitatea locuitorilor, ci numai limba maternă. Prin acest criteriu, autoritățile au denaturat premeditat datele statistice, au sporit oficial numărul maghiarilor. Așa se explică de ce în rubricile de la 1880 până la 1890, nu mai apar evreii, armenii, țiganii, ei fiind incluși aproape în corpore la rubrica maghiarilor³¹.

În 1850-1869, perioada primelor trei recensăminte, nu s-a promovat în mod deosebit o politică demografică care să obstrucționeze creșterea unei etnii sau alteia. La recensământul din 1869, în afară de români, maghiari, germani, slovaci, ruteni și alți, în numărul populației maghiare au fost incluși evreii, armenii și țiganii³².

Recensământul din 1893, a fost realizat la ordinul Ministerului de Interne. Specificul acestui recensământ este că se înregistrează doar persoanele considerate de opinia publică drept țigani, scopul acestuia fiind cunoașterea detaliată a situației acestei populații; finalitatea acestuia era reglementarea vagabondajului și sedentarizarea țiganilor nomazi. În întregul regat al Ungariei, existau 274.940 țigani, reprezentând doar 1,8 % din întreaga populație recenziată la 1890, însă cea mai mare concentrare de țigani era în Transilvania unde trăiau 105.034, reprezentând 4,67% din totalul populației³³.

Dacă ar fi să-i clasificăm după modul lor de viață, din numărul total înregistrat în 1893, 243.432 erau sedentari, 22.570 semisedentari (adică locuiau o parte din an într-o localitate, unde reveneau de fiecare dată după deplasările lor sezoniere) și 8.938 nomazi sau șetrari. În total au fost înregistrate 1026 șatre, ceea ce înseamnă că într-o asemenea colectivitate trăiau în medie 8 persoane³⁴.

²⁷ Viorel Achim, *op.cit.*, p. 116.

²⁸ Ioan Bolovan, *Considerații demografice asupra țiganilor din Transilvania la sfârșitul veacului XIX*, în: "Anuarul Institutului de Istorie", XXXII, Cluj, 1993, p. 187. (În continuare Ioan Bolovan "Considerații demografice...")

²⁹ Traian Rotariu, *Recensământul din 1850. Transilvania*, Editura Staff, București, 1996, p.323.

³⁰ *Ibidem*, p. 244.

³¹ Ioan Bolovan, *Satul românesc din Transilvania de la revoluția Pașoptistă la Primul Război Mondial. Aspecte demografice.*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1998, p. 212. (În continuare: Ioan Bolovan "Satul românesc...")

³² *Ibidem*, p. 218.

³³ Viorel Achim, *op.cit.*, p.117.

³⁴ *Ibidem*, p. 117.

Țiganiile stabili au conviețuit cu majoritatea populației atât în mediul urban cât și rural, însă în orașele mari, prezența Țiganilor a fost resimțită mai târziu pentru că ei au fost tolerați cu greu de către autorități și restul populației orașenești.

Numărul rromilor este destul de redus în comparație cu românii care sunt mult mai numeroși, reușind să le impună anumite forme de viață ceea ce a dus la micșorarea deosebirilor dintre ei; țiganii luând parte la viața satului, se integrează, astfel că se poate vorbi de un proces de integrare și chiar asimilare³⁵.

Casele rromilor fie au fost situate la marginea localităților, la periferie, fie se găsesc amestecate printre locuințele celorlalți în mijlocul cărora trăiesc. 55.9% dintre rromi sunt stabili, membrii acestei categorii au trăit amestecați cu ceilalți săteni, 11.1% dintre rromi au casele la periferia dar și amestecate printre populația majoritară, iar 33% au locuit cu totul separat de restul populației. Numeroși rromi au locuit fie în case construite din piatră, lemn, chirpici, dar și în bordeie și cocioabe. Un număr de rromi, foarte scăzut, locuiesc în corturi. Contactul rromilor cu populația majoritară s-a permanentizat, fapt ce a dus la integrarea acestora în colectivitatea în cadrul căreia trăiau³⁶.

Coabitarea pașnică cu populația majoritară nu se poate generaliza, pentru că societatea în cadrul căreia trăiau, fie era mulțumită de comportamentul lor, fie îi îndepărtau tocmai datorită atitudinii lor neadecvate. Cum este și cazul Țiganilor din satul Șanț, unde prezența lor în mijlocul satului, lângă biserică nu convenea. Pe lângă neajunsurile de ordin estetic – țiganii trăind în bordeie – existau și repetate certuri, iar lipsa lor de igienă a avut drept rezultat transferarea Țiganilor în locuri mai retrase, la marginea satului³⁷. Situatia caselor țigănești în mijlocul satelor, respectiv a orașelor este subliniată de Sextil Pușcariu, care surprinde creșterea demografică generală din rândul orașelor „când țiganii s-au stabilit prin orașele și satele noastre, partea aceasta a Brașovului era afară de locuințele orașenilor pașnici și de omenie. Acum orașul s-a mărit, și țigănia a ajuns în mijlocul orașului.”³⁸

Anumite măsuri legislative, au fost luate de către autoritățile din epoca dualismului austro-ungar au dus la îmbunătățirea vieții și a traiului Țiganilor, dar acest lucru nu este notabil în toate cazurile. Un exemplu în acest sens este cazul comunității de țigani din satul Șanț, în care se găsesc atât „case foarte curate, contrastând cu murdăria și aerul închis din cele mai multe. Igiena individuală de asemeni nu este respectată cum nu se poate vorbi nici o igienă alimentară”³⁹. Astfel, se poate spune că lipsa unui trai adecvat și a unei alimentații corespunzătoare, duc la o creștere mai mare a mortalității în sânul comunității de rromi.

În societățile închise, demersul împotriva străinului (evreului, ereticul, păgânul, țiganul etc.) a creat solidarități conjuncturale, a asigurat coerența sistemului. Străinului i se distribuie roluri socio-economice, în funcție de necesitățile comunității gazdă, el putând fi exclus sau marginalizat⁴⁰.

De obicei imaginea Țiganilor a fost pusă în legătură cu toate relele sau bolile care măcinau societatea, ei fiind percepuți ca și inadaptați, hoți și leneși.

Credința din evul mediu că epidemia e răspândită de indivizi răuvoitori, așa numiți „semănători de ciumă” (de obicei din categoriile marginale, indezirabile colectivității umane) de multe ori proveniți din categoriile etnice marginalizate (țigani, evei, turci, armeni etc.) și în general străini, a generat sângeroase persecuții, manifestări ale urii colective, generate de frica în fața epidemiei⁴¹.

De obicei străinul, fie el țigan sau evreu, are în mentalul colectiv o imagine negativă, manifestată printr-o serie de prejudecăți care se transmit mai ales prin folclor.

Statul absolutist în secolele XVII-XVIII, din rațiuni de politică fiscală și demografică recurge la implicarea străinului în viața societății. Astfel statul s-a folosit de evrei pentru a aranja relații economice de anvergură în spațiul european și balcanic, dar străinul se află în continuare în afara familiarului, chiar dacă în aparență se află în interiorul comunității; astfel, străinul apare ca parte calculabilă în raporturile comunității, ca și factor

³⁵ Aurel Boia, *Integrarea Țiganilor în Șanț (Năsăud) în comunitatea românească a satului*, În: „Sociologie românească”, III, 1938, nr. 7-9, p. 252.

³⁶ Ioan Bolovan, *Romii din Transilvania...*, p. 250.

³⁷ Aurel Boia, *op.cit.*, pp. 252-253

³⁸ Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată*, Cluj: Dacia, 1977, p. 160.

³⁹ Aurel Boia, *op.cit.*, p. 356.

⁴⁰ Mihaela Grancea, *op.cit.*, p. 65.

⁴¹ Toader Nicoară, *Epidemii și mentalități în societatea românească în zorile modernității (1700-1830)*, În: „Studii de Istorie a Transilvaniei”, (Coord. Sorin Mitu, Florin Gogăltan), Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj, 1994. p 157.

al comunicării și al schimbării. Nu aceleași evoluții de statut etno-social le cunoaște țiganul, ca străin. Dacă în secolele XV- XVI, în lumea occidentală, acesta este supus tehnicilor sociale tradiționale, menite să-l țină sub observație, în secolele XVII-XVIII, monarhia administrativă încearcă să-l facă funcțional din punct de vedere socio-economic și să-i șteargă caracterul de străin, asimilându-l cultural prin tehnici sociale și formule legislative represive⁴².

Comportamentul diferit care se remarcă viv-à-vis de străin, fie el bun sau rău, se evidențiază tocmai prin faptul că el este special⁴³. Țiganii au fost de secole ridicularizați, niște străini suspecti care n-au nici nație, nici țară, din tendința de exagerare s-a ajuns chiar la afirmația că țiganul și-a „mâncat biserica”. Țiganii sunt plasați la marginea extremă a nucleului valoric etno-confesional⁴⁴.

În conturarea acestor portrete pe care le-a „moștenit” țiganul de-a lungul timpului un rol important îl au stereotipurile medievale provenite din prejudecățile și perceperea imaginară a diferenței; ele se fundamentează pe deosebiri vizibile cum ar fi culoarea pielii, fizionomie, port, mod de viață⁴⁵. (De exemplu acei țigani care poartă numele de netoți, tocmai datorită înfățișării lor ciudate). Constatăm că ei devin mai altfel decât ceilalți țigani și la rândul lor țiganii sunt mai „speciali” decât restul populației. În mentalitatea colectivă tot ceea ce este nou, ce iese din tiparele normalității devine ceva ciudat, privit cu reticență.

Structuri confesionale

Chiar dacă nu există informații certe cu privire la apartenența rromilor la o religie sau alta, putem spune că pe lângă însușirea limbii sau a modului de viață din cadrul comunității în care trăiesc, rromii au adoptat și religia celor cu care conviețuiesc.

Acest fapt este evidențiat și în cazul localității Șanț, unde toți țiganii sunt de religie greco-catolică, religia sănțenilor. Din acest punct de vedere nu există nici o deosebire între ei și români⁴⁶.

Aceeași situație o întâlnim și în satul Mărgău, din județul Cluj. Întreaga comunitate împărtășea credința greco-catolică, deci implicit și țiganii⁴⁷. Din aceste exemple reiese apartenența țiganilor la religia comunității în sânul căreia trăiesc. Religia greco-catolică în ambele cazuri nu presupune apartenența exclusivistă a țiganilor la această religie, ea este în aceste situații doar o coincidență.

Structuri sociale

Modul de viață al țiganilor este diferit față de cel al populației românești. Aceste diferențe, mai ales cele de tip organizatoric se regăsesc și la nivelul țiganilor nomazi, ei fiind cel mai puțin marcați de evoluțiile sociale ale epocii și cei care au conservat cel mai bine specificul populației de țigani. La țiganii sedentarii nu putem observa aceste trăsături caracteristice, ei trăind în apropierea țăranilor români, practicând meserii apropiate cu românii sau uneori chiar identice cu aceștia, astfel își pierd din caracteristicile lor culturale, obiceiurile și limba.

Gradul de asimilare a țiganilor sedentarii este foarte ridicat în secolul al XIX-lea, tot acum înregistrându-se un număr mare de căsătorii mixte între români și țigani. O cauză fiind intenția stăpânilor de a-și mări numărul robilor⁴⁸.

De aceea este mai concludentă studierea structurilor sociale ale țiganilor care îmbrățișează modul nomad de viață, pentru că ei au păstrat cel mai bine tradițiile, datiniile acestui popor migrator, având de asemenea și un mod aparte de organizare și un mod de viață diferit de cel al populației transilvănene la mijlocul și sfârșitul secolului XIX și început de secol XX.

⁴² Mihaela Grancea, *op.cit.*, p. 65.

⁴³ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997, p. 178.

⁴⁴ Alexandru Jinga, *Alteritate și identitate național confesională. Discursul unui cleric ortodox din România secolul al XIX-lea*, în: “In memoriam Alexandru Duju. Identități colective și identitate națională. Percepții asupra identității în lumea medievală și modernă”, (Coord. Mirela-Luminița Murgescu), Editura Universității din București, 2000, pp. 118-119.

⁴⁵ Mihaela Grancea, *op.cit.*, pp. 66-67.

⁴⁶ Aurel Boia, *op.cit.*, p. 358.

⁴⁷ Luminița Dumănescu, *Satul transilvănean din perspectivă demografică. Studiu de caz – Parohia greco-catolică Mărgău, 1836-1890*, în: “Populația și societate. Studii de demografie istorică a Transilvaniei (secolele XVIII-XX), (coord. Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean), Cluj-Napoca, 2003, p. 162.

⁴⁸ Viorel Achim, *op.cit.*, p. 57.

Acești nomazi nu au o locuință stabilă, ei pribegesc vara și stau în corturi, iar iarna în bordeie pe care de obicei și le fac la marginea pădurilor, a satelor sau a târgurilor. Se poate spune că așa ei sunt mai aproape de natură și în contact direct cu aceasta. Ei nu se ghidează după o lege scrisă, ci au o lege a lor, lege aparte la fel ca și modul lor de a fi. Legea lor este una transmisă prin viu grai de bătrânii lor, de către mai marii societății, de către societatea în cadrul căreia trăiesc.

Mai multe familii care trăiau în același loc alcătuiau o ceată, iar în Transilvania întâlnim termenul de companie. De obicei o companie era alcătuită din aproximativ 30-40 de familii, fiind formate în general pe criterii profesionale, iar în călătoria lor prin țară se deplasa toată ceata. Campania era alcătuită din mai multe familii, pentru care în Moldova și Țara Românească se folosea termenul de sălaș, iar în Transilvania termenul de cort. Familia, cel mai mic grup, era constituită din țigan, țigancă și copiii lor⁴⁹.

În fruntea acestor comunități erau numiți conducătorii care poartă numele de jude, toți acești juzi erau sub ascultarea unui bulibașă, numit în Transilvania Voevod⁵⁰. „Voivod” este un cuvânt de origine slavă, iar țiganii au preluat acest termen din sud-estul Europei, probabil din teritoriul românesc, acest termen este atribuit căpeteniei țăganilor din Ungaria și Transilvania încă de la început⁵¹.

Se constată că în fruntea cetei de țigani erau aleși țigani dintre cei mai puternici și mai înțelepți. Aceste căpetenii formau un fel de aristocrație a țăganilor, voievodul fiind șeful autoputernic al comunității, bucurându-se de o ascultare deplină din partea lor⁵².

Sarcinile voievodului erau de a aduna dijele, de a judeca diferitele probleme care interveneau în interiorul unei comunități. Tot în atribuțiunile lui intrau și judecarea adulterelor, înșelăciunile, bătăile etc. Ei nu puteau să pedepsească cu moartea sau cu închisoarea, ci doar cu pedepse corporale. În Transilvania se practica și excluderea din comunitatea țigănească⁵³. Ori această pedeapsă pentru țigani era una foarte dură pentru că „oricât de mult îi place să hoinărească prin lume el este legat în aceeași măsură de tribul său, iar dacă este silit să umble singur din loc în loc, atunci aceasta este cea mai mare sancțiune posibilă. Chiar și conformația sa socială îl obligă să nu stea singur⁵⁴.

Observăm astfel că cea mai grea pedeapsă care poate să-i fie atribuită unui țigan era excluderea din comunitate, însingurarea, pribegia țăganilor este deci specifică unei comunități și nu unui singur individ.

La țiganii corturari din Transilvania voievodul are două funcții principale, fiind conducătorul tribului dar și împuternicitul acestuia; el reprezintă interesele tribului său față de altele și își apără oamenii ca și avocat în instanță. Atribuțiile de conducător presupun rezolvarea unor chestiuni interne ale comunității. Un rol important îl are poporul care își manifestă voința în adunări - *saibidjo*. Relația dintre voievod și saibidjo se stabilește în funcție de personalitatea voievodului, de influența lui, prestigiul său la care se adaugă și avuția, bogăția de care dispune⁵⁵.

Ion Chelcea, dă spre exemplu, o colonie de țigani din Cluj, Gerando, care își aleg un voievod la doi ani, prin majoritatea voturilor. Observăm astfel importanța pe care o are totuși adunarea în alegerea conducătorului lor. Tot el menționează că, la jumătatea secolului XIX, acolo unde sunt mai mulți țigani în sat, ei doresc să ridice pe cineva mai mare peste ei, numit „voievod” fiind însărcinat cu atribuții administrative și polițienești⁵⁶.

Iată deci, că nevoia de o administrație și conducere proprie se resimte și în cadrul comunității de țigani care trăiesc în sate, fapt datorat, probabil neasimilării deplină a acestei categorii de țigani, care la sfârșit de secol XIX sunt majoritari.

Alegerea voievodului se face după anumite ritualuri specifice țigănești, iar alegerea țiganului voievod se face în funcție de anumite criterii stabilite de comunitatea din care face parte.

Numirea voievodului se face în aer liber, iar cel ales este ridicat pe umeri de trei ori de ceilalți, fiind înconjurat de strigăte de bucurie. Juzii și voievozii merg călare, poartă haină lungă, barbă, ciubote roșii sau

⁴⁹ *Ibidem*, p. 59.

⁵⁰ Mihail Kogălniceanu, *op.cit.*, p. 17.

⁵¹ Viorel Achim, *op.cit.*, p. 63.

⁵² *Ibidem*, pp. 59-60.

⁵³ George Potra, *op.cit.*, pp. 72-73.

⁵⁴ Heinrich von Wilslocki, *Despre poporul ...*, p. 60.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 58.

⁵⁶ Ion Chelcea, *Rudarii*, Casa Școalelor, 1944, p. 70.

galbene, căciulă și bici. Voievozii primesc doi lei la sută din darea care o adună, îi pedepsesc pe vinovați și dau seamă de supuși lor⁵⁷.

Din această descriere a voievozilor se poate observa autoritatea acestora față de restul comunității, o autoritate de prestanță, impunătoare în primul rând și apoi o autoritate care presupune dreptatea, controlul la nivelul comunității.

Voievodul ȝiganilor pe țară, în cazul nostru Transilvania, se ocupa cu problemele care priveau raporturile lor cu statul. Atribuțiile lui erau de ordin fiscal, juridic și administrativ. Acești voievozi ai ȝiganilor nu trebuie confundați cu șefii ȝigani care poartă numele de voievod. Avem de a face cu o delegare de autoritate din partea suveranului în chestiunea ȝiganilor, voievodul fiind de fapt un dregător însărcinat cu administrarea ȝiganilor într-un teritoriu. Existau astfel de voievozi și în părțile Ungariei, în total fiind în număr de patru, dintre ei unul având reședința la Satu-Mare⁵⁸.

La ȝiganii corturari transilvăneni, Heirich von Wlislöcki, susține că demnitățile voevodului sunt ereditare, el descrie modul cum se preda această funcție la urmașul său. De obicei această funcție este dată celui mai mare dintre fii, sau după caz fratelui sau ginereului. Dacă voievodul are un copil minor locul său va fi luat până la majorat de cea mai apropiată rudă. Prerogativele voevodului pot fi îndepărtate dacă acesta a îmbătrânit și și-a pierdut puterea, dacă a devenit "nesuferit" pentru poporul său sau dacă este chinuit de vreo boală și nu poate migra⁵⁹.

Acestă funcție a voevodului, în opinia lui Viorel Achim, este deținută pe viață însă nu este ereditară⁶⁰. Cert este că a existat o organizare proprie în comunitatea de ȝigani, iar această funcție a voevodului a persistat până la sfârșitul secolului al XIX-lea, când el ocupă mai mult o „poziție onorifică”⁶¹, puterea lui fiind limitată.

Întâlnirea dintre voievod și restul comunității se realizează într-un loc retras, unde se dezbate anumite probleme de ordine internă. Printre judecarea unor chestiuni de furt și înșelătorie există și situații de ordin familial izvorâte din diverse cauze: adultere, divorțuri etc.

Se constată astfel la nivelul comunității de romi o organizare proprie ghidată după legi proprii, nescrise. Dacă ar fi să facem o ierarhizare a puterii în cadrul acesteia ar trebui să pornim de la simplul individ, în cazul nostru ȝiganul, până la mai marii comunității, în cazul nostru voievodul.

Astfel, familia este formată din ȝigan, ȝigancă și copiii lor, de multe ori acesta fiind numeroasă. Puterea la nivelul familiei este deținută de ȝigan, de tată. În caz de deces puterea va fi transferată membrilor desemnați, toți ceilalți membrii fiind obligați la supunere.

Modul de viață și de organizare este unul aparte, fapt datorat perindării rromilor prin lume, acesta este în mare măsură influențat de popoarele cu care intră în contact.

Prin familie în general se înțelege instituția fundamentală a societății omenești având funcții multiple; ea are o determinare istorică reprezentând un produs al sistemului social și se dezvoltă, evoluează în raport cu transformările din societate⁶².

Familia reprezintă unitatea naturală fundamentală, unic grup reproductor, asigurând descendența și permanența vieții sociale și ca grup social elementar asigurând continuitatea biologică și culturală a societății. În jurul familiei pot fi reunite câteva repere specifice și anume educația și căsătoria copiilor pentru asigurarea propriei descendențe, gradul de cuprindere a grupului, transmiterea moștenirii, exercitarea autorității, prescripții, tabuuri și sancțiuni legate de inter-relaționarea membrilor familiei. Se poate spune că familia este cadrul instituțional, de interacțiune inter-individuală și de conservare a identității comunitare⁶³.

Astfel, prin familie se păstrează și se transmit descendenților cultura și tradițiile unei entități, în cazul nostru cea a ȝiganilor. Nu se poate vorbi despre relații de rudenie, deci implicit și de familie, fără a vorbi despre obiceiurile care stau la baza uniunii dintre doi indivizi sau despre educația copiilor lor. Cum în comunitatea rromilor există o serie de norme și reguli, precum și o varietate de tradiții a culturii ȝigănești, relația parentală și educația descendenților devine esențială în oricare familie tradițională de romi.

⁵⁷ Mihail Kogălniceanu, *op.cit.*, p. 18.

⁵⁸ Viorel Achim, *op.cit.*, p. 63.

⁵⁹ Heinrich von Wlislöcki, *Despre poporul ...*, pp. 61-62.

⁶⁰ Viorel Achim, *op.cit.*, p. 60.

⁶¹ Heinrich von Wlislöcki, *Despre poporul ...*, p. 62.

⁶² Maria Voinea, *Familia și evoluția sa istorică*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, București, 1980, p.9.

⁶³ Delia Grigore, *Curs de antropologie și folclor rrom*, Editura Credis, București, 2001, 97.

În cadrul universului familial se pot distinge o serie de relații care reies din contactul dintre membrii unei familii, precum și statutul fiecăruia, dar și o serie de momente esențiale care fac parte din viața fiecărui individ în parte. O diferențiere clară în cazul ȝiganilor nomazi față de ȝiganii stabili se face și la nivelul indivizilor din cadrul comunității din care provin.

Soțul și tatăl ȝigan. În Transilvania tatăl ȝigan – corturarul, este doar un nou membru al neamului din care se trage soția sa. Neamul bărbatului are doar o importanță secundară. Țiganul corturar după ce se însoară, se va alătura neamului căruia îi aparține soția sa, chiar dacă el face parte în continuare din neamul din care s-a născut, după căsătorie el este integrat în noua comunitate, iar el și urmașii lui aparțin neamului soției sale. Bărbatul în cazul acesta are doar un statut parțial de membru, fiindcă după moartea soției sale el poate trece într-un alt neam. Lui îi este interzisă a doua căsătorie în același neam, dar el poate însă trăi în concubinaj chiar dacă persoana respectivă face parte din neamul fostei sale soții⁶⁴.

G. Potra susține însă că la nivelul sălașului, a cortului, puterea este deținută de bărbat care dispune de femeia și copiii lui. Dacă bărbatul moare, conducerea trece pe seama ginerelui sau a feciorului mai mare, mama și toți ceilalți membri ai familiei trebuiau să-i dea ascultare. De aceea în cazul unor neînțelegeri grave care survenea în cadrul familiei se cerea sfatul bătrânilor⁶⁵.

Tatăl este văzut ca și inflexibil, susține familia, impune respect, are întotdeauna dreptate și decide în privința orientării copiilor, inclusiv asupra căsătoriei lor⁶⁶.

Soția și mama ȝigancă. Tot la ȝiganii corturari, tânărul proaspăt căsătorit primește necesarul căminului său ȝigănesc (cort, căruță, cai), iar rudele soției sale veghează asupra „averii” nevastei sale. Soția ȝigancă are în fața bărbatului ei o poziție mai mult sau mai puțin liberă sau independentă. Țiganca se îngrijește de copii, câștingul ei bănesc rezultând din ghicit, vrăji. De cea mai mare venerație se bucură femeile bărane, acestea fiind tratate cu o atenție deosebită de ceilalți membri ai comunității⁶⁷.

O nevestă fără copii este compătimită și puțin apreciată, iar poziția sa față de soț, este precară. În credința ȝigănească persistă concepția că o astfel de femeie s-a iubit înainte de a se căsători cu un vampir și acesta este motivul nefertilității sale. Tocmai de aceea ȝigăncile încearcă încă din primele săptămâni ale căsătoriei să prevină acest neajuns⁶⁸.

Se observă rolul foarte important al femeii în cadrul gospodăriei de romi, deoarece femeia este păstrătoarea elementului moștenit, element ce este considerat esențialul culturii tradiționale. De aceea femeia stearpă este privită cu dispreț, pentru că scopul femeii este asigurarea continuității generațiilor.

Despărțirile nu se întâmplă foarte des la corturari, iar atunci când se întâmplă este din cauză unor îmbolnăviri trupești, atât bărbatul cât și femeia sunt liberi și nelegați unul de altul. Nici adulterul nu atrage după sine urmări prea grave, iar făptașii sunt alungați pentru un timp să umble singuri, fiind izgoniți din șatră⁶⁹.

Certurile care intervin între membrii familiei sunt foarte „gălăgioase”, iar când ele nu sunt soluționate în sânul familiei se apelează la voievod, care are rolul de judecător și autoritatea de a soluționa mai ales cazurile de succesiune a unei moșteniri⁷⁰.

Certurile dintre triburi devin foarte „aprinse”, foarte crunte și chiar sângeroase, femeile folosind „*micuții danciuci drept intrumente de atac: femeile îi apucă de mâini și de picioare și lovesc pe agresori*”⁷¹.

Aceeași realitate o întâlnim și în cazul în care ȝiganii intră în conflict cu autoritățile „*ȝiganii opun o rezistență disperată, servindu-se de ciomege și de arme de foc; iar femeile îndârjind și ațâțând pe bărbați prin țipetele și vorbirile lor, apucă de picioare pe copilașii (...) dau în agresorii lor ca niște măciuci*”⁷².

⁶⁴ Heinrich Von Wlislöcki, *Despre poporul ...*, pp. 51-55.

⁶⁵ G. Potra, *op.cit.*, pp. 73-74.

⁶⁶ Delia Grigore, *op. cit.*, p. 99.

⁶⁷ Heinrich Von Wlislöcki, *Asupra vieții...*, pp. 32-37.

⁶⁸ Idem, *Despre poporul...*, pp. 65-66.

⁶⁹ Idem, *Asupra vieții...*, pp. 38-39.

⁷⁰ N. I. Zăfăreanu, *Cetele de țigani*, În: „Dreptul”, Nr.17, joi 13 noiembrie, 1897, p.593.

⁷¹ Țiganii, În: „Poporul”, nr. 49, 26 noiembrie (9 decembrie) 1900, Budapesta, p. 776.

⁷² N. I. Zăfăreanu, *op.cit.*, pp. 593-594.

O realitate foarte cruntă, dacă ne gândim la faptul că sunt implicați și copiii, dar acesta nu trebuie atribuită special și caracteristic numai etniei rome; aceste certuri pot surveni și în cadrul familiilor de altă etnie. Este din păcate o realitate care exista la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Copiii țigani. Copiii corturarilor transilvăneni, încă de la o vârstă foarte fragedă sunt lăsați „liberi”, adică ei trebuie să se descurce singuri. De exemplu micul țigan corturar, de la vârsta de opt ani este pus în fața cortului și poate de acum să facă ce dorește. Noaptea nu mai doarme în cortul părinților ci afară, iar mama îl mai hrănește din când în când, dar în rest el trebuie să se descurce singur. Fetele în schimb până la căsătorie ele rămân în cortul părinților, „*ba au chiar dreptul de a-și aduce drăguțul la ele, de îndată ce se prevăd perspectivele unui măritiş*”⁷³.

Țiganii corturari au o serie de obiceiuri legate de venirea pe lume a unui nou născut. Astfel, copilul nou născut era frecat cu untură de găscă și de iepure, acest obicei este utilizat pentru ca micuțul țigan să devină mai puțin sensibil la frig și căldură, iar apa de la prima baie va fi aruncată în mărăciniș pentru ca viitorul tânăr să devină mai puternic⁷⁴. Lista obiceiurilor specifice corturarilor transilvăneni poate să continue pentru că există o serie de tradiții legate de botez, nuntă sau înmormântare, dar și altele care sunt puse în legătură cu apariția unei boli și aplicarea unor practici pentru îndepărtarea lor.

Toate aceste practici au loc în cadrul familiei de țigani corturari, pentru că ei sunt cei care au păstrat și transmis mai departe obiceiurile specifice acestei comunități, chiar dacă la sfârșit de secol XIX, aceștia sunt într-un număr redus.

Țiganii stabili au adoptat modul de viață și obiceiurile din cadrul comunității unde trăiesc și astfel, cunoscând specificul comunității, pot fi cunoscute obiceiurile și tradițiile acestei categorii de țigani.

„*În unele sate țiganii ajung la un grad de considerația destul de mare pentru ca românii să se înrudească cu ei. Atunci acești parveniți sunt atât de mândri de noua lor pozițiune socială, atât de mândri că în fine nu mai sunt disprețuiți și batjocoriți, încât își uită de originea lor*”⁷⁵. Acestea fiind spuse, se poate preciza că țiganii stabili au adoptat modul de viață al comunității, iar sfera de interes pentru noi vor rămâne în continuare țiganii corturari pentru că ei sunt cei care au conservat cultura și tradițiile țigănești.

Cortul: spațiu al conviețuirii și al educației. Țiganii corturari sau țiganii nomazi, după cum însuși le spune și numele sunt cei care „colindă” țara, așezându-se la „*marginea unui sat sau pe vre o pajiște, unde își întind corturile lor peticite...*” *Le plac de minune a trăi sub arșița soarelui, dar nici gerul nu le inspiră mare temere: iarna trăiesc în același corturi deprinși a suferi cele mai extreme intemperii. De mici își fac o educație de acest fel și nu arareor vezi pe micuții <dănciuci> goi și desculți prin zăpadă, cerșind la trecători*”⁷⁶.

În conturarea și formarea personalității copiilor este important rolul habitatul, spațiul în mijlocul căruia aceștia trăiesc, pentru că în acest cadru ei cresc și se formează ca individualități distincte și implicit continuatori ai obiceiurilor și culturii țigănești.

Țiganii corturari trăiesc în corturi care erau formate din șase lemne înfipte oblic în pământ, încrucișate și legate la capăt cu o funie de tei. Peste acestea se întinde o pânză groasă de cânepă „*vre-un țol de cal sau vre-o velință sau covor. Dacă acum mai adăugăm câte-va țole infecte, o doniță, o căldare, o olă, o albie, câte-va linguri de lemn, două sau trei păsări furate, un porc, o căruță cu doi sau patru cai sau măgari*”⁷⁷. Chiar dacă sursa pe care am folosit-o aparține spațiului extracarpatic, ea ne oferă informații prețioase pentru reliefa habitatului în care conviețuiesc țiganii corturari. Să nu uităm că țiganii nomazi indiferent unde se află, pe o parte sau alta a versanților, aveau același mod de trăi sau cel puțin asemănător.

Părăsirea locului în care au conviețuit, se face în scurt timp, „*în zece minute corturile sunt desprinse, ghemuite în căruțe, d'asupra lor se așează femeile și copiii (...); iar bărbații împing de la căruță (...) răsună aerul de larmă, momentul în urmă rămâne locul pustiu, lipsit de iarbă și plin de necurătenii*”⁷⁸.

Chiar dacă cortul și îmbrăcămintea corturarilor par a fi sărăcicioase, aceasta poate fi doar o aparență. În realitate toate „*famiile și sălașele au averile lor proprii, chiar foarte bogate*”⁷⁹. Avuția corturarilor ardeleni este

⁷³ Heinrich Von Wlislöcki, *Despre poporul...* p. 64.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 68.

⁷⁵ Țiganii cu locuințe statornice în Transilvania, în: „Albina Carpaților”, nr. 28, Sibiu, 1878, pp. 329-330.

⁷⁶ Țiganii, în: „Poporul”, nr. 49, 26 noiembrie (9 decembrie) 1900, Budapesta, p. 775.

⁷⁷ Zănfirescu N. I., *op.cit.*, p.592.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

prezentată și de Ion Agârbiceanu în *Faraonii*, în care el relatează o întâmplare cu țigani corturari, așa cum a fost ea receptată în copilăria sa, „corturarii de acum păreau a fi dintr-un neam mai ales”⁸⁰.

Educația copiilor se face de timpuriu. Nu este vorba despre o instruire făcută în urma frecventării unei școli; prin educație în cazul țiganilor înțelegem transmiterea de la părinți la descendenți a credințelor și obiceiurilor lor, pe care copiii le vor deprinde în urma participării la aceste acțiuni.

Conform credinței țiganilor există femei, sau câteodată bărbați, care posedă puteri și aptitudini supranaturale, pe care fie le-au deprins, fie le-au moștenit. De exemplu cele mai multe vrăjitoare au fost inițiate de mamele lor, „încă din fragedă copilărie în arta leuirii și a farmecelor”⁸¹.

Băieții au obligația de a-și ajuta tatăl în meseria sa, iar fetele învață și practică îndeletnicirile gospodărești de la vârste fragede, pentru a deveni viitoare nurori bune⁸².

La fel ca și alți copiii, cei de țigani iubesc jocurile și astfel prin firea lor inventivă și petrecăreață au o serie de jocuri, care au fost adunate și prezentate de către Heinrich von Wlislocki în cartea sa „*Despre poporul nomad al rromilor*”. Aceste jocuri nu sunt numai pentru copiii, ele fiind preferate și de către adulți, împărțindu-le în mai multe categorii: jocurile de dans, jocurile cu mingea, jocurile de-a prinselea, jocuri de dare la semn și jocuri de noroc⁸³.

Învățăturile acestui popor nomad sunt surprinse și transmise noii generații și prin numeroasele proverbe, care le sunt caracteristice. Proverbele prin natura lor au o tentă umoristică, ele fiind rezultatul trăirilor și experiențelor acumulate. Ele au fost inserate în rubricile ziarelor, servind drept învățătură și pentru alte etnii, neamuri, nu numai pentru cel țigănesc. Redau doar câteva dintre ele cu specificația că ele se găsesc într-un număr foarte mare: „Burta gola nu vre se joce, cea plină nu pote, Prietenii seracului sunt bătă și traista cea gola”⁸⁴ sau „Pe cine vre Dumnezeu se bată, îi dă trei muieri în nouă ani, Tote drumurile duc spre gropa”⁸⁵.

Copiii sunt considerați egali adulților, ei fiind expuși încă de la început unor stimuli prin care se educă puterea lor de apărare, forța morală și rezistența la frustrare⁸⁶.

De obicei copiii moștenesc și duc mai departe meseriile părinților lor. Una dintre cele mai frecvente surse de câștig este muzica. Aceasta este o sursă de câștig mai ales pentru țiganii așezați, fiind cei care o practică înzestrați cu un auz muzical fin. Dar muzica nu este specifică doar țiganilor stabili. Țiganii nu cunosc nici măcar notele dar instinctul lor muzical suplinește totul. Uimirea intervine când copiilor „li se pune o vioară în mână; în scut timp ajung să își secundeze tații”⁸⁷.

Aptitudinea lor înăscută pentru muzică, face ca ei să fie apreciați chiar, dacă „nu o știu, precum nici notele (...), din auz și prin exercițiu au devenit atât de pricepuți în arta lor încât adesea sunt admirați chiar de muzicanți specialiști”⁸⁸. Putem spune că vioara reprezintă pentru ei „o soță nedespărțită fără de care nu pot trăi (...). Tota mândria lor stă în acest minunat instrument, care este titlul lor de noblete”⁸⁹.

Analiza structurilor sociale în cadrul comunității de rromi s-a făcut pe țăganii monazi sau semisedentarizați, care mai păstrează din organizarea și tradițiile lor specifice. Există și în acest caz o ierarhie a „puterii”, sesizabilă de la membrii celei mai mici celule – familia, până la voievod.

Chiar dacă rromii stabili au adoptat limba și modul de viață a celor din cadrul căruia trăiesc, asimilarea nu s-a făcut total, existând o serie de tradiții și obiceiuri care s-au păstrat de-a lungul timpului, unele dintre ele regăsindu-se și astăzi în comunitățile de rromi.

Cei care au conservat foarte bine aceste structuri care vin din sfera tradiționalului sunt țăganii nomazi și țăganii semisedentarizați, pentru că ei trăind în afara comunității, au reușit să păstreze aceste obiceiuri caracteristice etniei lor.

Doar cunoașterea istoriei rromilor și a tradițiilor lor pot contribui la eliminarea prejudecăților, care din păcate persistă până în zilele noastre, pot duce la integrarea și asimilarea lor în societate, cu șanse egale pentru toți.

⁸⁰ Ion Agârbiceanu, *Faraonii*, Editura Minerva, București, 2000, p. 2.

⁸¹ Heinrich Von Wlislocki, *Despre poporul...* p. 151.

⁸² Delia Grigore, *op.cit.*, p. 140.

⁸³ Heinrich Von Wlislocki, *Despre poporul...*, pp. 95-101.

⁸⁴ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 150, duminică 7 (19) iulie, 1891, p. 6.

⁸⁵ *Idem*, nr. 161, sâmbătă, duminică 20 iulie (1 august), 1891, p. 6.

⁸⁶ Delia Grigore, *op.cit.*, p. 126.

⁸⁷ Heinrich Von Wlislocki, *Despre poporul...* p. 148.

⁸⁸ Ioan Pop Reteganul, *Țiganii*, Tipografia Seminarului gr.-cat., Blasiu, 1886, p. 19.

⁸⁹ *Țiganii cu locuințe statornice în Transilvania*, În: „Albina Carpaților”, nr. 28, Sibiu, 1878, p. 330.

Societățile cultural-științifice și rolul lor în viața culturală maghiară în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Transilvania

Rozália PORÁCZKY

Pe fundamentul structurilor economice al capitalismului și în contextul istoric existent în a doua parte a secolului al XIX-lea, printre celelalte aspecte importante care privesc Transilvania și populația din perioada aminită, activitățile social-culturale trezesc și ele curiozitatea celor interesați de această perioadă.

Materialul documentar studiat pentru lucrarea noastră, o bogată colecție de periodice, arată, într-un mod evident, rolul deosebit pe care l-au jucat periodicele apărute în perioada respectivă în modelarea concepției despre lume și societate, despre cultură și știință, în schimbarea mentalităților, dar și în identificarea, cunoașterea și difuzarea elementelor constituente ale patrimoniului cultural al naționalităților care trăiau laolaltă în Transilvania în acea vreme. Idealurile dreptății și independenței naționale deveniseră un crez fără de care viitorul nu era de imaginat de către generațiile din perioada respectivă. Dezvoltarea instituțiilor generatoare de cultură au contribuit într-un mod direct la eficientizarea și dinamizarea acestora.

S-a conturat, în această perioadă, o tendință clară, cea a instituționalizării culturii. În orașele mari ale Transilvaniei s-au format case pentru promovarea vieții sociale, pentru apropierea persoanelor aparținând unor categorii sociale diferite. Cea mai importantă era casina din Cluj, dar o activitate însemnată au desfășurat și cele din Aiud, Sfântu Gheorghe, Deva, Dumbrăveni etc. În paralel, în colegii și în gimnazii, elevii și studenții și-au creat societăți culturale pentru promovarea și cultivarea literaturii, pentru purtarea unor dezbateri pe teme culturale, politice. Multe dintre ele au devenit adevărate ateliere de creație literară și mulți scriitori și-au început cariera lor în astfel de asociații. Responsabilitatea purtată pentru soarta poporului i-a îndemnat pe absolvenții instituțiilor de învățământ să organizeze și la sate asemenea societăți de lectură.

Societățile, asociațiile, muzeele înființate au devenit cu timpul și ele centre ale activităților științifice și culturale, locuri în care se întâlneau, sistematic, cărturarii cei mai de seamă din epocă. Aceste ateliere spirituale ofereau pământul fertil pe care puteau înflori ideile lor și tot aici își puteau etala talentele în diferite domenii.

Vom prezenta, în acest context, câteva aspirații și realizări din viața cultural-științifică a populației maghiare din Transilvania în a doua parte a secolului al XIX-lea.

Momentul de cotitură în viața poporului maghiar l-a constituit înființarea primei societăți economice, cu filiale pe tot cuprinsul Transilvaniei, și anume, Societatea economică *Erdélyi Gazdasági Egyesület* [Societatea Economică Transilvăneană]¹, care și-a propus furnizarea a cât mai multe informații de specialitate din economie. Inițiatorul acesteia a fost Domokos Teleki care, la 4 ianuarie 1844, a lansat moșierilor din Transilvania o invitație pentru înființarea unei societăți economice. Acest lucru se realiza câteva luni mai târziu, astfel încât, data de 4 martie 1844, reprezintă momentul de înființare a Societății Economice Transilvănene. În statutul Societății se afirma că scopul acesteia era acela de a dezvolta toată economia Transilvaniei, agricultura și zootehnia reprezentând primele domenii cu care va începe dezvoltarea și modernizarea economică. Statutul Societății a fost modificat de mai multe ori, dar, indiferent de modificările acestuia, dezvoltarea și evoluția agriculturii rămânea o constantă, educarea poporului constituind o preocupare permanentă a membrilor societății. În vederea acestei educări se recomanda constant răspândirea științelor, utilizarea mașinilor moderne și a instalațiilor, a semințelor tratate și a animalelor de prăsilă, editarea cărților și a periodicelor de specialitate, consultarea literaturii de profil, organizarea unor cursuri și lecții pentru cei vizați. Începând din 1936 și-a extins activitatea și la sate, având reprezentanță în fiecare comitat.

¹ Cf. și Csetri Elek, Imreh István, Benkő Samu, *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről* [Studii privind începuturile capitalismului din Transilvania], Bukarest, 1956.

Publicația oficială a societății, fondată în 1869, s-a intitulat *Erdélyi Gazda* [Gospodarul transilvănean]. Principala temă a publicației o constituia agricultura. De-a lungul timpului, revista și-a întrerupt apariția de două ori, o dată, începând din octombrie 1918 până în iunie 1920 și, a doua oară, în lunile octombrie și noiembrie din 1944. Printre obiectivele propuse de redacție se regăsesc următoarele: răspândirea cunoștințelor despre agricultură, cercetarea vieții de la țară, precum și popularizarea activităților societății. În timp, atât forma, cât și tirajul au crescut considerabil. Redactorul principal al revistei a fost, la început, Lajos Szádeczky, apoi din 1920 până în luna aprilie 1936, Bálint Török. Ádám Teleki și Béla Demeter, redactorii principali care au urmat, au colaborat cu o întreagă echipă redacțională compusă din 35-40 de membri.

Eficiența maximă a publicației fost atinsă în 1944 când s-a ajuns la un tiraj de 61.000 de exemplare, fiind prezentă aproape în fiecare sat din Transilvania, în care se citea în limba maghiară. Se edita și seria intitulată *Az Erdélyi Gazda Könyvtára* [Biblioteca agricultorului transilvănean], dar, din punctul de vedere al politicii de răspândire a cunoștințelor agricole, un rol important îl ocupă almanahurile. Un exemplu concludent în acest sens îl reprezintă *Az Erdélyi Gazda Naptára* [Calendarul agricultorului transilvănean]. În aceste calendare erau publicate, pe lângă articolele de agricultură, și unele texte de beletristică sau scrieri de popularizare a științelor.

Ultimul număr al revistei *Erdélyi Gazda* a apărut la 20 aprilie 1945, în redacția lui Balázs Kós². Au mai apărut și suplimentele: *Hangya* [Furnica] (1920-1925), *Méhészeti Közlöny* [Buletin de apicultură] (1922-1927), *A Gazda Jogi Melléklete* [Supliment juridic] (1937-1939), *Kisállattenyésztő* [Crescătorul de păsări] (1939).

Cea mai importantă societate cultural-științifică înființată în această perioadă a fost Erdélyi Múzeum-Egyesület [Societatea Muzeului Ardelean]. Înființarea *Erdélyi Múzeum-Egyesület* a fost hotărâtă încă la dieta Transilvaniei din 1841-1843, dar, în mod practic, acest lucru s-a realizat abia în 1859, la Cluj, când József Kemény și János Kemény au făcut o serie de donații către societate, iar Imre Mikó și-a oferit sprijinul moral și material.

În anul următor (1860), a fost înființat Muzeul care, împreună cu biblioteca, au fost oferite Universității pentru folosință. În funcție de obiectivele propuse membrii societății au slujit dezvoltarea și răspândirea științei, organizând activitățile secțiunilor, desfășurate sub forma unor sesiuni științifice, comunicări științifice și conferințe, editând și publicând reviste, îmbogățind în permanență colecțiile existente. Printre activitățile obișnuite se numără conferințele de popularizare, organizate la Cluj, dar și reuniunile din provincie. Colecțiile Societății au fost grupate astfel: biblioteca, însumând documente manuscrise și arhivistice prețioase (acestea se află în prezent la Biblioteca Centrală Univeritară "Lucian Blaga" din Cluj, la Arhivele istorice ale filialei Academiei Române din Cluj, la Arhivele Naționale, filiala Cluj); colecțiile de numismatică și arheologie (în prezent aflate în custodia Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei) și colecțiile de zoologie, botanică și mineralogie (în prezent la facultățile de profil din Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj). În cadrul Societății Muzeului Ardelean au funcționat următoarele secții (fiecare cu conducere și comitet de conducere propriu): Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi osztály [Filosofie, Filologie și Istorie], Természettudományi osztály [Științe ale Naturii], Orvosi osztály [Medicină], Jog- és Társadalomtudományi osztály [Drept și Științe Sociale].

De-a lungul timpului, Societatea Muzeului Ardelean a constituit cadrul cel mai important și mai adecvat în desfășurarea activității științifice maghiare din Transilvania.

În secțiile Societății Muzeului Ardelean s-a desfășurat o activitate ferventă. Disertațiile se citeau integral, după care, urmau discuții și dezbateri publice. În perioada de început a reuniunilor, toate ramurile științei erau reprezentate în cadrul aceleiași ședințe, pentru ca, destul de repede, la sfârșitul lunii noiembrie 1860, să se impună o sistematizare a întrunirilor, comisia stabilând o periodicitate lunară a reuniunilor și admiterea în asociație a unor specialiști pe diferite domenii.

Este evident, că cea mai importantă activitate, din punct de vedere științific, s-a desfășurat în cadrul sesiunilor secțiilor. Aceste reuniuni se țineau, de obicei, în aula universității, iar din anul 1888, pentru o perioadă scurtă, în sala festivă a Academiei de Comerț. Prelegerile de popularizare aveau loc în sala mare a Primăriei. Deși prelegerile adresate publicului larg, cu rolul de popularizare a științelor, erau considerate foarte importante, totuși, prima prelegere de acest fel a avut loc abia în 1895, dar lucrurile nu s-au schimbat prea mult nici în anii următori. În cuvântările de deschidere ale președinților și în raporturile de ședințe întocmite de secretari, observații de

² A început să fie din nou publicată după 1990.

genul că nu ar exista suficient interes pentru știință, sau că publicațiile nu sunt citite, ori că activitatea științifică din provincie nu se poate afirma din cauza superiorității capitalei, pot fi întâlnite foarte des. Deși nu s-a reușit respectarea ritmicității întâlnirilor lunare, așa cum prevedea statutul, recordul de zece sesiuni fiind atins doar în anii 1884, 1886 și 1890, în rest, într-un an, numărul întrunirilor nu a putut trece de 6-8, văzută în ansamblu, activitatea desfășurată de secțiile Muzeului Ardelean este una vastă și deosebit de bogată.

După primul război mondial, începând cu anul 1920, secțiile de literatură și de științe ale naturii au organizat periodic serii de comunicări, iar secția de medicină a editat, între 1920-1925, *Erdélyi Orvosi Lap* [Foaie medicală transilvăneană]. Din 1930, au fost reluate reuniunile anuale din teritoriu, comunicările manifestărilor fiind publicate în volumele omagiale ale societății. În perioada 1930-1934, aceste reuniuni s-au desfășurat la Târgu-Mureș, Aiud, Baia Mare, Sfântu Gheorghe și Sibiu, iar între 1937-1939 la Odorheiu Secuiesc, Turda și Gheorgheni. În această perioadă au fost editate și volumele congreselor medicilor.

Din 1930 se continuă seria *Erdélyi Tudományos Füzetek* [Caiete științifice transilvănene], începute în 1874 și întrerupte doar pentru o scurtă perioadă în 1917, precum și noua serie a revistei *Erdélyi Múzeum* [Muzeul Ardelean], sprijinul material al publicației fiind asigurat de moștenirea lăsată de Ottilia Vass.

Cu timpul, fiecare secțiune a Societății și-a editat propria publicație: între 1930-1940, au apărut 5 caiete de la Secția de Științe ale Naturii: *Az EME Természettudományi Szakosztályának Közleményei* [Publicațiile Secției de Științe ale Naturii ale Societății Muzeului Ardelean]; 2 caiete, în 1932, ale Secției de Medicină: *Értesítő az EME Orvostudományi Szakosztályából* [Buletinul Secției de Științe Medicale ale Societății Muzeului Ardelean]; între 1939-1945, 9 caiete, ale Secției de Drept, Economie și Științe sociale: *Az EME Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályának Értekezései* [Disertațiile Secției de Drept, Științe Economice și Sociale ale Societății Muzeului Ardelean]; între 1941-1944, 6 volume, din *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből* [Publicațiile Secției de Numismatică și Arheologie ale Muzeului Ardelean], acesta asigura publicarea studiilor de arheologie, etnografie și istoria artei.

Societatea a sprijinit apariția a 5 volume, între 1942-1945, din publicația *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának kiadványai* [Publicațiile arhivistice ale Muzeului Ardelean]. Din 1945, se continuă publicarea seriei *Erdélyi Történeti Adatok* [Repertoriu istoric transilvănean], începută în 1855, de contele Imre Mikó și continuată de Károly Szabó.

Societatea *Erdélyi Irodalmi Társaság* [Societatea Literară Transilvăneană]³ și-a început activitatea în 1888, la Cluj. A fost înfiată de Miklós Bartha și de István Petelei. Președinte a fost ales Géza Kuun. Societatea și-a propus ca scop sprijinirea străduințelor literare maghiare din Transilvania. Numele asociației a fost propusă de Petelei, dar în 1923, s-a modificat în *Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság* [Societatea Literară Maghiară Transilvăneană].

Din 1905 până în 1934 președintele a fost Endre Dózsa, apoi, a urmat János Kemény. Structura societății era una de tip academic, constând din maximum 60 de membri, care, la fiecare două luni își prezentau lucrările în cadrul sesiunilor științifice.

Publicația societății s-a intitulat *Erdélyi Lapok* [Foi transilvănene], fiind o revistă de beletristică și de critică literară (1908-1913). La începutul secolului al XX-lea, prin conținutul său, publicația s-a îndepărtat de la ideile literare ale lui Petelei, devenind o publicație care, până la primul război mondial, a făcut loc în paginile sale unei literaturi idealizatoare și populiste. După 1918 și-a încetat activitatea. În 1921 s-a modificat statutul societății. S-a editat un almanah și s-a organizat centenariul lui Petőfi, publicându-se opera completă a acestuia (1923). A avut loc și sărbătoarea jubilară de la Albești (județul Mureș). În 1925 s-a făcut un apel la un concurs privind istoria Transilvaniei și la scrierea unor piese de teatru într-un act (1926). Cu sprijinul ministerului culturii s-a publicat, în redacția lui Árpád Bitay, Imre Kádár și György Kristóf, o antologie de traduceri din operele poezilor români (1928). Meritul societății a fost acela că, în perioada în care când nu funcționa Muzeul Ardelean, a publicat *Erdélyi Tudományos Füzetek* [Caietele științifice transilvănene] (1926-1929).

În 1932 s-a organizat, la Cluj, în memoria lui János Arany un spectacol la teatru, iar în orașele mai mari s-au ținut concursuri cu premii pentru scriitorii. Abia la mijlocul anilor '20 au fost acceptați în societate și scriitori de origine burgheză. István Borbély, apoi Lajos György au încercat, prin publicarea revistei *Erdélyi Irodalmi Szemle* [Cronică literară transilvăneană] (1924-1929), să reorganizeze viața artistică și literară.

³ Vezi: Gyalui Farkas, *Az Erdélyi Irodalmi Társaság ötven éve* [Cincizeci de ani ai Societății Literară Ardeleană], Kolozsvár, 1939.

Totuși, în ciuda eforturilor președintelui János Kemény, care a încercat reorganizarea structurii și înnoirea mentalității societății maghiare, aducând, prin stimularea membrilor tineri, un suflu proaspăt. Erdélyi Irodalmi Társaság (Societatea Literară Transilvăneană) a rămas o societate conservatoare.

Erdélyrészi Kárpát-Egyesület [Asociația Carpato-Transilvăneană] a fost înființată în 1891, la Cluj,⁴ ca o asociație de turism. Această asociație și-a propus, în scopuri culturale și economice, să facă cunoscute peisajele și popoarele din Transilvania. Centrul de la Cluj, dar și filialele din teritoriu au contribuit, prin acțiunile publicitare, la evidențierea stațiunilor balneare și a izvoarelor de ape minerale, dar și la impulsionearea turismului.

Din 1892 până în 1948 a publicat, cu intermitențe, revista *Erdély* [Transilvania], revistă turistică care s-a ocupat, în primul rând, de problema băilor balneare, dar și de etnografie. La inițiativa asociației, în 1902, a fost deschisă o expoziție în casa părintească a regelui Matia Corvinul. Această expoziție permanentă s-a intitulat „Muzeul Carpați”, bazele colecțiilor etnografice și de artă populară fiind puse de János Jankó. Muzeul avea o fonotecă cu melodii populare secuiești, armenești și ale ceangăilor, o colecție de mai mult de zece mii de volume de publicații de specialitate și hărți turistice. Secția de turism avea o expoziție permanentă, cu vânzări, cu produse din industria casnică.

Pe lângă publicația „Erdélyi Úti Kalauz” [Ghid turistic despre Transilvania], editată în limbile franceză, germană și engleză, au fost publicate o sumedenie de publicații despre comitate și diferite caiete de popularizare, cum a fost, de exemplu, lucrarea lui Vilmos Hankó: „Milyen ásványvizet igyunk?” [Ce apă minărală să consumăm?] tradusă și în limba română. S-au publicat și vederi din Transilvania.

În 1945, Asociația Carpato-Transilvăneană Maghiară a fuzionat cu alte patru societăți turistice din Cluj. Președinte a fost ales Géza Vámszer, noua asociație luând denumirea de Erdélyi Népi Kárpát Egyesület [Asociația Populară Carpato-Transilvăneană].

Asociația **Erdélyrészi Kertészeti Egyesület** [Asociația Grădinarilor Transilvăneni] a fost înființată la Cluj, la începutul anului 1893. Cele două secții, Secția de Pomicultură și Viticultură și Secția de Grădinărit și Horticultură, aflate sub președinția lui Ferencz Veress, au luat ființă în luna ianuarie, la adunarea generală constituantă. Secția de Pomicultură și-a numit doi vicepreședinți, pe dr. Leo Davida și pe László Bodor, iar secția de Grădinărit trei: dr. Béla Biró, József Tatai Molnár și Lajos Walz. Întâlnirile secțiilor se țineau la două săptămâni, alternativ, în zilele de miercuri, la ora cinci. Tematica ședințelor se afișa, de obicei, la primărie. Activitățile secțiilor însumau prezentări libere, comunicări, articole publicate în cotidiene și publicații de specialitate, încercând atingerea scopului propus de Asociație și, anume, încurajarea producției fructelor și a viticulturii, a grădinăritului și a horticulturii, precum și propagarea noilor rezultate obținute de cele două secții. De asemenea, la solicitarea membrilor, dar și a publicului, s-a urmărit determinarea soiurilor, precum și oferirea unor lămuriri și îndrumări de specialitate. Asociația și-a propus și publicarea extraselor comunicărilor și a prezentărilor în publicația proprie, cu apariție lunară, *Kertészgazdasági Lapok* [Foile gospodarului grădinar].

Prezentările se țineau, de obicei, la periferia Clujului, în școlile de cartier. Auditoriul era, însă, foarte numeros. Prima ședință extraordinară a fost convocată cu ocazia primirii, prin decizia forurilor legislative și a primarului Géza Albach, a unei subvenții anuale de o mie de forinți și un teren aflat în apropierea gării, din partea consiliului orașului. Tot atunci s-a anunțat intrarea în Asociație, ca membru fondator, a Societății Economice Transilvănene⁵.

Activitățile asociațiilor, societăților, muzeelor, cercurilor literare și de muzică au fost urmărite cu viu interes și reflectate foarte frecvent în paginile periodicele de epocă. În continuare vom spiciu câteva exemple, mai interesante.

În revista *Gyulafejevári Füzetek* [Caiete albaiulieni] găsim o prezentare amănunțită a instituției înființate de Ignác Batthyáni la Alba Iulia, cunoscută sub numele de Batthyaneum. Redactorul, Károly Veszely, prezintă viața și opera lui Ignác Batthyáni. Acesta, în calitate de bibliotecar, a fost în vizită la Appolinare Collegium și la Academiae philalethorum din Roma. Tot aici sunt pomenite și lucrările lui Batthyáni: „Sancti Gerardi scripta et acta”, „Agamentis Palladii Academiae Philalethorum Socii Responsa ad dubia Anonymi advresus Privilegium S. Stephani, Abbatiae S. Martini de monte Pannoniae Anno MI. concessum proposita”(1779), „Leges Ecclesiasticae Hungariae et Provinciarum eidem adnexarum”(1785), „Acta et scripta S. Gerardi Episcopi Csanádiensis, hactenus

⁴ Cf. și: Merza Gyula, *Az E. K. E. Története (1891-1930)* [Istoria EKE (1891-1930)], în: *Erdély*, 1930, nr. 4-5.

⁵ În: *Kertészgazdasági Lapok*, 1893, I, nr. 2, p. 25-28.

inedita, cum serie Episcoporum Csanádensium Albo-Carolinae, Typis Episcopalis, MDCCXC”, „Norma vitae clericalis”(1780), „Vita S. Francisci Regis” (traducere din italiană), „Nugae philosophiae”(1761), „Collectanea e SS. Patribus”(1763), „Analecta et Anecdota Historica Diplomatica de rebus sub Joanne I. et Isabella Regina gestis praecipue autem de caede Cardinalis Georgii Martinusii Episcopi Magno-Váradiensis Quibus accedunt aliqua Ludovici II. Ex voto et Sententia Senatus Societati litterariae edendorum Manuscriptorum praepositi Edidit, recensuit, dissertatione, ac notis illustravit Ignatius Comes de Batthyán Episcopus Transilv.”, neterminată⁶.

Sunt prezentate, de către Károly Veszely, în continuare, observatorul astronomic și biblioteca. Pe frontispiciul observatorului astronomic se află, după cum ne informează autorul articolului, inscripția: „1794 Uraniae C. Ig. de Batthyán Ep. Tran. Posuit-Uraniae Comes Ignatius de Batthyán Episcopus Transsilvaniae posuit.”

În prezentarea observatorului astronomic Veszely se inspiră din studiile lui Ágoston Ötvös, apărute în numărul 14, din 1855, al periodicului *Hetilap* [Săptămânal] și în numerele 9 și 10, în 1856, ale priodicului *Erdélyi Muzeum* [Muzeul Ardelean]. Actul de donație, în limba latină, cuprinzând observatorul astronomic, biblioteca, colecția de minerale, de numismatică și arhiva, a fost întocmit în 1798. József Bede a fost numit astronom, iar András Cseresnyés bibliotecar. Observatorul astronomic a primit, în vederea achiziționării unui telescop, o donație din partea lui Lajos Haynald. Este prezentată și biblioteca, compusă din colecțiile cardinalului Chirstoph Anton Migazzi, a episcopului József Mártonfi, a episcopului Ignác Szepessy, a episcopului Miklós Kovács și a canonicului Emil Buczy. Biblioteca era deschisă pentru public, zilnic între 11-12, pentru călătorii străini și la la alte ore. Urmează o listă a manuscriselor din biblioteca Batthyaneum⁷.

Istoria Muzeului Național Secuiesc, făcută de Géza Nagy, o regăsim în *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője* [Buletinul Muzeului Național Secuiesc]. Înființarea muzeului, după cum arată Géza Nagy, își va avea începutul în achiziția obiecte de etnologie și de numismatică făcută, în prima parte a anului 1875, de către Emilia Zathureczky, văduva lui János Cserey. Această achiziție, împreună cu bijuteriile vechi de familie, cu documentele, porțelanurile, obiectele de fier și lemn a fost organizată sub forma unei expoziții la vila din Imeni (județul Covasna). Scopul expoziției era acela ca, ulterior, obiectele expuse să fie transferate la Muzeul Ardelean din Cluj, într-o încăpere specială cu titlul „Háromszéki Cserey-gyűjtemények” [Colecțiile Cserey din Trei Scaune]. Colecția inițială s-a completat, cu relicvele unui mort, găsit lângă biserică, cu resturi de îmbrăcăminte și o cruce din aramă, ale cărei vârfuri se terminau în formă de stea. În noaptea de 2 octombrie 1875 toate acestea au fost transportate la Cluj. Era o perioadă de dezvoltare intensă a muzeelor, în Ungaria, datorită inițiativei lui Floris Rómer, a început să se extindă ideea înființării muzeelor și în provincii.

Emilia Zathureczky a renunțat la ideea inițială, aceea a donației către Muzeul Ardelean a colecției, decidându-se pentru un muzeu propriu, cu numele de Cserey. Ideea înființării unui muzeu în Secuime s-a răspândit în periodice cu ajutorul profesorului Gyula Vasady (Nagy). Orașele Târgu-Secuiesc și Sfântu-Gheorghe au început, aproape simultan, demersurile în vederea obținerii dreptul de a găzdui muzeul secuiesc. Kossuth îi trimite lui Vasady medalia lui Bem, de prim rang, a luptătorilor de la 1848 pentru libertate, medalie obținută la cucerirea Sibiului.

Menirea Muzeului secuiesc ar fi fost aceea de a deveni magazia comorilor tuturor secuilor, prin actul de înființare al Muzeul Național Secuiesc, administrarea și gestionarea acestuia îi revenea profesorului Gyula Vasady. La data de 26 iunie 1877 se decide ca numele Muzeului să fie Cserey Székely Muzeum [Muzeul Secuiesc Cserey]. Transferarea de la Imeni la Sfântu Gheorghe a colecției se întâmpla în 1879, la doi ani după înființare. La început, Muzeul a funcționat în cele patru camere oferite de Colegiul Mikó, unde a rămas până la data de 15 septembrie 1879, dată la care s-a transformat în Muzeul Național Secuiesc. Din acest moment, a intrat sub îndrumarea unui comitet compus din prefecții și subprefecții celor trei comitate și primarii orașelor Miercurea Ciuc, Brețcu, Târgu-Secuiesc, Sfântu Gheorghe și Odorheiu Secuiesc. S-au pus, astfel, bazele unei instituții care va deveni păstrătoarea culturii de neprețuit a secuilor. Pentru ca aceste valori să fie păstrate, nu este suficient, afirma autorul articolului, numai străduința unora, ci, ar trebui ca toate forțele să se unească și, asemeni hărniciei și sânguinței furnicilor, aceste colecții să se îmbogățească și să se dezvolte în viitor. De aceea, erau invitați cu toții să facă donații. Pentru ilustrarea istoriei poporului secu, puteau fi donate orice obiecte

⁶ *Gyulafehérvári Fűzetek*, 1861, I, p. 67-72.

⁷ *Gyulafehérvári Fűzetek*, 1861, I, p. 92-126.

vechi: arme, monede, medalii, documente, cărți, îmbrăcăminte, de asemenea, piese din natură, roci sau obiecte din lemn. Activitatea lui Gyula Vasady (Nagy) este foarte apreciată⁸.

În continuarea articolului, Géza Nagy prezintă clădirea noului muzeu, în care, în final, Muzeul Național Secuiesc își găsește lăcașul⁹.

În următorul său studiu, Géza Nagy, prezintă colecțiile Muzeului Național Secuiesc. Se fac aici referiri și la lucrările care au descris colecțiile respective, de exemplu, J. Huszka și-a scris bazat lucrările despre motivele decorative – „Magyar diszítési motívumok a Székelyföldön” [Motive maghiare decorative în Secuime] și „Magyar diszítő stílus” [Stilul maghiar decorativ] – pe studiul și analiza colecțiilor din Muzeu. În primul capitol al studiului lui Géza Nagy sunt prezentate piesele de arheologie (epoca primitivă, aramă, bronz, metal nobil, vase de lut, colecții din perioada migrațiunii popoarelor, obiecte romane, colecția de arme, giuvaericele). În al doilea capitol sunt prezentate piese din epoca modernă, suveniruri și colecția numismatică. Urmează colecțiile de industrie și etnologie (obiecte de lut și porțelan, sticlă, lemn), colecțiile de științele naturii (minerale, colecții de paleontologie), apoi colecțiile de cărți și arhivistică (manuscrise, documente), portrete, stampe, picturi în ulei, picturi pe vase.

Din 1879, în clădirea vechii cărciumi din curtea Colegiului Mikó, devenită bibliotecă, au fost depozitate în patru camere și un culoar închis, toate colecțiile muzeului. În încăperea cea mai îndepărtată se găseau piesele de arheologie și industrie, documentele, manuscrisele și cărțile mai valoroase. În camera de mijloc erau depozitate piese de științele naturii, descoperirile de vase de la Sfântu Gheorghe, Târgu-Secuiesc, Imeni și Turdaș fiind aranjate în dulap, iar în ultima încăpere au fost depozitate unele manuscrise și colecția de portrete (stampe pe lemn, cupru, oțel, piatră și metal). Camera de lângă scări a fost amenajată pentru custodele muzeului, pe culoar fiind depozitate mobile vechi, dulapuri, obiecte ale industriei populare secuiești, cărămizi romane inscripționate, pietre, blazoane. Din lipsă de spațiu, o parte din cărți se găseau în lăzi, dar, deși spațiul era foarte strâmt colecțiile se completau în permanență. Toate piesele colecției au fost descrise extrem de minuțios. În articol, autorul afirmă că, poporul secui nu declara ceea ce găsea, fie încercând să valorifice la Brașov acele piese, fie pentru că nu voiau să se despartă de obiectele găsite. Piesele din piatră erau considerate pietre cerești având o forță sacră, bronzul era considerat echivalent cu aurul.

De aceea, misiunea muzeelor de provincie era aceea de a valorifica tot ceea ce ajută la clarificarea istoriei regiunii, a vieții intelectuale și a condițiilor geografice ale zonei. Pentru Secuime, acest rol îl deținea Muzeul Național Secuiesc¹⁰.

Mai găsim și o scurtă trecere în revistă a perioadei 1890-1900 în istoria Muzeului Național Secuiesc, semnată de Mózes Péter. Acesta scrie tot despre perioada în care muzeul a fost găzduit de Colegiul Mikó. Colecțiile muzeului au participat și la o expoziție organizată cu ocazia sărbătoririi a o mie de ani de la așezarea maghiarilor pe câmpia Pannoniei¹¹.

Ferencz László întocmește un raport despre anul 1901, demonstrând că, beneficiind de un sprijin susținut din partea statului și al publicului, dar și datorită unei munci intense, 1901 a fost, atât din punct de vedere al dezvoltării materiale cât și din punct de vedere al evoluției spirituale, cel mai reușit an¹².

În revista *Erdély* [Transilvania], la rubrica „Turistaság” [Turism], se ofereau în mod frecvent informații despre activitatea Erdélyrészi Kárpát-Egyesület [Asociația Carpatico-Transilvăneană] și a filialelor acesteia. Extrem de activă s-a dovedit a fi Asociația Carpatico-Transilvăneană din Sibiu, dar și filialele din Caransebeș, Orăștie, Brașov, Bistrița-Năsăud-Rodna sau din Viena care au avut activități deosebite¹³.

La ședința, din data de 3 iunie 1888, de constituire a Societății Literare Transilvănene din Cluj, s-a prezentat și statutul societății Societatea Literară Transilvăneană, semnat de președintele Károly Éjszaki și de secretarul dr. Gyula Csernátoni. Revista *Az Erdélyi Irodalmi Társaság Évkönyve* [Anuarul Societății Literare Transilvănene] marchează în coloanele sale acest eveniment. Societatea își propune susținerea intereselor literare, a artelor frumoase, precum și practicarea literaturii de inspirație națională. Pentru atingerea acestor

⁸ *Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, 1890, I, p. 3-30.

⁹ *Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, 1890, I, p. 31-39.

¹⁰ *Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, 1890, I, p. 40-90.

¹¹ *Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, 1902, III, p. 1-8.

¹² *Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, 1902, III, p. 9-31.

¹³ *Erdély*, 1892, nr. 2, p. 100-101.

scopuri s-a propus organizarea unor lecturi publice, colecționarea capodoperelor poeziei populare și anunțarea unor concursuri cu premii pentru a îndemna la creații literare originale. Membrii Societății urmau să se împartă în trei categorii, membri de onoare, membri fondatori și membri activi. În comitetul de conducere vor fi desemnați un președinte, doi vicepreședinți, un secretar, un contabil și un revizor. S-a mai stabilit ca, în fiecare an, în prima duminică a lunii mai, să se țină o adunare generală solemnă. Sesiunile obișnuite, publice, urmau să se țină, în afara lunilor iulie și august, în ultima duminică din fiecare lună. Se vor încheia, însă, cu consfătuiri cu ușile închise. Societatea funcționa sub tutela guvernului regal maghiar¹⁴.

Géza Kuun ne informează despre activitățile societății, ale cărei acțiuni, erau anunțate în sesiunile publice și nu prin mica pulcritudine. La început, lucrările prezentate în cadrul sesiunilor au apărut în caiete, dar acest lucru n-a fost posibil mai mult de un an, după care, prelegerile vor fi publicate disparat în diferite ziare și reviste.

Se încerca găsirea unor susținători care să ajute la realizarea programului complet al Societății, care să sprijine financiar toate activitățile unei societăți literare, organizarea concursurilor și editarea unei reviste. Se invoca exemplul lui Kriza, dispărut de 20 de ani, constatându-se că, din păcate, nu prea existau persoane care să-l urmeze. O sarcină importantă a Societății era aceea de a cerceta istoria literară veche, precum și raritățile literare. Se constată că Societatea corespunde unor nevoi reale ale societății maghiare, fiind, tocmai din acest motiv, foarte stabilă¹⁵.

În discursul inaugural al sărbătoririi unui mileniu de existență al maghiarilor, pe care l-a rostit la adunarea festivă din 17 mai 1896, președintele Géza Kuun a vorbit despre începuturile limbii și literaturii maghiare și despre primele texte scrise în limba latină și limba maghiară¹⁶.

Toate asociațiile literare, după un timp de funcționare, nu foarte îndelungat, ajung să întâmpine probleme financiare, continuarea activității acestora fiind strâns legată de găsirea și bunăvoința unor susținători financiari. Așa s-a întâmplat și în cazul societății literare, după cum reiese din raportul din 24 mai 1891 al lui Gyula Csernátóni, prezentat la cea de-a treia ședință, raport în care se explică motivul pentru care nu mai aparăreau caietele cu materialele de la ședințe. În raport se ajunge la concluzia că lipsa sprijinului financiar se datorează și lipsei publicității activităților societății¹⁷.

O situație similară prezintă, la ședința din 12 iunie 1892, și Zoltán Ferenczi, afirmând, în calitate de secretar, că activitatea societății se reducea, din păcate, doar la sesiunile de lectură.

Sámuel Brassai, trecând în revistă starea mai multor societăți literare, cum ar fi, Kisfaludy, Petőfi, Zsigmond Kemény și Academia de Științe Maghiară, în articolul "Hic Rhodus, hic salta", critică programul acestora, lipsa unor obiective clare și consistența activităților lor. Academia de Științe Maghiară, de pildă, afirmă Brassai, avea mai degrabă un program administrativ decât literar. După Brassai, o societate literară ar trebui să aibă obiective clare, să asigure cât mai mult spațiu și timp pentru dezbateri și să poată susține și edita un săptămânal de critică literară¹⁸.

István Petelei prezintă în revista *Marosvásárhelyi Füzetek. Új sorozat* [Caiete târgumureșene. Serie nouă] misiunea Societății Literare Zsigmond Kemény. Printre obiectivele societății se număra și acela de a trezi simțul pentru frumos. Cultura, după cum afirmă István Petelei, rafinează sentimentele, o minte educată presupunând și un suflet mai sensibil. Dar, în același timp, cultura trezește dorințe și pretenții pentru un trai mai bun, ceea ce, în mod inerent, duce la apariția unor probleme de natură financiară. În acest caz, simțirea își va pierde, în detrimentul plăcerilor materiale, puterea, putându-se constata cum dragostea pentru poezie se stinge. Pentru a ieși din această situație, susține Petelei, trebuie căutate noi instrumente care să ajute la renașterea poeziei, fiind nevoie, afirmă criticul, de o re-întoarcere înspre sufletul poporului, care este simplu, adevărat și profund. De aceea, unul dintre obiectivele Societății Kemény se dorea a fi, urmându-se exemplul lui Kriza, Gyulai, Erdélyi, Sebesi și Benedek, colecționarea și publicarea manifestărilor poeziei populare. Secuimea este mina de aur în acest sens¹⁹.

¹⁴ *Az Erdélyi Irodalmi Társaság Évkönyve*, 1890, II, p. 26-30.

¹⁵ *Az Erdélyi Irodalmi Társaság Évkönyve*, 1892, IV, p. 3-9.

¹⁶ *Az Erdélyi Irodalmi Társaság Évkönyve*, 1897, VIII, p. 3-6.

¹⁷ *Az Erdélyi Irodalmi Társaság Évkönyve*, 1891, III, p. 13-16.

¹⁸ *Az Erdélyi Irodalmi Társaság Évkönyve*, 1889, I, nr.5, p. 154-163.

¹⁹ *Marosvásárhelyi Füzetek. Új sorozat*, 1896, nr.1, p. 3-7.

Încheiem această scurtă prezentare cu următoarea concluzie: considerăm că nu era un fenomen specific transilvănean faptul că marile instituții de cultură, societățile sau colegiile existente, cu vechi tradiții, au devenit centrele activităților științifice și culturale. Activitățile persoanelor importante ale vieții politice și culturale, precum și creșterea nivelului nevoii de cultură a adus un nou suflu vieții științifice în epoca studiată. S-a conștientizat valoarea patrimoniului cultural, care înseamna atât identitatea națională, cât și responsabilitatea națională de a-l conserva, a-l valorifica și de a-l face cunoscut în lume.

Ingerințe feminine în spațiul public transilvănean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Iulia Adina POP

Societățile umane au creat modele normative, comportamentale și atitudinale care au fost dominante într-o anumită perioadă și care au reglementat viața indivizilor. Aceste modele au fost și sunt într-o continuă transformare pentru că asupra lor acționează o serie de factori de natură mentală sau practică; în evoluția lor ele se intersectează și dau naștere altora în funcție de necesitățile societății și de disponibilitatea indivizilor de a le adopta. Structurile mentale, care se modifică cel mai greu, sunt cele care dau măsura evoluției societății într-o direcție anume. Tocmai de aceea istoricii nu le pot ignora, studiul mentalităților colective fiind esențial în cunoașterea trecutului și încercarea de asumare a lui. Deși reprezintă o formă recentă de istorie, studiul mentalului colectiv a făcut progrese impresionante și s-a impus în sfera științelor socio-umane. La granița dintre discipline au luat naștere domenii noi, cu teme de interes care ating subiecte precum atitudinile fundamentale ale omului, sexualitatea, comportamentele cotidiene, conduitele acceptate de către societate, marginalitatea, etc. Din sfera acestor preocupări face parte și istoria femeii pentru că o asemenea abordare atinge multe dintre temele enumerate mai sus.

Studierea statutului, a vieții, a educației, a percepțiilor și autopercepțiilor feminine se impune ca o necesitate pentru că femeia a fost percepută foarte mult timp ca reprezentând „cealaltă jumătate” a umanității. Până în secolul al XIX-lea societatea a încercat să mențină femeia în afara spațiului public, considerat un domeniu de activitate exclusiv masculin. Prin statutul său femeia era dependentă material și social de bărbat, fiind considerată inferioară din toate punctele de vedere acestuia. În secolul XIX apar comportamente și atitudini noi, determinate în mare măsură de evoluția economică și industrială; pe parcursul secolului următor acestea se vor nuanța și mai mult permițând în cele din urma femeii să se afirme în spațiul public. Românca din Transilvania își asumă la anumite nivele aceste comportamente și se integrează în procesul general de dezvoltare a societății. Abandonarea mentalității tradiționale și adoptarea unor modele noi este relevantă pentru existența în societatea românească a unor curente care favorizează emanciparea feminină. În linii mari schimbarea este firavă la început pentru că societatea nu era încă pregătită să adopte la nivel macro aceste comportamente, o dovadă în acest sens fiind perpetuarea unui curent dominant de opinie care continua să limiteze femeia în manifestările ei la sfera vieții private.

Cercetarea de față încearcă să surprindă aceste evoluții, scopul urmărit fiind relevarea existenței factorului novator în societatea românească; faptul că o parte din segmentul feminin alege să renunțe la normele tradiționale și forțează granița dintre public și privat nu este o întâmplare, ci exprimă o anumită permeabilitate a societății față de noul model care se impune; interesele societății și ale grupurilor umane se modifică și ele ceea ce facilitează angajarea femeii în viața publică în diferite domenii de activitate. Vedem în aceste tendințe evoluția percepției asupra statutului femeii care, sub imperiul necesității, se modifică simțitor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (ce e drept mai mult în practică decât în teorie).

Pentru că dimensiunea feminină a fost exclusă (cu mici excepții) din spațiul public, deci și din istorie, cercetătorul acestei tematici trebuie să abordeze surse din cele mai diverse care surprind spiritul epocii. De la folclor la memorii, scrieri de bune maniere, scrieri cu caracter moralizator, literatură umoristică, presă cotidiană sau publicații periodice pentru femei sau chiar pentru întreaga familie, nimic nu este de neglijat în efortul de reconstituire a statutului femeii în societate, în viața profesională și în familie. Recuperarea unei istorii feminine este așadar un demers complex ce implică reevaluarea surselor care redau în principal un punct de vedere masculin asupra problematicei. Scopul cercetării de față e acela de a îmbogăți pe cât posibil cunoștințele relative la cotidianul feminin plecând de la interacțiunea femeii (care trebuie înțeleasă în acest context ca un

grup social) cu spațiul public, iar interacțiunea în sine trebuie analizată pe mai multe nivele în funcție de statutul social și economic, de educația și de mediul social din care provin participantele la viața publică. Cu alte cuvinte cercetarea de față se va concentra asupra vieții cotidiene publice a româncei din Transilvania, indiferent de formele pe care aceasta le-a îmbrăcat, și se va axa îndeosebi pe analizarea mediului urban.

Viziunea oficială sau general acceptată în epocă în legătură cu statutul femeii în societate derivă din acele norme sociale care rezervă femeii spațiul privat pentru că există o *“suprapunere între sfera feminină și sfera privată a vieții sociale, pe de o parte, și de o identificare a sferei publice cu sfera masculină, pe de altă parte. Căminul (compus de obicei, în cazul clasei de mijloc din bucătărie, sufragerie, dormitor și cameră de oaspeți) reprezenta sfera de acțiune a femeii, în timp ce strada, instituțiile publice, localurile și cazinourile constituiau câmpul predilect de afirmare a bărbatului”*¹. Însă, așa cum ne-a obișnuit până acum, secolul al XIX-lea oferă modele multiple și în acest sens, specifice după caz lumii rurale sau celei urbane. Transformările din traiul cotidian nu sunt uniforme nici dacă ne raportăm la cele două spații: rural – urban, nici dacă avem în vedere evoluția unui grup social; astfel, dacă luăm spre analiză intelectualitatea transilvăneană constatăm faptul că intelectualul din mediul rural duce o viață mult mai apropiată de modelul tradițional decât de cel al clasei din care face parte.

Un punct de reper important pentru cercetarea de față este evoluția educației fetelor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea care, deși rămâne în linii mari în sarcina mamelor, începe să se diversifice prin apariția școlilor de fete cu profil preponderent practic, sau prin crearea claselor speciale în școlile de băieți. Există în epocă numeroase controverse în legătură cu educația cea mai potrivită pentru fete, și fiecare familie hotărăște soarta fiicelor: *„Tata era de părere ca numai acele fete să facă școală cari să-și facă o carieră, ori tata a fost ostil până la sânge ca o fată să plece din căminul părintesc și să-și facă o carieră, decât în cazul că nu s-ar putea căsători”*². Aceasta este viziunea dominantă în societatea românească: menirea femeii este aceea de a pune bazele unei familii iar educația fetelor trebuia să fie în concordanță cu această menire.

Educarea fetelor în majoritatea familiilor se axa pe preceptele morale care trebuiau să le călăuzească întreaga existență și la însușirea unor practici și comportamente care urmau a le fi folositoare în gospodărie și în societate: *„pe timpul copilăriei mele, fetele căpătau numai atâta (învățătură) cât le trebuia pentru economia casnică”*³. Această educație se practică în toate categoriile sociale, chiar și la cele care au posibilități materiale de a-și întreține fiicele la școală, fapt care demonstrează că mare parte a societății românești este încă impermeabilă la noile curente care sprijină organizarea unei educații mai viabile pentru femei.

În linii mari educația pe care fetele o primeau în familie consta în însușirea unor comportamente de bun simț care să le fie utile în societate și în deprinderea cu activitățile casnice: *„În educația fetelor se dădea mare însemnătate preparatului mâncărilor, care se deprindea acasă, și cusutului de haine și de rufe. Acesta se învăța de la poloneze, niște fete bătrâne, venite din părțile polone ale împărăției austriece”*⁴. Educația fetelor era completată în familiile cu posibilități materiale pe cale privată, multe fete beneficiind de serviciile profesorilor pentru pian, franceză sau croitorie. La Brașov fetele studiau pianul cu profesorul Krummel iar franceza la institutul Vautier unde studiau fetele cu dare de mână din Brașov și din provincie, precum și la profesorul Nico, la domnișoara Zay sau la doamna Bonnefoy⁵.

În familia burgheză și cea a intelectualilor din mediul rural se pune accentul pe însușirea unor deprinderi culturale care să le folosească fetelor în societate pentru că era de bonton ca o fată să vorbească fluent franceza, să aibă noțiuni de muzică sau de pictură sau să își formeze o cultură literară la modă.

Cu deosebire educația pe care fetele o primeau în familie este susținută în plan ideologic de scriitoare precum Laurenția Gribnicea sau Eleonora Slavici, care propagă în presă ideea că o femeie nu are nevoie de o educație prea complexă, susținând totodată idealul femeii casnice cu atribuții bine delimitate: creșterea copiilor, organizarea gospodăriei și lucrul manual; aceste tradiționaliste combat încălcarea graniței trasate între

¹ Vari Sandor, *Alice în oglindă sau repere pentru o imagologie a femeii în mediile urbane transilvănene de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în vol.: *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, Oradea- Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 1995-1996, p. 289.

² Livia Rebreanu-Hulea, *Familia Herdelea (Amintiri)*, Alba Iulia: Editura “Școalei Albei”, 1995., p. 53.

³ Cornelia Emilian, *Amintiri*, Iași: Tipografia Națională, 1886, p. 3.

⁴ Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată*, Cluj-Napoca: Dacia, 1977, p. 159.

⁵ *Ibidem*, p. 158.

spațiul public și cel privat de către unele dintre semenele lor, catalogând un asemenea comportament ca fiind cel puțin indezirabil și lipsit de feminitate: „nu e menirea femeii pe pământ de a visa o leafă fixă...sunt rezervate alte căi ce o pot face pe dânsa fericită și pe cei de aproape ei și societății”⁶. Prin tendințele generale femeii îi este încă rezervat spațiul privat, educația ei fiind strâns legată de atribuțiile tradiționale care țineau de familie și de modelele care impuneau un comportament civilizat.

În contrapartidă la acest curent dominant apar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în strânsă legătură cu mișcarea de emancipare a femeii, o serie de idei noi care reclamă diversificarea și reorganizarea educației feminine pe principiul egalității intelectuale a femeilor cu bărbații: este combătută credința că femeile ar avea o capacitate intelectuală inferioară bărbaților și se susține ideea că femeia nu se poate afirma profesional datorită normelor sociale și tradițiilor încetățenite⁷. Femeii ar trebui să i se dea șansa de a-și completa cunoștințele pentru că „Creșterea femeii culminează într-aceea ca să se priceapă la lucrurile de casă, să fie mamă bună și să știe să-și crească copiii pre cât se poate de bine (...). Dară și femeia are aplicare, nutrește zel și voință față de studiere și are pre lângă toate acestea o minte sănătoasă, ea nu se poate valida”⁸.

Reuniunile de femei care se organizează în Transilvania după modelul celei brașovene, vor introduce în programele lor ideea necesității unei educații mai complexe pentru fete și vor sprijini înființarea de școli românești îndeosebi pentru fetele cu o stare materială precară, care să aibă în acest fel șansa de a învăța o meserie pornind de la ideea că „Femeia română a fost în toate timpurile soție bună, mamă de model, dar niciodată sfera ei de activitate nu se mărginește numai în cercul strâns al căsătoriei” (din programul Reuniunii Femeilor din Hunedoara)⁹. Reuniunea sălăjeană avea ca scop declarat „înaintarea învățământului popular și a industriei de casă cu deosebită privire la sexul femeiesc din comitatul Sălajului”¹⁰.

Este susținută înființarea de școli medii pentru fete în care să se studieze pedagogia, economia, bucătăria, contabilitatea și lucrul de mână, astfel încât „și o fată orfană, absolvind o nouă școală, poate fi croitoreasă, casieră, învățătoare econoamă și o mamă bună”¹¹. Observăm că toate aceste doleanțe nu anulează rolul de mamă și soție al femeii. Aceasta trebuie să îmbine cele două dimensiuni astfel încât să fie utilă atât familiei cât și societății și ei însăși. Pentru aceasta însă e nevoie ca societatea să ofere posibilitatea accederii la o nouă formă de educație care să asigure femeii o mai mare independență economică și socială.

Rezultatul tuturor acestor dispute a fost înființarea de școli pentru fete în mai toate orașele mari din Transilvania: Școala civilă de fete cu internat a Astei la Sibiu (școală superioară), școlile de fete de la Arad, Blaj, Brașov, Șimleu, Abrud; după 1900 Reuniunea din Sibiu reușește să pună bazele unei Școli pentru economie și industrie de casă unde elevele erau deprinse cu bucătăria și croitoria, cu noțiunile primare de contabilitate; secțiunea industrială asigura cursuri de cusut, croit, împletit, tors și țesut. La Brașov Reuniunea Femeilor reușește să organizeze o școală de menaj care furniza o educație asemănătoare cu școala din Sibiu¹².

Majoritatea școlilor pentru fete aveau doar câteva clase primare sau aveau un profil mediu și foarte puține aveau profil de liceu; spre exemplu, la Brașov școlile pentru fete nu aveau la început decât 4 apoi 5 clase primare, iar multe românce învățau la școlile săsești care aveau șase clase; în aceste condiții, prima fată din Brașov care a absolvit liceul și a susținut bacalaureatul a fost Lia Dima în anul 1909. În lipsa altor variante româncele apelau la învățământul în limba maghiară sau germană; la Cluj existau Școala superioară de stat pentru fete, Școala Marianum și un gimnaziu; aceste școli aveau fie un număr limitat de locuri fie aveau taxe foarte mari pe care nu și le puteau permite decât familiile burgheze sau cele nobiliare¹³. Pentru românce accesul în aceste școli era așadar îngreunat din motive economice, știut fiind faptul că în segmentul etnic românesc aceste clase erau mai puțin dezvoltate.

Pentru familiile care aveau posibilități materiale și doreau să asigure o educație mai bună fiicelor lor exista și soluția unor studii în străinătate, la pensioane și școli din Austria, Germania sau România, un exemplu

⁶ Activitatea. Foaiă politică, economică, socială și literară, Orăștie, 1901, nr. 41.

⁷ Familia: Foia enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni, Oradea, 1870, nr. 6.

⁸ Dreptatea, Timișoara, 1897, nr. 29.

⁹ Elena Pop Hossu Longin, *Amintiri (1880-1930)*, Cluj-Napoca: Tipografia P. Barițiu, 1932, p. 17.

¹⁰ *Ibidem*, p. 7.

¹¹ Biserica și școala. Foia bisericească, scolastică, literară și economică, Arad, 1883, nr. 44.

¹² Simona Stiger, *Organizații feministe românești din Transilvania (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*, Cluj-Napoca, 1998, p. 223.

¹³ *Istoria Clujului*, Cluj-Napoca, 1974, p. 345.

concludent în acest sens fiind oferit de Victoria Braniște, sora publicistului Valeriu Braniște, care în 1896 își începe studiile la București¹⁴

La sate situația era și mai gravă pentru că școlile erau foarte puține din lipsă de fonduri. Legile școlare ale guvernului maghiar erau impregnate de o politică clară de deznaționalizare și pentru a transforma școlile românești în școli comunale dependente de stat, cu predare în limba maghiară, au fost impuse o serie de cerințe de natură economică pe care fiecare școală trebuia să le îndeplinească. În aceste condiții numărul școlilor va scădea drastic deoarece comunitățile românești nu aveau starea materială necesară susținerii școlilor cu predare în limba română; astfel, dacă la 1865 existau 1625 de școli românești, la 1899 acestea vor atinge abia numărul de 2157. Dacă avem în vedere faptul că în acest interval societatea a cunoscut o importantă evoluție economică, demografică și culturală, ne dăm seama de starea deplorabilă în care se afla învățământul românesc¹⁵. Cu atât mai puțin se pune problema organizării unor școli pentru fete, mai ales că mentalitatea tradițională, o demonstrează frecvența redusă la cursuri, era foarte refractară chiar și la educația băieților.

În linii mari însă viziunea asupra ceea ce trebuia să însemne educația femeii se modifică și chiar dacă există o atitudine mai rezervată față de curentele care susțin emanciparea intelectuală a femeii, remarcăm că necesitățile economice îndeosebi vor impulsiona dezvoltarea învățământului pentru fete în Transilvania. Modelele tradiționale de educație se vor perpetua până în secolul XX această situație fiind un indicator pentru faptul că societatea românească manifestă anumite reticente în legătură cu emanciparea intelectuală a femeii.

Secolul XIX a însemnat pentru spațiul transilvănean și o reorganizare profesională, prin formarea unei burghezii tot mai puternice ca urmare a procesului de industrializare și a influenței pe care acest proces o are asupra relațiilor economice în general. Burghezia cunoștea o ierarhizare internă, cel mai bine reprezentată fiind burghezia mică formată din profesori, preoți, meșteșugari, mici întreprinzători sau chiar o parte a țăranimii care adoptă un model economic burghez. Burghezia mijlocie cuprindea elita intelectuală formată din medici, avocați și preoți precum și proprietari de pământ; proprietarii băncilor, a marilor ateliere meșteșugărești sau a fabricilor precum și marii proprietari funciari cu moșii de peste două-trei mii de iugăre, formau pătura restrânsă a burgheziei mari. Caracteristică secolului al XIX-lea este stratificarea social-economică și diversitatea mediilor profesionale¹⁶.

Cel mai important nucleu al tinerei burghezii române se formează la Brașov dar activitatea dinamică a burgheziei industriale și comerciale a determinat și un proces corespunzător de dezvoltare a celorlalte orașe: Sibiu, Cluj, Târgu-Mureș, Bistrița, Sighișoara, Mediaș, Alba-Iulia, Orăștie, Odorhei, contribuind la extinderea lor teritorială și a funcțiilor urbanistice¹⁷. Această burghezie care se formează va atrage în activitatea economică industrială și comercială elemente ale țăranimii care se constituie într-o categorie socială distinctă, cea a muncitorimii; muncitorii provin în marea lor majoritate din mediul rural fiind constrânși de realitățile economice ale satului să se îndrepte spre oraș, unde se transformă în forță de muncă ieftină pentru întreprinzători. Migrarea internă dinspre mediul rural înspre cel urban implică și familiile acestor muncitori; din necesități de asigurare a traiului zilnic familiile de muncitori vor dezvolta un nou model: al femeii muncitoare. De asemenea „înlocuirea muncii manuale cu munca mașinilor [...] a creat și la noi condițiile absolut necesare pentru antrenarea femeii în viața socială”¹⁸.

Un fenomen care se generalizează este tratamentul diferențiat și discriminatoriu aplicat muncii femeii: femeile erau angajate cu precădere în acele ramuri în care bărbații refuzau să lucreze iar munca femeii continua să fie considerată inferioară. Pentru întreprinzători angajarea femeilor și a copiilor era o adevărată afacere pentru că, spre deosebire de munca bărbaților, munca femeilor era mult mai slab retribuită iar programul zilnic depășea în medie 14 ore; de repaus duminical nici nu putea fi vorba chiar dacă statul va introduce măsuri legislative în acest sens cum ar fi Legea repausului duminical, din 1891¹⁹. Per total nivelul de trai al muncitorimii era foarte

¹⁴ Valeriu Braniște, *Correspondență, 1879-1895*, Cluj-Napoca: Dacia, 1985, vol. II, p. 49.

¹⁵ *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca: Dacia, 1994, p. 7-12.

¹⁶ Vasile Dobrescu, *Elita intelectuală românească în lumea satului transilvan (1867-1918)*, Târgu-Mureș: Editura Universității „Petru Maior”, 1996, p. 29.

¹⁷ Ioan Chiorean, Szabo Nicolae, *Aspecte privind structurile profesionale și statusul social al intelectualității din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol.: *De la Umanism la Iluminism*, Târgu-Mureș: Editura „Mica Doris”, p. 167.

¹⁸ Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838-1929)*, Iași: Polirom, 2002, p. 12.

¹⁹ *Istoria Clujului...*, p. 324.

scăzut și condițiile de lucru, în ciuda unei legislații care avea rolul de a le ameliora, rămăneau la fel de vitrege; se constată și existența unor diferențieri regionale, salariile muncitorilor din Transilvania fiind mult mai mici decât cele ale muncitorilor din Ungaria.

Ramurile predilecte în care se apela la munca femeii erau industria textilă, de îmbrăcăminte, alimentară, a hârtiei și a tutunului. În aceste ramuri numărul femeilor îl întrecea pe cel al bărbaților. Munca feminină înregistrează un procent relativ ridicat în ansamblul populației active pentru că exista un număr mare de femei care lucrau la domiciliu pentru patronii micilor stabilimente industriale precum și femei care acceptau munci pentru care nu erau calificate, munci refuzate de bărbați, fiind plătite foarte prost și desfășurându-și activitatea în condiții foarte grele.²⁰

O altă categorie de femei care își câștigau singure existența sunt servitoarele. Acestea nu se încadrează într-o categorie socială nou formată însă fac parte din rândul femeilor care părăsesc spațiul privat pentru a-și asigura mijloacele de existență. Servitoarele proveneau atât din rândul populației urbane aflată în plină dezvoltare cât și din mediul rural. Angajările se făceau pe un an întreg iar leaful era de 20 de florini pe an și o pereche de cizme, cazarea și masa fiind asigurate de familia angajatoare²¹. În general servitoarele erau necăsătorite, munca pe care o prestau fiind printre altele și un fel de pregătire în vederea întreținerii gospodăriei proprii; din punct de vedere moral existau în sânul acestei clase profesionale practici pe care normele sociale și morale le combăteau, dar care făceau deliciul unui observator atent: Sextil Pușcariu remarcă preferința servitoarelor pentru „cătane” și viceversa, în zilele de duminică locurile de plimbare fiind înțesate de asemenea cupluri²². Familiile care își permiteau să angajeze o servitoare aparțineau burgheziei în general, intelectualității sătești care apela la serviciile unei femei din comunitate, și chiar țăranimii mai înstărite care își permitea să apeleze la asemenea servicii. Spre deosebire de muncitoare traiul servitoarelor era considerabil mai ușor natura muncii prestate fiind familiară și abordabilă.

Pentru a satisface nevoile alimentare ale orașelor se practică pe scară largă un comerț agricol care implică în mod deosebit munca femeii. Atât în obținerea produselor agricole cât și în comercializarea lor precepuța joacă un rol deosebit; produsele comercializate cu predilecție sunt legumele, fructele și lactatele care sunt aduse în fiecare dimineață din zonele din jurul orașelor; comportamentul acestor femei, dictat de exigențele eficienței comerciale, a creat un model hazliu în literatura vremii: „*Pe cât erau de amabile când te apropiai de mesele lor, pe atât deveneau de agresive când le găseai marfa rea*”²³. Alte femei implicate în comerț activau în afacerile de familie care puteau să fie magazine sau mici localuri publice. Valeriu Braniște, aflat la Timișoara pentru un proces în care era implicat, este plăcut impresionat de vânzătoarea de la cofetăria Fritz, „*o fetișcană tinerică și frumușică foc – cam de 16-18 ani – care servea oaspeții și pe care o păzea cofetarul ca pe ochii din cap. Dar și avea ce păzi, căci era asediată și anturată de „gentrymea” timișoreană, bătrâni și tineri care cu ceasurile stăteau pe la taraba cofetăriei, și sucind la mustețe căutau să prindă câte o privire, câte un zâmbet, câte o vorbă de la frumoasa cofetăriei*”²⁴.

Dacă aceste ocupații care țineau de comerț nu sunt niște noutăți pentru societatea celei de-a doua jumătăți a secolului, există în schimb profesii care abia acum încep să fie acaparate de femei; învățământul asigură o oportunitate importantă de construire a unei cariere pentru o femeie; tot mai multe femei aleg cariera didactică pe care o exercită în școlile și clasele special constituite pentru fete. Există și femei care reușesc să pătrundă în sistemul bancar și de credit, în transporturi și alte servicii publice însă în număr mult mai redus conform prejudecății că: „*femeile nu ar putea îndeplini decât munci inferioare*”; în general statutul profesional al femeii era mult inferior celui al bărbatului, și chiar dacă o femeie avea studii superioare, unele profesii cum ar fi cea de avocat, erau practic închise segmentului feminin²⁵.

Femeile care alegeau o carieră publică nu neglijau atribuțiile tradiționale care le erau rezervate ci adoptau modele care „*îmbinau muncile casnice cu idealurile feministe*”²⁶. Motivațiile care le determinau să contacteze

²⁰ Ștefănia Mihăilescu, *op. cit.*, p. 15.

²¹ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 116.

²² *Ibidem*, p. 116.

²³ *Ibidem*, p. 132.

²⁴ Valeriu Braniște, *Oameni, fapte, întâmplări*, Cluj-Napoca: Dacia, 1980, p. 114.

²⁵ Ștefănia Mihăilescu, *op. cit.*, p. 16-17.

²⁶ Simona Stiger, *op. cit.*, p. 39-40.

un loc de muncă în spațiul public sunt foarte diverse influențate fiind de factorul economic și de cel ideologic. Femeile care fac acest pas forțază de fapt limitele care sunt impuse de corpul social, limite incapabile să se modifice în ritmul în care o face societatea și realitățile ei. Prin această conduită se manifestă mișcarea de emancipare a femeilor din Transilvania, o mișcare cu niște deziderate mai modeste dar mult mai practice decât în alte țări ale lumii; consecința directă a asumării de către femei a unor noi roluri este câștigarea unei independențe economice și sociale fără precedent, proces care în secolul XX se va manifesta la un număr tot mai mare de femei.

O preocupare constantă a unei părți a segmentului feminin a fost viața culturală, un rol important în acest sens fiind asumat de reuniunile de femei în programele cărora era susținută emanciparea culturală a femeii în strânsă legătură cu rolul ei civilizator și cu mișcarea națională. Reuniunile de femei vor colabora în efortul lor de culturalizare cu alte asociații între care cea mai importantă era Astra. Colaborarea cu Astra este inițiată de reuniunea din Brașov, iar exemplul ei va fi preluat de reuniunile din Sibiu, Blaj, Hunedoara, Deva, Făgăraș, toate acestea desfășurându-și ulterior activitatea în despărțămintele Astrei prin expoziții de artă populară, spectacole de teatru, serbări câmpenești, etc²⁷. Reuniunile de femei organizează acțiuni comune și cu alte asociații culturale românești cum ar fi: Societatea pentru fond de teatru român, casine și societăți culturale ale tinerilor, societăți ale învățătorilor. Spre exemplu Casina Română din Blaj sub conducerea lui Augustin Bunea și Gavril Precup a hotărât ca toate manifestările culturale să fie organizate împreună cu Reuniunea Femeilor Române din Blaj și a lansat apelul ca „pe viitor să colaboreze mână în mână cu casina la promovarea vieții sociale din Blaj prin aranjarea de petreceri, teatre, serate și conveniri”²⁸. Prin aceste colaborări considerate dezirabile este de fapt recunoscută femeia în cultură, capacitatea acesteia de a participa la renașterea culturii naționale.

Manifestările culturale propriu-zise ale româncelor sunt în marea lor majoritate marcate de diletantism. Aceasta nu le împiedică însă să organizeze din ce în ce mai multe serate literare, reprezentații de teatru, concerte. Gazeta Transilvaniei prezintă cu multă mândrie la 11 februarie 1861 reprezentația de teatru a Societății de diletanți români care au ales o piesă a lui Vasile Alecsandri; critica a fost una favorabilă, piesa a fost jucată bine și spectacolul a fost unul reușit: „*Damele care reprezentau pe Galația și Zoiția fuseră din partea publicului onorate cu cunune înfrumusețate cu cordele naționale, iar tinerii care produceau pe Iorgu și Demian câte cu un pocal frumos cu cunună*”²⁹. Un exemplu relevant pentru preocuparea pentru teatru a femeii române este oferit de Ludovica Diugan care ca amatoare a reușit, prin reprezentațiile de teatru de la școala din Beclean, să impresioneze publicul ardelean care o compara cu Agatha Bârsescu³⁰.

Muzica era și ea în topul preocupărilor feminine fiind de altfel încetățenită ideea că educația muzicală este absolut indispensabilă unei doamne de societate. Adevărate concerte erau organizate în cadrul seratelor și sindrofiilor, în general femeile fiind cele care evoluau cu aceste ocazii. Instrumentul preferat era pianul și familiile care își permiteau plăteau lecții de pian pentru fiicele lor.

În efortul de culturalizare femeile se organizează în societăți de lectură care promovează pe de o parte o literatură națională iar pe de altă parte o literatură considerată utilă pentru femei și în același timp constructivă. Asemenea societăți avem la Lugoj, unde în 1865 e înființată Reuniunea de lectură românească lugojeană, sau la Turda, unde Emilia Rațiu înființează Societatea de lectură a femeilor române din Turda în anul 1880. Societatea beneficiază de o bibliotecă formată din 468 de volume de piese de teatru, nuvele, poezii, lucrări de istorie și lingvistică, diverse. Compoziția acestei biblioteci relevă interesul pentru o culturalizare masivă pentru că fondurile sunt formate din cărți care se adresează unui public mai larg și totodată mai modest din punct de vedere cultural³¹.

Presa românească salută activitatea acestor societăți de lectură: „*Societatea literară a Inimii Romane avu ieri ședința literară II. Solemnitatea n-a fost mai unică de cea dintâi. Damele noastre iar au înfrumusețat salonul cu ființa lor de față. Frumos lucru în adevăr când sexul cel frumos își arată sentimentele sale întru înaintarea junimii*” iar apoi: „*nu încetați doamnelor! Că de la voi atârână mai mult desfășurarea sâmburelui fericirii, ce*

²⁷ Ștefania Mihăilescu, *op. cit.*, p. 23.

²⁸ Simona Stiger, *op. cit.*, p. 246.

²⁹ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, 1861, nr. 12.

³⁰ Livia Rebreanu-Hulea, *op. cit.*, p. 33.

³¹ Simona Stiger, *op. cit.*, p. 253.

acum s-a semănat. Sprijinți deprinderile beletristice, ce se înființează în societatea aceasta, că beletristicitatea ornează literatura, ca diamantul inelului ce purtați pe frumoasele voastre degete pentru suvenir și credință, ce e mai prețios decât a prețui literatura, pe care e rezemată cultura poporului”³².

Româncele se implicau în viața culturală prin propriile creații remarcându-se în acest sens personalități precum: Emilia Rațiu – militantă socială, Maria Baiulescu – poetă, publicistă, traducătoare și președinta Reuniunii femeilor Române din Brașov, Lucia Minodora Cosma – solistă vocală și publicistă, Ana Victoria Lazăr – învățătoare și publicistă, Elena Pop Hossu Longin – publicistă și președintă a Reuniunii Femeilor Române din Comitatul Hunedoarei³³. Toate aceste femei excepționale se implică prin activitatea lor în procesul de culturalizare pe care îl promovează și crează o nouă dimensiune culturală, cea feminină, care se va impune treptat ca fiind viabilă în fața opiniei publice.

Româncele își vor asuma și lupta pentru emancipare națională dusă de soții lor, luptă care urmărea conservarea spiritului națiunii române, egalitatea între etnii, o mai bună reprezentare a națiunii române în structurile de conducere și nu în ultimul rând realizarea unității naționale românești suprastatate prin colaborările cu românii din celelalte provincii românești din Imperiu și din România. Există o legătură incontestabilă între cultura promovată de femei și idealul național fie și dacă ne referim doar la creațiile literare preferate de acestea, care sunt în cea mai mare parte creații ale unor autori români.

O caracteristică a mișcării „feministe” din Transilvania este faptul că toate discursurile și principiile pe care aceasta se constituie subordonează emanciparea femeii intereselor de dezvoltare culturală, socială și politică a națiunii române; spre exemplu se susține ideea unei educații diversificate pentru femei pentru ca acestea să aibă resursele necesare în educarea în spirit național a copiilor și în exercitarea rolului de mamă a națiunii.

După constituirea reuniunilor de femei mare parte a activităților feminine cu tentă națională sunt preluate de aceste organizații. Sentimentele naționale care le animă sunt puse în evidență în discursurile rostite cu diverse ocazii; spre exemplu, cu ocazia constituirii Reuniunii Femeilor Române din Sălaj, Elena Pop Hossu Longin saluta „Înfătoșarea atâtor dame din părți îndepărtate, pe timp de iarnă, dovadă că, femeile române sălăjene sunt pătrunse de chemarea lor sfântă și sublimă și nu cunosc sacrificii, nu ostenesc, când are trebuință națiunea de fiicele ei, ci au alergat, inspirate de zelul nobil, toate spre a pune piatra fundamentală la acel edificiu mareț”³⁴. În practică aceste reuniuni vor colecta fonduri pentru sprijinirea văduvelor și orfanilor luptătorilor în Revoluția de la 1848 și vor organiza diverse acțiuni cu tentă naționalistă. În timpul crizei orientale din 1877 Emilia Rațiu lansează apelul pentru sprijinirea românilor din țară, apel în urma căruia comitetele femeilor române din Transilvania se constituie în Societatea doamnelor române de la Sibiu, sub conducerea Iuditei Măcelariu; această societate se va distinge în acțiunile de colectare și trimitere spre Crucea Roșie din București a ajutoarelor materiale și a donațiilor, cu toată împotrivirea și controlul instituit de regimului dualist³⁵.

Mișcarea memorandistă este unul din punctele cheie ale luptei naționale. Ea a angrenat o mare parte a elitei românești și a avut drept scop popularizarea nedreptăților suferite de români sub stăpânirea maghiară. Emilia Rațiu a fost implicată activ în această mișcare realitate demonstrată de corespondența pe care o duce atât cu reprezentanții mișcării cât și cu simpli particulari care doreau să-și exprime regretul pentru arestarea lui Ion Rațiu sau pentru devastarea casei din Turda. Ea va avea un rol deosebit în popularizarea problemei românești în restul Europei prin corespondența intensă pe care o avea cu femei influente din Occident³⁶. Tot în perioada Memorandumului femeile române au înființat la Brașov un comitet politic secret în frunte cu Elena Baiulescu, al cărui scop principal era popularizarea problemei românești, motiv pentru care a fost organizată o activitate asiduă de propagandă atât în țară cât și în străinătate³⁷.

Toate aceste manifestări și interferențe feminine în viața politică națională demonstrează existența unui curent prin care femeile se autoimpun ca făcând parte din corpul național, motiv pentru care reclamă implicarea nemijlocită în problema națională și susțin lupta dusă de soții lor pe teren politic.

Dincolo de aceste manifestări care țin de viața economică, profesională sau națională, femeia va dezvolta și comportamente care o vor impune în societate. În secolul al XIX-lea societatea elegantă, educată, fină este

³² *Gazeta Transilvaniei*, 1853, nr. 62.

³³ *Personalități feminine*, Sibiu, 1975, p. 59.

³⁴ Elena Pop Hossu Longin, *op. cit.*, p. 7.

³⁵ Ștefania Mihăilescu, *op. cit.*, p. 22.

³⁶ *Personalități feminine...*, p. 7.

³⁷ Ștefania Mihăilescu, *op. cit.*, p. 24.

considerată acea "întunire de oameni pentru un scop oarecare. Aici societatea înseamnă o întunire de oameni spirituali și civilizați pentru a se instrui și amusa prin comunicarea ideilor și experiențelor lor, a simțămîntelor și dorințelor lor. Această societate e cea mai plăcută imagine a omului, și cea mai mare perfecțiune a stărei sociale"³⁸. Comportamentele pe care și le însușește din ce în ce mai mult lumea românească din mediul urban influențează și modificarea atitudinii față de timpul liber. Activitățile de relaxare se diversifică din ce în ce mai mult, societatea urbană impregnându-se treptat cu un aer occidental.

Clasele sociale care își asumă aceste noi comportamente sunt burghezia, intelectualitatea, elita care se formează în satele aflate în preajma unor centre urbane și o parte a muncitorimii aflată în proces de formare, care mai păstrează însă multe din manifestările tradiționale de timp liber. De la cele mai simple manifestări și până la cele mai compexe și organizate femeia este în centrul atenției, este un punct de referință pentru societatea masculină; spre exemplu, încă din copilărie băieții și fetele petreceau câte o duminică împreună, scopul fiind acela de a se obișni băieții "cu o conversație frumoasă, să-și însușească maniere civilizate, să se mai polească, lucruri care se pot face mai bine în societate cu sexul frumos. Era deci chestiune și de educație"³⁹. Este încetățenită în epocă ideea că în societate femeia este mult mai abilă decât bărbatul, datorită atât unui sentiment înnăscut în acest sens pe care femeia îl deține, cât și educației pe care mama o acordă fiicei; educația bărbatului în schimb, fiind axată în principal pe dimensiunea profesională, nu oferă acestuia cunoștințe suficiente în ceea ce înseamnă viața de societate și tocmai de aceea se consideră bărbatul trebuie să apeleze la cunoștințele feminine în domeniu⁴⁰.

Putem deduce că prin sensibilitatea ei specifică, femeia este de fapt cea care trasează normele de conduită în societate, ea stabilește care sunt comportamentele dezirabile și care sunt elementele de care societatea trebuie să se disperseze. Deși societatea rezervă femeii spațiul privat, se întrevede aici o încălcare subtilă a normelor sociale pentru că bărbatul are nevoie în viața socială de femeie; chiar dacă rolul femeii în viața de societate este perceput a fi unul decorativ, există în subsidiar germenul schimbării care va transforma raporturile și va modifica substanțial condiția femeii.

Există în epocă o mulțime de scrieri de bune maniere care conțin coduri de conduită în societate, atât pentru bărbați cât și pentru femei. Pentru a fi om de lume, un bărbat trebuie să posede următoarele calități: să aibă dorința și capacitatea de a plăcea, să aibă sensibilitate, imaginație și experiență, să fie inteligent și să fie atent la experiențele celorlalți, să fie politicos și bine crescut⁴¹. Politețea este o cerință esențială atât pentru bărbați cât și pentru femei, normele de politețe fiind foarte bine stabilite; acestea au în vedere formulele de adresare, gestică, orientarea față de interlocutor, abordarea conversației în sine; sunt interzise folosirea numelui propriu, atingerea interlocutorului pe umeri sau pe mâini, întreruperea interlocutorului în mijlocul frazei, polemicele de salon, expresiile vulgare sau populare, omul de lume fiind sfătuit să se poarte întotdeauna cu respect chiar și față de cei prost crescuți⁴². În relațiile pe care le stabilește în societate cu femeia, bărbatul trebuie să aibă tot timpul în vedere structura ei mentală pentru că femeia își manifestă mereu curiozitatea atât în legătură cu propria persoană cât și cu ceilalți membrii ai comunității, simte nevoia de a fi complimentată chiar dacă e conștientă că nu e o frumusețe răsărită, se simte flatată atunci când sunt laudate calitățile și averea logodnicului, soțului sau fiului, e o cochetă indiferent de vârstă și așteaptă respect din partea bărbatului⁴³.

Femeia pe de altă parte trebuie să adopte în societate un comportament plăcut, binevoitor, să fie spirituală și veselă, să știe nu numai să organizeze prânzuri, serate sau baluri, ci și să creeze o atmosferă plăcută și veselă, care să atragă și să relaxeze. La fel de atentă trebuia să fie femeia la modul cum se prezenta în societate, la conversație, la selectarea saloanelor, petrecerilor și teatrelor; preocupările femeilor trebuiau să fie legate de literatură, sport, muzică și teatru, pentru că "întreaga existență a femeii se reazămă pe o artă unică care este singura sa putere: arta de a plăcea"⁴⁴. Acestea sunt calitățile principale ale unei femei de lume. Ea se ocupă de organizarea timpului liber al familiei și organizează evenimente publice care implică societatea din care face parte.

³⁸ Adolphe Steinberg, *Adevăratul cod al manierelor elegante pentru tinerii de orice condițiune*, București: Editura Tipografiei Doru P. Cucu, 1890, p. 24.

³⁹ Iuliu Moisil, *Amintiri din viața de liceu*, Extras din *Arhiva Someșeană*, nr. 26, 1939, p. 21-22.

⁴⁰ Adolphe Steinberg, *op. cit.*, p. 3.

⁴¹ *Ibidem*, p. 24.

⁴² *Codulu...*, p. 17-19.

⁴³ *Idem*, p. 40-41.

⁴⁴ Marie de Saverny, *Femeia în casă și în societate*, Craiova: Lito-Tipografia Națională Ralian Samitca, 1883 p. 67.

În societatea urbană transilvăneană a secolului XIX timpul liber putea fi petrecut în diverse forme, de la plimbări, vizite sau întâlniri restrânse, la baluri, petreceri, activități culturale cum ar fi teatrul sau chiar excursii în străinătate. În Brașov de exemplu, acolo unde exista o puternică elită românească, existau unele locuri de plimbare care facilitau întâlnirile între cunoscuți. Așa era de exemplu brâul din jurul Cetății la dreapta și la stânga Porții Vămii fiind amenajat în 1885 un parc, iar la stânga era promenada care servea ca loc de plimbare pentru cucoane în fiecare după-amiază. În cursul săptămânii locul era înțesat de tineri, iar duminica era rezervată muncitoarelor și servitorimii⁴⁵. Un fel de Șosea era pe la 1885- 1886 drumul care ducea spre Târgul Grâului, locul în care brașovenii erau siguri că vor întâlni cunoscuți: *“Când o fată se logodea, cel dintâi lucru ce îl făcea era să iasă “la brațetă”, adică ținându-se de brațul mirelui, pe Târgul Grâului. Această plimbare era pentru cei ce nu observau verigheta pe deget”*⁴⁶. Plimbarea era așadar atât o formă de relaxare cât și o formă de socializare cu restul comunității; dacă cineva avea interes să întâlnească o persoană și nu era apropiat de familia acesteia mergea la plimbare în locurile consacrate; această formă de socializare oferea printre altele posibilitatea unor întâlniri amoroase care stăteau la baza formării cuplurilor, aceasta în condițiile în care bărbații și femeile aveau spații diferite de manevră: *“Domnii erau la casină sau la plimbare, iar nevestele lor se adunau când la una din ele, când la alta, spunându-și noutățile Brașovului și istorisind, cu reticețe semnificative, cancanurile cele mai interesante. La aceste sindrofii se servea cafea cu lapte și colac. Cafeaua era “tare” și fierbinte, laptele de bivoliță, cu caimac gros, iar colacul auriu și ușor ca o pană, desfăcându-se “lăspădăi- lăspădăi”*⁴⁷. Timpul liber ordinar era petrecut în medii diferite rezervate fie pentru bărbați, fie pentru femei; rareori aceste medii se intersectau.

În schimb timpul liber excepțional era petrecut împreună iar prin atribuțiile ei organizatorice, femeia își punea amprenta asupra acestuia. Manifestări care se încadrează în acest timp excepțional sunt: seratele, balurile, petrecerile câmpenești, etc. Seratele sunt organizate în mediile burgheze și intelectuale românești în scopul de a facilita întâlnirile între tineri: *“Noi, câțiva “domnișori”, aveam convenirile noastre foarte plăcute la două familii: Goldschmidt și Mihăilaș. Eram de obicei patru domnișoare și patru domișori, cari conveniam destul de des, duminica după amiază, și petreceam minunat prin conversații frumoase, jocuri de salon, dansuri la sunetele melodioase ale pianului, căci domnișoarele noastre erau toate excelente pianiste. Apoi luam o ujină: cafea și copturi (prăjituri), făcute de delicatele lor mânuțe. Natural că ne prezentam bine și curat îmbrăcați și după terminarea petrecerii însoțiam damicelele acasă”*⁴⁸. Tot ca un mijloc de contact social pot fi considerate serbările câmpenești. Pentru năsăudeni de exemplu, un bun prilej de organizare de petreceri câmpenești era data de 3/ 15 mai, o dată cu puternice semnificații naționale, motiv pentru care autoritățile maghiare au recurs pentru o perioadă la interzicerea oricăror manifestări legate de aceasta. În anul 1878 serbarea a fost organizată de elevii Gimnaziului superior român grăniceresc greco-catolic, și la ea au participat toți profesorii din Năsăud, precum și foarte mulți funcționari, preoți și învățători din comunele învecinate însoțiți de fiicele lor. Petrecerea organizată în pădurea „Dumbrava” din apropierea orașului a fost un succes, dansul și voia bună fiind completate de varietatea sortimentelor alimentare⁴⁹. Importantă pentru analiza noastră este această fuziune care se realiza între elita orășenească și cea de la sat pentru că această realitate demonstrează existența unor comportamente comune care integrează elita românească într-un proces de modernizare. Dincolo de această constatare se face din nou referire la relațiile între tineri, fiicele preoților și învățătorilor de la sate prezentând un real interes pentru elevii liceului din Năsăud; avem în față un model în care relațiile se propagă în interiorul unei clase sociale, care deși nu este uniformă, trece prin același proces de fundamentare a unor noi comportamente.

Contactele care se stabileau între tineri în acest fel erau de natură să dea naștere unor relații mai apropiate care se puteau finaliza chiar și cu o căsătorie: *„Cu Lenica, verișoara mea, am convenit în adolescență la petrecerile de vară, fie la cele din jurul Becleanului, cât și al Năsăudului. Am început să avem curtezani, să primim cărți poștale de la domișori de la aceste conveniri, ba chiar și pețitorii își făcură apariția, cerându-ne mâna, măcar prin aluzie scrisă. Ba ea a început să-și lucreze trusoul pentru căsătorie. Cei mai serioși și mai vrednici de atenție între acești tineri erau absolvenții de teologie, adică viitorii preoți. Lenica, după o vreme, s-a și măritat cu unul”*⁵⁰.

⁴⁵ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 155.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 111.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 117.

⁴⁸ Iuliu Moisil, *op. cit.*, p. 22.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 19- 21.

⁵⁰ Livia Rebreanu-Hulea, *op. cit.*, p. 53- 54.

Din viața de societate a românilor din Transilvania nu lipseau nici balurile, evenimente mondene care necesitau poate efortul organizatoric cel mai mare. Caracterul acestora diferea în funcție de scopurile în care erau organizate. Avem în acest sens balurile de caritate organizate de diverse organizații, inclusiv de cele de femei, balurile organizate cu ocazia unor sărbători sau evenimente, balurile mascate sau chiar balul mascat pe gheață organizat la Brașov unde funcționa un patinoar⁵¹.

Interesul pentru aceste forme de socializare poate fi tradus din numărul foarte mare de trimiteri care apar în presă sau în memoriile contemporanilor: „În 15 ianuarie (1857) se ținut și aici (Brașov) un bal elegant și foarte cercetat de notabilități în folosul public, adică: pentru „fondul nuzeului patriotic”(…). Un caracter solid, o virtute eminentă e aceea, care semnalizează astfel de distracții, așa, încât și statul cel mai delicat în misiunea sa de a lăți simțul virtuții și al moralității își poate ține de o strânsă datorie a lucra și a îndemna și la modalitățile acestea de a vena simțul public spre scopuri sfânte și binefăcătoare, chiar și atunci când vrea a se scutura pe un moment de griji și greutățile zilei și de a se arunca în brațele desfătării și ale distracțiunii”⁵². Revenind la femeie, aceasta era integrată atmosferei generale fie prin participarea directă la organizarea balului (cazul balurilor de caritate organizate de reuniunile de femei), fie prin rolul care îi era rezervat: gazdă, sărbătorită, regină a balului sau simplă participantă.

Pe lângă aceste forme de loisir există și excursiile în străinătate sau la băi, spectacole ambulante, teatrul, sportul, toate acestea implicând, într-o măsură mai mare sau mai mică, și o dimensiune feminină. Relevantă pentru analiza noastră este transformarea incipientă care se întrevăde în privința rolului femeii în societate; femeile forțează „granițele” prin promovarea unor comportamente sau atitudini acceptate ca atare.

În societatea transilvăneană a secolului al XIX-lea se derulează așadar un proces de modernizare care se manifestă la toate nivelele activității umane. Structura socială, economia, comportamentele și atitudinile, mentalitățile colective, toate suferă un proces de transformare, comun tuturor societăților europene. Influențele care vin din spațiul occidental sunt asumate în mai mare sau mai mică măsură în funcție de permeabilitatea sau imobilismul de care dau dovadă comunitățile în general și indivizii în particular. În general lumea rurală, care este mai refractară la nou, nu își asumă noile comportamente decât în foarte mică măsură. Lumea urbană, în diversitatea ei, este cea care va prelua din mers aceste comportamente pentru a se adapta normelor pe care relațiile promovate de tipul de societate capitalistă le vor impune.

În acest peisaj extrem de complex, românca din Transilvania va adopta parțial, în a doua jumătate a secolului, noile atitudini și comportamente. Spun parțial pentru că în lumea rurală femeia va continua să respecte normele tradiționale și își va menține statutul care îi era rezervat de secole întregi, statut care menținea femeia într-o stare de inferioritate față de bărbat și care o izola de spațiul public. Nu că în mediul urban această netă separare nu ar fi funcționat în continuare, dar aici apariția noii clase sociale a muncitorimii va obliga practic femeia să părăsească spațiul privat pentru a contribui la întreținerea familiei.

Contemporanii adoptă două atitudini fundamentale față de rolul pe care trebuia să îl îndeplinească femeia: de o parte se află tradiționaliștii care refuză să accepte implicarea femeii în spațiul public pe motiv că aceasta ar echivala cu pierderea feminității și marginalizarea rolurilor fundamentale de mamă și soție. Acest curent limita în continuare activitatea femeii la sfera casnică cu atribuții în întreținerea gospodăriei și în educația copiilor. Oponenții acestui curent, mișcarea de emancipare feminină dar și o serie de intelectuali progresiști, continuă să acorde importanța cuvenită rolurilor tradiționale dar în același timp reclamă și o emancipare a femeii de sub tutela bărbatului, emancipare care trebuia să înglobeze dimensiunea socială, economică, profesională, culturală, educativă și nu în ultimul rând națională. Femeia, spuneau aceștia, nu este prin nimic inferioară bărbatului și se află în această situație de inferioritate ca urmare a rigidității normelor sociale care o împiedică să se manifeste în viața publică.

În practică emanciparea femeii nu ține cont de nici una dintre aceste teorii. Depășirea pragului dintre public și privat nu este un proces unitar sau organizat ci este o atitudine individuală pe care și-o asumă fiecare femeie care are curajul necesar. Apartenența la o clasă socială superioară sau o anumită situație materială nu a implicat automat o emancipare mai rapidă așa cum nici proveniența din mediul rural nu a împiedicat anumite femei să-și ia destinul în propriile mâini.

⁵¹ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 154.

⁵² *Gazeta Transilvaniei*, 1857, nr. 5.

În general însă emanciparea femeii s-a realizat într-un mod subtil, manifestările feminine în sfera publică insinuându-se treptat, aproape pe nesimțite. În acest sens pot fi înțelese manifestările culturale, implicarea femeii în organizarea evenimentelor mondene, sporirea numărului de școli pentru fete, sau implicarea mișcării feministe în lupta națională. În ceea ce privește acest ultim punct e important de evidențiat faptul că mișcarea de emancipare a româncelor din Transilvania, care de altfel nu este una militantă după modelul mișcărilor din Occident, subordonează practic toate celelalte activități sau atitudini mișcării naționale: românca trebuie să beneficieze de o educație și de un statut care să îi permită să fie utilă cauzei naționale. Aportul femeilor în toate aceste domenii va fi din ce în ce mai substanțial până când nu va mai putea fi negată importanța femeii în procesul de dezvoltare a societății.

Dincolo de toate teoriile care încercau să reglementeze într-un sens sau altul statutul femeii, se impune realitatea: fie că sunt muncitoare, servitoare, învățătoare sau profesoare, fie că fac parte dintr-o mișcare cu tente feministe care susține dezvoltarea culturii române și emanciparea națională, există printre româncele din Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea o categorie care reușește să se impună în viața culturală, națională sau profesională publică, să forțeze în acest fel granița dintre public și privat. Chiar dacă în teorie se menține neta separație a publicului de privat precum și atribuirea fiecăruia dintre cele două sexe a unuia dintre aceste spații, în realitate procesul care va duce la modificările majore de statut al femeii în secolul XX are originile în aceste manifestări timide din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Imaginea “pieilor roșii” în Transilvania (secolul al XIX-lea și până la Primul Război Mondial)

Elena Andreea BOIA

Pentru secole de-a rândul indienii sau “pieile roșii” au fost un simbol central al Lumii Noi. Exotismul, natura distinctă a culturii și a civilizației lor, dar și lipsa unor mijloace de informare eficiente cu privire la populația băștinașă a Americii sunt câteva dintre aspectele care au facilitat vehicularea pe Vechiul Continent a unor clișee și stereotipii legate de fantastic, de extraordinar. Descriși, încă de timpuriu¹, ca un popor liber și inocent, adevărat neam de “copii ai naturii” ce posedau toate calitățile ființei umane, acești “nobili sălbatici” au ajuns să întruchieze, pe măsura amplificării diferendelor dintre coloniști și amerindieni, postura de barbari însetați de sânge, cu predispoziție spre crime, scalpări și jafuri. Astfel de proiecții imaginare s-au păstrat în mentalitatea multor europeni și pe parcursul secolului al XIX-lea. Au fost sprijinite, probabil, de relatările celor care au intrat în conflict direct cu aceste populații, de operele artiștilor care au redat pe pânză scene din istoria Vestului american – George Catlin (1796-1879)², Henry Farny (1847-1916)³, John Vanderlyn (1775-1852)⁴, John Mix Stanley (1814-1872)⁵, Asher B. Durand (1796-1886)⁶ etc. – sau de scrierile unor autori precum Chateaubriand, James Fenimore Cooper sau Karl May.

1. Primele informații privind populația amerindiană în Transilvania

În Transilvania primele informații privind populația băștinașă a Noului Continent au apărut încă din secolele 16-17 în lucrările cărturarilor Maximilian Transilvanus, Nicolae Olahul, Iacob Paleologul din Chios⁷

¹ Descrieri ale indienilor care trăiesc într-o “*Epocă de Aur a virtuții și a inocenței*” au apărut încă din secolul al XVI-lea în scrierile lui Peter Martyr. Două secole mai târziu, impactul acestora va atinge punctul culminant, influențând nu doar curțile europene, ci și pe filosofii iluminiști. Aceștia din urmă, au făcut comparație între ceea ce ei au înțeles a fi “mulțimea indienilor liberi” și statutul europenilor care trăiesc în lipsuri, subordonați unor variate forme de tiranie. Vezi Alvin M. Josephy. Jr, *The Indian Heritage of America*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1991, p. 35.

² George Catlin a pictat peste 450 de tablouri cu indieni dintre care amintim portretul “The White Cloud, Head chief of Iowas” (1845) sau pictura “Buffalo Chase, Mouth of the Yellowstone” (1832). Vezi Victor Coroianu, *Indienii nord-americani. Triburi. Șefi de trib. Tradiții și cultură*, ed. Gutinul, Baia Mare, 2003, p. 275.

³ Henry Farny a redat scene din viața indienilor folosindu-se de materialul etnografic adus din călătoriile pe care le-a făcut în zonele de Vest ale Americii. Și-a manifestat respectul pentru acest popor și cultura sa, pe care a încercat să îl surprindă în viața de zi cu zi. Amintim, cu precădere, tabloul “In the Foothills of the Rockies” realizat în anul 1898. *Idem*, *op.cit.*, p. 277.

⁴ John Vanderlyn a pictat, la Paris, tabloul “Uciderea Janei Mc. Crea”, la 25 de ani după întâmplarea în care tână englezoaică, angajată în armată ca soldat, a fost omorâtă și scalpată de către indieni. Tabloul ce înfățișa soarta tragică a Janei Mc. Crea, a ajuns, în cele din urmă, și în America unde a fost expus timp de mai multe decenii. *Idem*, *op.cit.*, p. 279.

⁵ În tabloul intitulat “Osage Scalp Dance”, Stanley redă imaginea dramatică a unui grup de indieni Osage, în costumele lor tradiționale, executând un dans înainte de a scalpa o tânără mamă cu un copil în brațe. *Ibidem*.

⁶ Asher B. Durand continuă aceeași linie a atacurilor indienilor asupra albilor soldate cu luarea în captivitate a unei mame și a copilului său. *Ibidem*.

⁷ În *Catechis Christiana* (1574), învățatul protestant de origine greacă – stabilit în Transilvania – face o descriere a modului de viață al populației din Mexic și, chiar mai mult, își exprimă propriile păreri prin intermediul unuia din eroii închipuiți ai narațiunii, Telephus, un indian ajuns la Cluj. Autorul combate sălbăcia colonizatorilor și relevă gradul de cultură și civilizație alins de popoarele indigene mai evolute din America Centrală. Paul Cernovodenu, Ioan Stanciu, *Imaginea Lumii Noi în Țările Române și primele lor contacte cu Statele Unite ale Americii până în 1859*, EA, București, 1977, p. 18.

sau Jan Amos Komensky. Desigur, cea mai mare parte a acestora nu sunt foarte detaliate și fac referire mai ales la indienii Americii de Sud și Centrale, la supunerea silnică a acestora prin acțiunile conchistadorilor spanioli și portughezi.

Date despre indienii Americii de Nord au fost tipărite doar spre sfârșitul secolului al XVII-lea, în *Ars heraldica...* (1695), scriere întocmită de către Ferenc Páriz Pápai. În lucrare erau consemnate câteva dintre obiceiurile amerindienilor din Virginia precum cele de turtire a nasului la copii, de perforare a buzei inferioare, de tatuare a corpului după anumite rituri, de pictare a membrelor sau de confecționare a vestimentației și a podoabelor ce urmau a fi purtate în cadrul ceremoniilor religioase⁹.

Volumul acestui tip de informații va crește, apoi, pe parcursul secolului al XVIII-lea și, mai cu seamă, în secolul următor, când materiale despre populația indigenă a Noului Continent au fost inserate în cuprinsul manualelor școlare și al unor enciclopedii, în paginile unor publicații periodice sau în lucrările tipărite în Europa, ce făceau parte acum din colecțiile unor biblioteci ardelene. Interesul pentru vechile civilizații precolumbiene se menține pe mai departe. Autorii prezintă în scrierile lor date despre nivelul de cultură atins de către acestea și, în general, acuză acțiunile colonizatorilor soldate cu distrugerea lor. Zaharia Boiu, de pildă, în a sa lucrare de geografie, întocmită pentru uzul școlilor primare greco-orientale, condamnă atât *“tirani’a și brutalitatea cea necreștinească și neomenească”*, cât și *“lăcomi’a”* europenilor care au cauzat moartea sau retragerea multor indigeni în zone mai greu accesibile ale continentului⁹. Cel mai probabil, considerente asemănătoare l-au determinat și pe Nicola Nicolau să includă o biografie a binecunoscutului apărător al indienilor, Bartolomé de Las Casas, în traducerea efectuată după lucrarea literatului francez Pierre Blanchard, *Plutarh Nou sau pe scurt scrierea vieților celor mai vestiți bărbați și muieri a toate neamurile...*, lucrare dedicată vieții celor mai ilustre personalități ale istoriei universale¹⁰.

Însă, treptat se impune conștiinței transilvănene un alt tip de indian, cel al supraviețuitorului izolat în pădurile seculare ale Americii de Nord, o personalitate puternică ce refuză cu orice preț să își abandoneze vechile credințe și obiceiuri. Un astfel de personaj alimenta gustul pentru senzațional, pentru faptele de excepție, a unei populații aflate în plin proces de modernizare. De cele mai multe ori, datele despre *“pieile roșii”* nu sunt foarte numeroase. Doar articolele din presă, din enciclopedii și din două-trei manuale școlare sunt ceva mai detaliate. Dar ajung a fi completate, în primul deceniu al secolului al XX-lea, de contactul nemijlocit cu cei *“100 de Indiani din America de Nord”*¹¹ ce întregeau trupa celebrului cercetaș american William Frederick Cody, poreclit Buffalo Bill, de cele câteva broșuri în care erau redată scene din viața de frontieră a Americii de Nord – *“Motav, Indianul ajuns în sclavie”*, *“Buffalo Bill cu Occidentul selbatic”*, *“Între Pieile roșii și Trădători”*, *“Ossidov, Indianul înfricoșat”*, *“Cel din urmă Sitting-Bull”*, *“Prisionierul Siuxilor”* și *“Buffalo Bill în codrul secular – istorioară din viața indienilor”* –, tipărite la librăria Ciurcu din Brașov în colecția cu titlul *“Biblioteca poporului”*¹², sau de lucrările despre indieni editate în germană și aflate pe rafturile unor biblioteci publice sau private. În notele sale memorialistice – *Brașovul de altădată* –, Sextil Pușcariu, de pildă, mărturisea faptul că, pe vremea când era elev la liceu, a lecturat în această limbă numeroase scrieri despre populația indigenă a Statelor Unite și, chiar mai mult, că a tradus în română un volum întreg, *Pasărea preeriilor*¹³. Coroborate, toate aceste categorii de informații au ajutat în mod sigur la cristalizarea unui portret cât mai complet al indianului nord-american. Atenția era îndreptată cel mai adesea spre trăsăturile fizice, temperamentul, caracteristicile vieții, credințele și obiceiurile acestei populații atât de exotice.

⁹ *Idem*, p. 25.

⁹ Zaharia Boiu, *Elemente de geografia pentru scolele populare române greco-orientale*, Tipografia Arhidiecesană, Sibiu, 1869, p. 258.

¹⁰ Paul Cernovodenu, Ioan Stanciu, *op. cit.*, p. 54.

¹¹ Cel puțin, așa se specifica pe unul din afișele ce anunța spectacolul trupei americane și care a fost inserat în paginile publicitare ale publicațiilor periodice românești din Transilvania.

¹² Din *“Biblioteca poporului”*. Editura Librăriei Ciurcu, Brașov. Vezi coperta broșurii *Buffalo Bill în codrul secular. Istorioară din viața indienilor*, ed. Lib. Ciurcu, Brașov, 190?. Lista acestor narațiuni a fost tipărită și în *“Calendarul nou pe anulu 1903”*, publicat tot la Brașov.

¹³ Volumul *Pasărea preeriilor* urma a fi editat de către librarul Haiman, la București. Acesta din urmă, însă, a dat faliment, iar lucrarea a rămas în manuscris. Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată*, ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 257.

2. Indieni "veritabili" în Transilvania

Așa cum deja am precizat, în vara anului 1906, trupa binecunoscutului vânător de bizoni, Buffalo Bill, a organizat mai multe spectacole în localități importante ale Transilvaniei – Timișoara (9 iul.), Arad (10-11 iul.), Alba-Iulia (12 iul.), Sibiu (13 iul.), Brașov (14-15 iul.), Sighișoara (16 iul.), Cluj (18-19 iul.), Târgu-Mureș (20 iul.) și Oradea (21 iul.). Seria acestora făcea parte dintr-un lung turneu cunoscut sub numele "Buffalo Bill Wild West" – prin America și Europa – și inițiat de către William F. Cody¹⁴ în anul 1883. Erau prezentate mai multe scene din viața pionierilor și a indienilor, "în timp de pace și de luptă", și erau reconstituite câteva dintre scenele bătăliei de la Little Big Horn (1876) – dusă împotriva triburilor Sioux și Cheyenne –, soldată cu înfrângerea și uciderea generalului american George Armstrong Custer (1839-1876). Totul culmina cu confruntarea directă dintre Buffalo Bill și Yellow Hand, în urma căreia căpetenia indiană își pierde viața. La sfârșitul acestei scene, William F. Cody ridică deasupra capului coroana de pene și smocul de păr al adversarului său¹⁵.

Spectacolele trupei americane s-au bucurat în Transilvania de o largă popularitate. "Vineri se dau cele două reprezentațiuni ale colonelului Cody, numit Buffalo Bill. Interesarea e mare în orașul nostru față de ele, și se prevede aglomerarea unui public imens de mare în scopul ca se vadă rarul spectacol", arăta extrem de încrezător unul din redactorii "Telegrafului român"¹⁶. De altfel, în afara caracterului lor exotic, acestea au avut parte și de o campanie publicitară pe măsură. Un agent de presă le preceda cu câteva zile pentru a pregăti sosirea lor în locurile stabilite. Erau plasate afișe publicitare de mari proporții în zonele cele mai aglomerate ale orașelor – 3 m înălțime și 10 m lungime –, dar și în paginile unor publicații periodice. Pe lângă toate acestea, presa aredeleană mai oferea cititorilor săi și informații despre dimensiunea impresionantă a trupei, formată din "800 de oameni și 500 de cai", sau cu referire la compoziția reprezentațiilor ce urmau a fi susținute. De regulă, numărul programelor varia în funcție de mărimea și de importanța localităților – patru reprezentații la Cluj și Brașov, trei la Arad, două la Sibiu etc.. Toate, însă, au înregistrat audiențe record pentru acele vremuri. "A fost lume multă, atât eri după amiază, cât și sera"¹⁷, "Sibiul a avut o zi de adevărată fierbere"¹⁸ sau "...au luat parte vre-o 25.000 persoane"¹⁹ erau doar câteva dintre comentariile redactorilor unor ziare din Arad, Sibiu și Brașov.

Deși programul era destul de variat, reprezentarea Vestului Sălbatic american a fost aspectul care i-a impresionat cel mai mult pe locuitorii provinciei intracarpatică. Avea un caracter exotic, dar și o puternică notă educativă. Constituia o lecție vie de istorie pe care aceștia o așteptau cu mare nerăbdare. Numerele care au compus spectacolul "nu ni-au impus atât prin prestațiuni artistice, pe cari le oferă în ziua de azi reprezentațiile unui circ modern..., ci prin reprezentațiunile în massă ale diferitelor seminții americane, cari ni-au oferit așa-dicend o bucată din viața popoarelor din continentul american"²⁰, avea să mărturisească redactorul unui cotidian brașovean. Cei o sută de indieni "veritabili", "căpetenii... cu nevestele și cu copiii lor"²¹, au constituit, de altfel, marea atracție a spectacolelor. Unanim apreciate au fost aspectul lor fizic, portul, dar mai ales obiceiurile caracteristice sau după cum nota, extrem de entuziasmat, unul din spectatori "...neîntrecuta măiestrie în călărit a indienilor în pielea goală și fără șă, cari părea lipiți de spatele cailor repezi ca săgeata"²². Aceleași aspecte a fost subliniate, mai apoi, și de către preotul Ioachim Triff, într-o condică ținută la biserica din satul Vârd, județul Sibiu. Alături de expoziția jubiliară de la București, turneul trupei americane a fost considerat de către paroh drept unul din faptele memorabile ale anului 1906. Impresia cea mai plăcută a lăsat-o, conform mărturisirii sale, "jocurile, călăritul, strigătul și portul"²³ pielor roșii.

¹⁴ William F. Cody s-a născut în anul 1846 în LeClaire, Iowa. A lucrat pe rând la căile ferate, într-o mină de aur, după care s-a înrolat în armată. În timpul Războiului Civil a luptat în campaniile duse împotriva indienilor Kiowa și Comanche. Numele de Buffalo Bill l-a primit datorită faptului că nimeni nu-l putea întrece în partidele organizate pentru vânătoarea de bizoni. În doar 17 luni a reușit să doboare peste 4000 de astfel de exemplare. A fost rechemat în armată în anul 1876 și, în urma unei lupte, a reușit să-l doboare pe Yellow Hand, căpetenia indienilor Cheyenne. Din această aventură a făcut, mai apoi, un scenariu pentru spectacolele sale.

¹⁵ Adrian-Silvan Ionescu, *Turneul lui Buffalo Bill în Principate*, în "Revista româno-americană", nr. 2, 1999, p. 42.

¹⁶ "Telegraful român", nr. 70, 29 iunie-12 iulie 1906, p. 3.

¹⁷ "Tribuna poporului", Arad, nr. 123, 29 iunie-12 iulie 1906, p. 6.

¹⁸ "Telegraful român", nr. 72, 4-17 iulie 1906, p. 3.

¹⁹ "Gazeta Transilvaniei", nr. 147, 5-18 iulie 1906, p. 3.

²⁰ *Buffalo Bill, Idem*, nr. 147, 5-18 iulie 1906, p. 3.

²¹ "Tribuna poporului", nr. 115, 17-30 iunie 1906, p. 7.

²² "Telegraful român", nr. 72, 4-17 iulie 1906, p. 3.

²³ Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 47.

3. Reprezentări ale băștinașilor din America de Nord

Unul din cele mai răspândite clișee în legătură cu autohtonii nord-americani se referă la aspectul fizic. Talia, fizionomia, vestimentația, accesoriile etc., trăsături ale unor indieni remarcați, cu mici excepții, indirect au fost convertite în trăsături definitorii pentru întreaga rasă. „*Tipu corporalu alu indienilor din America Nordică e atât de asemenea încâtu cine a vedutu pe unul, a vedut pe toți...*” sunt cuvintele cu care debuta una din descrierile ce au fost tipărite în Foiletonul „Gazetei de Transilvania”²⁴. Statura „înaltă”, „robustă”, părul „lung și negru”, pielea „roșiatică”, fruntea „scundă și turtită”, oasele feței „proeminente” reprezentau câteva dintre atributele care alcătuiau portretul tipic al indianului nordic, întâlnit în mai toate analizele de acest gen²⁵.

Nici expunerile cu referire la îmbrăcăminte și accesorii nu variază foarte mult de la un autor la celălalt. Pieile de animale sau, pentru cei ce au acceptat oarecum să se „civilizeze”, veșmintele europene, însă, „*tăiate și întocnite după gustulu selbaticilor*”²⁶ sunt obiecte vestimentare considerate caracteristice. În ceea ce privește accesoriile, în marea lor majoritate ardelenii par a fi de acord cu afirmația potrivit căreia indienilor le place „*ornarea și împopoțarea*”²⁷. Pene, obiecte din aramă, dinți și cochilii de animale, dar și substanțe de diverse culori, căci „*vopsirea e o condițiune indispensabilă a ornamentului lor corporalu*”, cu toate au un rol bine determinat. Indianul, se arăta în „Gazeta Transilvaniei”, „*înfige în peru câteva pene, la brânci și fluierile picioareloru atârnă verige de aramă*”, iar în urechi poartă „*inelu de aramă, ce-lu împovorează cu dinți de animale și cochilii*”²⁸. Acestea erau, de altfel, și un indicator important al averii și al poziției pe care individul o deținea în cadrul tribului. Penele atașate la cap sau la spate, de pildă, constituiau un semn clar al superiorității ierarhice, iar tipăriturile ardeleni ofereau cititorilor lor și câteva imagini care să ilustreze cele afirmate.

Dincolo de aceste descriții care țin de aspectul exterior, mult mai bine par a fi conturate trăsăturile caracterologice ale „pieilor roșii”. Temperamentul „*melancolic-serios*”²⁹, calmul, capacitatea de a-și masca suferințele sau „*expresiunea liniștită a feței în toate împrejurările vieții*”³⁰, dar mai ales „*doru peste măsură după neatârnare*”³¹ sunt atribute ale indienilor bine punctate. Pasiunea pentru libertate și „*statornicia în suferirea durerilor*” constituie „*însușirile lor cele mai alese*”³², se exprima Ioan Rus în binecunoscutul său manual de geografie. Nu reprezintă, însă, singurele lor fapte „*vrednice de toată prețuirea*”, înregistrate de către autor. Respectul pentru „*cuvântul dat*”, ospitalitatea și discursurile „*pline de duh, de putere și de simțiri înalte*” ale unora dintre căpeteniile lor vin să completeze acest portret interior³³. Astfel de trăsături au fost remarcate și de către alți autori și inserate, apoi, în paginile unor lucrări întocmite în folosul instituțiilor școlare din Transilvania. Patricu Dragalina, spre exemplu, aducea la cunoștința cititorilor săi aspectele care trebuiesc admirate la acești „*flegmatici*” ai Noului Continent. Printre acestea figurau „*indiferentismul față de lumea esternă*”, „*rara abnegațiune, de a suferi chinuri și torturi înfricoșate*”, dar și „*măestria de a ascunde ori-ce injurie*”, ce-i drept, „*până la vr’o ocasiune binevenită*”³⁴.

O parte a caracteristicilor mai sus amintite erau susținute, apoi, cu ajutorul unor exemple concrete publicate în periodicele românești. Interesul locuitorilor din provincia intracarpatică se îndrepta asupra atitudinii pieilor roșii în fața unor decepții survenite pe plan sentimental. Calmul și înțelepciunea de care aceștia dădeau dovadă nu puteau decât să stârnească admirația cititorilor. Indienii, se arată într-un cotidian, „*nu cunosc dramele de amoru sângeroase, tragediile familiare îngrozitoare, sinuciderile din cauza nenorocitelor amoruri și uciderile provenite din gelosia*”³⁵. Indiferent că era vorba de un simplu refuz venit din partea vreunei fete, de adulter

²⁴ *Indianii Statelor Unite*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 72, 30 martie-11 aprilie 1891, p. 1.

²⁵ Patriciu Dragalina, *Geografie pentru institutele pedagogice și școlare secundare*, Ed. Autorului, Caransebeș, 1892, p. 89. Darius Ion, *Geografia patriei și elemente de geografie universală*, Brașov, 1896, p. 79. Constantin Diaconovici, *Enciclopedia română*, vol. I, ed. W. Krafft, Sibiu, 1898, p. 142. *Indianii Statelor Unite*, loc. sus cit..

²⁶ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 67, 5 septembrie-24 august 1878, p. 4.

²⁷ *Idem*, nr. 72, 30 martie-11 aprilie 1891, p. 1.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ C. Diaconovici, op. cit., p. 142.

³⁰ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 72, 30 martie-11 aprilie 1891, p. 2.

³¹ *Dragostea și căsătoria Indianilor din America-nordică*, *Idem*, nr. 57, 11-23 martie 1890, p. 1.

³² Ioan Rus, *Icoana Pământului*, vol. III, Tip. Seminarului, Brașov, 1842, p. 239.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Patriciu Drăgălina, op. cit., p. 89.

³⁵ *Dragostea și căsătoria Indianilor...*, loc. sus cit., p. 2.

sau de părăsire a domiciliului conjugal, în cazul în care cei doi erau căsătoriți, rezolvarea diferendului se făcea de regulă pe cale amiabilă³⁶, iar tensiunile erau lăsate pe seama acelor care, după cum arăta un redactor, “se împărtășesc de binefacerea culturii și ale civilizației”³⁷.

Totuși, alături de acest tablou al indianului înțelept, temperat, ospitalier și independent s-a conturat și o altă imagine, aceea a războinicului neînfricat, răzbunător și crud în raporturile cu dușmanii, fie aceștia europeni sau chiar indieni proveniți din triburi adverse. Indianul ca luptător “e temeraru până la extremu. Atacă grozavu, se luptă până la moarte”, iar “decă e strânitoratu, nu dă, dar nici nu primește grația”, se arăta în unul din numerele “Gazetei de Transilvania”³⁸. A ajunge în mâinile acestora echivala cu “a ajunge în mâinile morții”³⁹. Și nu era vorba de orice tip de moarte, ci una cruntă, extrem de dureroasă⁴⁰. Îndepărtarea porțiunilor acoperite de păr ale corpului, cu precădere, a scalpului, constituia o practică destul de obișnuită în astfel de împrejurări, și reprezenta, conform unor autori, cea mai “fierbinte” dorință a acestei populații. Totul părea să țină de o credință a indigenilor nord-americani, conform căreia omul scalpat sau spânzurat nu avea nici o șansă să ajungă “în fericitele teritorii de venatu”⁴¹. Indianul se luptă “bucuros” cu un european a cărui păr este ceva mai des, sublinia un cotidian brașovean, iar dacă îl învinge “îi belesce nu numai pelea de pe căpățână, der și cea de subsuori”⁴². Nici față de semenii lor “pieile roșii” nu manifestau mai multă compasiune. “În chinuri grozave” erau uciși membrii unor triburi adverse, și mai ales căpeteniile acestora care sfârșeau prin a fi arse de vii. Date, dar și o imagine în care este înfățișată soarta tragică a unui astfel de personaj sunt redată în săptămânalul sibian “Foaia poporului”⁴³. În sfârșit, informațiile despre soldați “măcelăriți”⁴⁴, cadavre mutilate “în modu oribilu”⁴⁵ sau familii eliminate⁴⁶ nu au făcut decât să întărească convingerea unora în caracterul violent și inuman al băștinașilor din America nordică.

Pe de altă parte, tot la conturarea acestei imagini, a indianului “sălbatic” și “crud”, și-au adus aportul și câteva din obiceiurile lor extrem de sângeroase. Practica de a se auto-mutila în anumite cazuri, cu precădere, la pierderea unei ființe dragi a fost semnalată în Transilvania încă din anul 1837. Era o modalitate de exprimare sau, mai bine zis, de “răzbunare” a durerii întâlnită de obicei la femei. În America de Nord “își taie muna câte un deget de câte ori își pierde câte un prunc” și în acest mod “câte una își slutește mai toată mâna”, arăta “Foaia Duminicii”⁴⁷. Obiceiul era la fel de crunt și în cazul pierderii soțului, a unei rude sau a vreunui amic. Cuțite înfipite în mâini, frunți “zdrențuite”⁴⁸ sau degete tăiate și aruncate în groapa defunctului⁴⁹ sunt doar câteva dintre aspectele care au venit să întregască acest tablou destul de înspăimântător.

În sfârșit, alături de aceste proiecții imaginare, mai putem identifica și câteva reprezentări ale indienilor ca victime a abuzurilor comise de către imigranții europeni. La sfârșitul narațiunii *Buffalo Bill în codrul secular — istorioră din viața indienilor*, spre exemplu, amintind de luptele dintre pieile roșii și trupele americane, în urma cărora și-a pierdut viața însuși Sitting Bull (1890), aceștia din urmă sunt acuzați pentru cruzimea arătată față de băștinași prin uciderea “mai ales” a copiilor și a femeilor, ființe “lipsite de aperlă”⁵⁰. În același timp, o publicație sibiană își informa cititorii despre “judecata aspră” a unui indian, împușcat și spânzurat de către

³⁶ În cazul unui adulter, arăta “Gazeta Transilvaiei”, soțul “nu face atâta ceremonie, nu-și smulge perul, nu face se curgă sânge și nu se dueleză pe moarte, pe viață”. Își conduce doar soția la casa amantului care, la rândul său, e obligat să-i plătească acestuia o despăgubire. *Idem*, p. 3.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Indianii Statelor Unite, loc. sus cit.*, p. 2.

³⁹ *Între Indieni*, în “Gazeta Transilvaiei”, nr. 1, 1-13 ianuarie 1891, p. 1.

⁴⁰ Ioan Rus, *op. cit.*, p. 239. Constantin Diaconovici, *op. cit.*, p. 144. Sandor Marki, *Geografie pentru școlile civile și superioare de fete*, Sibiu, Tipogr. Archidieceșană, 1899, p. 170. *O aventură cu Indiani*, în “Gazeta Transilvaiei”, nr. 244, 30 octombrie-11 noiembrie 1886, p. 3.

⁴¹ *Indianii Statelor Unite, loc. sus cit.*, p. 3.

⁴² *Idem*, p. 2.

⁴³ *Ars pe rug. Moartea groaznică a unui șef de Indiani*, în “Foaia poporului”, nr. 27, 1-14 iulie 1907, p. 345.

⁴⁴ *Între Indieni, loc. sus cit.*, p. 2.

⁴⁵ *O aventură cu Indiani, loc. sus cit.*

⁴⁶ *Resbunarea unui căpitan de Indieni*, în “Foaia Poporului”, nr. 26, 27 iunie-8 iulie 1910, p. 6.

⁴⁷ *Obiceiurile Indianilor din America*, în “Foaia Duminicii”, nr. 2, 10-iulie 1837, p. 15.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *O înmormântare la Indieni*, în “Gazeta Transilvaiei”, nr. 287, 23 decembrie 1890, p. 6.

⁵⁰ *Buffalo Bill în codrul secular. Istorioară din...*, p. 30.

fermieri pentru că a furat câțiva cai⁵¹. Șase ani mai târziu avea să apară un alt articol în care “noi veniți” pe continentul american erau prezentați într-o lumină mai puțin favorabilă. Redactorul acestuia îi învinuia de faptul că ar fi contaminat cu “*bacilii versatului*” prizonierii de război, pe care i-au eliberat, în cele din urmă, pentru a răspândi virusul și la ceilalți membrii ai tribului. Acuzele sale nu se opresc, însă, aici, iar “*lăcomia*” locuitorilor de pe Vechiul Continent este scoasă din nou în evidență. De această dată, autorul accentuează scăderea continuă a teritoriilor din rezervații, generată de ridicarea prețului la aceste pământuri⁵².

Dacă cele expuse în rândurile de mai sus ne evidențiază, mai ales, un portret al indianului ca bărbat, mult mai puțin reliefate sunt trăsăturile femeilor lor. De regulă, acestea se reduc la câteva observații întocmite fie pe marginea unor obiceiuri, fie în problema statutului pe care ele îl dețin în interiorul unui trib. Femeia ca “sclavă”, îngreunată cu toate treburile gospodărești, total desconsiderată și ignorată în societatea bărbaților, însă apreciată și stimată de către soț, este ipostaza cel mai des întâlnită în relatările de acest gen. “*Femeia bună*”, arată “*Gazeta Transilvaniei*”, “*e mândră dacă poate scuti pe bărbatul său de la ori ce lucru*”. Ea este aceea care “*ii ferbe mâncarea, îi cose hainele, preparează peile, uscă carnea de nutreț, păzește și înșelează calul*” și, deși nu are “*nici un amestec în afacerile tribului, și nu îi e ertat a intra în cortul bărbaților, în care se sfătuiesc*” deține o mare influență asupra soților, căci “*mai toate se întimplă după voia lor*”⁵³.

“Valoarea” unei femei consta în numărul de copii la care ea dădea naștere. Era unul din aspectele care îi asigurau în mod sigur “*cinstea*”⁵⁴ și considerația soțului. Lipsa sau numărul mic al acestora îi putea aduce, în schimb, disprețul întregii seminții și, implicit, a partenerului care se vedea nevoit să recurgă, în cele din urmă, la poligamie. De altfel, exemplele de acest tip sunt destul de numeroase la băștinașii nord-americani. Obligate să muncească încă din copilărie, multe femei ajungeau în imposibilitatea de a deveni mame, iar cele cu ceva mai mult noroc dădeau naștere la maximum trei copii⁵⁵. Tot ca o consecință a efortului fizic “*urias*” pe care femeile trebuiau să îl depună se prezintă, în cele din urmă, și tendința de îmbătrânire rapidă a acestora. Informații despre acest pericol, dar și cu referire la efectele sale concrete aducea la cunoștința cititorilor săi unul din redactorii “*Gazetei de Transilvania*”. Într-un articol tipărit, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, acesta avea să sublinieze următoarele: “*De multe ori fetele și femeile în etate de 16 ani se veștejesc, pentru că muncesc tare; astfel încât e foarte greu se scii, că de câți ani e o femeia tineră indiană. Credi, că e de 40 sau de 50 de ani, pe când ea nu are decât abia 20 sau 25 de ani*”⁵⁶.

Concluzii

Primele date despre populația indigenă a Noului Continent au pătruns în Transilvania încă din primele decenii de la descoperirea Lumii Noi. Destul de sumare și accesibile doar intelectualilor, acestea făceau referire la acțiunile conchistadorilor europeni soldate cu distrugerea marilor civilizații ale Americii de Sud și Centrale. Odată cu sfârșitul secolului al XVII-lea, dar mai ales în secolele următoare, la nivelul imaginarului ardelean avea să se impună treptat un nou tip de indian, cel al indianului din parte de Nord a continentului, “sălbatic”, “primitiv”, ce refuză contactul cu civilizația europeană și preferă traiul retras în vastele preerii. Un astfel de personaj, cu adevărat liber, care viețuia în cea mai perfectă relație cu natura, avea să stârnească interesul unui număr considerabil de români ardeleni. Lucrul este confirmat atât prin prezența unor informații și imagini – ce ne înfățișează trăsăturile fizice ori obiceiurile pieilor roșii – în paginile manualelor didactice, ale enciclopediilor, ale publicațiilor periodice sau ale unor broșuri, cât mai ales prin audiențele “record” înregistrate de către spectacolele circului american “*Buffalo Bill Wild West*” în provincia austro-ungară.

În general, se poate observa că poziția ardelenilor în raport cu populația indigenă a Americii de Nord nu a fost una neutră. Locuitorii acestei provincii au fost fascinați de personalitatea puternică a pieilor roșii,

⁵¹ Judecată aspră, în “Foaia poporului”, nr. 32, 6/19 august 1906, p. 426.

⁵² O rasă care dispare, în “Gazeta Transilvaniei”, nr. 118, 31 mai-13 iunie 1912, p. 3.

⁵³ Indianii Statelor Unite, loc. sus cit., p. 1.

⁵⁴ Copiii indienilor din America nordică, în “Gazeta Transilvaniei”, nr. 79, 7-19 aprilie 1891, p. 7.

⁵⁵ “Voia de-a ave mai multe femei zace în dorința de-a ave mai mulți copii, lucru care c'o femeia nu'lu potu ajunge, fiindcă Indiane de regulă sunt nefructifere, așa că decă o indiană are trei copii, aceea se socotește de unu lucru foarte rar. Multe dintre ele sunt de totu sterpe. Causa sterpiciunii lor zace în munca uriașă, ce trebuie s'o ducă în deplinire încă din copilăria lor.” Dragostea și căsătoria la Indianii din America de Nord, loc. sus cit., p. 3.

⁵⁶ Copiii indienilor din..., loc. sus cit..

de calmul, de înțelepciunea, de ospitalitatea, de curajul războinicilor, care deseori nu țineau cont de prețul propriei vieți, dar mai ales de pasiunea lor pentru libertate. O impresie mai puțin plăcută a lăsat-o, însă, cruzimea pe care indienii o manifestau față de dușmani și cazurile de auto-mutilare, deseori întâlnite la femeile din variate triburi.

Totuși, pe ansamblu atitudinea transilvănenilor față de acest popor a fost una de compătimire. Simple înștiințări sau chiar avertizări cu privire la pericolul ce amenința cu dispariția rasei indiene, au fost incluse în aproape toate materialele publicate în intervalul temporal analizat. Conflictele cu europenii, luptele interne dintre triburi, epidemiile și alcoolismul erau câteva dintre considerentele cel mai des invocate de către cei care și-au arătat interesul pentru destinul pieilor roșii. Deosebit de interesant ni se pare articolul cu titlul "*O rasă care dispare*", publicat în anul 1912, în coloanele cotidianului "Gazeta Transilvaniei". Redactorul acestuia încerca să tragă un semnal de alarmă asupra celor amintite în rândurile de mai sus și, chiar mai mult, căuta să identifice principalele cauze care au generat această sumbră realitate. "*Dorința nesăbuită de câștig*" și "*cruzimea*"⁵⁷ europenilor erau principalele aspecte considerate răspunzătoare pentru, ceea ce el a numit, "*tragedia pieilor roșii*".

The Image of the "Red Skins" in Transylvania: from to 19th Century till the First World War (Summary)

Pervading Transylvania towards the end of the 16th century, the news and descriptions of the original inhabitants of the New Continent – present between the pages of the newspapers, the didactical manuals, encyclopedias and other booklets – have focused primarily upon two things: the relation between the colonists and the Indians; and, secondly, the archetypical traits of the common indigenous people, from a moral and physical perspective. As the predominant historical image of the Indian in the representations of the Transylvanian imagery has been that one of a victim, this portrayal has been completed with its moral correspondent. On this matter the Indian had the image of a skilled and fearsome, merciless and valiant warrior living in a pacific and serene community, in full harmony with nature. This perception – despite determined stories of savagery and brutality against the innocent (women and children), the radical sexist attitude of the Indians or of appalling killing customs – was to prevail and to gain popularity being praised as symbol of the wise fighter for his own freedom against the greed, the abuses and the vile character of the conquerors of the New World and their civil coercion based upon society.

⁵⁷ *O rasă care dispare, loc. sus cit.*

Români din Țara Românească și Moldova în Italia în epoca modernă

Horățiu BODALE

Dacă românii transilvăneni vor ajunge în Italia cu precădere prin intermediul Bisericii Greco-Catolice, românii din Principate se vor îndrepta spre Pen. Italică în cadrul unor călătorii de cunoaștere a Europei sau în dorința de a „deprinde” artele frumoase și literatura sau pentru a studia la universități italiene.

Călătorii români în Italia sunt prezenți într-un număr mai restrâns în sec. XVIII și din ce în ce mai numeroși după 1800, în plină epocă fanariotă.

În timpul domniei lui Constantin Mavrocordat sunt trimiși la Veneția doisprezece tineri boieri de origine greacă, scopul prezenței lor în orașul lagunar fiind acela de a urma cursurile universității venețiene și de a aprofunda valorile culturale specifice acestei regiuni, valori de care se simțeau profund atașați, prin similitudini originare¹.

Tânărul Gheorghe Asachi, licențiat în filosofie și arhitectură al universității din Lemberg² s-a îndreptat spre Roma, pentru a studia literatura, artele frumoase și pentru a iniția o serie de cercetări arheologice³. În drumul său Asachi s-a oprit la Veneția, Padova, Ferrara, Bologna, Florența, Siena și Viterbo, în Roma sosind la data de 11 iunie 1808⁴. Primele obiective vizitate de Asachi au fost Columna lui Traian și catedrala Sf. Petru. În dorința sa de a se familiariza cu spiritualitatea italiană coboară spre sudul Italiei la Napoli. Ca orice turist străin ajuns aici, urcă pe Vezuviu și trece în revistă ruinele din Pompei⁵.

Pe parcursul unui an, Asachi a învățat italiana, fiind în măsură să citească în original lucrările clasicilor italieni dintre aceștia fiind atras în mod special de Petrarca⁶. Totodată urmează studii de pictură în atelierul lui Michele Keck sau de sculptură cu Canova. Datorită acestor studii, Asachi ajunge să cunoască în profunzime cercurile artistice romane. Așa o vede pentru prima oară pe Bianca Milesi. Provenind dintr-o nobilă familie lombardă, Bianca Milesi era o persoană interesată de tot ceea ce înseamnă cultură. Îndrăgostit de Bianca Milesi, Asachi este din ce în ce mai mult influențat de aceasta. Citindu-i pe Platon, Tacitus dar și pe Rousseau și Alfieri, studiind matematica și având tangențe cu pictura, Bianca Milesi a moștenit din vechiul spirit latin, inteligența incisivă mereu dispusă la noi căutări⁷.

Deși a dorit să deprindă tainele sculpturii și a picturii, sub influența frumoasei milaneze, Asachi se apropie din ce în ce mai mult de litere. Astfel ajunge să cunoască și să îndrăgească opera lui Alfieri, intermediarul nefiind altcineva decât Bianca Milesi. Pentru ea a scris Asachi un număr destul de mare de poezii italiene, cea mai mare parte petrarchizate, poezii în care Leuca⁸ apare în mijlocul unei naturi mereu regenerate de prezența sa.

În două dintre poeziile romane: „*La Italia*” și „*La Tîbru*”, scrise în 1809 și 1810, Asachi relevă percepțiile sale italiene. Și el, ca apoi toți intelectualii români care-i vor călca pe urme, a fost legat de Roma prin prisma unui trecut original și a asumării unei latinități compatibile cu valorile romane antice. Această evocare nu semnifică în mod obligatoriu și deplângerea degradării prezente. Decăderea și în final degradarea materială a

¹ Al. Ciorănescu, *Italia în literatura românească*, în *Roma*, XII, nr.2, 1932, p.23.

² Gh. Asachi, *Fragment din memoriile călătoriei unui român în 1808*, în *Adaos literar la Monitorul Oficial al Moldovei*, Iași, 1861, p. 13

³ Claudiu Isopescu, *Il poeta Giorgio Asachi in Italia*, Livorno, 1930, p. 10.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Gh. Asachi, *op. cit.*, p.15.

⁶ Claudiu Isopescu, *op. cit.*, p. 29.

⁷ Ramiro Ortiz, *Asachi e il Petrarchismo rumeno*, în „*Atti del Convegno Petrarchesco*”, Arezzo, 1929, pp.8-9.

⁸ Pseudonim literar de sorginte arcadiană pentru Bianca Milesi.

vestigiilor antice nu înseamnă nici pe departe alunecarea spre derizoriu și profan. Ruinele și templele decăzute semnifică o evoluție istorică naturală și raportarea societății la un nou gen de valori. Această evoluție istorică își justifică valoarea și consistența prin literații, artiștii sau călătorii italieni care au urmat anticei Rome.

Dintre celelalte poezii scrise în timpul perioadei romane, sonetul italian „*In occasione del volo aerostatico dell'illustre Donna la Signora Blachard*”, apărut în ziarul „*Il Campidoglio*”, la 26 decembrie 1811, i-a oferit prilejul de a fi ales membru în **Societa litteraria romana**, calitate la care Asachi se raportează mereu autointitulându-se: „Mădulariul al Academiei din Roma”⁹.

În anul 1812, Asachi pleacă spre Moldova, dar păstrează o vie amintire Biancăi Milesi deși nu o să se reîntâlnească niciodată.

Reflexe ale influențelor italiene asupra formării intelectuale a scriitorului moldovean se întâlnesc frecvent în opera sa. La fel precum munteanul Heliade Rădulescu, a fost promotorul curentului italianist în cadrul literaturii române moderne în formare. A fost adeptul preluării pentru limba română a ortografiei italiene și a modelului construcției poetice. A susținut preluarea cuvintelor și expresiilor care lipsesc limbii române direct din italiană, dându-le o formă autohtonă și a cerut introducerea caracterelor latine însoțite de ortografia italiană care, după afirmațiile sale ”e mai conformă cu pronunția românească”¹⁰.

A scris primele poezii după tipicul italian mărturisind că „lipsit de modele clasice în limba română m-am îndreptat pe cât se putea după regulile poeziilor italiene, ce sunt mai conforme cu geniul limbii noastre”¹¹. Modelul italian va rămâne în ceea ce-l privește pe Asachi, un model demn de urmat de o cultură românească aflată în căutarea unei identități proprii, identitate menită să canalizeze atât valori materiale cât și spiritual-culturale. Fără prozești în spațiul cultural românesc, aceste idei rămân circumscrise operei lui Asachi, ceea ce o face lesne de identificat.

O influență hotărâtoare în ceea ce privește orientările intelectuale ulterioare a avut-o Italia și asupra primilor bursieri ai statului trimiși la Universitatea din Pisa. Ei au fost în număr de patru, elevi ai Colegiului Sfântul Sava din București și susținuți financiar de Eforia Școalelor, instituție condusă în acea perioadă de ardeleanul „latinist” Gheorghe Lazăr. Anafora prin care eforii solicitau Domnului să aprobe hotărârea lor datează din 17 martie 1820 și motivează această acțiune prin lipsa cronică de profesori cu o formație de specialitate consistentă, lipsă resimțită de tot sistemul de învățământ românesc de la începutul secolului XIX: „Pe lângă alte bunătăți ce s-au revărsat asupra patriei noastre de la venirea în scaun a Înălțimii Tale, am chibzuit că este de mare trebuință a trimite patru ucenici români, care vor cunoaște a fi destoinici în învățătura limbii elinești, la școalele din Pisa din Italia, cu cheltuială din venitul Casei Școalelor, ca să învețe în limba italienească meșteșugurile filosofiei și după vreme să poată prinde locul dascălilor ce sunt trebuincioși la școalele de aici”¹².

Domnul Alexandru Șuțu aprobă această hotărâre. Cei patru bursieri trimiși la Pisa au fost Eufrosin Poteca, Constantin Moroiu, Simeon Marcovici¹³ și Ion Pandele¹⁴.

Din perioada studiilor lui Eufrosin Poteca la Pisa s-au păstrat câteva scrisori, scrisori relevante vizavi de cursurile urmate la universitate și de performanțele școlare ale celor patru bursieri. Una dintre acestea, datată 10 februarie 1822, este adresată mitropolitului Ungrovlahiei din acea perioadă, Dosoftei, scrisă în greacă, scoate în evidență tocmai aspectele menționate: „Eu afară de limba italiană și latină am studiat atât de bine filosofia, încât îndrăznesc a spune că și a o preda aceasta sunt vrednic. Am citit și altele teologice, istorice și politice nu puține, dar mărturisesc nedesăvârșirea. Costache fratele lui Matei¹⁵, a dat faimă în Pisa cu latineasca și înscris în legi progresează excelent. Simeon Marcu, dedat la limba franceză și la înalta filologie, a progresat nu puțin. Ion Pandele s-a făcut admirarea profesorilor pentru că dedat la matematici, a învățat geometria într-un an asemenea cu profesorul”¹⁶.

⁹ Claudiu Isopescu, *op. cit.*, p.65.

¹⁰ *Ibidem*, p.79.

¹¹ Al Ciorănescu, *Italia în.....*, în *Roma*, XII, 1932, nr.3, p.24.

¹² V. A. Urechea, *Istoria Românilor*, vol. III, București, p.85.

¹³ Al. Marcu, *Un student român la Pisa și Paris către 1820: Simion Marcovici*, în *Revista Istorică*, XV, 1929, nr. 1-3, pp. 17-19.

¹⁴ D. Theodorescu, *Eufrosin Poteca*, București, pp. 11-12.

¹⁵ Este vorba de Constantin Moroiu.

¹⁶ I. Bianu, *Întâi bursieri români în străinătate. Scrisori ale lui Eufrosin Poteca 1822-1825 (bursier la Pisa)*, în *Revista Nouă*, I, 1888, p.422.

La jumătatea anului 1823, cei patru alumni români părăsesc Universitatea din Pisa pentru a continua studiile la Paris, de unde s-au întors în țară în calitate de absolvenți, mai puțin Ion Pandele care a murit în timpul studiilor. Chiar după întoarcerea în patrie cei trei tineri români, deveniți profesori și-au păstrat interesul pentru cultura italiană. Astfel apare în 1836 traducerea în română a „Văduvei Viclene” a lui Goldoni, traducere datorată lui Constantin Moroiu, iar între 1846-1851 Simeon Marcovici a tradus tragedia lui Buchi: „Francesca de la Rimini” precum și „Filip” și „Orest” ale lui Alfieri.

Din poziția omului dornic să călătorească, să vadă și să învețe cât mai multe din realizările artistice, spirituale și tehnice ale Europei, Constantin Radovici de la Golești, din puternica familie boierească a Goleștilor, rămas în istorie ca Diniciu Golescu, a întreprins o călătorie inițiată în câteva țări de pe bătrânul continent. Cu siguranță că familiile boierești din Țara Românească și Moldova au avut legături pe tot parcursul epocii premoderne cu Italia, toți fanarioții ca foști dragomani ai Porții vorbeau fluent limba italiană, trimițând chiar tineri boieri români la studii în școlile italiene.

La vârsta de 47 de ani Dinicu Golescu pornește să cutreiere Europa Occidentală. Acest lucru se întâmplă în anul 1824. În dorința de a conferi un scop practic călătoriei sale, Golescu și-a propus să transpună în scris impresiile acumulate în această perioadă. Menirea scrierii sale este dezvăluită încă de la începutul însemnărilor, aceea de a ilustra „deosebirea și a semănăturilor, cum și apele și poștele și orice obicei sau faptă bună am văzut, spre folosul națiunii mele am însemnat, arătând și urmările cele rele ce cunosc ca să nu urma în patria noastră, carele ne lipsind hotărât, nici noi cinste, nici norodul fericire, nu putem dobîndi”¹⁷.

Fervența cu care boierul muntean își *îndestulează* setea de cunoaștere și progres, își găsește explicația în idealismul său plin de contraste și extreme simbolice. Cu un discurs *avant la lettres*, de exprimare modernist realistă, dar cu imagini tușate în nuanțe romantice și conținând un evident substrat iluminist retard, Golescu este printre cei puțini, care în prima jumătate a secolului XIX, văd în scris un mijloc de promovare a unor rațiuni practice imediate și absolut necesare.

Pentru început cunoaște Italia prin intermediul portului spre Adriatică, Trieste. Fin observator și foarte atent să nu-i scape nici un detaliu, descrie arhitectura orașului care-l încântă. Casele sunt „mai toate frumoase, lucrate cu arhitectură și toate în linie. Pardoseala ulițelor nu crez că va mai fi în altă parte. Frumusețea lor și temeinicia sunt vrednice de vedere, căci sunt foarte late, drepte și cele mai multe taie cruciș, pardosite cu lepezi de piatră mari..... Pe amândouă părțile casilor, loc osibit, cu stâlpi de piatră, late ca de un stâncin, pentru cei ce umblă pe jos.....”¹⁸. Totodată surprinde caracteristica esențială a acestui oraș, aceea din care își trage seva prosperității sale economice. Trieste este prin excelență un oraș comercial unde „vede omu un norod neconținut alergând, și bez pământeni, sunt și mulți străini din toate părțile, fiind mare schelă cu porto-franco”¹⁹.

Următoarea țință a voiajului este Veneția, dar nu părăsește Triestul înainte de a remarca faptul că există în orașul adriatic un teatru foarte mare și frumos în care încap peste 3500 de oameni, reprezentația la care a asistat împreună cu alte 2000 de persoane, a fost impresionantă , „încât n-au fost 100 oameni aceia pe care nu i-am văzut ștergându-și lacrimile.....”²⁰. Nu lasă să-i scape nimic în privința aspectelor practice ale vieții de zi cu zi, de la costurile de hrană și întreținere și până la întocmirea unui tablou complet al pieții triestine. Astfel, precizează că „felurimile de verdețuri și de legumi sunt cu îndestulare; așijderea și poamele, cum mere, pere, cireșe, vișine, prune, nuci, alune, gutui, pepeni verzi și galbeni, struguri, smochine, caise, zarzăre, scorușe, moșmule, lămâi, rodii, iar portocalile - 20 la un sfânt; și toate celante eftine.....”²¹. Este plăcut surprins de imaginea agresivă prin diversitate și exotică pentru un muntean, a cantității uriașe de pește și a multitudinii speciilor pescuite: „felurimea și mulțimea peștelui este nesocotită, din care sardele, pește roșu, șchilopsar, licurini, heli, midii, stridii, raci, căride, scoici, ahivade, ctenii, supii, melanurii, rufi, palamide, gufari, zmaridii, salahii, chéfali, barbuni, calamarri, pagurii, petalide, zvurducle, pine, stacoji”²². Tot maldărul detaliilor care *potopesc* hârtia introduc cititorul în viața cotidiană a unui triestin, prin intermediul lecturii devine el însuși un locuitor al frumosului oraș port. Este acel locuitor interesat de confortul și frumusețea locuinței sale, de buna stare a

¹⁷ Am folosit ediția îngrijită de G. Pienescu: Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, Ed. Gramar, București, 1998, p.7.

¹⁸ *Ibidem*, p. 105.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 108.

²¹ *Ibidem*

²² *Ibidem*

pavajului pentru a nu-și rupe picioarele sau murdări hainele, de prețurile pieței sau diversitatea produselor, de bunul mers al afacerilor, dar nu în ultimul rând este mândru de frumusețea orașului său contopindu-se cu imaginea cu „toată marea, cât cuprinde vederea ochilor, plină de pinze carele au pe luntriile cele mari și cele mici... și mai vârtos înspre sară, când toate ulițele orașului sunt luminate prin felinare mari și vede omul tot orașul și toată marea parcă aprinsă..... loc unde tot omul carele din orice pricină nu mai găsește mulțumire să trăiască unde va fi trăit, acolo meargă ca să-și găsească mulțumire”²³. Continua împletire a imaginilor de o plasticitate palpabilă cu pragmatismul listelor de prețuri, induc senzația, fără a ne fi teamă să alunecăm în derizoriu, că avem în față un ghid turistic, îngroșat ca limbaj, dar care te face să-ți dorești să ajungi în locurile descrise.

În ceea ce privește drumul cu vaporul-curier dinspre Trieste spre Veneția, Golescu găsește necesară o descriere amanunțită a acestuia, de la măsurarea coșului de fier „lung de patru stânjeni” și până la mecanismul de funcționare, discursul fiind similar unui inginer mecanic care este pasionat de ceea ce vede, dorind și el să realizeze așa ceva²⁴. Singura abatere de la expunerea tehnicistă constă în precizarea faptului că toate impresiile sale vizavi de această călătorie sunt acumulate la plecarea spre Veneția și deoarece la întoarcere: „am călătorit până în Triești 40 de ceasuri și într-această toată vreme nici am mâncat, nici am dormit, ci numai am vărsat și am plâns ca un copil mic”²⁵.

Veneția se desfășoară în fața călătorului în toată grandoarea sa apusă, acoperită acum de uitarea părăginită a prezentului. Menținându-și realismul unui discurs care măsoară totul în stânjeni, de la Piața San Marco și până la gondole, canale și străzi, Golescu recurge la o comparație romantică vizavi de starea orașului lagunar unde „vede cinevaș felurime de isvoade de zidiri, vede mulțime statue, încât poate zice omul că fieșcare case este o bucată antică, pentru care aleargă oamenii prin țări spre a le găsi și a le vedea în odăi, dar toate acestea au plecat spre o asha dărăpănare, încât poate sâmui acest oraș cu un om trecut de 100 de ani, pe carele după ce l-au lăsat toate puterile și să află într-o așa proastă stare, stă lângă el și un tânăr voinic și frumos, care privește cum din zi în zi, să dea bătrânului brânci în râpă”²⁶.

La Veneția precum și pe tot parcursul călătoriei sale, descrierile amănunțite ale arhitecturii citadine se îmbină firesc, fără exagerări stilistice, cu instantaneele cotidiene legate de alimentație, prețuri și viață economică.

Padova reprezintă pentru bunul gospodar muntean un exemplu de înțeleaptă orânduială și inteligență chibzuială a muncii, de la drumuri și până la sistemul de irigații: „este așezată piatra pe drum întocmai ca masa, apoi și de amândoa părțile sunt șanțuri cu apă curgătoare, pe lângă care sunt alee de copaci mari..... pe amândoa părțile de drum sunt locurile de semănături și fieșcare muncitor își are locul închipuit, întocmai ca o grădină, hotărât în patru colțuri și împrejurat cu șanț prin care curge apa. Și când cunoaște că semănăturile au trebuință de udătură, nu așteaptă întâmplătoarea ploaie, ci închide șanțul de la vale prin stavila ce fieșcare are și apa umflându-se se revarsă peste toate semănăturile...”²⁷.

La Vicenza admiră intensă viață culturală din micuțul oraș din nordul Peninsulei Italice, admirația transformându-se într-o perorație virulentă la adresa imobilismului cultural din Țara Românească unde este un singur teatru, în București „ce are norod poate peste o sută de mii și de multe ori într-acest și numai theatru, abia sunt 100 de oameni. Și această micșorare”²⁸ să pricinuiască căci, în naționalul românesc vorbesc limba nemțească, parcă ar fi silit acest norod de a ști toți limba nemțească..... 200 de neguțatori și 20 boieri ce știu această limbă nu pot ținea theatru, și ceilalți nepricepând, nu pot găsi plăcere, și așa nația nu poate alerga²⁹..... și de ar fi vorbit în theatru în limba națională și 4 theatre ar fi puține”³⁰.

Observăm că această atitudine se dorește un impuls exemplificator spre coagularea unei culturi naționale originale, substanțială prin conținut și îndeajuns de structurată ca să poată susține dezvoltarea firească a limbii române. Distingem astfel distanțarea lui Golescu față de un curent heliadist atât de prezent în cercurile intelectuale muntene, de la jumătatea secolului XIX.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p.107.

²⁵ *Ibidem*, p. 108.

²⁶ *Ibidem*, p.110.

²⁷ *Ibidem*, p. 115.

²⁸ Micșorare-lipsă de interes, cf. G. Pienescu.

²⁹ Alerga, a progresa rapid, a evolua într-un ritm rapid.

³⁰ Dinicu Golescu, *op. cit.*, pp. 117-118.

Verona dezvăluie privirilor socotitoare ale boierului muntean buna sa orânduială în ceea ce privește relizările arhitectonice, drumurile chibzuite gospodărește și fascinantul amfiteatru roman, martor integrat contemporaneității al unui trecut luminos³¹. La Brescia îi atrag atenția „cișmele foarte frumoase, cu felurimi de statue și zgheaburi mari de marmură, unde curge apă”³².

Un lung popas al impresiilor și al timpului cheltuit cu folos, îl întreprinde la Milano, feericul oraș lombard, emblemă a energiilor citadine amalgamate într-o permanentă efervescență modernizatoare. Primul contact produce un entuziasm rar întâlnit în însemnările măsurate ale lui Golescu: „acest frumos oraș ce au luat numire de Parisul cel nou, poate să se sfădească³³ cu toate orașele ce până acum am numit, pentru întâierea³⁴ frumusețării, atât pentru clima lui cea dulce și potrivită³⁵, cât și pentru înfrumusețarea cea de oameni alcătuită”³⁶. În dorința sa de a reliefa importanța și frumusețea diverselor clădiri milaneze, Golescu uzitează o permanentă comparație cu clădirile de utilitate similară din capitala Austriei. Astfel întâlnim imaginea catedralei Sf. Ștefan din Viena opusă Domului din Milano sau Scala cu Opera veneză. Având amintiri dintre cele mai plăcute vizavi de Viena, autorul este surprins de anvergura civilizației lombarde, anvergură care tinde să substituie referințele etalon ale experienței occidentale a munteanului interesat de modele. Milano este un oraș care exercită o atracție irezistibilă astfel încât: „mulți dintre voiajori, ce se întâmplă să vie o dată în Milan, rămân pentru mulți ani. Unii împuținează zilele ce au hotărât pentru alte locuri și zăbovesc aci mai mult. Alții merg de îș ridică familiile și vin acia, unde viețuiesc ani”³⁷.

Observarea faptului că nobilimea dar și burghezimea milaneză pleacă în timpul verii la moșii și la băi, îi oferă posibilitatea lui Golescu să apeleze la o retorică iluministă întru totul. Este intrigat de faptul că boierimea română preferă să-și petreacă majoritatea timpului în capitală, în preajma curții domnești, plămădind năzuiri deșarte ale unor ipotetice dregătorii. În locul acestor lăncezeli risipitoare mai de folos ar fi să meargă la moșii acolo unde îngrijindu-se de buna gospodărire, nu doar ar avea cu ce trăi, dar pe de altă parte ar avea o viață sănătoasă în aer liber și totodată ar fi în mijlocul poporului, al țăranilor. Poporul are nevoie de exemple, de călăuze, pentru a ieși din starea de înapoiere în care se află. Cu toată virulența sa, discursul nu face altceva decât să se constituie într-un mesaj, clar exprimat, către cei care cred că binele țării înseamnă satisfacerea propriilor ambiții, dar acest bine se ascunde în spatele unei gândiri de gospodărie, conștient că exemplul său îl poate transforma într-un model demn de urmat³⁸.

Pavia este întruchiparea burgului universitar de tradiție, care atrage „tinerii și dintru alte țări spre învățătură”³⁹, dar om înzestrat cu un deosebit simț practic, Golescu își îndreaptă atenția spre modul judicios în care un mic curs de apă poate fi transformat printr-un ingenios sistem de stăvilare, într-un eficient curs navigabil. Prin intermediul acestuia mărfurile pot ajunge în toate colțurile Europei, cheltuielile reducându-se de la 3000 de florini dacă carele cu marfă ar circula pe vechile drumuri, la 500 de florini pe calea apei⁴⁰.

Același ochi de gospodărie apreciază buna rânduială a semănăturilor din Cremona și Mantova, observațiile sale pornind de la calitatea arăturilor și până la modul de ancadrament al parcelelor precum și sofisticatul sistem de irigații. Curiozitate dar și calcul al unei posibile eficiențe economice sporite este descrierea modului de înhămare a cailor sau înjugare a boilor la carele de marfă⁴¹.

Deși nu regăsim pe parcursul scrierilor lui Golescu o reprezentare de natură antropologică și tipologică a italienilor, așa cum întâlnim la Codru Drăgușanu sau mai târziu la Cipariu, impresiile sale legate de contactul cu acest popor sunt că: „Italienii cei nobili și neguțitori sunt vrednici de iubire, căci sunt oameni slobozi și galantoni și împodobiiți cu adevărate daruri de noblețe; iar cei proști sunt rău nărașiți, cam cerșitori și nemulțumitori, cărora și de le va da cinevaș 3 sfanșihi, pentru ce au tocmit, mulțumire nu va auzi, ci tot va mai cere”⁴².

³¹ *Ibidem*, pp. 120-121.

³² *Ibidem*, p. 122.

³³ A se sfădi, a concura.

³⁴ Întâiere = întâietate.

³⁵ Climă potrivită, climă temperată

³⁶ Dinicu Golescu, *op. cit.*, p. 123.

³⁷ *Ibidem*, p. 126

³⁸ *Ibidem*, pp.124-125.

³⁹ *Ibidem*, p. 127.

⁴⁰ *Ibidem*, pp.127-128.

⁴¹ *Ibidem*, p.131.

⁴² *Ibidem*.

Impresionante prin acuitatea informațiilor și logica descrierilor, însemnările boierului muntean au meritul de a se constitui într-un tablou revelator al unei lumi aflate în plin progres economic și într-un accelerat proces de modernizare socială, dar care posedă un bagaj cultural voluminos a cărui valoare a fost cernută și șlefuită prin scurgerea așezată a timpului. Debarasat de horbota stilistică, discursul lui Golescu este departe de a fi catalogat ca o realizare literară. Intenția autorului este una cu conotații eminamente practice, fără semnificații ascunse în înfloriturile condeiului și fără mesaje simbolice.

Cincisprezece ani mai târziu vom găsi în Italia un alt intelectual român care a scris despre peregrinările sale italiene și anume Costache Negri. După ce a studiat în diferite pensioane din Iași, Costache Negri a plecat pentru a urma cursurile universitare la Paris. De aici, în primăvara anului 1839 a plecat împreună cu Vasile Alecsandri spre Italia dorindu-și ca într-un interval de câteva luni să viziteze mai multe orașe. Au vizitat astfel: Genova, Civitavecchia, Livorno, Florența, Bologna, Trieste. În toamna aceluiași an, Vasile Alecsandri pleacă spre țară în timp ce Negri a rămas în Italia până în anul 1841, călătorind spre sud, la Napoli. Despre perioada șederii sale în Italia cunoaștem relativ puține detalii, una dintre acestea fiind aceea că Florența a fost orașul unde a poposit în cea mai mare parte a timpului, aici îndrăgostindu-se de o tânără toscană. Deși nu știm cât de profunde au fost relațiile sale cu carbonarii, ele au existat, fapt relevat de acțiunile lui Negri de după întoarcerea în Moldova. Aici s-a străduit să transpună în viață, modul de organizare al carbonarilor, prin fondarea unor societăți secrete de tip revoluționar⁴³.

Impresiile sale italiene sunt împărțite printr-o serie de trei schițe intitulate: „Veneția întâia, a doua și a treia seară”⁴⁴.

Aceste schițe sunt scrise într-o cheie stilistică simplă care face din plin apel la un repertoriu lingvistic specific oralității și nu textului cult. Tocmai din acest motiv analiza acestor texte trebuie inițiată de la conceptualizarea contextului perioadei în care au fost concepute și de la statutul incipient de exprimare a culturii române scrise.

În prima schiță pătrundem, prin intermediul lui Negri în mijlocul unei drame pasionale, dramă construită pe firul clasic al unei iubiri cu final tragic, dintre un tânăr boier moldovean și o venețiană. Întreaga poveste oferă autorului posibilitatea să declame cu o admirație efervescentă și o voluptate acaparatoare, pofta de viață a italienilor, modul lor de a transforma noaptea în zi și febrilitatea cu care trăiesc fiecare clipă, de parcă ar fi ultima. Prin acest tip de abordare, schița scoate la iveală una dintre caracteristicile definitorii ale romantismului, fie el și retard, așa cum este cel românesc. Bucuria de a trăi cu intensitate fiecare moment pe care ți-l oferă viața, de a transforma rațiunea în sentiment pur și de a lăsa libere frâiele imaginației, toate înmănunchiate ne oferă măsura acestei caracteristici romantice amintite. Cum putem caracteriza altfel un discurs de genul: „O Italie! Țară împodobită! Ale fiilor tale simțiri se dezvelesc fără stavilă sub jugul puternic al multor patimi..... Te slăvesc în cerul tău de-a pururea lin și albastru, în veșnica ta primăvară cu ai tăi codrii și portocali, în frumusețea fetelor tale cu părul lung, negru și neted, picurând ca o mătase pe obraz în inele împletite. Dar mai mult te slăvesc în a ta nefățarnică slobozenie și în văzduhul tău înfocat ce aprinde simțirea până și în sufletele cele mai nesimțitoare”⁴⁵.

Ideea „cerului pururea senin” și a vieții trăite prin sentimente duse la extrem o regăsim ca un veritabil laitmotiv la majoritatea românilor care vor ajunge în a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX în Italia și care vor așterne pe hârtie, sub o formă sau alta, gândurile și sentimentele lor. Cu excepția ardelenilor și a lui Dinicu Golescu, toți au simțit nevoia de a folosi cascade de epitete și metafore, întregi înlanțuri de alegorii, toate acestea fiind menite să scoată în evidență beția de imagini și senzații paradisiace. Italia se ridică din realul palpabil și pășește spre tărâmul idealizat al imaginarului ocrotitor.

În celelalte două schițe apare ca fundal al Italiei contemporane autorului, antichitatea copleșitoare prin măreția grăitoare a unui trecut glorios. Totodată atracția canalelor întunecoase, farmecul gondolelor legănate pe valuri, parfumul de mister și aventură răspândit peste tot, nu fac altceva decât să catalizeze și să filtreze trăirile spre ceea ce înseamnă, în viziunea lui Negri, esența senzitivă totală, prin bucuria pulsativă a vieții și spontaneitatea perpetuă, capabilă să se regenereze la infinit. Condiția obligatorie pentru transpunerea în realitate a tuturor acestor trăiri este prezența fizică și deschiderea spirituală spre spațiul italic.

⁴³ *Jertfa lui Costache Negri*, Ed. Flacăra, București, 1912, p.69

⁴⁴ Publicate în *Propășirea*, I, 1844, pp. 12-15, 85-88, 132-134, 142-144 și Costache Negri, *Scrisori*, București, 1909, p. 7, 13, 18.

⁴⁵ Costache Negri, *Veneția. Seara I*, București, 1909, p. 7.

Mozaicul eclectic al sentimentelor care hrănesc ființa obligând-o să trăiască, întărit cu imagini unicate care se derulează la nesfârșit în fața ochiului și completat de interesul pentru o civilizație valorizantă, este mixtura *magică* a unui romantism ideal.

Prietenul și tovarășul de viață al lui Costache Negri, cel puțin până la un moment dat, a fost Vasile Alecsandri, istoria legăturilor sale cu Italia fiind mult mai profundă și îndelungată.

Despre impresia primului contact al lui Alecsandri cu pământul italian, cel din 1839, nu avem nicio informație concretă știind doar că și-a însoțit prietenul, pe Costache Negri, într-o călătorie prin câteva orașe italiene.

Întâmplarea avea să-l readucă din nou în Italia, acest eveniment fiind favorizat de prezența Elenei Negri în peninsula. Îndrăgostit de aceasta, Alecsandri a văzut-o plecând spre Italia în primăvara anului 1846, pentru a urma un tratament curativ vizavi de tuberculoza care o măcina. Tânărul moldovean și-a urmat la scurt timp iubita, pe un traseu sinuos cu vaporul prin Bosfor, iar apoi spre Trieste și de aici la Veneția. Cei doi au închiriat una dintre cele mai frumoase clădiri din cetatea lagunară, Palazzo Benzon, devenit în secolul XX Vianello. Aici au rămas mai multe luni, timp în care Alecsandri a scris mai multe poeme din viitorul ciclu „Lăcrămioare”. Reprezentativă pentru acest ciclu este poezia „Veneția”, datată 11 septembrie 1846, palatul Benzon. Regăsim elementele definitorii ale romantismului și anume transformarea realității cotidiene într-un cadru de fundal iluzoriu, totul se estompează lăsând loc unui exotism luxuriant și unor efluvii de exuberanță pasională. Veneția și senzațiile lumii de afară devin un reflex transfigurat al sentimentului de iubire, sentiment care inundă totul în jur, transformând materialul și profanul în lumină și fericire olimpică⁴⁶.

Deși nu a fost interesat niciun moment de Veneția ca entitate cultural-spirituală, mirajul venețian fiind doar o temă romantică menită să accentueze sentimentele sale față de Elena Negri⁴⁷, totuși reușește să înlănțuie într-un mod absolut credibil ca implicare emoțională, versuri ritmate în cadența cântonetelor gondolierilor de pe Canal Grande. Edificatoare în acest sens sunt poemele: „Barcarola venețiană” și „Biondinetă”⁴⁸.

Înrăutățirea stării de sănătate a Elenei Negri și sosirea iernii îi determină pe cei doi să părăsească Veneția și să se îndrepte spre sudul Italiei, mai precis spre Napoli. Aici l-au întâlnit pe munteanul Nicolae Bălcescu, bolnav și el de tuberculoză și care căuta clima sănătoasă din această zonă tocmai pentru a se trata.

La Napoli zilele s-au scurs în lungi plimbări pe falezele golfului și în spectaculoasele priveliști nocturne, cu Vezuviul răbufnind feroce tușând întunericul cu roșul său incandescent. În speranța descoperirii de material arhivistic și bibliografic în vederea publicării unui volum despre istoria perioadei lui Mihai Viteazul, Bălcescu a fost atras de bibliotecile și arhivele italiene. Ilustrativă în acest sens este febrilitatea cu care lucrează în Palermo acolo unde îl găsim pe parcursul primelor trei luni din 1847, alături de Elena Negri și Alecsandri⁴⁹. Cei trei își petrec amiezile stând în fața Vielei Delfina, locul unde erau cazați Alecsandri și Elena Negri, desfătându-se în căldura oferită cu generozitate de primăvăratecul soare sicilian. Bălcescu citea pasaje din manuscrisul său iar Alecsandri câte una dintre noile sale poezii, totul pentru buna dispoziție a Elenei Negri.

În această perioadă poetul moldovean a scris „Cântonetă napolitană”, inspirat din cântecele populare napolitane (datat ianuarie 1847) și „Visurile”, poezie a cărei versuri sunt influențate de starea sănătății din ce în ce mai precară a Elenei Negri și de spectrul implacabil al morții. Tocmai datorită acestui eveniment nefericit Vasile Alecsandri și iubita sa s-au îmbarcat pe un vapor pe direcția Constantinopol, pentru a se întoarce în patrie. În apropiere de Bosfor, la începutul lunii mai 1847, Elena Negri moare fiind înmormântată de Alecsandri în cimitirul unei biserici grecești din Pera. Aceasta este încheierea primei etape italiene din viața lui Vasile Alecsandri, etapă a unei tinereți romanțioase plină de transformări interioare și dedicată formării unor percepții personale asupra spațiului italic. Primele impresii și-au lăsat o amprentă definitorie asupra personalității lui Alecsandri, chiar dacă viitoarele călătorii ale poetului în această parte de Europă vor avea loc în cu totul alte împrejurări.

⁴⁶ Alexandru Ciorănescu, *Italia în literatura română, VII, VIII, în Roma*, nr. 1, XIII, 1933, p.14.

⁴⁷ În aceste poezii Alecsandri se referă la Elena Negri numind-o Ninița, folosirea diminutivelor fiind o caracteristică a romantismului.

⁴⁸ Vasile Alecsandri, *Opere complete. Poezii*, vol. I, București, 1909, p.51.

⁴⁹ Nicolae Bălcescu a studiat arhivele din Roma, dar mai ales cele din Genova, unde a fost interesat de comerțul genovez la gurile Dunării în evul mediu; cfr. Alexandru Marcu, *Un fedele amico dei Rumeni: G.V.Ruscalla*, Ed Giusti, Livorno, 1926, p.26.

Tânărul june dornic de descoperiri și acumulări intelectuale s-a transformat într-un om politic cu aspirații naționale care s-a întors în Italia pentru a îndeplini o misiune diplomatică, dar care nu și-a pierdut simțul critic și estetic al omului de condei.

În ceea ce-l privește pe Nicolae Bălcescu, Italia nu a însemnat altceva decât țara cu o climă destul de caldă pentru ameliorarea într-o măsură a bolii sale și datorită faptului că existau numeroase biblioteci și arhive, a fost un bun prilej de a aduna cât mai multe documente referitoare la epoca lui Mihai Viteazul. Într-o serie de scrisori către Vasile Alecsandri, Nicolae Bălcescu mărturisește că, aflându-se în Arhivele Vaticanului a descoperit documente „privitoare la evenimentele de la 1595 între români, transilvăneni și poloni”. În căutarea de noi date istorice, pleacă de la Roma la Genova pentru a cerceta rapoartele funcționarilor Companiei Genoveze făcute de-a lungul anilor și arhivele Băncii San Giorgio. În misiunea către Alecsandri spune că a descoperit „trei lăzi pline cu corespondențe asupra țărilor noastre, corespondențe foarte prețioase căci ele au fost făcute de impiegatii Companiei Genoveze care avea multe stabilimente pe malurile Mării Negre și ale Dunării”⁵⁰.

La începutul anului 1847 îl găsim pe Bălcescu la Napoli și Palermo, alături de Vasile Alecsandri, de unde se întoarce la Paris la începutul lunii aprilie.

Datorită agravării permanente a stării sale de sănătate părăsește Franța, iar la 4 octombrie 1852 ajunge la Napoli. De aici îi scrie lui Ion Ghica: „Nădăjduiam să pot ședea mai multe zile în Neapoli dar aerul nu-mi prieste deloc. Sunt silit să plec. Aici doctorii și mulți din locuitorii Romei mă povățuiesc a nu merge în acest oraș, căci e foarte umed iarna și n-ar fi bine. Aceasta m-a făcut a mă hotări a trece la Palermo, a cărui climă e dovedită ca cea mai bună din toată Italia, pentru o boală ca a mea”. La 16 octombrie pașaportul lui Bălcescu este vizat pentru plecarea din Napoli spre Palermo. Sosit aici se va instala la hotelul Trinacria pe Via Butera 31⁵¹. Acesta e locul unde și moare la 29 noiembrie 1852 și datorită faptului că nu a dispus de mijloace financiare a fost înmormântat în groapa comună a cimitirului Mănăstirii Capucinilor⁵².

Italia cu elementele sale romantice o regăsim în creațiile unor scriitori de mai mică importanță în cadrul general al culturii române, de până la 1859-1860. Sunt prezentări clasice unde se invocă trecutul latin comun sau este deplânsă gloria apusă⁵³.

Spațiul iatolic este perceput de George Crețeanu ca o reprezentare a unei culturi citadine clasice, orașe precum Roma sau Veneția fiind modele în privința evoluției arhitectonice și a gloriei trecutului⁵⁴.

Aceste scrieri sunt de cele mai multe ori repetitive și uzitează un limbaj stufos lipsit de originalitate. De cele mai multe ori acești autori romantici obscuri preiau elementele artistice din creația unora ca Alecsandri, Asachi sau chiar Heliade Rădulescu, topindu-le în cheie proprie, fără să fi ajuns niciodată personal în Italia. Tocmai de aceea trebuie făcută o distincție clară între intelectualii români a căror formare educațională a fost strâns legată de spațiul italian, atât fizic cât și prin accesul la realizările civilizației italiene și cei care au cunoscut Italia prin intermediul diverselor lecturi sau conversații de salon.

Romaniens from Wallachia and Moldavia in Italy in Modern Age (Summary)

Italy represents an extraordinary attraction for a Romanian intellectuality at the incipient phase of its process of formation. The Italian space offered exactly the essential elements for the structure of a real intellectuality. Therefore, one could find here the scientific knowledge put into value through the courses of the professors from prestigious universities. The Italian archives and libraries contain technical information as well as the works of the great scholars of mankind. Italy represents the place where it can be found the essence of several centuries of evolution of the Western civilization with all its defining components. All these, together with the Southern Mediterranean sun and the specific Italian way of life were a permanent impulse for knowledge for the young Romanian intellectuality.

⁵⁰ Alexandru Balaci, *Legăturile lui Nicolae Bălcescu cu Giuseppe Mazzini și Italia*, în *Studii Italiene*, s.n. I, 1958, p.363

⁵¹ Dan Berindei, *Ultimii ani de viață și activitate ai lui Nicolae Bălcescu*, în *Revista Istorică*, 30, nr.II, 1977, pp. 2006-2007.

⁵² Vasile Căndeia, *Mărturiile românești peste hotare*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p.194.

⁵³ C. D. Aricescu, *Roma*, în *Șoimul Carpaților, poezii istorice*, București, 1860, p. 140.

⁵⁴ George Crețeanu, *Stelele Veneției (Melodii intime)*, București, 1855, p.129.

Reprezentanții diplomatici constituie un segment valoros al elitei intelectuale al unei țări care, prin activitatea intensă și pașnică pe care o susțin, participă în mod concret la întreținerea, intensificarea și dezvoltarea relațiilor între popoare. Trebuie să menționăm că în perioada avută în vedere (1882-1914), România nu a întreținut relații diplomatice la nivel de ambasadă cu nici o țară. Misiunile diplomatice de rang înalt instituite de România după cucerirea independenței poartă numele de Legație. Acestea dețineau un personal mai puțin numeros decât ambasadale și erau conduse de un ministru plenipotențiar acreditat pe lângă șeful statului. Pentru a activa în condiții normale, acesta avea la dispoziție în cadrul instituției, birouri dispuse pe domenii, respectiv Direcția economică, politică, a arhivelor, de contencios, de protocol și o cancelarie.

Când survenea un caz de deces a titularului sau o schimbare, instituția putea fi girată ad-interim de un însărcinat cu afaceri, care reprezenta un șef de misiune diplomatică de rang inferior ministrului plenipotențiar și era acreditat pe lângă ministrul de externe prin intermediul unei scrisori de cabinet. Dacă nu exista disponibil un astfel de reprezentant, un membru al corpului diplomatic al instituției este desemnat cu acordul statului acreditat, să reprezinte Legația până la numirea unui nou ministru plenipotențiar¹. Acest personal diplomatic cuprinde consilierii Legației, secretarii dispuși în 3 clase (clasa superioară în cadrul acestora fiind secretarii din clasa I), și atașatii, care puteau de asemenea reprezenta interese speciale fiind și ei numiți pe domenii de activitate, cum ar fi: comerciali, militari, culturali.

Atașatii comerciali nu erau incluși corpului diplomatic acreditat „nu pot deci să fie asimilați cu secretarii de legațiune, nici să figureze în lista corpului diplomatic local, nici să poarte uniformă”². Rolul acestora era limitat la misiunea exclusivă de a se informa temeinic asupra comerțului țării în care rezidează și a transmite prin intermediul unor rapoarte documentate, orice eveniment important care survenea în acest domeniu. De asemenea, se impunea apropierea acestora de cercurile industriale și comerciale în vederea dezvoltării relațiilor cu statul al căror funcționari erau. Legația avea datoria de a le facilita misiunea. Atașatii comerciali puteau dobândi informații utile și de la diferitele consulate cu care aveau posibilitatea să întrețină relații, însă le era prohibită propunerea înfăptuirii unor afaceri diverselor case comerciale sau industriale. Le era interzisă orice intervenție directă, deoarece rolul lor era de a urma cu strictețe instrucțiunile primite³. Atașatilor culturali li se solicita misiunea de a promova interesele culturale ale țării pe care o reprezentau, făcând cunoscute într-o manieră cât mai consecventă tradițiile, obiceiurile și valorile acelei țări. Funcția de atașat militar era acordată întotdeauna unor cadre militare, care aveau ca obiective concrete colaborarea militară în probleme de interes reciproc, reprezentarea statului acreditant la unele ceremonii oficiale cum ar fi serbarea zilei naționale și informarea cu privire la domeniul militar din statul acreditat⁴.

În cadrul Legației României la Paris, au existat și atașatii „supranumerari”, respectiv recruți tineri în formare, cărora li se impunea efectuarea unui stagiul în timpul căruia se deprindeau cu responsabilitățile cancelariei și li se evidențiau aptitudinile. Oficial, aceștia nu erau recunoscuți ca aparținând corpului diplomatic⁵.

Alte instituții care supraveghează interesele unui stat în alt stat sunt consulatele. Dintre consulate, cele generale ocupă poziția cea mai înaltă în cadrul ierarhiei și sunt conduse de către un consul general. România

¹ Marin Alexie, Nae Androne, *Dicționar diplomatic*, București, 1979, p.509.

² Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (în continuare A.M.A.E.), Fond Paris, Problema Personal, vol.620 (1897-1909), București, 30 noiembrie 1909.

³ *Ibidem*.

⁴ Marin Alexie, Nae Androne, *op.cit.*, p.118.

⁵ A.M.A.E., Fond Paris, Problema Personal, vol.619 (1893-1894), București, 16/28 martie 1896.

deținea la Paris un astfel de consulat. Consulul este un funcționar numit de guvernul țării sale printr-o patentă consulară care are valoarea unei scrisori de acreditare și în care sunt precizate numele acestuia, clasa lui și circumscripția consulară în care este trimis. Statutul său este recunoscut printr-un exequatur consular care îi permite să-și înceapă activitatea în noul stat de reședință. Acești consuli nu sunt reprezentanți politici ai statului lor⁶, însă întrețin și promovează relațiile de ordin comercial, economic, maritim etc. În rapoartele consulare elaborate, consemnează și realitatea politică. Un rang inferior consulului este cel al viceconsulului, care îl secondează pe acesta și care este investit cu aceeași misiune. De asemenea viceconsulul poate fi titularul unui consulat și deține atât patentă consulară cât și exequaturul⁷.

1882⁸: MIHAIL PHEREKYDE⁹ – trimis extraordinar și ministru plenipotențiar (16 decembrie 1881)

Al. Odobescu – prim secretar; A. Brăiloiu – al 2-lea secretar; Edgar Mavrocordat – atașat; Constantin Nanu – atașat; Stamati Stamatiadis – atașat.

1883¹⁰: Sediul Legației și Cancelariei – Bulevardul Malesherbes, no. 97.

Al. Odobescu – prim secretar; George Bengescu – al 2-lea secretar, transferat de la Londra substituindu-l pe Brăiloiu care este disponibilizat; Edgar Mavrocordat – atașat; Constantin Nanu – atașat; Stamati Stamatiadis – atașat; Balz- atașat (în dosarul românesc acesta este Alexandru Balș, licențiat în drept)¹¹.

1884¹²: Personalul legației este identic cu cel al anului 1883, cu excepția lui Balz (Al. Balș), care nu mai apare ca fiind atașat, conform surselor franceze.

Informații suplimentare furnizate de sursele românești ne permit să afirmăm că situația nu se prezintă întocmai, ci cei doi atașați români care apar ca ocupându-și funcția la Paris, sunt transferați la Atena (C-tin Nanu în calitate de secretar clasa II) și la Londra (E. Mavrocordat, tot în calitate de secretar clasa II), ambii fiind avansați¹³.

1885¹⁴: VASILE ALECSANDRI – trimis extraordinar și ministru plenipotențiar (18 mai 1885), posedă moșia de la Mircești și via de la Socola.

George Bengescu, licențiat în litere, doctor în științe politice și administrative, posesor al moșiei Dedulescu (Brăila), era desemnat ca fiind prim secretar, iar Constantin Nanu în calitate de secretar clasa a II-a este permutat din nou de la Atena la Paris¹⁵.

1886¹⁶: Aceiași membri ai legației, doar sediul acesteia este schimbat, iar noua adresă devine Paris, Rue Penthievre, no.5. Aceste informații cuprinse în sursele franceze, sunt însă completate de cele românești care îl surprind pe Bengescu în calitate de însărcinat de afaceri, iar funcția de atașat militar este ocupată de căpitanul George Văsescu din Marele Stat Major¹⁷.

1887¹⁸: Pe lângă trimisul extraordinar V. Alecsandri și prim secretarul G. Bengescu, mai apar ca atașat Crețianu, iar ca atașat militar căpitanul Văsescu.

1888¹⁹: Legația prezintă același personal ca și în anul 1887.

1889²⁰: Sunt prezenți aceeași reprezentanți ai României în Franța conform anuarului diplomatic francez, însă sursele românești prezintă unele modificări de personal, avansări, permutări, numiri.. Gh. Crețianu

⁶ Marin Alexie, Nae Androne, *op.cit.*, p.276.

⁷ *Ibidem*, p.938.

⁸ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1882, Paris, 1882, p.317.

⁹ Om politic născut pe 14 noiembrie 1842 la București; licențiat în litere la Sorbonna (1862); doctor în drept la Paris (1866); avocat; membru al Coaliției de la Mazar-Pașa; ministru în diverse cabinete; ministru plenipotențiar la Paris (16 decembrie 1881-1884); Ministru al Afacerilor Străine (16 decembrie 1885-12 martie 1888; apoi din nou ministru, senator; moare în 1928.

¹⁰ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1883, Paris, 1883, p.372.

¹¹ A.M.A.E.-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol.619 (1893-1894), București 14/26 decembrie 1882.

¹² Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1884, Paris, 1884, p. 365.

¹³ A.M.A.E.-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol.619 (1893-1894), București, 20iunie/2 iulie 1884.

¹⁴ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1885, Paris, 1885, p.368.

¹⁵ A.M.A.E.-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol.619 (1893-1894), Paris, 23 decembrie 1886.

¹⁶ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1886, Paris, 1886, p.382.

¹⁷ A.M.A.E.-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol.619 (1893-1894), București, 9/21 octombrie 1886.

¹⁸ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1887, Paris, 1887, p.391.

¹⁹ *Ibidem*, Paris, 1888, p.393.

²⁰ *Ibidem*, Paris, 1889, p.406.

aflat în funcția de atașat de legăție clasa I este avansat în grad, fiind numit prin decret regal secretar clasa a II-a și transferat în această calitate la Constantinopol substituindu-l pe Em. Kretzulescu, care la rândul său este permutat la Viena. Funcția lui Crețianu la Paris va fi ocupată de Theodor Ghica, detașat la această legăție ca atașat clasa I²¹. Pe 16 martie 1889, Constantin Nanu, secretar clasa a II-a la Paris, este numit în funcția de consul general la Constantinopol și este înlocuit de N. Petrașcu, secretar clasa a II-a, care, la rândul său este permutat de la Belgrad²². Gh. Crețianu nu va ocupa mult timp postul de la Constantinopol întrucât este din nou transferat la legăția română de la Paris începând cu 1 noiembrie 1889 înlocuindu-l pe Nicolae Petrașcu, numit în funcția lui Crețianu²³.

1890²⁴: Situația se schimbă în acest an în sensul că personalul devine mult mai numeros. Trimisul extraordinar rămâne același, respectiv V. Alecsandri, însă G. Bengescu devine consilier, iar Cretzianu este secretar, fără a se menționa clasa căreia îi aparține. Există posibilitatea de a fi fost din nou transferat la Paris, deoarece asemenea demersuri erau întreprinse în mod curent, mai ales la nivelul personalului inferior al ierarhiei diplomatice. Corpul atașajilor cunoaște 4 membri, Th. Ghica, Păclianu și Florescu sunt simpli atașați, iar comandantul Coandă este atașat militar.

Din acest an, România va fi reprezentată la Paris și de un consul general în persoana unui oarecare Fould (în sursele românești consulul general român este Ștefan Tould, care reprezintă interesele României până în 1893, când survine decesul acestuia), iar ca vice-consul de Victor Berceanu. La Marsilia consulul Romaniei va fi Fraissinet, iar la Nice reprezentantul României va fi Gautier. (Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1891, Paris, 1891, p.419)

1891²⁵: Sediul legăției își schimbă locația din nou, noua adresă fiind Paris, 33, Avenue Montaigne).

Noul ministru plenipotențiar este un oarecare N..., Constantin Nanu devine consilier, Filality, secretar, Th. Ghica și Florescu rămân atașați, iar Coandă își menține aceeași poziție de atașat militar. Alexandru Florescu, atașat supranumerar este numit din 12 februarie 1891 în postul de atașat de legăție clasa a II-a, substituindu-l pe Radu Văcărescu²⁶, care nu este înregistrat ca aparținând personalului legăției conform surselor franceze. C-tin Nanu este consemnat a deține funcția de consilier de legăție, însă în urma unui decret regal din 14 februarie 1891, acesta este transferat în funcția de prim secretar la Paris cu începere din 1 martie, fiind detașat în această calitate de la Bruxelles²⁷. Din 11 martie 1891, Gh. Crețianu care ocupa funcția de secretar clasa a II-a la Paris, este detașat în aceeași calitate la legăția de la Berlin și este substituit de către Gh. Filality, care deținea postul de secretar la legăția din Belgrad. La Paris acesta din urmă activa ca șef al cabinetului²⁸. Totodată Th. Ghica, atașat clasa I la Paris, este avansat la gradul de secretar clasa a II-a și detașat în această calitate la Constantinopol unde îl substituia pe Petrașcu²⁹.

1892³⁰: Habitudinea schimbării sediului legăției se perpetuează însă de această dată există două adrese, una a legăției (Paris, Rue de Rivoli, 244), iar cealaltă a cancelariei, care rămâne în fostul sediu al legăției (Paris, 33, Avenue Montaigne).

Totodată se operează o modificare a șefului misiunii diplomatice a legăției, noul trimis extraordinar și ministru plenipotențiar devine **NICOLAE KRETZULESCU**³¹, medaliat al Ordinului Legiunea de Onoare³² (24 decembrie 1891), fost președinte al Consiliului de Miniștri, fost președinte al Senatului. Constantin

²¹ A.M.A.F.-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol.619 (1893-1894), București, 28 februarie 1889.

²² *Ibidem*, București, 22 martie 1889.

²³ *Ibidem*, București, 21 octombrie 1889.

²⁴ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1890, Paris, 1890, p.406.

²⁵ *Ibidem*, Paris, 1891, p.418.

²⁶ A.M.A.F.-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol.619 (1893-1894), București, 14/26 februarie 1891.

²⁷ *Ibidem*, București, 19 februarie 1891.

²⁸ *Ibidem*, București, 13 martie 1891.

²⁹ *Ibidem*, București, 18 decembrie 1891.

³⁰ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1892, Paris, 1892, p.423.

³¹ Om politic, fratele lui C-tin Kretzulecu, născut la 1 martie 1812 în București; doctor la Paris (1839), deschide o școală de chirurgie la București (1840); exilat la 1848 la Constantinopol; ministru și prim-ministru în mai multe ministere; ministru plenipotențiar la Berlin, Petersburg, Roma și Paris; se retrage din politică în 1888; ales președinte al Academiei Române; moare pe 26 iulie 1900.

³² Ordinul Național al Legiunii de Onoare prezintă următoarea ierarhie: Cavaler (#); Ofițer (O#); Comandor (C#); Mare Ofițer (G.O.#); Marea Cruce (G.C.#).

Nanu este prim secretar, Filality devine al 2-lea secretar, Nicolae Ghica apare ca fiind simplu secretar, funcția de atașat militar este preluată de căpitanul Ghica. Ca atașat de legăție clasa I, este transferat de la Bruxelles la Paris, Mihail Pâclianu³³

La Paris, Marsilia și Nice rămân aceiași consuli și vice-consuli, însă acum apare și la Bordeaux un consul în persoana lui A.L. Goyetche. (Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1892, Paris, 1892, p.423)

1893³⁴: Același N... revine ca fiind titularul funcției de ministru plenipotențiar, Nanu rămâne pe aceeași poziție de prim secretar, Nicolae Ghica devine al 2-lea secretar, Pâclianu și Gane sunt atașați, iar căpitanul Mihai Ghica este atașat militar, avansat începând cu 20 aprilie 1893 la gradul de comandant. Dosarele de personal românești îi mai consemnează ca atașați supranumerari pe Barbu Știrbey și Scarlat Arion, licențiat în drept. Acesta din urmă este numit pe 15 septembrie 1893 în funcția de cancelar al Consulatului din Bitolia³⁵. Pe 1 iulie 1893, M. Pâclianu, atașat clasa I al Legăției de la Paris, este avansat de Carol I în funcția de secretar clasa a III-a și numit în postul de vice-consul și cancelar al Agenției și Consulatului General din Sofia³⁶. La Paris, Marsilia, Nice și Bordeaux, România este reprezentată de același personal consular ca și în anul precedent.

1894³⁷: Este numit un nou șef de misiune al legăției române din capitala Franței în persoana lui **IOAN LAHOVARI** (25 mai 1893), ca urmare a demisiei lui Kretzulescu, acceptată de regele Carol în februarie 1893. Acestuia i se solicită a-și achita responsabilitățile avute față de guvernul francez și abia apoi să părăsească funcția, însă anuarul diplomatic francez îl menționează ca ministru plenipotențiar în 1893, după plecarea lui Kretzulescu și înaintea venirii lui Lahovari, pe acel N..., menționat în numeroase rânduri ca deținând funcții diplomatice în diverse orașe din Franța și reprezentând România. Nanu și N. Ghica își mențin funcțiile, însă toți sunt decorați ai Ordinului Legiunea de Onoare. Titularul funcției de atașat militar este schimbat, noul reprezentant fiind comandantul Mihălescu, iar simpli atașați sunt Alexandru Gane, B. Știrbey și C. Cantacuzino. (A. Cantacuzino, conform surselor românești cercetate).

La Paris N... devine consul general, fiind ajutat de V. Berceanu care deține aceeași funcție de vice-consul. La Marsilia consulul este același Fraissinet, la Nice – Gautier, iar la Bordeaux – Goyetche.

1895³⁸: Adresa cancelariei legăției se menține la Paris, 33, Avenue Montaigne, însă sediul legăției este transferat la o altă adresă, respectiv Paris, 50, Avenue Marceau. Personalul misiunii diplomatice românești este identic anului precedent cu excepția funcției atașatului militar care își schimbă titularul, noul reprezentant fiind Dimitrie Văleanu, comandantului Mihălescu fiindu-i solicitată prezența în țară conform surselor franceze. Cele românești surprind însă mai multe mișcări de cadre cum ar fi numirea temporară la Paris a lui Spiridon Bibescu, secretar clasa a II-a la Roma, numirea în luna mai 1895 a lui C-tin Nanu, consilier al Legăției în aceeași calitate la Bruxelles și Haga, apoi transferat din nou la Paris în luna octombrie 1895, numirea lui Nicolae Lahovari în calitate de atașat supranumerar la Paris, rechemarea la Direcția Afacerilor Politice și a Contenciosului din cadrul Ministerului de Externe a lui Dimitrie Ghica, aflat în funcția de atașat al Legăției de la Paris și substituit cu Alexandru Pisoski, dar și demisia lui I.Lahovari din funcția de ministru plenipotențiar, demisie acceptată de Carol³⁹.

La Paris, consulatul general al României își avea sediul la no.19, Avenue de l'Opera, iar titularul său în anul 1895 a fost Pierre Aubry, însă vice-consul a rămas același V. Berceanu. La Marsilia (vice-consulat), Nice și Bordeaux au rămas aceeași titulari ai consulatelor. Noi consulate ale României apar la Le Havre (G. Le Bourgeois – consul), Rouen (Le Roy – consul), Menton (din 1892, Silvio-Agliany – vice-consul).

1896⁴⁰: Noul trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Paris este **GRIGORE I. GHICA**⁴¹ (acreditat la 13 martie 1896), decorat de Ordinul Legiunea de Onoare. Pe Cretzianu îl întâlnim ca prim

³³ A.M.A.E-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol.619, București, 26 mai 1892.

³⁴ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1893, Paris, 1893, p.415.

³⁵ A.M.A.E-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol.619 (1893-1894), București, 22 septembrie 1893.

³⁶ *Ibidem*, București, 3 iulie 1893.

³⁷ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1894, Paris, 1894, p.429.

³⁸ *Ibidem*, Paris, 1895, p.425.

³⁹ A.M.A.E-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol.619 (1893-1894), București, 1895.

⁴⁰ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1896, Paris, 1896, p.424.

⁴¹ Frate al lui Alex. Și Emil I. Ghica, născut pe 20 decembrie 1847 la Iași; studii realizate la Paris; voluntar în armata franceză în războiul franco-prusac din 1870-1871; secretar al agenției diplomatice de la Constantinopol (1874); voluntar

secretar, iar N. Ghica este al 2-lea secretar. Anul acesta este menținut un singur atașat în persoana lui Alexandru Pisoski, iar atașat militar devine căpitanul de Stat-Major Constantin Pietraru, deoarece Dimitrie Văleanu, avansat în gradul de locotenent-colonel a fost rechemat în țară. Alt raport prezintă aceeași substituție însă acum fostul titular al funcției de atașat militar se numea Gheorghe Văleanu și fusese avansat la gradul de maior, nu locotenent-colonel⁴². Cele două rapoarte sunt prezente în dosarele românești de personal și sunt elaborate la două luni unul de altul. Constatăm că există o greșală de informare care nu trebuie să fie proprie instituțiilor diplomatice. Noi schimbări se produc pe parcursul acestui an, respectiv numirea la cerere în Paris, din 1 martie 1896, a lui N. Rosetti, atașat supranumerar în administrația centrală, Crețianu, prim secretar la Constantinopol este detașat în aceeași calitate la Paris, substituindu-l pe C-tin Nanu, consilier de Legație, care la rândul său este transferat la Constantinopol, avansarea în ierarhie a lui Alex. Pisoski. Acesta devine cancelar, este trimis în țară și este înlocuit cu C. Manu⁴³.

Consulatele și vice-consulatele care reprezentau România în celelalte orașe ale Franței prezintă aceeași titulari ca și în anul precedent.

1897⁴⁴: Sediul legației deține o nouă adresă, respectiv Paris, 25, Rue Bizét. Gr. Ghica este șeful misiunii diplomatice românești, avându-l pe Cretzianu ca prim secretar, însă al 3-lea secretar devine Constantin Manu, secretarul clasa a 2-a nefiind menționat. Alți atașați în afara celui militar care își schimbă titularul în persoana comandantului Ion Gărdescu, care a terminat în mod strălucit școala din Fontainebleau, nu sunt specificați în acest an. Această numire survine ca urmare a deciziei ministrului de război ca atașatii militari numiți pe lângă legațiile românești din străinătate să fie recrutați din rândul ofițerilor superiori⁴⁵. Nicolae Ghica, secretar clasa a II-a la Paris este avansat la gradul de secretar clasa I și detașat în calitate de însărcinat cu afaceri la Atena unde îl substituie pe Cantacuzino⁴⁶.

Celelalte consulate sau vice-consulate ale României în Franța sunt reprezentate și în acest an de aceeași reprezentanți, cu excepția faptului că la Marsilia, consulul Fraissinet, este ajutat de vice-consulul A. Fraissinet, iar la Menton îl întâlnim ca vice-consul pe același N..., a cărui identitate este misterioasă și se presupune că este același care a fost în 1893 ministru plenipotențiar.

1898⁴⁷: Modificările în cadrul personalului legației nu sunt numeroase, însă există. Prim secretar este menționat N.Ghica, care este transferat de la Atena, iar alături de atașatul militar mai apare și un simplu atașat în persoana lui G.Georgiadi. Sursa românească îl prezintă pe N.Ghica, licențiat în drept, în calitate de atașat supranumerar⁴⁸. Totodată, tot în calitate de atașat supranumerar este numit și George Giorgiadi, licențiat în drept, care însă este obligat să participe la examenul organizat de Ministerul Afacerilor Străine pentru a fi avansat în funcție⁴⁹. Nicolae Rosetti însă, pretextând că nu fusese avizat la timp și că se afla într-o călătorie în Africa, nu avuse posibilitatea a se prezenta pentru a susține examenul și din această cauză continua să funcționeze ca atașat supranumerar la Paris. Acesta a renunțat a mai participa la examenul pentru obținerea statutului de atașat, astfel încât încetează a mai deține postul de atașat supranumerar la data la care acesta a fost programat. Din acel moment Rosetti înceta a mai face parte din personalul Legației⁵⁰. Gh. Crețianu, însărcinat cu afaceri la Paris își prezintă demisia, care este acceptată Personalul consular sau vice-consular suferă o singură modificare în acest an, respectiv vice-consulul de la Menton (N...), este numit în același timp și consul la Rouen.

1899-1900⁵¹: Grigore Ghica continuă să reprezinte România în calitate de șef al misiunii diplomatice la Paris. Constantin Poppovici este secretar clasa I, iar Constantin Manu este secretar clasa a III-a, avansat în aprilie

în războiul româno-turc din 1877-1878; director general al Ministerului de Externe (1888); delegat în Comisia Europeană a Dunării; ministru plenipotențiar la Berlin din 1888, apoi la Paris din 1896; moare în 1911.

⁴² A.M.A.F.-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol.619 (1893-1894), București, martie 1896.

⁴³ *Ibidem*, București, 1896.

⁴⁴ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1897, Paris, 1897, p.422.

⁴⁵ A.M.A.F.-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol. 620 (1897-1909), București, 8/20 februarie 1897.

⁴⁶ *Ibidem*, 12/24 ianuarie 1897.

⁴⁷ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1898, Paris, 1898, p.435.

⁴⁸ A.M.A.F.-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol. 620 (1897-1909), București, 7/19 decembrie 1898.

⁴⁹ *Ibidem*, București, 19 septembrie 1898.

⁵⁰ *Ibidem*, București, 3/15 iunie 1898.

⁵¹ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1899-1900, Paris, 1900, p.443.

1900 la gradul de secretar clasa a II-a. Corpul diplomatic al atașărilor crește prin numirea lui Antoine Bibescu (1/13 ianuarie 1900, apoi promovat la gradul de secretar clasa a III-a în 12 februarie 1902), și a lui Nicolae D. Ghica (demisionează pe fundalul unor probleme de sănătate), iar funcția de atașat militar este deținută de căpitanul G. Miculescu. Conform părții românești, maiorul Gărdescu, avansat în grad la locotenent-colonel și numit în funcția de sub-șef de Stat Major continuă să-și îndeplinească atribuțiile de atașat militar al României la Paris⁵². Celelalte orașe nu comportă nici o modificare cu excepția numirii Dr. Paul de Langenhagen ca vice-consul la Menton, substituindu-l pe N..., care rămâne la Rouen în funcția de consul. Girarea celor două instituții s-a dovedit a fi destul de dificilă pentru N..., astfel încât a renunțat la funcția de vice-consul.

1901⁵³: Grigore Ghica devine Mare Ofițer al Legiunii de Onoare. Constantin Poppovici este noul consilier de legație. În acest an nu sunt menționați secretarii clasa I și clasa a III-a, ci doar Constantin Manu, care a avansat în funcție la de secretar clasa a II-a. A. Bibescu rămâne în calitate de atașat, aceeași funcție deținând-o și Constantin C. Olănescu, însă acum apare în cadrul legației și funcția de atașat „surnuméraire”, adică supranumerar, în plus, ceea ce semnifică faptul că acesta nu este remunerat ci este extrabugetar. Constantin Olănescu este numit în funcția de atașat supranumerar pe 10 noiembrie 1901, avansat la gradul de atașat cu titlu (1 decembrie 1901), apoi promovat ca secretar clasa a III-a pe 12 februarie 1902⁵⁴. Funcția de atașat supranumerar este deținută și de I. Maican. În celelalte orașe, situația este similară anilor 1899-1900. (Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1901, Paris, 1901, p.446)

1902⁵⁵: Membrii legației sunt aceeași cu excepția substituirii lui Ion Maican, licențiat în litere, cu Jean Filitti în aceeași calitate de atașat extrabugetar. Consulatele și vice-consulatele României în orașele Franței sunt reprezentate de aceleași persoane ca și în anii precedenți.

1903⁵⁶: Grigore Ghica este menținut în funcția de ministru plenipotențiar, iar Antoine Bibescu devine secretar, fiind avansat din funcția de atașat. Ceilalți membri ai legației rămân în aceleași posturi pe care le dețineau și în 1901, însă C-tin Olănescu dispăre din funcția de atașat, devenit din 1902 secretar clasa a III-a, dar nu mai este menționat ca funcționar al Legației. Din 15 aprilie 1903, Constantin Langa Rașcanu este desemnat a ocupa funcția de secretar clasa a III-a în cadrul Legației de la Paris (promovat la secretar clasa a II-a cu începere din 1 noiembrie 1903), Constantin Manu, secretar clasa a II-a și Ioan Filitti, secretar clasa a III-a cu titlu onorific, sunt propuși a-și continua activitatea în cadrul administrației centrale a Ministerului Afacerilor Străine. În același timp, Constantin Conțescu, secretar clasa a II-a în administrația centrală, este numit în această calitate la Paris, însă din 1 mai 1904 acesta este transferat la Constantinopol⁵⁷.

Consulatele și vice-consulatele se mențin cu aceeași reprezentanți, cu excepția consulatului general de la Paris, care-și modifică adresa de la no.19, Avenue de l'Opera, la no.42, Rue du Louvre, dar și titularul, Pierre Aubry fiind substituit de Louis Dreyfus. Ca vice-consul rămâne același V. Berceanu.

1904-1905⁵⁸: Grigore Ghica își menține funcția de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar, având în subordine pe Constantin Poppovici drept consilier de legație, Constantin Langa-Rascanu (secretar clasa a II-a), Gabriel Mitilineu (secretar clasa a III-a), Charles-Adolphe Cantacuzènes (secretar clasa a III-a), căpitanul G. Miculescu (atașat militar).

La Paris, consulatul general prezintă același titular, Louis Dreyfus, însă vice-consul nu mai este V. Berceanu ci acesta este substituit de N....Celelalte orașe sunt reprezentate astfel: Bordeaux (consul – A.L.Goyette); Le Havre (consul - G.Le Bourgeois); Marsilia (consul – Fraissinet, vice-consul – A. Fraissinet), Menton (vice-consul – Dr. Paul de Langenhagen); Nice (consul – Albert de Gautier); Ruen (consul – același N..., probabil aceeași persoană este și vice-consul în cadrul consulatului general de

⁵² A.M.A.E-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol. 620 (1897-1909), București, 26 mai 1899.

⁵³ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1901, Paris, 1901, p.446.

⁵⁴ A.M.A.E-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol. 620 (1897-1909), București, 1902.

⁵⁵ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1902, Paris, 1902, p.454.

⁵⁶ *Ibidem*, Paris, 1903, p.463.

⁵⁷ A.M.A.E-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol. 620 (1897-1909), București, 29 martie 1903.

⁵⁸ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1904-1905, Paris, 1905, p.486.

la Paris). Acum apare pentru prima dată menționat și un reprezentant care apăra interesele României în Franța colonială, respectiv în orașul algerian Oran în persoana consulului Auguste Frette, inițiativă creată probabil ca urmare a evoluției raporturilor comerciale româno-franceze.

1906⁵⁹: Titularul legației și șeful misiunii diplomatice românești rămâne același Grigore Ghica, iar sediul instituției este transferat într-o altă locație, respectiv Paris, no.87, avenue Kléber, în timp ce cancelaria rămâne la Paris, no.12, rue de Longchamp. Personalul legației este compus din consilierul legației (Carol (Charles) Mitilineu), doi secretari clasa a III-a (Charles-Adolphe Cantacuzène și Gabriel Mitilineu – confirmat pe 1 august 1906 în postul bugetar de secretar clasa a II-a), un atașat (Jean Cotadi) și un atașat militar (căpitanul Miculescu).

Consulatul general de la Paris deține același titular în persoana lui Louis Dreyfus secondat de același misterios N..., însă sediul instituției este transferat la o nouă adresă: Paris, no.4, Rue de la Banque. Celelalte consulate sau vice-consulate dețin același personal ca și în anul precedent. Cu jurisdicția extinsă asupra departamentelor din Nord și Somme, a fost numit un consul care să vegheze și interesele României la Dunkerque, în persoana lui C.A.P. Detraux.

1907-1908⁶⁰: Nu survin multe modificări în cadrul personalului legației, ci doar avansarea lui Charles Cantacuzène la secretar clasa a II-a, iar ca secretar clasa a III-a apare Em. Rosetti-Rosnovanu. Funcția de atașat militar este preluată de căpitanul A. Sturdza. Acești doi ani ni-l prezintă pe N..., drept consul atât la Le Havre unde-l înlocuiește pe Le Bourgeois, cât și la Rouen. În același timp acesta activează și ca vice-consul la Paris pe lângă consulul general Louis Dreyfus.

1909-1910⁶¹: Sediul legației își modifică din nou locația, de data aceasta fiind transferat la Paris, no.2, Rue Marbeuf, în timp ce cancelaria își menține aceeași adresă no.12, rue de Longchamp. Titularul legației este substituit din considerente personale, nu înainte de a-și prezenta Scrisorile de rechemare către președintele Republicii Franceze. Astfel noul trimis extraordinar și ministru plenipotențiar devine **Alexandru Em.LAHOVARI**⁶², comandor al Legiunii de Onoare, numit la 12 noiembrie 1908. Erudit desăvârșit, înzestrat cu o inteligență deosebită și un tact diplomatic comparabil cu al celor mai mari diplomați ai lumii, Alexandru era un model de urmat și în maniera de scriere a rapoartelor într-o franceză fără cusur⁶³.

Pentru a reconstitui unele date biografice care să confirme calitatea și personalitatea diplomatică cu totul excepțională a lui Al. Em. Lahovari, merită menționate atât studiile, dar se impune totodată urmărirea carierei sale care l-a distins și decorațiile sau distincțiile cu care a fost onorat. Și-a început cariera diplomatică activând ca atașat supranumerar la Agenția diplomatică a României din Paris (24 noiembrie 1877), apoi devine secretar clasa a II-a tot în cadrul aceleiași instituții, ridicată la rangul de Legație (1 aprilie 1880), la puțin timp fiind promovat în funcție ajungând secretar clasa I la Petersburg (25 iunie 1881). Printre posturile pe care le-a deținut ulterior, se numără cel de însărcinat cu afaceri la Petersburg în anii 1881-1884, șef al diviziunii consulare la Ministerul Afacerilor Străine (12/24 martie 1885), secretar al Conferinței pentru pace din București între Serbia și Bulgaria în 1886, însărcinat cu afaceri la Belgrad (mai 1886), consilier de Legație (19 noiembrie 1888), plenipotențiar al României pentru negocierile antamate cu Viena și Budapesta referitoare la noile joncțiuni de căi ferate la Turnu-Roșu și la Palanca și la înființarea stațiunii Burdujeni (31 ianuarie 1891), trimis extraordinar și ministru plenipotențiar clasa I la Roma (20 februarie 1893), la Constantinopol (18 martie 1902), la Viena (februarie 1906), la Paris (30 septembrie 1908)⁶⁴. Printre distincțiile onorifice naționale s-au numărat: cavaler al Ordinului Steaua României (mai 1882), ofițer Steaua (1889), comandor Coroana (1892), comandor Steaua (1897), mare ofițer Coroana (1904), mare ofițer Steaua (1905), iar dintre cele străine care i-au recunoscut meritele, acesta a fost distins cu : ofițer al Ordinului Leopold al Belgiei (18810), cavaler al Legiunii de Onoare

⁵⁹ *Ibidem*, Paris, 1906, p.499.

⁶⁰ *Ibidem*, 1907-1908, Paris, 1908, p.481.

⁶¹ *Ibidem*, 1909-1910, Paris, 1910, p.485.

⁶² Ministru plenipotențiar, președintele Consiliului Superior Diplomatic; născut la 21 decembrie 1855 la Paris; doctor în drept la Paris (1880); ministru al României la Roma (1893-1899), Constantinopol (1902-1906), Viena (1906-1908), Paris (1908-1917), Roma (1917-1928).

⁶³ Raoul Bossy – Amintiri din viața diplomatică (1918-1940), vol.I, 1918-1937, București, 1993, p.56.

⁶⁴ A.M.A.E., Fond Paris, Problema Personal, vol.620 (1897-1909).

(Franța-1881), comandor al Ordinului Stanislav (Rusia-1882), comandor al Ordinului Sfânta Ana (Rusia-1885), mare ofițer al Ordinului Alexandru (Bulgaria-1886), mare ofițer al Ordinului Takowo (Serbia-1886), ofițer al Legiunii de Onoare (Franța-1889), Mare Cordon al Ordinului Medgidia (Turcia-1889), Marea Cruce a Ordinului Francisc-Iosif (Austro-Ungaria-1891), comandor al Legiunii de Onoare (Franța-1893), Marea Cruce a Ordinului Coroana de Fier (Austro-Ungaria-1906), Marea Cruce a Ordinului Isabela Catolica (Spania-1909)⁶⁵. Constatăm deferența cu care această personalitate excepțională din diplomația românească a fost tratată de către guvernele marilor puteri. De asemenea, observăm că distincțiile Ordinului francez Legiunea de Onoare au fost acordate și diplomaților de altă origine, nu doar autohtonilor.

Corpul atașatorilor diplomatici a sporit considerabil. Dacă în anul precedent legația nu avea nici unul, acum sunt înregistrați 3 persoane cu această funcție (Jean Gheorghiu, Constantin Stoianovici, Nicolae A.E.M. Lahovari). Atașat militar este menținut A. Sturdza, avansat în funcția de maior. Pentru prima dată apare acum specificată o nouă funcție distinctă, aceea de atașat comercial, titularul acesteia fiind Jean Arion, cu sediul la Paris, însă cu jurisdicție extinsă și asupra Angliei și Belgiei. Activitatea pe care trebuia să o presteze, avea implicații direct comerciale, respectiv interesele lucrative ale României cu caracter comercial se impunea a fi supravegheate. În lipsa unui astfel de reprezentant, un alt membru al legației este delegat cu responsabilitatea ce deriva dintr-o astfel de activitate.

Consulatul de la Le Havre, condus de Louis Reinhart își extinde jurisdicția și asupra Senei Inferioare, Calvados, Manché.

1911⁶⁶: Nici în acest an nu intervin multe modificări. Apare un nou secretar clasa I în persoana lui J.C. Argetoianu (din septembrie 1911 este însărcinat cu afaceri la Paris), iar secretari clasa a II-a există acum două persoane, Em. Rosetti-Rosnovanu, avansat din clasa a III-a (transferat temporar la Petersburg), și George Stoicescu, transferat de la Petersburg din 1 ianuarie 1911. Sunt menținuți în funcție doar doi atașaji, Constantin Stoianovici nu mai apare ca reprezentant al legației. De asemenea este substituit și atașatul comercial Jean Arion de către Mihail Holban, cu jurisdicția extinsă asupra Franței și Angliei. Celelalte instituții consulare din celelalte orașe prezintă același personal.

1912⁶⁷: Sediul cancelariei este transferat la Paris, no.122, Rue La Boétie, în timp ce legația prezintă aceeași locație, respectiv Paris, no.2, rue Marbeuf. Mitilineu nu mai apare ca îndeplinind funcția de consilier de legație. Alături de Argetoianu își mai desfășoară activitatea de secretar clasa I și Jean Al. Lahovary. Ca secretar clasa a II-a rămâne doar Rosnovanu (cu retribuția unui șef de serviciu de fruntarii), iar ca atașat militar îl întâlnim pe căpitanul Dimitrie Sturdza. Funcția de atașat comercial este îndeplinită de același Holban, iar pentru celelalte orașe nu intervin modificări de personal. Astfel, în acest an legația României de la Paris este monopolizată de membrii familiei Lahovari, care dețin următoarele funcții, ministru plenipotențiar (A.Em.Lahovari), secretar clasa I (Jean Al.Lahovari-cu retribuția de secretar clasa a II-a) și atașat (Nicolae A.E.M.Lahovari-fără retribuție). Nu se specifică în nici un raport consular referitor la personalul Legației de la Paris, salariile cu care erau retribuite persoanele care compuneau corpul diplomatic. Uneori însă incidental și fortuit, datorită vreunei reduceri salariale, acestea sunt menționate, dar nu se poate stabili nimic concret pe baza informațiilor lacunare, deoarece nu se menționează retribuția proprie fiecărui tip de funcționar și cu atât mai puțin relevarea unei evoluții sau augmentare a acesteia. Sursa care ne oferă aceste informații este reprezentată de Legea consulară din 14/26 februarie 1879. Pe 15 noiembrie 1912 George G. Ioan este numit atașat comercial pentru Franța și Anglia, având reședința la Paris și substituindu-l pe G. Holban⁶⁸. Am mai menționat astfel de greșeli în cadrul documentelor românești, adică Mihail Holban devine G. Holban, eroare neadmisă care nu dovedește o cunoaștere adecvată a personalului român din Franța, deși nu era foarte numeros.

1913⁶⁹: Constantin Argetoianu demisionează din postul de secretar clasa I. Em Rosetti-Rosnovanu nu mai îndeplinește funcția de secretar clasa a II-a, fiind probabil transferat la o altă misiune diplomatică.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1911, Paris, 1911, p.490.

⁶⁷ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1912, Paris, 11 decembrie 1911, p.494.

⁶⁸ A.M.A.E-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol. 620 (1897-1909), București, 1 decembrie 1912.

⁶⁹ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1913, Paris, 1913, p.506.

Nicolae Dianu este numit în calitate de atașat pe 28 decembrie 1912, iar Nicolae Al. Em. Lahovary și Ion Gheorghiu, ambii având calitatea de atașat al Legației, sunt promovați în funcția de secretar clasa a III-a, primul pe 1 aprilie 1913, celălalt începând din 15 august 1913⁷⁰. Consulatul de la Le Havre este girat în acest an de către Maurice Gënëstal, care-l substituie pe Louis Reinhart. Celelalte instituții diplomatice nu prezintă modificări de personal.

1914⁷¹: Din nou sediul legației își schimbă locația urmând această habitudine care s-a menținut pe parcursul întregii perioade studiate de noi. Niciodată însă nu se specifică rațiunea acestor constante modificări. Rapoartele diplomatice nu surprind nici măcar aceste aspecte semnificative în revelarea și reconstituirea unor amănunte legate de legația României la Paris, instituție deosebit de importantă în evoluția raporturilor româno-franceze. Noua adresă a legației este Paris, no.104, Avenue Malakoff. Șeful misiunii diplomatice rămâne același A.Em.Lahovary, însă consilierul de legație devine Constantin Conțescu. Ioan Lahovary își continuă activitatea ca unic secretar clasa I, iar Alexis Catargi ca secretar clasa a II-a. Consulatele și vice-consulatele din Paris și din celelalte orașe își continuă activitatea având aceiași reprezentanți.

Întreaga pleiadă de reprezentanți diplomatici ai României acreditați la Paris, dar și în celelalte orașe ale Franței unde au fost acceptate și apoi create instituții diplomatice de diverse ranguri, au contribuit în mod incontestabil la intensificarea relațiilor româno-franceze, dar și la cunoașterea aprofundată a culturii, istoriei și tradițiilor societății franceze.

The Rumanian Diplomacy Staff in France (1882-1914) (Summary)

The diplomatical institutions created by Romania after the independence was accomplished, had a great importance for the future european political events. Romania was represented in the international relations by a group of intellectuals and personalities who gained experience in the art of negociation over the years and participated to the conquest of prestige for their country. The romanian representatives in France during 1882-1914 made no exception. They had taken a significant part in the evolution of franco-romanian relations and because of them the culture and the history of both sides became better known.

⁷⁰ A.M.A.E-București, Fond Paris, Problema-Personal, vol. 620 (1897-1909), București, 1913.

⁷¹ Anuarul Diplomatic și Consular al Republicii Franceze pentru 1914, Paris, 1914, p.519.

Publicistica de debut a lui Elie (Miron) Cristea și mediul cultural- școlar năsăudean. Preocupări etno-folclorice

Dorel MARC

Născut în Toplița Română, aproape de izvoarele Mureșului, cum își începea întotdeauna autobiografia, Elie Cristea, cel care va primi apoi numele de monah Miron și va parcurge treaptă cu treaptă o carieră strălucită – secretar mitropolitan și asesor consistorial la Mitropolia Ardealului la Sibiu, episcop la Caransebeș, apoi mitropolit primat al României Mari, primul patriarh al României Mari, regent și prim ministru – a fost unul dintre copiii și tinerii care optau să urmeze școli renumite pentru calitatea învățământului cum erau cele din Bistrița și Năsăud.

Nutrind de la bun început o mare dragoste de carte, Elie Cristea, după doi ani de învățătură la școala confesională românească din Toplița natală, va urma sistemul și procedura cunoscută a pregătirii în trei limbi de predare (română, germană, maghiară), așa cum împrejurările îi obligau pe tinerii interesați de învățătură și de clădirea unui viitor cât de cât acceptabil, în perioada vitregă a dualismului austro-ungar.

Fiu de țărani, Elie Cristea se ridicase în rândul „domnilor” prin ucenicia la școli înalte, în Transilvania și la Budapesta, dând de la început semne de detașare intelectuală net superioară față de mulți din generația sa. Face studii teologice la Seminarul Andreian din Sibiu, apoi trece la Budapesta doctoratul în litere și filozofie (1895), cu o teza - prima din istoria exegezei eminesciene - despre Viața și opera lui Mihai Eminescu (în lb. maghiară), anticipând critica cea mai calificată de mai târziu și abordând, de pildă, problema cauzelor pesimismului eminescian, mult controversată, exact în sensul criticii de consens de mai târziu. Lui îi aparține formularea pentru prima oară a sintagmei: „Luceafărul poeziei românești”¹.

Astfel, urmând itinerariul școlar al lui Elie Cristea, amintim că după primele două clase primare la școala confesională din Toplița Română, natală, la vârsta de 9 ani, în toamna lui 1877, tatăl său George Cristea îl înscrie în clasa a III-a la școala primară săsească din Bistrița², convins fiind că „dacă cu ungureasca nu poți ieși din Ungaria, cu nemțeasca te duci în lumea întreagă”; studiind la gimnaziul săsesc din Bistrița, se va confrunta însă cu nedreptățile pricinuite de unii elevi și profesori maghiari care deveneau, așa după cum se exprima unul dintre primii biografi importanți ai lui Elie Miron Cristea, adevărați „eupatrizi” ai școlii³. Reușește totuși ca la terminarea claselor gimnaziale, în 1883, să obțină calificativul „clasa I cu eminență”. Atmosfera neprielnică amintită însă, l-a determinat să se transfere la cunoscutul liceu românesc din Năsăud. Aici, găsește cu totul altă atmosferă, mai familiară, unde elevii „trăiau țărănește” într-un fel de autarhie patriarhală, dar cu dascăli eminenți. (Însuși Cristea nu va renunța la portul său popular decât ca student). Activitatea spirituală laborioasă care domnea în acest liceu, îi va crea privilegiul de a fi educat în spiritul dragostei față de neam, unde „tânărul Cristea gusta de-a binele mândria de a face parte din neamul românesc, a cărui istorie glorioasă și literatură începuse s-o cunoască și să o simtă (s.n.)”⁴.

¹ Antonie Plămădeală, *Cei patru mari patriarhi ai celor 60 de ani de patriarhat ortodox românesc* - cuvântare ținută în Sala Sinodală din Palatul Patriarhal din București în ziua de 29 septembrie 1985.

² În dosarul nr.1/1901-1919 din *Fondul Miron Cristea*, Arhivele Naționale București, în „Tabele de calificățiune”, Elie Miron Cristea nu menționează – nu știm de ce motiv – cei doi ani de școală urmași la Toplița. Acesta nota doar: „Studii pregătitoare: 4 clase gimnaziale I-IV la gimnaziul evanghelic lutheran din Bistrița, iar gimnaziul superior, clasele V-VIII la gimnaziul fundațional din Năsăud”.

³ Ion Rusu-Abrudeanu, *Înalt Prea Sfinția Sa Patriarhul României Dr. Miron Cristea, înalt regent. Omul și faptele*, vol. I, București, Ed. Cartea Românească, 1929, p.31.

⁴ Pamfil Bilțiu, *Elie Cristea și cultura populară*, în *Sangidava*, I, Toplița, Ed Ardealul Tg Mureș, 2007, p.45.

În ciuda unei programe de învățământ în ansamblu rigidă, impusă de autoritățile austro-ungare, se învăța totuși latina, după un orar de cinci ore săptămânal, în programă fiind incluși pentru studiu și C. Salustii Crispi cu *Bellum Catilinae* și Vergiliu cu *Eneida*; de asemenea se învăța greaca, trei ore săptămânal, cu lecturi din Homer, *Iliada*, Herodot, *Cartea I* și altele; la limba română se învăța după *Elemente de poetică metrică*, de Timotei Cipariu. Desigur că această programă bogată în studii clasice era în măsură să cizeleze spiritele adolescenților și tinerilor înspre o educație care să le insufle atașamentul față de idealurile nobile, față de valorile clasice ale culturii universale în general. Desigur că latinismul, accentul pus pe virtuțile și obârșia românilor de sorginte daco-romană, cultivarea patriotismului prin studiul intens al literaturii române, a istoriei românilor și a folclorului, era specific liceului năsăudean, care nu întâmplător, a dat numele Societății sale de lectură *Virtus Romana Rediviva*; activând la modul foarte serios în aceasta, remarcându-se, va primi și primul rol de conducere, ca elev în clasa a VIII-a, fiind ales președintele acestei Societății literare, funcție deținută în trecut și de marele poet George Coșbuc⁵. Aici, în cadrul întâlnirilor se recitau poezii, se prezentau încercările literare ale elevilor, se discutau opere literare clasice. Societatea va tipări almanahul „*Musa Someșană*”, în care va debuta și Elie Cristea, după unii biografi, cu lucrarea *Virtutea. Traducere liberă după G.J.Zolkhofer*, în anul școlar 1885-1886. Dealtfel, acesta se evidențiasse încă din clasa a VII-a când a obținut premiul I de 4 taleri de argint, la societatea literară cu lucrarea „Viața și scrierile lui Publiu Vergiliu Maro. Descrierea Infernului”; în clasa a VIII-a obținea un alt premiu I de 6 florini, cu lucrarea „Marcus Tullius Cicero. Biografie și însemnătatea lui ca bărbat de stat și scriitor”. Succesul școlar al lui Elie Cristea se va menține dealtfel până la final, când își va susține bacalaureatul, fiind singurul care a obținut calificativul „maturo-eximio modo”, detașându-se net de ceilalți candidați⁶.

Publicația năsăudeană „*Musa Someșană*” a Societății de lectură *Virtus Romana Rediviva*, apărea cu scopul declarat în cadrul uneia din adunările generale care avusese loc în anul 1882 și anume „să se scrie toate operatele deoarece în anii trecuți s-au pierdut multe operate”, ceea ce dovedește o activitate intensă în cadrul societății, precum și faptul că membrii săi aveau conștiința valorii acelor „operate”, de vreme ce îi îngrijora soarta lor⁷.

Tot în anul 1887, Elie Cristea publică în cunoscuta revistă „*Familia*” condusă de Iosif Vulcan, prima sa schiță intitulată „*Prosiți!*”⁸, în care dezvoltă semnificația vorbelor rostite de români cu ocazia strănutului („*Noroc!*”, „*Să-ți fie de bine!*”, „*Sănătate!*”).

Evocând mai târziu momentul debutului său în prodigioasa revistă „*Familia*”, acesta mărturisea: „...Când am zărit numele meu, Elie Cristea, tipărit la urmă negru pe alb, am simțit o bucurie necunoscută până atunci. Mi se părea că s-a deschis poarta spre o nouă lume, plină de nădejdi. Am citit și răscitit cele scrise în „*Familia*”, poate de zeci de ori, și păstrez până în ziua de azi acea școlărească încercare de stil”⁹.

Întrunirile Societății se vor ține și în secret, duminica și în zilele de sărbătoare în vremurile de restriște impuse de cenzura regimului; ea va căuta să-și îndeplinească mai bine menirea de „întregirea studiilor scolastice” ale elevilor, pentru îndeplinirea acestui scop preconizându-se „citirea din jurnalele literare, deprinderea în declamarea de poezii alese și opere, atât originale, cât și de traduceri”, îmbogățirea fondului de reviste și de cărți al bibliotecii cu periodice de profil literar sau științific, cu cărți românești sau în alte limbi. În cadrul Societății *Virtus Romana Rediviva*, au activat și profesorii Gr. Pletosu, dr. Constantin Moisil, Gavrilă Scridon, Ioan Gheție, Iacob Papu, Al. Haliță, Ioan Păcurariu, dr. N. Drăganu ș.a., care au contribuit la formarea unei culturi superioare la elevi, la educarea lor patriotică, într-o vreme în care se acutizau măsurile privind deznaționalizarea românilor¹⁰.

Mediul școlar și deopotrivă anturajul cultural năsăudean, care a contribuit în timp la fundamentarea și modelarea bazei educației celor 17 academicieni români, care și-au făcut studiile medii la liceul grăniceresc, liceu la catedrele căruia funcționau dacali cu o deosebită și recunoscută rigoare, erudiți, mulți cu o solidă

⁵ Amintim că elevii și profesorii Liceului Grăniceresc din Năsăud, fondaseră sub conducerea directorului dr. Ioan M. Lazăr, societatea ca mijloc de manifestare a preocupărilor literare ale elevilor debutanți în ale scrisului.

⁶ Ilie Șandru, Valentin Borda (colaboratori Dorel Marc, Ioan Lăcătușu), *Un nume pentru istorie-Patriarhul Elie Miron Cristea*, Casa de editură Petru Maior, Tg. Mureș, 1998, p. 27-28.

⁷ Teodor Tanco, *Virtus Romana Rediviva*, vol. III, *Rădăcini adânci*, Bistrița, 1977, p. 108-109.

⁸ „*Familia*”, nr. 33 / 1887.

⁹ *Ibidem*, p.28, după dosarul nr.8/1901-1919 din *Fondul Miron Cristea*, Arhivele Naționale București.

¹⁰ Petre Dan, *Asociații, Cluburi, Ligi*, Societăți, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1983, p.115.

pregătire academică de nivel european, buni cunoscători ai culturii, desigur și ai limbii germane - îi va permite lui Elie Cristea să acumuleze o solidă pregătire și să dovedească reale aptitudini pentru scris, debutul său literar, marcându-i așa cum mărturisea deseori mai târziu, traiectoria sa culturală.

În prezenta lucrare vom insista însă pe primii ani de publicistică a lui Elie Cristea, în special asupra studiului său legat de cultura populară și mai precis de cel referitor la istoria jocurilor, naționale, studiu elaborat în etapa școlară năsăudeană, care a fost pentru prima oară pus în lumină de regretatul mitropolit al Ardealului, cărturar deopotrivă, Antonie Plămădeală.

Elie Cristea, provenit din mediul sătesc toplinean, aflat la confluența etnografică cu zona Moldovei, Bistriței, cu Mureșul Superior și cu zona locuită de secui, un areal bogat în tradiții populare românești, beneficiind ca și alți copii încă din familie și de o bună educație în spiritul promovării acestor tradiții, poseda desigur o predispoziție înspre studiul acestor fenomene folclorice, având din acest punct de vedere un avantaj net în asimilarea și înțelegerea acestora.

Precupările lui Elie Cristea legate de folclor, în ceea ce privește istoria dansului în general și cu referire apoi la jocurile populare românești, în special, au dovedit nu doar o pasiune deosebită, ci și o cunoaștere am spune precoce pentru o vârstă școlară, în condițiile în care, studiile de folcloristică în general și românească în special, se aflau într-un stadiu prea puțin avansat, datorită insuficienței clarificării conceptuale și metodologice, precum și a obiectului său de studiu.

Fostul mitropolit al Ardealului și marele om de cultură, Antonie Plămădeală, biograf al lui Miron Cristea, referitor la pasiunea și talentul tinărului toplinean arăta că „...Cine știe, dacă ar fi continuat pe linia acestor preocupări, ar fi putut deveni mare specialist într-un domeniu în care, doar specialiștii pot teoretiza ceea ce țărani joacă firesc, dând gesturilor sensuri provenind dintr-o profundă filozofie asupra vieții, frumosului lumii! (s.n.)”¹¹.

În calitatea sa de elev „octavan” (în clasa a VIII-a), scrie deci o lucrare intitulată *Nașterea și dezvoltarea jocurilor în genere, precum și lățirea* (răspândirea n.n.) *jocurilor naționale românești*¹². Acest adevărat studiu, prezentat cu ocazia unei serate literare publice la 24 aprilie 1887, surprinzător deci pentru vârsta lui Elie Cristea pe care o avea atunci, își păstrează importanța sa până astăzi.

În studiul referitor la joc, Elie Cristea începe definindu-l simplu: „mișcarea ritmică a corpului după anumite reguli”; originea lui căutându-se la cele mai vechi popoare, „ba chiar și la cele sălbatice, [iar] după naștere aparține fără îndoială artelor mimetico-chinetice, deoarece prin mișcărilor ritmice și artistice ale corpului are să exprime un anumit simțământ sau oarecare întâmplare”¹³.

Autorul face mai întâi o incursiune în istoria jocului în general, la poparele cu o bine cunoscută istorie din antichitate ca egipteni, evrei, apoi la popoarele romanice ca francezi, italieni, spanioli, apoi la germani, austrieci; amintește apoi de popoarele slave printre care polonezi și trece în final la români, clasificând jocurile acestora în două mari categorii: cele jucate în doi sau în grup și cele jucate numai de bărbăți.

Această pasiune declanșată și întreținută în anii de școală în cadrul liceului din Năsăud, pentru cultura populară se va manifesta la Elie Cristea și mai târziu, când va deveni student la Sibiu și apoi la Budapesta. Din acele perioade, în același manuscris descoperit de Antonie Plămădeală în *Arhiva Miron Cristea*, se păstrează descrierea și a altor jocuri, probabil realizată pe baza răspunsurilor pe care le primise la un chestionar lansat de el, de la cei cu care colaborase. Apar astfel descrieri despre *Jocul în doi* în Văiuș și în Torontal, *Hora*¹⁴ în Torontal și în părțile Branului, *Axionul*, *Sârba*, *Brâul*, *Cadriul*, acesta din urmă fiind redat foarte amănunțit cu cele șase figuri ale sale¹⁵.

¹¹ Antonie Plămădeală în *România din Transilvania sub teroarea regimului dualist austro-ungar (1867-1918) – după documente, acte și corespondențe rămase de la Elie Miron Cristea*, Sibiu, 1986, p.8.

¹² Publicat din manuscris de Antonie Plămădeală în *op. cit.*, Addenda II, p. 399-406, datat Năsăud la 6 / 3 1887, semnat de *Elie Cristea st. VIII și președinte* (elev în clasa a VIII-a și președinte al Societății „*Virtus Romana Rediviva*”).

¹³ *loc. cit.*

¹⁴ Dintre dansuri, hora, reprezintă după opinia etnologilor, o dominantă culturală. Prin polimorfismul, polisimbolismul și polivalența ei culturală este cea mai complexă și evoluată față de celelalte dansuri în cerc (de tip horal) din sud-estul Europei. Ca activitate culturală, hora românească depășește formele esențiale de manifestare coreică, pentru că se desfășoară pe toate planurile culturii – metafizică, mitologie, magie, literatură, plastică, muzică, ludică. În toate aceste domenii hora reflectă o concepție despre lume, despre viață, de ordin mitologic- cf. R. Vulcănescu, *Mitologie română*, Ed. Academiei, 1987, p. 371.

¹⁵ A. Plămădeală, *op. cit.*, în Addenda III, p. 407-410, semnat *Elie Cristea*.

Elie Cristea, în studiul amintit, scris la Năsăud, și citit în cadrul *Societății de lectură*, adaugă detalii interesante cu privire la originea, sensul, și simbolurile jocurilor, precum și cu privire la cei care le-au cultivat și au teoretizat despre ele.

Un teoretician de care se pare că aflase și Elie Cristea, poetul Martin Opitz, cărturarul german aflat în Transilvania în anul 1622, dedicase un impresionant poem horei, cu titlul „*Precum vestita horă ce-n lume seamăn n-are*”¹⁶. Acest poem se va traduce mai târziu de George Coșbuc, colegul mai mare al lui Cristea de la liceul năsăudean.

În literatura română, după unii istorici ai folclorului, hora este surprinsă mai amănunțit pentru prima dată de Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* (1716): „Jocurile sunt la moldoveni altfel decât la alte neamuri. Ei nu joacă câte doi sau câte patru inși laolaltă ca francezii și polonii, ci mai mulți roată sau într-un șir lung... Când se prind unul pe altul de mână și joacă roată, mergând de la dreapta spre stânga cu aceiași pași potriviți, atunci zic că joacă *hora*; când stau însă într-un șir lung și se țin de mâini în așa fel că fruntea și coada șirului rămân slobode și merg împrejur, făcând felurite întorsături, atunci acesta se numește, cu un cuvânt luat de la leși *danț*”¹⁷.

Hora, este observată și descrisă apoi și de Fr.J.Sulzer în *Istoria Daciei Transalpine* (1782), unde alături de *Călușari*, *Bătuta*, *Brâul*, *Hora* are redată melodiile pe note¹⁸, Sulzer fiind reprezentant al curentului școlii mitologice – latiniste, care la captivat se pare și pe Elie Cristea. Prin acest curent se cimentase opinia că datele culturii populare constituie documente istorice de prin rang care ajută pe cercetător la lămurirea problemei originii unui popor.

Dealtfel și la noi, vor arăta alți folcloriști de mai târziu, mugurii interesului pentru folclor sunt de natură istoriografică, descoperirea folclorului petrecându-se sub auspiciile istoriei, încă de multă vreme, faptele culturii populare fiind utilizate pentru a ilustra caracteristicile popoarelor puțin cunoscute; noua descoperire, nu era decât „o arheologie spirituală menită să întregească tabloul construit din celelalte documente despre trecut. Conceptul de *supraviețuire* îngemănat cu cel de *antichitate*, revine ca un leitmotiv în lucrările secolului al XVIII-lea din Europa apuseană”¹⁹, la noi prelungindu-se prin Școala Ardeleană și urmașii ei în secolul al XIX-lea²⁰.

Până și savantul Nicolae Iorga a luat în seamă folclorul mai întâi ca document istoric, apoi ca un capitol important al literaturii române, cercetat în cadrul istoriei literare și urmărit în repertoriul viu sau în colecțiile ce se dădeau la iveală. Iorga, vedea în datele culturii populare un document de seamă, întrucât istoria trebuie să pună în lumină și concepțiile, obiceiurile populare, modul de gândire, specificul național imprimat în producțiile folclorice; sublinia necesitatea continuării lor în vederea unui studiu global de sinteză prin care „să figurăm în mintea omenirii culte supt altă înfățișare decât cea schimonosită și înjurioasă în care se află astăzi”²¹. De aceea, releva pe urmele înaintașilor, necesitatea acută a unui *corpus*, inventar exhaustiv și sistematic al materialelor folclorice culese până atunci: „Ar fi vremea acum ca o comisie de folcloriști cari să-și fi dat dovezile să facă un repertoriu general al poeziei populare și o alegere care să poată influența în bine literatura cultă, ce va trebui să capete altă viață, să se inspire din gândurile și sentimentele, încercate de veacuri, ale maselor adevărat românești, în care trăiește sufletul neamului”²².

Dealtfel, originea horei a fost intuită de istoricul Nicolae Iorga în dansul *Kalabrismos*, un rit complex (ludic,muzical,magic) ce făcea parte din cultul Soarelui la tracii, de adorare a Soarelui la solstiții și echinocții; *Choreia* (la bulgari), *Hora* (la români) sau *Valla* (la albanezi) moștenesc substratul magico-mitic trac. Iorga

¹⁶ Martin Opitz, *Zlatna- cumpăna dorului*, „răsădită” în românește de Mihail Gavril, Ed. Albatros, 1981, p.49 din care redăm versetele semnificative: „Păstrându-vă și portul și minunatul joc,/ Din vechea rădăcină pornite, dintr-un loc, / Precum vestita horă ce-n lume seamăn n-are;/ Acum e-o horă mică , apoi se face mare;/ Mărunți trei pași îi bateți sfios în scurt ocol./ Înmlădiind mișcare ca-n jocul caprelor,/ Cu mâni de mâne prinse, plecându-vă-ntr-o parte,/ Apoi spre cealaltă ca valuri legănate,/ Când spre femei bărbații cu-n pas dau înapoi,/ Se-nclină,...Ce frumoase-s femeile la voi!”

¹⁷ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1986, p. 140.

¹⁸ Ovidiu Birlea, *Metoda de cercetare a folclorului*, Ed. pentru literatură, București, 1969, p. 124-125.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Această concepție familiară corifeilor și urmașilor Școlii Ardelene, căutau deseori dovezi despre descendența noastră romană printre elementele culturii populare. S-a ajuns astfel și la exagerări, afirmându-se că datinile populare au valoare documentară mult superioară documentelor istorice propriu-zise.

²¹ Ovidiu Birlea, *Istoria folcloristicii românești*, Ed. enciclopedică română, București, 1974, p. 349.

²² *Ibidem*.

considera hora deci o moștenire tracă prin filieră greacă, ca și doina, după cum colinda la albanezi ar proveni dintr-un obicei traco-iliric²³. Actuala horă la români ține, după cum afirmă o serie de etnologi și de cultul Soarelui, ca divinitate uranică.

Referitor la istoria jocului, Elie Cristea scria că „tot în timpurile cele mai vechi, jocul nu fost ca în timpul prezent [doar] o petrecere distractivă, ci mai mult, o ocupațiune necesară și cu caracter religios”. El arăta mai departe că în templele zeilor s-au reprezentat jocuri la festivitățile acelor care, erau conduse de preoți și care sau exprimau simpla venerare a zeului respectiv prin „înconjurări” ritmice ale altarului, sau „înfățișări” în compoziții mimice evenimente din mitologie²⁴.

Deși doar elev fiind, când scria acest studiu, Elie Cristea s-a dovedit destul de echilibrat în afirmații, spre deosebire de alți autori din epocă sau de mai târziu. Așa cum afirma O. Bîrlea, eroarea școlii mitologice rezida în deficiențele metodologice care au dus la exagerări ce vor discredita unele lucrări până în zilele noastre; acești cercetători, puneau semnul egalității între datele mitologice străvechi și elementele folclorice corespunzătoare, fără o încercare de a arăta o anumită evoluție, fenomene de filiație și de adaptare, între trecut și prezent fiind în prezentarea acestora o punte directă. Totodată, O. Bîrlea critica acele abordări ale unor folcloriști care, comparând faptul din trecutul istorico-mitologic și cel folcloric, ei îl izolau din contextul respectiv, îl detașau în chip incisiv și apoi semnalau asemănările în chip formal., fără să se străduiască măcar ”să arate ce semnificație, ce înțeles a avut acest fapt în trecut, care este conținutul lui în contextul folcloric de mai târziu și ce împrejurări au contribuit la modificările pe care le-a suferit în cursul evoluției, de la mitologie până la folclor”²⁵.

Revenind la studiul lui Cristea, observăm că acesta amintește faptul că jocurile (dansurile) se practicau și se aflau în cultul tuturor popoarelor înaintate în cultură ale antichității; că ele se executau la „așa numitele misterii”, unde, anumite cercuri de dansatori venerau „proprietățile și activitatea zeului prin reprezentațiuni simbolice...”²⁶.

Elevul Cristea, arăta mai departe în studiul său că cei din vechime, alături de jocurile religioase, practicau și jocuri de desfătare, ce se țineau la diferite întruniri ale societăților grecești și romane, pe la ospete. El aprecia însă că aceste reprezentări pantonimice mai mult cu mesaj erotic „se îndeplineau în mișcări bine numai prin sclavi și slave”, întrucât pentru aristocrația grecească și romană „se ținea de mare rușine a lua parte activă la atari salturi”; aristocrația cu preoții ei „lua parte activă doar la jocurile cele religioase, ce le țineau de invențiuni divine”. Elie Cristea arată însă că treptat jocul a fost dezbrăcat de veșmântul cel religios, trecând în viața socială și politică, fiind adoptat „cu multă căldură și plăcere”²⁷.

Descrierea dansurilor ne dezvăluie mai departe că în acordul sunetelor instrumentelor arhaice și cu strigătele de bucurie, se îndeplineau săriturile și mișcările, cu armele în mișcare; prezintă apoi jocurile rituale din jurul mortului în acompaniamentul cântecelor de jale și al instrumentelor, când se exprima totodată prin fizionomia feței și prin mișcările dansatorilor „durerea ce o simțesc pentru cel mort”²⁸.

În excursul prin istoria jocului, Elie Cristea analizează și perioada evului mediu, perioadă în care treptat, acesta iese din uzul cultului religios, când anumiți copii, fete și băieți, îmbrăcați în „veșminte scurte”, acompaniau cu jocurile și cântecele lor procesiunile la sărbători mari.

Această datină era transmisă din Spania în Portugalia, Franța și Italia; Elie Cristea pomenește și denumirea acestor jocuri astfel: în Spania *Fandango*, în Italia *Tarantella*, iar în Franța, *Villanelle*; aceste jocuri socotite „inferioare” celor religioase, erau acompaniate la început cu un „diapazon” pentru redarea ritmului, astfel încât

²³ *Ibidem*, p.350.

²⁴ Hora este interpretată relativ recent de o serie de etnologi ca fiind un procedeu magico-mitic de cunoaștere a lumii și vieții în ceea ce acestea au mai semnificativ. Ea a cunoscut două forme arhaice esențiale – hora închisă de tipul cercului (tipică la daco-români) și hora deschisă de tipul spiralei (la macedo-români). Hora închisă se juca în toate ocaziile rituale, ceremoniale și festive, hora deschisă spiralică se juca numai ritual și ceremonial. Hora sacră se desfășura în trecut în sensul mișcării soarelui pe cer, ridicarea mâinilor în dans semnificând preamărirea Soarelui, iar baterea pământului cu piciorul semnifica invocarea fertilizării ogoarelor, a pometurilor, a grădinilor, de căldura, lumina, energia solară așa cum confirmă strigăturile din horă: „Bate Hora din picioare /Să răsără iarăși soare../Bateți pe nerăsuflete/ Pentru belșug în bucate” (cf. R. Vulcănescu, *op. cit.*, p.372-373).

²⁵ O. Bîrlea, *Metoda de cercetare...*, p.126.

²⁶ A. Plămădeală, *op. cit.*, în Addenda III, p. 400.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

dansatorii „să poată face și inspirațiunile de lipsă” – amintește deasemenea că și la acea vreme, când își elabora studiul, în Spania Fandango-ul „se acompania cu Castagnette, ce se lovesc cu degetele”, iar în Italia și Franța se foloseau „Mandolinele și Guitarele”. Cristea, mai scria referitor la jocurile aristocratice că prin unirea artei dansului cu muzica, s-au produs o serie de îndreptări pentru „singuratecele jocuri”, care, la origini, „în cele dintâi timpuri au fost foarte primitive”.

Studiul elevului liceului nășăudean, arăta mai departe că „dacă moravurile claselor sociale superioare trec la popor, adeseori spre dauna aceluia, în vremurile trecute cu jocul s-a întâmplat altfel, căci a trecut de la popor la clasele superioare”.

„Jocurile sociale” au început „a cîștiga intrare” – spune Cristea – la curtea franceză a regelui Ludovic al XII-lea și s-au perfecționat în timpul regilor Francisc I și Henric II, dar aceste jocuri „și-au păstrat caracterul lor, care l-au avut și la popor, au rămas adică tot reprezentațiuni pantomimice a cîștigării de amor, unde se manifestau la jocuri în grupe căutarea și aflarea pantomimică a amozilor în figuri complicate ale jocului”. Cristea, preciza că aceste „dances basses”(dansuri inferioare) corespundeau cultului erotic romantic al cavalerismului. În limbajul vremii, el arăta că „între împreunări elegante și din când în când între complimente omagiale, se apropiau cavalerii de dame și la aceste jocuri line, care se însoțeau de o melodie de flaut asemenea de lină și melancolică, era vorba de niște pași cari trebuiau să se îndeplinească după anumite reguli...”²⁹.

Aflăm din același studiu, că pe timpul Ecaterinei de Medici, „au fost aduse la modă jocurile naționale, care se combinau cu festivitățile cu costume, la care se îmbrăcau costumele cele mai potrivite jocurilor”. În acea vreme, se jucau Tarantella și Fandango-ul „numai din partea doamnălor și damelor de curte” și „cu deosebire plăcute însă au fost Villandellele în provinciile franceze, ce se jucau în porturile populare de acolo”³⁰.

Continuând periplul prin istoria dansurilor, Elie Cristea mai scrie faptul că aceste dansuri au rămas la modă până în timpul lui Ludovic al XIV-lea care, considerându-le frivole, introduce ca joc de curte *Menueta*, „un joc cavaleresc, de origine din Poitou, cu mișcări line la care și lui – Ludovic XIV – îi plăcea a participa în petrecerile ce le aranja. De cele mai multe ori, tractau aceste petreceri și evenimente mitologice și regele primea la atari [întruniri] rola (rolul) unuia dintre zeii olimpici”³¹. Arăta că Menuetta s-a menținut în preferințe până în timpul revoluției franceze, cînd se vor schimba gusturile și în materie de dans și se va introduce la curte *gigue*-ul englez, întrucît „orice evoca în memorie regatul, n-a avut intrare”. Au fost introduse astfel prin tot felul de influențe engleze și germane, spune Cristea alte dansuri de societate ca: *Gavotte*, *A la Monoco*, *Santense*, *Sabotiere*, *Fricassée*, *Polichinelle* și *Allemande*. Acestea sunt descrise ca fiind cele care „se îndeplineau în un tempo repede, stînd perechile vis-a-vis, se executau diferite împleticiri și numai la finea unei ture se învîrteau odată jucăușul și jucăușa”. (Se observă că Cristea folosește termenul de „jucăuș” și „jucăușă” ca la jocurile țărănești).

Următorul dans descris de Elie Cristea este *Quadrilul*, „joc de modă – propriu-zis un joc de patru perechi cari însă în mod arbitrar se pot înmulți prin mai multe perechi, care fiindcă stau față în față una alteaia, s-a numit și *Contradans*”³².

Cristea descrie apoi și *Valsul* vienez, „un joc de origine tirolez, care la început a fost disprețuit și atacat, ce a devenit cauza mai multor condamnări religioase...Junimea însă, care totdeauna hotărăște moda, lauda valsul”³³.

Următorul dans de care se ocupă Elie Cristea este *Polca*, despre care „se suține că a fost născocită în vara anului 1837 din partea unei servitoare a unui cultivator din Boemia, aproape de Elbeteinitz”. O altă variantă este *Polca Mazurca*, care „nu e altceva decît o corupțiune a valsului după cum se joacă pre aci și prin alte locuri. Adevărata Mazurcă însă, după cum o joacă polonii, este joc de figuri, la care cavalerul și dama își întind mâinile și astfel lîngă olaltă sar prin sală; apoi se desfac diferitele perechi și iarăși se reafă (se regroupează)”³⁴.

În încheierea prezentării istoricului dansurilor din Europa apuseană, Elie Cristea observă că „unele din aceste jocuri au cîștigat intrare și în cercurile cele mai însemnate ale societății românești”³⁵.

²⁹ A. Plămădeală, *op. cit.*, în Addenda III, p.401.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p.402.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p.403.

³⁵ *Ibidem*.

Referitor la jocurile românești, Elie Cristea le clasifică, după cum aminteam, în două mari categorii: prima unde include jocurile care se joacă de ambele sexe împreună și a doua categorie unde include jocuri care se execută numai de către bărbați. Din prima categorie pomenește pe primul loc *Româna*, ca dans de salon „destul de elegant și frumos, constând din cinci figuri și după fiecare figură *rondă* sau *horă*.” Toate aceste figuri, spune Cristea, nu reprezintă altceva decât unele jocuri populare românești. În prima figură se execută *Ardeleana*, în a doua *Hațegana*, *Lugojana* sau *Jocul de doi*, în a treia *Pre picior*, joc bănățean, în a patra și a cincea figură însă „aflăm compuneri de învățate și balans și alte mișcări destul de acomodate și potrivite pentru un joc de coloană”. Cristea pune această compoziție pe seama lui Ștefan Emilian, fost profesor la Brașov, în acea vreme când se scrie studiul la care ne referim, devenit profesor universitar la Iași; acesta ar fi fost plăsmuit la cererea lui Iacob Mureșeanu, editorul publicației *Gazeta Transilvaniei*, o muzică compusă încă în anul revoluționar 1849.

De un real succes se bucura în epocă și *Someșana*, un joc național constând în două părți: prima, „este mai mult o preumblare, ce are la bază anumiți pași, care trebuie să corespundă metrului de dans” iar a doua parte, consta din „așa numita învățare sau balans”. Elie Cristea susține că acest joc „ne-a păstrat cele mai valide argumente despre răpirea Sabinelor...”. Mai observă – pătruns fiind și el de curentul mitologic-latinist din epocă – faptul că strigăturile acestui joc reprezintă „o datină veche romană”, fără a ne preciza la modul clar care anume, amintind doar în treacăt un vers din *Eneida* lui Publius Vergiliu Maro.

A doua grupă de jocuri descrisă de Elie Cristea constă numai în cele executate de sexul bărbătesc „prin salturile sale elegante și delectătoare”. Dintre acestea, cel mai apreciat era *Românul*, jucat din 12 figuri, compus tot de profesorul Ștefan Emilian, cules de la Ion Călușeriul de pe Arieș „care fusese 7 ani vătav de călușeri, și de la nepotul acestuia Simion Cicudeanu...” Cristea, spunea că „acești doi părinți ai jocurilor eroice românești din Transilvania s-au produs la Brașov cu diverse ocazii” și la Sibiu, că „de la aceștia a învățat junimea română perfect toate figurile ce le știau sub conducerea d-nului Emilian, carele după ce le cunosc în toată acuratețea, aleasă pre cele mai frumoase 12 și compuse danțul numit *Românul*”. La fel de apreciat era însă și *Călușeriul*, compus din 8 figuri „care se îndeplinește de către un anumit cerc de tineri, cari ținând în mână stângă o bâta oablă urmează cu atențiune semnele vătavului dextru (conducător) din mijlocul lor”. De aceste jocuri se ține *Lunga și Bătuta*, primul constând din 4 figuri iar al doilea din 7. Aceste patru jocuri „eroice” scria Cristea că au fost la modă în anii din timpul său de școală, „căci nu era petrecere românească împreună cu joc, unde ele să nu se primească cu multă căldură”³⁶. Cristea semnală însă că în afară de jocurile descrise de ele existau o serie de alte jocuri la români, care doar „din cauza necunoașterii lor mai deaproape nu au intrat încă în cercurile societăților mai culte. Amintește în acest context că în ținuturile sale de baștină ale Mureșului de Sus precum și în alte zone se întâlnea o altă *Bătută*, cu totul diferită de cele descrise mai înainte „la care un cerc mare de bărbați și muieri îmbrățișându-se îndeplinesc cele mai frumoase și mai fermecătoare salturi”³⁷. Mai amintește deasemenea de *Leșeasca*, *Corobeasca*, *Moldoveneasca* și alte hore, prin care românul „dă expresiune salturilor strămoșești inventate și compuse în patria sa primitivă. Sunt dansuri care s-au format atunci, când mama Romă dispunea peste întreaga lume” iar „ele denotă libertate și îndestulare, nu iobăgie și sclavie”³⁸.

Dacă asupra originii și filiației unor dansuri exagerează pe alocuri, pătruns fiind și el de curentul mitologic-latinist din epocă, Elie Cristea trăgea însă pe bună dreptate încă de pe atunci un semnal de alarmă asupra pericolului dispariției unor dansuri, constatând că „abia se mai află prin unele sate retrase câte un bătrân, care știa executa salturile strămoșilor săi cu deplină originalitate și frumuseță”, pe când cei tineri „mai preferesc a-și schimonosi corpul imitând în jocurile lor alte neamuri și jucând alte jocuri neconvenabile originii și firei sale”³⁹. Conștient de importanța folclorului nostru pentru promovarea identității naționale, Cristea încheia descrierea jocurilor românești cu recomandarea: „*Aceste datini, românilor nu numai trebuie [doar] să nu le uităm, ci suntem datori a le întrebuința și a ne îngriji de ele ca de o ereditate scumpă; pentru că și aceste, pre lângă multe alte argumente puternice pozitive, etnologice și firești etc., dovedesc în un mod nerăsturnaver (incontestabil - n.n), măreața origine latină a neamului românesc (s.n.)*”⁴⁰. Cristea, cu bună credința unui tânăr

³⁶ *Ibidem*, p. 405.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 404.

elev preocupat de aceste nestemate ale culturii populare și de importanța susținerii etnogenezei noastre, mai atrăgea atenția că se impunea de asemenea chiar de la nivelurile „înaîntestătătoriu poporului, ar trebui să pășească cu mai mult interes și energie ...și prin o explicare națională a măreței sale origini să-i cauzeze o mai mare atragere spre cele rămase de la moși strămoși, spre datinile cele bune, ce pot cu argumente destul de valide să contribuie la adevărul latinității limbei și origini poporului românesc”⁴¹.

Arătând firescul manifestării jocurilor populare, mult mai naturale față de cele din înalta societate, „cultă”, care la reuniunile sociale – spune Cristea – ale comunităților satești „se îndeplineau afară sub cerul senin pre ritmurile plăcute înaintea satului, erau un bun prilej, chiar cel mai potrivit pentru cătarea de amoreze și a amarezului”. Dar hora satului nu a fost numai un moment de destindere la sfârșit de săptămână sau de sărbători, sau prilej de căutare a perechii în vederea perfectării căsătoriei; ea a avut implicații mult mai profunde fiind un înțelept mod de întrunire a colectivității sub semnul frumosului din cântec și dans, sub semnul bunei cuviințe. Abordând și problematica folclorului, ca parte a dimensiunii spirituale a poporului român teologul Dumitru Stăniloae afirma că în general, în melosul, în graiul românesc, își găsește expresia același uman complex, integral, profund, delicat și armonios, care se revelează și în portul românesc; același simț complex, armonios, delicat, grațios, caracterizează jocul românesc. *El nu e dans, ci joc*. (s.n.) Cuvântul joc exprimă ceva mult mai complex decât cel de dans⁴².

Hora constituie un prilej de integrare a tinerilor – fete și flăcăi – în comunitatea satească, aceștia primind drepturi și îndatoriri social-culturale proprii satului din care făceau parte.

Dealtfel, amintim faptul că, actuala horă la români, acest dans străvechi, constituie una din cele mai importante manifestări cultural-artistice ale satului românesc atât prin momentele pe care le marchează – sărbătorile și ocaziile tradiționale ale obiceiurilor cât și prin funcția pe plan social și afectiv – de a-i elibera pe toți participanții de preocupările cotidiene.

Deși denumită în mod diferit, hora, este cunoscută în majoritatea zonelor etnografice și reflectă ca și alte manifestări ale folclorului caracterul specific național al creației populare. Ea s-a întrepătruns întotdeauna cu

⁴¹ *Ibidem*, p. 406.

⁴² Marele teolog, părintele profesor Dumitru Stăniloae, arăta în lucrarea *Reflexii despre spiritualitatea poporului român*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1992, p. 49, că: „Jocul e o bucurie gratuită, o comuniune, produsul unei inspirații personale și comune de fiecare clipă, dar și ceva serios. El nu e un dans al aceluiasi flăcău cu aceeași fată, în scopul unei distracții în doi, menită să înlăture distanța trupestă dintre ei, ci și un joc comun, un joc care are pe de o parte ceva pur și copilăresc în el, pe de alta ceva serios. Flăcăul joacă în fața fetei ca să-și arate sprinteneala și imaginația sa, grija de a se pune în evidență în fața comunității întregi; fetele sunt invitate la joc, pe rând, de fiecare flăcău, pentru a vedea cu care se va potrivi până la urmă pentru o căsătorie, și cu aceea cu care e pe cale să se hotărască pentru o căsătorie, joacă de la o vreme mai des. Fetele își arată și ele în joc sprinteneala și grația mișcărilor, gustul subțire (fin - n.n) și atenția puse în toate amănuntele veșmintelor ei lucruri care pun în evidență însușirile viitoarei soții și chivernisitoare a casei. Conținutul vieții de familie nu exclude preocuparea de estetica îmbrăcămînții, stilul ales al mișcării și comportării membrilor ei. Nu numai cu pâine trăiește omul, ci și cu frumosul și buna cuviință....Comuniunea e condiționată și de frumusețe, de delicatețe și îndemănare reciprocă. Frumosul stă și în vorbele plăcute, înțelepte, cuvincioase. Astfel, portul stă în legătură cu jocul și cu viața. Sau jocul e încadrat în ansamblul vieții. Nu e detașat de seriozitatea vieții și de estetica ei.

Jocul românesc este tot așa de variat, tot așa de fin și sprinten în armonia lui, ca și portul românesc. Între hora domoală, sărbătorească, în care toți se privesc în față și își zâmbesc, între învârtita în care flăcăul încearcă sprinteneala de suveică a fetei și fata capacitatea de purtare ușoară, dar energică a ei de către flăcău și între brăulețul mărunț și iute al flăcăilor se înscrie o bogăție de jocuri de toate ritmurile, de toate formele, exprimând o mare bogăție de stări sufletești, însă toate pline de grație, punând în relief, grația portului, comunicabilitatea și reținerea, vitalitatea vijelioasă și rânduiala armonioasă.

Portul și jocul formează un unic spectacol de zâmbet, de armonie, strălucind în lumina soarelui, a soarelui interior, al veseliei și atenției reciproce în comunicare cu soarele arzător, care mărește bucuria generală. E un spectacol primit de comuniunea satului, mărin și mai mult această comuniune. Cuvântul joc, de la „jocus” latinesc, păstrează sensul acelui de glumă, de râs, ca și „jeu” francez. El e bucurie, ca și „joie” francez sau „joy” englez. Dar cuvântul românesc exprimă bucuria de comunitate și în comunitate, cum nu exprimă cuvântul francez sau cel englez.

Pasiunile cărnii sunt uitate în acest zâmbet al comuniunii generale. Grația se îmbină cu seriozitatea. Seriozitatea nu e apanajul unui spirit ostil trupului și vieții concrete, retras din ea, din nepuțința de a o transfigura, sau ținând-o în frâu prin interdicția oricărei realizări a frumuseții în trup, ci apanajul unui spirit puternic, capabil să se oprească la limitele bunei cuviințe în bucuria de frumusețe vizibilă. Îmbinarea grației și-a purității, nu o compromite pe niciuna. Acesta e semnul unei mari forțe transfiguratoare a spiritului”.

viața colectivității, ocaziile fiind numeroase în tot timpul anului (sărbătorile de iarnă, sărbătorile de peste an, târgurile, nedeile, hramurile, sărbătorile agricole și pastorale) și evenimentele importante ale vieții – nașterea, logodna, căsătoria, moartea⁴³.

Despre frumusețea și noblețea jocurilor populare, numeroși folcloriști vor face referiri mai târziu. Dansul are un aspect nobil, fără extravagante, întreaga făptură a dansatorilor este impregnată de o mare naturalețe, spun unii cercetători francezi în legătură cu hora românească. După părerea lui O. Bârlea "hora e prin excelență dansul maiestuos, care impune jucătorilor acea ținută dreaptă a bustului (...) privirea deschisă și jovială (...) Ea este prin excelență un dans apolinic, cu liniște și grație, departe de zbuciumul celor care impun eforturi și mișcări vijelioase. Pare în primul rând dansul echilibrului sufletesc (...) "⁴⁴.

Romulus Vulcănescu arăta că „Ritul de trecere de la adolescență la maturitate marcat prin intratul în horă, trebuia să preceadă ritul intrării în ceata de feciori care avea loc de regulă la Anul Nou”⁴⁵. Părinții și tinerii acordă un interes și o grijă deosebită acestui eveniment, pentru că de inițierea acestora depindea în mare măsură ierarhia în cadrul comunității care aprecia calitățile estetice și virtuozitatea dansatorilor.

De asemenea, hora ocupă o pondere deosebită în cadrul jocurilor cu măști de Anul Nou, practicate și în zona de proveniență a lui Cristea, cea a Mureșului Superior. Ea încheie jocul măștilor și are un caracter propeștitiv. Fetele gazdei și din vecini, sunt jucate de mascați cu credința că astfel se vor căsători în curând. La cetele de mascați din Moldova denumirea melodiei și a jocului primesc numele după măștile purtate – hora harapilor, hora turcilor, hora caprei, hora ursului etc.

Hora satului îndeplinea și o funcție juridică de sancționare a celor care încălcau normele de bună conviețuire ale colectivității. Exista obiceiul ca la hora satului să fie invitat cel care a încălcat grav normele colectivității și ca un semn al vinovăției să fie obligat de participanții la horă să părăsească satul, fără drept de reprinire în obște. Deci „hora” este un fenomen complex și sub raportul implicațiilor și acțiunilor sociale pe care le comportă.

Demersul intuitiv al studiului și interesului tânărului Cristea pentru cultura populară în general, pentru jocurile populare în special, la o analiză mai atentă, ni-l dezvăluie ca pe unul dintre primii folcloriști transilvăneni, preocupați pe de o parte de culegerea nestematelor izvodite în lumea satelor, pe de altă parte, căutarea și găsirea unor semnificații pentru tot ceea ce înseamnă reprezentările simbolice din vasta cultură populară care începea să ni se dezvăluie și sub forma unor elaborate mai mult sau mai puțin științifice. Astfel,

⁴³ Și în zona de proveniență a autorului Elie Cristea, Mureșului Superior, la care acesta se raporta comparativ mereu, și de unde va culege folclor, un aspect deosebit de important al vieții comunitare îl reprezenta hora satului. În ceea ce privește denumirea ei, hora satului, era numită în zonă în genere *joc*, și ca *timp* se organiza de obicei duminica, în afara perioadelor de post și zilelor de nunți. Deasemenea, în majoritatea satelor, se organizau în marile sărbători de peste an, cel mai apreciat timp fiind la ieșirea din postul Crăciunului, de Anul Nou, și la ieșirea din postul Paștelui. La Toplița, mare joc se organiza cu ocazia zilei de Sf. Ilie, azi hram al mănăstirii și prilej de pelerinaj, dar în trecut sincronizat cu Sântilia sau Nedeea care se organiza în Munții Călimani în hotarul Ardealului cu Moldova. *Locul de desfășurare* al jocului era de obicei în sat, într-o casă mai mare, special aleasă în acest scop, dar se organiza și la cârciuma satului, la hanuri (de exemplu la Tulgheș, strămutat în Muzeul ASTRA din Dumbrava Sibiului), în spațiile unor școli (unde de altfel se țineau și *Vergel*-urile, forma tradițională a revelioanelor de azi). Se organizau jocuri însă și în afara satului sau pe hotar cu prilejul sâmbriilor (măsura laptelui) oilor, nedeilor, secerișului ș.a. Un aspect important este și acela că erau planificate în zonă și jocurile sau horele prilejuite de organizarea marilor târguri de peste an la Subcelate (Varviz), Sârmaș, Bilbor, Tulgheș, și chiar în zone mai îndepărtate la Deda sau Gurghiu. *Participanții* la joc, erau bineînțeles în primul rând tinerii, în general fetele de la 14 ani, dar de obicei participau „după ce scăpau de școală”, flăcăii de la 18 ani, dar mai ales după satisfacerea stagiului militar în armată (cf. *Sărbători și obiceiuri. Răspuneri la chestiunile Atlasului Etnografic Român*, vol. III, *Transilvania*, Academia Română, Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 372-373) În satele vecine Dedei, se organiza și „jocul mic” pentru tineretul care învăța să joace. Mai participau desigur frecvent și tineri căsătoriți dar și oameni mai în vârstă, inclusiv bătrâne cu rol important în satirizarea slîngacilor jucători neexperimentați. *Regulile de comportare* în cadrul horei satului erau stabilite strict în fiecare sat pentru fete, flăcăi, femeile și bărbații căsătoriți. Dacă nu erau respectate regulile instituite prin tradiție, se puteau isca foarte ușor scandaluri; acestea oricum apăreau mai ales când participanții la horă din afara satului fie nu le cunoșteau, fie le ignorau. În general, cei căsătoriți jucau între ei, rar se mai cerea altă nevastă; jucau și cu rudele apropiate, în afară de soț și soție, nașii cu finii. La Bilbor, spre exemplificare, dar și în celelalte sate, puteau juca cu oricine numai dacă își cereau voie. „Femeia căsătorită era cerută de la bărbat; bărbatul nu-și cerea voie” (cf. *Sărbători și obiceiuri...*, p.375). O altă regulă ce impunea respectul cuvenit era lăsarea celor în vîrstă, bătrânilor, să joace în frunte.

⁴⁴ Apud Aurelia Diaconescu, *Hora – simbol, dans, ornament*, ms.

⁴⁵ R. Vulcănescu, *loc. cit.*; vezi de același autor și *Fenomenul horal*, Ed. Arhetip, București, 1995.

etnologii de mai târziu, care îi vor urma lui Elie Cristea, au sesizat că unele idei, teme și motive mitice legate de horă – în cazul nostru – au pătruns în arta populară, în pictura ornamentală, ceramica populară, decorarea cahlilor, încondeierea ouălor, țesutul covoarelor, pictura pe lemn și pe sticlă. Între elementele decorative de ordin mitic, alături de constelații, stele, sori, luceferi întâlnim și hora. care apare ca modalitate esențială de exprimare a ideii de ritm. Pe țesături și broderii apar siluete de bărbați și de femei ținându-se de mâini la nivelul umerilor sau al taliei, sau așezate la mici distanțe, așa încât să redea ideea de horă. Paul Petrescu afirma că „Motivul horei ar merita el singur un studiu special, atât de lungă îi este istoria și atât de mare îi este extensiunea în spațiu. Ca și în cazul atâtor alte motive, forme sau aspecte ale artei populare românești nici” hora” nu-și limitează existența la teritoriul României sau la domeniul artei populare românești”⁴⁶.

Element de străveche tradiție, hora reprezintă simbolic unirea membrilor în cadrul comunității largi a satului și are la origine dansul ritual în jurul focului, ca dans de apărare a membrilor ei de nocivitatea forțelor malefice. Prezența ei atât în planul artei populare cât și în cadrul folclorului, obiceiurilor, a celor mai semnificative momente din viața satului, ne dovedește strânsa legătură dintre viața materială și cea spirituală a colectivităților satești. Prin hora satului s-a transmis de-a lungul vremii în forme nuanțate elanul de viață, libertate și dragostea pentru frumos ale poporului român. De observat că în Transilvania varietatea dansurilor noastre este mult mai pregnantă, jocul popular românesc interferându-se cu elemente coregrafice ale naționalităților conlocuitoare.

De amintit faptul că Elie Cristea, este deasemnea și autorul unei culegeri de poezii populare maramureșene, datând probabil tot din anii pe când era elev la Bistrița și la Năsăud. pe care i le-a dat lui G. Kirileanu pentru a fi publicate în *Șezătoarea*, fără a indicarea numelui culegătorului⁴⁷.

Elie Cristea va dovedi talent însă de pe băncile școlii năsăudene nu doar în domeniul folclorului, ci și în cel al istoriei, alcătuiind, tot în clasa a VIII-a un lung studiu despre *Maria Tereza ca regină a Ungariei*⁴⁸, (1740-1780), dovedind încă de pe atunci preocupări în acest domeniu și mare ușurință la scris. Fără îndoială, aceste aptitudini nu puteau fi dezvoltate fără beneficiul deosebit al educației și instruirii din mediul școlilor năsăudene, impulsioneat masiv și influențat de asociațiunea *Astra*, care dorea nu numai iluminarea, ridicarea prin cultură a populației largi, ci dovedea deseori faptul că este o societate culturală și de factură academică.

Așadar, tânărul Elie Cristea a găsit Năsăudul în perioada studiilor sale ca un centru cultural dominat de vestitul Liceu Grăniceresc, chiar dacă tocmai atunci se intensifica și conflictul dintre administratorii fondurilor grănicerești și guvernul austro-ungar (mai ales în anul 1885), pentru menținerea autonomiei și a caracterului românesc al liceului și a celorlalte școli grănicerești. Un profesor actual al liceului din Năsăud, într-un articol dedicat lui Elie Cristea, arăta că doar „înțelepciunea conducerii liceului – de atunci –, simțul datoriei și de jertfă al profesorilor l-au salvat, astfel că liceul din Năsăud va rămâne printre puținele licee românești din Ardeal. În acest liceu se acordau burse și semiburse elevilor merituosi, descendenți ai foștilor grăniceri – dar nu numai; exista o bibliotecă a elevilor, și alta a profesorilor; funcționa un muzeu de științele naturii, cabinete de fizică, chimie geografie și filologie”⁴⁹. Profesorii acestei instituții organizau o serie de activități extrașcolare: excursii anuale cu mare atracție pentru elevi, serate culturale, șezători literare, concerte, spectacole ș.a. Elie Cristea va prinde și edificarea noului edificiu, dat în folosință în 1888, despre care savantul Nicolae Iorga afirmase că „este cel mai frumos din câte le au românii de peste munți”⁵⁰.

Activitățile despărțământului Năsăud al Asociațiunii *Astra*, unul dintre cele mai active din toată Transilvania, desigur că l-au marcat profund și pe tânărul Elie Cristea (care va deveni el însuși un fruntaș astrist) participând la numeroasele sale activități culturale și nu numai, ce întrețineau efortul pentru promovarea conștiinței și năzuințelor naționale, culturale, ale românilor ardeleni. Tot sub imboldul *Astreii*, va edita și cea mai amplă culegere paremiologică din folclorul transilvănean (cf. Iordan Datcu și S.C. Stroiescu)⁵¹, unde va

⁴⁶ Vezi și Paul Petrescu, Elena Secoșan, *Arta populară. Îndreptar metodic*, București, 1966.

⁴⁷ Iordan Datcu, S.C. Stroiescu, *Dicționarul folcloriștilor. Folclorul literar românesc*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 154.

⁴⁸ Studiul se păstrează în *Fondul Miron Cristea* citat.

⁴⁹ Ioan Seni, *Mediul astrist în care și-a petrecut anii de liceu Ilie Cristea, la Năsăud*, în „*Sangidava*”, I, Toplița, Ed. Ardealul Tg. Mureș, 2007, p.101.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 102.

⁵¹ Apare sub titlul *Proverbe, maxime, asemănări și idiotisme, colectate din graiul românilor din Transilvania și Ungaria*, Tip. Arhidiecezană, Sibiu, 1901; culegerea a fost inițiată prin „cărturarii de la sate” la 1879, conține 3000 de texte

cuprinde și proverbele culese de sora sa, despre efortul căreia mărturisea: „...soră-mea Elvira Cristea din Toplița Română, care mi-a notat multe și însemnate [proverbe] atât de aiea, cât și din comuna natală și mai ales din graiul mamei noastre Domnița, pururea garnisit cu proverbe și maxime, pline de înțelepciune”⁵². Referitor la proverbe, Elie Cristea considera că au valoarea unor produse absolut originale, izvorâte din mintea românului pătit...”⁵³

În cadrul acelorăși preocupări se înscrie și conferința rostită mai târziu, în 1911, la serbările jubiliare de 50 de ani ale ASTRA, despre *Originea jocurilor și a teatrului la popoarele păgâne și la români*, remarcabilă prin relevarea caracterului „sincretic al religiei, teatrului și dansului în vremurile străvechi” și îndeosebi prin observațiile „despre jocurile bănățene”⁵⁴.

Deasemenea, tot la Năsăud, Elie Cristea și-a început colaborarea cu presa românească din Transilvania. Pe parcursul anilor, în timpul studenției și apoi după absolvire, va publica în diferite periodice ca „Familia” (Oradea), „Telegraful Român”, „Tribuna”, „Rândunica”, „Luceafărul”, „Foaia poporului” (Sibiu), „Dreptatea” (Timișoara), „Gazeta Transilvaniei” (Brașov), „Revista Orăștiei”, „Correspondența română” a lui Slavici, „Țara Noastră”, „Foaia Diecezană”, „Lumina” (Caransebeș), „Drapelul” (Lugoj), „Lupta”, „Foaia poporului român” (Budapesta), „Universul”, „Apostolul” (București) etc; deasemenea, din activitatea sa prodigioasă pe tărâmul eclesiastic, se vor tipări șase volume de predici și cuvântări.

Și preocupările etno-folclorice din publicistica de debut a lui Elie Cristea se înscriu deci în încercările de impunere a valorilor culturii noastre populare, când folclorul devine tot mai mult un obiect de studiu. Se prea poate ca tânărul toplițean, să fii fost la curent prin dascălii eminenți cu cea mai recentă lucrare în domeniu a lui Moise Gaster, care și-a asumat răspunderea de a sintetiza cunoștințele adunate până la el în a sa *Literatură populară română*⁵⁵ din 1883; acest savant strălucit, care s-a străduit să situeze literatura românească în ansamblul literaturilor orale, îndeosebi apusene, a fost preocupat și de teoriile genezei și circulației folclorului, ca și de relația dintre mit și religie, problematică pe care încerca să o pătrundă și tânărul Cristea în anii de școală petrecuți la Năsăud.

Toate aceste realități năsăudene, mediul cultural, școlar, educația și instruirea sa în general, experiența acumulată aici, au fost decisive și au determinat succesul, cariera de mai târziu a lui Elie (Miron) Cristea, care nu a fost tocmai una obișnuită pentru un copil de condiție socială modestă, așa cum erau mulți fii ai satelor transilvane.

Publizistische Anfänge vom Elie (Miron) Cristea und das schulische, kulturelle Medium vom Nassod. Interesse für Folkloristik und Ethnographie (Zusammenfassung)

Der vorgelegte Beitrag schlägt uns vor, die noch weniger bekannte Publizistik vom Elie Miron Cristea, der erste Patriarch Rumäniens, hervorzuheben, als er Schüler des berühmten Lizeums vom Nassod war.

Der Verfasser unterstreicht die besondere Interesse des jungen Miron Cristea im Bereich der Volkskultur, im Allgemeinen, sowie der Tanzentwicklung verschiedern Völker insbesondere, vom Altertum bis zum Ende des 19. Jahrhunderts, und Letztens, die evolutorische Darstellung rumänischer Volkstänzen, vor allem von Siebenbürgen, wo man sich viele Intereferenze befinden.

adunate printre altele și din comuna natală a lui E.Cristea, Toplița Română a Mureșului precum și zonele Sibiului, Hunedoarei, Albei, Timișului, Brașovului ș.a.

⁵² Antonie Plămădeală, *Pagini dintr-o arhivă inedită*, Ed Minerva, București, 1984, p. 298.

⁵³ *Ibidem*, în studiul introductiv al lucr. cit., p. XII.

⁵⁴ Iordan Datcu, S.C. Stroiescu, *loc. cit.*

⁵⁵ Autorul mărturisea în legătură cu această lucrare că ea „...are ca scop principal modificarea opiniei generale în favoarea noastră, despre starea culturală a poporului român, adică de a arăta că poporul nostru stă pe aceeași înălțime a culturii pe care stau celelalte popoare ale Occidentului. Poporul român nu s-a izolat de orice contact cu celelalte popoare moderne, s-a hrănit cu același nutriment, s-a adăpat dintr-un același izvor și literatura populară română formează o verigă în lanțul de aur ce leagă popoarele între dănsese” – apud Constantin Eretescu, *Folclorul literar al românilor. O privire contemporană*, Ed. Compania, București, 2004, p. 17.

Der Absicht des Verfassers ist, eine Berücksichtigung der Wirksamkeit vom Cristeas Publizistik zu versuchen, da er schrieb als die Objekten, die Methodologien und die Anschauungen der Folkloristik noch nicht abgegrenzt wurden; der Verfasser weist auch auf die wissenschaftlichen Fähigkeiten des jungen Miron Cristea, im schulischen und kulturellen Medium vom Nassod, ein Millieu das auch auf sein Schicksal endgültig eingeflossen hat.

Modelul identitar românesc în publicistica interbelică a lui Mircea Eliade

Petre DIN

Obiectul acestui studiu este reliefa modelului identitar românesc în publicistica lui Mircea Eliade. În scopul prezentării cât mai pertinente a acestui subiect am considerat că se impune o sumară expunere a biografiei savantului român.

Născut la 28 februarie 1907 la București, Mircea Eliade se impune ca o personalitate remarcabilă a culturii universale în secolul al XX-lea. Studiile primare le-a efectuat în București, la școala din strada Mântuleasa și cele secundare la Liceul „Spiru Haret”. După o pubertate caracterizată printr-un intens studiu solitar, tânărul Eliade a urmat cursurile Facultății de Litere și Filosofie la Universitatea din București, unde îi are profesori pe Nicolae Iorga, Vasile Pârvan și Nae Ionescu¹, și finalizate cu succes în 1928 printr-o lucrare despre filosofia Renașterii, *Filosofia italiană de la Marsilio Ficino la Giordano Bruno*².

În paralel cu efectuarea studiilor el se remarcă printr-o prodigioasă activitate beletristică și publicistică. A debutat literar cu povestirea fantastică „Cum am descoperit piatra filosofală”, la vârsta de 14 ani în „Ziarul științelor populare și al călătoriilor”³, din București. Cu impetuositatea intelectuală ce l-a caracterizat toată existența, Eliade publică la vârsta de 17 ani articole în care abordează istoria religiilor și cultura Orientului. Doleanța de a-și extinde orizontul intelectual dincolo de cultura franceză, dominantă în perioada interbelică, se materializează printr-o călătorie în Italia, unde îl va cunoaște pe Giovanni Papini⁴, autorul cunoscutului roman *Un uomo finito*.

Solida formație filosofică îl motivează să călătorească în India între anii 1928-1931. Obține o bursă care-i favorizează studiul limbii sanscrite și yoga cu filosoful Dasgupta, în Calcutta⁵. În decembrie 1931 Mircea Eliade se întoarce la București și-și pregătește teza de doctorat în filosofie, pe care o va susține în iunie 1933, având drept subiect tehnicile și gândirea yoga. Din noiembrie 1933, Eliade a devenit asistent la Universitatea din București, unde a susținut cursuri de filosofie și istoria religiilor la catedra mentorului său spiritual, Nae Ionescu.

Un aspect controversat al activității sale îl reprezintă aderența la ideologia Mișcării Legionare. Acest fapt s-a concretizat în mai multe articole pe care le-a publicat în diferite ziare, printre care și oficialul Mișcării „Buna Vestire”, dar și prin campania electorală pentru alegerile din decembrie 1937. În trei articole, publicate în 1936, Eliade citează formulările profetice ale lui Corneliu Zelea Codreanu despre împăcarea României cu Dumnezeu, cuvinte care semnifică sensul „revoluției mistice”, imaginate de Nae Ionescu. „Așa nu vorbea decât Bălcescu sau Heliade-Rădulescu”, concluzionează Mircea Eliade⁶.

Ce surprinde astăzi lecturând publicistica acelei perioade este credința tânărului de douăzeci de ani că odată cu el se formează o generație spirituală care va exonera cultura română din inerțiile orientale și o va sincroniza cu Europa. Generația anterioară realiza misiunea sa istorică: independența națională și unitatea teritorială a României Mari, după primul război mondial, dar în mod paradoxal nu a reușit să satisfacă nevoia de identitate națională. S-a colportat un enorm complex de inferioritate și o uriașă necesitate de recuperare

¹ *Dicționarul General al Literaturii Române*, Editura Univers Enciclopedic, București 2005, p.20.

² *Ibidem*.

³ Mircea Handoca, *Viața lui Mircea Eliade*, Ediția a II-a revizuită și adăugită, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000, p.14-15.

⁴ *Ibidem*, p.36.

⁵ *Ibidem*, p.42.

⁶ Mircea Eliade, *Cele două Românii*, în *Vremea*, nr.457, 4 octombrie 1936.

culturală direcționată în obsesia febrilă de a fi percepuți ca națiune culturală egală cu celelalte popoare europene. Ca unică alternativă în percepția lui Eliade și a numeroși intelectuali din generația sa, era varianta românească a fascismului sub formula partidului Gărzii de Fier⁷.

Lipsa de apetență a lui Eliade privind regimul democrației occidentale este formulat fără echivoc într-un articol intitulat *Democrația și problema României*. „Cunoaștem câțiva tirani care au transformat țări amărâte în state puternice: Cezar sau Augustus sau Mussolini. Mi-e perfect indiferent dacă Mussolini este sau nu un tiran. Singurul lucru care mă interesează este că acest om a izbutit în cincisprezece ani să transforme Italia și să facă dintr-un stat de rangul al treilea una din puterile mondiale de astăzi. Îmi este deci perfect indiferent ce se va întâmpla în România după suprimarea democrației. Dacă România, depășind democrația, va deveni un stat puternic, național, înarmat, conștient de forța și destinul său, atunci istoria va ține cont de această faptă”⁸.

Derapajul politic și ideologic al savantului român a fost sesizat și de un segment important al prietenilor săi. Mihail Sebastian menționează în *Jurnalul său* această realitate. „În Abisinia, a fost cu Italia, în Spania, e cu Franco. La noi, e cu Codreanu”⁹.

Chiar dacă subiectul studiului este altul îmi rezerv spațiul să lansez o provocare: care a fost dezideratul pentru care mulți exponenți ai generației anului 1927 au fost fascinați de naționalismul excesiv al Gărzii de Fier, și de ce unii dintre ei au aderat ca simpatizanți sau membrii ai acestei structuri politice? Odată ce provocarea a fost lansată ne propunem să formulăm câteva răspunsuri plauzibile. Memoriile lui Eliade, indirect, încearcă să clarifice convertirea sa la Garda de Fier. În percepția lui, Legiunea este o organizație religioasă și etică, transformată într-una fascistă numai după asasinarea lui Nicolae Iorga și Virgil Madgearu în noiembrie 1940, survenită după moartea lui Corneliu Zelea Codreanu în 1938. Eliade dezavua această ultimă fază din evoluția Gărzii de Fier, în schimb, își argumenta aderența la Mișcarea Legionară între 1936-1940 ca solidaritate față de generație și totală încredere în discipolul său, Nae Ionescu¹⁰.

În Memoriile sale, reputatul istoric al religiilor, se prezintă ca un susținător al liderului Corneliu Zelea Codreanu, și adversar al aderenților lui Horia Sima, care ar fi denaturat moștenirea politică a lui Codreanu. Fiind atașat cultural la Londra, Mircea Eliade dezavuează public asasinările din noiembrie 1940. „Dar teroarea istoriei se făcea neconținut simțită. Cu groază am aflat de asasinarea lui N.Iorga și Virgil Madgearu, precum și a unui grup de deținuți, în așteptarea anchetelor la închisoarea Văcărești. Prin aceste asasinări din noaptea de 29 noiembrie, echipele de legionari, care le-au înfăptuit credeau că-l răzbună pe Codreanu. În fapt, ele au anulat sensul religios, de „jertfă”, al legionarilor executați sub Carol și au compromis iremediabil Garda de Fier, considerată de atunci o mișcare teroristă și pronazistă”¹¹.

Mircea Eliade s-a delimitat ulterior de această atitudine, dar a evitat întotdeauna să comenteze această etapă din existența sa. Alți exegeți ai operei sale au afirmat că marele savant, nu a dezavuat niciodată ideile legionare, argumentul fiind prezența anumitor reflecții mistico-totalitare în operele sale științifice. Un fapt este cert, anume, că, Eliade nu a reușit o introspecție asupra acestui episod din biografia sa. Conform opiniei marelui savant, Mișcarea Legionară a reprezentat paradigma spirituală a generației 1927 în demersul de a stimula o creație culturală proprie. În aceste condiții, diagnosticul formulat de Mihail Sebastian la adresa lui Eliade – naivitate catastrofală¹² – ni se pare corect. Mircea Eliade a fost un excepțional istoric al religiilor, filosof al religiilor, profesor universitar, dar puțin înzestrat pentru politică.

O preocupare constantă a generației 1927 o reprezintă misiunea României, destinul națiunii române în concertul statelor europene. Subsumat acestei idei, Mircea Eliade formulează judecăți de valoare ale căror repere sunt concentrate pe ideea catalizării energiilor naționale în direcția afirmării României și românismului în Europa. După desăvârșirea unității teritoriale din 1918, România a aspirat la o structură statal democratică, similară cu a altor state europene. Din aceste considerente, un segment al clasei politice și a elitei culturale și-a asumat valorile politice și culturale liberale, fapt ce a generat o reacție adversă din partea generației 1927, față de această tendință europeanistă.

⁷ Richard Reschika, *Introducere în opera lui Mircea Eliade*, Editura Saeculum, București, 2000. p.133.

⁸ Mircea Eliade, *Democrația și problema României*, în „Vremea”, XI, 18 decembrie 1938.

⁹ Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944*, Editura Humanitas, București, 1996.

¹⁰ Matei Călinescu, *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade, Amintiri, lecturi, reflecții*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Polirom, Iași, 2002, p.194.

¹¹ Mircea Eliade, *Memorii 1907-1980*, Editura Humanitas, București, 1997, p.368-369.

¹² Matei Călinescu, *op.cit.*, p.195.

Mircea Eliade consideră că evoluția României Mari spre o democrație liberală occidentală, „competiția” cu Occidentul nu poate să facă din România o putere primordială pe eșichierul politic european. Similitudinea modelului politic și cultural românesc cu cel european nu poate să lichideze decalajul care separă state prospere și puternice ca Anglia, Germania, Italia și Franța, față de România. „Așa cum stau astăzi lucrurile, România nu poate ajunge o putere politică de mână întâia în Europa. Vor fi întotdeauna mai mari decât noi, mai puternice, mai bogate și mai înarmate – țări ca Anglia, Germania, Italia, Franța. Trebuie să treacă foarte mulți ani până când nații intrate astăzi în decadentă – ca Anglia și Franța – să lase loc forței de expansiune a unor popoare tinere, cum ar fi poporul român”¹³.

O primă soluție care să răspundă adevăratei esențe a României constă în reorientarea eforturilor și energiilor dinspre nivelul eroic, în care s-a afirmat generația precedentă, spre cel al creativității culturale, în care noua generație avea un orizont deschis¹⁴. Eliade fixează o folie revelatoare între „vechea generație” reprezentată de Iorga și Vasile Pârvan și „noua generație”, al cărei mentor era Nae Ionescu. „Vechea generație” și-a finalizat misiunea istorică prin realizarea Unirii din 1859, obținerea independenței prin războiul din 1877-1878, și constituirea României Mari în 1918. „Noua generație” bazată pe valorile creștin ortodoxe va impune România în arealul culturilor majore europene. „Semnele ne arată că destinul României moderne cu acest „om nou” începe: că dintr-un primat al spiritualului, adică al valorilor creștine, își vor trage hrana și tăria noile generații Veți întâlni pretutindeni astăzi, în toate straturile sociale, oameni care-și caută un sens al existenței prin valorile creștine, jertfă, muncă, viața aspră, temniță, renunțare la bucuriile lumești au ajuns țel și sens al existenței pentru foarte mulți oameni, care trăiau până acum la întâmplare, în afara oricăror valori spirituale”¹⁵.

Savantul român consideră că destinul României moderne trebuie asociat cu valorile creștine, fapt ce-i pot conferi o misiune importantă în istoria Europei, aceiași pe care au avut-o grecii, romanii, germanii și slavii¹⁶. Eliade se integrează pleiadei spiritelor enciclopediste, din generația Cioran, Noica, Vulcănescu și este recunoscut drept liderul acesteia. Imensa criză morală pe care o traversează Occidentul este generată de retragerea lui Dumnezeu din lume. Soluția este salvarea omului prin spirit și credință.

O notă constantă în peisajul socio-politic românesc al perioadei interbelice este conferită de negarea identității naționale. Refuzul de a accepta valorile naționale, inteligența creatoare românească și opțiunea pentru o convertire etnică, la alte identități naționale, sunt elemente ideatice, întâlnite, în mod repetat în publicistica momentului. A fi român este un motiv în plus de a ne compătimi soarta, destinul, și de a culpabiliza „teroarea istoriei” și condiția noastră de popor localizat la interferența intereselor Marilor Puteri.

Într-o serie de articole publicate între anii 1933-1937, Eliade formulează ideea că identitatea românească traversează o stare de criză. Stereotipul existent la nivelul sensibilității tinerilor intelectuali ai perioadei de a se desolidariza de românism îl îndreptățesc pe savantul român la o solidă critică de principii. În articolul „A nu mai fi român”, intelectualul în vârstă de 26 de ani se erijează în creator de pamflet politic. Este posibil să acceptăm că românii reprezintă o națiune incapabilă de gândire, de eroism, incompatibili cu problemele de filosofie, de creație artistică? Este posibil să acceptăm că marile personalități ale culturii române: Dimitrie Cantemir, Mihail Kogălniceanu, Mihai Eminescu, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Titu Maiorescu, Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, nu sunt la origine români? „A apărut acum de curând, o nouă modă printre tinerii intelectuali și scriitori: a nu mai fi români, a regreta că sunt români, a pune la îndoială existența elementului românesc ... Ei pur și simplu, regretă că sunt români, și ar vrea să fie (o mărturisesc) orice altă nație de pe lume, chinezi, unguri, nemți, scandinavi, ruși, spanioli, orice numai români nu.

S-au săturat până în gât de destinul acesta de a fi și a rămâne român. Și caută prin orice fel de argumentare (istorică, filosofică, literară) să demonstreze că românii sunt o rasă incapabilă de gândire, incapabilă de eroism, de probleme filosofice, de creație artistică, și așa mai departe Altul crede că orice creier care contează în istoria și cultura „românească” nu e de origine română: Cantemir, Kogălniceanu, Eminescu, Hașdeu, Conta, Maiorescu, Iorga, Pârvan etc. etc. – toți, dar absolut toți sunt streini”¹⁷.

¹³ Mircea Eliade, *De unde începe misiunea României*, în „Vremea”, an X, nr.477, 28 februarie 1937, p.3.

¹⁴ Achim Miha, *Prefață la Dreapta Românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p.25-27.

¹⁵ Mircea Eliade, *Textele „legionare” și despre „românism”*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p.48.

¹⁶ *Ibidem*, p.49.

¹⁷ Mircea Eliade, *A nu mai fi român*, în „Vremea”, an VI, 1933, septembrie 10, nr.304, p.6.

Este dificil de presupus că, abordând disperarea privind destinul unor indivizi de a se fi născut români, Mircea Eliade dezbate chestiunea faliei dintre tradiționalism și universalism. În accepția sa cultura română este produsul a două tensiuni creatoare: provincialismul, reprezentat de spiritualitatea satească și universalismul, reprezentat de orizontul deschis spre Europa și impregnat de cosmopolitism.

În articolul intitulat „Piloții orbi”, Eliade se lansează într-un discurs exaltat criticând imoralitatea clasei politice românești care guvernase România interbelică. El prognozează falimentul regimului politic al cărei culpe sunt ușor de enumerat: distrugerea burgheziei românești în favoarea elementelor alogene, introducerea politicianismului în administrație și învățământ, alienarea țărănimii față de corpul social și deznaționalizarea profesiunilor libere. Toate aceste prejudicii generate de piloții orbi (clasa politică românească) au dus la pierderea instinctului statal.

Totala incapacitate a clasei politice s-a materializat printr-un „imbecil complex de inferioritate față de unguri”¹⁸, care a favorizat „maghiarizarea Devei”, prin întărirea elementului evreiesc în orașele din Transilvania, trecerea în proprietatea evreilor și a maghiarilor a pădurilor din Maramureș și Bucovina, decizia hazardată de a coloniza Cadrilaterul cu bănățeni¹⁹, prevalența evreilor în satele Maramureșului și Bucovinei și majoritatea acestora în orașele Basarabiei. Pentru a amplifica dimensiunea critică a discursului, Eliade notează: „Cred că suntem singura țară din lume care respectă tratatele minorităților, încurajând orice cucerire de-a lor, preamărindu-le cultura și ajutându-le să-și creeze un stat în stat. Și este nu numai din bunătate sau prostie. Ci pur și simplu pentru că pătura conducătoare nu mai știe ce înseamnă un stat, nu mai vede”²⁰.

Limbajul uzitat de text formulează ideea unui mediu în care se coagulează intoleranța și agresivitatea, doleanța unor grupuri și partide politice pentru desființarea democrației și impunerea unui regim autoritar. Într-un asemenea context, insinuantele apeluri la „misiunea istorică” se traduc prin necesitatea imperativă de impunere a ortodoxiei ca stimul al purificării și mobilizării energiilor naționale și a unei revoluții spirituale.

Reflecția asupra acestei epoci sugerează că valori autentice ale democrației liberale: toleranța, diversitatea, egalitatea sunt omise în publicistica lui Eliade. Impresia generală care degajă din text este ralierea savantului la „spiritul vremii”, prin lansarea unor idei ce aparțin ideologiei legionare: „cotropirea evreiască”, „degenerarea regimului” politic utilizat ca argument pentru autoritarism, dezavuarea toleranței românești pentru minorități, evidențiind utilitatea intoleranței altora („masacrarea a 100.000 de greci de către trupe otomane conduse de Kemal Pașa în Anatolia, „sugrumarea minorității germane din Cehia”)²¹. Ambianța epocii infestată cu acest tip de idei a stimulat și mobilizat Mișcarea Legionară în ascensiunea sa pe eșichierul politic românesc. Această idee nu este doar o concluzie a celor prezentate, dar și un trist epilog al evoluției clasei politice din România interbelică. Intelectualul care colportează în mass-media scrisă judecățile de valoare privind „cotropirea evreiască” și viitoarea „ofensivă a evreilor” împotriva românilor în atmosfera tensionată precum cea din 1937, nu poate fi perceput ca un exponent al spiritului democratic liberal.

Depășirea provincialismului cultural, preeminența factorului spiritual în restaurarea valorilor românești sunt doar câteva repere ale gândirii publicistice ale lui Eliade în articolul „Restaurarea demnității românești”²². În accepția lui, ideea că „românismul” străbate o etapă de criză nu mai este de actualitate. „Spiritul ofensiv al romanității” profestat de Nae Ionescu prinde contur și el tinde să se finalizeze prin restaurarea demnității românești. „Demnitatea românească pe care o vedem restaurată azi, nu poate fi completă decât prin creația spirituală. Creație care înseamnă înainte de toate: libertate spirituală”²³. Mircea Eliade îi percepe pe români, înzestrați cu numeroase virtuți biologice, civile, istorice. El îi critică pe anumiți intelectuali și scriitori ai generației sale de faptul că regretă ideea de românism și pun la îndoială existența unui specific național. Marele savant apreciază la români potențialul de a fi reușit să asimileze multitudinea de elemente alogene: maghiar, tătar, turcesc, polonez, fără a-și diminua uriașa sa capacitate de creație. „Un neam care a asimilat atâtea elemente etnice străine, fără ca să-și altereze structura sa specifică, și fără să-și epuizeze puterea sa de creație – nu are de ce să se teamă”²⁴. În concepția sa, demnitatea românească s-a păstrat intactă de-a lungul secolelor

¹⁸ Mircea Eliade, *Textele „legionare” și despre „românism”*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p.54.

¹⁹ *Ibidem*, p. 55.

²⁰ *Ibidem*, p. 56.

²¹ *Ibidem*.

²² Mircea Eliade, *Restaurarea demnității românești*, în „Vremea”, an VIII, nr.403, 1 septembrie 1935, p.3.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

în rândul țărănilor. A fi român semnifică a asimila în întregime elementele culturale promovate de Eminescu, Hașdeu, Iorga, Pârvan, Nae Ionescu, Lucian Blaga, Brâncuși, Liviu Rebreanu. Așadar, Eliade concluzionează în acest articol că în pofida vicisitudinilor care s-au revărsat asupra spațiului populat de români, aceștia și-au perpetuat unitatea etnică, culturală și lingvistică, integrându-se în același timp valorilor europene și contribuind original la patrimoniul cultural universal.

Eliade susține ideea legionară a creării unui „om nou”, deci a unui român nou, care să se raporteze permanent la doctrina creștină. Acest om nou trebuie să aibă un destin particular care să asimileze doar valori culturale. Aderența lui Mircea Eliade la Mișcarea Legionară este reliefată de anumite articole publicate în paginile unor ziare și în interviul „De ce cred în biruința Mișcării Legionare”. „Cred în destinul neamului românesc – de aceea, cred în biruința Mișcării Legionare. Un neam care a dovedit uriașe puteri de creație, în toate nivelurile realității, nu poate naufragia la periferia istoriei, într-o democrație balcanizată și într-o catastrofă civilă”²⁵.

Textul este o pledoarie pentru capacitatea lui Mircea Eliade de a-și asuma discursul, crezul social, valorile culturale și atitudinile Mișcării Legionare. Identificarea politică cu aceasta este clar formulată și în opera sa, piesa de teatru *Ifigenia* elaborată în 1939, după ce a fost eliberat din lagărul de la Miercurea Ciuc unde fusese deținut politic pentru atitudinea sa extremistă. „În această tragedie, regăsim multe teme ideologice care îi sunt apropiate, mai ales glorificarea sacrificiului și a morții pentru patrie, integrate în dramă, aparent fără legătură directă cu actualitatea politică românească și europeană”²⁶.

Eliade este optimist atunci când se referă la destinul culturii românești. Spiritul creator se poate manifesta în toată plenitudinea sa doar într-un climat de normalitate, de corectă funcționare a instituțiilor statale, de viață economică prosperă. Ceea ce a diminuat constantele geniului românesc a fost că acest cadru favorabil culturii s-a întins doar pe o durată de două decenii. Savantul român formulează presupuziția: dacă România de după 1918 ar fi existat încă douăzeci-treizeci de ani, aportul românesc la patrimoniul culturii europene ar fi fost mult mai consistent.

În concluzie, Mircea Eliade în publicistica interbelică a reușit să pătrundă în intimitatea spiritului românesc relevându-i atât calitățile cât și defectele în ideea obsesivă a stimulării unei creații culturale originale majore.

The Romanian identity status in the interbelic work of Mircea Eliade (Summary)

The object of this study represents the underlining of Romanian identity in the interbelic period in Mircea Eliade writings. Mircea Eliade was a remarkable personality in the universal culture of the XX-th century. A disputed aspect of his activity is the adhering at the ideology of the Legion Movement. This fact has been materialized in more articles that were published in different newspapers; among them is the newspaper of the Movement „Buna Vestire”. He was involved in the electoral campaign in December, 1937. A constant preoccupation of the 1927 generation is in representing the historical mission of Romania, the destiny of the Romanian nation in the context of the European status. According to this idea Mircea Eliade formulates judgements of values that are focused on the idea of acknowledging Romania and Romanian in the world.

Outrunning the cultural provincialism the importance of the spiritual factor the restoring of the Romanian values that governed Romania during the interbelic period and estimates the failure of the political western type. As a conclusion Mircea Eliade succeeded in revealing the intimacy of Romanian, showing in the same time its qualities and defects, all this being mixed in the obsessive idea of stimulating an original cultural creation.

²⁵ Mircea Eliade, *Textele „legionare” și despre „românism”*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p.63.

²⁶ Alexandra Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionesco L'oubli du fascisme*, P.U.F., Paris, 2002, p.197.

Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud între 1918-1938

Adrian ONOFREIU

1. O sinteză interbelică.

Evoluția României în cadrul statului național unitar – rezultat în urma evenimentelor din cursul anului 1918, prin voința liber exprimată a românilor din teritoriile aflate sub dominație străină – va fi caracterizată de necesitatea acută de redefinire a unor criterii de valorizare, care să servească în conturarea direcțiilor dezvoltării viitoare.

De aceea s-a resimțit acut, la nivelul discursului ideologic și politic, definirea noii atitudini față de provocările de după primul război mondial. Așezarea sistemului politic pe baze parlamentare, direcțiile de dezvoltare economico-socială, toate aspectele dezvoltării societății românești vor determina canalizarea eforturilor spre realizarea progresului atât de mult așteptat și posibil, în noile condiții. Energiile pozitive ale poporului, cadrul general al evoluției lumii postbelice vor crea premise ale traiectului ascendent, al racordării la dezvoltarea generală a societății europene interbelice¹.

În susținerea acestor tendințe, factorii politici de decizie vor apela la *sinteze* care să cuprindă principalele realizări în varii domenii de activitate și perioade distincte cronologic. O primă încercare s-a făcut la zece ani de la Unirea Transilvaniei cu România, când s-a analizat ceea ce a dat și a primit – conform expresiei lui Nicolae Iorga – provincia intracaraptică în perioada analizată, de către comitetul de organizare a serbărilor Unirii².

Regimul instaurat prin încoronarea lui Carol al II-lea ca rege, la 8 iunie 1930, a evoluat spre o formă autoritară de guvernare în care monarhul să dețină pârghiile principale de conducere. Pentru aceasta s-a dezvoltat un întreg mecanism, la care au subscris – gradual și în funcție de propriile interese – forțe politice, economice și personalități ale României de atunci. Evoluția regimului după promulgarea noii constituții din februarie 1938 a deschis calea spre exaltarea realizărilor din anii de domnie ai suveranului Carol al II-lea, privit ca salvatorul patriei. Alături de propaganda bine instrumentată în această direcție, rămân însă și inițiative laudabile care vor căuta să definească și să surprindă direcțiile mari de evoluție și realizările obținute. Pe plan național sinteza perioadei a fost făcută în monumentală lucrare enciclopedică patronată de suveran și la realizarea căruia și-au adus contribuția – de bună credință, socotim noi – marile spirite ale României din domeniile supuse analizei în aceasta³.

În aceeași tendință – dar purtând amprenta puternică a propagandei oficiale – s-au elaborat și alte încercări de sinteză⁴.

¹ O încercare de definire cu mijloace moderne a trăsăturilor generale de dezvoltare a perioadei analizate în volumul coordonat de Vasile Pușcaș și Vasile Vesa, *Dezvoltare și modernizare în România interbelică 1919-1939. Culegere de studii*, Ed. Politică, București, 1988.

² *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, Cultura Națională, 1929, vol. I, 757 p; vol. II, 1337 p; vol. III, 102 p.

³ *Enciclopedia României*, Fundațiile Regale, vol. I, 1938, p. IX; volumul I; intitulat *Statul* și II, intitulat *Țara Românească*, au apărut în anul 1938; volumul III, *Economia națională. Cadre și producția*, în 1939; volumul IV, *Economia națională. Circulație, distribuție și consum*, în 1943, (definită de Dimitrie Gusti ca „o lucrare în care avântul nelăgăduit al zilelor noastre să găsească hrană substanțială și sănătoasă, care să-i dea vigoare și temeinicie”).

⁴ Amintim cu titlul de exemplu, *Regele și națiunea, munca și credința*, f.a., 71 p; *Zece ani de domnie ai Majestății Sale Regelui Carol al II-lea*, București, 1940.

La nivelul entităților administrative locale, aceste preocupări s-au materializat în redactarea de monografii, cu accent pe aspectele dezvoltării economico-sociale⁵. De asemenea, au fost publicate numeroase articole în presa din epocă care încercau să surprindă aspecte definitorii ale evoluției pe plan local⁶.

2. Perspectiva prezentului.

Analiza aspectelor de sinteză din perioada interbelică – cu aplecare spre domnia regelui Carol al II-lea – a fost făcută în lucrări ulterioare, fie fără a fi menționate aceste aspecte⁷, fie prin modeste referiri sau caracterizări conjuncturale⁸.

Nici aparițiile de după 1989 nu analizează aspectele referitoare la definirea sintezei perioadei, fiind canalizate spre analiza perioadei în totalitate⁹, sau încercări de redefinire¹⁰. Și mai interesantă este lipsa unor referiri concrete în lucrări memorialistice¹¹ sau care redau documentele Casei Regale¹².

3. Sinteza locală.

Cu atât mai importante apar răspunsurile autorităților de la nivelul județului Năsăud¹³ la chestionarul cuprins în punctele ordinului telegrafic trimise prefecturii de către Ministerul de Interne la data de 5 decembrie 1939. Deși condiționa răspunsul de un timp extrem de scurt pentru documentare – pentru condițiile de atunci, 3 zile! – autoritățile de la nivelul județului și-au mobilizat energiile și au elaborat răspunsuri în cunoștință de cauză, fiecare în domeniul specific de activitate.

Sunt prezentate astfel principalele realizări ale perioadei 1918-1939, în principalele domenii de activitate: economic, culte, școală, muncă și ocrotiri sociale, sănătate, cooperatie, drumuri, administrație, justiție¹⁴. Ele s-au canalizat și încheiat pe baza răspunsurilor primite pe scară ierarhică și ca nivel de subordonare, de la nivelul unor primării locale – care nu aveau de raportat nici o realizare în cei 20 de ani pe care trebuiau să-i definească – până la instituții care gestionau un anumit domeniu la scara județului.

Deși impregnate de o ușoară coloratură propagandistică – specifică și caracteristică de altfel în epocă – rapoartele oglindesc *sinteza* dezvoltării județului pentru perioada interbelică, la nivelul datelor oficiale ale autorităților, constituindu-se într-un bun instrument de lucru pentru a defini perioada și realizările sale – așa cum au fost percepute la nivel oficial!

Tocmai aceste caracteristici, la care se adaugă caracterul *inedit al documentelor*, ne-au determinat să le prezentăm celor interesați, ca o secvență/decupaj a unei epoci nu îndeajuns cercetate și cunoscute în profunzimea și trăsăturile sale definitorii, eliberată de aspectele ideologice și propaganda oficială¹⁵.

⁵ *Monografia economică a județului Năsăud. Întocmită de Banca Națională a României, agenția Bistrița, 1938.* Lucrarea a fost copiată după exemplarul original identificat la Banca Națională a României, de către Enea Grapini și trimisă Sfatului Popular al orașului Bistrița la data de 25 aprilie 1961. De asemenea, cele trei volume memorialistice păstrate în manuscris la Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale (în continuare se va cita A.N. B.- N., fond ...), datorate lui Victor Moldovan, personaj care a deținut funcții importante la nivel central în cadrul Frontului Renașterii Naționale.

⁶ Aminim în încercarea de analiză și caracterizare a regimului făcută de Emil Precup sub titlul *Demagogul de altă dată și Frontul Renașterii Naționale*, în „Năzuința”, Bistrița, nr. 77-81, mai-iunie 1940.

⁷ Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938-1940)*, Ed. Politică, București, 1970.

⁸ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire, vol. II, partea a II-a, noiembrie 1933-septembrie 1940*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988.

⁹ Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. III. Ed. Enciclopedică, București, 2000; Gheorghe Bodea, *Viața lui Carol al II-lea*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2000; *Istoria Românilor*, vol. VIII, Ed. Enciclopedică, București, 2003, pp. 391-422.

¹⁰ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic, București, 1997; Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997.

¹¹ *Carol al II-lea. Însemnări zilnice, 1937-1951, vol. III, 15 decembrie 1939 - 7 septembrie 1940*, ediție de Nicolae Rauș, București, 1998.

¹² Arhivele Naționale ale României, *Casa Regală. Documente oficiale, vol. IV, (1938-1947)*, București, 2006.

¹³ Pentru evoluția administrativ-teritorială a județului actual Bistrița-Năsăud, inclusiv în perioada interbelică, vezi Ioan Băca, Adrian Onofreiu, *Evoluția administrativ-teritorială a județului Bistrița-Năsăud*, în „Revista Bistriței”, XX, 2006, pp. 349-369.

¹⁴ Sesizăm aici – alături de caracterul oficial al punctelor la care trebuia să se răspundă – și interesul istoricului Silviu Dragomir, titularul ministerului beneficiar al informațiilor, cel pentru Minorități.

¹⁵ Se poate valoriza *cantitativ și calitativ* astfel, trăsătura caracteristică asumată de cercetarea istorică pentru amplitudinea maximă a dezvoltării interbelice – considerând ca reper anul 1938 – în realitatea vieții cotidiene, validându-se sau nu – această axiomă.

În redarea documentelor am păstrat formele și particularitățile de exprimare din epocă; pentru fiecare dintre acestea am plasat la început un scurt rezumat al conținutului; documentele au fost numerotate începând cu numărul 1, în continuare, cu cifre arabe. S-a păstrat ordonarea inițială a acestora, astfel că la început sunt redată *cerințele* conținute în ordinele primite de la București și, în continuare, sinteza întocmită de prefectură și apoi rapoartele pe domenii specifice de activitate, nu neapărat în ordine cronologică.

Fiecare document are trecută *cota de proveniență*¹⁶ – inclusiv numărul filelor, chiar dacă provin mai multe documente din același dosar – pentru o ușoară și rapidă identificare.

Acolo unde am simțit nevoia unor detalii sau informații suplimentare – pentru completarea sau lărgirea informației cuprinsă în documentele publicate – am intervenit în notele de subsol, inclusiv prin trimiteri la alte documente care întregesc *sinteza*.

Redăm astfel o parte din *sinteza unui întreg* – societatea românească interbelică, convingși de valoarea documentelor, atât ca redefinire a trecutului, cât și ca deschizătoare a noi direcții de cercetare.

Document nr. 1.

Ordinul telegrafic al Ministerului de Interne privind culegerea și transmiterea datelor cuprinzând realizările județului în perioada 1918-1938.

Telegramă

Potrivit dispozițiilor date de D-l. Președinte al Consiliului de Miniștrii d-lui. Ministru pentru Minorități, rugăm luați urgente măsuri de a se trimite Ministerului Minorităților până în ziua de 10 decembrie inclusiv 1939 o dare de seamă asupra progreselor realizate în județul ce conduceți de la Unire și până astăzi. *Stop*. Darea de seamă va cuprinde progresele realizate în următoarele materii: 1) Drumuri și căi de comunicații; drumuri noi deschise, pavagii, împietruiri, poduri, etc; *stop*. 2) Starea sanitară, spitale, dispensare noi create, campanii sanitare, medicamente, etc; *stop*. 3) Școli noi înființate, internate, școli de ucenici, cămine de ucenici, cantine școlare; *stop*. 4) Biserici, clădiri noi, restaurări, ajutoare acordate, etc; *stop*. 5) Agricultură, distribuții de unelte agricole, ajutoare plugarilor, îmbunătățiri de culturi, îmbunătățirea rasei vitelor, școli de agricultură, progrese realizate prin Camera Agricolă; *stop*. 6) Asistență și ocrotiri sociale, îmbunătățirea stării muncitorilor, asistența acordată populației nevoiașе; *stop*. 7) Cooperație, cooperative noi înființate, progrese realizate în economia locală prin cooperative, etc; *stop*. 8) Justiție, înființări de noi instanțe judiciare, clădiri noi, etc; *stop*. 9) Teatre și asociații culturale, etc; *stop*. 10) Îmbunătățiri edilitare, precum și orice alte progrese realizate pe tărâm administrativ și social. *stop*. Luați imediat măsuri de executare, cunoscând că ministerul nu admite nici un fel de întârziere pentru comunicarea acestor relațiuni în termenul specificat, direct Ministerului pentru Minorități. *Stop*.

Ministrul Internelor.

M. Ghelmegeanu¹⁷.

Nr. 21.233 a 5/XII 1939.

(Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, fond *Prefectura județului Năsăud - numere de bază*, d. 16.816/1939, f. 1.).

¹⁶ Toate sunt conținute în două dosare din fondul *Prefectura județului Năsăud* – inventar pe baza instrumentelor contemporane de evidență – *numere de bază* - păstrate la A.N.B-N.

¹⁷ Ministru făcând parte – de la 30 noiembrie 1939 – din guvernul condus de Gheorghe Tătărăscu (24 noiembrie 1939-10 mai 1940); titularul portofoliului de la Ministerul pentru Minorități era Silviu Dragomir; cf. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire, vol. II, partea a II-a, noiembrie 1933 – septembrie 1940*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 1551. Vezi și lucrarea acestuia din urmă în calitate de ministru al Minorităților sub titlul *La politique minoritaire de la Roumanie entre 1918 et 1940* (extrait de la Revue de Transylvanie, Tomes VII-IX), București, 1944, 16 p. Despre opera istorică a acestuia, în prezentarea din *Enciclopedia istoriografiei românești*, (coordonator Ștefan Ștefănescu), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, pp. 129-130.

Ordinul circular al Prefecturii județului Năsăud către autoritățile din subordine privin întocmirea unei dări de seamă cu realizările din perioada 1918-1938.

În baza ordinului telegrafic al Ministerului de Interne nr. 21.133/1939 din 5 decembrie, dat în baza ordinului Președinției Consiliului de Miniștrii, Vă rugăm ca până în ziua de vineri 8 decembrie orele 17, să ne înaintați o dare de seamă asupra următoarelor realizări îndeplinite de la Unire până azi, ca:

1. Drumuri și căi de comunicații, drumuri noi dechise, pavări, împietruiri, poduri;
2. Starea sanitară, spitale, dispensare noi create, campanii sanitare, medicamente;
3. Școli noi înființate, internate, școli de ucenici, cămine de ucenici, cantine școlare;
4. Biserici, clădiri noi, restaurări, ajutoare acordate;
5. Agricultură, distribuție de unelte, ajutoare plugarilor, îmbunătățire de culturi; îmbunătățirea rasei vitelor, școli de agricultură, progrese realizate prin Camera Agicolă;
6. Asistență și ocrotiri sociale, îmbunătățirea stării muncitorilor, asistență acordată populației nevoiaș;
7. Cooperație, cooperative nou înființate, progrese realizate în economia locală prin cooperație;
8. Îmbunătățiri edilitare, precum și orice alte progrese realizate pe tărâm administrativ și social;

Această dare de seamă în 2 exemplare ne-o veți înainta cu un raport, cunoscând că nu este admisă nici o amânare peste termenul fixat.

Sănătate!

Prefectul județului Năsăud,

Colonel, Al. Cristescu¹⁸

(Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, fond *Prefectura județului Năsăud*- numere de bază, d. 16.816/1939, f. 14).

Document nr. 3.

Sinteza asupra realizărilor îndeplinite de la Unire până la zi trimisă de Prefectura județului Năsăud ministrului pentru Minorități.

Domnule ministru!

La ordinul telegrafic al Ministerului de Interne nr. 21.133 din 5 decembrie 1939, prin care ni se pune în vedere să înaintăm D-Voastre o dare de seamă asupra tuturor îndeplătirilor realizate de la Unire până azi, lucrare ce până în 10 decembrie a.c. trebuie să sosească la minister.

De aceea cu onoare Vă rugăm să aveți în vedere că timpul fiind atât de scurt, nu am putut centraliza datele primite pentru a alcătui o lucrare unitară, ci le-am anexat după autorități, în ordinea după cum ni se cereau răspunsurile în telegrama Ministerului de Interne, astfel:

Anexa nr. 1 cuprinde o dare de seamă asupra realizărilor îndeplinite la drumuri, precum și toate îmbunătățirile aduse ca îndiguiuri, poduri, plantații pe lângă drumuri, iar la sfârșit, întrucât nu avem un capitol corespunzător, s-au trecut și căile ferate nou construite de către Stat, în valoare de aproximativ 15 miliarde.

Anexa nr. 2 cuprinde starea sanitară a județului, spitale, dispensare și alte instituții de igienă nou înființate în județul nostru, precum și ofensivele sanitare întreprinse, cu care ocazie s-au distribuit medicamente gratuit și consultații nenumărate.

Anexa nr. 3 cuprinde darea de seamă asupra îmbunătățirilor și realizărilor efectuate pe teren didactic de la Unire până azi. Aici se observă o reală îmbunătățire față de trecut. Unde înainte de Unire aveam abia 30 școli primare de Stat cu 69 învățători, azi avem 134, cu 300 și 10 maiștri. Proporția de îmbunătățire se accentuează și mai mult la grădinițele de copii, precum și la îmbunătățirea și înzestrarea cu noi localuri de învățământ.

În comunele românești prin străduința organelor administrative și ale învățământului, au luat ființă peste 40 de cămine culturale și cooperative școlare. Pentru hrana copiilor îndepărtați de școală funcționează pe lângă școlile primare 46 de cantine ce dau hrană zilnică școlarilor.

Progresul e în dezvoltare și orice întrelăsare ar fi în dauna Statului.

¹⁸ Pentru titularii postului de prefect din perioada februarie 1938 - septembrie 1940, vezi Adrian Onofreiu, *Prefecții județului Năsăud (1918-1949)*, în "Răsunetul", Bistrița, anul IX, 1997, nr. 1933, sâmbătă, 14 iunie, p. 6.

Școlile secundare. În județul nostru avem două licee, unul în Năsăud și unul în Bistrița, prevăzute cu clădiri proprii pentru internat și cu anexele necesare unei creșteri a elevilor. Aceste licee sunt înzestrate cu biblioteci moderne, muzee și cu tot felul de ustensile necesare instruirii elevilor. Liceul din Bistrița, care în anul trecut s-a redus la gimnaziu, a adus o mare pagubă și scădere în viața publică românească din orașul Bistrița, unde afirmarea elementului românesc de la Unire încoace a făcut progrese uimitoare. De aceea readucerea lui la gradul de liceu este absolut necesară.

Școli profesionale avem două în județ: una în Năsăud și una în Prundu-Bârgăului, înzestrate cu internat și cu atelierelor necesare. Mai avem și două gimnazii de fete, de asemenea cu internat, unul în Bistrița și unul în Năsăud.

În orașul Bistrița avem o școală de ucenici cu internat, unde își află pat și hrană 150 de ucenici români, viitoarea burghezie românească de mâine (sic!).

Progresul realizat pe terenul acesta este marcat prin această afluență a fiilor de români la meserii și este și lauda Statului că a dat sprijin înființării acestui cămin de ucenici, unde elementele tinere pot trăi cu ușurință și sunt îngrijiți în cele mai bune condiții.

Muzeul Năsăudean. Din îngrijirea vrednicilor grăniceri Iuliu Moisil și Virgil Șotropa în anul 1934, ca secție a Arhivelor Statului, a luat ființă Muzeul Năsăudean, unde este îngrămadit tot trecutul de glorie și jertfă a acestui Ținut și de unde generațiile tinere se inspiră în același spirit de eroism.

Serviciul Social. În scurta lui funcționare a înființat în comunele românești de pe Valea Someșului nu mai puțin de vreo 54 cămine culturale, multe din ele prevăzute cu local propriu. Aceste locașe de încălzire național-românească adună sătenii în Duminici și sărbători la cercuri de instruire și îi feresc de acest chip de a-și pierde timpul în localuri nepermise și de a se demoraliza în alte obiceiuri distrugătoare.

Straja Țării. Această instituție de creștere a tineretului în noile discipline naționale a luat un avânt și o dezvoltare îmbucurătoare. Demnitatea și încrederea în sine sunt floarea ce înveselește fețele acestui tineret. Conducătorii lor în general învățătorii, fac un îndoit apostolat în acest fraged ogor național.

În timpurile acestea abnormale, când cei mai mulți dintre noi fac de starjă la hotare, micii străjeri grijulii și serioși, se instruiesc pe la autorități pentru suplinirea părinților lor.

În ce privește școlile minoritare, progresele realizate sunt evidente, iar pentru ilustrarea acestei afirmații, anexăm la urmă un tabel ce evidențiază sacrificiile făcute de comune și de Stat pentru promovarea elementului minoritar autohton.

Anexele nr. 4, 5 și 6, cuprind starea bisericilor din județul nostru. Cum în județul nostru credincioșii români ortodocși sunt mai puțini în timpul dinainte de Unire, evident că ei au rămas în urmă din acest punct de vedere. După Unire însă comunele, județul și Statul au dat un concurs neprecupețit dezvoltării pe teren bisericesc și religios a județului nostru. Din anexa nr. 4 se văd sacrificiile și eforturile făcute în acest scop.

Din anexele 5 și 6 se vede îmbunătățirea adusă pe teren bisericesc cultului greco-catolic din acest județ.

Bisericile minoritare au fost ajutate de comune. Lucru ce se evidențiază din tabloul anexat la urmă.

Anexa nr. 7, cupinde realizările și îmbunătățirile aduse pe teren agricol și zootehnic. Din această scurtă dare de seamă se observă îmbunătățirea adusă culturii cerealelor prin introducerea de semințe selecționate, plante furajere, mașini și unelte agricole, pomi altoiți precum și insecticide și îngrășăminte chimice, unde până la Unire, cultura cerealelor la noi era într-o evidentă inferioritate, astăzi cerealele ce se produc în partea de șes a județului sunt neântrecute în calitate, iar în celelalte regiuni, plantele furajere sunt întrebuințate în fiecare gospodărie, iar dealurile încărcate cu pomet au plasat județul nostru din acest punct de vedere, al doilea pe țară.

Rasa animalelor din județul nostru s-a îmbunătățit în mod simțitor. În regiunea Văii Someșului și pe Valea Bârgăului de Sus vitele corcite dinainte prin introducerea anuală de rasă Pinagauer au îmbunătățit această rasă aproape deplin. În cealaltă parte a județului sunt înființate două syndicate pentru vitele de rasă Simenthal, care aduc anual tauri selecționați în valoare de 30-50.000 lei bucata și astfel, în regiunea de câmpie a județului nostru această rasă s-a încetățenit de-a binelea și dă roade bune.

În ce privește cabalinele, mai mult Statul prin armăsari din hergheliile Statului distribuți anual diferitelor comune a adus o reală îmbunătățire acestei rase.

Județul nostru, prin faptul că este în mare parte muntos, populația se ocupă îndeosebi prin creșterea oilor. În regiunea muntoasă se cresc oile țurcane, iar în regiunea mai de șes, se cresc țigăi și oi de câmpie, oi mai

mari. Această rasă se pretează foarte bine la încrucișările cu rase mai nobile de oi și ar fi de dorit ca și în această privință să se întreprindă ceva.

În județul nostru au luat ființă două obști de cumpărare prin care se tinde la naționalizarea pământului față de care statul își exercită dreptul de preempțiune în baza legii pentru organizarea și încurajarea agriculturii.

Comercializarea tuturor produselor țărănești, de bună seamă că ar aduce o nouă înviorare agriculturii și creșterii vitelor. Pentru aceasta în județul nostru a luat ființă o lăptărie de mari proporții, care în cadrul pactului cu Germania va întreprinde o vastă acțiune pentru industrializarea și comercializarea produselor lactate din județul nostru, lucru ce se va resimți asupra economiei județului.

Pentru instruirea țăranului în agricultură și zootehnie în județul nostru funcționează două școli agricole practice, una săsească la Bistrița și cea românească, la Domnești. Este vrednic de menționat că în fiecare an ASTRA, la urmă Serviciul Social, au ținut cursuri agricole în diferite centre din județul nostru.

Anexa nr. 8. Pe teren muncitoresc progresul și realizările se evidențiază din această anexă. În special elementul românesc, care înainte de Unire în această branșă era inexistent, acum prezintă o proporție multumitoare. Pentru îngrijirea lor funcționează două cămine de ucenici unde li se dă celor tineri întreținere și curățenie, asistență medicală și li se împarte prin filiala Oficiului Asigurărilor Sociale Bistrița, iar în Năsăud, printr-un medic din localitate. Ar fi de dorit ca Oficiul Asigurărilor Sociale din Dej să fie mutat la Bistrița, unde sunt mulți muncitori în special din industria lemnului, care în județul nostru este într-o progresivă înflorire.

Anexa nr. 9 cuprinde progresele realizate pe teren cooperatist în județul nostru. Progrese ce trebuie să recunoaștem sunt multumitoare. Se mai observă însă nevoia unui mare magazin de desfacere de mărfuri, care să aprovizioneze aceste cooperative de consum direct, iar în ceea ce privește cele de credit, este de datoria Statului ca să le alimenteze în permanență cu credit ca să-și poată face datoria de naționalizare a tuturor bunurilor ce în județul nostru sunt în mare parte în mâinile minoritare.

Anexa nr. 10 cuprinde realizările pe terenul justiției..

Celelalte realizări ca teatre, cinematografe, asociații culturale, îmbunătățiri edilitare, precum și alte feluri de realizări și îmbunătățiri ca să fie cuprinse în întregime le-am luat pe comune astfel:

Anexa nr. 11 cuprinde realizările înfăptuite în orașul Bistrița.

Anexa nr. 12, realizările înfăptuite în orașul Năsăud.

Anexele nr. 13, 14, 15, 16, 17 cuprind realizările înfăptuite de la Unire până azi de fiecare comună, pe plăși.

Anexele nr. 18, 19, 20, 21 cuprind realizările înfăptuite de Prefectura Județului în anul de gestiune 1938-1939, lucru ce marchează un alt ritm în viața publică românească și o febrilitate în gospodăriile administrațiilor locale.

Anexa nr. 22 prinde sacrificiile făcute de comune pentru ajutorarea școlilor minoritare din județ și a bisericilor minoritare, fapt de evidențiază un progres și o realizare în acest domeniu.

Este de amintit aici și faptul că orașul Bistrița împreună cu Statul s-au obligat a construi minorității săsești din Bistrița o școală primară de mari proporții; au și avansat suma de 1.500.000 lei.

Stațiuni balneo-climaterice. Județul nostru este înzestrat de Dumnezeu cu priveshti muntoase neasemuite, din care în loc, în loc, țâșnesc ape tămăduitoare; astfel avem la Sângeorz Băi, Vala Vinului, Colibița, Tihuța și altele de mai puțină importanță; vizitatori din țară și străinătate își caută vindecare și se distrează în acest regiuni pitorești. Pentru îmbunătățirea acestor stațiuni comunele au întreprins edificarea unor sanatorii și alte instituții de ajutor și confort, iar particularii au edificat vile, restaurante și hoteluri, în care vizitatorii își găsesc odihna în condiții cât mai confortabile și mai puțin costisitoare.

Totuși, întrucât Statul a trecut aceste stațiuni între cele de locală necesitate, ele nu mai simt ajutorul ce Statul îl da până acum și în chipul acesta stațiuni ce ar putea să concureze cu cele din străinătate, rămân în exploatare iar Statul nostru suferă pierderi. Cel puțin Sângeorzul-Băi ar trebui trecut între acele cărora Statul ar trebui să le dea asistența cuvenită.

Turism. Frumoșii noștri munți sunt străbătuși de poteci îngrijite ce fac accesibile cele mai pitorești regiuni unde cabane potrivite așteaptă pe vizitatori. Și în fapt munții noștri, în tot decursul verii sunt vizitați de foarte multă lume.

Vânătoarea și pescuitul sunt sporturile de preferință ale locuitorilor acestui județ. Și în fapt terenurile de vânătoare sunt arendate societăților vânătoarești care au întreprins acțiuni susținute pentru amenajarea și îmbunătățirea lor. Pâraiele de munte sunt înzestrate cu clocitori de păstrăvi și în chipul acesta vizitatori

din alte țări ca Germania, Cehoslovacia, Elveția, în fiecare vară vin să-și exercite aceste sporturi în munții noștri.

Sănătate,
Prefectul județului Năsăud,
Colonel A. Cristescu
Șeful Căminării, Dr. G. Fetti
(Fond Prefectura Județului Năsăud, d. 3767/1940, f. 127-130).

Document nr. 4.

Dare de seamă privind realizările Serviciului Tehnic județean.

Șoselele naționale și județene au fost administrate direct de Serviciul Tehnic județean de Drumuri (numai de la 1 aprilie a.c. șoselele naționale sunt administrate de un Serviciu de Drumuri Naționale). Drumurile comunale au fost administrate de primăriile comunale, serviciul întocmind din caz în caz planurile și devizele cerute.

Rețeaua drumurilor din județul Năsăud se compune din:

a) șosele naționale:	128. 414 km;
b) șosele județene:	573. 347 km;
c) drumuri comunale:	152. 777 km;
total:	854. 638 km.

Rețeaua acestor drumuri din județ necesită foarte multe poduri, prin faptul că județul Năsăud este situat într-o regiune muntoasă.

Pe șoselele naționale sunt	398 buc;
Pe șoselele județene sunt	1.708 buc;
Pe drumurile comunale sunt	343 buc;
Total	2. 449 buc.

Rețeaua drumurilor naționale, dar mai ales aceea a drumurilor județene a fost astfel trasată, ca să satisfacă în general necesitățile circulației din punct de vedere economic și militar,

De la, Unire încôace se află necesare:

- deschiderea unui drum nou între Ilva-Mare, Lunca și Coșna, în lungime de 17 km;
- terminarea drumului între Rodna și Măgura – Ilvei, sectorul nou având lungime de 3 km;

În schimb, toate podurile importante au fost reconstruite și definitivate, din motivul că podurile vechi au fost construite din lemn (neacoperite) și pentru un tonaj de 6 tone, iar podurile noi au fost construite pentru un tonaj de 23 tone, respectiv cele din lemn acoperite, pentru un tonaj de 12 tone. Podurile reconstruite cu o deschidere mai mare de 15 m. sunt:

- podul nr. 90, pe șoseaua națională Dej - Vatra Dornei, 54 m, lungime, din beton armat; lei 2. 018. 185
- podul nr. 57, pe șoseaua județeană Bistrița-Năsăud, 76 m. lungime, din lemn, acoperit; lei 4. 800. 000
- podul nr. 5, pe șoseaua Bistrița - Budacul de Sus, 37 m. lungime, din beton armat; lei 2. 837. 611
- podul nr. 2, pe șoseaua județeană Salva - Cârlibaba, 50 m lungime, din lemn, acoperit; lei 669. 172
- podul nr. 1, pe șoseaua județeană Bistrița - Monor, 38 m lungime, din beton armat; lei 2. 900. 000
- podul nr. 13, pe șoseaua județeană Herina - Chiochiș, 16 m lungime, din beton armat; lei 600. 000
- podul nr. 3, pe șoseaua județeană Măgurele - Mărișelu - Jeica, 30 m lungime, din lemn, acoperit; lei 220. 746
- podul nr. 24, pe șoseaua județeană Bistrița - Budacul de Sus, 30 m lungime, din lemn, acoperit; lei 321. 509
- podul nr. 6, pe șoseaua județeană Ilva-Mare - Coșna, 27 m lungime, lemn cu picioare de beton; lei 400. 000
- podul nr. 38, pe șoseaua județeană Ilva-Mare - Coșna, 18 m lungime, lemn, acoperit; lei 257. 497
- podul nr. 88, pe șoseaua județeană Ilva-Mare - Coșna, 18 m lungime, lemn, acoperit; lei 260. 000
- podul nr. 21, pe șoseaua județeană Jelna - Cușma - Iad, 15 m lungime, lemn cu picioare de beton; lei 77. 511

13. podul nr. 81, pe șoseaua județeană Aldorf - Slătinița - Nepos, 58 m lungime, lemn, acoperit;	lei 336. 928
14. podul nr. 4, pe șoseaua județeană Sărata - Budacul de Jos - Jelna, 38 m lungime, lemn, acoperit;	lei 377. 405
15. podul nr. 2, pe șoseaua județeană Chintelnice - Chiraleș, 76 m lungime, lemn;	lei 350. 000
16. podul nr. 4, pe șoseaua județeană Mocod - Mintiu - Cepari, 83 m lungime, lemn, acoperit;	lei 1.125. 785
17. podul nr. 3, pe șoseaua județeană Domnești - Dipșa, 30 m lungime, lemn, acoperit;	lei 208. 720
18. podul nr. 20, pe șoseaua județeană Șieuț - Sebeș, 24 m lungime, lemn, acoperit;	lei 181. 086
19. podul nr. 1, drum comunal Bârla - Sântioana, 30 m lungime, lemn;	lei 180. 000
20. podul nr. 1, drum comunal Coșbuc - Bichigiu, 34 m lungime, lemn, acoperit;	lei 304. 622
	total: 18. 462. 795 lei.

Podurile cu deschidere mai mică de 15 m, fiind aproape toate din lemn, au fost reconstruite din beton sau cel puțin din zidărie și supraconstrucție lemn.

Întreținerea circulației pe rețeaua drumurilor naționale și județene a necesitat reparații și refaceri de poduri mici și a necesitat o anuală împietruire de 10.000 m³, în valoare rotundă de 6. 500. 000 lei.

În anul 1933 însă, când apele mari au distrus o mare parte din drumurile naționale și județene, refacerea acestor pagube a costat 21. 821. 000 lei, plătindu-se această sumă cu bani, cu porumb și cu prestație.

Modernizări de drumuri au fost executate pe sectorul de traversare al șoselei naționale nr. 29 Dej - Vatra-Dornei, prin orașul Bistrița, la km. 62+917-63+386, în valoare de 1. 466. 286 lei, executându-se pe acest sector un pavaj din pavele normale.

Guvernele apreciind necesitatea completării rețelei C. F. R. din județul Năsăud, au dispus construirea unei linii C. F. R. între Ilva-Mică și Vatra-Dornei, pentru legarea Nordului Ardealului cu Bucovina, care linie – având lungimea de 50 km – s-a terminat în anul 1938, și au dispus construirea liniei C. F. R. Salva - Vișeu de Sus, din care linie s-a prelat circulației până în ziua de azi sectorul între Salva și Telciu, în lungime de 15 km.

Bistrița, la 7 decembrie 1939,

Șeful serviciului/, inginer șef¹⁹,

(Fond: Prefectura Județului Năsăud, d. 3767/1940, f. 123-124).

Document nr. 5.

Raport privind înfăptuirile pe teren sanitar.

Județul Năsăud este împărțit din punct de vedere administrativ - sanitar în 13 circumscripții rurale și 2 circumscripții urbane, cu următoarele centre: Bistrița. Năsăud, Șieu, Lechința, Măgheruș, Iad, Satu-Nou, Prundu-Bârgăului, Nimigea de Jos, Telciu, Sângeorz-Băi, Rodna și Ilva-Mare.

Față de vechea împărțire, circumscripțiile rurale s-au înmulțit cu două și prezintă și acel avantaj că la sediul fiecărei circumscripții locuiește medicul, așa că populația rurală îl are la îndemână în orice moment și nu trebuie să se deplaseze în capitala județului pentru a fi consultată ca și în trecut, întrucât sub vechea eră maghiară, cu excepția a 4 medici, aproape toți locuiau în orașul Bistrița, de unde își administrau circumscripțiile.

Alt avantaj important din punct de vedere a interesului sanitar al populației rurale prezintă și faptul că s-au înființat aproape la fiecare sediu de circumscripție dispensare la care de 2-3 ori pe săptămână se dau consultații gratuite celor suferinzi de boli sociale – se face un adevărat apostolat în combaterea sifilisului și tuberculozei – dându-se mii și mii de injecții gratuite suferinzilor primind în acest scop medicamentele necesare din partea Ministerului Sănătății.

În afară de aceste consultații, se dau consultații gratuite zilnic la dispensare celor înscriși pe listele de sărăcie, invalizilor, orfanilor și văduvelor de război, școlarilor și premilitarilor, precum și jandarmeriei.

Spitalele

În orașul de reședință Bistrița avem un spital mixt cu 70 de paturi care după preluarea de la vechiul regim a fost renovat și înzestrat cu tot instrumentarul necesar.

¹⁹ Pentru detalii vezi și *Căile de comunicație și transporturile din județul Bistrița-Năsăud*, Ed. Mesagerul, Bistrița, 1999.

Dispensare

La data preluării imperiului pe întreg teritoriul județului Năsăud, în afară de spitalul județean, nu am avut alte instituții sanitare, iar de atunci până la data de azi, s-au înființat următoarele instituții:

Ambulatorul policlinic. În orașul de reședință Bistrița și orașul Năsăud, unde se dau zilnic consultații gratuite mai ales în combaterea bolilor venerice.

În afară de aceste ambulatorii policlinice, s-au înființat următoarele dispensare:

Dispensare în localuri proprii avem în comuna Telciu, sediul circumscripției Telciu și în comuna Ilva-Mare, sediul circumscripției Ilva-Mare, dispensare înzestrate cu instrumentarul necesar și cu patru paturi de fiecare dispensar.

Dispensare în localuri închiriate avem în comuna urbană Năsăud cu 20 de paturi și cu tot instrumentarul medical.

Dispensare în curs de construcție, terminate în roșu avem în comuna Șieu și Prundu-Bârgăului, ambele cu 10-11 încăperi, proiectate fiind în aceste clădiri și locuințele medicilor de circumscripție.

Aceste dispensare au fost edificate și terminate în roșu încă în toamna anului 1937, din subvenția de 250.000 primite în acel an pentru acest scop de la Ministerul Sănătății. Pentru a le putea termina însă în roșu am apelat și la contribuția comunelor aparținătoare acestor circumscripții, întrucât din suma de 250.000 lei nu am putut termina aceste lucrări, având în vedere că tot din această sumă de 250.000 am renovat și dispensarele din Telciu și Ilva-Mare și le-am adaptat pentru acest scop clădirile primite de la comune.

Contribuția comunelor aparținătoare circumscripțiilor Șieu și Prundu-Bârgăului a fost efectuată prin prestații oferind o parte din comune cărămidă, o parte, material lemnos și nisip.

Datorită faptului că aceste dispensare încă nu sunt luate în folosință, consultațiile gratuite se dau la cabinetul medicului de circumscripție.

În afară de aceste dispensare, mai dispunem de dispensar în local închiriat în comuna Rodna, unde se face tratament gratuit ambulant.

Dispensare de puericultură. Avem în județ 6 și anume: în orașul Bistrița, Șieu, Lechința, Năsăud, Sângeorz-Băi și Rodna. Toate medicamentele necesare acestor dispensare le primim de la Depozitul Regional de pe lângă Inspectoratul General Sanitar Cluj.

Ofenisva sanitară din vara anului 1938

În cursul Ofenisvei Sanitare din vara anului 1938, echipele sanitare au cercetat 109 comune rurale, împreună cu cătunele aparținătoare și 2 comune urbane, adică 100% din totalul comunelor rurale și urbane ale județului.

Din 32.640 gospodării au fost cercetate 15.747.

Din totalul populației de 154.170, au fost vizitați 96.607, adică 62,6%.

Din numărul persoanelor examinate din punct de vedere medical, s-au găsit 19.790 persoane bolnave de diferite maladii, deci o populație de 12% de bolnavi, față de 88% sănătoși.

S-au recoltat probe de sânge pentru reacția Wassermann, 3.167, reacția Pirquet, s-au făcut în 400 de cazuri la copii depistarea tuberculozei.

S-au făcut anchete familiare în 2.048 de cazuri.

Trenul baie a activat în cuprinsul județului Năsăud în zilele de 2,3,4,5 septembrie 1938, în gările Salva, Rodna, Bistrița și Iad. Executând băi la 2.262 persoane.

Tunși înainte de baie au fost 187 de persoane.

Deparazitări prin petrolisare s-au făcut la 12 persoane.

Au primit asistență gratuită, medicamente și alte tratamente, 2.368 persoane.

Din punct de vedere al igienei edilitare și a salubrității publice, s-au făcut următoarele constatări și realizări: în cursul acestei ofensive sanitare s-au găsit 12.405 case curate în stare igienică relativ bună, iar 3.342 au fost găsite neigienice, o parte din acestea chiar murdare.

Proportional, cifra caselor curate este de 78,8%, față de 21,2% case murdare.

S-au reparat și împrejmuț cu nisip și prevăzut cu găleată fixă 11.929 fântâni.

S-au construit în fiecare comună un număr considerabil de closete.

Aceasta ar fi în rezumat rezultatul ofensivei sanitare din vara anului 1938.

Nu putem însă afirma că în general, ori în special, cu ocazia acestei ofensive sanitare am obținut rezultatul care ar fi dorit să-l obținem, deoarece timpul pentru pregătirea ofensivei a fost foarte scurt și lupta ce a trebuit

să o ducem cu igoanranța populației ne-a împiedicat mult în activitate; totuși, ca un început a fost mulțumitor, luând în considerare faptul că am obișnuit locuitorii la consultații medicale și am câștigat încrederea lor.

Și cu această ocazie prezint cererea arzătoare să ni se pună la dispoziție sumele necesare pentru a putea termina dispensarele din Șieu și Prundu-Bârgăului, cerere care am prezentat-o de atâtea ori, însoțită și cu devizele întocmite de către Serviciul Tehnic județean.

Bistrița, la 7 decembrie 1939

Medic primar al județului Năsăud, dr. Bilțiu.

(*Ibidem*, f. 145-147)²⁰.

Document nr. 6.

Raport privind realizările învățământului primar din județ.

Domnule Prefect!

În legătură cu On. D-voastră adresă nr. 16. 816/1939, mai jos cu onoare Vă comunicăm realizările obținute de la Unire până astăzi privitor la învățământul primar din acest județ.

1. La preluarea Imperiului aveam 30 școli primare de Stat, cu 69 învățători.
2. 7 școli de copii mici cu 7 conducătoare;
3. 6 școli primare comunale cu 10 învățători;
4. una școală romano-catolică cu 3 învățători;
5. 14 școli primare ortodoxe cu 15 învățători;
6. 48 școli primare greco-catolice cu 86 învățători;
7. 30 școli primare evanghelice C. A. cu 56 învățători;
8. 2 grădinițe de copii evanghelice C. A. cu 3 conducătoare;
9. un cămin de copii evanghelic C. A. cu o conducătoare, deci în total, 115 școli primare cu 224 învățători și 9 grădinițe de copii cu 10 conducătoare și un cămin de copii cu o conducătoare.

În prezent avem:

1. 136 școli primare de Stat cu 300 de învățători și 10 maiștrii;
2. 15 grădinițe de copii de Stat cu 16 conducătoare;
3. 2 școli romano-catolice cu 3 învățători;
4. 7 școli primare reformate cu 8 învățători;
5. 34 școli primare evanghelice C. A. cu 60 de învățători;
6. 3 grădinițe de copii evanghelice C. A. cu 4 conducătoare;
7. o școală primară israelită cu limba de predare româna, cu 3 învățători.

În intervalul de timp de la preluarea Imperiului până în prezent s-au edificat și s-au cumpărat 50 localuri de școli cu 82 săli de clasă și sunt în construcție 16 localuri cu 34 de clase.

În județul nostru de prezent funcționează 37 cămine culturale, conduse de învățători.

De prezent funcționează pe lângă școlile de Stat din județ 16 cantine școlare pentru prevederea elevilor săraci cu hrană zilnică.

Pe lângă 30 școli primare din județ funcționează 30 cooperative școlare conduse de elevi, sub supravegherea învățătorilor.

Bistrița, 8 decembrie 1939.

Subinsepector de cancelarie,

(*Ibidem*, f. 148)²¹.

²⁰ Rapoartele anuale în A.N.B.- N., fond *Serviciul Sanitar al județului Năsăud* (1919-1940). Vezi și sinteza perioadei interbelice sub titlul *Fapte și nevoi la Inspectoratul școlar din județul Năsăud* în „Năzuința”, Bistrița, anul III, nr. 67, 10 martie 1940, p. 3.

²¹ Vezi și raportul prezentat de Ioan Pavel, revizor școlar pentru anul 1925 în *Minoritățile naționale din România. 1925-1931*, (coordonatori Ioan Scurtu și Ioan Dordea), Arhivele Naționale ale României, 1996, p. 157-161. Rapoartele anuale din perioada interbelică – pentru învățământul primar, inclusiv cel minoritar – pot fi consultate la A.N.B.-N, fond *Inspectoratul școlar al județului Năsăud* (1919-1950). Sinteza perioadei în presă sub titlul *Fapte și nevoi la Inspectoratul școlar din județul Năsăud* în „Năzuința”, Bistrița, anul III, nr. 67, 10 martie 1940, p. 3.

Document nr. 7.*Dare de seamă privind realizările religiei ortodoxe.*

La ordinul Ministerului de Interne nr. 21.133 a/1939 din 5 decembrie a.c, comunicat cu nr. 16. 816/1939 de către Prefectura județului Năsăud, cu onoare ne luăm voie a face următoarea dare de seamă:

În protopopiatul ortodox român al Bistriței din județul Năsăud avem 28 parohii matere și 5 filii, cu un număr de 24.330 suflete, conform situației cu finea anului 1938.

În curs de 21 de ani de la Unirea din 1918 până în prezent, în aceste parohii și filii s-au realizat lucrări de construcții noi și reparații de biserici, case parohiale și case naționale în măsură să dovedească un larg spirit de jertfă în toate păturile societății românești.

Fiind bisericile noastre lipsite de averi și fonduri și fundații care să aducă venituri, toate realizările făcute se datorează ajutoarelor primite de la Stat, județ, comună, alte instituții, colecte, repartiții și daruri benevole.

Situația este următoarea:

s-au zidit din nou 8 biserici în valoare de	19.000.000 lei;
s-au adaptat 2 biserici din clădiri vechi cu	500.000 lei;
s-au reparat 5 biserici cu cheltuielă de	1.700.000 lei;
s-au construit case parohiale noi 12 cu suma de	4.000.000 lei;
s-au reparat 2 case parohiale cu suma de	400.000 lei;
în total lei	25.600.000.

Această sumă se repartizează astfel:

s-a primit ajutor de la Stat circa	6.000.000 lei;
s-a primit ajutor de la județ, circa	4.000.000 lei;
s-a primit ajutor de la comune circa	5.000.000 lei;
s-a primit ajutor de la Direcția pădurilor grănicerești	5.000.000 lei;
de la alte instituții, repartiții și colecte	5.600.000 lei;
în total lei	25.600.000.

Menționăm că în acest protopopiat avem parohii în comune cu minorități majoritare, în special în comunele săsești în care ajutoarele pentru bisericile noastre s-au votat foarte anevoie și numai condiționat ca și biserica minoritară să fie împărțită de ajutor în aceeași măsură, ceea ce s-a și făcut, numai pentru stabilirea bunelor raporturi de echitate.

De la Stat am primit ajutorul cel mai însemnat în sumă de 2.000.000 lei pentru biserica din parohia centrală Bistrița. În celelalte parohii s-a dat mai puțin de la Stat și mai mult de la județ, comune și Direcția Silvică a pădurilor grănicerești cu Cooperativa Regna, colecte și daruri benevole, precum și din repartiții pe credincioșii bisericii.

Acesta este raportul ce-l putem face asupra lucrărilor realizate în curs de 21 de ani de la Unire până în prezent, cu tot respectul Vă rugăm să binevoiți a-l lua la cunoștință.

Bistrița, la 7 decembrie 1939,
Oficiul protopopesc ortodox român,
Preot V. Mureșan.

(*Ibidem*, f. 142-143).

Document nr. 8.*Dare de seamă privind realizările bisercii greco-catolice.*

Dare de seamă

Asupra realizărilor îndeplinite de la Unire până azi, în tractul protopopesc unit din Bistrița.

1. Filiala Aldorf: s-a edificat biserică din lemn din contribuția credincioșilor și ajutor de la comuna politică, 45.000 lei;

2. Filiala Jelna: s-a edificat biserică din piatră, din contribuția credincioșilor și ajutoare de la comuna politică, 30.000 lei;

3. Filiala Ghinda: s-a edificat biserică din piatră, din contribuția credincioșilor și ajutoare de la comuna politică 150 buc. Fir stejar și 100 buc. Lemne de foc, în valoare totală de 140.000 lei;

Parohia Bidiu: se construiește biserică nouă; nu s-a primit nici un ajutor de la comuna politică, se face numai din contribuția credincioșilor;

Parohia Chiraleș, Corvinești, Enciu și Șirioara: s-au construit biserici, fără nici un ajutor de la comunele politice, ci numai din contribuțiile credincioșilor;

Parohia Lechința: se construiește biserică nouă, din contribuția credincioșilor și ajutor de la comuna politică cu teren, o casă și 20 jug. Pădure, în valoare de 450.000 lei.

Oficiul protopopesc român unit Bistrița

Bistrița, la 8 decembrie 1939

Ioan Petringel, protopop arhidiacon.

(*Ibidem*, f. 150).

Document nr. 9.

Raport privind realizările din vicariatul greco-catolic al Rodnei.

Domnule Prefect!

Raportându-mă la adresa D-voastră nr. 16.816 din 1939, am onoare a raporta că, de la Unire și până azi în Vicariatul Rodnei s-au făcut următoarele înfăptuiri și realizări.

1. *Bistrița-Bârgăului*: s-a reparat biserica greco-catolică fundamental și s-a consacrat de Excelența Sa d-l. Episcop Iuliu Hossu în 1933. S-a continuat cu edificarea bisericii ortodoxe, care din ajutorul de stat a costat peste 10.000.000 lei. La Ciosa Frumușelii s-a clădit din contribuțiunile credincioșilor o mănăstire peste 100.000 lei, consacrată de Episcopul Hossu în 1933.

2. *Coșbuc*. S-a clădit un pod solid peste râul Sălăuța în 1937 iar în 1939 s-a început clădirea unui nou local cu etaj pentru primărie și postul de jandarmi. S-a reparat biserica cu peste 100.000 lei de la Regiunea Silvică.

3. *Ilva-Mare-Lunca*. În 1933 s-a reparat biserica și s-a consacrat prin Episcopul Hossu la 23 septembrie 1934. S-a clădit tot în Lunca o școală cu etaj.

4. În *Ilva-Mare sat* s-a reparat în întregime biserica și s-a clădit căminul cultural în 1939.

5. În *Ilva-Mică* s-a reparat fundamental biserica în 1938, costând lucrările până la 300.000 lei, proveniți dintr-o pădure de fag donată bisericii de comuna politică. S-a clădit fundamentul unui cămin cultural.

6. În *Leșu* s-a clădit un cămin cultural.

7. În *Lușca* în 1938 s-a reparat biserica, costând 10.000 lei.

8. În *Măgura Ilvei* s-a reparat biserica cu 10.000 lei din resurse proprii. S-a făcut cămin cultural cu ajutorul de la Regna și Regiunea Silvică.

9. În *Maieru* s-a clădit o școală cu etaj și s-a făcut cvartir parohial.

10. În *Mocod* s-a edificat o biserică frumoasă, costând aproape 300.000 lei, cu ajutor de la Stat, Regiunea Silvică și Regna. S-a consacrat în 1935.

11. În *Mititei* în 1938 s-a clădit casa parohială nouă, s-a acoperit și reparat biserica cu vreo 200.000 lei.

12. În *Mureșenii-Bârgăului* în 1939 s-a edificat o casă parohială cu peste 200.000 lei din mijloace proprii.

13. În *Năsăud* s-au acoperit din nou ambele turnuri ale bisericii cu 100.000 lei. S-a ridicat de către fonduri un internat al liceului G. Coșbuc cu 36.000.000 lei și un local pentru Școala Normală, cu vreo 6.000.000 lei. S-a reparat liceul și multe alte clădiri, s-a ridicat clauza (gâtul) morii din Jidovița, costând câteva milioane, toate din resursele proprii ale fondurilor. În 1938/39 s-a edificat biserica și casa parohială ortodoxă, cu ajutorul de la Stat, Regiunea Silvică și Regna. S-a edificat pod solid nou la Jidovița.

14. În *Nepos* s-a reparat fundamentul bisericii și s-a consacrat în 1938 costând aproape 100.000 lei.

15. În *Parva* în 1938 au început a face pregătiri pentru edificarea unei biserici, care va costa 2-3 milioane lei.

16. În *Poiana-Ilvei* s-a reparat cu contribuția credincioșilor biserica și s-a consacrat în 1938. Pentru primăvara viitoare sunt făcut pregătiri să se edifice un etaj pe actuala școală cu 400.000 lei.

17. În *Poienile-Zăgrii* s-a ridicat din cărămidă o școală.

18. În *Prislop* s-a ridicat o școală cu 2 clase.

19. În *Rebra* s-a reparat biserica costând 100.000 lei, s-a consacrat de Episcopul Hossu. S-a reparat fundamentul la cvartirul parohial.

20. În *Rebrișoara* s-a cumpărat o casă corespunzătoare pentru căminul cultural cu peste 100.000 lei.

21. În *Rodna* s-a început clădirea noii biserici, care va costa peste 7.000.000 lei.

22. În *Romuli* s-a reparat fundamental biserica. S-a consacrat în 1938 de Episcopul Hossu; a costat aproape 200.000 lei.

23. În *Runcu-Salvei* s-a edificat din cărămidă o școală.

24. În *Sângeorz-Băi* s-a reparat cu peste 200.000 lei biserica.

25. În *Șanț* s-a edificat o casă parohială cu peste 400.000 lei. S-a cumpărat o casă pentru cămin cultural cu peste 100.000 lei.

26. În *Telciu* s-a reparat biserica și s-a edificat o mănăstire în *Fiad*, consacrată în 1935. S-a făcut casă parohială cu peste 100.000 lei. S-a ridicat un monument al eroilor cu peste 200.000 lei. A dat ajutor și Regiunea *Silvică* și *Regna*.

Ca să fi putut stabili prețul real al tuturor realităților trebuiau adunate datele de la cei competenți, dar a lipsit timpul recerut de cel puțin o lună.

Primiți Domnule prefect expresiunea stimei, ce Vă păstrează,

Năsăud, la 7 decembrie 1939²²

Ștefan Buzilă,

Vicar foraneu episcopal.

(*Ibidem*, f. 151-152).

Document nr. 10.

Dare de seamă privind realizările Oficiului Camerei de Muncă Bistrița.

Oficiul Județean din Bistrița al Camerei de Muncă Cluj sub denumirea inițială de *filială* a luat ființă la 19 noiembrie 1933 funcționând până la 31 mai 1934, când a fost desființată, în urma modificării legii Camerelor de Muncă. În ziua de 20 mai 1935 a fost reînființată, funcționând de atunci neîntrerupt.

De la începutul activității sale cu toate greutățile ce le-a avut de întâmpinat din cauza lipsei de personal, instituția noastră a depus toate eforturile pentru a-și îndeplini atribuțiunile fixate prin lege, căutând să devină cu adevărat un organ de apărare și reprezentare a intereselor lucrătorilor, funcționarilor particulari și meseriașilor. În cadrul acestor atribuții a colaborat cu diferite instituții și autorități publice în vederea promovării intereselor salariaților și meseriașilor, făcând propuneri pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă, a asigurărilor sociale, igienei muncii.

Ajutorarea celor fără de lucru s-a făcut în colaborare cu Primăria orașului Bistrița, acordându-se ajutoare în natură, alimente, lemne în iarna anului 1933/1934, când numărul celor fără de lucru a fost mai mare. În anii 1935, 1936 până în anul 1937 s-au dat diferite ajutoare mai mici în bani. După acest an, epuizându-se fondul de șomaj, ajutoarele de șomaj s-au sistat. De altfel nici problema ajutorării șomerilor nu se mai punea, întrucât cea mai mare parte a brațelor de muncă inactive a găsit o bună plasare la lucrările de construcție a căii ferate *Ilva-Mică - Vatra-Dornei*, făcându-se și din partea Oficiului nostru intervenții la *Inspekția II C. F. R.*, pentru primirea în lucru a celor nevoiași.

Asistența sanitară

Pentru apărarea drepturilor asiguraților s-au făcut intervenții la Oficiul local și la Casa de Asigurări Sociale din Dej, pentru plata ajutorului de boală, acordarea de medicamente, trimiterea bolnavilor la stațiuni balneare și climaterice, înzestrarea oficiului de asigurări sociale din Bistrița cu aparatele și medicamentele necesare. S-a cerut constituirea unui dispensar județean pentru bătrâni, înființarea unui laborator de analiză și bacteriologie, s-au făcut propuneri pentru construirea de locuințe ieftine pentru salariați și meseriași, în vederea asigurării unei vieți mai igienice.

Pentru a documenta la fața locului asupra condițiilor de lucru și trai ale ucenicilor și calfelor s-a făcut control la unele ateliere de cismărie, cojocărie, croitorie, brutării, cu care ocazie s-a constatat că multe din ele nu corespund cerințelor igienice, fiind întunecoase și neîncăpătoare, servind totodată și ca locuință și ca loc de dormit pentru calfe și ucenici, care dorm în paturi suprapuse. S-au dat îndrumări de la caz la caz pentru ameliorarea situației, acolo unde era posibil și îndrumarea ucenicilor la căminele de ucenici. Împreună cu organele de control ale Ministerului Muncii s-au făcut inspecții în ce privește durata muncii și munca de noapte a minorilor, dresându-se acte de contravenție patronilor vinovați. Tot în vederea unei mai bune cunoașteri a vieții social-economic a lucrătorilor, funcționarilor particulari și meseriașilor s-a făcut o anchetă din inițiativa Camerei de Muncă Cluj prin chestionare individuale, ca astfel pe baza constatărilor reale să se poată face propuneri de îndreptare.

²² Sinteze anuale pentru această perioadă în A.N.B-N, fond *Vicariatul Rodnei*.

Afară de aceasta au fost susținute și apărute în toate cazurile pretențiile salariaților pentru acordarea concediilor de odihnă, plata salariilor, în cazuri de concediere nemotivată sau fără preaviz legal.

Serviciul contencios al oficiului a dat asistență juridică gratuită membrilor care i s-au adresat în diferite chestiuni, susținându-le procesele în fața Judecătoriei Mixte din Bistrița și a Tribunalului.

S-a dat o deosebită importanță stabilirii de bune raporturi între patroni și salariați, căutându-se ca diferențele și conflictele individuale sau colective de muncă să fie aplanate pe cale de conciliere de către comisia de conciliere care funcționează pe lângă oficiul nostru.

Ucenicia

Pentru înlăturarea abuzurilor cu contractarea ucenicilor, care în multe cazuri erau nevoiți să facă un stagiul de peste cinci ani, s-au luat măsuri ca angajarea ucenicilor să se facă în conformitate cu legea pe durata maximă de patru ani, ucenicii să fie întrebuințați numai la meserie, iar nu ca servitori la lucruri casnice și lucrul câmpului. S-a impus de asemenea patronilor ca să acorde ucenicilor concediul legal de odihnă de 15 zile anual.

Camera de Muncă Cluj a înființat în localitatea Someșul Cald din județul Cluj o colonie de vară pentru ucenici și ucenice, unde în fiecare vară sunt trimiși pentru recreere și odihnă pe timp de trei săptămâni un număr de 15-20 ucenici din fiecare județ din circumscripția Camerei. Tot din partea Camerei s-au acordat la câțiva ucenici mai săraci ajutoare în bani, bocanci, burse, rechizite școlare.

În vederea popularizării legislației muncitorești și pentru ridicarea nivelului cultural al membrilor Camerei s-au ținut în trecut conferințe la Bistrița, la Rodna și Prundu-Bârgăului.

În orașul Bistrița s-a ținut în anul 1937 un curs de limba română, predat de domnul profesor Ștefan Lupu și unul de contabilitate, predat de d-l. Alexandru Madgearu, președintele oficiului. De asemenea s-a înființat o bibliotecă pe lângă oficiu, compusă din 236 volume, de unde se împrumută regulat cărți în fiecare săptămână, îndeosebi ucenicilor și lucrătorilor, care în trecut nu aveau posibilitatea să citească. Am cerut Camerei să aprobe închirierea unei săli potrivite pentru o bibliotecă populară, înzestrată cu cărți suficiente, a cărei necesitate este de mult simțită, deoarece majoritatea ucenicilor și lucrătorilor nu dispun de nici un alt mijloc pentru a se instrui.

Organizarea timpului liber a lucrătorilor constituie o problemă care până în prezent n-a fost rezolvată din lipsă de mijloace. Întrucât Ministerul Muncii prin organizația "Muncă și Voie Bună" sau Camera de Muncă ne vor pune la îndemână mijloacele necesare, vom putea începe pe viitor o activitate și în acest sens.

Din cele expuse mai sus se poate constata modesta contribuție a oficiului nostru pentru ridicarea nivelului de viață a păturii muncitorești din acest județ. Este în adevăr prea puțin ceea ce s-a făcut până în prezent față de ceea ce trebuie îndeplinit în viitor. Avem însă speranța că de acum înainte această pătură cu un rol atât de important în stat, se va bucura de mai multă sollicitudine din partea forurilor superioare, precum și de mai multă înțelegere a nevoilor sale multiple din partea autorităților și instituțiilor publice.

Bistrița, 8 decembrie 1939

Președinte, Al. Madgearu
(*Ibidem*, f. 120-121).

Secretar, Traian Banciu²³

Document nr. 11.

Dare de seamă asupra mișcării cooperative din județul Năsăud.

La începutul anului 1919 existau în comunele românești din județul Năsăud 6 cooperative de consum, sistem "Hangya" și 3 bănci populare sistem "Raiffeisen"²⁴.

Printr-o acțiune particulară, întreprinsă în anul 1920, s-au transformat atât cooperativele, cât și băncile populare în cooperative românești. Acțiunea a fost îndreptată la început mai mult pe terenul cooperației de consum, care în anul 1922 număra 27 cooperative, în jurul Federației de cooperative "Bistrița" din Bistrița.

Din nefericire în anul 1925 această federală având pierderi mari, cauzate printr-o vertiginoasă scădere a prețului cerealelor, a trebuit să-și înceteze activitatea și a fost pusă în lichidare. Din cauza lipsei de personal

²³ Realizările într-un domeniu conex – cel al asigurărilor sociale – sub titlul *Necesitatea reînființării Casei de Asigurări Sociale din Bistrița* în "Năzuința", anul III, nr. 68, 17 martie 1940, p. 3-4.

²⁴ Pentru istoria cooperației de credit în județul Bistrița-Năsăud vezi Adrian Onofreiu, *Istoricul cooperației de credit din județul Bistrița-Năsăud*, Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud, Editura "George Coșbuc" Bistrița, 2004.

tehnic priceput, a capitalului de rulment insuficient, a controlului preventiv și a unui centru de aprovizionare, majoritatea cooperativelor de consum și-au suspendat de asemenea activitatea lor. Dintre cooperativele existente în anul 1922 nu mai sunt în funcțiune decât patru.

În anul 1922 ia ființă, pe lângă Federala de cooperative, actuala Federală de bănci populare, sub firma Banca Federală "Andrei Mureșanu"; la constituirea acestei federale iau parte 7 bănci populare, din care 2 din județul Someș. Prin acțiunea întreprinsă de această Federală, activând – în special – pe terenul cooperativelor de credit, se înființează până în anul 1931 alte 26 de bănci populare, ridicându-se astfel numărul lor total la 31, din care una a fost lichidată, iar 3 au fuzionat așa că, criza din 1931 ne află cu 27 bănci în funcțiune. Conversiunea a contribuit la fuzionarea altor două bănci și la punerea în lichidare a două. În schimb în cursul anului 1936 mai iau ființă alte două bănci.

Astăzi numărul băncilor populare în funcțiune este de 25, care numără 2524 de membrii, cu un capital subscris de lei 5.356.579 și vărsat, de lei 3.933.686, fondurile proprii de rezervă urcându-se la suma totală de lei 1.315.993.

Prin desființarea majorității cooperativelor de consum încă înainte de 1930, desființări care, de altfel, sub îngrijirea noii Federale n-au cauzat prejudicii materiale membrilor și în special prin eșecul fostei cooperative forestiere "Grănicerul" din Ilva-Mare, o acțiune mai întinsă pe terenul cooperației de consum se părea imposibilă, din cauza neîncrederii mulțimii.

Totuși, prin acțiunea dărză întreprinsă de către Federala "Andrei Mureșanu" s-au înființat, pe lângă cele 4 cooperative de consum, care mai rămăseseră, încă următoarele cooperative: 13 cooperative de consum, 1 cooperativă de lăptărie, 3 cooperative pomicole, 7 cooperative de muncă și forestiere și 1 cooperativă de muncă diversă.

În afară de aceste cooperative, în anul 1935, Societatea forestieră a comunelor grănicerști se transformă în cooperativă sub firma "Regia cooperativă Regna".

De prezent situația cooperativelor din județ se prezintă astfel:

1. 25 bănci populare cu 3.524 membrii, care au subscris suma de lei 5.356.579 și vărsat suma de lei 3.933.686;
2. 17 cooperative de consum cu 934 membrii și lei 1.139.000 capital subscris și lei 826.267 vărsat;
3. 2 cooperative de producție cu 67 membrii și lei 68.000 capital subscris și vărsat;
4. 1 cooperativă forestieră cu 44 membrii (comunele grănicerști) și cu lei 5.000.000 capital subscris și vărsat;
5. 3 cooperative pomicole, fără capital, care s-au format pentru primirea pomilor;
6. 6 cooperative de muncă forestieră, cu 183 membrii și lei 392.000 capital subscris și lei 298.617 vărsat;
7. 1 cooperativă de muncă diversă, cu 29 de membrii și lei 14.5000 capital subscris și vărsat.

În afară de cooperativele românești, mai sunt în județ și cooperative minoritare, de la care însă nu avem dat precise.

Există astfel: 3 cooperative de consum sistem Hangya, aparținând centralei ungurești de la Aiud; 11 cooperative de consum săsești, care au un magazin de aprovizionare în Bistrița. Nu le cunoaștem mai bine situația, credem însă că având acest magazin, trebuie să aibă o activitate frumoasă; 19 cooperative de credit (bănci populare) sistem Raiffaisen, dintre care, după informațiile pe care le avem, nu funcționează decât 3, restul nu fac decât operațiuni de lichidare.

REALIZĂRI.

Prin Federala Bistrița și cooperativele existente s-a aprovizionat populația până în anul 1925 cu cereale de hrană și semințe și s-au adus și alte articole, în special fierărie. Numai la porumb s-au adus în acești ani câte cel puțin 100 de vagoane.

Operațiunea de aprovizionare a populației cu cereale de hrană și semințele fost continuată de către Federala "Andrei Mureșanu", în special în anii neproductivi: 1927, 1929 și 1931.

În afară de operațiunile de aprovizionare, Federala "Andrei Mureșanu" având încă din anul 1929 aprovizionarea armatei, a contribuit în mare măsură și la valorificarea produselor agricole. S-au cumpărat astfel în acești ani câte cel puțin 50 vagoane de grâu și 40 vagoane de porumb.

Cooperativele de muncă și forestiere, pe lângă operațiunile forestiere, au asigurat muncitorilor munca în condiții avantajoase.

Cooperativele pomicole au fost înființate pentru procurarea de puieți pomi fructiferi. S-au adus prin aceste cooperative peste 8.000 puieți. Altă activitate nu au avut aceste cooperative.

Prin Regia cooperativă Regna s-a obținut nu numai o mai bună și rațională desfacere a produselor forestiere a celor 44 comune grănicerești, ci s-a asigurat și existența a mii de muncitori.

Prin băncile populare s-au acordat împrumuturi ieftine la care s-a perceput înainte de conversiune o dobândă cu 10-24% mai mică decât la băncile capitaliste. Dacă socotim plasamentul anual la o medie de numai 15 milioane și diferența de dobânzi față de alte bănci, numai 10%, rezultă că populația a economisit anual 1 ½ milioane, iar în 10 ani, 15 milioane, adică întreg capitalul împrumutat prin bănci populare.

Dar populația a mai făcut economii și sub formă de capital social, care în anul 1935 era de
lei 3.768.855
Depuneri spre fructificare, cu lei 3.808.554
Diverse fonduri colective la bănci 851.570
Total economii efective lei 8.428.979, la
care se adaugă diferența de dobânzi față de băncile capitaliste, în sumă de 15.000.000 lei, rezultă o economie totală în 10 ani de lei 23.428.979.

În fine, prin creditul agricol pus la dispoziție prin Banca Națională s-au dat în anul curent la peste 1.200 săteni împrumuturi ieftine, cu o dobândă de 5%, în valoare de peste 9 milioane lei, din care debitorii au și achitat sconturi care se urcă la aproape 2.000.000 lei.

Bistrița, la 8 decembrie 1939²⁵.

(*Ibidem*, f. 153-154).

Document nr. 12.

Dare de seamă asupra mișcării cooperative din orașul Bistrița.

La Unire exista în Bistrița o singură cooperativă de credit săsească, care s-a transformat în cooperativă de credit cu statute tip. în anul 1936.

După Unire a luat ființă o cooperativă de consum a funcționarilor sub auspiciile federalei de cooperative Bistrița. Această cooperativă și-a încetat activitatea după 2 ani.

În anul 1920 a luat ființă Federala de cooperative "Bistrița" cu sediul în Bistrița, ca centrală a cooperativelor din județul Năsăud.

Această federală și-a încetat de asemenea activitatea în anul 1925, din cauza scăderilor mari la prețul cerealelor.

În anul 1922 a luat ființă Federala băncilor populare "Andrei Mureșanu" Bistrița, care a preluat și atribuțiile fostei federale, și care funcționează și astăzi, ca reprezentantă a cooperativelor din întreg județul.

În orașul Bistrița au mai luat ființă următoarele cooperative:

Anul 1920: Banca populară "Meseriașul", care numără 295 membrii cu un capital subscris de 152.000 lei și vărsat, de 122.889 lei;

Anul 1925: Banca populară "Funcționarul", care numără 226 membrii, cu un capital subscris de 317.000 lei și vărsat, de 210.337 lei;

Anul 1931: Cooperativa agricolă "Plugarul" pentru valorizarea produselor agricole – în special animale – cu 32 de membrii, care au subscris suma de 32.000 lei, pe care au și achitat-o. Azi această cooperativă nu are nici o activitate.

Anul 1933: Cooperativa de lăptărie "Vera", cu 35 de membrii și un capital de 36.000 lei - subscris și vărsat. Membrii cooperativei sunt minoritari sași.

Anul 1936: Banca populară "Corpul Didactic" cu 155 membrii, care au subscris 418.000 lei și vărsat 391.451 lei;

Banca populară a Funcționarilor financiari, cu 106 membrii cu capital subscris de 50.000 lei și vărsat de 42.290 lei;

Banca populară "Reuniunea bistrițeană de păstrare și ajutor", cu 295 membrii, care au subscris 612.079 lei, care este și achitată.

²⁵ Pentru alte amănunte privind mișcarea cooperativă în județul Năsăud vezi și *Memoriul cu privire la mișcarea cooperativă pe Valea Someșului – 15 ianuarie 1939, Ibidem*, f. 159-160; *Situația cooperativelor din județul Năsăud – 17 decembrie 1938*, f. 161-162; *Tabloul cooperativelor de credit din județul Năsăud*, f. 163; *Tablou de cooperativele diverse din județul Năsăud*, f. 164; *Tablou de băncile populare din județul Năsăud cu capital și credite*, f. 165.

Anul 1937: Cooperativa de consum a funcționarilor, cu 106 membrii și un capital subscris de 144.000 lei și vărsat de 38.000 lei.

Această cooperativă nu s-a ocupat decât cu desfacerea bumbacului și urmează să-și deschidă și un magazin pentru aprovizionarea funcționarilor cu alimente.

În total există în Bistrița 8 cooperative diverse cu 1081 de membrii și capital subscris de 1.761.579 lei și vărsat de 1.485.045 lei.

Prin cooperativele de credit (bănci populare) s-au dat împrumuturi ieftine, cu o dobândă care era mai mică, în trecut, cu 10-20% decât aceea percepută de către băncile capitaliste.

Cooperativa de lăptărie a ajutat foarte mult la valorizarea laptelui, cea agricolă, la valorizarea vitelor.

Bistrița, la 8 decembrie 1939.

(*Ibidem*, f. 158).

Document nr. 13.

Dare de seamă privind justiția.

În orașul Bistrița și județul Năsăud de la Unire până astăzi nu s-a înființat nici o instanță judecătorească nouă, ci doar în 1931, s-a desființat secția a II-a a Tribunalului.

Nu s-a făcut nici o clădire nouă și nici alte îmbunătățiri.

Tribunalul, inclusiv Parchetul, Cabinetul de Instrucție, Secția tutelară, Cartea funduară de pe lângă judecătoria Bistrița și Judecătoria de Pace Rodna, funcționează în clădiri închiriate, iar Judecătoria mixtă Bistrița și Judecătoria Mixtă Năsăud funcționează în clădiri proprii (ale Statului).

Bistrița, la 7 decembrie 1939

Președintele Tribunalului Năsăud în Bistrița, Ioan Sabie²⁶.

(*Idem*, d. 16.816/1939, f. 30).

Document nr. 14.

Realizări înfăptuite în orașul Bistrița de la unire până astăzi.

Domnule Prefect,

Conformându-ne ordinului D-vs. nr. 16.816 din 1939, avem onoarea a Vă înainta următoarea dare de seamă asupra realizărilor înfăptuite de oraș de la Unire până azi, grupate conform ordinului D-vs.

I. *Drumuri și căi de comunicație, drumuri noi deschise, pavări, împietruiri, poduri și VIII. Îmbunătățiri edilitare precum și alte progrese realizate pe teren tehnic* sunt specificate în tabloul anexat, întocmit și semnat de șeful serviciului tehnic al orașului.

Observăm că acest tablou conține numai lucrările cu cheltuieli de cel puțin 10.000 lei. În acest tablou se cuprind și lucrările efectuate de uzina de apă și canal.

În timpul de la Unire până în 1939 inclusiv, au fost înființate zece cartiere noi de locuit cu 42 de străzi noi, în lungime totală de 11.160 m. Afară de aceasta a preluat primăria din administrația Statului sectorul șoselei naționale în lungime de rotund 4,5 km și diferite drumuri județene, în lungime totală de 5.346 m. S-au edificat 797 case noi cu 2.895 încăperi.

Apeductul s-a amplificat cu 1.538 m, 13 hidranți și 12 fântâni publice.

Canalul s-a amplificat cu 1.048 m. Suma totală astfel investită este:

a) Servicul Tehnic: lei 28.387.000 lei;

b) Uzina de apă și canal: lei 7.781.000 lei.

Tot în acest timp din partea Uzinei electrice a orașului s-au înfăptuit următoarele realizări:

1. un motor Diesel de 290 C.P. împreună cu cele două motoare instalate mai înainte. Uzina are la dispoziție 1.070 C.P. producție anuală, s-a urcat astfel la 1.019.763 K.W.O., adică cu 139,2% de timpul dinainte de Unire.

²⁶ O relatare a preluării justiției de către statul român după 1918 la nivelul județului prezintă Emil Boșca-Mălin în articolul intitulat *Contribuții la istoricul Țării Năsăudului* în "Năzuința", anul III, nr. 89, 11 august 1940, p. 1-2; nr. 90, 18 august 1940, p. 3.

2. La această mărire a producției a contribuit următoarele lucrări, procurări și investiții:

- a) 1923. Edificiul uzinei a fost prevăzut cu o aripă în valoare de 674.260 lei;
- b) 1928. Malul râului Bistrița a fost apărut printr-un perete din beton în valoare de 760.476 lei;
- c) 1930. Motoarele Litzmeyer au primit un agregat excitator nou în valoare de 113.000 lei;

Alte investiții la uzina electrică:

- a) 1923. Cumpărarea unui edificiu de birou, a unei case de locuit și o grădină în valoare de 310.000 lei;
- b) 1927. Cumpărarea unei locomobile de aburi în valoare de 15.000 lei;
- c) 1930-1934. Instalarea de circa 4.500 m cablu subteran în valoare de 3.500.000 lei;
- d) 1936. Construirea unei aripi noi la edificiul uzinei 300.000 lei;
- e) 1937. Instalarea unui separator de păcură cu ulei 100.000 lei;
- f) 1937-1939. Transformarea motoarelor de la consum de motorină la consum de păcură.
- g) Înființarea a două noi posturi de transformare. 210.000 lei;
- h) Schimbarea transformatoarelor vechi cu altele noi.
- i) amplificarea iluminatului public cu mutarea lămpilor de pe stâlpii de lemn în mijlocul străzilor:
- j) amplificarea conductelor existente cu 20%, în valoare de 780.000 lei;
- k) Motorul Diesel menționat sub punctul 1 a costat 2.700.000 lei;

Deci de la Unire până azi la această uzină s-au făcut investiții în valoare aproximativă de 10.000.000 lei.

Relativ la punctul II din ordinul D-vs., raportăm următoarele:

Îndată după Unire s-au pus bazele unui ambulator policlinic. Aici se dau consultații diferiților bolnavi, atât din oraș, cât și de la țară. În medie se dau consultații gratuite și se distribuie medicamente anual la 5.000 indivizi, făcându-se totodată și tratament antisifilitic și a altor boli venerice.

S-a construit o baie populară, un ștrand comunal cu 80 cabine.

S-a amenajat Piața Decebal pentru alimente; s-a pavat cu piatră și s-au construit adăposturi și gherete pentru vânzarea alimentelor și a diferitelor articole.

S-a amenajaz Piața Voievodul Mihai²⁷ cu gherete speciale igienice pentru vânzarea fructelor și zarzavaturilor.

S-a construit un closet public modern subteran, la parter cu tutungerie, în Piața Regele Ferdinand²⁸.

S-a construit un closet public igienic în piața de alimente Decebal.

S-a amenajat un loc corespunzător care să se poată întreține igienic pentru staționarea trăsurilor.

S-au așezat în diferite locuri și străzi lădițe speciale pentru colectarea hârtiilor, resturilor alimentare, etc.

Din punct de vedere al salubrității, aproape tot centrul orașului a fost pavat, înlăturându-se prin aceasta murdăria și praful insuportabil de mai înainte.

A luat ființă un azil pentru bătrâni al orașului, unde se pot adăposti și întreține până la 20 indivizi.

Au luat ființă trei sanatorii particulare, în total putând adăposti 50-60 bolnavi.

A luat ființă pe lângă Serviciul Sanitar al orașului un dispensar unde se dau consultații în special pentru copii, ținându-se în evidență sugacii și dându-se îndrumări de alimentație pentru aceștia.

Datorită măsurilor luate pentru ocrotirea mamei și a copilului, cât și în ce privește combaterea bolilor infecțioase prin injecții și izolări în spitalul de Stat căruia i s-au adus foarte mult îmbunătățiri și înzestrări la aparatele Roentgen, diatermie, quart, instrumente chirurgicale, mortalitatea infantilă a ajuns la 10-12%, iar cea generală, la 12-13%.

La *punctul III* din ordinul D-vs., raportăm că în anul 1938 și 1939 orașul a început și aproape terminat adaptarea și modernizarea edificiului școlar pe Piața Voievodul Mihai, în sumă de 590.000 lei în anul 1939, iar în anul 1938, de 150.000 lei. Acest lucrări sunt cuprinse și în tabloul Serviciului Tehnic, sub poziția 120 și 127.

La *punctul IV*. din ordinul D-voastră, raportăm că biserici nu s-au edificat, nici nu s-au restaurat din partea orașului. Orașul însă a contribuit la construirea catedralei ortodoxe române în total cu circa 800.000 lei, în formă de ajutoare, cum și în prezent contribuie cu o sumă corespunzătoare puterilor materiale a orașului nostru, pentru scopuri diferite.

²⁷ Azi, Piața Mică. Pentru evoluția denumirii străzilor orașului de-a lungul timpului, vezi Adrian Onofreiu, *Orașul Bistrița-habitat și toponimie*, în "Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca", XXXIV, 1995, pp. 295-321.

²⁸ Azi, Piața Centrală.

În ce privește *punctul V* din ordinul D-voastră, avem onoare a Vă raporta că în această privință nu ne-a reușit a face constatările cuvenit, întrucât Serviciul Agricol județean și Camera de Agricultură, care au fost recerate de aici a ne comunica realizările înfăptuite pe acest teren, nu a corespuns cererii noastre.

În ce privește asistența și ocrotirea socială menționată sub *punctul VI* din ordinul D-voastră, realizările înfăptuite, parte sunt cuprinse deja în darea de seamă relativ la *punctul II* din ordinul D-vs.

Menționăm în acest loc că în azilul de bătrâni al orașului sunt îngrijiți în permanență 12-20 locuitori bătrâni și incapabili de lucru, primind locuință, încălzit, luminat gratuit și alimente în valoare de 8 lei pe zi pentru fiecare.

Afară de aceea, orașul se îngrijește în permanență de circa 80-100 locuitori săraci, prin distribuirea de ajutoare lunare fixe în sumă de ct 80-100 lei, având astfel de prezent sub îngrijire 84 de persoane.

Începând cu data concentrării militare din luna martie a.c. și până în prezent, Primăria orașului parte, din mijloace proprii, parte, din sumele rezultate din diferite colecte, a alimentat un număr de 100-150 persoane, în majoritate copii mici și fără mijloace de existență, prin distribuire zilnică de lapte și pâine.

Relativ la *punctul VIII* din ordinul D-vs., îmbunătățirile edilitare sunt cuprinse în tabloul Serviciului Tehnic menționat sub *punctul I*. Afară de acelea, s-au realizat diferite îmbunătățiri edilitare și alte investiții la abatorul orașului, și anume:

1. introducerea curentului electric;
 2. instalarea pentru tăierea porcilor, amenajarea halei pentru tăierea porcilor;
 3. edificarea unui grajd de vite și mai multor cotețe;
 4. instalarea unui apeduct propriu;
 5. s-au pus fainăță la pereți și cuiere din oțel inoxidabil;
 6. instalarea unui frigorific și fabrică de gheață;
 7. cumpărarea unui trichinoscop;
 8. instalarea încălzirii centrale la abator, cu aburi;
 9. repararea edificiilor și schimbarea acoperișului cu țigle "Boha";
- Totalul investițiilor la abator în acest interval, circa 6.000.000 lei.

În acest loc menționăm contribuția orașului Bistrița la ridicarea unui monument "Andrei Mureșanu", în sumă de circa. 250.000 lei.

Din cele de mai sus rezultă că orașul Bistrița, de la data Unirii și până astăzi a întrebunătățit pentru realizările înfăptuite următoarele sume:

Serviciul Tehnic, uzina de apă și canal	lei 36.168.000;
Uzina electrică	lei 10.000.000;
Abator	lei 6.000.000;
Ajutorarea săracilor	lei 2.000.000;
Ajutorarea bisericilor, monumentul "Andrei Mureșanu"	lei 1.500.000;
Total	lei 55.668.000.

Menționăm în acest loc că mijloacele materiale de care dispune orașul pentru noi relizări pe teren administrativ și social scad în permanență, an de an, progresiv. Înainte de toate, orașul a pierdut veniturile avute din închirierea cazărnilor, acestea fiind preluate în proprietatea Statului, Ministerul Armatei, fără recompense și nefiind achitată nici chiria pentru mai mulți ani din urmă, înaintea trecerii cazărnilor în proprietatea Statului. Afară de aceea, an de an se majorează sumele cu care orașul trebuie să contribuie la diferite cheltuieli, fonduri, etc., sub formă de subvenții, cotizații etc., ca de exemplu: apărarea pasivă, Straja Țării, Camera de Agricultură, Tribunal și Judecătoria, Pompieri, Învățăământ și cult, Ocrotirea socială, etc.

Pentru aceste motive activitatea administrației orașului în această privință, adică în ce privește noi înfăptuiri și investiții, va întâmpina cele mai mari dificultăți, dacă nu va fi chiar paralizată total.

Bistrița, la 8 decembrie 1939.

Primar, colonel Sbârcea.

(Idem, fond Primăria orașului Bistrița, d. 24/1940, f. 10-12).

I. Drumuri și căi de comunicații, drumuri noi deschise, pavaje, împietruiri, poduri, etc.

1. În 1923-1924 s-au construit trotuare din plăci de beton pe o lungim de cca 5 km, cuprinzând aproape toate străzile orașului, lucrare care a costat 3.000.000 lei, sumă achitată în întregime de orașul Năsăud. De asemenea s-a pavat cu piatră de râu Piața I.G.Duca, str. Vasil Nașcu și str. G. Coșbuc, lucrare efectuată în parte, prin prestați, în parte, prin dare în întreprindere, costând 75.000 lei.

2. În anul 1925 s-a reconstruit podul nr. 8 din beton armat, care a costat 120.000 lei, făcându-se în același timp și săparea și amenajarea Văii Podului, pe o lungime de 200 m.

3. Tot în anul 1926 au fost reconstruite din beton armat podurile nr. 10 și 11, costând suma de 180.000 lei.

4. În anul 1926 a fost ridicată șoseaua Salva-Cârlibaba în partea dinspre Salva, pe o lungime de 200 m., lucrare care a costat suma de 35.000 lei, săpându-se și amenajându-se și Valea Crucii, pe o lungime de 250 m.

5. În anul 1927 s-a reconstruit podul peste Someș, pe șoseaua Bistrița-Năsăud, în lungime de 80 m, care a costat 2.300.000 lei, sumă achitată de Prefectura județului Năsăud. În acest preț nu se cuprinde costul materialului lemnos gratuit dat de Direcțiunea Silvică din Năsăud, de la fabrica din Ilva-Mică.

6. În anul 1929-1930 s-a construit șoseaua cuprinsă între podul nr. 9-10, de o lungime de 460 m, ridicându-se cu 55 cm. înălțime, adică 1610 m³, a 40 lei, costând în total 64.400 lei.

Efectuarea acestor lucrări s-a făcut în contul adiționalelor. Tot atunci a fost săpată și Valea Podului pe o lungime de 200 m.

7. În anul 1930 s-a reconstruit podul nr. 9 pe șoseaua Salva-Cârlibaba, care a costat 80.000 lei.

8. În anul 1924 s-a săpat nouă albie a Văii Caselor pe o lungime de 1 km., cu pereți de beton, iar pe distanța de 1,5 km. s-au efectuat lucrări de consolidare a țărmurilor și baraje întărite în beton, în valoare totală de 5.000.000 lei, sumă suportată de oraș și de Stat. Tot atunci s-au construit și 3 poduri, dintre care unul din beton armat, iar celelalte două, cu fundații de beton și suprastructură de lemn. Aastă lucrare a costat suma de 300.000 lei.

9. În anul 1933 s-a refăcut Valea Malului (la intrarea în orașul Năsăud dinspre Bistrița) prin prestație în contul adiționalelor; lucrarea a costat suma de 30.000 lei.

Deci totalul lucrărilor noi de construcție și renovare de la acest capitol face suma totală de 11.109.000 lei.

II. Starea sanitară, spitalele, dispensarele nou create, campanii sanitare, medicamente, etc.

1. În 1920 s-a înființat un ambulator policlinic.

2. În anul 1932 s-a înființat dispensarul mixt dr. Iulian Chitul, cu 20 de paturi.

3. Campaniile sanitare s-au desfășurat în anii 1938-1939, conform ordinelor Ministerului Sănătății.

4. Medicamente s-au distribuit gratuit tuturor nevoiașilor, chiar din 1920 și mai ales din 1932 încolo, data înființării dispensarului.

III. Școli nou înființate, internate, școli de ucenici, cămine de ucenici, cantine școlare.

1. Școala secundară de fete în 1922, transformată în gimnaziu industrial de fete în 1938.

2. Școala Normală de învățători în 1923.

3. Gimnaziul industrial de băieți, în 1924.

4. Clădirile necesare pentru toate aceste școli, precum și pentru internatele ce funcționează, au fost puse la dispoziție de Fondurile grănicerești.

Afară de cele 3 internate de pe lângă aceste școli, în 1920 s-a înființat internat și pe lângă liceul G. Coșbuc.

Școala Normală și internatul acesteia sunt plasate într-o grandioasă clădire nouă, edificată de Fondurile grănicerești în 1928-1929, care a costat 27.000.000 lei.

Gimnaziul de fete (fosta școală secundară) împreună cu internatul, e plasată tot într-o clădire a Fondurilor grănicerești, a cărei construcție începută în 1928 a fost terminată în 1939 și a costat 10.000.000 lei.

5. Pe lângă școala primară funcționează o cantină școlară întreținută de Cruca Roșie – filiala Năsăud – din obolul locuitorilor din orașul Năsăud.

6. Pe lângă școala primară mai funcționează și o școală de ucenici.

Deci totalul investițiilor la acest capitol este de 37.000.000 lei. La acest total se mai adaugă și costul atelierelor Gimnaziului industrial de băieți, care au fost edificate tot de Fondurile grănicerești din Năsăud și au costat 1.500.000 lei. În total, 38.500.000 lei.

IV. Biserici, clădiri noi, restaurări, ajutoare acordate.

1. Biserica ortodoxă nouă edificată, a cărei construcție a început în 1937, a fost dată cultului în luna noiembrie a.c. Edificarea acestui locaș încă neterminat complet, a costat până acum circa 800.000 lei și va costa 1.000.000 lei când va fi terminată complet.

2. În 1932 s-a edificat casa parohială ortodoxă, care a costat 350.000 lei.

3. De la 1918 până azi s-au construit 288 clădiri noi particulare, la care se adaugă și edificii economice în număr de 79. Din cele 288 clădiri, 15 sunt cu etaj.

4. A fost restaurată biserica română unită pentru care s-a cheltuit suma de 100.000 lei. Restaurarea și renovarea liceului grăniceresc G. Coșbuc a costat 1.000.000 lei și a fost suportată de Fondurile grănicerești.

Grajdurile comunale distruse de incendiu în 1927, au fost restaurate pentru suma de 350.000 lei suportată în întregime de primărie. Barajul care alimetează cu apă moara a fost restaurat pentru suma de 600.000 lei.

5. Orașul Năsăud atins de mari dezastre – prin revărsarea Văii Caselor în 1922 și incendiul din 1927 – trebuind să-și refacă gospodăriile distruse, refacere care s-a resimțit asupra bugetului ani de-a rândul, având și surse de venituri foarte reduse și avizat el însuși la ajutoar din afară, nu a putut să dea ajutoare însemnate diferitelor instituții din localitate.

În limita posibilităților bugetare, a alocat și plătit bisericilor și școlilor suma totală de 56.453 lei.

V. Agricultură, îmbunătățirea rasei vitelor, progrese realizat prin Camera Agricolă.

1. S-au distribuit diferite semințe de legume și răsad, precum și semințe selecționate de cereale din partea Camerei de Agricultură. S-au distribuit mai departe, cu 50% reducere, un număr de circa 2-3.000 altoi anual. S-au dat în ficare an medicamente pentru oi cu preț redus. S-a construit în Năsăud o uscătorie de fructe.

2. Rasele de animale crescute sunt calul de munte, vaci Pintsgrau, porcul Mangalița și Basna, oi Țurcane, capre autohtone de munte, rase care s-au menținut, fiind singurele potrivite teritoriilor muntoase din regiunea Năsăudului.

VI. Asistență și ocrotiri sociale, îmbunătățirea stării muncitorilor, asistența acordată populației nevoiașe.

1. Oricare nevoiaș a primit asistență gratuită la dispensar. Toți bolnavii de tuberculoză, sifilis sau alte boli sociale au primit tratament gratuit ambulatoriu.

2. Pentru muncitori, Casa Asigurărilor Sociale a acordat din ce în ce mai multă asistență cu medicamente și chiar cu specialități. Munca în ateliere și fabrici a fost și este de 8 ore, controlată de către toate autoritățile.

8. Populația nevoiașă din oraș a fost și este ajutată în fiecare an cu bani, în limita posibilităților bugetare și în natură, mai ales cu lemne de foc din pădurile comunale.

VII. Cooperație, cooperative nou înființate și progrese realizate în economia națională prin cooperație.

1. Cooperativa Regna s-a înființat în 1935 cu un capital social alcătuit din aportul celor 44 de comune grănicerești. Sub raportul rezultatului de ordin social, regia cooperativă Regna, prin activitatea ei industrială, asigură existența a 2.200 persoane, muncitori și personal repartizat pe următoarele uzine: Dorna, Ilva-Mică, Dornișoara, Valea-Mare, Susenii Bărgăului, Anieș. Retribuirea acestora, în sumă totală de 40.000.000 lei anual, în cea mai mare măsură s-a resimțit asupra situației financiare și economice grănicerești. Menționăm și aceea că pentru ușurarea vieții muncitorilor, pe lângă fiecare uzină funcționează cantine, care pun la dispoziția muncitorilor articole de primă necesitate cu mult mai ieftine. Regia cooperativă Regna, prin ajutoarele ce le acordă tuturor comunelor grănicerești, dar mai ales prin lucrarea în regie, a contribuit mult la românizarea industriei lemnului în această regiune.

VIII. Îmbunătățiri edilitare, precum și orice alte progrese realizate pe tărâm administrativ și social.

1. În 1927 s-a edificat abatorul comunal, care a costat 400.000 lei.

2. Uzina electrică proiectată la înființarea ei în 1928 pentru necesitățile Școlii Normale și ale internatului acestei școli, a fost amplificată încetul cu încetul și pentru trebuințele particulare.

În anul 1938 primăria a construit un local nou pentru uzină, cumpărând și un motor, precum și un generator care au costat 800.000 lei, îmbunătățind prin aceasta în mod simțitor lumina electrică.

Rețeaua electrică și celelalte instalații speciale sunt în plină amplificare, după cum se simte necesitatea pentru a se furniza o lumină continuă și bună²⁹.

Prin sfaturi și conferințe, populația este îndrumată la o viață morală sănătoasă, luându-se toate măsurile și activându-se intens pentru ridicarea nivelului cultural și material al ei.

²⁹ Pe larg electrificarea județului în *Electricitate și electrificare în județul Bistrița-Năsăud. Monografie*, Ed. Tipomur, 1996.

Document nr. 16.

Realizările îndeplinite în comunele din plasa Năsăud de la Unire până în prezent.

În referire la ordinul D-vs. nr. 16.816/1939, dat telefonic cu privire la cele din rezumat, avem onoare a înainta următoarea dare de seamă, despre aceste realizări, în comunele plasei Năsăud:

1. *Rebra*. S-a înfiinţat căminul cultural "Dumitru Eremia", s-a edificat un cămin de joc pentru tineret, în valoare de 10.000 lei. S-a acordat ca subvenţie bisericii greco-catolice suma de 4.000 lei; şcolii primare, 3.400 lei; batalionului I grăniceresc, 500 lei; Subvenţii pentru pregătirea militară, 6.400 lei; fortificarea graniţelor, 1.000 lei; ambulatorul policlinic, 6.000 lei; apărare pasivă şi aeroporturi, 11.100 lei; în total, 42.000 lei.

2. *Parva*. S-a înfiinţat căminul cultural şi s-au dat următoarele subvenţii: pentru biserica greco-catolică, 7.500 lei; şcoala primară, 11.300 lei; batalionul I grăniceresc, 500 lei; fortificarea graniţelor, 1.000 lei; ambulatorul policlinic, 6.000 lei; apărare pasivă şi aeroporturi, 10.80 lei; în total, 43.700 lei:

3. *Romuli*. S-a înfiinţat căminul cultural, s-a edificat un grajd comunal în valoare de 10.0 lei şi s-au acordat următoarele subvenţii: pentru biserica greco-catolică, 100.000 lei; batalionului I grăniceresc, 3.000 lei; ambulatorul policlinic, 6.000 lei; în total, 109.000 lei.

4. *Rebrişoara*. S-a înfiinţat căminul cultural şi s-au construit 2 edificii noi pentru şcoli primare, una pe Valea Gersa şi una peste Someş, cedându-se lemne de construcţie în acest scop în valoare de circa 100.000 lei. S-a edificat un abator comunal în valoare de 20.000 lei şi s-au acordat următoarele ajutoare: pentru biserica greco-catolică, 10.000 lei; şcoala de pe Gersa, 50.000 lei; şcoala de peste Someş, 50.000 lei; apărare pasivă, 16.772 lei; aeroporturi, 24.362 lei; pregătirea premilitară, 8.342 lei; batalionul I grăniceresc, 2.000 lei; ambulatorul policlinic, 2.910 lei; Straja Țării, 2.652 lei; în total, 270.000 lei.

5. *Mocod*. Ca asociaţie culturală există ASTRA, s-a înfiinţat şi un cămin cultural, căruia i s-a pus la dispoziţie o casă comunală şi grădină în valoare de 40.000 lei. Ajutoare s-au dat următoarelor instituţii: biserica greco-catolică, 850.000 lei; şcoala primară, 20.000 lei; pregătirea premilitară, 1.600 lei; fortificarea graniţelor, 1.000 lei; apărarea pasivă şi aeroporturi, 20.000 lei; ambulatorul policlinic, 3.000 lei; batalionul I grăniceresc, 200 lei; monumentul eroilor, 10.000 lei; în total, 911.800 lei.

6. *Mititei*. S-a înfiinţat căminul cultural şi s-au dat următoarele ajutoare: pentru biserica greco-catolică, 30.000 lei; şcoala primară, 15.000 lei; batalionul I grăniceresc, 200 lei; pregătirea premilitară, 1.062 lei; fortificarea graniţelor, 1.000 lei; apărare pasivă şi aeroporturi, 17.492 lei; ambulatorul policlinic, 2.000 lei; Straja Țării, 6.000 lei; în total, 65.354 lei.

7. *Runcu-Salvei*. S-a edificat primăria şi grajduri comunale, s-a înfiinţat căminul cultural şi s-au dat următoarele ajutoare: pentru biserica greco-catolică, 15.000 lei; şcoala primară, 60.000 lei; pregătirea premilitară; fortificaţii, 1.000 lei; Straja Țării, 1.000 lei; ambulatorul policlinic, 5.000 lei; apărarea pasivă şi aeroporturi, 8.836 lei; batalionul I grăniceresc, 200 lei; în total, 91.036 lei.

8. *Nimigea de Jos*. S-a înfiinţat căminul cultural, iar ca asociaţii există: AGRU³⁰, Reuniunea "Mariana"³¹, şi s-au dat următoarele ajutoare: pentru şcoala primară, 320.000 lei; grădiniţa de copii, 90.000 lei; biserica greco-catolică, 10.000 lei; biserica reformată, 5.000 lei; monumentul eroilor, 20.000 lei; înzestrarea armatei, 12.800 lei; pregătirea premilitară, 7.500 lei; fortificaţii, 3.000 lei; apărarea pasivă şi aeroporturi, 20.560 lei; Straja Țării, 4350 lei; ambulatorul policlinic, 4.600 lei; în total, 497.810 lei.

9. *Nimigea de Sus*. Există AGRU şi Reuniunea "Mariana", s-a înfiinţat şi cămin cultural şi s-au dat următoarele ajutoare: pentru biserica greco-catolică, 50.000 lei; şcoala primară, 75.00 lei; înzestrarea armatei, 1.100 lei; pregătirea premilitară, 1.280 lei; ambulator, 2.800 lei; apărarea pasivă şi aeroporturi, 5.800 lei; Straja Țării, 800 lei; în total, 136.780 lei.

10. *Tăure*. Există AGRU şi Reuniunea "Mariana", s-a înfiinţat căminul cultural şi s-au dat următoarele ajutoare: pentru înzestrarea armatei, 2.992 lei; pregătirea premilitară, 4.700 lei; fortificaţii, 1.000 lei; ambulator, 3.500 lei; apărare pasivă şi aeroporturi, 12.000 lei; Straja Țării, 1.500 lei; în total, 25.692 lei.

³⁰ Asociaţia Generală a Românilor Uniţi.

³¹ Reuniunea profesională a învăţătorilor greco-catolicii din judeţul Năsăud.

11. *Mintiu*. S-a înființat căminul cultural și s-au dat următoarele ajutoare: pentru biserica greco-catolică, 25.000 lei; școala primară, 5.000 lei; înzestrarea armatei, 3.855 lei; pregătirea premilitară, 5.000 lei; fortificații, 1.000 lei; ambulator, 3.500 lei; apărarea pasivă și aeroporturi, 11.100 lei; Straja Țării, 1.350 lei; în total, 57.805 lei.

12. *Salva*. Ca asociație culturală există ASTRA, s-a înființat căminul cultural și s-au dat următoarele ajutoare: pentru biserica greco-catolică, 35.000 lei; școala primară, 80.000 lei; pregătirea premilitară, 1.290 lei; ambulator, 1.500 lei; apărarea pasivă și aeroporturi, 1.000 lei; în total, 118.780 lei.

13. *Coșbuc*. În comună există căminul cultural și s-au dat următoarele ajutoare: pentru biserica greco-catolică, 30.000 lei; școala primară, 45.000 lei; pregătirea premilitară, 907 lei; ambulatoriu, 500 lei; în total, 76.407 lei.

14. *Bichigiu*. Pentru biserica greco-catolică, 35.000 lei; școala primară, 60.000 lei; pregătirea premilitară, 987 lei; ambulatoriu, 474 lei; în total, 96.461 lei.

15. *Nepos*. În comună există cămin cultural și s-au dat următoarele ajutoare: pentru biserica greco-catolică, 10.178 lei; renovarea școlii primare, 180.417 lei; apărarea pasivă, 12.363 lei; fortificații, 3.000 lei; căminul cultural, 4.300 lei; pregătirea premilitară, 2161 lei; autopompă, 5.000 lei; ajutor învățământ profesional, 5.000 lei; chiria directorului școlii primare, 11.000 lei; întreținerea percepției, 6.800 lei; judecătoria Năsăud, 2.000 lei; în total, 332.219 lei.

16. *Lușca*. În comună există cămin cultural, iar ca ajutor s-au dat: pentru apărarea pasivă, 240 lei.

17. *Prislop*. În comună există cămin cultural, subvenții nu s-au dat.

18. *Zagra*. În comună s-a înființat căminul cultural, ajutoare sau subvenții nu s-au dat.

19. *Poienile-Zăgrii*. În această comună s-a edificat local nou pentru primărie, există cămin cultural.

20. *Suplai*. S-a înființat în acest an cămin.

21. *Găureni*. Aceiași situație ca și în Suplai.

22. *Dumitra*. În această comună s-a edificat un șopru pentru fân. Asociații culturale și cămine culturale nu sunt. Ajutoare s-au dat pentru: biserica evanghelică lutherană, 134.240 lei; apărarea pasivă, 20.00 lei; aeroporturi, 30.374 lei; fortificații, 13.000 lei; ambulatoriu, 12.000 lei; în total, 238.692 lei.

23. *Cepari*. Asociații și cămine culturale nu sunt, edificii nu s-au făcut, subvenții nu s-au acordat decât pentru: apărarea pasivă, 1.000 lei; aeroporturi, 3.750 lei; pregătire premilitară, 2.645 lei; fortificații, 1.000 lei; ambulator, 100 lei; în total, 8.495 lei.

24. *Telciu*. Ca asociații culturale în comuna Telciu există AGRU, și Reuniunea "Mariana"; cămin cultural s-a înființat, s-au dat următoarele ajutoare: pentru biserica greco-catolică, 400.000 lei; școala primară, 620.000 lei; biserica ortodoxă din Năsăud, 18.000 lei; căminul cultural, 3.000 lei; pregătirea premilitară, 2.000 lei; batalionul I grăniceresc, 10.000 lei; apărarea pasivă, 2.000 lei; ambulatoriu, 6.000 lei; spitalul județean, 3.246 lei; s-a înființat o fanfară, care a fost ajutată cu 40.000 lei; în total, 1.104.246 lei.

Sănătate!

Năsăud, la 8 decembrie 1939,
(*Idem*, d. 16.816/1939, f. 79-83)³².

pretor, Anton Șirlincan.

Document nr. 17.

Darea de seamă a Prefecturii județului Năsăud privind realizările pe anul 1938-1939, înaintată rezidentului regal al Ținutului Someș.

Excelență!

La ordinul D-voastră nr. 494 din 10 martie 1939 și ca urmare a raportului nostru nr. 2.440/1938 întocmit în conformitate cu art. 101 din Legea Administrativă³³, cu onoare înaintăm mai jos o dare de seamă asupra activității desfășurată în județul nostru în cursul anului 1938-1939, precum și a stării de spirit a populației.

³² În A.N.B-N, Fond *Prefectura Județului Năsăud*, d. 16816/1939, vezi rapoartele pentru plasa Rodna (f. 34-35); plasa Centrală (f. 36.42); plasa Șieu (f. 43); dări de seamă individuale ale localităților din plasa Lechința (f. 43-78); lipsește raportul pentru plasa Bârgău.

³³ *Legea administrativă din 14 august 1938*, în C. Hamangiu, "Codul general al României", XXVI, partea a II-a, 1938, pp. 1471-1528; în continuare, raportul către rege la proiectul de lege, cu motivațiile și conceptele luate în considerare la elaborare, pp. 1529-1577.

Întrucât prin ordinul D-voastră nr. de mai sus ne cereți această dare de seamă numai asupra timpului de la 1 ianuarie 1939 – 31 martie 1939, adică numai o completare a dării de seamă înaintată cu raportul nostru nr. 2.440/1938, și întrucât în acest timp lucrări pe tren nu se prea fac, nefiind sezonul, găsim de bine a repeta întreaga dare de seamă în liniile ei generale din care să rezulte și să se evidențieze valoarea în bani a lucrărilor înfăptuite, lucru ce se cere prin ordinul D-voastră din urmă.

I. ACTIVITATEA GENERALĂ PE 1938/1939³⁴

a) Starea de spirit.

Anul 1938 se manifestă în viața administrativă, ca și în viața publică generală, printr-un efort de înnoire morală și apoi materială, determinat de salutarele măsuri luate de cârma Statului în momentul când ajunsesem pe marginea prăpastiei.

De aceea, cea mai importantă parte a activității noastre administrative și de conducere din acest an s-a îndreptat în primul rând pentru liniștirea populației, eliminarea posibilităților de conflict și nemulțumire din sânul ei și în al doilea rând, către aparatul administrativ, care pentru a determina în cârmuiți un spirit de liniște și încredere, trebuie să aibă o altă față morală, decât poate – pe nedrept sau cel puțin în mare parte – le-o crease situația politică din aceste timpuri.

Printr-o scrupuloasă selecționare a celor ce au fost numiți primari o dată cu introducerea noului regim, poate și prin noroc, s-au găsit oameni cu un trecut cinstit, cu bune intenții de viitor și cu o energie ce a răspuns prompt la toate impulsunile noastre.

De menționat este că din 110 primari, abia 2 dacă au fost înlocuiți în decursul acestui an, și nu pentru necinste, ci în urma unor raporturi de dușmănie particulare față de o parte din populația satului.

Peste tot primarii și-au făcut datoria cu vârf și îndesat, și au meritat pe drept toate mulțumirile și laudele ce în diferite ocazii le-am adresat.

Prin hărnicia lor, într-un an de zile satele au luat un aspect de curățenie și hărnicie ce în decursul alor 20 de ani de la Unire nu l-au cunoscut și poate acestea și de mai mare importanță a fost începutul procesului de transformare morală a satelor.

Acest proces de refacere morală foarte îmbucurător și trebuie alimentat și susținut cu toate mijloacele și în special, printr-o conducere cinstită, dreaptă și energică.

Aparatul administrativ propriu zis s-a constatat a fi bine, și în scurt timp a dat dovadă de reale calități morale și de muncă apreciabilă, lucruri ce nu ar fi putut fi puse în lumină în trecut din cauza presiunilor politice la care erau supuși și nesiguranței vieții. Azi, când pe terenul atribuțiunilor lor n-au alte margini și restricțiuni, decât legea și cinstea, sunt cu inițiativă și întreprinzători.

Și între ei s-au găsit înrăiți și îmbolnăviți în răutate, pentru care au fost de ajuns aplicarea pedepselor celor mai mici disciplinare și în două cazuri (2 notari) detașări cu serviciul în altă parte, ca să fie treziți la realitate și îndreptați pe o cale bună.

Celelalte instituții, ca școala și biserica, prin reprezentanții lor depun eforturi laudabile pentru îndeplinirea misiunilor, și îndeosebi trebuie apreciată puterea și voința de sacrificiu ce o depune învățătorimea, care prin multiplele îndatoriri ce i s-au impus, e complet mobilizată în serviciul neamului.

Au fost și printre ei elemente de discordie, însă printr-o acțiune de îndreptare pașnică și persuasivă, în general lucrurile s-au îndreptat, spre mulțumirea generală.

În celelalte servicii publice, la fel redresarea morală a funcționarilor se vede, afară de funcționarii fiscali, asupra cărora opinia publică aruncă suspiciuni.

În general la acest capitol, putem afirma că în acest an s-a făcut cât nu s-a făcut de la Unire încoace. În consecință, avem datoria ca acest curent de însănătoșire să fie susținut și alimentat cu orice fel de mijloace.

b) Starea economică.

Județul nostru își are principalele izvoare de câștig în agricultură și creșterea vitelor, ori cum anul 1938 ne-a adus o recoltă mulțumitoare, populația și-a avut asigurată existența, cu corelativul său moral, încrederea și curajul pentru viitor.

³⁴ Vezi și *Date pentru raportul general de activitate*, în "Ținutul Someș. Buletinul Oficial", anul III, nr. 11, 12 martie 1940, pp. 153-156; acesta trebuia să conțină informații referitoare la administrație, drumuri, instrucție și culte, agricultură și domenii, zootehnie, comerț și industrie, muncă, sănătate, finanțe.

Pădurile încă sunt o avuție din care mare parte din locuitorii județului nostru își află hrana de toate zilele. Masivul păduros a celor 44 comune grănicerești, din care se pun în exploatare anual cca. 200.000 m³ dă de lucru în permanență multor locuitori ai județului nostru, iar celeilalte populații la fel îi procură ocazie de muncă după sezonul muncilor agricole.

În acest chip, județul nostru nu cunoaște o problemă a șomajului, din contră, mâna de lucru este foarte căutată.

Vânatul și pescuitul în apele de munte a luat un avânt îmbucurător, prin acțiunea de raționalizare a cultivării vânatului și peștelui nobil din apele de munte.

Industria. Cu toate că județul nostru nu e ținut industrial, totuși se dezvoltă prin înmulțirea industriei forestiere și a industriilor anexă, ca fabricarea hârtii și altele.

Industria laptelui e la început și se simte nevoia dezvoltării ei.

Comerțul este avantajat la noi prin situația ce o are județul în calea drumurilor spre Bucovina și Maramureș, și mai ales prin căile de comunicație ferate ce s-au deschis și sunt în construcție.

Menționăm că traficul de mărfuri pe noua linie C.F.R. Ilva-Mică – Vatra-Dornei e foarte dezvoltat și verifică acum de la început datele ce au servit la construirea ei.

Cooperația în acest județ are un câmp vast de activitate privind pădurile, pometul, viile și consumul de cereale, mai ales.

În exploatarea pădurilor regia cooperativă "Regna" și alte multe cooperative forestiere au scos aproape în întregime comerțul lemnului din mâna evreilor și dau condiții satisfăcătoare populației, ocazie de lucru.

În ce privește valorificarea fructelor, lucrurile stau mai rău. Producătorii sunt supuși presiunii comercianților exportatori de fructe și în felul acesta pierd anual importante beneficii.

Pentru înlăturarea acestui neajuns am studiat problema construirii unui siloz pentru păstratul fructelor, cu o capacitate de cca 100 vagoane, cu linie de garaj și cu un birou de administrare.

În acest siloz fructele s-ar putea păstra în condiții bune și aștepta cumpărătorii și prețul cel bun. Mai mult pentru marii negustori de fructe, faptul că ar găsi păstrate bine și la un loc cantități atât de mari, l-ar determina a da prețuri cu cel puțin 2-3 lei la kg. Mai mult, diferență ce ar reprezenta poate numai cheltuielile de adunare a fructelor.

Problema se pune numai dacă acest siloz să fie construit pe baze cooperatiste, sau găsit alt mijloc mai convenabil.

S-a rămas la soluția ca silozul să fie construit de Ministerul Agriculturii și Domeniilor și pentru o mică taxă, să fie pus la dispoziția pomicultorilor.

S-a și intervenit în acest sens la Minister, până acum încă nu s-a rezolvat și cum intersul e mare, rugăm Ținutul să se sesizeze și intervină în acest sens.

În afară de aceste mărfuri, în județul nostru se duce o acțiune bine susținută pentru promovarea cooperăției. Avem în județ foarte multe cooperative de consum și mai puțin de credit, a căror lipsă se simte în activitatea gospodărească.

Aceste cooperative totuși nu-și pot îndeplini misiunea din cauza intermediarilor. Pentru înlăturarea acestui neajuns s-a intervenit la Ministerul Cooperăției ca să înființeze în Bistrița un depozit general de desfacere a mărfurilor, asupra cărora se simte nevoie în județul nostru și acest depozit să aprovizioneze direct cooperativele cu toate cele necesare. Credem că în această vară va lua ființă acest depozit.

2. REALIZĂRILE DE LA 1 APRILIE 1938 - 1 APRILIE 1939.

Acest an a marcat o perioadă de construcție și realizări ce îndreptățesc o mândrie și justifică un optimism asupra căilor și drumului de viitor.

Pentru a înlătura orice comentări așternem, mai jos cifrele ce indică valoarea realizărilor efectuate, mai puțin prestația în natură, care reprezintă o contribuție enormă:

1. Biserici sau construit și reparat în valoare de	lei 3.411.644;
2. Școli	lei 4.960.000;
3. Telefoane cca. 100 km., au cheltuit comunele	lei 245.132 ;
a cheltuit județul	lei 410.000;
4. Construcții și reparări de localuri de primării	lei 354.596;
5. Grajduri comunale	lei 304.277;

6. Felinare	lei	21.000;
7. Cumpărări de pășuni comunale	lei	876.500;
8. Construiți cămine culturale	lei	1.257.000;
9. Construiți de dispensare	lei	97.675;
10. Radio pentru comune	lei	43.800;
	total	lei 11.571.624.

S-au mai curățit 290 jug. pășune de munte și s-au plantat 90.604 puieți de salcâmi pentru drenări și fixări de terenuri.

3. CIFRA BUGETELOR COMUNELOR PE ANUL 1938/1939 ȘI PROCENTUL REALIZĂRII LOR³⁵.

4. DE LA SERVICIUL DE DRUMURI.

1. S-au construit 1km.300 m. drum/terasament în valoare de	lei	200.000;
2. S-au refăcut 700 km., în valoare de	lei	8.644.728;
3. S-au construit 60 de poduri și podețe, în valoare de	lei	2.406.378;
4. S-au reparat 11 poduri și podețe, în valoare de	lei	359.543;
5. Lungimea totală a drumurilor:	771.813 km.	
a) <i>Naționale</i> de interes general	km.	128.514;
de inters turistic	km.:	_____
b) <i>Județene</i> de inters general	km.	478.947;
de interes turistic	km.	957;
c) <i>Comunale</i> de inters general	km.	164.257;
de inters turistic	km.	_____

6. S-au așternut de la 01.04.1939 prin prestație 55.667 m³ pietriș în valoare de lei 7.062.825.

Menționăm că această sumă se găsește introdusă și sub punctul 2.

5. REALIZĂRI PE TEREN DIDACTIC.

1. În județ avem 136 școli primare de stat și 16 școli de copii mici.

2. Numărul elevilor înscriși este de 19.673.

3. Numărul elevilor frecvenți este de 17.484.

4. Numărul obligațiilor la școală este de:

a) de la 5-7 ani 6.047;

b) de la 7-16 ani 24.076;

c) de la 16-18 ani 1.924;

total 32.047, din care români 25.506, germani 3.425, maghiari 1.333 și evrei 921,

iar alții, 862.

5. S-au construit din nou 10 localuri de școli, 5 terminate și 5 în roșu.

6. S-au reparat radical 14 școli.

7. Valoarea lucrărilor de la punctele 5 și 7 este de lei 4.960.000.

8. Avem 44 școli primare minoritare și 3 școli de copii mici, dintre care 34 evanghelice, 9 ungurești și 1 evreiască.

9. Numărul învățătorilor de la toate școlile este de 397, dintre care 234 bărbați și 163 femei. După naționalitate, români 315, germani (sași) 65, unguri 14 și evrei 3. În total, 397.

6. ACTIVITATEA DEPUȘĂ PE TEREN AGRICOL.

SUPRAFAȚA TOTALĂ A JUDEȚULUI: 433.690 ha.

Repartizarea suprafeței județului, pe ramuri de cultură:

a) arabil	75.976 ha	17,53%;
b) păduri	166.837 ha	38,47%;
c) pășuni	62.452 ha	14,38%;
d) vii	1.039 ha	0,25%;
e) fânețe	58.327 ha	13,45%;
f) livezi de pomi	5.841 ha	1,34%;

³⁵ Urmează un tablou cuprinzând alfabetic, comunele județului, cu totalul prevederilor la venituri și totalul încasărilor efectuate până la 31.03.1939 (*Ibidem*, f. 107-108).

g) grădini de irigat	34 ha	0,01%;
h) clădiri și necultivat	63.184 ha	14,57%;
total	433.690 ha	100%.

Repartizarea terenului arabil pe ramuri de cultură:

a) porumb	16.874 ha	22,22%;
b) ovăz	12.594 ha	16,58%;
c) orz	1.686 ha	2,22%;
d) grâu	14.738 ha	19,41%;
e) ogor sterp	22.047 ha	29,03%;
f) lucernă, trifoi	3.301 ha	4,36%;
g) cartofi	854 ha	1,12%;
h) rădăcinoase (sfeclă, etc.)	380 ha	0,41%;
i) fasole, mazăre	85 ha	0,12%;
j) industriale, textile (câneapă, in)	712 ha	0,96%;
k) diverse culturi	2.705 ha	3,57%.
total	75.976 ha	100%.

Producția totală medie a județului:

cultura	producția kg.	producția%	kg./ha medie
porumb	16.538.500	25,09	980
ovăs	8.660.300	13,13	687
orz	1.085.000	1,64%	643
grâu	12.801.000	19,42	868
lucernă	11.236.400	17,04	3.403
cartofi	8.541.800	12,94	10.002
rădăcinoase	5.343.200	8,18	14.061
leguminoase	1.014.900	1,54	----
textile	352.100	0,53	-----
uleioase	326.500	0,49	-----
total	65.899.700 kg.	100%.	

7. SERVICIUL ZOOTEHNIC..

1. Plasa Bârgău.		2. Plasa Năsăud.		3. Plasa Lechința.	
vaci	2.602	vaci	9.575	vaci	7.331
boi	2.138	boi	1.735	boi	787
juncani	1.293	juncani	2.006	juncani	1.143
tauri	50	tauri	80	tauri	121
oi	16.201	oi	50.375	oi	16.339
capre	1.005	capre	1.005	capre	1.005
cai	2.605	cai	4.215	cai	1.694
catări	----	catări	-----	catări	-----
armăsari	10	armăsari	15	armăsari	77
porci	2.136	porci	2.803	porci	2.937
4. Plasa Șieu		5. Plasa Rodna		6. Plasa Centrală	
vaci	7.986	vaci	7.187	vaci	1.952
boi	1.112	boi	2.595	boi	279
juncani	721	juncani	1.682	juncani	349
tauri	126	tauri	232	tauri	34
oi	28.643	oi	50.620	oi	2.180
capre	654	capre	3.183	capre	86
cai	2.911	cai	2.448	cai	961
catări	-----	catări	-----	catări	-----
armăsari	41	armăsari	11	armăsari	25
porci	3.750	porci	2.428	porci	1.291

01. ianuarie- 30 iunie 1938.

1. Consumul intern 839 (cu alte județe) = 635 = 1.474
2. Consumul export extern 126 = 71 = 197

8. DE LA ADMINISTRAȚIA FINANCIARĂ.

1. Încasări pe anul 1938-1939, total lei 8. 366.095;
2. Plăți total lei 7. 079. 064;
3. Încasări pe trim. ian-apr. total lei 465.742;
4. Plăți - II.- -II- total lei 1. 551. 080.

9. DE LA SERVICIUL SANITAR.

În județul nostru încă din anul 1937 s-a început construirea a 5 dispensare, care însă nu sunt terminate din lipsă de mijloace materiale.

Activitatea Serviciului Sanitar județean în anul trecut s-a desfășurat cu o deosebită rigoare în ofensiva sanitară din vara anului 1938 și în tot decursul anului printr-o acțiune bine susținută de medicii de circumscripție pentru combaterea bolilor sociale și popularizarea măsurilor de igienă preventivă.

Pentru construirea dispensarelor s-a mai cheltuit suma de lei 97.765.

10. DE LA OFICIUL DE PLASARE.

Oficiul de plasare din Bistrița a luat ființă numai cu data de 25 februarie 1939.

Cu toate acestea acest serviciu a făcut următoarele plasamente:

1. În luna martie 1939, 38 plasamente;

11. DE LA FILIALA CAMEREI DE MUNCĂ³⁶.

În general activitatea tuturor serviciilor public în anul 1938-1939 a marcat un spor și o înviorare pe toate ternurile de activitate.

Mai îmbucurător este însă un început de refacere morală a populației, iar la autorități și funcționari în general, cinstea și prestigiul ce înainte nu prea erau cunoscute, încep a se consolida spre mulțumirea generală.

Greutățile întâmpinate se găsesc în darea noastră de seamă înaintată la sfârșitul lunii decembrie 1938.

Sănătate!

Prefectul județului, lt.col. (rez) Medrea.

(Idem, d. 3767/1940, f. 102.-113).

Urkundenbeiträge betreffend die Entwicklung des Kreises Naszod zwischen den Jahren 1918-1938 (Zusammenfassung)

Die Verwirklichung des vervollständigt Rumäniens im Verlauf des Jahres 1918 hat den Weg eines allgemeinen Entwicklung des rumänisches Gesellschafts auf die allgemeine Linie des Fortschrittes des europäischen zwischenkriegszeit Gesellschafts eröffnet.

In diesen Kontext wurden eine Reihe Synthesen über verschiedene Gesichtspunkte betreffend dieses Prozess ausgearbeitet, ausgesehen gänzlich aber auch in Zeitausschnitte.

Den Zeitsynthesen, umschliessen in Zeitwerken, sind spätere Analysen gefolgen, bis in der Gegenwart.

Um die informationelle Basis am Niveau des Kreises Naszod zu vervollständigen, die Studie darbietet erstmalige Urkunden – auserarbeitet von ortlichen Behörden, vom Rathaus bis zu auf bestimmte Fachgebiete festgelegte Dienste – über das allgemeine Wesen seines Entwicklung, für den Zeitraum 1918 – 1939, als Antwort für den Fragenbogen das für die Benützung des Minderheitenministerium bestimmt ist.

Die Auskünfte vom Urkunden sind mit Fussnoten entweder zu anderen Urkunden oder zu anderen Werken ergänzt, um den Umfangsinhalt zu erweitern und um neue Forschungsrichtungen zu eröffnen.

³⁶ Urmează un tabel "de meseriași și muncitorii calificați, după meserii și originea etnică", cuprinzând 34 de domenii pentru *meșteri* (după originea etnică erau 512 români, 398 sași, 198 maghiari, 184 evrei, 1 lituanian, 2 italieni, 1 șvab, 1 ceh și 2 țigani), 27 pentru *lucrători* (după originea etnică erau 661 români, 500 sași, 295 maghiari, 156 evrei și 1 ruman) și 23 pentru *ucenici* (după originea etnică erau 328 români, 104 sași, 106 maghiari, 75 evrei, 2 cehi și 1 țigan). Se precizează că "sunt două școli de ucenici în orașul Bistrița, una susținută de Stat și cealaltă, de comunitatea C.A Bistrița și un singur cămin de ucenici, susținut de Stat (*Ibidem*, f. 112-113).

Condamnarea comunismului poate fi privită și ca o modă în România contemporană, care generează subiecte de cercetare pentru istorici și instituții guvernamentale menite să „deconspire” vechiul regim. În aceste condiții, comunismul se atașează unei istorii a demonologiei. Prefigurarea interogațiilor chiar din aliniamentele comunismului ca istorie-realitate, o limitare și încadrare a cercetării într-un spațiu închis, reprezintă o capcană, așa cum sesiza deja Daniel Barbu care trebuie învinsă prin apropierea de poveștile de viață ale celor ce-au trăit epoca; părăsirea câmpului oficial, a istoriei politice și evenimanțiale și descoperirea spațiului privat, intim, ascuns ochiului indiscret poate oferi un tablou concludent a ceea ce a însemnat comunismul, al modului în care, în parte, a deturnat biografii sau le-a cizelat, în altă parte. Încercarea pe care o propunem în paginile de față nu se sustrage contingențelor, dar dezvoltă într-o formă cuprinzătoare și comprehensivă o problematică de istorie politică, a legitimării simbolice a comuniștilor în România anilor '50; de aceea accentul nu cade pe caracterul represiv al regimului, ci pe strategiile de construire a miturilor și simbolurilor politice, a modului în care acestea au fost difuzate, receptate și acomodate memoriei sociale. Într-o astfel de circumstanță, istoria politică apelată deși se concentrează asupra unui eveniment, al asasinatului lui Lazăr Cernescu și a transformării sale în erou-martir, presupune încadrarea într-o conjunctură temporară a cărei limite articulează instituționalizarea regimului comunit în România și debutul secolului XXI, cu demantelarea acestui regim politic. Ambele evenimente, instaurarea comunismului și căderea sa, sunt semnificative pentru generarea biografiei eroice și a acomodării acesteia într-un discurs de conservare al prestigiului familiei la nivelul comunității rurale din Banat.

Istoria de față încearcă să traverseze cadrul rigid al documentelor vechiului regim, pe care le-a investigat, în schimb, cu multă atenție; confrunțați cu obișnuințele cercetătorului trecutului de a utiliza cu precădere izvoare scrise care crează impresia unei lumi sigure și stabile, a posibilității de reconstituire *in integrum* a trecutului, am optat și pentru apelarea memorialisticii și istoriei orale; este și o reacție în fața acestei artificialități a istoriei, într-o lume, cea contemporană, în care istoricul prin comunicarea cu alte discipline regăsește o provocare spre descoperirea dimensiunii „naturale”, proteice, plasată în afara inovațiilor tehnice, o lume primară, populată de mituri și povestiri; de aici tendința de a scrie o istorie-poveste eliberată din chingile tehnicismului identificat în istoriografie de experiența cantitativă sau structurală. În această ipostază vitalitatea istoriei se găsește în condiția sa de disciplină „în marș”, o istorie într-o „stare de flux”. Marcată de această anxietate, ca urmare a dezbaterilor din interiorul disciplinei și al interesului de prezentare a trecutului ca memorie socială, istoria se desprinde de presupuziția empiristă că limbajul oglindește obiectele și că, astfel, reprezintă realitatea trecută într-un mod adevărat.¹ De la un proces de studiu-cunoaștere integrat unei paradigme culturale istoria a acumulat o *conștiință de sine* și o *auto-reflecție* epistemologică și istoriografică. Se impune, perspectiva enunțată de M. Foucault în termenii căruia istoria este un discurs cultural al cunoașterii, implicând structurile societății și, deopotrivă, convenții culturale. Înțelegând cunoașterea ca un produs creat/distorsionat de limbaj, istoria devine rodul cunoașterii noastre asupra trecutului; după cum observa Derrida, ea nu depinde doar de concepte și text (în sensul de praxis), ci mai ales de relația cu forma înregistrării trecutului, de ideologie, putere și manifestările sale sociale și instituționale. Astfel, istoria este înțeleasă ca o serie de discursuri despre lume, ele nu creează această lume, dar apropiindu-se de ea îi conferă deplina semnificație pe care o posedă.²

¹ Vezi prezentarea acestor teorii la Călin Morar-Vulcu, *Republica își făurește oamenii. Construcția identităților politice în discursul oficial în România, 1948-1965*, Cluj-Napoca, 2007, p. 17-23.

² K. Jenkins, *Re-thinking History*, Londra, New York, 1991, p. 5.

Sub aceste auspicii am iscodit urmele trecutului în diverse ipostaze, fie că a fost vorba de memorii și alte documente scrise, „provincia tradițională a istoricilor”, fie că am creditat interviurile de istorie orală; sursa orală se naște ca un spațiu al tensiunilor și acomodărilor dintre memoria individuală și cea instituțională, interogându-se asupra locului individului în istorie și asupra rolului istoriei în viața privată; pe de altă parte, am urmărit însemnele vizuale ale trecutului: fotografii, monumente funerare, statui, medalii, organizarea și ornamentarea simbolică a spațiului public, elemente care ilustrează și difuzează istorii; discuția a implicat și observarea unor acțiuni și deprinderi care nu au lăsat nici o urmă materială pe care istoricul să o studieze, dar aceste ritualuri au fost înregistrate sub forma comemorărilor, încercare de a impune o interpretare a trecutului, ca formule de „reprezentări colective”.

Interceptarea trecutului prin aceste *urme* cristalizează la nivelul discursului istoriografic un tip de reprezentare cuprins în două registre; în primul, ca sondare a comemorării eroului-martir comunist asistăm la un fenomen de instituționalizare a acestuia prin procesul-spectacol de la Timișoara din vara anului 1949³, un context al celebrării victoriei socialismului împotriva „dușmanilor poporului”, transformarea *țăranului sărac* în personaj literar exemplar *Lazăr de la Rusca* (construirea și difuzarea mitbiografiei) și „fixarea” eroului într-o ordine simbolică a „lumii noi” ca exercițiu de *politologie istorică*⁴; în cel de-al doilea registru, ca investigare a procesului de rememorare, unde se conjugă povestea partizanilor (o formă de *contra-memorie* care în societățile posttotalitare se transformă în istorie) cu cea a membrilor familiei (o formă de *post-memorie*); de aceea, asistăm la excursuri de rememorare concurente, partizanii profilând un Lazăr comunist notoriu, infirmator al securității și trădătorul comunității, în timp ce din familie narațiunea-rememorare își atașează semnificarea conservării prestigiului social, atât al lui Lazăr cât și al urmașilor săi. În primul caz, a comemorării eroului ca topos al procesului de celebrare comunistă, întâlnim o reprezentare a trecutului *prin sine*, iar în cel de-al doilea caz, reprezentarea trecutului capătă relevanță prin semnificările acestuia de către martorul-narator. Cele două registre decupate într-un mod convențional, nu sunt independente, ele coexistă și interferează.

Prin această asumare a trecutului ca reprezentare rezultă includerea demersului de față în cadrele istoriei culturale. Comportamentul uman, în acest context, ca obiectiv al istoricului, poate fi deslușit prin studierea și analiza limbajului înțeles ca formă grafică dar și ca atitudine și comportament, mai precis prin semnificările lingvistice pe care le utilizăm în procesul comunicării: „Scopul istoriei culturale este de a analiza aceste semnificări și de a găsi modalitatea în care ele crează motivații sociale, intelectuale sau ideologice, criterii de valoare și raporturi de putere.”⁵ Limbajul comunicării în mod notoriu este ambiguu, deschide în același timp mai multe posibilități de interpretare care pot fi concurente. Cadrele culturale în care evoluează protagoniștii sunt diverse, societatea presupune o însumare de culturi și subculturi la nivel sincron, ceea ce amplifică riscurile unei cercetări de istorie culturală, acelea de a simplifica și a pierde din atenție nuanțele, de a creea la rândul ei clișee și paradigme generalizatoare și a sacrifica unicitatea vieții oamenilor.

O primă întâlnire cu Lazăr de la Rusca în contextul postsocialist ni-l prilejuiește interviul din anul 1999, acordat de istoricul Miodrag Milin pentru Radio Timișoara și reluat ca introducere a unui volum de documente provenite din arhiva Tribunalului Militar și cea a Securității referitoare la grupurile de rezistență armată din M-ții Banatului, din anii 1948-1962; Miodrag Milin, întrebat de reporter despre Lazăr de la Rusca, făcea următoarea constatare: „Lazăr de la Rusca a fost un muzicant, a fost într-o orchestră care cânta pe la nunți și acolo culegea informații; mi-a povestit cineva împrejurarea prin care el s-a făcut util organelor de securitate. O reputație negativă extrem de pronunțată o avusese un maior din Caransebeș, Kling [Zoltan Kling, șeful Serviciului Județean de Securitate Severin - n.n. I.C.]. Acest maior organiza tot felul de acțiuni de urmărire a respectivilor, cum le spunea el, „bandiți”. Aceștia au hotărât să-l lichideze și a avut noroc, am înțeles că au organizat un fel de baraj, s-a tăiat un pom, că știau că trebuie să vină cu mașina, a coborât din mașină, s-a tras asupra mașinii respective, i s-au găurit cauciucurile, ăsta a scăpat, era întuneric, dar și-a pierdut cascheta.

³ Mircea Rusnac, *Procesul partizanilor anticomuniști din Banat (1949)*, în „Banatica”, 14(1996), p. 417-432.

⁴ Jean Davallon, *Lecture stratégique, lecture symbolique du fait social: en jeu d'une politologie historique*, în vol. *Le geste commémoratif*, coordonat de Jean Davallon, Philippe Dujardin, Gérard Sabatier, Lyon, 1994, p. 7-29.

⁵ Paul Klebere Monod, *The Power of Kings*, Yale University Press, New Haven, London, 1999, p. 5, vezi și p. 4-6; Roger Chartier, *Cultural History: Between Practices and Representations*, Ithaca, 1988; Petre Burke, *Unity and Variety in Cultural History*, în vol. *Varieties of Cultural History*, Londra, 1997, p. 183-212; Toader Nicoară, *Între istoria reprezentărilor și istoria culturală: istoria mentalităților astăzi*, în vol. *Tentația istoriei. În memoria profesorului Pompiliu Teodor*, coordonat de N. Bocșan, O. Ghitta, D. Radosav, Cluj-Napoca, 2003, p. 471-497.

Lazăr Cernescu a fost acela care i-a adus la Caransebeș cascheta respectivului ofițer, și asta a fost începutul unei deliberate dorințe de a se avea bine cu autoritățile, de a se face folositor lor, asemenea oameni sunt peste tot.”⁶

Faptul că reporterul a insistat în mod special cu o întrebare referitoare la eroul comunist Lazăr Cernescu reprezintă o mărturie a prezenței personajului în conștiința publică, o impregnare a memoriei sociale reflectată sub forma interogației, a explicitării fabulosului și miraculosului într-un moment în care reperele ideologice au fost evacuate. În lipsa acestor repere, semnificarea și puterea simbolică a personajului Lazăr de la Rusca se diluează, devine difuză și instabilă, conturată în zona curiozității și interogației: „Cine a fost Lazăr de la Rusca?”

Răspunsul lui Miodrag Milin implica o cercetare extensivă și intensivă, clasică și novatoare deopotrivă, având la bază editarea unui volum de documente⁷, dar și a altuia de mărturii și evocări⁸. Din această perspectivă, personajul descris de profesorul timișorean utilizează doar o voce singulară aflată în opoziție cu mitul propagandei comuniste simbolizat de Lazăr de la Rusca. Această simplificare provocată este adecvată în prezentarea lui Lazăr sau e, la rândul ei, un clișeu?

Spațiul public postsocialist cunoaște și alte abordări ale lui Lazăr de la Rusca. Prima dintre ele implică un enunț extrem de interesant și modern, sondarea prin ancheta orală a reprezentărilor în memoria comunității; în fapt, suntem puși în fața unei simple etalări a câtorva fragmente din interviuri realizate de autoare cu fratele și fiica lui Lazăr Cernescu, sau cu un martor sumar identificat „țăran din Rusca”.⁹ În alt caz, într-o carte recentă se formulează dezideratul *adevărul despre Lazăr Cernescu*¹⁰. Poziționarea ideologică evidentă a autorului și caracterul aluziv al afirmațiilor sale amână deznodământul enunțat. Informațiile oferite sunt numeroase, cartea are o viziune cuprinzătoare, dar spiritul critic și metoda istoricului rămân în afara demersului asumat de autor. În stabilirea „ordinii morale” odată cu demantelarea regimului comunist în România și denunțarea „codului eticii și echității socialiste” asistăm la o „responsabilizare” ce se referă la descoperirea și popularizarea „adevărului istoric”, falsificat, în opinia unora, pe timpul vechiului regim.¹¹ Acestei paradigme i se înscrie și efortul lui I. Gheorgheosu. Re-memorarea devine un ritual prin care se încearcă instaurarea „ordinii morale”; istoria tragică a unui grup de oameni este actualizată ca mărturie asupra trecutului obliterated, partizanii câpătând privilegiile eroice iar comuniștii, și Lazăr Cernescu în speță, conturează teritoriul demonologiei.

Cu toate că nu constituie subiectul unei analize speciale, o apropiere relevantă de personajul Lazăr Cernescu ne-o oferă câteva rânduri dintr-un studiu recent a lui Doru Radosav. Inventariind reprezentările literare din anii comunismului referitoare la rezistența anticomunistă autorul subliniază că „eroul Lazăr Cernescu este promovat în manualele școlare drept victimă și martir în luptele cu partizanii anticomuniști din Munții Banatului. Acest personaj a făcut o carieră îndelungată și pregnantă în martirologia și hagiografia comuniste, alături de alți eroi ai luptei din ilegalitate a partidului comunist.”¹² Abordarea lui Doru Radosav expusă în termeni concisi deschide pentru prima dată o analiză istoriografică propriu-zisă dedicată integrării personajului Lazăr Cernescu în contextul reprezentărilor de tip propagandistic ale regimului comunist, chiar dacă atrege atenția numai asupra literaturii „angajate” ca modalitate de diseminare socială a acesteia. Sugestia interpretativă a profesorului D. Radosav a constituit fermentul unei direcții a cercetării pe care am întreprins-o și rezultatele cărei sunt expuse în paginile ce urmează.

Toate aceste problematici însumează o serie de interogații pe care vom încerca să le explicităm: Prin ce mijloace a instrumentat propaganda comunistă biografia lui Lazăr? Cum a ajuns erou comunist sub numele de Lazăr de la Rusca? Cum l-a perceput comunitatea rurală bănățeană? Ce ecou au avut evenimentele în povestea vieții celor din familia sa?

⁶ Miodrag Milin, *În loc de introducere*, în vol. *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului în documente*, Fundația Academia Civică, București, 2000, p.16.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului (Zona Domașnea-Teregova). Interviuri și evocări*, coordonator Miodrag Milin, Timișoara, 1998.

⁹ Daniela Ghica, *La rădăcinile unei Miorițe târzii: Lazăr de la Rusca*, de Dan Deșliu, în „Ariergarda”, nr. 2(2000), p. 103-109.

¹⁰ Ion Gheorgheosu, *Nu tulburați liniștea codrilor mei*, Caransebeș, 2006, p. 186-201.

¹¹ Katherine Verdery, *Viața politică a trupurilor moarte*, București, 2006, p. 72-73.

¹² Doru Radosav, *Rezistența anticomunistă armată din România între istorie și memorie*, în vol. *Comunism și presiune în România*, coord. de Ruxandra Cesereanu, Polirom, Iași, 2006, p. 104.

Evenimentul¹³. În urma alegerilor din noiembrie 1946, când spiritul și intențiile comuniștilor se conturează în realitate, apar inițiativele organizării subterane, de opoziție. Contribuie la aceasta mai mulți factori: sentimentele anticomuniste proferate în zonă încă din perioada interbelică, întâlnirea cu efectele comunismului în Uniunea Sovietică în timpul războiului, amenințarea stabilității vieții rurale din Banat.¹⁴ Momentul decisiv, cel care actualizează într-un spirit efervescent toate aceste motivații l-a constituit scrutinul din noiembrie 1946. Acestor aluviuni care s-au sedimentat în conștiințele oamenilor de-a lungul timpului, li s-au adăugat evenimente cotidiene, răfuiele, saime. În nisipurile așezate cu trecerea vremurilor, evenimentele acestea cotidiene, reprezentate de angajamentele individuale, strălucesc pentru istoric precum firele de aur.

Există un „nucleu dur” al grupurilor de rezistență cărui i s-au alăturat în faza refugiului o serie de elemente sociale marginale. În zona Teregova-Domașnea rezistența anticomunistă la sfârșitul deceniului cinci s-a structurat în două etape.¹⁵ Prima a cuprins întrunirile convocate de notarul Gheorghe Ionescu și de preotul din sat și organizarea unui grup de rezistență care să pregătească satele, comunitatea la o acțiune împotriva comuniștilor într-un context favorabil, o insurecție națională, un viitor război. Stabilirea unei rețele informale între sătenii din Teregova a constituit începutul acțiunii subversive. Mai mult, această rețea se pare că a fost de tip organizație, implicând din partea celor care au aderat depunerea unui jurământ și păstrarea consemnului, a secretului.¹⁶ Un astfel de jurământ ni s-a transmis prin depozițiile celor arestați și anchetați în cadrul Tribunalului Militar. La fel este menționat și de către supraviețuitori în interviurile de istorie orală.¹⁷ De aceea, ne putem întreba dacă organizația și jurământul nu au fost stereotipuri ale anchetei/acuzării induse și inoculate în conștiința martorilor. Două precizări sunt necesare din acest punct de vedere. Jurământul consemnat în depoziții poate constitui o formulă standard, dictată, fără conjuncție cu ceea ce s-a întâmplat în lumea satului, o convenție a anchetei menită să-și creeze probele acuzației. În aceeași măsură, termenul de organizație poate fi o construcție a acuzației. În schimb, prezența jurământului în discursul memorialistic asociat însemnelor sacre, ca jurământ pe Biblie, ne determină să credem că forma jurământului poate fi o construcție, dar, în sine, acesta a existat. Avem de-a face cu un grup de oameni care au trăit experiența războiului și, mai mult, au fost regrupați la inițiativa notarului și a preotului din Teregova. În fapt, transformarea grupului informal, pasiv, într-unul activ și militar întărește aceste coordonate. Arestarea a doi dintre membri grupului de către securitate în iarna lui 48-49 a fost semnalul de alarmă a intrării în acțiune. Se profila bănuiala și teama că cei arestați, supuși anchetei și torturii, o să divulge întreaga rețea. De aceea, s-a decis atacul armat asupra primăriei și jandarmeriei din Teregova.¹⁸ Cu această ocazie s-a inaugurat cea de-a doua etapă a rezistenței anticomuniste din zona Teregova-Domașnea, faza rezistenței armate, a luptei de partizani.

Confruntate cu „evenimentul” de la Teregova, autoritățile comuniste răspund cu severitate, înăsprind măsurile de represiune. În sat a fost instaurat un post de comandă al securității, satul era închis, asediat, cei care intrau și ieșeau erau controlați, sătenii aduși la interogatorii și torturați, mai cu seamă cei din familiile

¹³ Pentru mișcarea de rezistență armată din Banat vezi: Miodrag Milin (coord.), *Rezistența anticomunistă Interviuri și evocări*; idem (coord.), *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului (Zona Mehadia-Iablanița-Breazova). Interviuri și evocări*, Timișoara, Editura Marineasa, 2000; idem (ed.), *Rezistența*; Ioan Munteanu, *Rezistența anticomunistă din vestul României*, în Biblioteca Sighet, Fundația Academia Civică, București, 1997; Ileana Silveanu, *Cărările speranței. Destine ale rezistenței anticomuniste din Banat*, I, II, III-IV, Timișoara, Editura Marineasa, 1998, 2002-2003; Adrian Brișcă (ed.), *Rezistența armată din Banat*, I, 1945-1949, București, INST, 2004; Mircea Rusnac, *Mișcarea de rezistență anticomunistă din Banat (1945-1953)*, în „Banatica”, 16(2003), II, p. 371-394; Dorin Dobrinu, „Organizația Națională-Creștină de Luptă împotriva Comunismului, Partizanii României Mari” și planul de răsculare a Banatului (1948-1949), în „Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași (serie nouă). Istorie”, tom LI, 2005, p. 293-316; idem, „Rămășițele grupului Ion Uță”: formațiunile de rezistență din Banat conduse de frații Duicu, Dumitru Mutașcu și Dumitru Ișfănuț (1949-1954), în „Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, 9/I(2005), p. 193-215; Gabriela Bica, *Mișcarea de rezistență din Munții Banatului în memoria colectivă*, Teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, 2006.

¹⁴ Gabriela Bica, *Mișcarea de rezistență*, p. 152/207; Ioan Munteanu, *Satul românesc bănățean în primul deceniu al regimului comunist totalitar*, în vol. *Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală*, IV, editori C. Bărbulescu, Luminița Dumănescu, S. Mitu, V. Popovici, Argonaut, Cluj-Napoca, 2007, p. 227-240.

¹⁵ D. Radosav, *Rezistența anticomunistă*, p. 86-90; Gabriela Bica, *Mișcarea de rezistență* p. 208-380.

¹⁶ M. Milin, *Rezistența*, nr. 32, p. 146-152; nr. 33, p. 153-155; nr. 34, p. 156-159.

¹⁷ D. Radosav, *Rezistența anticomunistă*, p. 98-99.

¹⁸ Gabriela Bica, *Mișcarea de rezistență*, p. 240-242; M. Milin, *Rezistența*, nr. 35, p. 160-170.

bănuite că acordau sprijin partizanilor. Securitatea își stabilise informatori, a colaborat cu activiștii de partid pentru depistarea și prinderea „celor fugiți în pădure”. La rândul lor, partizanii au răspuns cu aceeași monedă. Au întreprins ambuscade vizând împușcarea ofițerilor de securitate, au transmis amenințări colaboratorilor și informatorilor acestora. Când situația lor s-a înrăutățit, au devenit și mai intransigenți. Astfel, au pus la cale pedepsirea exemplară a comuniștilor din sat angrenați de securitate pentru descoperirea lor: doi comuniști din Teregova au fost prinși și împușcați. Aceeași soartă avea s-o împărtășească și Lazăr Cernescu, țaran din Rusca, născut la 1918 și mutat în jurul anului 1930 de la Cornereva.¹⁹ Înscris în partid din 1946, pe când fusese în armată al Caransebeș, a devenit activist de plasă. Intrarea sa în partidul comunist se pare că nu a fost dezinteresată. Lazăr își dorea să devină pădurar²⁰, or, prin intrarea în partid și colaborarea cu securitatea, urmarea să-și netezească drumul. S-a remarcat în sens negativ în lumea rurală încă din timpul colectării armelor celor înapoiți de pe front. Desigur, a fost obligat prin ordinele primite pe linie de partid și de la securitate să caute informații în vederea divulgării partizanilor. Zelul lui Lazăr, dorința partizanilor de a pedepsi exemplar pe comuniști și colaboratorii securității, contextul luptei de guerilă dintre partizani și securitate au condus la întinderea și atragerea lui Lazăr Cernescu într-o cursă. Cu acordul partizanilor, acesta a fost „tocmit” să cânte, cu trupa sa, la o nuntă în Domașnea. A doua zi dimineața, la întoarcere spre Rusca, a fost așteptat de partizani, prins și „arestat”. „Anchetat”, a fost împușcat după ce a asuferit torturi și chinuri greu de închipuit. Setea răzbunării, torturarea familiilor de către securitate, sălbăticia pădurilor, toate la un loc au contribuit la împrejurările crimei.

Disparația lui Lazăr a trezit suspiciune chiar în rândurile securității. Inițial, s-a crezut că Lazăr s-a alăturat partizanilor în pădure. Au lansat acest zvon pentru a întări neîncrederea securității în povestea Iconiei Cernescu, mama sa. Iscoadele securității vizitează familia și caută să obțină dovezi în acest sens.²¹ Pentru a testa dispariția lui Lazăr i se trimite dosarul cu acceptarea numirii sale ca pădurar. Partidul și securitatea spera să-l întoarcă, oferindu-i realizarea „visului” promis. Dar, în zadar. În cele din urmă, familia a fost anchetată, dusă la securitate și arestați. Abia după cinci luni, în martie 1949, odată cu arestarea unora dintre partizani, trupele de securitate au descoperit trupul lui Lazăr Cernescu. Astfel, dintr-un „dușman bănuît” putea deveni un erou, un soldat al partidului ucis cu bestialitate de „dușmanii poporului”.

În paginile de față dorim să aprofundăm studierea unui destin individual construit și livrat dintr-o perspectivă propagandistică a regimului comunist ca exemplar, și anume biografia lui Lazăr Cernescu, devenit un loc comun al anilor comunismului sub numele „Lazăr de la Rusca”, după titlul poemului propagandistic semnat de Dan Deșliu. Exemplaritatea biografiei lui Lazăr Cernescu poate fi observată într-un dublu sens: *propagandistic*, pe de o parte, în lupta pentru eradicarea „dușmanilor poporului” și instaurarea „visului de aur”, al societății socialiste și comuniste; a unui destin predestinat, al activistului de partid, într-un sens restrâns, sau al comunistului, într-un sens mai larg, militant și intransigent față de elementele conservatoare și decadente, atașate regimului burghezo-moșieresc, militant pentru înfăptuirea societății egalitare și drepte, a comunismului; și *subiectiv*, afectiv-emoțional, prin intermediul istoriei trăite ca analiză a discursurilor memoriei elaborate în perioada postsocialistă de partizani (urmașii acestora) sau membrii familiei Cernescu (fratele său și fiica sa).

În orizontul acestor repere, biografia lui Lazăr Cernescu ne pune în fața unui spațiu simbolic de consacrare a autorității și de legitimare pe care puterea politică l-a instrumentat într-un discurs propagandistic de tip comemorativ.²² O poveste tragică ce a fost convertită în spațiul public prin intermediul presei locale și centrale²³ (procesul „bandelor”, mărturia familiei), a manifestărilor și comemorărilor (întunirile muncitorești, adeziunile, pionierii, casa memorială), a transferului simbolic în denumirea străzilor și instituțiilor (străzi, cinematograf,

¹⁹ *Eadem*, p. 282-283.

²⁰ Arhiva Institutului de Istorie Orală din Cluj-Napoca, Fond Teregova, caseta nr. 153a, interviu cu Petre Cernescu, 1998, realizat de Gabriela Bica și Doru Radosav.

²¹ *Ibidem*, caseta nr. 153b, interviu cu Maria Scânteie, 1998, realizat de Gabriela Bica și Doru Radosav.

²² Discursul îl definim pornind de la Michel Foucault, ca loc de formare a sensurilor sociale. Aceste sensuri se afirmă ca urmare a exercițiului unui centru de putere, în cazul regimului comunist, partidul, care emite discursul propagandistic, iar în perioada postsocialistă, definirea la nivelul comunității a centrelor de putere concurente, care emit discursuri, din punctul nostru de interes memorii, sub imperiul unor ordini proprii. Cf. Michel Foucault, *L'Ordre du discours*, Paris, 1971.

²³ Pentru rolul presei centrale și locale în regimul totalitar comunist vezi cazul Uniunii Sovietice la Jeffrey Brooks, *Thank you, comrade Stalin! Soviet public culture from revolution to Cold War*, Princeton, 1999, p. 5-11.

ansamblu de muzică și dansuri populare), a manualelor școlare (literatură, istorie), a creațiilor publicistice și literare (reportaj și nuvelă, Petru Dumitriu²⁴; poezie, Dan Deșliu²⁵; roman, Radu Theodoru²⁶), a expresiilor non-verbale (monumente, fotografii). Această „încărcare” a biografiei lui Lazăr Cernescu stărnește interesul și prin strategiile de construire a autobiografiei celor aflați în proximitatea sa, într-o evaluare când puterea sa simbolică nu mai era actuală; este cazul poveștilor de viață ale fratelui său, Petru Cernescu și a fiicei sale, Maria Scânteie, pe baza unor interviuri realizate în vara anului 1998 și 2007. Impactul comunitar, în zona Teregova, unde a activat grupul rezistenței armate anticomuniste, este completat cu mărturiile celor implicați direct în mișcarea de rezistență armată anticomunistă sau doar ca susținători ai acestora.²⁷

Cercetarea pe care o propunem se integrează unui context al investigării biografiei.²⁸ Proiecția se regăsește într-o dublă perspectivă. Ea urmărește mecanismele și toposurile elaborării și etalării biografiei exemplare ca mijloc de legitimare și propagandă a regimului comunist din România anilor '50. În al doilea rând, sondează relația dintre biografia exemplară și memoria colectivă, impactul și consecințele receptării în comunitatea rurală din Banat a evenimentelor petrecute cu privire la Lazăr Cernescu, modul de compunere la nivelul memoriei a biografiei „demitizate”, o biografie al cărei exercițiu simbolic a dispărut în urma schimbării regimului politic de la sfârșitul anilor '90. Este o cercetare care reperează pe orizontală funcțiile biografiei într-o rețea ideologică, a biografiei ca hagiografie; de asemenea, se are în vedere dinamica memoriei în construirea biografiei în proximitatea personajului. Avem, pe de-o parte, o biografie încărcată de simboluri ideologice, semnificată la nivelul marii istorii, iar pe de altă parte, o reconstituire a biografiei în lumina cotidianului, prin memoria celor apropiați. În nici unul dintre aceste cazuri, biografia lui Lazăr Cernescu nu se sustrage semnificărilor și nu este lipsită de condiționări. În ambele perspective biografia solicită implicarea cercetătorului în sensul subliniat de Jean Peneff: „Trebuie să fim atenți asupra prezenței cadrului invențiilor, al aproximărilor sau fanteziei care anturează fiecare poveste de viață. Cercetătorii care colectează aceste povești nu ne pot pretinde să credem faptele relatate cuvânt cu cuvânt. Cercetătorii trebuie să ne ofere o cheie care să transforme documentul „crud” într-o sursă istorică și să ne convingă că mecanismul refracției a operat aici într-un anumit fel, sau acolo într-un alt mod. Cercetătorii trebuie să ne dea motivații în legătură cu plauzibilitatea atribuită unei părți a povestirii și dubiile asupra alteia și trebuie să ne explice capacitatea de detașare în relație cu trecutul vorbitorului. Am încercat să aduc în atenție câteva dintre miturile cele mai frecvent găsite – self-made man, copilărie nefericită, originile sociale modeste, succesul vieții militante; dar sunt numeroase altele.”²⁹ Aceste precauții se pot repertoria în ipostaza *coeficientului de incertitudine*, în sensul că „datele și detaliile se estompează, apar

²⁴ Petru Dumitriu, *Vânătoarea de lupi*, în vol. idem, *Nuvele*, Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1951.

²⁵ Dan Deșliu, *Lazăr de la Rusca*, București, 1949.

²⁶ Radu Theodoru, *Muntele*, I-II, Ed. Editura pentru Literatură, București, 1963, 1967.

²⁷ L. Boia, *Cuvânt înainte*, Miturile, I, p. 6: „Descifrarea încărcăturii mitologice a discursului politic și istoriografic, a textelor literare sau imaginilor artistice (toate disponibile) îl aproprie în mai mare măsură de esența fenomenului totalitar decât orice alt izvor.” Vezi și Peter Burke, *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence*, Londra, 2001, p. 13: „În mod tradițional istoricii se referă la documentele pe care le folosesc ca „izvoare”, care adunate la un loc constituie un buchet al Adevărului, iar poveștile lor devin pe de-a-ntregul pure cu cât sunt mai apropiate de momentul desfășurării evenimentului. Metafora folosită este activă, dar presupune și o ambiguitate, în sensul în care o evedeț a trecutului este privită ca necontaminată de intermediari. Este imposibil de studiat trecutul fără a lua în seamă întregul lanț de intermediari, nu doar pe cei dintâi istorici, ci și pe arhiviștii care au organizat documentele, pe cei care le-au conceput și redactat și pe martorii a căror cuvinte au fost înregistrate. La fel cum istoricul olandez Gustaaf Renier (1892-1962) sugera cu o jumătate de secol înainte, poate fi utilă înlocuirea ideii de sursă cu cea de „urmă” a trecutului în prezent. Termenul „urmă” se referă la manuscrise, cărți tipărite, construcții, mobilier, peisaj (modificat prin exploatarea umană), la fel cu alte diferite tipuri de imagini: picturi, statui, fotografii.”

²⁸ Pentru genul biografic cf. *Mapping Lives. The Use of Biography*, edited by Peter France, William St Clair, Oxford University Press, 2002.

²⁹ Jean Peneff, *Myths in Life Stories*, în vol. Raphael Samuel, Paul Thomson (eds.), *The Myths We Live By*, London, New York, 1993, p. 45. În același volum vezi și studiile: Luisa Passerini, *Mythography in Oral History*, p. 49-60; Rosanna Basso, *Myths in Contemporary Oral Transmission*, p. 61-69; L. Boia, *Cuvânt înainte*, p. 5-6: „Chestiunea fondului documentar prezintă, desigur, multe complicații. Multe documente, într-adevăr, nu sunt disponibile. Dar istoria nu se face doar cu documente de arhivă. Există, de pildă, o istorie orală pe care istoricii români nu au dreptul să o disprețuiască. Un om viu, cu amintirile lui, nu înseamnă mai puțin decât un document de arhivă; poate însemna chiar mai mult. Orice elenist și-ar dori o convorbire cu un contemporan al lui Pericle. Metoda aceasta îi este însă refuzată. Doar istoricul epocii contemporane beneficiază de ea: o șansă care nu trebuie ratată.”

interferențele, asociațiile, confabulația” ceea ce determină imposibilitatea „de a încerca separarea literarului de strictul document”.³⁰ Traversarea unor cadre sociale de tip referențial distincte (ante '89 și post '89) dezvăluie cercetătorului perspective și poziționări *ambigue*, ori mitologizate: „Este bine de știut că înainte de 1989 sistemul dictatorial a impus o variantă oficială a realității – o variantă care mai apoi s-a dovedit a fi trucată, distorsionată -, creând o seamă de mituri specifice ideologiei, atât mituri pozitive (mitul femeii eroine, mitul proletarului etc.), cât și mituri negative (mitul burghezului exploatare ș.a.). După Revoluția din Decembrie 1989, tot sau aproape tot ceea ce era conotat cu valoare negativă înainte de '89, de exemplu, opozantul din regimul comunist, cei care aparțineau unor culte religioase neoficiale, după '90, a primit o valoare pozitivă, transformându-se, în exemplele noastre, în persecutatul politic, persecutatul religios ș.a.m.d.”³¹

Apropierea de biografia lui Lazăr Cernescu ne prilejuiește întâlnirea cu practicile regimului comunist aflat în perioada de eradicare a grupărilor de rezistență armată anticomunistă apărute în zonele montane ale României.³² În altă ordine de idei, ne pune în fața unor evenimente tragice, semnificate în afara cadrului referențial ideologic al reproducerii evenimentului prin apelarea memoriei comunității rurale, a partizanilor și a urmașilor direcți ai lui Lazăr Cernescu. Prin apelarea memoriei, a rememorărilor partizanilor și ale membrilor familiei se propune depășirea istoriei cadru a comunismului din România, ieșirea din jocul discursiv al ideologiei și situarea într-un „joc secund”, al oamenilor care au trăit epoca în sensul precizat de Daniel Barbu, „înainte de a fi un regim politic, comunismul a fost o putere asupra vieții”³³.

Pentru surprinderea biografiei în aceste ipostaze apelăm la o serie de urme/izvoare istorice dintre cele mai diverse: confruntarea biografiei elaborată sub incidența reportajului și a poemului eroic cu manualul de activități al activistului/agitatorului de partid, a relatărilor/depozițiilor din cadrul procesului desfășurat în iunie 1949 la Timișoara ale bandiților/partizanilor cu cele ale familiei, Iconia Cernescu (mama) sau Călina Cernescu (soția), contextul celebrării cu definirea toposului comemorării eroului; rememorarea evenimentelor ca exercițiu de istorie orală în anul 1998 și 2007 de către urmașii celor implicați în luptele din anii 1949-1950. Pentru surprinderea mecanismelor de propagandă, a instrumentării ideologico-politice a biografiei lui Lazăr Cernescu analizăm presa centrală („Scânteia”) și locală („Luptătorul Bănățean”), manualele de literatură și istorie care reproduc episodul și-i conferă o notă estențială, didactico-educativă. Etalarea simbolică a eroului comunist reprezintă o altă miză a cercetării de față. Dincolo de „eternizarea” și prin aceasta mitologizarea lui Lazăr Cernescu cu ajutorul muzelor, prezența sa a fost una directă în mijlocul comunității. Traectoria pe care se înscrie Lazăr Cernescu este una tipică: din realitate în mitbiografie, și încărcat de semnificația sacralității ideologice, se reîntoarce din mit în viața cotidiană. Repersonificarea simbolică a mitului s-a produs în cadrul ceremoniilor legitimize și de edificare comunistă în spiritul eticii și moralei socialiste și prin marcarea spațiului public, a străzilor și instituțiilor cu numele eroului ca exercițiu de comunicare al mesajului puterii politice.

Resuscitarea biografiei ca gen în cercetarea istoriografică din ultimul timp a însemnat și o detașare de excursul istoricului pozitivist, fie prin descoperirea *omului comun* sau a *omului multiplu* datorită studiilor privind cultura populară, istoriei orale ori istoriei de gen. Noua perspectivă conceptuală și dezvoltarea ariei tematice a istoriografiei a fost inaugurată de polemica lui Edward P. Thompson cu marxismul și structuralismul din anii '60, polemică în care a restituit individului demnitatea, ca *victimă a trecutului*. Abandonarea interesului pentru scrierea biografiei *oamenilor care fac istoria* (Menschen die Geschichte machen) și asumarea de către

³⁰ S. Iosifescu, *Litrată de frontieră*, ed. a II-a revăzută, Ed. Enciclopedică română, București, 1971, p. 87-89.

³¹ Maria Aldea, *Istoria orală și miturile*, în „Anuarul Institutului de Istorie Orală din Cluj-Napoca, AIO”, V(2004), p. 50.

³² Vezi și observațiile lui Daniel Barbu, *Un mit al totalitarismului: colectivismul*, în vol. *Miturile comunismului românesc*, II, p. 82: „Așadar, în pofida ideologiei oficiale care cerea ca interesele generale să fie puse mai presus decât cele individuale, care se străduia sistematic să izoleze în orice proces istoric, economic sau social o dimensiune obiectivă, independentă de voința naturală a indivizilor, dotată cu o regularitate și un sens care nu le sunt atribuite de actorii care ocupă la un moment dat scena istoriei și în ciuda credinței stăruitoare în acest mit pe care o împărtășesc numeroși analiști ai perioadei post-totalitare, istoria comunismului românesc trebuie privită mai puțin ca o mare istorie globală și totalizatoare a activului de partid, a industrializării, a colectivizării, a represiunii, a elaborărilor doctrinare și ideologice, cât ca o explozie în lanț și cu efect imediat de istorii concrete, multiple, incoerente, interesate și conflictuale ale unor oameni reali, ale unor interese specifice, ale unor cariere individuale, într-un cuvânt, a felului în care românii s-au descurcat, mai mult sau mai puțin bine, dar fiecare în parte și fiecare pentru sine și pentru ai săi.”

³³ *Ibidem*, p. 83.

istoric a interogației „cine a construit cele șapte porți ale Tebei?”, semnifică o deplasare a cercetătorilor din spațiul eroicului și monumentalului, a faptului istoric de tip pozitivist, la istoria profundă.³⁴ Fără a rămâne în perimetrul viziunilor *totalizante*, al structurilor, personajului colectiv și a duratei lungi, provocarea biografică se atașează cunoașterii în profunzime a evenimentului sau a epocii prin interfața unui destin individual. Focalizarea istoricului asupra individului, a evenimentului, aduce în atenție excepționalitatea faptului istoric, unul singular și irepetabil. Aproximarea de un individ sau eveniment ne oferă șansa cunoașterii societății, a contextului social, economic și cultural a cărui produs este, în cuvintele Françoisei Zonabend: „Orice biografie nu cunoaște sensul său veritabil decât plasată în contextul său social, economic, istoric din care a izvorât. Altfel spus, o poveste de viață izolată, lipsită de suportul anchetei etnografice, apare ca o cochilie goală. Luminată de alte interviuri, inclusă istoriei economice și sociale a grupului, biografia devine un instrument de cunoaștere a societății.”³⁵

În acest context, cercetările biografice au debordat și în câmpul istoriei culturale, unde s-a conturat ca temă mitbiografia.³⁶ Relația dintre biografie și mitbiografie din perspectiva istoricului transferă dezbateră în câmpul raporturilor dintre istorie și mit. Astfel, mitul nu este utilizat în sensul pozitivist de *istorie neadevărată*, ci având o semnificație simbolică, ca arhetip pentru descrierea eroilor și trădătorilor. Poveștile încadrate într-o astfel de abordare se compun din secvențe stereotipe, cunoscute ca *teme narrative*. O astfel de apelare a mitului se aliniază perspectivei lui Bronisław Malinowski în care mitul operează ca un *document* în vederea legitimării prezentului.³⁷

Comemorarea eroului comunist și construirea mitbiografiei lui Lazăr Cernescu implică un proces mai amplu al celebrării comuniste, un mijloc prin care propaganda statului se expune în fața cetățenilor săi. În ambianța celebrării victoriei socialismului în România în epoca fundamentalistă când acțiunile violente trebuiau să capete aparența legitimității și legitimării populare, procesele intentate „dușmanilor de clasă” au devenit momente festive. În acest sens, celebrarea are o cuprindere largă, în definirea lui Karen Petrone însemnând o formă culturală de comunicare ce implică atât limbajul verbal și non-verbal cât și practici și ritualuri ale regimului.³⁸ Comemorarea³⁹ eroului-martir reprezintă unul dintre locurile comune ale celebrării comuniste în cadrul căreia se dezvoltă mitbiografia..

În cazul lui Lazăr Cernescu se observă în toate situațiile această funcționalitate desemnată la nivel social al mitului. Propaganda comunistă îl utilizează ca simbol în discursul ideologic pentru construirea eroului-martir al clasei muncitoare; în povestea bandiților-partizanilor este identificat comunistului și trădătorului; la fel, povestea familiei se compune ca un discurs rival celui al partizanilor, Lazăr fiind proiectat într-o perspectivă defensivă, de conservare și apărare al prestigiului său și al familiei la nivelul comunității rurale. Integrată unor discursuri culturale, cel comunist și cel postsocialist, din perspectiva propagandei oficiale, în primul caz, a memoriei colective și a memoriei familiale, în cel de-al doilea caz, biografia lui Lazăr Cernescu este semnificată de fiecare dată din punctul de vedere al identităților sociale afirmate. Discursul propagandistic de tip comunist este exclusivist, crează și folosește, totodată mitbiografia eroului-martir Lazăr de la Rusca pentru a legitima lupta de clasă ca expresie a identității ideologice a democrației populare. Abordarea propusă de pe aceste

³⁴ Sabina Loriga, *La biografia come problema*, în vol. *Giochi di scala. La microstoria alla prova dell'esperienza*, îngrijit de Jacques Revel, Roma, 2006, p. 201-226.

³⁵ Françoise Zonabend, *La mémoire longue. Temps et histoires au village*, Paris, 1980, p. 7.

³⁶ Luisa Passerini, *Mythbiography in oral history*, p. 49-60.

³⁷ P. Burke, *History as Social Memory*, p. 58; vezi și Gilbert Durand, *Introducere în mitologie*, traducere de Corin Braga, Cluj-Napoca, 2004 și Luc Benoist, *Semne, simboluri și mituri*, București, 1995.

³⁸ Karen Petrone, *Life Has Become More Joyous, Comrades. Celebrations in the Time of Stalin*, Blomington, 2000, p. 7-8: „Prin discursul celebrării înțeleg toate formele de comunicare ale celebrării atât cele verbale cât și cele tipărite și de asemenea imaginile vizuale și compozițiile muzicale. Acest studiu al celebrărilor include deopotrivă practicile sociale și discursive implicate în comunicarea mesajului celebrării. Practicile birocratice și culturale asociate cu organizarea în profunzime a celebrărilor influențează modalitățile în care discursul celebrării a fost transmis și receptat. Practicile de celebrare ale populației joacă de asemenea un rol determinant pentru succesul ori eșecul mesajului sărbătorii oficiale și formarea răspunsului posibil al ideologiei sovietice.”

³⁹ Jean Davallon, *Lecture stratégique, lecture symbolique du fait social: en jeu d'une politologie historique*, în vol. *Le geste commémoratif*, coordonat de Jean Davallon, Philippe Dujardin, Gérard Sabatier, Lyon, 1994, p. 7-29, p. 8-9: comemorarea este o practică socio-politică, o strategie și un ritual simbolic prin intermediul cărora un grup social oferă elemente pentru poziționarea și recunoașterea sa.

poziții asupra lui Lazăr de la Rusca se încadrează, în general, observației lui Katherine Verdery, „cadavrele se potrivesc foarte bine cu politicul în epoci de schimbări majore”⁴⁰.

Multiplicarea identităților sociale consacră în post-totalitarism coexistența memoriilor rivale (memorii familiale, memorii locale), gândirea în termeni pluraliști a funcțiilor memoriei, cu perspective diferite despre ce este semnificativ ori care este „valoarea memoriei”.⁴¹ Diferențele și rivalitățile rezultate din aceste memorii alternative se atașează așa numitelor *comunități interpretative*, în termenii lui Stanley Fish, ce reflectă conflicte sociale adânci și de durată.⁴² Apelăm în analiza discursurilor memoriei la o serie de contribuții istoriografice ce și-au focalizat atenția pe modalitatea în care trecutul este codificat, aducând în vizor practicile sociale ca limbajul, gesturile, ritualurile sau monumentele și organizarea spațiului.⁴³ Astfel, se sugerează că memoria este mai importantă în varianta sa socială decât ca fenomen individual. Prin includerea unui individ ca membru al unei comunități/grup social, familia, relații de rudenie, afinități religioase sau politice, indivizii asimilează și și formează cadrele de exersare ale memoriei sau *schemele* memoriei. Fiecare grup social dispune de o memorie colectivă care se transmite și se reproduce între membrii săi, de la o generație la alta.⁴⁴ În altă ordine, în cadrul acestor pattern-uri ale definirii memoriei sociale poziționarea individului și „luarea în posesie” a realității sociale ca exercițiu subiectiv atrage atenția în mod special. Prin intermediul discursului de memorie provocat de istoric *istoria trăită* se asimilează ca formă a istoriei-cunoaștere.⁴⁵ Din punct de vedere diacronic istoricii disting între două tipuri de societăți care poziționează relația dintre memorie și istorie. Perspectivele cu care operează Pierre Nora și Paul Connerton sunt cvasi-identice. Amândoi cercetătorii fac distincție între o societate *primitivă, arhaică*, sau *agrară* unde memoria constituie modalitatea singulară de definire identitară, „rezervorul memoriei” fiind nepuizabil iar „capitalul istoric” redus sau deloc prezent. În schimb, societatea modernă, o societate de tip istoric, se caracterizează prin organizarea sistematică și conștientă a trecutului. Astfel, industrializarea și democratizarea, modernizarea societății, au dislocat rolul și funcțiile memoriei producând un „fundamental colaps al memoriei”.⁴⁶ Din acest motiv modul de transmitere a memoriei în cadrul familiei sau a grupului social reprezintă o parte a memoriei sociale compusă din însumarea ritualurilor, festivităților comemorative și a practicilor culturale, motoarele de transmitere ale memoriei sociale.⁴⁷ Cu alte cuvinte, „site-urile memoriei, la fel ca arhivele, monumentele, muzeele sunt identificate și construite când memoria însăși devine reificată ca istorie.”⁴⁸ În acest context, în societățile post-totalitare procesul de rememorare se agregă ca fenomene ale *contra-memoriei* sau ca *postmemorie*; prin apelul la rememorare se deblochează un discurs narativ evacuat în anii comunismului din orizontul public unde s-a instaurat o formă hegemonică de prezentare a trecutului, o istorie oficială. Astfel, memoria celor opresați și „ținuți sub tăcere” construită în contra-partidă la istoria oficială comunistă poate fi considerată o *contra-memorie* care se identifică în societatea post-totalitară deplin cu istoria. La fel, *postmemoria* se înscrie în reperele acomodării la cadrele istoriei ca și conjunctură a evenimentelor generatoare de prestigiu individual și comunitar.⁴⁹

În ceea ce privește povestea lui Lazăr Cernescu sugestivă apare remarca istoricului și antropologului american Katherine Verdery: „Diferiți oameni pot să invoce cadavrele ca simboluri, gândind că ele înseamnă același lucru pentru toți cei prezenți, când de fapt pot însemna lucruri diferite pentru fiecare. Ceea ce este comun tuturor este *recunoașterea* acelei persoane ca fiind cumva importantă.”⁵⁰ Mitogeneza în cazul lui Lazăr

⁴⁰ Katherine Verdery, *Viața politică*, p. 63.

⁴¹ P. Burke, *History as Social Memory* p. 55.

⁴² Stanley Fish, *Is there a text in this class? The authority of interpretative communities*, Cambridge, 1980.

⁴³ Maurice Halbwachs, *On collective memory*, edited, translated and with introduction by Lewis A. Coser, Chicago, 1992; Frances Yates, *Art of Memory*, Chicago, 1966; Pierre Nora, *Les Lieux de mémoire*, Paris, 1989; Paul Connerton, *How Societies Remember*, London, 1989.

⁴⁴ M. Halbwachs, *op. cit.*

⁴⁵ P. Connerton, *op. cit.*, p. 18-19.

⁴⁶ P. Nora, *op. cit.*, p. 7-8. Autorul face distincție între memorie ca formă de „viață”, un proces „într-o permanentă evoluție, deschis fenomenului dialectic al amintirii și uitării, marcat de deformări succesive inconștiente, vulnerabilă la manipulare și instrumentare, susceptibilă de a fi trecută sub tăcere o lungă perioadă și de a reînvia periodic” și istoria ca „reconstrucție întotdeauna problematică și incompletă.”

⁴⁷ P. Connerton, *How Societies Remember*, p. 38-39.

⁴⁸ Frances Pine, Deema Kaneff and Haldis Haukanes, *op. cit.*, p. 14.

⁴⁹ Marianne Hirsch, *Family frames: photography, narrative, and postmemory*, Cambridge, 1997.

⁵⁰ Katherine Verdery, *Viața politică*, p. 59.

de la Rusca a fost provocată de încadrarea biografiei sale în discursul propagandei comuniste, de atașarea sa la stereotipul eroului-martir. Provocat de pe pozițiile mitului cu resurse politico-ideologice a dat naștere în postsocialism la consacrarea memoriilor concurente. Creat în laboratoarele propagandei statului comunist se regăsește la nivelul comunității rurale sub diferite forme. În fapt, mitbiografia lui Lazăr de la Rusca se integrează unui circuit cultural definit în termenii teoriei intelectuale a genezei folclorului. Astfel, motivele populare au cunoscut o elaborare cultă, apoi au fost diseminate în societate ca ulterior să revină în atenția intelectualilor ca fapte ale culturii populare. Similar, Lazăr de la Rusca a fost o construcție a mașinii de propagandă comunistă, difuzat în societate prin presă, literatură, manuale școlare, monumente și interceptat de istoria orală în situația mișcării de rezistență din Banatul montan. Lazăr de la Rusca în ipostaza „trupului mort” a fost semnat prin introducerea „istoriei” sale în diverse câmpuri culturale, dând naștere la diferite biografii sau curriculum vitae: „Morții sunt însoțiți de unul sau chiar mai multe curriculum vitae, în funcție de ce aspect al vieții lor este pus în discuție. Morții se pretează la analogii cu curriculum vitae al *altor oameni*. Cu alte cuvinte, ei încurajează identificarea cu povestea vieții lor din mai multe perspective. Complexitatea lor face posibilă decelarea mai multor nuanțe, extragerea mai multor povestiri și, prin urmare, rescrierea istoriei. Cadavrele au un alt mare avantaj ca simboluri: nu vorbesc singure (deși cândva au făcut-o). Cuvintele le pot fi puse în gură – de multe ori cuvinte ambigue – sau spusele lor reale pot fi făcute ambigue când sunt rupte din context. Este, deci, mai ușor să se rescrie istoria cu oameni morți decât cu alte simboluri care «nu vorbesc».”⁵¹

Glorie veșnică eroilor clasei muncitoare! Eroizare și mitbiografie în comunism. Reprezentarea eroului-martir în limitele ideologiei comuniste ca excurs propagandistic, în România anilor '50, definește o mitbiografie transferată istoriei oficiale, o modelare a istoriei-realitate în conformitate cu obiectivele imediate ale puterii politice. Asistăm, în fapt, la un proces de celebrare și comemorare în care limbajul verbal și non-verbal se asociază puterii⁵².

În anii comunismului putem distinge sub incidența ideologiei oficiale mai multe nivele ale reprezentării biografiei lui Lazăr Cernescu. Există o biografie publică și una „cvasi-publică”, evidențiată în cadrul materialelor cu caracter de „uz intern” elaborate pentru lucrătorii Ministerului de Interne. În ceea ce privește biografia publică oficială se distinge una generală pusă în circulație de „Scânteia” și literatura epocii și o altă variantă livrată în planul comunității locale prin intermediul gazetei de perete.

Tipul de erou valorizat de propaganda comunistă, de structurile de instruire și educare, de modelarea continuă a conștiințelor în vederea „edificării societății socialiste” a cunoscut o dinamică pe verticală relaționată cu evoluția generală a luptelor de putere din partid.⁵³ Principiul leninist călăuzitor, *centralismul democratic*, se etalează în această perspectivă sistemică supusă resemnificării în condițiile modificărilor de orientare a „liniei partidului”. Această dinamică implică mai mulți timpi, având în vedere modificări structurale și de profunzime sau reorientări conjuncturale. Schimbările se pot plasa în intervale cronologice lungi, un deceniu, un deceniu și jumătate, ori vizează perioade de repliere de un an, doi. Astfel, perioada comunistă a fost împărțită de analiști și cercetători în două diviziuni generale, având ca repere conducătorii partidului, epoca Gheorghiu-Dej și epoca Ceaușescu. Fiecare epocă în parte suportă nuanțări, traversarea unor curente determinate de replierile politice și regroupările taberelor din sânul partidului. La fel, și perioada care a intrat în conștiința publică sub numele de „obsedantul deceniu” nu a fost nici pe departe una uniformă și omogenă. Evenimente petrecute în acest interval cronologic au constituit turnuri semnificative ale orientării politice: moartea lui Stalin (1953), Congresul XX al PCUS (1956), revolta din Ungaria (1956), retragerea Armatei Roșii (1958), tensionarea relațiilor sino-sovietice (1960). Din această perspectivă, se observă la sfârșitul deceniului cinci și în primii ani ai celui următor o prelungire a eforturilor de preluare deplină de către comuniști a controlului societății românești.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Delia Șepețean-Vasilu, *Despre puterea limbajului și utopia literară*, în „Secolul XX”, 7-8-9(1988), p. 125-127; Pierre Bourdieu, *Langage et pouvoir symbolique*, Paris, 2001.

⁵³ Al. Zub, *Mituri istoriografice în România ultimei jumătăți de secol*, în vol. *Miturile comunismului românesc*, I, București, 1995, p. 16: „Liberatorul, pacificatorul, justițiarul, constructorul societății ideale sunt mituri ce se edifică paralel cu distrugerea vechiului regim, fie că e vorba de structuri, instituții, valori spirituale sau oameni; paralel și aproape fără posibilitate de replică, dat fiind că reprezentanții vechiului regim erau deja, practic, scoși din luptă. Alte personaje (comunistul ilegalist, stahanovistul, activistul omnipotent etc.) erau chemate să ocupe scena. Partidul unic constituia de altminteri mitul suprem, încarnat de un șef sintetizând toate calitățile pe care noul regim le voia recunoscute și produse.”

Dizolvarea partidelor politice democratice, proclamarea republicii, naționalizarea și etatizarea au reprezentat luarea în posesie a structurilor instituționale care le permiteau comuniștilor exercitarea actului guvernării. În schimb, controlul profund al societății debutează prin proclamarea „noii revoluții culturale”, prin noua organizare a învățământului și a instrumentelor coercitive, înființarea miliției și securității⁵⁴. Eradicarea regimului exploatator burghezo-moșieresc a însemnat impunerea unor măsuri convergente de intrare în posesia și controlul instituțional al societății, dar și prin lichidarea reprezentanților acelei lumi, socotită drept vetustă, decadentă.⁵⁵ În consecință, am asistat la valuri masive de arestări și deportări, la încercuirea ultimelor „redute” ale rezistenței anticomuniste manifeste, a grupurilor de partizani ce mai supraviețuiau în zonele de munte. Această rezistență armată anticomunistă a fost inițial structurată ca o integrală Mișcarea de Rezistență Națională, decapitată prematur de comuniști, iar în anii ‘50, grupurile constituite erau rând pe rând încercuite, membrii lor uciși în lupte sau prinși prin complicități și arestați și condamnați la ani grei de temniță.⁵⁶

Astfel, perioada dintre anii 1948 și 1954 poate fi considerată ca una de tranziție, în care *dictatura proletariului și regimul democrației populare* s-au consolidat ca o consecință, pe de o parte, „a lichidării ultimelor rămășițe ale regimului exploatator burghezo-moșieresc” și, pe de altă parte, a eliminării fracțiunilor și „elementelor oportuniste” din cadrul partidului comunist.⁵⁷ De aceea, eroul comunist se plasează în lupta de clasă împotriva „bandiților”, sabotorilor și spionilor, fiind adesea poziționat în ipostaza eroului-martir/a „sfântului cavaler”, al sacrificiului întemeietor. În această conjunctură se plasează și mitbiografia lui Lazăr de la Rusca, martirul luptei pentru îndeplinirea idealurilor socialiste.⁵⁸ Desigur, tipul martirului nu este singurul descris în orizontul exemplarității comuniste din perioada menționată, dar el deține rolul central tocmai datorită confruntării încă deschise cu „reacționarii”. Martirizarea instrumentată de regim prin procesele publice exemplare, comemorarea sa cu ocazia manifestărilor muncitorești de solidaritate și compasiune față de familie, construirea unui model menit să contribuie la educarea tinerelor generații, simbolizarea spațiului public cu motivul eroului consacra rolul central deținut de mitbiografia eroului martir în economia simbolică a comunismului din România la începutul deceniului șase.

În perioada următoare, post 1954, se constată o deplasare a epicentrului eroului simbolic pentru comunismul din România înspre constructor, cel care edifică societatea socialistă prin înălțarea fabricilor și uzinelor, a cooperativizării agriculturii. Eroul acesta nu mai este implicat nemișlocit într-o luptă de clasă cu un format violent, pentru nimicirea fizică a dușmanilor, ci mai degrabă într-o „luptă cu inerția”, într-o epocă de instaurare a păcii sociale relative. Stahanovistul, eroul muncitor din uzine și de pe ogoare, mama-eroină sunt efigiile exemplare, eroii romanelor, ai filmelor, reportajelor și ale gazetelor de perete: „prin repetarea neistovită a temelor și reluarea mecanică a subiectelor, ca într-un exercițiu zilnic de pietate care presupune mii de mătănii și rostirea aceleiași formule de proslăvire – *cultul sfinților martiri* (soldatul sovietic, eroul civilizator, comunistul care s-a jertfit pentru fericirea noastră), *cultul apostolilor credinței* (Lenin, Stalin, Gheorghiu-Dej), *cultul bisericii ocrotitoare* (partidul), *cultul regatului ceresc-paradisul dreptilor* (Uniunea Sovietică), *cultul omului nou*, exorcizat, izbăvit prin dreapta credință, vigilent, înfruntând tentațiile păgâne, trecutul rușinos, încarnările viclene ale Dușmanului, bucurându-se de trezirea la *viața cea nouă* („de la orașe și sate”) și râvnind la beatitudinea, la fericirea promisă și eternă a drept credincioșilor (raiul comunist).”⁵⁹

⁵⁴ Marius Oprea, *Banalitatea Răului. O istorie a Securității în documente (1949-1989)*, Polirom, Iași, 2002.

⁵⁵ Al. Zub, *Mituri istoriografice*, p. 11: „Noul regim, impus cu forța de sovietici, a construit rapid o serie de mituri menite să-i asigure durată, să-l recomande ca un pas înainte pe calea progresului, garant al fericirii colective etc. Mituri de import firește, căci ele funcționau deja în Uniunea Sovietică, începând chiar cu mitul progresului asigurat de „clasa muncitoare”, mitul „omului nou”, pentru care forja o nouă pedagogie, mitul eliberatorului, însoțit de miturile păcii, bunăstării, justiției etc., „minuni” coborâte ca dintr-un corn al abundenței peste o lume căreia nu-i rămânea decât să le accepte. Din mitul luminii ce vine de la răsărit vor decurge altele, privind știința, cultura, tehnica sovietică, domenii intangibile, apărate chiar și prin lege. (...) Se adăugau alte promisiuni exorbitante, echivalând cu tot atâtea mituri, pe care sistemul comunist conta în dorința lui de autolegitimare: pacea lumii, fericirea oricui, internaționalismul proletar, comunismul de omenie etc.”

⁵⁶ Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, Litera, București, 1994; Vlad Georgescu, *Istoria românilor*, Humanitas, București; M. Bărbulescu, D. Deletent, Ș. Papacoste, K. Hitchins, *Istoria României*, București, 1998.

⁵⁷ V. Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București, 1995.

⁵⁸ D. Radosav, *Rezistența anticomunistă*, p. 104.

⁵⁹ E. Negrici, *Scurt istoric al propagandei*, în vol. *Poezia unei religii politice. Patru decenii de agitație și propagandă*, volum alcătuit de E. Negrici, București, s.a., p. 350.

Viziunea aceasta de tip cvasireligios propusă de E. Negrici marchează o tendință generală afirmată în lumea modernă, însemnând „sacralizarea” formelor laice, o adaptare a paradigmei religioase la realitatea laică, o *re-vrăjire* a lumii secularizate. Laicizarea puterii și a societății dezlănțuită de raționalismul secolului al XVII-lea, cea *dez-vrăjire* în termenii lui Max Weber, a extras la nivel formal autoritatea de sub tutela instituțională a bisericilor. În schimb, ca mod de gândire, ca *Weltschaung*, lumea modernă a continuat să promoveze o *schemă* religioasă. Eliminarea simbolurilor discursului public configurat de teme religioase, înnoirea limbajului, nu a însemnat și o transformare profundă a gramaticii gândirii. Pe acest fond ancestral și imobil, al proiectului uman în durată lungă, se articulează expresivitatea simbolică a autorității comuniste. Din capul locului, se observă, comunismul propune o viziune teleologică, angajarea pe calea progresului cu o finalitate în societatea comunistă, *paradisul terestru* sau *regatul dreptilor*. Valoarea supremă pe care se întemeiază progresul, devenirea și transformarea lumii, a spațialității și temporalității, este munca. De aceea, comunismul poate fi numit și o teologie a muncii. Relizarea individului în societățile socialiste, *mântuirea* ca formulă transcendentă de împăcare cu divinitatea, cu destinul implacabil, se obține ca recompensă a muncii, *omul nou* este întruchiparea unui sistem de valori în care munca deține rolul primordial: „Cine nu muncește nu mănâncă.”, este o lozincă predilectă a propagandei comuniste. De pe aceste poziții idealul uman promovat de comunism, *omul nou*, a fost reprezentat ca un *Cavaler al Muncii*⁶⁰. În acest context, *paradisul terestru* ca *parie socialistă* în anii '50 este descrisă prin prezentarea modelului, URSS-ul, (țara celei mai înalte culturi, unde oamenii construiesc comunismul, cu cea mai avansată tehnică etc.), și prin transformarea spațiului, remodelarea acestuia prin „munca înălțătoare și înobilatoare” a oamenilor „de la orașe și sate”. Anul 1949 marchează această transformare a spațiului, „Crește și înflorește Republica Populară Română”⁶¹, prezentând realizările proiectelor majore, canalul Dunăre-Marea Neagră („Vom construi Canalul Dunăre-Marea Neagră în ciuda iernii, a frigului și a zăpezii!”⁶²) și Casa Scânteii („Să subscriem pentru Casa Scânteii, casa noastră a tuturor celor ce muncesc.”⁶³), calea ferată Salva – Vișeu („Pe linia Salva – Vișeu va trece primul tren”⁶⁴). Lumea rurală a fost, la rândul ei, dislocată de impactul transformării profunde a spațiului socialist, debutând colectivizarea agriculturii și cu aceasta „țărâniea muncitoare pășește spre o viață nouă”⁶⁵. Transformarea macrocosmosului, a patriei în ansamblu, datorită construirii *catedralelor muncii*, a cunoscut și precedente la nivelul microcosmosului, peisajul urban și habitatul muncitorului se modifică, „dintr-o colibă, într-o casă civilizată”⁶⁶.

Prefigurarea teologiei muncii impune și o cadență temporală specifică. *Praznicele comuniste*⁶⁷ sunt sărbători legitimizează ale puterii politice care apelează conștiința publică din perspectiva sărbătorii revoluționare sau a celei tradiționale muncitorești. Din prima categorie se desprind sărbătorirea revoluției bolșevice, 7 Noiembrie, și eliberarea României de armatele sovietice, 23 August și 30 Decembrie (proclamarea Republicii); cea de a doua grupă de sărbători cuprinde festivitățile cu prilejul lui 1 Mai („Trăiască 1 Mai, zi de trecere în revistă a forțelor clasei muncitoare și de manifestare a solidarității internaționale a celor ce muncesc!”⁶⁸). În toate cazurile, în schimb, se distinge un ritual al *praznicelor* compus din anumiți topoi: a) întrecerea socialistă a muncii („Întrecerea în cinstea zilei de 7 Noiembrie se extinde în întreaga țară”⁶⁹, „Să dăm avânt întrecerii socialiste în cinstea lui 23 August!”⁷⁰, „În cinstea zilei de 1 Mai muncitorii din numeroase întreprinderi și-au luat angajamente concrete pentru depășirea planurilor de producție”⁷¹); b) ședința solemnă a Adunării Naționale și a Academiei („Ședința

⁶⁰ A. Mitchievici, *Cifra, litera și Cavalerul Muncii*, în „Observator Cultural”, 2001, nr. 66.

⁶¹ „Scânteia”, 1949, nr. 1617, p. 3.

⁶² *Ibidem*, nr. 1551, p. 3; vezi și nr. 1574, p. 5: Petre Dumitriu, *Printre constructorii Canalului*.

⁶³ *Ibidem*, nr. 1558, p. 1.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 1608, p. 3.

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 1618, p. 3.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 1665, p. 1.

⁶⁷ Cf. Mihai Toader Nicoară, *Sărbătorile comuniste de la comemorare și celebrare la indoctrinare*, în „Caiete de antropologie istorică”, VII(2005), 1, p. 245-265; Virgiliu Țărău, *9 sau 10 mai? Sărbătorirea independenței de stat a României în tranziția de la democrație la democrația populară*, în „Caiete de antropologie istorică”, VII(2005), 1, p.229-244.

⁶⁸ „Scânteia”, 1949, nr. 1414, p. 1.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 1546, p. 2.

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 1490, p. 1; vezi și Florin Anghel, *O evoluție a mistificării evenimentelor de la 23 august 1944 în discursul oficial comunist*, în „Revista Istorică”, Seric Nouă, V(1994), nr. 9-10, p. 951-963.

⁷¹ „Scânteia”, 1949, nr. 1395, p. 1.

solemnă a Academiei RPR închinată aniversării Marii Revoluții Socialiste din Octombrie”⁷², „adunarea festivă în cinstea celei de a doua aniversări a RPR”⁷³, „Ziua de 23 August este sărbătoarea națională”⁷⁴); c) recompensarea „eroilor” (se distribuie medalii ca Ordinul „Apărarea Patriei”, „Steaua RPR”, „Ordinul Muncii” sau „Medalia Muncii”⁷⁵); d) mitingul popular, parada militară („Marele meeting și demonstrația de 7 Noiembrie a oamenilor muncii din Capitală”⁷⁶, parada militară de la 23 August⁷⁷, „Grandioasa demonstrație a oamenilor muncii”⁷⁸).

Repertorierea sărbătorilor comuniste aduce în atenție un proces de eroizare configurat ca o comemorare a *martirilor credinței* și o etalare a prototipului comunist, *omul nou*. Comemorarea eroilor martiri ca sărbătoare politică evidențiază nu doar o viziune „de tip religios”, ci o practică religioasă propriu-zisă. Victimele grevelor muncitorești de la atelierele Grivița (februarie 1933), sau de la Lupeni (1929), care profilează ca erou un personaj colectiv *clasa muncitoare*, se adaugă efigiilor eroice ale ilegalistilor, Ilie Pintilie, Ion C. Frimu, Vasile Roaită, Donca Simo, Maria Lifschitz etc. În unele cazuri comemorarea identifică și *locuri sacre* ale luptei muncitorești, spre exemplu închisoarea Doftana, unde la „nouă ani de la prăbușire” s-a inaugurat noul muzeu⁷⁹; în alte cazuri reprezentarea spațiului suportă impunerea noilor simboluri, strada Washington din București primește numele luptătoare antifasciste Maria Lifschitz, fost secretar al CC al UTC⁸⁰. Comemorarea implică un ritual cu următoarele momente semnificative: a) pelerinaj la mormintele eroilor clasei muncitoare (se depun jerbe și coroane de flori; se intonează marșul funebru și Internaționala); b) conferință publică, adunare comemorativă, adunări muncitorești și un program festiv (conferințe la Casa de Cultură, adunări sindicale, în întreprinderi, publicarea unor poeme și susținerea de spectacole artistice).

Omul nou se înscrie în paradigma *Cavalerului Muncii*, profilat de recurențele muncitorului angajat pentru îndeplinirea Planului (*litera*) și depășirea acestuia (*cifra*)⁸¹: „Tovarăși, hai, în lumea cifrelor vă chem./ Voi meșteri mari ai marelui poem.” *Litera* și *cifra* ca expresii metaforice lasă loc în tabloul care-l desemnează pe *Cavalerul Muncii* și unor fapte excepționale. Acestea dau culoare unui peisaj selenar compus din procente și proiecte economice.⁸² Munca îi definește atât pe proletari⁸³, cât și pe țărani⁸⁴ sau activiștii de partid⁸⁵. *Cavalerul*

⁷² *Ibidem*, nr. 1574, p. 1.

⁷³ *Ibidem*, nr. 1620, p. 1.

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 1509, p. 1.

⁷⁵ *Ibidem*, 1511, p. 2; nr. 1417, p. 1: S-a creat *Medalia Muncii* „cu care au fost cinstiți cu prilejul zilei de 1 Mai sute de oameni ai muncii manuale și intelectuale care s-au evidențiat obținând succese în producție și pe tărâmul activității științifice, culturale și artistice.”

⁷⁶ *Ibidem*, nr. 1577, p. 1; la p. 2 relatează despre mari manifestații în toată țara.

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 1512, p. 1.

⁷⁸ *Ibidem*, nr. 1415, p. 1.

⁷⁹ *Ibidem*, nr. 1578, p. 5.

⁸⁰ *Ibidem*, nr. 1507, p. 3.

⁸¹ A. Mitchievici, *Cifra, litera și Cavalerul Muncii*; vezi și poezia lui Eugen Frunză, *98,84 la sută*, în E. Negrici, *Patru decenii*, p. 176-178.

⁸² Spicuim doar câteva titluri din „Scânteia” anului 1949, exemplele sunt mult mai numeroase, zilnic ziarul relatează astfel de cazuri: „Cum lucrează echipa lui Luigi Strenati după metoda sovietică de zidărie” (nr. 1547, p. 2); „Muncitorii și tehnicienii uzinelor Oțelul Roșu au depășit programul de producție pe primele trei trimestre ale Planului de Stat” (nr. 1551, p. 1); „Gospodăriile Agricole Colective Ilie Pintilie din Roma-Botoșani și «23 August» din Pribești-Vaslui au îndeplinit planul de însămânțări” (*Ibidem*); „echipa lui Marton Dionisie din Lupeni a montat un crațer de 74 m în 3 ore și jumătate în loc de 8 ore” (*Ibidem*, p. 2); „Sudorița Constanța Staicu va merge la școala de calificări” (nr. 1554, p. 5); „Zidarii fruntași decorați cu Ordinul Muncii: Luigi Strenati, Uivarosii Iosif și Popescu Gheorghe” (nr. 1557, p. 2); „Prim topitorul Fochl Eugelberg de la Oțelul Roșu explică oțelurilor ce sunt indicii tehnico-economici” (nr. 1569, p. 2); „Minerii sectorului III Petrița scot cărbune în contul anului viitor” (nr. 1570, p. 2); „Maistrul șef Nicolai Rossiski, inițiatorul mișcării stahanoviste colective, împărtășește muncitorilor de la uzinele 23 August din experiența sa de muncă” (nr. 1572, p. 1,4); „Tovarășii Gheorghe Gheorghiu-Dej și Teohari Georgescu întreținându-se cu câțiva dintre fruntașii producției decorați” (nr. 1315, p. 1); „Și tu poți fi fruntaș în muncă!” (nr. 1401, p. 3); „Întrecerea dintre Cosma Vasile și Lup Ioachim” (nr. 1414, p. 2).

⁸³ Sunt selectați mai ales cei din industria grea, oțelari, mineri, ori din construcții. Femeile sunt regăsite mai cu seamă în industria textilă. În „Scânteia”, 1949, nr. 1383, p. 5 este prezentat cazul Mariei Feițan, muncitoare la „Firul Roșu” din Tâlmăciu: „O tânără inovatoare textilistă”, care „și noaptea-n vis tot de fabrică vorbește”.

⁸⁴ *Ibidem*, nr. 1355, p. 1: „Ileana Mitrocica devine tractoristă”. Ileana a avut o copilărie în care a muncit „din greu, fără răs și fără joacă” pe moșiile contelui Karoly în jurul Careiului. Decizia de a deveni tractoristă este un organică, „a frământat-o mereu dorința de a ajunge și ea într-o zi tractoristă.” Vezi și Zoe Petre, *Promovarea femeii sau despre destructurarea*

Muncii, cu unele particularități, nu prezintă diferențe de gen sau de vârstă („Eu sunt pionieră și de neam de muncitori.”⁸⁶), îl întâlnim în toate aceste ipostaze. Bărbații sunt mai ales oțelari, mineri și constructori, în timp ce femeile provin din muncitoarele în industria textilă; uneori se iese din această diviziune de gen a muncii, femeile exercită îndeletniciri până atunci exclusiv masculine, le întâlnim ca tractoriste sau zidărițe.

Lupta pentru transformarea realității vetuste de tip burghezo-moșieresc și construirea patriei socialiste ca întreprindere a *Cavalerului Muncii* își asociază la sfârșitul anilor ‘40 și o dimensiune fundamentalistă, violentă, menită să înlăture „rămășițele” vechiului regim. În această ipostază *Cavalerul Muncii* întruchiează eroul martir, pe cel căzut în luptele cu vrăjmașii, sabotorii și bandiții, dușmanii „de moarte ai oamenilor muncii de la orașe și sate”. Glorificarea aureolează, în această situație, armata populară și pe comunistul vizionar. Lazăr Cernescu se înscrie în acest tipar al eroului martir comunist.

Afirmarea acestor discontinuități și fracturi, diacronice în evoluția „obsedantului deceniu”, se corelează cu accentuarea unor nuanțe și diferențe sincronice, care pot fi ilustrate, printre altele, prin compararea și analiza unui instrument „catehetic”⁸⁷ al regimului comunist, *Agenda agitatorului*, în edițiile sale din 1954 și 1956.⁸⁸ Apariția celor două ediții la un interval de timp scurt poate fi considerată simptomatică pentru evoluțiile petrecute. Încă de la debutul lor se pot observa deosebiri cu privire la definirea obiectivelor PMR: „Partidul este instrumentul de neînfrânt al dictaturii proletariului. PMR este o unitate de voință incompatibilă cu existența fracțiunilor și se întărește curățindu-se de elementele oportuniste”⁸⁹; „Partidul Muncitoresc Român exprimă interesele oamenilor muncii de la orașe și sate. Sarcina fundamentală a Partidului Muncitoresc Român în etapa actuală este lichidarea completă a exploatarea omului de către om și construirea societății socialiste în Republica Populară Română.”⁹⁰

Calendarele simbolice propuse în ambele cazuri se opresc la anul 1953 și respectiv, 1955, în prima ediție amintindu-se moartea lui Stalin, în ediția a II-a semnarea tratatului ce consemna Pactul de la Varșovia.

sexului feminin, în vol. *Miturile comunismului românesc*, p. 22-38; Pentru repertorierea temelor discursului comunist cu privire la femei vezi Călin Morar-Vulcu, *Republica își făurește oamenii*, p. 389-443.

⁸⁵ *Ibidem*, nr. 1341, p. 3: Mihai Dumitru, *Primăria peste cinci sate*. Primăria este Maria Jurcuț din Topa de Jos (Bihor). Ea provine dintr-o familie de „țărani săraci cu un singur iugăr de țarină”. Portretul fizic și moral este unul exemplar: „I-am văzut atunci chipul întreg luminat, cu părul blond strâns în coade lungi, cu ochi câprui, ageri” și „Maria a fost de mică harnică, pricepută la carte și muncă.” A urmat o perioadă de catehizare comunistă, avându-l ca îndrumător pe un unchi al său de la oraș, care „o dăscălea pe nepoată-sa” și astfel „a început să schimbe vechile ei cărți cu altele noi, în care se vorbea despre revoluție, proletari, socialism, și o grămadă întreagă de lucruri pe care le înțelegea greu și nu pe de-a-neregul.” În etapa următoare s-a înscris în partid „să se ducă la ședințe”, unde a beneficiat de ajutorul tovarășesc: „Nu o dată a cuprins-o îndoiala în puterile ei și dacă n-ar fi fost tovarășii care s-o ajute și să-i dea curaj și încredere în puterile ei, s-ar fi lăsat de primărit.” Dar comuniștii sunt de neoprit pentru că misiunea lor e nobilă; imaginea primăriei e una tonifiantă, pozitivă: „Îi numai inimă și dorință de muncă și învățat.”

⁸⁶ *Ibidem*, nr. 1466, p. „*Hai să curățim arăturile!...* Cum a făcut de râs un grup de pioniere din Brașov înșelătoriile unor dușmani ai poporului muncitor”. Vezi și Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, *Explorări*, I, p. 215-310.

⁸⁷ Introducerea acestei categorii în analiza mobilizării maselor populare în Uniunea Sovietică a anilor 20 a fost întreprinsă de Peter Kenez, *The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917-1929*, Cambridge, 1985.

⁸⁸ E. Negrici, *Scurt istoric al propagandei*, p. 96-97. Aflăm, aici, o opinie similară, dar argumentată pe vocabularul politic. D. Radosav introduce o periodizare mai largă, contatând că această demonizare și întreținere a „vigilenței războinice” corespunde perioadei 1947-1962, când mișcarea de rezistență este în plină afirmare. Abia după eradicarea acesteia discursul devine unul constatativ, de bilanț, în care dușmanul cunoaște o nouă proiecție. În perspectiva noastră, considerăm că notele acestui discurs s-au afirmat încă din anii „obsedantului deceniu”, dar devin dominante doar, așa cum susține și D. Radosav, după ce partizanii și grupurile de rezistență armată din munți au fost eradicate. În ilustrarea temelor majore ale poeziei agitatorice din România comunistă, E. Negrici, deosebește din punctul de vedere al gradului de asumare al angajamentului ideologic două faze, una fundamentalistă și a doua rutinieră: „Ar fi vorba, așadar, de o religie politică în două tipice faze (una fundamentalistă și alta rutinieră), dar și cu tot atât de tipice încercări de fortificare a sentimentelor anemiate prin gesturi mărețe, prin trucuri și diversuni.” Cele două faze corespund celor doi conducători ai partidului comunist, perioada Gheorghiu-Dej și epoca Ceaușescu. Cf. E. Negrici, *Scurt istoric al propagandei*, p. 7. În analiza elitei comuniste și a raporturilor cu societatea românească Stelian Tănase observă trei fracturi majore: o lume nouă (1948-1953), *Cinci ani tulburi* (1953-1958) și *Supunere și emancipare* (1958-1965). Cf. Stelian Tănase, *Elite și societate*.

⁸⁹ *Agenda agitatorului*, București, 1954, p. 17.

⁹⁰ *Agenda agitatorului*, ed. a II-a, București, 1956, p. 63.

Calendarul „sărbătorilor” de partid ordonează pe verticală și orizontală articulațiile universului simbolic comunist. În ansamblu, calendarul „datelor importante”/memorabile recuperează orizontul celor două „fronturi” în care mișcarea muncitorească era angajată, *internaționalismul proletar și patriotismul socialist*.

Compararea calendarului din agenda din 1954 cu cel din ediția a II-a comportă o serie de observații. Într-o primă analiză, se constată un caracter mult mai elaborat în cazul ediției din 1956. Din radiografierea acestui calendar se desprind mai multe registre de selectare a datelor: legitimator-istoric, al instituționalizării puterii comuniste și al edificării comunismului. Ponderea acestui ultim registru, al edificării socialismului se accentuează, semn al relativei pacificări sociale și al plasării într-o altă etapă, cea a construcției patriei socialiste. În acest context, eroul comunist se transformă dintr-un luptător neînfricat cu arma în mână în constructorul socialismului, al „viitorului de aur”. Simultan, asistăm la o resemnificare a „dușmanilor poporului”, bandiții, spionii, sabotorii, fiind înlocuiți cu cei conformiști și conservatori.

Redescoperirea patriei ca potențială temă a propagandei se observă în elaborarea unei *bibliotheca selecta* ce anturează formarea agitatorului, a activistului de partid. Lectura recomandată a fost grupată formal după schema tipică: a modelului sovietic (literatura clasică rusă și literatura sovietică), a împlinirilor românești (literatura română) și a frontului revoluționar general (literatura universală).⁹¹ În a doua ediție această dispunere suportă o modificare, pe primul loc se situează „literatura română clasică și contemporană”, urmată de „literatura rusă și sovietică” și, în final, literatura universală.⁹²

„Comunistul vizionar ucis mișelește de dușmanul de clasă” a fost înlocuit cu unul generic, abstract și atributiv. Translația situațională, de la confruntarea armată cu dușmanii de clasă la construirea patriei socialiste a determinat și procesul de selectare a eroilor. Reperele simbolice directe întruchipate de personajele din literatura realist-socialistă cedează locul configurării unor spații simbolice deschise spre personificare. Conflictul antitetic de tip maniheist comunist - dușman al poporului a pierdut actualitatea, România devenise o patrie a socialismului în care izbânda clasei muncitoare nu mai putea fi contestată. Debuta perioada edificării și construcției. Aceasta solicita adeviziunea oamenilor muncii angajați într-un proces de conștientizare socială, antrenați în definirea „omului nou” pe baza eticii și moralei comuniste. Abstractizarea eroului, a comunistului, coincide cu „ieșirea din prezent” pe traiectoria construirii „vârstei de aur”, a comunismului, apelarea viitorului ca univers al concilierii și împlinirii personalității. O astfel de judecată presupunea alinierea la un standard, mai degrabă decât identificarea cu un personaj model. Precizarea acestei translații în perimetrul literaturii realismului socialist o putem repera prin asocierea funcțiilor educative atribuite poeziei lui Dan Deșliu, *Lazăr de la Rusca*, într-o perioadă, și a versurilor lui Nicolae Labiș, *Comunistul*, în perioada următoare. Evenimentul ca act generator și ilustrator pentru creație face loc sintezei abstracte și impersonale. Lazăr de la Rusca își consumă actualitatea, autoreflexivitatea și adeviziunea la valorile comunismului constituind de acum reperele fundamentale ale întâlnirilor tainice dintre scriitor și muza sa. Misiunea scriitorului comunist este în acest sens un legat social: „Și bătrânii din sat când muriră,/ Toate iubirile moștenire mi-au dat.”⁹³

Față în față cu istoria. În perioada postsocialistă, mitbiografia (elaborată ca și rememorare a eroului-martir) se detașează de viziunea ubicuității propagandistice și consacră o serie de reprezentări concurente despre Lazăr Cernescu asociate reperelor de sociabilitate prin intermediul exercițiilor de rememorare.⁹⁴ Istoria orală, dar și re poziționările teoretice din interiorul disciplinei istoriei din ultimele decenii au accentuat declinul speranței cercetătorilor în a stabili „fapte” obiective și creșterea interesului pentru aspectele simbolice ale narațiunii. La fel, cum documentele scrise sau memoriile, ceea ce adesea numim „provincia tradițională a istoricilor”, „nu sunt acte inocente”⁹⁵ ci încercări de persuasiune care implică transformarea memoriei prin consemnarea acesteia, tradiția orală cunoaște propria stilizare. În acest caz, avem de-a face cu un fenomen sesizat de Pierre Nora ce diferențiază între memoria spontană și reprezentarea conștientă de tip modern. Experiența povestită

⁹¹ *Agenda 1954*, p. 322-323.

⁹² *Agenda 1956*, p. 433-439: Pentru comparație cu Uniunea Sovietică vezi Jeffrey Brooks, *Thank You, Comrade Stalin!*, p. 11-18.

⁹³ N. Labiș, *Poezii*, ediție de Paul Dugneanu, București, 1987, p. 9.

⁹⁴ Această perspectivă se întâlnește la Mona Ozouf, *Arc peste timp*, p. 148-151, unde afirmă că rememorarea și comemorarea sunt „două memorii care-și întorc spatele”.

⁹⁵ P. Burke, *History as Social Memory*, p. 47-52.

este însumată unui „complot” narativ, este semnificată, și prin urmare granița dintre istoria-realitate și imaginar devine ambiguă. Mai degrabă asistăm la o „așezare” a trecutului într-o ordine avantajoasă din punctul de vedere al prezentului.⁹⁶

Discursurile memoriei, fie că este cazul partizanilor sau cel al membrilor familiei, actualizează evenimentul Lazăr de la Rusca pe fondul reprezentării din cultura tradițională a binomului erou-trădător. În această ordine morală tradițională instaurată și recunoscută de toată lumea, instanța supremă este de natură transcedentală, un *Dumnezeu justițiar*, care nu lasă „fărădelegea” nepedepsită, dar și un *Dumnezeu pavăză*, care apără și protejează în situațiile limită. Ambele discursuri, al partizanilor și al familiei, remarcă apelul la Dumnezeuul justițiar/Dumnezeul protector ca dovadă incontestabilă a veridicității celor întâmplate și a autenticității celor povestite. Maria Scânteie mărturisea că adesea îl invoca pe Dumnezeuul justițiar: „*io de câte ori tot ziceam, Doamne să nu-i mai lași să aibă bine în viață [cei] care o omorât pe tata*”⁹⁷. Și intervenția divinității nu s-a lăsat așteptată: „*Dumnezău nu i-o ajutat [pe partizani] că i-o omorât fără ca să aibă ceva cu ei [cu comuniștii]*”⁹⁸. Divinitatea se impune și peste justiția oamenilor, completând-o, într-un sens generic fiind vizați „bandiții ăia de partizani”: „*apăi și la judecata aia nu i-o mai întrebat nimenia că de ce si cum. Tot la Timișoara s-or judecat și când s-or judecat pe iesta 25 de ani i-o dat, da’ numa 15 o făcut și o scăpat și când o scăpat o făcut un accident de mașină și n-o mai rămas nima nima la ăștia care o fost de o omorât, că ei mai omorâseră ... N-o mai ramas nima pe lume la numaru’ ăla, la ăștia de o fost plecați*”⁹⁹. Dezlănțuirea divinității se regăsește și asupra celor care nu respectau memoria victimelor, batjocorind buna memorie, atentând astfel la ordinea morală (despre morți numai de bine): „*o facut mama mea cu buna mea niște pomișori și s-or dus la horă și or dat de pomană. Când o dat de pomană, muierea asta care o murit la pușcărie, ea nu o văzut-o pe maicămea că-i în spatele ei, și o zâs: De, o zâs, să fie de pomană lui Lazăr dacă-i mort și dacă-i viu să-i fie sănătate. Nu era prins ăla viu ca să știe de el. Aia, muierea din fața ei, o zâs (mă scuzați), o zâs: Dă un căcat să-i fie de pomană ... Atuncea, buna mea, o zâs: Lina, ai și tu un copil viu, să-ți deie Dumnezău Sfântu’ o fată n-ai avut parte de ea, și pă asta o ai cu nepoți, dar mai ai un copil; dacă Lazăr îi mort și copilul tău să ai noroc de el și dacă Lazăr o fi mort, cum ... fără un ficior așa să ți-l ie Dumnezeu să rămâi și fără iestalalt. Ea, atunci cand o văzut, nu i-o fost tot una, că o auzât cum o zâs bunămea. O dată o rămas așa și la anu’ i-o și murit copilul ei, pentru că Dumnezeu nu o lăsat-o nici pă ea*”¹⁰⁰. În aceleași limite se dezvoltă și discursul memoriei partizanilor. De data acesta comuniștii și informatorii securității sunt cei care dinamitează prin trădarea lor ordinea morală tradițională, iar intervenția Dumnezeului justițiar îi vizează direct: „*Dumnezeu i-o pedepsit pe ei pân n-or venit ai noștri, nu s-or ales de familiile lor absolut nimic, s-or distrus, îs oameni de nimic*”¹⁰¹. La fel, îl întâlnim și în mărturia lui Nicolae Ciurică, atunci când se referă la maiorul de securitate Kling: „*a băgat spaîma în bănățeni, a omorât și a schiunguiut ca nimeni altul și Dumnezeu l-a pedepsit și pe el, a murit nebun, mâncându-și fecalele ca nima pe lume*”¹⁰². Pentru Ciurică Dumnezeu a fost și un protector, în Biblia pe care o purta în traistă oprindu-se glonțul securității sau „*probabil și pentru că nu am luat parte la treaba asta [omorârea trădătorilor] Dumnezeu m-o ajutat, uite, am venit acasă, m-am căsătorit, am doi copii*”¹⁰³.

Partizanii, luptătorii anticomuniști, „bandiții” din discursul oficial comunist, îl plasează în ipostaza trădătorului, a marginalului oportunist: „Comuniștii s-au aflat la periferia societății românești, niciodată integrați comunității naționale și politice.”¹⁰⁴ În acest sens, asistăm la o demonizare a lui Lazăr, asociat comuniștilor și securității¹⁰⁵. Discursul memoriei configurat prin însumarea mărturisirilor „dușmanilor poporului” de altădată, absorbit istoriei, în delimitarea unei reprezentări alternative și complementare asupra trecutului comunist, conturează o imagine de tipul *up side down*, în care rolurile au fost inversate. Modificarea contextului social

⁹⁶ Mark Freeman, *Rewriting the self: history, memory, narrative*, London and New York, 1993, p. 52-53.

⁹⁷ AIIO, caseta nr. 153b.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ Milin, *Interviuri și evocări*, p. 110-111.

¹⁰² AIIO, caseta nr.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ Stelian Tănase, *Elite și societate*, p. 34.

¹⁰⁵ Vezi Ruxandra Cesereanu, *Imaginea Securității în literatura română în comunism și postcomunism*, în „Caietele Echinox”, I(2001), p. 157-172.

referențial (ante '89 – post '89), transferă dintr-o parte în cealaltă semnificațiile eroice: dușmanii poporului de ieri, odată cu demantelarea comunismului, au devenit „luptătorii anticomuniști” venerați și eroizați; au loc procesiuni, festivități, sunt ascultați cu pietate, le-au fost consacrate monumente, au înființat asociații și se bucură de beneficii, au devenit subiectul unor colocvii istoriografice și al discursului istoriografic românesc. Pe de altă parte, comuniștii au fost demonizați, în proiecția evenimentelor din trecut, dar și în ce privește tarele și insuccesele „tranziției” societății românești li s-au atribuit acestora. Mecanismul segregării sociale de tip maniheist, constatat în timpul regimului de democrație populară, a funcționat impecabil și în discursul public din România post '89.¹⁰⁵ Astfel, asistăm la o ficționalizare a comunismului în România în ipostaza eroului colectiv negativ, ceea ce a condus la o desolidarizare masivă la nivel social de o atare identitate¹⁰⁷, o stigmatizare a comunistului. Cu toate că identificăm un curent puternic de opinie anticomunist, paradoxal, nu mai avem comuniști. Este o fugă față de responsabilitatea socială și o repliere post decembristă spre zone de prestigiu (politică, economie etc.). Pe de altă parte, la nivelul oamenilor de rând, a „celor mici” uitați de istorie, se constată odată cu dispariția statului paternalist, evocarea nostalgică a *timpului trecut*. Nesiguranța cotidiană transmite o stare de neliniște și nesiguranță, reperate în cazul Mariei Scânteie în motivele care domină discursul public: „că o fost foarte bine cât o fost Ceaușescu, o fost foarte bine, da' la ultimul timp începuse cu demolările, începuse să nu mai aveam curent, începusem să avem bani da' n-veam de unde ce să luăm, că ne dădea zahărul la rație, așa era ... Ei, da' pe urmă ... Toată lumea mi-a zis că-i bine, dar acumă îi mai rău ca-ntotdeauna.”¹⁰⁸

Reprezentarea comunistului în memoria victimelor represiunii din anii '40 și '50 din zona Banatului se compune în ipostaza marginalului. Sunt „ăi mai ultimi” din sat, o marginalitate socială, sau țigani, o marginalitate de tip etnic. Excentrici din punctul de vedere al comunității se plasează în poveste anturați de forțele distructive. Comit abuzuri, intimidează, umilesc, sunt fără cuvânt (*om de două feluri*¹⁰⁹). Puterea și „bărbăția” acestora se construiește într-un exercițiu care le pune în față personaje fără posibilitate de a riposta. Sunt femei a căror bărbați au fost fie arestați, fie erau fugiți în pădure; femei, slabe de două ori, ca femei și încă o dată pentru că soții lor nu le puteau proteja. În memoria feminină acești comuniști au fost fixați ca „nenorociți”: „Venea, bătea la fereastră, eram gravidă și cu fata aia de 2 ani, și ieșeam la fereastră și zice: Scoală-te futu-ți Dumnezeuul tău și hai la fân. Ziceam că nu pot să merg să nasc pe-acolo, zicea: Futu-ți Dumnezeuul tău, noi n-avem nevoie de copiii bandiților, vă tragem în țapă, așa te luăm pe sabie. (...) Într-o zi vine ăla de la sfat: primaru', Jura o fost atunci și cu Sabin Țiganul, ăștia n-or condus ăi mai ultimi oameni din comună. Vine la preteasă și zice către ea, cu mine nici n-o discutat; ei or vrut să ne scoată din căși, că era prinsă casa una cu alta, dar ea tot o fost cu școală și nu le era așa ușor, cunoștea și legile. Pe mine nu mă întreba nimă, ar fi făcut ei ce ar fi vrut. (...) Dumnezeu i-o pedepsit pe ei pân n-or venit ai noștri, nu s-or ales de familiile lor absolut nimic, s-or distrus, ăi oameni de nimic.”¹¹⁰ În același registru al memoriei feminine sunt catalogați ca „prăpădit” sau „derbedeu” cu un comportament violent, „m-a trântit jos și s-a pus cu picioarele pe mine”¹¹¹. Caracterizările femeilor se circumscriu în registrul umanismului, al valorilor morale în timp ce bărbații se referă la o poziționare socială a comuniștilor. Aceștia, comuniștii, „se atingeau de bunurile oamenilor mai înstăriți”, „faceau tot ce era mai rău”, „era mai periculos”¹¹². Precaritatea morală a comuniștilor este ilustrată și în portretul fizic; denunțatori și trădători, mai mult îndreptându-se împotriva oamenilor nevinovați, suferă de boli „rușinoase”: „Tot în noaptea când am vrut să ținem calea lui Kling și nu l-am prins și eram puțin supărat, Ișfănuț îmi spune mie: „Mă Ciurică, aici la sălaș este un mare, mare comunist.” Zicea că mulți or murit în pușcărie din cauza lui. Zice: „Haida să-l

¹⁰⁶ Paul Connerton, *op.cit.*, p. 1 afirmă că marile subiecte ale istoriei nu dispar din narațiuni, ci mai degrabă funcționează la nivel subconștient ca moduri de gândire și acțiune în situații prezente, ele persistă, cu alte cuvinte, ca o memorie colectivă subconștientă.

¹⁰⁷ Katherine Verdery, *Viața politică*, p. 76: „Ele rămân proeminente în perioada postsocialistă, întrucât, după abandonarea identităților obligatorii ale «omului socialist», grupurile încearcă șă-și reorganizeze relațiile în favoarea «omului anticomunist».”

¹⁰⁸ AIIO, caseta nr. 153b.

¹⁰⁹ *Ibidem*: caracterizarea făcută de Maria Scânteie primarului comunist Iosif Davidescu.

¹¹⁰ Milin, *Interviuri și evocări*, p. 110-111.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 64.

¹¹² *Ibidem*, p. 76-77; vezi și p. 104: „În 1948, de când au venit comuniștii, lumea avea ură pe ei, ne făceau greutăți, ne luau grăul de la batoze, ne puneau să dăm vite pentru armistițiu, da păi ce știu eu pe unde-l duceau. Au început să aresteze din oameni, din ăia care erau mai înstăriți...”.

luăm pe asta.” Zic: „Merită să ne pierdem timpul cu el?” Pe comunistul ăsta îl chema Miroslav Juca. Noaptea vedem o lampă la sălașul lui Juca. Eu stau la șosea și Ișfănuț Dumitru se duce, dă târcoale pe la colibă și vine și zăce că numă' fata de 7-8 ani se vede. O luarăm spre sat spre Teregova. Mergeam unul după altul la o oarecare distanță spre Teregova. Când vine cineva, m-am pitit. Când trece pe lângă mine, trece pe lângă Sfârloagă, dar el l-a recunoscut că ăsta era Miroslav. Sfârloagă spune: Stai! și îndreaptă arma spre el. El se întoarce și-l ia de pușcă pe Sfârloagă. M-am dus acolo, luai pistolul din buzunar, îi pun mâna după cap și pistolul și ne-am dus până la un sălaș și acolo o fost procesul. Sfârloagă era cu lanterna, iar eu cu cercetările. Am cerut actele, pistolul. Între acte am găsit carnetul ăla roșu, cu niște coperti cam groase. L-am zâs să-l mănânce și l-o măncat. Făcuse pe el de frică. Pe el avea niște blânde roșii. L-am întrebat ce-s cu alea și mi-o zâs că îi bolnav de sifilis. Am început să-l întreb. L-am zâs că dacă recunoaște că o făcut lucruri grave și o dat declarații false, o recunoscut, da o zâs el nu ș-o dat seama ce face. El era directorul minei de la Teregova. A recunoscut tot ce o făcut. Mi-am dat seama că omul nu merită să-l omoare.”¹¹³

Violența și lipsa de curaj îi arată pe comuniști ca oportuniști și cameleoni, „un anumit activist de partid, care înainte făcuse parte din partidul legionar”¹¹⁴, sau „ei dirijau aici în comună, că erau deja primari d-ăștia prăpădiți, un fost pușcăriaș de drept comun, toți oameni de nimic”¹¹⁵. Cameleonismul acestor oameni fără principii și valori, frizează inimaginabilul: „era un căpitan, Duță Gheorghe, care după revoluție, când m-am dus pe la asociația noastră de deținuți politici mă pomenii cu el și mi-o zâs: Mă, Ciurică, tu știi că eu am fost milițian, am fost jandarm, am căzut prizonier în Rusia, am venit cu „Tudor Vladimirescu” și venind m-am încadrat în miliție, în securitate și am ajuns la gradul de căpitan ... Și începe să-mi povestească prinderea lui Duicu. (...) și el când îmi povestea treaba asta era vicepreședinte al asociației noastre. Rușine, vicepreședinte să fie căpitanul care o tras în noi!”¹¹⁶

În acest spectru, pentru luptătorii anticomuniști din Munții Banatului, Lazăr a rămas un *eveniment*; tragic, greu de acomodat și justificat cu morala creștină, justiția divină fiind instanța de apel în discursul acestora. Justiția oamenilor o trăiseră, de aceea s-au arătat reticenți în debutul interviurilor de istorie orală și abia pe măsură ce dialogul înainta și-au recăpătat deplina încredere. Apoi, trebuie să luăm în considerare și vârsta martorilor, plasați în proximitatea sfârșitului implacabil, care prin prisma culturii rurale tradiționale îl situează pe individ într-o comuniune cu divinitatea. În acest discurs memorialistic de reconstituire a evenimentelor rezistenței anticomuniste, a istoriei trăite, observăm o selectare și semnificare de tip autobiografic: personajul principal este naratorul (ceea ce-am văzut, ceea ce-am făcut, ceea ce am auzit); obliterarea faptelor pe care nu le poate integra în sensul major al semnificării povestirii; glosarea pe marginea evenimentelor, un fapt în sine de istorie. Tendința de eroizare și exaltare se regăsește în cazul unor mărturii, dar ele reproduc evenimentul Lazăr Cernescu din alte referiri, nu ca participanți direcți și îl ficționalizează prin siajul toposurilor ce s-au consacrat în discursul public despre comunism. În cazul celor, într-un fel sau altul culpabilizabili, din perspectiva moralei sociale, evenimentul a fost evacuat, doar intervenția intervievatorului îl actualizează. De aceea, povestirea implică și justificarea, Lazăr fiind considerat ca trădător, el a căutat să-i aresteze împreună cu Securitatea, le-a schingiuit familiile, în timp ce familia lui a beneficiat de recompense. Sunt etalate, astfel, temele discursului public despre comuniști.

Mărturiile partizanilor atestă, pe de altă parte, existența unei povești la nivelul comunității care s-a cristalizat în jurul evenimentului asasinării lui Lazăr Cernescu. Povestea transferă poziția manicheistă a propagandei comuniste, dar cu sens schimbat, Lazăr și comunismul fiind cei damnați. La acest nivel asistăm la o deconstruire a mitologiei comuniste, dar exercițiul critic astfel articulat uzează de o nouă serie de mituri, comunistul-erou a devenit bestia-torționară în timp ce partizanul-bandit s-a transformat în eroul rezistenței anticomuniste.¹¹⁷

Caracterul polemic se păstrează și în cazul mărturiilor provenite din proximitatea eroului-martir, narațiunea fratelui și a fiicei lui Lazăr Cernescu. Paradigma în care se definește mărturia acestora post '89 se atașează

¹¹³ *Ibidem*, p. 97-98.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 65.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 106.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 95-96.

¹¹⁷ Încă de acum un deceniu Daniel Barbu atrăgea atenția asupra acestei capcane: „... nu ne lăsăm cumva prinși în capcană de miturile pe care comunismul le-a fabricat și, schimbând doar termenii și sensul demonstrației, le folosim cu seninătate în continuare, cu deplină bună credință și cu sentimentul că nu facem altceva decât să destrăimăm vâlul mitologic care ne acoperă trecutul?” Cf. D.Barbu, *Un mit al totalitarismului*, p. 78.

atmosferei anticomuniste prin plasarea povestirii sub motivul „vremurilor care sunt peste oameni”, dar și a conservării prestigiului său și al întregii familii în cadrul comunității. Mărturia acestora vizează demontarea argumentelor dintr-o poveste nerostită, dar în permanență presupusă și care-l acuza pe Lazăr. De data aceasta mărturiile se articulează pe experiențe care într-o mare măsură depind de nivelul de cunoaștere al trecutului¹¹⁸, este vorba de experiențe afective de tipul relațiilor frate-frate sau tată-fiică. Deosebirile de reprezentare ale lui Lazăr în contextul mărturiilor provin din diferențele de potențial dintre memoria individuală și memoria socială. Pe de altă parte, avem aici și o reprezentare circumscrisă valorilor familiale, Lazăr apare ca un tată și un soț iubitor. Memoria se circumscrie în paradigma unei „comunități interpretative” unde „imagini ale trecutului în mod obișnuit legitimează ordinea socială prezentă”¹¹⁹.

Apelată din perspectiva evenimentului, a luptelor dintre partizani și trupele de securitate și a uciderii lui Lazăr Cernescu, biografia acestuia uzează de o serie de stereotipii asimilate uneia sau alteia dintre taberele angajate în dispută. De aceea, putem considera că aveam de-a face, atât în epoca comunistă, cât și în perioada postsocialistă cu o manipulare a biografiei lui Lazăr Cernescu în sensul eroizării (eroul-martir Lazăr de la Rusca), pe de o parte, și a trădătorului/comunistului/informatorul securității, pe de altă parte. Manipularea biografiei a însemnat ficționalizarea acesteia prin însumarea unor mituri definitorii (eroul, trădătorul) pe care am încercat să le surprindem în paginile de mai sus.

¹¹⁸ Paul Connerton, *op.cit.*, p. 2.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 3.

Acțiunile Ministerului Informațiilor în județul Mureș pentru sprijinirea PCR în preajma alegerilor din noiembrie 1946

Nicolae BALINT

Este de acum un fapt binecunoscut că ascensiunea la putere a Partidului Comunist din România (PCR) s-a făcut sub stricta "oblăduire" și îndrumare a consilierilor sovietici intrați în țară odată cu Armata Roșie începând cu august 1944.

PCR, un partid insignifiant ca număr, avea nevoie la momentul respectiv nu numai de asistență tehnică și materială din partea sovieticilor, dar mai ales de o bază informativă care să-i asigure cunoașterea situației reale din teritoriu, a partidelor din opoziție și a liderilor locali ai acestora.

În condițiile în care organele Siguranței statului, ale Poliției și Jandarmeriei, precum și ale Serviciului Secret de Informații erau nesigure din punctul de vedere al comuniștilor - epurarea acestora avea să înceapă temeinic și profund abia din 1948 - comuniștii, lipsiți în acel moment de un organ specializat, și-au creat o bază proprie de culegere de informații. Și aceasta cu atât mai mult cu cât în noiembrie 1946 urmau să aibă loc alegerile, iar partidele istorice aveau încă o mare influență asupra unui important segment al electoratului din teritoriu.

Instituirea cenzurii

În 1946, regele Mihai I, din ce în ce mai izolat și devenit practic un simplu element "decorativ" în viața publică românească, semnase Decretul care transforma fostul Minister al Propagandei în Ministerul Informațiilor. Acest minister a fost încredințat lui Petre Constantinescu-Iași, cunoscut pentru vederile sale de stânga. La art.2 al Înalțului Decret Regal, care cuprindea în total 3 capitole și 22 de articole (un decret semnat de Rege, contrasemnat de Gh. Tătărăscu, ministrul Afacerilor Străine și Petre Constantinescu-Iași, noul ministru al Ministerului Informațiilor), se specifica¹: "Ministerul Informațiilor are următoarele atribuțiuni: a) dirijează și controlează toate acțiunile de informare prin presă, radio, film etc., și este organul coordonator al propagandei în străinătate. Această acțiune în străinătate va fi îndeplinită în strânsă legătură cu Ministerul Afacerilor Străine; b) Centralizează orice acțiuni similare, provenite de la alte Departamente menite să fie difuzate..." Aproape concomitent cu promulgarea acestui decret au fost înființate pe întreg teritoriul României organe denumite Direcții Regionale ale Ministerului Informațiilor având competențe sporite, cele mai multe situate dincolo de prevederile cuprinse în textul legii.

În fruntea acestor Direcții Regionale teritoriale au fost numiți oameni de încredere ai PCR, verificați în prealabil de către acesta și capabili de a organiza rețele informative eficiente. La Direcția Regională Mureș, care avea în subordine subcentrul Bistrița și care aparțineau împreună de Centrul Regional de Informare Cluj, a fost numită ca șef consilier Ermina Antalffy, o "ilustră" necunoscută în acel moment.

Noile organe instalate în teritoriu au început cu cenzura presei și a cărților existente în bibliotecile orașenești, în cele școlare, cu controlul tipografiilor și al librăriilor.

Dacă acțiunile de cenzură a presei și a publicațiilor pot fi cel puțin deduse din textul destul de ambiguu al Decretului, culegerea de informații nici măcar nu poate fi bănuită a fi în atribuțiunile acestui minister. Și totuși...așa cum vom vedea, culegerea de informații de către PCR - un partid care acționa intens pentru a accede la putere - s-a făcut la început prin acest minister care și-a organizat în teritoriu rețele primare de informatori. A fost un abuz evident de care Regele probabil că nici nu avea cunoștință.

¹ ANDJ Mureș, *Fond Direcția de Propagandă Mureș*, dosar VIII, f. 6.

Cenzorul Schonberger Paul, subordonat al Erminei Antalffy, îi raporta acesteia în aprilie 1946²: "Cenzura presei se face ținându-se seama de libertatea presei actualmente în vigoare... Prin convorbiri și conferințe prealabile, cenzorul ia contact cu redactorii ziarelor *Szabad Szo* și *Înfrățirea* pentru observațiile necesare relativ la ziarele respective. Ziarul *Mureșul*, organul liberalilor, și-a încetat apariția. În cursul lunii aprilie a apărut și am cenzurat la tipografia Bolyai cartea lui Kovacs Gyorgy, intitulată *Boszorkany*. Se cenzurează regulat toate broșurile, imprimatele și afișele, acestea din urmă și din punct de vedere al corectitudinii limbii".

La rândul ei, Ermina Antalffy, după primirea rapoartelor de la cenzorii voluntari din diferite zone mureșene, dar și de la subcentrul Bistrița trimitea în scris, la București, o informare care centraliza toate datele ce-i parveniseră anterior.

"Nimicite prin ardere"

"În urma sarcinii pe care am primit-o de la partid (Partidul Comunist - n.n.), scria un cenzor în iulie 1946, m-am deplasat în plășile Band, Râciu și Teaca, având sarcina de a controla și cerceta toate bibliotecile școlilor, primăriilor, parohiilor și a tuturor instituțiilor publice de prin comune...". În raportul său³, cenzorul îi indica pe cei care dețineau broșuri și cărți interzise, indicând de asemenea și titlurile publicațiilor, precum și pe autorii acestora: Wass Albert, Makkai Sandor, Leon Donci, Simion Mehedinți, Ovid Densușianu, ...chiar și Papa de la Roma.

Adunate în subsolul Prefecturii Mureș, toate aceste cărți și publicații interzise erau distruse periodic de către o comisie mixtă. Iată spre exemplu ce cuprindea procesul-verbal încheiat pe data de 1 octombrie 1946⁴: "Noi, Albu Traian, procuror la Parchetul Tribunalului Mureș, Lote Andrei, delegatul Poliției Mureș, Schonberger Paul, delegatul Ministerului Informațiilor - Regionala Târgu Mureș, asistat de Emil Morariu, șeful Biroului de Armistițiu, am procedat la aplicarea art. 16 din Convenția de Armistițiu și a Legii nr. 364/1945 nimicind prin ardere publicațiile cu caracter fascist și antistatal".

Pe parcursul a 7 pagini, la 361 de poziții, erau desfășurate titlurile cărților și publicațiilor, precum și numele autorilor trecuți la "index". Mulți dintre ei în mod gratuit, dar care sub o formă sau alta nu cadrau cu principiile noului regim pe cale de a se instala.

Precursorii Securității

La scurt timp după publicarea Decretului privind transformarea Ministerului Propagandei în Ministerul Informațiilor și organizarea în teritoriu a Direcțiilor Regionale de Informații, au fost difuzate și "Instrucțiunile privind culegerea și trimiterea de material documentar"⁵. Ele erau de fapt un ABC în materie de culegere de informații pentru cei care până atunci nu avuseseră de a face cu acest domeniu. "Transformarea departamentului propagandei într-un Minister al Informațiilor, se arăta în preambulul Instrucțiunilor, aduce pe primul plan necesitatea organizării și documentării, precum și a culegerii de material informativ cu privire la stările de fapt și problemele ce se pun la fața locului în țară". În cuprinsul instrucțiunii erau nominalizate și domeniile de interes (economic, social-economic, cultural-artistic) arătându-se și faptul că "...acțiunile de informare au caracter permanent, Regionalele urmând să trimită material la 1 și 15 ale fiecărei luni în legătură cu problemele arătate înainte și cu orice chestiune din regiune..."

"Am onoarea a vă raporta, îi scria Erminei Antalffy pe data de 16 septembrie 1946, informatorul Dumitru Voinea din Toplița, că fostul notar Stan din Gălăuțaș și-a format echipe care fac propagandă manistă... Albu Mihai este cel mai periculos manist. La Liceul unic am descoperit cuibul manștilor...Primiți salutul meu prietenesc. Urmează al doilea raport cu noi informații"⁶.

Din păcate spațiul nu ne permite să redăm întregul raport - în fond o delațiune - care pune în evidență atât nivelul precar de pregătire al celui de mai sus și gândirea sa rudimentară, cât mai ales moralitatea sa îndoielnică și oportunismul. Un informator din Bistrița, cu pretenții și probabil ceva mai educat, îi scria Erminei Antalffy

² ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar V, f. 1.

³ ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar X, f. 6.

⁴ ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar X, f. 53-59.

⁵ ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar VIII, f. 19.

⁶ ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar V, f. 9.

pe data de 1 iunie 1946⁷: "În ziua de 24 mai a.c., a avut loc la Bistrița, în sala Casa Poporului, prezentarea comediei Acuzatul de O'Neill... Credem potrivit ca Ministerul Informațiilor să cerceteze conținutul acestei comedii și să ceară interzicerea ei în viitor, deoarece aduce o notă de ironie Tribunalului Poporului, mai ales în momentele actuale când se judecă marile procese ale criminalilor de război... În ziua de 25 mai a avut loc la Bistrița, în aceeași sală o șezătoare literară prezentată de scriitori ardeleni, în majoritatea lor reacționari... voi reveni cu completări".

Ermina Antalffy, șefa Direcției Regionale, raporta și ea direct ministrului Informațiilor: "Cu onoare vă comunicăm confidențial că Prefectul județului Năsăud, dl.dr. Mihail Mihăilaș, exponentul Partidului Social Democrat, sabotează în mod intenționat bunul mers politic al Frontului Plugarilor... Cu onoare, raportăm confidențial că și dl. dr. Login președintele comisiei județene pentru reformă agrară sabotează voluntar bunul mers al lucrărilor reformei agrare..." Ermina Antalffy nu-și punea problema cât de veridice erau informațiile pe care le primea, nu le verifica, ci doar le prelucra în rapoarte mai ample pe care le trimitea apoi forurilor sale ierarhic superioare. Problemele sale erau însă și de altă natură. "... Domnule Ministru, îi scria Ermina Antalffy lui Constantinescu-Iași, îmi iau libertatea de a vă ruga să dispuneți ca la cercetare să nu se trimită raportul meu confidențial Prefectului respectiv, precum s-a procedat în rândul trecut cu un raport confidențial al meu care s-a trimis în extenso d-lui Prefect al Jud. Mureș, punându-mă prin aceasta într-o situație foarte penibilă"⁸.

La rândul său și ministerul avea nevoie de anumite informații. Directorul Gh. Ivașcu din Ministerul Informațiilor îi scria Erminei Antalffy în vara anului 1946⁹: "...vă rugăm a lua măsuri urgente și cât mai discret posibil, ca ziaristii străini să ne fie semnalati confidențial...se va comunica: numele și prenumele ziaristului, naționalitatea, ziarul sau agenția pe care o reprezintă, obiectul vizitei, persoanele și localitatea vizitată...Toate acestea, accentuăm, cât se poate de discret..."

"O reală și sinceră colaborare"

Politica comunistă de penetrare informativă în preajma alegerilor din noiembrie 1946 a tuturor structurilor de conducere a vizat - așa cum era și firesc din perspectiva PCR - atât școala, cât și cultura mureșeană.

Majoritatea cadrelor didactice mureșene adoptaseră imediat după 1944 o atitudine de expectativă urmărind cu teamă și interes evoluțiile politice, a mică parte trecuse la o colaborare deschisă cu noul regim și foarte puțini mai erau cei care aveau curajul de a-i înfrunța. Rapoartele întocmite periodic de către Ministerul Informațiilor prin Direcțiile Regionale arată în mod evident acest fapt. Referindu-se la conferințele de popularizare a doctrinei comuniste în școlile mureșene, Ermina Antalffy, responsabilă Direcției Regionale Mureș, menționa și greutățile pe care le întâmpină din partea unor cadre didactice: "La școlile românești din Târgu Mureș, consilieri educativi au fost numiți directorii din școli, ceea ce credem că nu este bine, iar Președintele consiliilor educative este dl. prof. Ciortea, directorul Liceului de băieți Al. Papiu Ilarian, care face tot posibilul pentru a sabota acțiunea noastră și în general orice acțiune democratică. Printre directorii școlilor românești se găsesc și persoane, de pildă dl. prof. Lupșa, directorul Școlii Normale, și prof. Ardeleanu, directorul Liceului Industrial, care ar fi dispuși la o reală și sinceră colaborare cu noi, dar sunt terorizați de directorul Ciortea..."¹⁰

Într-un alt raport periodic Ermina Antalffy menționa: "Teatrul Secuiesc subvenționat de stat, director baronul Kemeny Sandor, scriitor democrat, caută să ridice nivelul artistic al ansamblului, împreună cu regizorul Tompa Mihaly...dau însă prea mare loc operelor maghiare dulcele și măgulirea fostelor clase conducătoare, gâdilă șovinismul maghiar al micii burghezii maghiare..."¹¹

Ermina Antalffy, o veritabilă coordonatoare a unui incipient serviciu de informații, era soția cunoscutului orientalist mureșean de origine maghiară Antalffy Endre, un om apropiat comuniștilor. O anonimă până în 1945, care trăise în umbra marelui om de cultură Antalffy, Ermina Antalffy a dovedit însă că are o deosebită capacitate de organizare a Direcției de care răspundea, că este eficientă în ceea ce face și fapt foarte apreciat, era devotată PCR.

⁷ ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar VII, f. 3.

⁸ ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar XIV, f.3.

⁹ ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar XIV, f. 6.

¹⁰ ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar XVI, f. 12.

¹¹ ANDJ Mureș, *fond citat*, dosar XVI, f. 52-54.

CASETA 1

Listă cu informatori

“ Către onor,

Direcțiunea Regionalelor București

Cu onoare vă înaintez lista și adresele informatorilor Regionalei Târgu Mureș:

Mariana Izsak	- Sovata, Vila Jakllovsky
Violeta Wechsler	- Reghin, str. Stalin, 18
Ludovic Tamas	- Miercurea Nirajului
Ioan Borda	- Teaca, Partidul Comunist
Gheorghe Janossi	- Band, Școala primară
Dr. Grossfeld N.	- Toplița, medic persoană cunoscută

La Toplița Română în locul lui Cosma am numit pe dr.Grossfeld, medic, fiindcă Cosma nu s-a dovedit apt.

Târgu Mureș, 2 iulie 1946

Cu stimă
Consilier regional
Ermina Antalffy”

CASETA 2

Delegație de informator

Delegațiunea nr.529

Noi, Ermina Antalffy, consilier regional al Ministerului Informațiilor în județul Mureș și Năsăud delegăm prin prezenta, în baza împuternicirilor primite de la Ministerul Informațiilor, pe dl. Puskay Alexandru *de a culege și transmite* acestei Regionale, *informațiuni* de pe raza plasei Teaca. Autoritățile sunt rugate a-i da tot concursul, pentru îndeplinirea în cât mai bune condițiuni a prezentei delegațiuni.

Dată la Târgu Mureș, la 4 ianuarie 1947,

Ermina Antalffy

CASETA 3

Aprecieri despre informatori

“Informatorul Viorica Wechsler din Reghin este cel mai bun informator pe care-l avem în prezent. Ne înștiințează la timp și în mod satisfăcător asupra activităților organizațiilor democratice, opoziționiste, spectacolelor etc. Propun a i se acorda maxim posibil de remunerație...Totodată vă rog să binevoiți a aproba să mai angajăm 2 informatori”.

(Aprecierea Erminei Antalffy despre activitatea unui informator, apreciere trimisă cu adresa nr. 315/ 1946 Direcției Regionalelor București)

CASETA 4

Precizări privind plata informatorilor

“...spre a putea soluționa indemnizarea corespondenților-informatori, veți înainta un tabel cuprinzând: a) numele și prenumele corespondentului-informator, b) localitatea unde a funcționat, c) suma lunară ce le-a fost atribuită, d) lunile pe care nu au primit indemnizația și suma totală cuvenită, inclusiv luna ianuarie 1947, aceasta în cazul că v-au prestat servicii...”

(Din adresa cu nr.2084/1947 trimisă de Ministerul Informațiilor consilierului regional Ermina Antalffy)

CASETA 5

“Consiliul de Miniștri în ședința sa din 29 ianuarie 1946, luând în deliberare referatul d-lor Miniștri Secretari de Stat....

DECIDE

Art. 1 Se autorizează Ministerul Propagandei să acorde cu începere de la 1 ianuarie 1946, personalului aparținând serviciilor regionale de propagandă, caravanelor cinematografice și serviciului aero-transport, care se remarcă printr-o activitate deosebită în acțiunea de propagandă, o primă de activitate...”

CASETA 6

Fragment dintr-un raport informativ periodic adresat Ministerului Informațiilor de către Ermina Antalffy

“...Personalități locale cu influență politică sunt: Prefect: dr. Anton Mera, F.P., politicește maleabil, se ocupă mai mult de afaceri personale. Noul șef de cabinet, dl. Ady Ladislau, PCR, îl ține în mână. Prof. Ciortea, directorul Liceului Papiu Ilarian, social democrat de dreapta, împiedică democratizarea școlii, ține în mână pe ceilalți profesori români, chiar îi terorizează pe aceștia împreună cu d-na Georgescu Maria, directoarea Liceului de fete Unirea...”

Demonstrația de la 23 August

– de la manifestare politică la una de cult (1965-1989)

Manuela MARIN

Articolul nostru își propune să trateze modul în care un element din cadrul ansamblului propagandistic al regimului comunist român și anume, manifestările organizate cu diferite prilejuri aniversare legate de istoria regimului comunist român sau de biografia lui Nicolae Ceaușescu, a fost folosit ca instrument pentru construirea cultului personalității acestuia.

În acest sens, ne-am propus să realizăm un studiu de caz asupra manifestației organizate cu prilejul zilei de 23 august la București în intervalul temporar 1965-1989¹. Această opțiune a noastră este justificată pe de o parte, prin importanța atașată evenimentului în ansamblul legitimator al regimului comunist român, iar pe de altă parte, prin faptul că acesta nu a fost legat în mod direct de biografia „revoluționară” a lui Nicolae Ceaușescu.

Analiza noastră va încerca să demonstreze caracterul procesual al transformării acestei demonstrații într-o manifestare a cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu, ținând cont de următoarele elemente: localizarea spațială, crearea unei zone ceremoniale centrale (tribune oficiale cu ornamente festive specifice), ordinea succesiunii manifestațiilor, materialul propagandistic folosit de aceștia (pancarte, grafice, portrete, steaguri, lozinci etc.).

Considerăm necesare câteva observații generale legate de semnificația generală atribuită manifestațiilor în cadrul spațiului politic și simbolic de factură comunistă. Având în vedere precizările lui Malte Rolf privind politicile spațiale din anii 1930 ale statului sovietic, subscriem opiniei acestui autor potrivit căreia manifestațiile de masă au contribuit la crearea unui *nou centru politic ca spațiu și noțiune*. În cazul sovietic, această alocare spațială s-a făcut fie prin reconfigurare arhitecturală a peisajului urbanistic care a vizat crearea unui nou centru ca simbol al noii puteri politice, fie printr-o renovare temporară a spațiului ceremonial existent prin folosirea unor elemente decorative specifice. În acest ultim caz, utilizarea unor ornamente festive a avut ca scop crearea unui spațiu fizic saturat cu noile simboluri ale puterii comuniste (steaguri, steme, portrete ale conducătorilor) menit să asigure participanților la diferitele manifestații traversarea cotidianului înspre un spațiu ceremonial autentic, și de aceea, excepțional. Acest cadru festiv încorporează întregul traseu al manifestației, de obicei, un bulevard larg, la care se putea ajunge ușor din mai multe direcții, de obicei dinspre zone periferice ale orașelor, și care permitea, intrarea sincronică a coloanelor de manifestați în piața, și defilarea lor prin fața tribunei oficiale, unde erau plasați conducătorii de partid și de stat. Tribuna oficială constituia o materializare a centrului politic ca spațiu și noțiune: ca *spațiu* datorită faptului că reprezenta punctul central al spațiului aranjamentelor ceremoniale și în consecință al manifestației, respectiv ca *noțiune* simbolizând, prin prezența conducătorilor, așezați deasupra manifestațiilor și la o distanță considerabilă de aceștia, ideea de putere oficială omnipotentă, omniscientă și omnipotentă, care făcea lucrurile, masele să se miște, atât pe rutele de marș, cât și pe drumul construcției noii societăți, fără a se mișca sau a se transforma ei înșiși. În consecință, ocuparea acestui centru spațial politic de către lideri era o modalitate simbolică de confirmare sau de întărire a legitimității pretenției lor de a fi sursa autorității politice, dar și a schimbării pe plan intern.²

¹ Singurul an în care nu a fost organizată de către autoritățile române o demonstrație cu prilejul zilei de 23 august a fost 1983.

² Malte Rolf, „Working Towards the Centre: Leader Cults and Spatial Politics in Pre-war Stalinism” în Balázs Apor (editor), *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*, Palgrave MacMillan, 2004, pp.141-152.

Pe lângă un scop oficial declarat, manifestările de masă din spațiul sovietic vizau crearea imaginii utopice a unei societăți organizate, unite, care exteriorizând un sentiment copleșitor de bucurie și fericire, mărșăluia ordonat, sub conducerea partidului, spre materializarea idealului generos al comunismului.³

Demonstrația de la 23 August din București era doar un element din ansamblul manifestărilor pregătite pentru sărbătorirea zilei naționale a României, care includeau printre altele organizarea unor „manifestări cultural –artistice”, o adunare festivă la București cu participarea conducătorilor de partid și de stat, depuneri de coroane la monumentele și mormintele eroilor români și sovietici, demonstrații în diferite orașe sau reședințe administrativ-teritoriale din țară, o recepție oferită de Consiliul de Miniștrii sau acțiuni festive organizate de ambasadele române dedicate aceluiași eveniment⁴.

Desfășurarea manifestărilor dedicate zilei naționale a României, inclusiv detaliile organizatorice (expunere de portrete, scandarea lozincilor, purtarea steagurilor etc.) se făcea după un plan ceremonial standardizat, stabilit de la centru (de către Secția de Agitație și Propagandă) și aprobat în cadrul Secretariatului CC al PCR⁵.

Locul de derulare al acțiunilor de masă consacrate sărbătorii naționale în București era Piața Aviatorilor. În a doua jumătate a anilor 1980, Piața Aviatorilor va fi înlocuită cu Stadionul „23 August”, iar 1989 cu Muzeul Național de Istorie ca loc de desfășurare a festivităților de masă consacrate zilei naționale. În opinia noastră, această modificare a fost rezultatul alterării radicale a caracterului acestei sărbători: ea a fost pur și simplu anexată, devenind astfel una din multele festivități omagiale consacrate lui Nicolae Ceaușescu. Deși nu au fost eliminate complet elementele tradiționale ale marcării zilei de 23 August (parada militară și defilarea oamenilor muncii), ponderea lor a fost redusă în favoarea spectacolelor omagial-festive dedicate cuplului prezidențial român, dar și datorită condițiilor obiective, fizice de desfășurare (stadion). Evident, opțiunea introducerii unui astfel de segment în derularea manifestației dedicate zilei naționale a României necesita și un public de masă care să asiste la acesta, astfel că tribunele stadionului erau împlute de mii de oameni, în calitate și de spectatori, nu doar de executanți ai programului artistic. În 1989 era prima dată când se alegea o locație imobiliară din interiorul orașului București, dar care permitea executarea nestânjenită a paradei și a defilării organizate cu această ocazie.

În cazul Pieței Aviatorilor, erau amplasate, în fiecare an, o tribună centrală (A), două tribune laterale (B-C), iar vis-a-vis alte două tribune (D-E)⁶. De obicei, la tribuna centrală lua loc conducerea centrală superioară din aparatul de partid și de stat, la tribunele B și C alți reprezentanți ai instituțiilor centrale de partid și de stat, membrii de partid cu stagiu în ilegalitate, cadre militare, personalități ale vieții culturale, religioase, delegații străine, membri ai corpului diplomatic, ziariști români și străini, pentru ca la tribunele rămase să fie repartizați din nou membrii din conducerea centrală și locală (București) de partid și de stat, reprezentanți ai presei române și ai oamenilor muncii din marile unități bucureștene.⁷ Prin fața acestor tribune treceau coloanele de manifestanți, care se formau de la Piața Romană, înaintau spre Bulevardul Aviatorilor, unde erau postate și alte grupuri, intrau în Piața Aviatorilor dinspre Monumentul Aviatorilor și înaintau spre direcția Cartierului Aviației⁸.

Cu prilejul manifestațiilor organizate pe Stadionul „23 August” și în fața Muzeului Național de Istorie, era amplasată doar o singură tribună oficială care găzduia membrii conducerii superioare de partid și de stat, inclusiv cuplul prezidențial român, membrii de partid cu stagiu în ilegalitate, militari, oaspeți străini, ziariști, membrii ai corpului diplomatic etc.

Evoluția ornamentele festive ale tribunelor amplasate în Piața Aviatorilor, Stadionul „23 August”, respectiv Muzeul Național de Istorie, a pus în evidență transformarea treptată a acestei demonstrații într-o manifestare omagiale dedicată lui Nicolae Ceaușescu.

³ Karen Petrone, *Life has Become More Joyous, Comrades. Celebrations in Time of Stalin*, Indiana University Press, 2000, pp.24-25.

⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 120 /1967, filele 45-46 sau dosar 126/168, filele 153-155.

⁵ *Ibidem*, dosar 102/1966, filele 2, 37, 161-171; dosar 85 /1971, filele 2, 3, 33-45.

⁶ *Ibidem*, dosar 102/1966, fila 171.

⁷ *Ibidem*, dosar 132/1968, filele 65-67.

⁸ Mihai Știrbu, „La 23 August”, *Jurnalul Național*, ediția on-line, 8 mai 2006, <http://old.jurnalul.ro/articol.php?id=51960>, accesat 15 septembrie 2007.

Așa cum era firesc, toată atenția organizatorilor, dar și a oamenilor muncii era îndreptată spre tribuna centrală, de unde asistau la manifestație membrii și membrii supleanți ai Comitetului Executiv (mai departe, CEx) și ai Secretariatului, membrii Consiliului de Stat și ai guvernului, șefii secțiilor Comitetului Central al Partidului Comunist Român (în continuare, CC al PCR) etc. Această tribună era, în consecință, și cea mai bogat pavoazăată.

Între 1965-1974, tribuna centrală decorată cu steaguri roșii și tricolore, era dominată de o mare stemă a Republicii Socialiste România, încadrată de datele festive 23 august 1944, respectiv 23 august din anul în care avea loc manifestația. Începând însă cu anul 1975 și până în 1989, cu unele excepții (de exemplu, anul 1985), locul stemei de pe tribuna oficială centrală va fi luat de un mare tabloul cu portretul lui Nicolae Ceaușescu, de obicei, încadrat de stemele și steagurile partidului și ale țării. Pe frontonul tribunei apăreau întotdeauna lozinci dedicate zilei de 23 August, PCR (*Trăiască PCR, conducătorul încercat al poporului, inspiratorul și organizatorul victoriilor noastre!*⁹) și doar în mod excepțional PCR și liderului comunist român (*Trăiască PCR în frunte cu secretarul său general – tovarășul Nicolae Ceaușescu!*¹⁰, *Trăiască PCR, în frunte cu secretarul său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu!*, *Trăiască unitatea de nezdruccinat a întregului nostru popor în jurul PCR, al secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu!*¹¹).

În schimb, tribunele celelalte (laterale sau din fața tribunei centrale) sunt cele care vor fi treptat acoperite de materiale propagandistice - omagiale. Dacă inițial pe tribunele laterale erau, de obicei, înscrise lozinci dedicate partidului (*Trăiască PCR, forța politică conducătoare a societății noastre!*¹²) sau patriei (*Trăiască și înflorească scumpa noastră patrie!*¹³), începând cu anul 1979-1985 repertoriul lozincilor avea să se îmbogățească treptat (între 1979-1981 era reluată lozinca *Trăiască PCR în frunte cu secretarul său general – tovarășul Nicolae Ceaușescu!*, în 1982 - *Partidul – Ceaușescu - România*, 1984-*Partidul-Ceaușescu-Pace*).

O transformare radicală vor suferi însă tribunele din fața celei în care găsea conducerea de partid și de stat. În perioada 1965-1979, aceste tribune au fost decorate cu medalioane cu portretele lui Marx, Engels, Lenin, cu lozinci dedicate partidului, țării, poporului român, păcii și colaborării între popoare (de exemplu, *Trăiască pacea și prietenia între popoare!*¹⁴ *Trăiască lupta unită a popoarelor pentru pace și colaborare, pentru o lume mai dreaptă și mai bună!*¹⁵), dar și idealului internaționalismului proletar (de exemplu, *Trăiască unitatea partidelor comuniste și muncitorești, a tuturor forțelor democratice și antiimperialiste în lupta pentru pace, democrație și independență națională și progres social!*¹⁶). Începând cu anul 1980, acest filon internaționalist proletar va fi parțial nuanțat: vor dispărea portretele clasicilor marxist-leniniști, iar lozincile care făceau apel strict la unitatea proletară erau înlocuite, dar păstrându-se și chiar înmulțindu-se cele care accentuau necesitatea unității de acțiune a tuturor popoarelor pentru apărarea și consolidarea păcii mondiale, independenței și suveranității naționale, pentru asigurarea triumfului socialismului în lume. O parte din noile lozinci subliniau implicarea României și implicit cea a lui Nicolae Ceaușescu în acest efort de pacificare totală a întregii lumi.

Această schimbare este explicabilă prin prisma faptului că perioada anilor 1980 a fost marcată de o serie de acțiuni și luări de poziție a lui Nicolae Ceaușescu față de problema asigurării păcii în Europa și în întreaga lume, care marca definitiv confiscarea ideii apărării păcii în vederea construirea imaginii sale cultice de *erou / arhitect al păcii mondiale*, însă de pe poziții clar marxist-leniniste.

În cazul Stadionului „23 August”, tribuna paralelă (a II-a) cu cea oficială era locul unde cei mobilizați pentru realizarea spectacolelor omagiale făceau vizibile numele lui Ceaușescu, diferite lozinci (ca de exemplu,

⁹ „Sărbătoarea măreței noastre zile naționale 23 August”, *Scânteia*, an XLII, nr. 9249, 25 august 1972, p.1.

¹⁰ „De la un capăt la altul al țării, în coloanele entuziaste ale lui 23 August. Satisfacția marilor împliniri, voința unanimă de a înfăptui neabătut programul partidului de dezvoltare multilaterală a patriei socialiste”, *Scânteia*, an XLIII, nr. 9610, 25 august 1973, p.3; „Țara întreagă a sărbătorit a XXX-a aniversare a eliberării”, *Scânteia*, an XLIV, nr. 9954, 23 august 1974, p.1; „Marea demonstrație din Piața Aviatorilor”, *Scânteia*, an LII, nr. 12442, 25 august 1982, p.1.

¹¹ „Marea adunare populară festivă și spectacolul festiv de pe Stadionul <23 August>”, *Scânteia*, an LVI, nr. 13685, 22 august 1986, p.1.2.

¹² „Marea demonstrație din Piața Aviatorilor”, *Scânteia*, an XLVII, nr. 10890, 25 august 1974, p.1.

¹³ „Marea demonstrație a oamenilor muncii din Capitală”, *Scânteia*, an XLVIII, nr. 11200, 25 august 1978, p.1.

¹⁴ „Parada militară și demonstrația oamenilor muncii din capitală”, *Scânteia*, an XL, nr. 8526, 25 august 1970, p.1.

¹⁵ „Vibrantă expresiei a patriotismului revoluționar, a hotărârii de a înfăptui programul partidului, de a face totul pentru înflorirea României socialiste”, *Scânteia*, an XLV, nr. 10267, 24 august 1975, p.1; „Marea demonstrație a oamenilor muncii din Capitală”, *Scânteia*, an XLVIII, nr. 11200, 25 august 1978, p.1.

¹⁶ „Sărbătoarea măreței noastre zile naționale 23 August”, *Scânteia*, an XLII, nr. 9249, 25 august 1972, p.1.

România-Ceaușescu-Viitorul!) sau portretul lui Nicolae Ceaușescu în diferite ipostaze¹⁷. Condițiile diferite oferite de acest tip de construcție permiteau instalarea unor mari pancarte cu lozinci, care aveau ca subiect principal pe Nicolae Ceaușescu și implicarea sa în diferite sectoare ale vieții politice interne și externe românești. De exemplu, în 1986, tribunele stadionului erau împodobite cu următoarele lozinci: *Stima noastră și mândria, Ceaușescu-România!, Ceaușescu-eroism, România – comunism!, Ceaușescu - România – Pace!*¹⁸.

Problema pavoazării și legat de acesta, cea a afișării portretelor conducătorilor de partid și de stat în cadrul clădirilor și cu prilejul manifestărilor de masă, a făcut obiectul primelor reglementări ale conducerii lui Nicolae Ceaușescu. Convenite prin hotărârea Biroului Politic din aprilie 1965¹⁹ și expuse în cadrul plenarei Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 14-15 aprilie 1965 de către Leonte Răutu, noile reglementări privind pavoizarea sediilor de partid și a altor instituții obștești, culturale și de stat prevedeau scoaterea portretelor clasicilor marxist-leniniști și conducătorilor de partid din birourile prim-secretarilor, președinților sfaturilor populare, în general din birourile de lucru ale activiștilor de partid și de stat. Portretelor membrilor Biroului Politic (ulterior Prezidiului Permanent) urmau să fie așezate în cadrul sălilor de festivități ale diferitelor instituții din cadrul sistemului de partid, de stat sau de învățământ, într-o ordine prestabilită începând cu primul secretar (ulterior secretarul general), președintele Consiliului de Stat, președintele Consiliului de Miniștri, ceilalți membri ai Biroului Politic (sau mai târziu, Prezidiului Permanent) în ordine alfabetică. Acestor portrete trebuiau să li se adauge și cele ale clasicilor marxist-leniniști, precum și cel al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. În cadrul aceleiași plenare, Leonte Răutu sublinia faptul că în cadrul Biroului Politic s-a decis ca sa nu se expună portretele individuale ale unuia sau altuia din membrii conducerii superioare de partid, concluzionând astfel semnificația acestor măsuri adoptate: „*Considerăm că în modul acesta noi fixăm atribuțiile pe care le au tovarășii din conducerea partidului și subliniem, în același timp, principiul muncii colective de care se călăuzește partidul nostru și căreia Biroul Politic îi acordă o importanță excepțională.*”²⁰

În cazurile manifestărilor sau demonstrațiilor urmau să fie folosite portretele membrilor plini ai CEX al CC al PCR, alături de însemnele oficiale ale partidului și statului român²¹.

Atât din observațiile făcute de Leonte Răutu în plenara menționată anterior, cât și din mărturiile lui Paul Niculescu-Mizil²², rezultă faptul că problema afișării portretelor tuturor membrilor Prezidiului Permanent (în continuare PP) sau a CEX era percepută a fi, în opinia noastră în mod incorect, ca o piedică sau restricție legală pentru evitarea concentrării puterii în mâinile liderului partidului și implicit, o garanție a respectării prin reflectarea principiului conducerii colective. În loc să limiteze efectiv puterea secretarului general al partidului, membrii conducerii superioare au preferat reglementări formale, generoase prin conținutul lor, dar incapabile să asigure respectarea și punerea în aplicare a procesului decizional colectiv. Acestea au fost relativ repede eludate. În acest sens, Paul Niculescu-Mizil afirma că încă din 1967-1968, portretul lui Nicolae Ceaușescu a apărut pe biroul său, dar și pe cele ale celorlalți activiști din cadrul CC²³.

Totuși, o decizie oficială în această problemă a fost adoptată abia în 1972, când, într-o ședință a CEX s-a operat unele modificări în ceea ce privește reglementările privind expunerea portretelor conducătorilor de partid. Astfel, decizia CEX viza obligativitatea afișării portretului șefului statului, respectiv al partidului român în toate birourile „unde există autoritate”, în școli sau în sălile de clasă. De asemenea, prin același act decizional, se anula obligativitatea expunerii portretelor tuturor membrilor PP în anumite săli, menționându-se că dacă, din motive de estetica spațiului, acest lucru nu era posibil, să se afișeze, în mod obligatoriu, portretul șefului statului și partidului. Portretele clasicilor marxist-leniniști urmau să fie expuse doar în cadrul instituțiilor de partid sau cu ocazia unor manifestări „*internaționale.....cu caracter revoluționar*”. Aceste propuneri au fost

¹⁷ „Vibrantă expresiei a patriotismului revoluționar, a hotărârii de a înfăptui programul partidului, de a face totul pentru înflorirea României socialiste”, *Scânteia*, an XLV, nr. 10267, 24 august 1975, p.1

¹⁸ „Marea adunare populară festivă și spectacolul festiv de pe Stadionul <23 August>”, *Scânteia*, an LVI, nr. 13685, 22 august 1986, p.1,2.

¹⁹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 103/1965, filele 2-3.

²⁰ *Ibidem*, dosar 54/ 1965, filele 54-55.

²¹ *Ibidem*, dosar 103/1965, filele 2-3.

²² A se vedea în acest sens, Paul Niculescu-Mizil, *De la Comintern la comunism național. Despre Consfătuirea partidelor comuniste și muncitorești, Moscova, 1969*, Editura Evenimentul Românesc, București, 2001, pp.436-437.

²³ *Idem*, „Conducerea PCR și noua orientare ideologică” în *Sfârșitul perioadei liberale a regimului Ceaușescu: minirevoluția culturală din 1971*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2005, p.50.

formulate de către Cornel Burtică, susținut de Miu Dobrescu, Petre Blajovici și chiar de către Nicolae Ceaușescu, singurul care a formulat unele rețineri legate de necesitatea păstrării unei anumite „decente” în aplicarea noilor hotărâri a fost Janos Fazekas²⁴.

Evoluția expunerii portretelor conducătorilor de partid în timpul manifestației dedicate zilei de 23 august demonstrează în mod clar eșecul ideii că adoptarea unei astfel de decizii ar împiedica concentrarea excesivă a puterii în mâinile liderului partidului și statului sau că perpetuarea ei ar reflecta funcționarea procesului decizional colectiv. Reglementarea privind folosirea portretele membrilor CEX (ulterior, Comitetul Politic Executiv) al C.C. al P.C.R. în timpul demonstrației consacrate zilei de 23 August a rămas în vigoare și a fost consecvent aplicată până la începutul anilor 1980 (mai exact 1982), când puterea lui Nicolae Ceaușescu era evident la apogeu ei. După 1980 s-a renunțat definitiv și la expunerea portretelor lui Marx, Engels, Lenin. După aceste date, singurele portrete care mai erau afișate în timpul demonstrațiilor prilejuite de ziua națională a României erau cele aparținând cuplului prezidențial.

Importante din punct de vedere al evidențierii dinamicii evoluției cultului personalității erau și celelalte detalii organizatorice, cum ar fi scandarea lozincilor, semnificația ordinii defilării sau conținutul materialelor propagandei vizuale.

Primele lozinci scandate și care includeau numele lui Nicolae Ceaușescu au apărut cu ocazia sărbătoririi zilei de 23 August 1968. Plasată la foarte scurt timp după discursul liderului comunist român, prin care condamna intervenția trupelor Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia, această demonstrație s-a concentrat asupra evidențierii unității indestructibile a poporului în jurul conducerii PCR și a lui Nicolae Ceaușescu. Comparând repertoriul aprobat de Secretariatul CC al PCR pentru manifestația din acel an²⁵ cu descrierea desfășurării ei din ziarul „Scânteia”²⁶, se observă faptul că lozincile care evocau numele liderului partidului și statului român nu se regăseau în această planificare inițială. În opinia noastră, această situație poate fi explicată ca fiind rezultatul unei intervenții de ultim moment, adaptată condițiilor politice existente din partea autorităților, dar și a unei manifestări spontane din partea populației Capitalei.

Acest filon tematic al evidențierii unității poporului „în jurul partidului, al Comitetului său Central, în jurul secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu”²⁷ va constitui elementul comun al demonstrațiilor similare care vor urma și, în același timp, baza inițială pe care se va construi și sprijini cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu.

Deși încă din 1969, liderul comunist român devenea „conducătorul iubit”²⁸, până în 1972, repertoriul lozincilor scandate sau afișate pe pancartele purtate de demonștranți pune în evidență poziția sa de *primus inter pares* ca o reflectare firească a funcțiilor supreme deținute de acesta în cadrul ierarhie de partid și de stat, dar mai ales sprijinul, angajamentului popular pentru linia de politică internă și externă adoptată și personificată de acesta (de exemplu, *Ceaușescu și poporul!*, *Comitet Central iubit*, *în jurul tău facem zid!*, *Ceaușescu, fiu ales de popor și de Congres!*²⁹). Începând cu anul 1972, dispar însă orice referiri la vreun organism de partid (inclusiv cele referitoare la CC), PCR devenind singura entitate instituțională invocată individual sau în legătură cu Nicolae Ceaușescu (de exemplu, *PCR- Ceaușescu!*, *Ceaușescu-PCR!*). În paralel, se poate observa o înmulțire și o diversificare tematică a repertoriului lozincilor dedicate lui Nicolae Ceaușescu, care sugerează implicarea acestuia în toate domeniile politicii interne și externe românești, precum și susținerea de care el s-ar fi bucurat ca urmare a acestei acțiuni. Primelor lozinci scandate sau afișate pe pancarte au fost *Ceaușescu și poporul!* *Ceaușescu-PCR* (1968-1972) li se vor adăuga altele *Ceaușescu – luptător, pentru a-l nostru-ntreg popor!*, *Ceaușescu-România, pacea și prietenia!* (1973), *Ceaușescu –România!* (1977), *Ceaușescu - Pace!*, *Munca, pacea, omenia/Ceaușescu-România!* (1981), *Ceaușescu –eroism, România –comunism!*, *Stima*

²⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *fond CC al PCR – Cancelarie*, dosar 29 /1972, filele 86-91.

²⁵ *Ibidem*, dosar 126/ 1968, filele 156-159.

²⁶ „O grandioasă manifestare a națiunii noastre socialiste, a unității de granit în jurul partidului comunist”, *Scânteia*, an XXXVIII, nr. 7804, 24 august 1968, pp.2-3.

²⁷ „Sub arcul de triumf al lui august, poporul și-a sărbătorit biruințele socialiste”, *Scânteia*, an XXXIX, nr.8166, 25 august 1969, p.2.

²⁸ *Ibidem*, p.3.

²⁹ *Ibidem*; „O grandioasă manifestare a națiunii noastre socialiste, a unității de granit în jurul partidului comunist”, *Scânteia*, an XXXVIII, nr. 7804, 24 august 1968, pp.2-3.

noastră și mândria, Ceaușescu-România! (1984), România să înflorească/ Ceaușescu să trăiască! (1985), Ne mândrim cu tot ce face, Ceaușescu pentru pace!, Ceaușescu-erou al păcii! (1989).

În mod similar, desfășurarea defilării sublinia aceeași idee a unității populare în jurul conducerii de partid și de stat, dar mai ales în jurul lui Nicolae Ceaușescu.

Întotdeauna, demonstrația organizată cu prilejul zilei de 23 August a inclus și un program, de fapt, o paradă realizată de trupele regulate ale armatei române. Începând chiar cu anul 1968, alături de acestea au defilat și formațiunile militare create în urma evenimentelor din august 1968 și anume gărzile patriotice, iar ulterior detașamentele de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei. Introducerea acestei componente militare avea o valoare simbolică și strategică, menită a exterioriza un model de disciplină și unitate națională³⁰, dar și de a induce un sentiment de obediență față de o autoritate sau ierarhie superioară.

Începând cu anul 1975 și până în 1989, cu unele excepții (de exemplul anul 1984), locul armatei va fi luat în dispozitivul festiv al zilei de 23 August de către coloanele gărzilor patriotice și cele ale detașamentele de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei. În opinia noastră, această schimbare a fost determinată, în principal, de ponderea pe care *noua doctrină militară a războiului întregului popor*³¹, elaborată de Nicolae Ceaușescu, a avut-o în cadrul strategiei defensive românești.

Făcându-se o paralelă între formațiunile create și folosite de către PCR în acțiunile sale din 23 August 1944 și gărzile patriotice, acestea din urmă, formate din „oameni ai muncii”, dobândeau rolul de a participa la materializarea, și în același timp, la apărarea noilor obiective propuse de către conducerea partidului și de către Nicolae Ceaușescu, personal. Edificatoare în acest sens era mărturia unuia dintre participanții la o astfel de demonstrație, înregistrată de unul din reporterii cotidianului „Scânteia”: „Defilarea noastră prin fața tribunei trezește de fiecare dată emoții firești. Suntem parte din realitatea fundamentală a țării: cu același brațe de muncitor făurim socialismul pe pământul României, apărăm opera constructivă fără precedent a poporului!”³² Faptul că membrii gărzilor patriotice erau în același timp și membrii de partid transformau aceste formațiuni într-un model de realizare concretă a idealului unității dintre partid și popor, respectiv dintre Nicolae Ceaușescu în calitate sa de reprezentant al PCR și popor.

Aceeași idee de unitate populară în jurul conducătorilor / conducătorului de partid era sugerată de defilarea gărzilor patriotice „într-o perfectă aliniere”, exteriorizând un model de ordine și disciplină, „de forță și unitate indestructibilă de gând și acțiune a întregului popor în jurul partidului, a secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu”³³, un model care trebuia internalizat, emulat și de către ceilalți participanți la manifestație.

După defilarea formațiunilor militare, urmau, de regulă, muncitorii, întotdeauna fruntași, din marile unități economice din Capitală și din țară. Introducerea muncitorilor în cadrul manifestărilor dedicate zilei naționale a României comuniste poate fi explicată din mai multe perspective. În primul rând, muncitorii reprezentau baza socială a noului regim, astfel că includerea lor în formațiuni care mășăluiau ordonat simboliza participarea, dar în același timp, acceptarea de către aceștia a noii ordini politice, economice și sociale³⁴. În al doilea rând, prezența muncitorilor la demonstrația de la 23 august era un fel de raport anual și al realizărilor de producție obținute de unitățile pe care le reprezentau în perioada scursă de la precedenta manifestație de acest fel, dar în același timp și un bilanț retrospectiv al evoluției producției dintr-unul sau mai multe sectoare începând cu anul 1944 sau 1965. Aceste îndepliniri sau chiar depășiri ale planului de producție erau prezentate prin intermediul graficelor, a pancartelor purtate de către muncitori, uneori fiind incluse în acest segment al manifestației și machete în miniatură ale noilor produse în curs de realizare.

Acest moment al demonstrației de la 23 August a contribuit la construirea cultului personalității, mai exact a imaginii sale de *arhitect al României moderne*, tocmai prin sublinierea și identificarea persoanei și activității desfășurată de Nicolae Ceaușescu ca sursă a marilor realizări obținute după 1965. Apogeul acestei orientări l-a

³⁰ Karen Petrone, *op.cit.*, p.28.

³¹ Pentru mai multe amănunte asupra acestui subiect a se vedea Ari Chaplin, „The <Popular War> Doctrine in Romanian Defense Policy”, *East European Quarterly*, XVII, no.3, September 1983, pp.267-278, Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Gabanyi, dosar 81, filele 139-145..

³² „Marea demonstrație din Piața Aviatorilor”, *Scânteia*, an XLVII, nr. 10890, 25 august 1977, p.1.

³³ „Coloana înfinită a patriotismului nostru”, *Scânteia*, an L, nr. 11822, 25 august 1980, p.2.

³⁴ Karen Petrone, *op.cit.*, p.29.

constituit festivitățile organizate cu prilejul zilei de 23 August 1985 care s-au desfășurat sub genericul „*Epoca Ceaușescu-epocă de aur*”, prilej cu care pancartele, graficele purtate de muncitori au relevat dezvoltarea țării în cei 20 de ani care se scurseseră de la alegerea lui Nicolae Ceaușescu în funcția supremă de partid, respectiv de la Congresul al IX-lea³⁵.

Prezentarea realizărilor perioadei de după 1965 era o parte nelipsită din cadrul spectacolelor omagiale organizate pe Stadionul „23 August”. De exemplu, în 1986, momentul desfășurat sub genericul „*Epoca Nicolae Ceaușescu - epocă de mărețe împliniri*” a prilejuit succesiunea la tribuna a doua a unor imagini ale marilor „*ctitorii ale Epocii Nicolae Ceaușescu*” și anume Transfăgărășanul, Canalul Dunăre - Marea Neagră, metroul bucureștean, marile combinate siderurgice, chimice și petrochimice etc.³⁶.

La defilarea prilejuită de sărbătorirea zilei naționale participau, de asemenea, copiii (șoimi ai patriei sau pionieri) sau tineri de diferite profesii, care își desfășurau activitatea pe șantierele tineretului, precum și agricultori.

În opinia noastră, introducerea reprezentanților tinerei generații în acest ansamblu festiv era menită a sublinia susținerea de care se bucura politica internă și externă, elaborată și pusă în aplicare de către conducerea PCR și în special de către Nicolae Ceaușescu în rândurile acesteia. Relatările presei scrise din acea perioadă sugerau ideea că această susținere se datora atenției deosebite pe care liderul comunist român o acorda asigurării celor mai bune condiții pentru creșterea și dezvoltarea tinerilor țării. Exprimarea mulțumirii, a recunoștinței tinerilor din România socialistă față de această preocupare a lui Nicolae Ceaușescu era reliefată în timpul manifestației prin redarea simbolică a diferitelor aspecte pozitive din viața și activitatea lor, prin ilustrarea implicării acestora în promovarea uneia sau alteia din inițiativele externe românești (de exemplu, marcarea Anului Internațional al Tineretului³⁷) sau prin gestul copiilor care ofereau flori cuplului prezidențial român.

Apariția agricultorilor în cadrul manifestărilor prilejuite de aniversarea zilei de 23 august a avut loc încă din 1981, odată cu crearea unui noi unități administrative a Bucureștiului, Sectorul Agricol Ilfov și anticipând lansarea a ceea ce se va numi *Noua Revoluție Agrară*, la sfârșitul aceluiași an. În următorii ani, reprezentanții acestui nou sector al Capitalei vor defila purtând „*snopi cu spice și coșuri cu roadele livezilor și viilor*” și pancarte cu rezultatele record obținute în producția agricolă ca rezultat al aplicării principiilor Noii Revoluții Agrare³⁸. Evident această modificare în structura tematică a demonstrației de ziua națională a României evidențiază schimbarea obiectivelor economice ale regimului comunist de la București. Dornic de a-și achita în termenul cel mai scurt datoria sa externă, dar și pentru a-și asigura lichiditățile valutare necesare acoperirii deficitului de materii prime necesar industriei, Nicolae Ceaușescu s-a bazat pe exportul masiv de produse din sectorul agricol.

Cu prilejul desfășurării manifestărilor de pe Stadionul „23 August”, sublinierea acestei unități dintre popor și liderul său suprem, Nicolae Ceaușescu, era sugerată prin rostirea de către toți participanții la spectacolul festiv, în calitatea lor de reprezentanți ai tuturor categoriilor socio-profesionale din țară, a unui solemn „*legământ de a înfăptui neabătut hotărârile Congresului al XIII-lea al PCR, de a fi strâns uniți în jurul partidului, al secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu*”³⁹, deci o unitate legitimată de necesitatea construirii socialismului în România pe liniile trasate de ultimul for superior al partidului, opera constructivă a cărei materializare nu putea fi garantată fără prezența lui Nicolae Ceaușescu la conducerea partidului. Din această perspectivă poate fi explicată și transformarea episodică a demonstrației de la 23 August, în anii 1980, într-o veritabilă tribună electorală, prilej cu care manifestanții susțineau prin scandarea sau purtarea unor pancarte cu lozinci

³⁵ „Ideea – flamură deasupra coloanelor sărbătorești ale lui 23 August <Epoca Ceaușescu, epocă de măreție pentru a noastră României>”, *Scânteia*, an LV, nr. 13376, 25 august 1985, pp.2-3.

³⁶ „Marea adunare populară festivă și spectacolul festiv de pe Stadionul <23 August>”, *Scânteia*, an LVI, nr. 13685, 22 august 1986, p.3.

³⁷ „Ideea – flamură deasupra coloanelor sărbătorești ale lui 23 August <Epoca Ceaușescu, epocă de măreție pentru a noastră României>”, *Scânteia*, an LV, nr. 13376, 25 august 1985, p.3.

³⁸ „Grandioasa coloană a muncii eroice, a conștiinței socialiste, a faptei pentru țară”, *Scânteia*, an LII, nr. 1242, 25 august 1982, p.2.

³⁹ „Marea adunare populară festivă și spectacolul festiv de pe Stadionul <23 August>”, *Scânteia*, an LVI, nr. 13685, 22 august 1986, p.3.

realegerea lui Nicolae Ceaușescu la proximalul congres al partidului: *Ceaușescu reales la al XII-lea Congres!*⁴⁰ sau *Ceaușescu reales la al XIV-lea Congres!*⁴¹.

În cadrul festivităților organizate cu prilejul zilei naționale a României, materiale de propagandă vizuală au fost, de asemenea, folosite pentru promovarea diferitelor aspecte ale activității interne și externe desfășurate de Nicolae Ceaușescu, integrate ca părți ale cultului său. Astfel, în 1972, apariția pancartei cu lozincă „*Cincinalul în patru ani jumate*”⁴² sublinia hotărârea manifestanților, în calitatea lor de reprezentanți ai oamenilor muncii din întreaga țară, de a duce la îndeplinire noua propunere formulată de Nicolae Ceaușescu sau implicarea liderului comunist român în dezvoltarea impetuoasă a economiei naționale era sugerată de așezarea unei fotografii a acestuia în timpul unei vizite de lucru în paralel cu o hartă a patriei „*în plină efervescentă înnoire*”⁴³.

Un loc central în cadrul efortului de prezentare a activității desfășurate de liderul comunist român pe plan extern l-a ocupat, începând cu anii 1980, acțiunile sale consacrate edificării păcii mondiale. De exemplu, în timpul desfășurării demonstrației cu prilejul zilei de 23 August în anul 1981, au fost eliberate către cer două imense eșarfe roșii, prima avea înscris cuvântul „*Pace*”, iar cealaltă numele lui Nicolae Ceaușescu, ambele așezate într-o „*simbolică și sugestivă îngemănare, ca un mesaj luminos ce exprimă gândurile și simțămintele unui întreg popor*”⁴⁴. De asemenea, o serie de pancarte purtate de demonstrații reconstituiau din punct de vedere numeric numeroasele contacte oficiale externe ale liderului comunist român⁴⁵, prezentate de presa scrisă a vremii ca fiind „*istorice soli de pace, prietenie și colaborare*”⁴⁶.

În cadrul spectacolelor omagiale organizate de marele stadion bucureștean, evidențierea imaginii lui Nicolae Ceaușescu de *campion / erou al păcii mondiale* se făcea prin îmbinarea compozițiilor lirice și muzicale cu amplele mișcări coregrafice care făceau să apără la tribuna a II-a portretul acestuia și lozinci pe tema păcii. De exemplu, în secțiunea tematică dedicată Anului Internațional al Păcii, la tribuna din fața celei oficiale a apărut prin efortul celor implicați în realizarea programului artistic, portretul lui Ceaușescu, urmat de lozincă *Ceaușescu-România, pacea și prietenia!*, în paralel fiind recitate următoarele versuri omagiale: „*E Nicolae Ceaușescu suprem simbol de pace/ Prin care România un nobil țel își face/ De a se rosti de-a pururi, solemn al păcii grai/Pe acest tărâm de glorie, de mioritic plai!*”⁴⁷. În anul 1988, momentul coregrafic „*simbolizând năzuința de pace a poporului român*” era completat cu intonarea unor creații muzicale pe tema păcii („*Hora păcii*” și „*Ceaușescu-Pace*”) și cu apariția la tribuna a doua a portretului lui Nicolae Ceaușescu, încadrat de cuvintele „*Marele erou al păcii*”⁴⁸.

Un loc privilegiat în cadrul desfășurării tematică a demonstrației de la 23 August a fost ocupat de evidențierea materializării inițiativelor lui Nicolae Ceaușescu în alte domenii decât cel politic sau economic. Începând cu anul 1977 și până în 1989, reprezentanții mișcării de masă din domeniul cultural-artistic reprezentată de Festivalul „Cântarea României” și din domeniul sportiv ilustrată de competiția națională „Daciada” au fost nelipsiți, demonstrându-și talentul și măiestria nu doar cu prilejul competițiilor internaționale de profil, ci și în cadrul programelor festive dedicate zilei naționale a României.

Consumarea momentului final al demonstrației organizate cu prilejul zilei de 23 August pune în evidență „naționalizarea” acestei sărbători ca un pas intermediar spre instrumentalizarea ei în vederea promovării cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu. Dacă până în anul 1972 inclusiv, la terminarea defilării era intonată

⁴⁰ „Marea demonstrație a oamenilor muncii și parada militară din Capitală”, *Scânteia*, an LIV, nr. 13064, 25 august 1984, p.2.

⁴¹ „Grandioasa demonstrație din Capitală cu prilejul sărbătorii noastre naționale”, *Scânteia*, an LIX, nr.14623, 25 august 1989, p.1.

⁴² „Cinstire patrie socialiste, partidului conducător”, *Scânteia*, an XLII, nr. 9249, 25 august 1972, p.2.

⁴³ „Țara întregă a sărbătorit a XXX-a aniversare a eliberării”, *Scânteia*, an XLIV, nr. 9954, 23 august 1974, p.2.

⁴⁴ „Țara și-a cinstit izbânzile prezentului, țara își construiește cu încredere viitorul”, *Scânteia*, an LI, nr. 12132, 25 august 1981, p.3.

⁴⁵ A se mai vedea, de exemplu, „Grandioasa coloană a muncii eroice, a conștiinței socialiste, a faptei pentru țară”, *Scânteia*, an 1242, 25 august 1982, p.3; „Marea demonstrație din Piața Aviatorilor”, *Scânteia*, an LV, 25 august 1985, p.3.

⁴⁶ Ion Mărgineanu, „Politica externă a României socialiste”, *România Literară*, an XXI, nr.4, 21 ianuarie 1988, p.24.

⁴⁷ „Marea adunare populară festivă și spectacolul festiv de pe Stadionul <23 August>”, *Scânteia*, an LVI, nr. 13685, 22 august 1986, p.3.

⁴⁸ Comunicat Agerpres, „Omagiu conducătorului iubit, partidului, patriei socialiste. Spectacolul festiv de pe Stadionul <23 August>”, *Scânteia*, an LVIII, nr. 14310, 21 august 1988, p.2.

„*Internațională*”, ulterior locul ei va fi luat de imnul național „*Trei culori*” (1974). În anul 1977, intonarea imnului de stat va fi urmată de compoziția muzicală omagială „*Partidul, Ceaușescu, România*”. În anii 1980, imnul Frontului Democrației și Unității Sociale, „*E scris pe tricolor unire*” va fi constant prezentat la sfârșitul festivităților, uneori alături de alte compoziții muzicale (de exemplu, în 1982 „*Partidul, Ceaușescu, România*” și „*Hora păcii*”, care reprezenta transpunerea pe linia melodică a cântecului „*Hora unirii*” a versurilor prezentate de Nicolae Ceaușescu în cursul discursului său din cadrul adunării populare din București din 5 decembrie 1981, care marca punctul final al primei mari campanii românești pentru pace)⁴⁹.

The 23 August Demonstration: from a Political Rally to a Religious Cult Event (1965-1989) (Summary)

Our article illustrates the way in which the 23rd August manifestation has gradually been transformed into an instrument of promoting the Nicolae Ceausescu's cult of personality, taking into consideration the evolution of the organizational elements and the content of the propagandistic material used. The analysis emphasizes on one part, the thematic diversification and organizational sophistication of the cultic elements and on the other side, the gradual process of including them during this manifestation.

⁴⁹ „Grandioasa coloană a muncii eroice, a conștiinței socialiste, a faptei pentru țară”, *Scânteia*, an LII, nr. 1242, 25 august 1982, p.5.

Presa italiană și aspecte ale integrării României în structurile Uniunii Europene

Anca STĂNGACIU

Reflecțiile presei privind evoluția unui fenomen dintr-o anumită țară, reprezintă, fără îndoială, o viziune mai largă sau mai restrinsă, mai mult sau mai puțin obiectivă a opiniei publice, a instituțiilor sau a specialiștilor dintr-un anumit domeniu.

În ceea ce privesc referirile presei italiene la România și români, trebuie spus de la început faptul că acestea sunt foarte puține ca și număr, atenția acordată spațiului românesc fiind astfel extrem de redusă. Pentru o înțelegere mai exactă a acestei realități trebuie avute însă în vedere câteva aspecte generale ale fenomenului presei italiene în ansamblul său. O primă caracteristică a ziarelor și revistelor italiene referitoare la evenimentele internaționale ar fi aceea că informațiile sunt din punct de vedere cantitativ, modeste și fără o continuitate consistentă. Situația aceasta este valabilă nu doar în cazul informațiilor despre Japonia, Federația Rusă sau Marea Britanie, ci și în cazul precizărilor referitoare la Franța, Germania sau chiar Statele Unite ale Americii. De asemenea, se poate constata o atenție limitată a presei italiene asupra procesului de lărgire al Uniunii Europene, atât în ceea ce a privit trecerea de la 15 la 25 de membri, cât și în ceea ce privește viitoarea lărgire (Bulgaria, România, Turcia etc). Ideea dominantă ar fi aceea că, presa italiană prezintă puține informații cu privire la evenimentele externe, iar atunci când acestea există, se insistă asupra țărilor aflate în război sau asupra teritoriilor se confruntă cu tensiuni politice majore: Irak, Gaza etc. Temele de politică externă prezentate cu predilecție sunt astfel cele de natura militară, politică sau geopolitică. Apoi, trebuie spus faptul că redacțiile ziarelor și revistelor italiene preferă să publice articole de senzație și nu de puține ori de scandal, neglijând astfel furnizarea de informații de bună calitate asupra proceselor sau fenomenelor care presupun o mai mare atenție sau o mai bună înțelegere.

Într-un astfel de context, trimiterea la România sunt foarte puține, chiar dacă România contează mult pentru industria italiană, chiar dacă comunitatea românilor este cea mai numeroasă comunitate străină din Italia sau dacă investițiile italiene în România reprezintă ponderea cea mai mare din totalul investițiilor realizate de către oamenii de afaceri italieni în spațiul Europei Central-Orientale.

Totuși, deși puține, opiniile presei italiene despre România în general, despre anumite aspecte ale vieții politice, social-economice sau culturale, ori despre un fenomen mai complex, cvasicuprinzător precum cel al integrării europene a României, sunt în măsură să reflecte un fragment semnificativ din ceea ce înseamnă, imaginea României în spațiul italian și într-un sens mai larg, în cel comunitar.

Dacă avem în vedere perspectiva metodologică care a stat la baza acestui studiu, adică analizarea articolelor din ziarele și revistele italiene care fac referire la România, cu precădere a celor apărute în ultimii ani, atunci trebuie spus că informațiile privind evenimentele din România postcomunistă, cuprind uneori date foarte generale, însă de cele mai multe ori fac referiri la anumite evenimente politice, economice, sociale, religioase, sportive, sau, chiar de natură geopolitică, etnică, emigraționistă.

Pe domenii de interes, aproximativ 40% din articolele italiene referitoare la România, abordează problemele de natură politică (situație politică, alegeri, guvernare), 35% pe cele de natura economică (reformare, restructurare, privatizare), 20% pe cele de importanță socială (nivel de trai, emigrație, minorități) și într-o măsură foarte mică (5%) pe cele de relevanță culturală

Este foarte important de precizat faptul că articolele din presa italiană conțin informații, în genere, obiective, reale, exacte și argumentate inclusiv cu date statistice, iar în cazul articolelor de profunzime, textele sunt riguroase, corect întocmite și bine argumentate științific. Aceasta face ca spiritul critic, chiar și acolo unde este foarte articulat sau chiar sever, să fie, de cele mai multe ori, conform cu realitatea concretă. Excepție o

fac câteva articole cu tematică socială, care exacerbează pata de întuneric și umbră în care se afla România la începutul anilor '90 (1990-1992). În ceea ce privesc subiectele cu evidentă tematică defavorabilă (probleme și conflicte de mediu, traficul de copii, de droguri și de ființe umane, etc), acestea au reflectat totuși aspecte reale ale societății românești, fără ca presa italiană să aibă o preferință deliberată pentru acest tip de abordări vis-a-vis de România. Articolele mult mai atenuate ca ton critic și mai favorabile ca abordare, articolele care evidențiază progresele reale realizate de România în tot acest timp, sunt cele publicate abea după 2002. În sfârșit, articolele apărute în 2006 sunt focalizate pe rezultatele pozitive obținute de România, respectiv pe etapele care mai trebuie urmate până la integrarea efectivă în structurile Uniunii Europene.

În fapt, trecerea presei italiene de la articole cu aprecieri predominant negative sau excesiv critice, la articole apreciative și parțial critice se suprapun simbolic peste modelul schematic al evoluției României de la haosul primilor ani postcomuniști, la încercările de reformă și progresele ulterioare realizate.

Din punct de vedere cantitativ, s-a putut constata cu ușurință faptul că, articolele apărute în presa italiană între anii 1991-2006, în legătură cu evoluția postcomunistă a României, sunt relativ puține. Baza de date a bibliotecilor universitare milaneze indică pentru acest interval de timp aproximativ 55 de articole și studii apărute în ziare sau reviste cu caracter general, inclusiv în marile cotidiane italiene (*Corriere della Sera*, *Repubblica*, *Avvenire*, *Diario*, *Giornale*, *L'Espresso*) sau cu caracter specializat pe anumite domenii: politică externă (*Affari esteri*, *Meridiani*), probleme de geopolitică (*Limes*), istorie regională (*Est-Ovest*, *East*, *L'Europa ritrovata*, *Economia e società regionale*), economie (*Politica ed economia*), emigrație și probleme sociale (*Studi emigrazione*). Arhiva on-line a celui mai prestigios cotidian italian – *Corriere della Sera* – indică un număr de peste 80 de articole, dar care tratează, în proporție de aproape 90%, evenimente fotbalistice.

În anii '90, presa italiană a relatat, cu precădere, dificultățile de natură politică, economică și în consecință, socială, cu care s-a confruntat România acelei perioade. Au fost făcute astfel referiri la gravele probleme structurale existente, la dezechilibrele și incoerențele de natură economică, precum și la distorsiunile, cu precădere industriale, provenite din perioada regimului totalitar de tip comunist. România era țara, din aria ex-socialistă, care se găsea în condițiile cele mai nefavorabile din punct de vedere economic și social pentru a-și putea realiza reformele structurale.¹ Explicația corectă a ziaristilor italieni venea dinspre persistența sistemului centralizat care nu permitea corectarea dezechilibrelor moștenite în perioada regimului comunist². În plus, presa italiană constata susținerea foarte redusă a reformelor sau chiar opoziția la acestea din partea cetățenilor români, argumentul în acest sens fiind, mult mediatizatele mineriade ale minerilor români.

Chiar și interviul cu Ileana Mălăncioiu (1991), scriitoare și poetă româncă stabilită în Statele Unite ale Americii, dar a cărei figură nu era atât de cunoscută ca și cea a altor dizidenți ai regimului Ceaușescu, transmitea un mesaj de neîncredere și scepticism în raport cu posibilele schimbări din spațiul românesc, de vreme ce România semnifica „la rivoluzione senza speranza”³.

Evenimentele primilor ani de după căderea regimului comunist în România au fost văzute cu aceeași virulență, chiar și în articolele apărute după anul 2000.

„A Bucarest, gli ex compagni al potere sotto la ferula di Ion Iliescu si tenevano sulla difensiva – una difensiva talora maldestra – e si applicavano ad occupare silenziosamente lo spazio economico, assimilando, a partire dal 1993, il discorso dell'integrazione euro atlantica. Sembrava allora che non ci fossero alternative”⁴.

Analiza fenomenului politic românesc merge în direcția analizării mutațiilor produse la nivelul mentalului colectiv și al redimensionării identității naționale, în perioada imediat postdecembristă. Într-o realitate dominată de lideri neocomuniști (*criptocomuniști*) putea fi identificată „la România al bivio tra nostalgia nazionaliste e miraggi europei”⁵.

Accesul la memorie a făcut ca trecutul să revină într-o nouă perspectivă prin ”la cultura dell'esilio”. Era un prim semn al crizei și redefinirii identitare românești.

„L'amalgama che si opera tra tutti i detenuti delle prigioni comuniste semplifica la storia, costruita così in bianco e nero, in una opposizione senza quartiere tra comunisti e anticomunisti”⁶.

¹ *L'Europa ritrovata*, Roma, 1991, no. 7-8, pp. 67.

² *Ibidem*, pp. 69.

³ *Ibidem*, pp. 56-71.

⁴ *Limes*, Roma, 2000, no. 3, pp. 182.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, pp. 183.

O altă abordare, inevitabilă într-un astfel de context, a fost cea naționalistă, care, în viziunea jurnaliștilor italieni, a pendulat între nostalgii interbelice și puternice idei de dreapta.

„Il bisogno di sapere e di dire si è esteso alla storia del periodo tra le due guerre. Per varie ragioni: la Romania doveva prendere come riferimento un'epoca precedente per situarsi in un presente considerato democratico e «normale». E la Romania di quel periodo offre quindici anni di esperienza parlamentare e di suffragio universale e una storia di Bucarest come capitale portatrice delle esperienze di un'architettura di avanguardia”⁷.

În cazul discursului identitar naționalist, esența o constituia anticomunismul, întoarcerea la românități și la ortodoxie, prin reinventarea comunității rurale. Esența o constituia astfel indentitatea rurală românească versus modelul occidental și capitalismul liberal venit dinafară.

„Una tale valanga di opere teologiche, filosofiche e politiche di destra [Dumitru Stăniloae, Părintele Galeriu etc. si spiega anche perché la letteratura della dissidenza è scarsa. Non vi sono stati in Romania né un Patočka, né uno Havel, ancora detenuto nel 1989”⁸.

Un alt moment al spiritului identitar, acela al regionalizării, este văzut de către presa italiană ca o altă etapă în evoluția mentalului colectiv al anilor '90. Ideea este ancorată în aceeași tradiție naționalistă, dar argumentele sunt preluate din paradigme actuale, precum cea huntingtoniană.

„La devoluzione si situa in una rappresentazione che va dalle nostalgie per un passato centro-europeo ad una identità regionale integrata in una Europa federale delle regioni. L'idea di regione ingloba in una rappresentazione unitaria transilvana le aspirazioni che si suppongono comuni – il che resta da dimostrare – alla maggioranza rumena e alla minoranza ungherese”⁹.

Debutul negocierilor privind aderarea României la Uniunea Europeană (2000) și apoi semnarea Tratatului de aderare (2005) la aceeași structură a făcut ca obiectivul integrării să întrunească consensul majorității românilor, în ciuda diversităților de opinie. Această adeziune „națională” i-am putea spune, la ideea de integrare și într-un sens mai larg la cea de europenizare, a fost accentuată adesea în presa italiană de după 2000.

„Un'indicazione di quanto ampio e diffuso sia l'euroentusiasmo della popolazione romena la possono dare i dati dell'Eurobarometro: il 75% dei cittadini romeni sostiene l'adesione della Romania alla Unione Europea. Addirittura l'83% si ritiene già orgoglioso di essere europeo, mentre il 76% ritiene che tale adesione porterà alla Romania benefici sostanziali.”¹⁰.

Ziarele și revistele italiene apreciază totuși ca fiind stranie și aproape obsesivă, această atmosferă de așteptare. Panoul din fața Teatrului Național din București, care indică zilele lipsă până la aderare, pare în ochii vizitatorului străin, la fel de neobișnuit. Un mare cotidian italian titra în martie 2006 faptul că „il entusiasmo dei romeni per l'ingresso nell'UE hanno un sapore vagamente paradossale”¹¹. Faptul că la București nu se vorbește decît despre aderare, confirmă o dată în plus ideea că românii văd în acest proces, șansa lor spre progres și bunăstare, chiar dacă implicațiile sale nu sunt pe deplin percepute de către populație¹².

Data fiind realitatea politică de după anul 2000, ziarele și revistele italiene abordează problematica referitoare la România, prin prisma sau din perspectiva procesului integraționist.

Din punct de vedere al fenomenului politic, criticile se mențin și după anul 2000, însă treptat, ele scad în intensitate. În anul 2000, pe marginea alegerilor prezidențiale, România era considerată ca fiind încă tributară vechilor convingeri ideologice. Într-un articol denumit „Romania, svolta comunista” se aprecia faptul că România confirma, prin câștigarea alegerilor de către partidul neocomunist PDSR, opțiunea sa pentru soluții extreme¹³. În fapt, era vorba despre o țară haotică („la Romania dai barbari”), o țară cu prea multă mizerie, cu prea multă corupție și cu prea multă imaturitate politică¹⁴. În opinia jurnaliștilor italieni, involuția spațiului românesc este dată și de inerția economică, în fapt, întârzierile de natură economică și socială fiind considerate fenomenele care distanțează România de țările prospere. Un fenomen considerat absolut paradoxal de către

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, pp. 186.

⁹ *Ibidem*, pp. 189.

¹⁰ *Ibidem*, 2006, no. 1, pp. 131-132.

¹¹ *Corriere della Sera*, Roma, 18 martie 2006, pp. 17.

¹² *Ibidem*; *Limes*, Roma, no. 1, 2006, pp. 132.

¹³ *Corriere della Sera*, Roma, 2000, 3 novembre, pp. 4.

¹⁴ *Ibidem*, 3 nov., pp. 4, 10 dicembre, pp. 4.

presa italiană, îl constituia faptul că românii se duceau să lucreze la sârbi, în ciuda faptului că aceștia din urmă se confruntau cu situația de după bombardamente. Explicația dată era una de natură istorică: România nu mai avea o economie viabilă pentru că „i montagni Carpazi sono le ciminiere del feudalesimo industriale rosso, allora e come se Ceausescu fosse ancora vivo”¹⁵.

Progresele economice și instituționale realizate de România după 2000-2002 și-au găsit ecoul inclusiv în presa italiană, mai atenuată astfel în critici și mai atentă la realizări. Subiectele și stereotipurile de tipul: trecut neostalinist (regime despotico), România neocomunistă (la Romania comunista), România extremelor (la Romania tra nostalgia nazionaliste e miraggi europei), înapoiere economică (il ritardo economico), dezechilibre de natură socială, disperare și foame (la disperazione e la fame), trafic de copii și droguri (il traffico di bambini), predilecte până atunci, sunt înlocuite cu teme care denotă în mod evident ideea de relativ progres și schimbare. Subiectele sunt centrate astfel pe: noua economie, efectelele stabilizării, privatizare, investiții străine, instituționalizare și dezvoltare regională, tradiție și obiceiuri, reflecții antropologice, emigrație și forță de muncă, italieni în România, români în Italia etc.

Astfel, aceste teme cu încărcătură pozitivă care reflectă schimbarea de viziune și maniera de abordare a realităților românești, sunt legate cu predilecție de perspectiva integrării României în Uniunea Europeană, apoi de rolul său geostrategic și geopolitic (*geostrategia romena nei Balcani e nel Mar Nero*), de măsurile anticorupție (*offensiva anti-corruzione*), de comunitatea românilor în Italia (*la comunità degli immigranti romeni*), de relațiile româno-italiene. În locul unor titluri de articole sau studii precum „Nel buio della Transilvania tra gli ultimi degli ultimi”, „Romania, svolta comunista”, „Romania, il lungo inverno scontato”, „Ripuliamo la Romania dai barbari”, ziarele și revistele italiene de după 2002 vor titra: „A che serve la Romania”, „La nuova Romania”, „Una donna anticorruzione salva la Romania”, „La Romania nascerà una «little Varese»”, „Romania, profumo d'antico arcipelago di diversità”, „Tropico del Danubio” etc.

Între anii 2002-2006, economia românească este tot mai mult văzută din perspectiva stabilizării și a redimensionării structurale, a creșterii economice, a investițiilor și schimburilor economice româno-italiene.

„La stabilizzazione economica e i piani di aggiustamento strutturale hanno intensificato il flusso degli investimenti provenienti dall'estero e sostenuto il processo di rilocalizzazione industriale dall'occidente. Dopo tre anni di recessione economica il prodotto interno lordo ha cominciato a crescere. Se nel '99 aveva fatto registrare una flessione del 3,2%, nel 2000 è cresciuto del 1,6%. Il tasso di disoccupazione, nonostante gli anni di transizione e di riforme, si è attestato nel '99 al 11,5% e al 10,5% nel 2000. Se si considera che la media europea è del 10,4%, si può affermare che buona parte della manodopera espulsa dal mercato del lavoro, in seguito al ritiro dello stato dai settori principali dell'economia, è stata riassorbita dal crescere degli investimenti produttivi esteri”¹⁶.

În ciuda dezvoltării economice, reflectată de majoritatea indicatorilor economici sau al stimulării unor fenomene, precum cel al creșterii investițiilor străine, nivelul de trai și condițiile generale de viață în România, rămân scăzute. Situația salariilor din România, foarte reduse în raport cu salariilor din statele membre ale Uniunii Europene, reprezintă o problemă cu care se confruntă încă această țară. De altfel, forța de muncă ieftină constituie unul dintre motivele esențiale ale prezenței investitorilor străini în România.

Fenomenul delocalizării productive care caracterizează tot mai mult economia nord-est italiană a ultimilor ani, a făcut ca firmele italiene să fie tot mai mult interesante de investiții în Estul Europei, îndeosebi în România. Principalele oportunități avute în vedere de către investitorii italieni în România sunt legate de forța de muncă ieftină, dar în același timp calificată, de resursele de materii prime, de facilitările fiscale și de distanțele geografice relativ mici. Presa italiană accentuează mai cu seamă avantajele legate de capitalul uman, cu atât mai mult cu cât multe dintre firmele italiene lucrează în sistem lohn.

„Il livello del costo del lavoro rumeno è nettamente inferiore rispetto a quello delle altre principali economie esportatrici dell'Europa dell'est. Così, l'ampia disponibilità di facilitazioni e esenzioni fiscali, la possibilità di rilevare quote o l'intera proprietà delle aziende ex statali, un costo del lavoro inferiore di circa quindici volte quello italiano, la forte flessibilità del mercato del lavoro con ampia possibilità di licenziare e assumere hanno permesso alla Romania di diventare il paese dell'est centro-orientale dove è presente il maggior numero di aziende italiane”¹⁷.

¹⁵ *Ibidem*, 15 marzo, pp. 5.

¹⁶ *Lo straniero*, Roma, 2002, febbraio, no. 20, pp. 138-139.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 137.

În mod apreciativ, articolele din marile cotidiane italiene vorbesc despre profesionalismul românilor, ca posibili viitori angajați ai firmelor italiene. Într-un articol referitor la interesul major al oamenilor de afaceri italieni pentru Alba-Iulia, un *little Varese* la poalele Carpaților, se accentuează tocmai importanța acelor „figure professionali qualificate”¹⁸.

Contactele, interferențele și legăturile dintre spațiul românesc și cel italian sunt însă mult mai extinse și mai complexe. Este vorba despre relațiile economice italo-române în genere, despre schimburi comerciale dintre cele două state, despre diferitele înfrățiri și parteneriate, despre proiecte și colaborări instituționale.

„La Romania da anni è diventata terra dove molte imprese italiane hanno esportato le loro attività: i veneti per primi, hanno colto l'opportunità, hanno piantato le loro bandiere nella zona di Timisoara, al punto che tre anni fa nella città rumena si tenne l'assemblea annuale dell'associazione trevigiana degli imprenditori”¹⁹.

Factorul uman este abordat într-o manieră dihotomică: italieni în România, români în Italia.

„E molto forte la presenza di cittadini romeni in Italia, spinti a emigrare nel nostro Paese della disoccupazione e dal basso tenore di vita in patria che, però, negli ultimi anni sta risalendo”²⁰.

Fenomenul emigrației circulare, adică temporare, a românilor în Italia este analizat în câteva reviste italiene de specialitate. În genere, românii emigrează individual și nu pe familii ca și în cazul emigrațiilor definitive, tipologia definitorie fiind aceea a femeii, cu vârstă cuprinsă între 30-45 ani, cu studii medii de regulă, aflată temporar în Italia, cu scopul de a câștiga bani. Desigur, se poate vorbi și despre existența unui număr mare de familii care lucrează în Italia, de vreme ce comunitatea românilor reprezintă cea mai importantă comunitate străină din Italia, adică peste 350.000 de persoane, înregistrate oficial și neoficial.

Am afirmat în debutul acestui studiu faptul că articolele referitoare la România nu sunt prea numeroase în presa italiană. Cu toate acestea este evident faptul că abordarea de care beneficiază România în ultimii 3-4 ani este diferită în raport cu abordarea din anii '90. Cuvintele, tonul, expresiile, subiectele alese și analizele făcute, semnalizează în mod foarte clar o redimensionare, o rediscutare și chiar o reconsiderare a modului în care se vorbește despre România. România nu mai este astfel doar o țară aflată *la distanță* de normalitate, legalitate și prosperitate, o țară evaluată predominant cantitativ (excesiv statistic), negativ sau defavorabil; ea este văzută ca un spațiu în transformare, ca un mod de existență, ca un perimetru de cultură, tradiții și spiritualitate. Este vorba despre o redefinire identitară, nu doar a României, ci și a relațiilor cu România, o redefinire a afinităților culturale, lingvistice și desigur spirituale. Este vorba despre două universuri diferite, cel italian și cel român, dar regăsibile în spiritul lor neolatin. Autorii de articole nu ezită să numească astfel România „la terra dei latini d'Oriente”, o țară cu un parfum antic, prin tradiții și obiceiuri, o țară fascinantă prin diversitate și unicitate.

„La Romania e soprattutto profumo antico: il limo dei fiumi, i vapori della vendemmia, la paglia per i buoi d'inverno. Spazi microcosmi, avamposti, frontiere tra culture”²¹.

Păstrarea elementelor de autenticitate și tradiție este cu atât mai apreciativă, în opinia jurnaliștilor italieni, cu cât ele au rezistat comunismului distructiv și uneori, indiferenței capitalismului neo-liberal²². Treptat sunt redată și alte forme culturale, comportamentale, existențiale, forme care întregesc realitatea *paradoxului românesc*. În fapt, România „tropico del Danubio” este un amestec de tradiție și modernitate, de religiozitate și laicitate, de rural și citadin, de vechi și nou, de autentic și forme preluate.

„Accanto la modernità, sopravvivono e convivono modi e stili di altre epoche. Nelle città, nelle campagne, nelle gente. [...]. La Romania e il paese dei miracoli. La Romania e una favola”²³.

România reprezintă în cele din urmă, un spațiu al Europei, dar totuși diferit de cel occidental sau chiar central european. Mărturisirile unui ziarist, Andrzej Stasiuk, apărute într-o publicație săptăminală de politică, cultură și economie italiană, reflectă acest fapt.

„Mi piace ancora in Romania perche è il paese del caos, dell'inaspettato, della vitalità e del paradosso”²⁴.

Interculturalitatea denotă o dată în plus, diversitatea spațiului românesc. Văzuți dintr-o perspectivă antropologică, românii pot să se constituie, de pildă, într-un exemplu de cultură și spiritualitate. Profilul, este

¹⁸ *Corriere della Sera*, Roma, 2002, 18 Ottobre, pp. 3.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *L'Avvenire*, Roma, 2004, 31 gennaio, pp. 3.

²¹ *East*, Roma, 2005, 7 dicembre, pp. 30.

²² *Ibidem*.

²³ *L'Espresso*, Roma, 2004, 7 ottobre, pp. 104.

²⁴ *Ibidem*.

acela al unui personaj puternic atașat de norme și practici ale comunității proprii, uneori atemporal, dar cu siguranță atipic²⁵.

„I zingari di Romania [...] la loro indifferenza di fronte alla materia, ai confini, ai limiti, alla terra. Sono scrupolosi e indifferenti, e poi le loro case, costruite come se tutto dovesse sparire da un momento all'altro, come la vita se fosse un eterno banchetto musicale”²⁶.

Unii autori de articole italiene exagerează însă atunci când vorbesc despre excluderea romilor din societatea românească actuală, chiar dacă o oarecare ignoranță sau chiar anumite prejudecăți mai există încă față de această etnie. Păstrarea unora dintre meseriile tradiționale, s-a făcut cu siguranță, nu pentru că ei au fost marginalizați în România, ci pentru că aceasta constituie o particularitate a stilului lor de viață. Un lait-motiv care apare adesea este acela că țiganii din România „lavorano il metallo, e vivono con l'orgoglio della loro storia”²⁷.

Dincolo de aceste „reprezentări” culturale, antropologice sau sociale, integrarea României în structurile Uniunii Europene începe să fie avută în vedere, ca și subiect în sine, chiar dacă discuțiile pe această temă sunt totuși puține. Într-un articol sugestiv „A che serve la Romania” sunt analizate costurile și beneficiile integrării acestei țări, plecându-se de la întrebarea „cosa rappresenterà l'entrata della Romania nell'Unione Europea?”²⁸.

Admițând faptul că România nu reprezintă un factor de instabilitate politică sau socială, Paolo Sartori arată în articolul publicat în revista de geopolitică *Limes*, faptul că un avantaj al integrării României ar putea să-l constituie criteriul geostrategic. Datorită poziției sale, România ar putea juca un rol important în zona Balcanilor și a Mării Negre, cu atât mai mult cu cât aceste regiuni prezintă un grad mare de instabilitate politică. În plus, aria Mării Negre este o zonă de tranzit pentru gazul și petrolul de proveniență caspică, orientat spre statele occidentale. Nu sunt de neglijat în acest context, nici raporturile bune dezvoltate de România cu vecinii.

Fără a face nici un fel de referiri la eventualele avantaje sau oportunități economice pe care aderarea României ar putea să le asigure, articolul atrage atenția asupra realelor probleme pe care le ridică această țară. Chestiunea agricolă și diferitele probleme sociale sunt atent prezentate. Emigrația românilor în diferite spații ale Europei occidentale este o consecuință imediată a acestei realități.

„Pese tuttora a forte propensione agricola, la Romania vede attualmente occupati in agricoltura e milioni e 500 mila lavoratori a fronte di una superficie di 14.819 milioni di ettari coltivati, mentre 3 milioni e 593 mila sono i lavoratori agricoli globalmente presenti nei dieci paesi di recente adesione all'Unione Europea, per una superficie coltivabile di 34.954 milioni di ettari, più del doppio di quella romena”²⁹.

Un alt aspect, cel al traficului de droguri, arme sau ființe umane cu care se confruntă România, destul de mediatizat de altfel în presa italiană, este puternic subliniat.

„I traffici internazionali di sostanze stupefacenti, di armi, di esseri umani e di veicoli rubati, sono i più consolidati e diffusi fenomeni delinquenziali transnazionali attualmente presenti in Romania, dovuti in particolar modo alla relativa «permeabilità delle frontiere». A favorirli, la diffusione della corruzione evidenziata anche dall'Unione Europea, oltre che dalla particolare collocazione geografica, essendo la Romania situata nel cuore della cosiddetta rotta balcanica dei traffici. Per parte italiana, da segnalare che Cosa Nostra, camorra, Sacra corona unita e 'ndrangheta sono ben presenti in Romania”³⁰.

În sfârșit, fenomenul politic românesc, văzut din perspectiva integraționistă, reușește să aibă și conotații pozitive. Se spune chiar că integrarea României nu ar putea fi posibilă fără tenacitatea a două femei ministru: Anca Boagiu și Monica Macovei, ultima „severa nello sguardo e nell'abbigliamento, ma tenace nella ricerca della precisione”.³¹ Mai mult, ea reprezintă „il condottiero di un'offensiva anti-corruzione che l'Europa reclama da anni”, iar pentru colegii de guvern sau membrii parlamentului ea este „come il fumo negli occhi”³².

Imaginea României în raport cu ideea de integrare, rămâne fixată între corupție, crima organizată și progrese recente de natură politică, socială sau juridică, între imperfecțiuni legislative sau politice și posibile roluri geostrategice, între probleme sociale și fenomene emigraționiste.

²⁵ *Diario*, Roma, 2002, 7 febbraio, pp. 56-58.

²⁶ *East*, Roma, 2005, 7 dicembre, pp. 36.

²⁷ *Diario*, Roma, 2002, 7 febbraio, pp. 56.

²⁸ *Limes*, Roma, no. 1, 2006, pp. 135.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Corriere della Sera*, Roma, 2006, 18 marzo, pp. 17.

³² *Ibidem*.

În mod cert este vorba despre o Românie în mișcare, pentru care dezirabilul vis al integrării și modernizării devine, treptat, tot mai concret.

SURSE BIBLIOGRAFICE

Affari esteri, Roma, 2000-2002
Avvenire, Roma, 2000-2004
Corriere della Sera, Roma, 1992-2006
Diario, Roma, 2002
East, Roma, 2005
Economia e società regionale, Roma, 2004
Est-Ovest, Roma, 2004
Giornale, Roma, 2004
L'Europa ritrovata, Roma, 1991-2000
L'Espresso, Roma, 2004
Limes, Roma, 2000-2006
Lo straniero, Roma, 2000-2005
Meridiani, Roma, 2006
Panorama, Roma, 2002-2004
Politica ed economia, Roma, 1991
Probleme economice, București, 1992-2003
Studi emigrazione, Roma, 2002
Repubblica, Roma, 2002.

Le relazioni tra la Romania e l'Italia nel contesto dell'integrazione Europea¹

Anca STÂNGACIU

Il processo della mondializzazione e della globalizzazione impone una collaborazione, ma anche una crescita della concorrenza fra i vari stati. Negli ultimi anni, l'America ha provato di essere il più importante centro dell'economia mondiale, cercando di imporre il suo modello di organizzazione democratica ed economica a tutti gli altri stati. L'Unione Europea risponde con successo a questa competizione tramite le politiche proprie, i suoi risorse e le sue modalità di organizzazione. L'Unione Europea con le sue strutture riesce veramente ad essere un rilevante polo dell'economia mondiale. Presto o tardi, anche i paesi più piccoli come la Romania, devono rispondere alla provocazione della globalizzazione con dei risultati migliori.

La Romania si trova nel processo di sviluppo dell'economia di mercato e delle strutture democratiche, cioè in un processo di modernizzazione della società e dell'economia. Purtroppo, non possiamo dire ancora che Romania sia un paese performante da questo punto di vista. Esistono ancora molti limiti nello sviluppo dell'area economica, strutturale e anche istituzionale, causati dalla sua cultura politica, dal modo abbastanza storto di capire e di mettere in funzione la democrazia, dalla mentalità della gente e dall'attitudine civica tipicamente romeni. Infatti, la Romania si trova nella situazione in cui occorrerebbe superare il ritardo economico e sociale di tipo balcanico, e quindi ridurre gli sfasamenti esistenti fra di essa e gli stati industrializzati dell'Unione Europea (il cosiddetto *catching up*).

Una prima questione potrebbe essere quella di trovare delle soluzioni per uno sviluppo economico sostenuto e rapido della Romania. Una risposta ai requisiti di progresso economico e sociale, di modernizzazione e prosperità di questo paese, potrebbe essere il processo di integrazione europea. Questo tipo di relazione con l'U.E., uno spazio economico e sociale prospero, potrebbe fornire alla Romania, quel *Big Push* così necessario per superare gli sfasamenti esistenti².

Nella letteratura di specialità si considera che l'Unione Europea eserciti, tramite delle politiche e decisioni prese a livello istituzionale comunitario, delle pressioni costanti sui paesi membri o candidati dell'Europa Central-Orientale, come la Romania, nella direzione delle riforme intraprese da questi stati. In questo modo, l'Unione Europea potrebbe offrire alcuni efficienti modelli di organizzazione istituzionale, di politiche pubbliche coerenti, di strategie di sviluppo economico e sociale. I casi della Spagna, del Portogallo e specialmente dell'Irlanda potrebbero essere rilevanti se abbiamo in vista il fatto che questi paesi hanno conosciuto dopo il loro ingresso nell'Unione Europea una crescita economica rapida, che ha permesso il superamento dei vari sfasamenti economici esistenti fino allora. A suo turno, la Grecia ha attraversato, dopo il suo ingresso nelle strutture comunitarie, un processo di modernizzazione e rafforzamento economico e politico.

L'ingresso della Romania nell'Unione Europea potrebbe costituire in questo modo un'opportunità per la propria modernizzazione e progresso, però questa possibilità non deve essere la sola strada impiegata per ottenere il progresso desiderato, visto che il processo di integrazione non può essere sostituito ad una strategia di sviluppo economico³.

¹ Il punto di partenza di questo studio è il tema portando lo stesso titolo, che fu oggetto di un intervento in sede della conferenza organizzata dal sindacato di Cassina (Lombardia) il 18 maggio 2006, occasione offerta con gentilezza e speciale appoggio di Alfredo Canavero Professore Ordinario dell'Università Degli Studi di Milano.

² Si tratta qui della teoria dell'economista P.N. Rosenstein-Rodan, il quale considerava qualche decennio prima che lo stato di arretratezza degli stati dell'area balcanica potrebbe essere superato solo tramite un impulso maggiore, come risulta da: (*The Big Push*), Daniel Dăianu, Radu Vrînceanu, Iași, ed. Polirom, 2002, p. 24.

³ Cf. Dani Rodrik, *Can Integration into the world economy substitute for a development strategy?*, Parigi, 2000, apud Daniel Dăianu, *op. cit.* p. 25.

La conclusione è che una via per trovare una soluzione ai problemi strutturali, dovrebbe essere trovata all'interno, utilizzando le risorse interne, una migliore organizzazione, una mobilitazione ed una coesione dei pensieri politici e dei progetti economici.

In quello che riguarda la relazione della Romania con l'Unione Europea, possiamo mettere in rilievo due aspetti maggiori: in che misura esiste la Romania e l'Europa, rispettivamente la Romania per l'Europa. Un terzo punto importantissimo della nostra indagine è quello di individuare quali sono le prospettive delle relazioni svolte tra la Romania e l'Italia

La Romania e l'Europa

Da più di 15 anni la Romania cerca di superare i propri problemi politici, economici e sociali avvicinandosi il più possibile al modello comunitario. Il passaggio da un'economia centralizzata improntata sul comunismo a quello di un'economia di mercato basato su valori democratici, è stato un cammino tortuoso e difficile, troppo lento in alcuni campi. Un fenomeno molto importante, come quello della privatizzazione, che doveva consentire il trionfo della proprietà privata, ha avuto un cammino molto lento, e pieno di gravi incoerenze. La prima spiegazione che possiamo trovare per questo progresso lentissimo della Romania nei primi anni di post-comunismo potrebbe essere il fatto che questo paese aveva subito un regime comunista molto più aggressivo di quello degli altri paesi dell'Est-Europa, che non ha permesso lo sviluppo politico, istituzionale ed economico, a differenza dei sistemi comunisti della Repubblica Ceca, dell'Ungheria, della Polonia e anche dell'Unione Sovietica. In quello che riguarda l'evoluzione post-comunista della Romania, possiamo affermare con certezza che, la principale costrizione esterna affinché si passasse dalle strutture comuniste a quelle democratiche fu esercitata appunto dall'Unione Europea.

Alle strutture rigide e distorte lasciate come eredità dal passato politico ed economico romeno (l'industrializzazione forzata del periodo del regime Ceausescu ecc), si sono sovrapposte le difficoltà inerenti al nuovo processo di cambi ed anche l'incoerenza della politica di riforma. La mancanza di maturità politica ed a volte, la mentalità tributaria rivolta al passato, hanno giocato anche loro un ruolo abbastanza importante.

Nonostante questo, è ovvio che la Romania abbia fatto dei progressi considerevoli in tutto questo tempo. I rapporti della Commissione Europea degli ultimi anni lo mostrano con chiarezza: la Romania dispone di una struttura politica stabile, di un'economia di mercato funzionale, e di pluralismo, essendo in grado di garantire le libertà ed i diritti dei cittadini, inclusi quelli delle minorità. Gli studi più recenti, appartenenti alla letteratura di specialità romena ed estera, sostengono che la Romania si trovi in un periodo generale di addattamento alle richieste ed ai standard europei, ed in una fase di trasformazione in conformità a codesti standard nel problema delle minorità etniche⁴.

Comunque, la Romania è ancora in ritardo dal punto di vista economico, presentando molte incoerenze e limiti nell'organizzazione istituzionale. Perciò lo sfasamento nello sviluppo economico con il quale si confronta la Romania, impone la continuazione delle riforme strutturali in vista della competitività e dell'efficienza. Una delle preoccupazioni maggiori dell'economia romena dovrebbe riguardare il campo dell'agricoltura, perchè l'agricoltura romena è fondata su di un'organizzazione tradizionale di sussistenza, caratterizzata da un eccesso di popolazione agricola, ma anche da una bassa produttività. In conformità ai dati statistici ufficiali possiamo affermare che il campo dell'agricoltura rappresenta il 40% della popolazione attiva della Romania, mentre il contributo che immette nel PIB tra gli anni 2000-2005 fu solo di 11-18%⁵.

Un altro problema importante che la Romania sta affrontando è un deficit in quello che riguarda il funzionamento delle istituzioni statali, lo sviluppo di politiche pubbliche attive, il promuovere dei funzionari onesti, innovativi e competitivi. Infatti, l'assimilizzazione da parte della Romania dell'acquis comunitario, nel senso di mettere in pratica il funzionamento delle istituzioni romene, è vista dall'Unione Europea come una ante-condizione per la performance economica e sociale⁶. Questo è uno dei motivi per i quali la Commissione Europea sottolinea ogni volta la necessità della riforma amministrativa, nell'ambito dell'amministrazione

⁴ Ana Maria Dobre, Ramona Coman, *România și integrarea europeană*, Iași, Institutul European, 2005, p. 347.

⁵ Jaqueline Leonte (coord.), *Agricultura României în perspectiva aderării la UE*, București, Institutul European din România, 2002, p. 27.

⁶ Daniel Dăianu, *Pariul României*, op. cit., p. 180.

pubblica e della giustizia, come anche la necessità dello sradicamento della corruzione, specialmente ad alto livello (politico).

Altri limiti che dovrebbero essere superati il più presto possibile sono correlati alla mancanza di: un *élite* politica e burocratica, matura, morale e raffinata, che sia capace di prendersi carico coscientemente delle responsabilità afferenti; di un dialogo reale tra la classe politica e la società civile; dalla bassa capacità di solidarietà collettiva e dal basso impegno da parte della società civile alla vita politica (per esempio, i gruppi di pressione esercitano ancora una bassa pressione sul processo decisionale); dell'esistenza di alcuni rammenti di pensiero e condotta di tipo comunista.

Perciò si impone che la Romania sia capace di far fronte a queste provocazioni, e di armonizzare le strutture politiche, sociali ed economiche a quelle esistenti nell'Unione Europea, e che tanto la classe politica quanto i cittadini in genere sostengano questo processo di riforma e di europeizzazione.

Di fatto, il processo di transizione della Romania verso la democrazia, inteso come processo di modernizzazione e sviluppo, è spessamente confuso oggi con il processo di europeizzazione e integrazione del paese. Tanto nel medio politico quanto in quello dell'intellettualità, o meglio detto, nel mentale collettivo romeno, il processo di integrazione è visto come una garanzia del successo della Romania accanto agli altri stati appartenenti all'Unione.

Dal punto di vista concettuale si impongono alcune specificazioni. L'ingresso della Romania nella Comunità Europea, come fenomeno connesso al processo di integrazione, delimita in una maniera chiara ed esatta, tramite diversi norme e regole, la direzione da seguire per gli stati che desiderano integrarsi nelle strutture dell'Unione Europea. L'integrazione come processo politico significa infatti una delega di competenze politiche a livello sovranazionale, mentre l'europeizzazione si costruisce mano a mano come effetto duraturo del processo sopra menzionato. A questo punto possiamo dire che l'europeizzazione significa cambio, addattamento, sviluppo e costruzione degli stati all'interno della struttura Europea. Per gli stati che non ne fanno ancora parte, l'europeizzazione è essa stessa un atto politico volontario di trasferimento politico ed istituzionale, una scuola di insegnamento e imitazione anche⁷.

In quello che riguarda la confusione nel associare il termine modernizzazione a quello di integrazione, rispettivamente europeizzazione, il dibattito nel ambito culturale romeno è ancora più antico dell'apparizione delle istituzioni comunitarie. Se dovessimo fare una sintesi del significato e dell'importanza del fenomeno integrativo dal punto di vista del modello culturale rumeno dell'inizio del secolo (in maniera popolare), allora dovremmo dire che la modernizzazione della società romena significa infatti una sua occidentalizzazione⁸.

In presente, nei diversi ceti della società romena si sta formando la convinzione che l'ingresso della Romania nelle strutture europee sia una via sicura verso un progresso costante accanto agli altri stati comunitari. L'élite politica e culturale romena associa l'integrazione all'idea di modernizzazione e progresso economico e sociale. In questo modo l'ingresso della Romania nell'Unione è visto come un processo più che necessario. Gli specialisti in vari campi, osservatori del processo di integrazione della Romania, considerano che il diventare uno stato con pieni diritti nel ambito dell'Unione Europea, porterebbe a buon fine una difficile transizione politica ed economica. Gli analisti economici e gli economisti in genere accordano che l'ingresso della Romania nell'Unione Europea consentirebbe un *contenuto pieno alla sua forma*, e che le relazioni ulteriori con lo spazio comunitario fornirebbe quel impulso necessario per superare gli sfasamenti economici ancora presenti in paragone con i paesi prosperi / industrializzati⁹.

In quello che riguarda la percezione del processo di integrazione a livello individuale, i sondaggi danno una chiara prova del fatto che i romeni mostrano un sentimento positivo nel confronto dell'integrazione e dell'europeizzazione. In conformità agli studi e alle ricerche interne in campo, oltre la metà della popolazione della Romania considera che l'integrazione *de facto*, tanto a livello nazionale quanto a livello individuale, porterebbe

⁷ Ana Maria Dobre, Ramona Coman, *op. cit.*, p. 14.

⁸ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, 1992.

⁹ Gli studi intrapresi da vari specialisti in economia mostrano che il recupero da parte della Romania dello sfasamento economico non è possibile che su un periodo più lungo di tempo. Così nell'ipotesi di una crescita economica annuale di 5% per la Romania e di 2% per l'Unione Europea, saranno necessari 21 anni perché l'economia romena raggiunga la metà del livello di convergenza con la media comunitaria, come risulta da: Dăianu, *Pariul României*, București, Compania, 2004, p. 182.

dei benefici economici (crescita economica, efficienza e rendimento), politici (il miglioramento dell'immagine estera della Romania), e piano piano anche sociali (crescita della qualità e del livello della vita)¹⁰.

La Romania per l'Europa

L'analisi di alcuni aspetti riguardanti il fenomeno dell'integrazione, ed in genere la relazione con l'Unione Europea impone non solo discutere sopra il problema dell'impatto che l'Unione avrebbe sulla Romania (la dimensione *top-down*), ma anche i legami e le conseguenze che si stabiliscono in senso contrario, dalla Romania verso l'U.E., (la dimensione *bottom-up*)¹¹.

È sicuramente evidente oramai il fatto che l'impatto dei paesi dell'Europa Central-Orientale sopra il processo decisionale o sopra il quadro istituzionale dell'Unione Europea, guadagnerà consistenza con il passare del tempo. A livello pre-integrativo, la relazione stabilita tra la Romania e l'Unione, potrebbe essere un contributo che il paese sopra nominato potrebbe portare alle strutture europee. Si necessita quì la specificazione che dal punto di vista geopolitico, la Romania potrebbe costituire un punto di stabilità e securità della zona. Per evidenziare in una maniera più chiara i benefici che la Romania potrebbe portare all'U.E., dobbiamo comunque prendere in considerazione gli aspetti economico-industriali, umani e culturali.

Il passaggio da un'economia centralizzata improntata sul comunismo ad un'economia di mercato in Romania è stato uno difficilissimo appunto per la rigidità delle strutture economiche create dal regime comunista. Nonostante questo, il processo delle ristrutturazioni e della privatizzazione ha fatto sì che alcuni campi dell'industria Romena diventino competitivi sia al livello dei prezzi, sia al livello della qualità dei prodotti. Così si spiega il fatto che alla fine del 9 decennio, le merci esportati dalla Romania verso l'Unione Europea rappresentavano il 35,9% della produzione dell'industria tessile e delle confezioni, il 12% dell'industria delle machine e delle attrezzature, rispettivamente dell'industria siderurgica e quasi l'8% dell'industria dei mobili¹².

Nel contesto dell'ingresso della Romania nell'Unione Europea, esistono alcune industrie che potrebbero tener petto con successo alla competitività venuta da parte dell'Unione, costituendo pregi della qualità e dell'originalità romena. Un simile esempio potrebbe essere l'industria aereonautica (IAR Brasov) che contribuisce con prodotti di base per la struttura degli aerei Airbus. L'industria del legno potrebbe rappresentare in futuro un marchio romeno eccellente, materializzato in prodotti di mobili di legno e prodotti artigianali ottenuti da essenze naturali. L'industria dei mobili è infatti uno dei pochi campi dell'economia romena che presenta una dipendenza bassa al riguardo della produzione in lohn (prodotti ottenuti in Romania, utilizzando materie prime portati dall'estero). Alcune fabbriche dell'industria tessile e delle confezioni possono già essere considerate come punti validi per prodotti di alta qualità conformi alle norme comunitarie (Brainconf lavora per la celebre casa di moda Valentino ecc). In più la Romania è diventata negli ultimi anni, e si mantiene in questa posizione, il principale fornitore degli articoli di abbigliamento (confezioni, biancheria, maglieria) dell'Unione Europea, lasciando dietro di molto la Polonia, la Repubblica Ceca, l'Ungheria e al Bulgaria¹³. Anche l'industria siderurgica e metalurgica ha riconquistato un pò del prestigio e dell'importanza che aveva prima dell'istaurazione del comunismo in Romania, se prendiamo in considerazione la continua crescita degli esporti in questo campo verso l'Unione Europea. Un esempio illustrativo potrebbe essere la fabbrica di vagoni Astra Arad, una società con capitale predominante italiano negli anni '20, una delle più competitive unità di profilo dell'Europa e che oggi si trova in processo di modernizzazione.

A questi esempi di natura economica possiamo aggiungere il capitale umano romeno, performante e competitivo. La competenza degli specialisti romeni in campo dell'alta tecnologia informatica (IT) costituisce un valido argomento a favore della creazione di un immagine esterna positiva della Romania. Questo paese dispone realmente di una forza di lavoro molto ben qualificata nel dominio IT (software). I dati statistici (Brainbench) considerano la Romania sul 6 posto tra i primi 10 paesi del mondo in quello che riguarda la

¹⁰ Le indagini effettuati in paese indicano il fatto che dal punto di vista socio-professionale, i principali sostenitori del processo di integrazione sono i politici, gli intellettuali (liber-professionisti, professori ecc), gli intraprenditori, gli stipendiati, i funzionari pubblici, ed in una più bassa misura i paesani, i pensionari ed i disoccupati.

¹¹ Ana Maria Dobre, Ramona Coman, *op. cit.*, p.17.

¹² Gabriel Sanda, *Integrarea economiei României în Uniunea Europeană*, Tîrgu-Jiu, ed. Rhabon, 2003, p. 127.

¹³ Doina Popescu, *Industria uşoară din România - integrare economică europeană*, Bucureşti, ed. ASE, 2005, p. 48-49.

disponibilità della forza di lavoro IT qualificata¹⁴, ciò che dimostra uno straordinario vantaggio competitivo a favore della Romania, tanto a livello europeo quanto a livello mondiale.

Gli specialisti del dominio finanziario-bancario o anche degli altri settori (come la salute ecc) possono costituire anche loro, benchè in una più piccola misura, un etalone di forza di lavoro qualificata. Al livello dell'insegnamento, il numero in crescita costante degli studenti, masterandi e dottorandi romeni iscritti alle prestigiose università europee e ulteriormente partecipi nelle *team* di ricerca dei paesi in cui avevano effettuato e finalizzato gli studi, certifica la qualità ed il valore professionale dei giovani specialisti romeni.

La Romania e l'Italia

Le relazioni politiche, culturali ed economiche fra la Romania e l'Italia si sono ampliati negli ultimi anni ed hanno acquisito una profondità sempre più maggiore. Dal punto di vista politico, l'Italia è stato un sostenitore costante per l'ingresso della Romania nelle strutture europee, sottolineando ogni volta l'importanza di questo processo integrativo.

Dopo la caduta del comunismo in Romania, negli scambi commerciali tra la Romania e l'Italia sono stati registrati risultati importanti per la formazione di convenzioni e protocolli: il Protocollo riguardante la creazione del gruppo di lavoro intergovernamentale romeno-italiano per gli scambi e la cooperazione economica ed industriale, la Dichiarazione riguardante il partenariato strategico romeno-italiano (1997), l'Accordo governamentale riguardante la promozione e la protezione reciproca degli investimenti (1990), il Memorandum di cooperazione nel campo delle imprese piccole e medie.

Sin dall'inizio dell'orientamento democratico della Romania, l'Italia è stato uno dei partner più importanti di questo paese. Di conseguenza, se fra gli anni 1993-1998, l'Italia è stato il terzo partner commerciale della Romania, dopo la Francia e la Germania, il valore degli scambi con l'Italia rappresentando tra il 20,3% ed il 23% dal volume totale degli scambi commerciali della Romania¹⁵, dopo il 1999, l'Italia occupa il primo posto per il volume totale degli scambi commerciali con la Romania, arrivando al momento in cui nell'anno 2002, questi scambi rappresentino un procento di 24,11 dal totale¹⁶. In un certo modo, la maggior parte degli scambi commerciali con l'Italia si giustifica tramite un alto potenziale economico di questo paese e le tradizioni economiche comuni avute con questo.

I principali gruppi di prodotti esportati dalla Romania verso l'Italia in questo periodo, sono stati: prodotti tessili, prodotti di pelle, minerali ferrosi e non ferrosi, prodotti chimici, legno e mobili di legno, materie plastiche. Le principali merci importate dall'Italia verso la Romania sono stati: prodotti tessili e di calzature, prodotti chimici, attrezzature e macchine agricole ed industriali, apparecchi elettronici. Come si può vedere, i settori che predominano negli scambi commerciali dalla Romania verso l'Italia sono quasi unicamente i settori tradizionali, che producono merci, in genere, di valore più basso della Partita IVA, mentre nel caso degli importazioni predominano le materie prime, i prefabbricati e le attrezzature.

Dalla prospettiva geografica, le regioni italiane che sviluppano i più intensi scambi commerciali con la Romania sono nell'ordine dell'importanza: il Veneto, la Lombardia, la Toscana, l'Emilia Romagna, il Piemonte, Lazio, l'Umbria, cioè le regioni dell'Italia Settentrionale e Centrale¹⁷.

Gli scambi commerciali romeno-italiani sono fortissimamente correlati all'attività degli investimenti italiani diretti in Romania. La presenza delle aziende italiane in Romania, sono senz'altro un capitolo essenziale nel quadro delle relazioni economiche fra i due paesi.

Dal punto di vista dell'importanza detenuta da questo capitale nell'economia romena, i dati statistici ufficiali indicavano nel settembre del 2004, il fatto che gli investimenti italiani in campo del capitale sociale sottoscritto rappresentavano il 5,4% del totale degli investimenti stranieri in Romania (una cifra oltre a 550 milioni euro), cioè il quarto posto nella gerarchia dei paesi europei dopo l'Olanda, la Francia e la Germania. A seconda del numero delle aziende (16.176) invece, gli investimenti italiani nello stesso periodo occupano

¹⁴ Aron Jinaru, *Noua economie din perspective aderării României la Uniunea Europeană*, Bucureşti, Institutul European din România, 2002.

¹⁵ N.C Niculescu, J.D. Adumitracesei, *România pe calea integrării economice europene*, Bucureşti, ed. Economica, 2001, p. 216.

¹⁶ Bernardo Gasparini, *Le imprese italiane e la Romania*, Cluj, Eikon, 2005, p. 81.

¹⁷ *Ibidem*, p. 84.

il primo luogo nella gerarchia, immediatamente dopo situandosi la Germania (11.820), l'Ungheria (4.862) e la Francia (3.515)¹⁸.

Risulta da questi dati, il fatto che le aziende italiane presente nella Romania sono, per di più, di dimensioni piccole e medie, l'elasticità del modello degli IPM italiani essendo una caratteristica definitoria di questo capitale, che permette una più facile adattabilità alla realtà del medio di affari dell'economia romena. Tuttavia, gli investimenti italiani in questo paese sono rappresentati anche da una serie di grandi aziende come: Ansaldo (nel campo nucleare e dell'elettricità), Agip Petroli (nell'industria petrolifera), ambedue essendo aziende con tradizione investimentaria in Romania, se pensiamo anche al fatto che queste imprese sono essistite anche fra le due guerre¹⁹: Incom, Stefanel, Benetton (l'industria tessile), Zanussi (elettrodomestici), Fiat (l'industria auto), Natuzzi (l'industria dei mobili), Beltrame (l'industria siderurgica) ecc.

I principali campi di interesse delle società con capitale italiano sono nell'ordine dell'importanza: il campo industriale (l'industria tessile e delle confezioni, l'industria delle costruzioni, l'industria siderurgica, l'industria del legno e dei mobili), il campo commerciale (il commercio all'ingrosso ed al dettaglio), il campo agricolo, il campo degli servizi, del turismo e del trasporto.

Le ragioni per cui il capitale italiano è presente in Romania sono collegate al desiderio di ottenere dei profitti dall'esistenza di alcune facilità di natura fiscale (regime fiscale per gli investitori stranieri uguale a quello per i romeni), di natura vamale (esonerazioni dal pagamento di alcuni tassi per le IPM ecc), o qualunque altro tipo di facilità che si riferisca alle zone sfavorizzate della Romania, alle zone libere o ai parchi scientifici. A questo possiamo aggiungere anche le affinità culturali ed in alcuni casi l'esistenza di una certa tradizione di collaborazione economica. Per mettere meglio in rilievo questo ultimo aspetto, dobbiamo specificare che la presenza del capitale italiano nell'economia romena attuale è almeno dal punto di vista del numero delle aziende qui presenti, e della diversità dell'interesse verso il nostro paese, ancora più rappresentativa di quanto ne era durante il periodo fra le due guerre mondiali.

Sicuramente, l'ingresso *de facto* della Romania nell'Unione Europea rafforzerebbe e approfondirebbe le relazioni economiche, sociali e culturali fra la Romania e gli altri stati comunitari, principalmente nel beneficio della Romania, e perchè no, dell' Unione Europea.

Bibliografia

- Chelcea Septimiu, *Personalitate și societate în tranziție*, București, 1994.
- Chiribucă Dan, *Tranziția postcomunistă și reconstrucția modernității în România*, Cluj, ed. Dacia, 2004.
- Daianu Daniel, *Pariul României*, București, ed. Compania, 2004.
- Daianu Daniel, Radu Vrinceanu, *România și Uniunea Europeană*, Iași, Polirom, 2002.
- Dobre Ana Maria, Coman Ramona, *România și integrarea europeană*, Iași, Institutul european, 2005.
- Gasparini Bernardo, *Le imprese italiane e la Romania*, Cluj, Eikon, 2005.
- Iordache Floarea, *Modele și strategii ale integrării României în Uniunea Europeană*, București, 2002.
- Jinaru Aron, *Noua economie din perspective aderării României la Uniunea Europeană*, București, Institutul European din Romania, 2002.
- Leonte Jaqueline (coord.), *Agricultura României în perspectiva aderării la UE*, București, Institutul European din România, 2002.
- Niculescu N.C., J.D. Adumitracesei, *Romania pe calea integrării economice europene*, București, ed. Economica, 2001.
- Pasti Vladimir, Mihaela Miroiu, Cornel Codită, *România-Starea de fapt*, vol. I Societatea, București, ed. Nemira, 1996.
- Pasti Vladimir, *România în tranziție. Căderea în viitor*, București, ed. Nemira, 1995.
- Patapievic Horea Roman, *Discernământul modernizării*, București, 2004.
- Popescu Doina, *Industria ușoară din România - integrare economică europeană*, București, ed. ASE, 2005.
- Gabriel Sanda, *Integrarea economiei României în Uniunea Europeană*, Tîrgu-Jiu, ed. Rhabon, 2003
- Societăți comerciale cu participare străină de capital. Sinteza statistică a datelor din Registrul Central al Comerțului*, Oficiul Național al Registrului Comerțului, București, 2004.
- Anca Stangaciu, *Capitalul Italian în economia românească între anii 1919-1939*, ed. EFES, 2004.
- Zamfir Cătălin, *O analiză critică a tranziției. Ce va fi "după"*, Iași, Polirom, 2004.

¹⁸ *Societăți comerciale cu participare străină de capital. Sinteza statistică a datelor din Registrul Central al Comerțului*, Oficiul Național al Registrului Comerțului, București, 2004, nr. 77, p. 3-4.

¹⁹ Anca Stangaciu, *Capitalul Italian în economia românească între anii 1919-1939*, ed. EFES, 2004, *passim*.

Ideea despre Europa între Evul mediu și epoca integrării

Giordano ALTAROZZI

Tema ideii despre Europa (în sensul de unitate culturală și politică distinctă, n.tr.) include percepția pe care locuitorii continentului european o aveau despre ei înșiși. Ea reprezintă de asemenea un subiect istoriografic strâns legat de problematicile prezentului, revenind periodic în cercetare odată cu schimbările instituționale care cuprind continentul. Este interesant de observat cum a apărut și s-a dezvoltat conceptul de apartenență la Europa, nu atât din punct de vedere geografic, cât mai cu seamă din punct de vedere cultural și moral, adică acea Europă element distinct pe glob. Astăzi când folosim cuvântul "Europa" ne referim la o anumită formă de civilizație care îi distinge pe europeni de popoarele altor continente. Întrebarea care se pune este: când au început oamenii care trăiau pe continentul european să se considere pe ei înșiși și pământul pe care trăiesc ca pe ceva diferit de celelalte realități? Când au început să fie conștienți de apartenența la o realitate diversă nu numai din punct de vedere geografic ci mai cu seamă din punct de vedere cultural?

Conștiința europeană înseamnă acceptarea diversității Europei înțeleasă ca și entitate politică și morală și de către alte entități de același tip; cu alte cuvinte conceptul de Europa se formează în contradicție cu ceva ce nu e Europa, și își câștigă caracteristicile sale în raport cu această non Europă¹. Prima contradicție între Europa și ceea ce este diferit de ea este afirmată de către gândirea greacă; între epoca războaielor persane și cea a lui Alexandru cel Mare se formează pentru prima dată ideea unei Europe opuse Asiei, diferită prin obiceiuri și organizare politică, unde Europa reprezintă libertatea iar Asia despotismul. Din punct de vedere geografic această Europă este încă restrânsă, identificându-se de cele mai multe ori doar cu Grecia, așa cum se întâlnește la Isocrate,² sau în legătură cu acele pământuri ale căror popoare au raporturi constante cu civilizația greacă fiind influențate de aceasta. La acești autori se distinge și un mod de a înțelege Europa fie că se vorbește despre geografia acesteia sau despre politică; la Herodot, de exemplu, granițele geografice ale continentului ajung până la gurile de vărsare ale râului Po și la insulele Hebride la apus și până în Siberia la nord, în timp ce din punct de vedere politic Europa este mai restrânsă întinzându-se între Marea Egee și Marea Adriatică³. Tocmai datorită acestei diferențe între concepția geografică și cea cultural – politică Aristotel deosebește nu numai Europa de Asia, dar și Grecia de Europa⁴; în acest sens luând în considerație problematica politico-culturală, Europa cuprinde numai Grecia, Italia și coastele mediteraneene ale Galiei și Spaniei, cu alte cuvinte zona de colonizare greacă. La astfel de autori criteriul fundamental de diferențiere îl reprezintă libertatea elenică în opoziție cu sclavia asiatică, libertate care se concretizează în participarea tuturor la viața publică și în posibilitatea de a trăi conform legilor ce trebuie impuse și nu sub voința unui despot. O asemenea opoziție între apus (deci Europa) înțeleasă ca și pământ al libertății și Orient considerat patria tuturor despotismelor va fi repropusă în epoca romană; lupta dintre Octavian și Antoniu pentru moștenirea lui Cezar readuce în atenție opoziția dintre Occident și Orient, acesta din urmă fiind înfățișat de către propaganda pro Augustus drept un pământ al sclaviei. În acest fel este posibil de susținut că începând cu secolul V î.H. se naște o conștiință europeană în opoziție cu lumea asiatică. Și dacă la început ea apare ca o formă de apărare în fața agresiunii asiaticilor (reprezentată de persani), mai târziu primește conotații expansioniste; dar chiar expansionismul occidental, odată cu nașterea

¹ Aceasta este lecția lui Federico Chabod în istoria sa, *Storia dell'idea d'Europa*, Roma-Bari, Laterza, 1998 (1 ed. 1961).

² Despre Isocrate cfr. A. Momigliano, *L'Europa come concetto politico presso Isocrate e gli Isocratei*, în "Rivista di filologia e d'istruzione classica", LXI (1933), pp. 477-487.

³ Herodot, *Herodoti Historiarum Libri IX*, Lipsia, Teubner, 1857, Liber IV, capp. 33, 43-46; Liber VII, 8, 10, 54.

⁴ Aristotel, *La politique*, Paris, Dumont, 1848, VI, 1, pp. 217-218.

imperiului lui Alexandru cel Mare și cu crearea universului elenistic, a împiedicat orice dezvoltare ulterioară a conceptului de Europa; în același fel lumea romană și cea intercontinentală, putea permite supraviețuirea doar a uneia dintre opoziții, nu între un sentiment european și non european, ci între roman și barbar.

Epocii romane îi urmează Evul mediu, unde clasicei opoziții a epocii romane i se adăugă și de multe ori i se substituie aceea între creștin și păgân. Toate valorile spirituale și morale se încadrează în epoca medievală, în conceptele de *respublica christiana*, *christianitas*, *Ecclesia*, în timp ce Europa nu câștigă o fizionomie morală rămânând izolată spațiului geografic; caracterul moral al acestei entități geografice este identificat cu "ecclesia" romană. Sunt "Romanii" care începând cu anul 1054 se opun "Grecilor" și Bizanțului, care în urma schismei nu mai face parte din Europa din cauză că a pierdut componenta sa creștină. Toată gândirea politică medievală se sprijină pe ideea de creștinism, din care derivă aspirațiile sale către unitatea oamenilor sub un singur șef, împăratul în spațiul temporal, pontiful în cel spiritual; în cele din urmă cele două puteri nu sunt altceva decât două fețe ale aceleiași medalii din moment ce singură *Ecclesia*, cuprinde în cele din urmă atât puterea temporală cât și cea spirituală. O astfel de concepție are reflexe importante și asupra identificării geografice a unei asemenea realități; dacă se dorește aflarea granițelor materiale, geografice ale acestei *Ecclesia*, este evident că ele în teorie nu pot cuprinde decât lumea întreagă, dacă luăm în considerare finalitatea universalistă a creștinismului; în practică însă ele sunt mult mai limitate, corespunzând granițelor lumii romane. În timp ce aceasta a reunit, pe continentul european, sudul și Apusul excluzând Europa centro-orientală, *Ecclesia* medievală cuprinde în interiorul granițelor Europei aceste teritorii, definitiv creștinate, în timp ce în urma schismei, Orientul european (strict geografic) începe să iasă din sfera morală a Europei. Originea acestei noi opoziții occident-orient își are rădăcinile încă din timpul vechiului Imperiu Roman; din punct de vedere politic faptul este evident, odată cu împărțirea imperiului și cu rivalitatea între împărații din cele două părți.

La un moment dat rivalității politice i se adaugă cea religioasă prin conflictul în desfășurare asupra primatului Romei. Și în plan cultural diferențele sunt tot mai evidente: Occidentul se inspiră tot mai mult din tradiția romană, în Bizanț în schimb se afirmă tot mai mult tradiția greacă. Distincția între Germani (barbari) și Romani este înlocuită tot mai mult de cea între Occidentali și Orientali, este repropusă contradicția specifică epocii elenistice cu diferența că acum Grecia este parte a Orientului; în urma schismei opoziția se radicalizează, mai cu seamă că "grecii" nu mai sunt considerați ca adevărați creștini. Odată cu cucerirea otomană a Europei danubiano-balcanice acestă înstrăinare a Orientului european față de ceea ce este afirmat ca adevărata Europă se dezvoltă tot mai mult.

La început amenințarea otomană a reînviat sentimentul unei comune apartenențe, conștiința europeană a fost cel puțin în parte zdruncinată, manifestând fraternitate, apropiere morală și spirituală față de greci; pentru puțin timp conceptele de creștinătate și Europa s-au extins, regăsind vechea întindere geografică. Acest moment a fost scurt, și atunci când otomanii cucerind Constantinopolul au devenit stăpâni în întregii Europe orientale, aceasta a încetat să mai facă parte din conștiința creștină occidentală. Dar dacă prin cucerirea otomană grecii au fost eliminați pentru trei secole din conceptul de Europa în locul lor au intrat populații ce locuiau la granițele Europei geografice, în contact cu otomani și care au îndeplinit funcția de bastion al creștinătății (*antemurale christianitatis*); astfel de populații ce aveau contacte directe cu imperiul otoman, precum Ungaria, Transilvania, Polonia, au fost "asociate" Occidentalilor și deci primite în comunitatea creștină-europeană. Este vorba aici despre o mentalitate medievală, în care conceptul de Europa primește doar o conotație geografică în timp ce identitatea culturală și spirituală a populațiilor se bazează pe apartenența lor religioasă. Prima, timidă schimbare în acest sens o face Enea Silvio Piccolomini, umanist devenit papă cu numele de Pius al II-lea; el nu afirmă pe deplin sensul de "comunitate", nu ajunge la un concept unitar, dar se situează pe lungul drum ce va duce la concepțiile voltairiene; umanismul său îl determină să atragă atenția asupra afinităților culturale și spirituale între diferitele popoare care alcătuiesc Europa fizică⁵. Cu afirmarea Umanismului sensul unității culturale, pe lângă cea religioasă, a Europei se întărește tot mai mult, fapt evident și la diverși autori între care se distinge Erasmus din Rotterdam⁶.

Concepția lui Erasmus asupra Europei literaților uniți în cultul inteligenței care are puterea de a aduce lumină acolo unde altfel nu ar fi decât întuneric și barbarie este foarte importantă; atunci când Voltaire va

⁵ Despre E. S. Piccolomini cfr. G. Voigt, *Enea Silvio de' Piccolomini, als Papst Pius der Zweite, und der Zeitalter*, III voll., Berlin, Georg Reimer, 1856-1863.

⁶ Privind Umanismul și Erasmus, cfr. G. Toffanin, *Storia dell'Umanesimo*, Bologna, Zanichelli, 1964.

vorbi, în plin iluminism, despre republica literară, nu va face altceva decât să dea o formulare precisă unui fel de a simți ce vine din Umanismul Italian. Și în acest caz trebuie să facem unele precizări; la început umanistii italieni sunt „naționaliști”: Petrarca de exemplu îi numește „barbari” pe toți cei ce nu sunt italieni⁷, și acest punct de vedere se regăsește și la Enea Silvio Piccolomini; și strigătul specific al secolului al XVI-lea „Afară cu barbarii” atribuit prin tradiție papei Iuliu al II-lea⁸ nu este altceva decât reluarea, pe teren politic, a antibarbarismului cultural al umanistilor.

Odată cu răspândirea Umanismului în întreaga Europă lucrurile se schimbă foarte mult; între secolele al XV-lea și al XVI-lea lângă umanistii italieni se regăsesc și cei din alte țări, care reacționează la acuzele de barbarie îndreptate către națiunile lor. În acest fel *barbar*, înaintea sinonim cu non-italian, înseamnă non-european; acest fapt determină o mai mare sensibilitate a acestor gânditori față de o conștiință europeană: sensul unității spirituale al Europei este mai viu la Erasmus decât la Enea Silvio Piccolomini nu numai pentru că primul este mai tânăr, dar și pentru că nu se naște în Italia. În ciuda acestei prime formulări laice a ideii de Europa, trebuie să precizăm legătura culturii cu religia: europeanul este încă creștinul și conceptul de *christianitas* își menține forța; valoarea elementului cultural este mai mare față de Evul mediu, aproape că a atins nivelul credinței, căreia îi rămâne statutul de „prima născută”, și deci demnă de *reverentia* din partea culturii.

Adevărata mare schimbare către o Europă ce are caracteristici specifice și numai laice îi aparține lui Machiavelli, și pentru că îi aparține nu poate fi decât o formulare de tip politic. Diferența între diferitele continente este la el foarte puternică, și această diferență nu este numai fizică, dimpotrivă este în cea mai mare parte diferența de instituții și de obiceiuri, adică de istorie: «*Voi sapete, come degli uomini eccellenti in guerra ne sono stati nominati assai in Europa, pochi in Affrica [sic!], e meno in Asia. Questo nasce perchè [sic!] queste ultime due parti del Mondo hanno avuto un Principato o due, e poche Repubbliche; ma l'Europa solamente ha avuto qualche Regno, e infinite Repubbliche*» (Voi știți, că oameni pricepuți în arta războiului au fost numiți în Europa, puțini în Africa, și mai puțini în Asia. Aceasta din cauză că aceste două ultime părți de Lume au avut un Principat sau două, și puține Republici; dar Europa singură a avut câteva Regate, și nenumărate Republici)⁹ și adaugă: «*il Mondo è stato più virtuoso, dove sono stati più Stati che abbiano favorita la virtù o per necessità o per altra umana passione*» (Lumea a fost bună acolo unde au fost mai multe State, care au favorizat virtutea ori din necesitate ori din altă pasiune umană)¹⁰. Prin Machiavelli ne găsim în fața conceptului de Europa; conceptul de *christianitas* este uitat așa cum este uitat imperiul de amintire medievală. În viziunea lui Machiavelli Europa are o personalitate a ei, o individualitate ce se bazează pe o specifică organizare politică; iar și el, la o privire mai atentă, se leagă de o tradiție veche ce opune libertatea europenilor, tiraniei ce îi caracterizează pe asiatici dar cu stilul său sec și precis transformă un motiv vag, ce vine dintr-o antică tradiție, într-o clară organizare conceptuală și în loc să se limiteze la o generică opoziție descrie în câteva mișcări caracterul conceptului de Europa. În acest fel se ajunge, și suntem în plină epocă modernă, la prima definiție a Europei bazată pe caracteristicile sale morale. La ideile lui Machiavelli aderă apoi gânditorii utopiști ai secolului al XVI-lea; ei reiau ideea multitudinii de state care pentru Machiavelli constituie trăsătura distinctivă a Europei, dar încercând să abordeze problemele prin elaborarea conceptuală a unor modele de organizare internațională tot mai îndepărtate de vechile scheme de alianțe și tinzând tot mai mult către o formă de organizare permanentă ce nu este dedicată luptei împotriva infidelului ci pentru a stăpâni conflictele interne ale statelor europene. Dar pe o cale sau pe alta, înțelegând mai cu seamă calea „politicienilor” și a „utopiștilor”, se afirmă tot mai mult idea unei Europe înțeleasă ca un corp politic unitar reunit de anumite principii comune, chiar dacă împărțit în diferite subiecte politice.¹¹

⁷ Cfr. R. De Mattei, „Sul concetto di barbaro e barbarie nel Medioevo”, in *Studi di storia e diritto in onore di Enrico Besta per il 40. anno del suo insegnamento*, Milano, Giuffrè, 1939, vol. IV, p. 485.

⁸ În O. Ferrara, *Il papa Borgia*, Novara, Istituto geografico De Agostini, 1969, p. 234.

⁹ N. Machiavelli, *Arte della Guerra*, II (pentru citatul, cfr. *Opere di Niccolò Machiavelli, cittadino e segretario fiorentino*, tomo IV, „I sette libri dell'arte della guerra”, s.l., s.n., 1796, p. 119).

¹⁰ *Ibidem*, p. 120.

¹¹ «În Europa lucrurile s-au aranjat în așa măsură încât toate statele depind unele de altele... Europa este un stat alcătuit din mai multe provincii», cit. în A. Saitta, *Dalla Res Publica Christiana agli Stati Uniti d'Europa. Sviluppo dell'idea pacifista in Francia nei secoli XVII-XIX*, Roma, Edizioni Storia e Letteratura, 1948, p. 101. În același sens și Voltaire în *Siècle de Louis XIV*, cap. II, Paris, Charpentier, 1852, p. 6.

Alt eveniment fundamental pentru dezvoltarea următoare a conceptului de Europa sunt marile descoperiri geografice ale secolelor al XVI-lea și al XVII-lea; ele influențează viața economică a Europei, dar și cea spirituală¹². Până la Renaștere *forma mentis* a omului european este neschimbată, sigură pe ideea că modelul trebuie căutat în trecut, într-o vârstă de aur; pentru omul Renașterii, în istoria trecută există o perioadă în care orice moment al vieții a atins perfecțiunea. Această *forma mentis* o persecută pe cea creștin medievală; pentru creștini, momentul Revelației, al coborârii lui Dumnezeu pe pământ, este cel mai semnificativ în istoria umanității. În Renaștere problema a trecut din sfera religioasă în cea pământească, dar modul de gândire rămâne același; se simte mereu nevoia unei întoarceri în trecut, pentru că acolo se află adevărul; aici își găsește confirmarea interpretarea lui Huizinga a unei Renașteri ca apus al Evului Mediu¹³.

Epoca modernă, ce este datorată schimbărilor Renașterii, are o mentalitate nouă; pornind de la conceptul de progres, omul modern afirmă că situația actuală este mult mai bogată și complexă decât cea a epocilor trecute, pentru că include toate cuceririle epocilor precedente adăugând noi contribuții.¹⁴ Ne găsim în fața unei adevărate "revoluții copernicane" în modul de a gândi, care se manifestă prin așa numita "*querelle des anciens et des modernes*"¹⁵ și care conduce între secolul XVII și XVIII la negarea mitului acelui moment al adevărului ce trebuie căutat în trecut și al afirmării mentalității iluministe și a conceptului progresului. Într-o asemenea revoluție a mentalității europene își găsește locul și redefinirea trăsăturilor morale ale Europei; cunoașterea unor lumi noi îi îndreaptă pe europeni să-și traseze în opoziție propriile caractere. În acest mod se simt tot mai europeni și mai puțin creștini, și se insistă tot mai mult pe diferențele culturale, politice, de obiceiuri față de cele religioase, și aceasta din două motive fundamentale; în primul rând pentru că nașterea de noi comunități creștine în afara Europei înlătură posibilitatea de a identifica cele două elemente; în al doilea rând și nu fără importanță, din cauză că idealul creștinătății dispare repede. Acest al doilea aspect este determinat în bună parte de Reformă, dar și de progresiva laicizare a gândirii; și prin această progresivă descompunere a vechiului ideal își are originea tot mai clar conceptul de Europa.

Din acest moment, în stabilirea raporturilor între Europa și celelalte continente, se poate observa foarte clar apariția unui curent polemic antieuropean; neacceptarea unor forme de viață specifice Europei, și mai cu seamă neacceptarea unor regimuri politice, a războaielor fratricide, stimulează un mare număr de autori să caute mitul unor lumi fericite îndepărtate, aproape să caute pe pământ acel paradis pe care laicizarea de acum în desfășurare nu mai permite a o găsi în Cer.¹⁶ Se naște în acest fel mitul bunului sălbatic, care se va menține viu ajungând până în secolul al XVIII-lea, influențându-l pe Jean-Jacques Rousseau și dragostea sa asupra stării naturale. În acest fel Europa nu mai este pământul libertății și al civilizației, devenind sinonim pentru sânge, jefuit, asasin. Trăsăturile ce caracterizează acest curent cultural sunt deci stilizarea lumilor îndepărtate și polemica împotriva Europei; și acestei polemici i se dă o mai mare forță recurgând la exemple, care la rândul lor pot să fie inventate sau dimpotrivă pot fi luate din istorie.

În primul caz ne găsim în fața unor personaje precum Thomas More sau Tommaso Campanella, utopiști care pentru a se lupta cu societatea timpului lor introduc ideea unui Stat imaginar modelat în funcție de idealurile lor. În al doilea caz în schimb, modelul este căutat în ceva deja existent, dar idealizat, accentuând în acest fel liniile de contrast cu societatea din care autorul face deja parte; și în acest caz sunt două modalități: exaltând starea naturală (cum apare în cazul lui Rousseau), sau exaltând un anumit popor, bine determinat din punct de vedere istoric, ce se află în opoziție (de exemplu în Montaigne). Este evident cum pentru a putea crea acest procedeu polemic trebuie creat un mit; aceste mituri ce nu corespund realității istorice a poporului sau a Țării idealizate, au o valoare morală enormă: tocmai prin recurgerea la ele se poate conduce lupta împotriva vechilor poziții, ce nu pot fi atacate, recurgând la simplul raționament; început în secolul al XVI-lea, apelul la mit culminează în secolul al XVIII-lea, și înseamnă război deschis instituțiilor și principiilor *Vechiului Regim*.

¹² Cfr. F. Chabod, *Giovanni Botero*, Roma, Anonima Romana Editoriale, 1934.

¹³ Cfr. J. Huizinga, *Autunno del Medioevo*, Firenze, Sansoni, 1989.

¹⁴ Această idee este exprimată în manieră exemplară de maxima lui Giordano Bruno care spune că adevărații antici suntem noi, dar se regăsește câțiva ani mai târziu și în F. Bacon, *The Novum Organon, or a True Guide to the Interpretation of Nature*, I, 84, Oxford, Oxford University Press, 1850 (I ed. 1620), pp. 61-62.

¹⁵ Cfr. H. Rigault, *Histoire de la querelle des anciens et des modernes*, Paris, Hachette, 1856.

¹⁶ În legătura cu tema Paradisului și cu transformarea pe care acest concept l-a suferit în epoca modernă, cfr. P. García Martín, *Imagines Paradisi. Storia della percezione del paesaggio nell'Europa moderna*, Roma, Società Geografica Italiana, 2007.

În legătură cu cele deja afirmate, motivul inspirator al acestor mituri este dat de dragostea pentru pace și de ura pentru războaiele care distrug Europa; plecând de la acest motiv de fond, unii autori îi vor preamări pe sălbatici (făcând referire chiar și la canibali), în timp ce alții vor contempla nașterea unei ligi sau federații europene care să facă imposibile conflictele; așa cum se poate vedea, ideea contemplării unor pământuri îndepărtate și cea politică a unei societăți europene ideale, unită și lipsită de conflicte, își au punctul de pornire în același izvor și urmăresc același scop. De aici se înțelege cum polemica antieuropeană despre care am vorbit până acum nu are drept scop sfârșitul Europei, ci dorința ca ea să aibă o viață mai elevată; ea nu apare din ură, ci din dragoste. Acest fapt va fi evident mai cu seamă în secolul al XVIII-lea când distincția dintre civilizația europeană și non europeană va fi mai bine precizată; secolul al XVI-lea a făcut deosebirea între civilizație și primitivitate, în timp ce între secolul al XVII-lea și al XVIII-lea se va afirma distincția, în cadrul aceluiași concept, între o civilizație și alta, dând în acest fel o mai mare precizie asupra conceptului de Europa.

O ulterioară diferențiere între secolul Renașterii și acela al Iluminismului își are rădăcinile în faptul că dacă secolul al XVI-lea a fost critic în raport cu Europa pe plan politic, nu a putut să fie la fel pe plan religios; în secolul al XVIII-lea, dimpotrivă, polemicii politice i se adaugă cea religioasă. Cum rațiunea de stat aduce războaie continue și tot ceea ce ele înseamnă pentru populațiile care trebuie să le suporte, religia care este profesată în Europa presupune fanatismul și intoleranța, adică ceea ce Iluminismul intenționează să combată. Acesta este spiritul cu totul nou față de secolul al XVI-lea, pe care îl întâlnim deja la Boulainvilliers și care se va regăsi mai puternic în operele lui Montesquieu și Voltaire pentru a-i cita doar pe cei mai importanți. Este semnificativ în acest sens admirația ce o arată acești autori unor popoare (precum Arabii, Persanii, chiar și Turcii) care până mai adineaori apăreau drept „dușmani de moarte”. În acest mod europenii au înțeles că în afara continentului trăiau oameni ce nu le erau inferiori, chiar dacă aveau o viață foarte diferită; conceptului de superioritate i se substituie deci acela de diversitate.¹⁷ Cu alte cuvinte se realizează în secolul al XVIII-lea acel proces de definire a Europei față de celelalte continente care nu avusese loc în secolul al XVI-lea și care era necesar pentru a se putea vorbi de o Europă civilă. Analizând gândirea celor mai importanți filozofi din epocă, se poate vedea cum la Montesquieu, unul dintre pionierii stilului literar al călătoriilor imaginare din *Scrisorile persane*, Europa este criticată, luând în considerare acele caracteristici care nu-i plac autorului, cum ar fi relațiile internaționale din care rezultă doar războaie și mizerie pentru popoare.

În concluzie este o evidentă superioritate a Europei în ceea ce privește principiile care reglementează instituțiile fundamentale ale vieții politice, în timp ce persistă și la Montesquieu tradiționala distincție între libertate europeană și tiranie asiatică; dar modul în care guvernanții europeni încearcă să aplice, mai cu seamă în relațiile internaționale, regulile „rațiunii de Stat” produc mult rău întregului continent. Același lucru este valabil în ceea ce privește progresul științelor și al tehnicii; în legătură cu aceasta, Montesquieu apreciază progresele Europei în aceste domenii eliberând continentul de barbarie, dar critică folosirea lor nedreaptă. Și în acest caz, Europa excelează din punct de vedere al principiilor, ea este viciată de o conduită greșită datorată ambiției oamenilor, și dorinței lor de putere și dominație. Ne găsim astfel în plin Iluminism, ce se caracterizează prin exaltarea tehnicii și a științei, fapt ce îl distinge de Renaștere.

O ulterioară diferență, radicală față de secolul al XVI-lea este critica puternică pe care Montesquieu o îndreaptă către religia creștină; în timp ce în secolul al XVI-lea „creștinătatea” Europei constituia prima sa calitate, acum se întâmplă contrariul; dacă Europa – care este superioară din punct de vedere politic față de alte continente – are un cusur, acesta este dat de cler, și de fanatismul religios, de intoleranță care este fiica acestuia, și în fine de religie, care încurcă știința și contrazice filosofia.¹⁸

Față de *Scrisorile persane*, în *Spiritul legilor*, opera cea mai importantă a lui Montesquieu, conceptul de Europa câștigă o mai mare importanță. Caracteristicile fundamentale care deosebesc Europa față de alte

¹⁷ Cfr. P. Hazard, *La crise de la conscience européenne (1680-1715)*, Paris, Boivin et Cie, 1935, vol. I.

¹⁸ Este importantă în acest sens Scrisoarea XXVII: «*Le Pape est le Chef des Chrétiens: c'est un vieille idol, qu'on encense par habitude. Il étoit autrefois redoutable aux Princes mêmes... mais on ne le craint plus... La Religion Chrétienne est chargée d'une infinité de pratiques très difficiles: & comme on a jugé qu'il est moins aisé de remplir ces devoirs, que d'avoir des Evêques, qui en dispensent; on a pris ce dernier parti...*» (Papa este șeful creștinilor: el este un vechi idol, care este adulat din obișnuință. Odată era de temut chiar de către principii... Dar acum nu mai este de temut... religia creștină este împovărată de o mulțime de practici rituale destul de dificile și apoi pentru că era mai greu să îndeplinești datoriile proprii decât să ai episcopi care să te scutească de acestea, s-a ales acest din urmă partid...), Ch. L. de Secondat, baron de Montesquieu, *Lettres persanes*, Londra, s.n., 1735, pp. 102-104.

continentele rămân aceleași: libertate în raport cu despotismul, dinamismul (acea *auri sacra fames* care începând cu Montesquieu va deveni una dintre caracteristicile Europei) în raport cu lenea, progresul științelor și al tehnicii împotriva tradiționalismului și imobilismului, viața socială, verva, bucuria de a trăi împotriva izolării, seriozității, melancoliei. Rezultatul final este imnul dedicat Europei și civilizației sale; chiar dacă se privește în trecut «*L'Europe a parvenue à un si haut degré de puissance, que l'histoire n'a rien à comparer là-dessus*» (istoria nu oferă nimic care să poată fi asemănat cu gradul de putere la care a ajuns Europa).¹⁹ Încrederea secolului în progres are puterea de a întări semnificația europeană, o reînvie cu mândria propriei superiorități în raport cu alte popoare precum și față de strămoșii săi.

Destul de diferită față de cea a lui Montesquieu este figura lui Voltaire; dar și el rămâne un glorificator al conceptului de Europa. De obicei Voltaire este considerat un cosmopolit; exemplul acestui cosmopolitism al său este critica pe care o face lui Bossuet, care în al său Discurs asupra Istoriei Universale i-a tratat cu prea mult dispreț pe arabi și a trecut în grabă peste marile civilizații orientale.²⁰ În timp ce Montesquieu se limita să evidențieze caracterul negativ al creștinismului, fără a preamări prea mult religiile orientale, Voltaire afirmă explicit superioritatea religioasă și morală a popoarelor orientale. Și același discurs este valabil și în plan politic: pentru Voltaire în Europa binele public, ce este considerat de către guvernările chineze primă îndatorire, nu este mereu urmărit.²¹ Dar ca și la Montesquieu, și la Voltaire Europa își ia revanșa prin științe și arte, adică în plan cultural. În timp ce alte popoare, mai avansate în epocile antice, s-au oprit la un moment dat, nereușind să mai progreseze, europenii au continuat să avanseze. La baza acestei teorii se află fără îndoială conceptul progresului, de aici reieșind caracterul Europei, dedicat științei și tehnicii; și, în acest caz, ne găsim pe drumul schițat de Montesquieu. Dar nu ne aflăm doar în fața progresului științific; om de cultură, Voltaire era mai puțin sensibil decât Montesquieu față de politică decât față de cultură: Europa sa se prezintă astfel pentru că este patria recentei dezvoltări științifice, dar și al unei tradiții artistice-literare neegalate. În acest sens sunt exemplare cuvintele lui Voltaire: «*Tous les temps ont produit des héros et des politiques: tous les peuples ont éprouvés des révolutions: toutes les histoires sont presque égales pour qui ne veut mettre que des faits dans sa mémoire. Mais quiconque pense, et, ce qui est encore plus rare, quiconque a du goût, ne compte que quatre siècles dans l'histoire du monde. Ces quatre âges heureux sont ceux où les arts ont été perfectionnés, et qui, servant d'époque à la grandeur de l'esprit humain, sont l'exemple de la postérité*» (În toate timpurile s-au afirmat eroi și politicieni: la toate popoarele s-au afirmat revoluții, toate istoriile sunt aproape la fel pentru acela care nu vrea să aibă decât fapte în memoria sa. Dar oricine se gândește, și, lucru și mai rar oricine are gust, nu enumeră decât patru secole în istoria lumii. Aceste patru secole fericite sunt acelea, în care artele s-au perfecționat și care, servind drept măsură pentru marea spiritului uman, sunt exemplul pentru posteritate).²² Și aceste patru vârste (perioada de la Pericle la Alexandru cel Mare, epoca lui Cezar și a lui Augustus, Epoca Renașterii, secolul lui Ludovic al XIV-lea) sunt patru epoci în întregime europene, luate din istoria europeană. Toată admirația pentru morala chineză, pentru marile fapte ale arabilor, întreg spiritul antieuropean, nu face decât să demonstreze că Europa este cea care conduce umanitatea.

În gândirea lui Voltaire Europa apare, înainte de toate, unită din punct de vedere cultural: «*On a vu un république littéraire établie insensiblement dans l'Europe, malgré les guerres et malgré les religions différentes. Toutes les sciences, tous les arts ont reçu ainsi des secours mutuels: les académies ont formé cette république, L'Italie et la Russie ont été unies par les lettres. L'Anglais, l'Allemand, le Français allaient étudier à Leyde... les véritables savants dans chaque genre ont resserré les liens de cette grande société des esprits répandus partout, et partout indépendante. Cette correspondance dure encore; elle est une des consolations des maux que l'ambition et la politique répandent sur la terre*» (S-a afirmat o republică literară ce s-a stabilit în Europa, în ciuda războiului și în ciuda religiilor diferite. Toate Științele, toate artele au primit ajutoare reciproce; academiile au constituit această Republică. Italia și Rusia s-au unit de către litere. Englezul, Germanul, Francezul, studiau la Leyda... adevărații oameni de știință din orice domeniu au strâns legăturile acestei mari societăți a spiritului, răspândită

¹⁹ Id., *Esprit des lois*, cartea XXI, cap. XXI, Paris, Firmin Didot, 1862, p. 316.

²⁰ Cfr. J. B. Bossuet, *Discours sur l'histoire universelle*, Paris, Charpentier, 1844.

²¹ Trebuie subliniat că critica Ilumiștilor asupra politicii europene nu este îndreptată împotriva principiilor, ci mai cu seamă realizării practice a acestora. Ostilitatea iluministă se îndreaptă împotriva statului absolutist pe modelul celui realizat de Ludovic al XIV-lea, căruia i se opune doctrina liberal-constituțională (Montesquieu) sau cea a absolutismului iluminat (Voltaire).

²² Voltaire, *Siècle de Louis XIV*, op. cit., Introduction, pp. 1-2.

peste tot, și mereu independentă. Aceste legături mai durează și astăzi; ele sunt o consolare la răul pe care ambiția și politica îl răspândesc pe pământ).²³ Dar el nu vede numai unitatea culturală, dar și pe cea politică a Europei: «*Il y avait déjà de longtemps qu'on pouvait regarder l'Europe chrétienne (à la Russie près), comme une espèce de grande république partagée en plusieurs États, les uns monarchiques, les autres mixtes; ceux-ci aristocratiques, ceux-là populaires, mais tous correspondant les uns avec les autres; tous ayant un même fond de religion, quoique divisés en plusieurs sectes; tous ayant les mêmes principes de droit public et de politique, inconnus dans les autres parties du monde*» (de mult timp se poate considera Europa creștină (exceptând Rusia) ca pe o mare republică, împărțită în diferite state, unele monarhice, altele mixte; unele aristocratice, celelalte populare, dar toate aflate în relații unele cu altele; toate având același fond religios, chiar dacă împărțit în diferite secte; toate cu aceleași principii de drept public și de politică, necunoscute în alte părți ale lumii).²⁴ Cu toate acestea, Voltaire se raportează la aspectul politic, în manieră mai puțin intensă decât Montesquieu; atunci când se confruntă cu problema culturală apare din nou Voltaire europeanul; cu el se desăvârșește acel proces de europenizare culturală care deja în secolul al XVI-lea se regăsește în profunzime și la Erasmus. Aceasta este Europa pe care a simțit-o Voltaire, căreia îi impune sigiliul unui singur *corpus*, al unei unități culturale și spirituale bine precizată față de restul lumii.

În acest mod Europa apare cu o fizionomie proprie în cadrul cosmopolitismului voltairian. În gândirea sa tot ceea ce este legat de natura umană este același oriunde, dar tot ce depinde de ceea ce el numește "obicei" este diferit; în acest mod, din tratatele de istorie universală, din diferitele confruntări dintre populații, apare particularitatea Europei, cu propriile caracteristici politice, culturale, sociale. Dacă Voltaire, ce își menține preferințele pentru republica literară, pentru acea societate a inteligențelor care sunt legate între ele în orice parte a Europei, recunoaște că ea reprezintă o unitate politică, abatele Mably insistă pe sistemul politic și găsește o „correspondance continuelle” care leagă toate popoarele europene; în viziunea sa, Europa reprezintă, începând cu secolul al XVI-lea, un întreg politic în care fiecare parte este legată de alta printr-o reciprocă și continuă influență.²⁵ Așa cum se vede nu sunt doar câțiva mari autori cei care schițează imaginea Europei, ci întreaga comunitate intelectuală, am putea spune în termeni mai actuali că opinia publică este cea care își însușește această imagine, care va rămâne de atunci mereu vie.

Dar tocmai când europenismul se afirmă cu atâta forță și claritate, încep să apară glasuri potrivnice. Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se dezvoltă ideea de națiune, care înseamnă afirmarea particularului împotriva generalului, a individualității împotriva universalului²⁶; și tocmai pentru că se tem că universalitatea ar putea să sufocă individualitatea, deseori se găsesc printre susținătorii ideii de națiune puternice luări de poziție polemice împotriva europeismului. Exemplar în acest sens este Jean-Jacques Rousseau: fiind împotriva uniformizării obiceiurilor și a ideilor, a tot ceea ce poate diminua sau sufoca personalitatea fiecăruia, el nu poate fi decât împotriva europenismului lui Voltaire și Montesquieu. În acest sens este exemplară această pagină a sa: «*Il n'y a plus aujourd'hui des François, d'Allemands, d'Espagnols, d'Anglois même; il n'y a que des Européens. Tous ont les mêmes goûts, les mêmes passions, les mêmes mœurs, parce qu'aucun n'a reçu de formes nationales par une institution particulière. Tous, dans les mêmes circonstances, feront les mêmes choses...; ils n'ont d'ambition que pour le luxe, ils n'ont de passion que celle de l'or: sûrs d'avoir avec lui tout ce qui les tente, tous se vendront au premier qui voudra les payer. Que leur importe à quel maître ils obéissent, de quel État ils suivent les lois? pourvu qu'ils trouvent de l'argent à voler et des femmes à corrompre, ils sont partout dans leur pays*» (Nu mai există astăzi Francezi, Germani, Spanioli, chiar și Englezi...; nu mai sunt decât Europeni. Toți au aceleași gusturi, aceleași pasiuni, aceleași obiceiuri, pentru că niciunul nu a fost format din punct de vedere național prin instituții specifice. Toți în aceleași împrejurări vor face aceleași lucruri...; nu au ambiție decât pentru lux, pasiune decât pentru aur: siguri de a avea prin aur tot ceea ce îi tentează, se vor vinde primului care îi va plăti. Ce importanță are pentru ei stăpânul de care ascultă, de ale cărui Stat respectă legile? Atâta vreme cât ei vor găsi bani pentru a fura și femei pentru a le corupe, se vor simți oriunde în patria lor).²⁷ Desigur Rousseau,

²³ *Ibid.*, cap. XXXIV, pp. 456-457.

²⁴ *Ibid.*, cap. II, p. 6.

²⁵ În legătură cu gândirea lui Mably a se vedea *Principes des négociations, pour servir d'introduction au droit public de l'Europe, fondé sur les traités*, în *Collection complète des œuvres de l'Abbé de Mably*, t. V, Paris, Desbriere, 1794-1795.

²⁶ Cfr. F. Chabod, *L'idea di nazione*, Roma-Bari, Laterza, 2002.

²⁷ J.-J. Rousseau, *Considerations sur le gouvernement de la Pologne*, cap. III, în *Œuvres complètes de Jean-Jacques Rousseau*, t. III, Paris, Lahure, 1856, p. 9.

nu poate nega realitatea, nu poate să nu recunoască faptul că Europa este o unitate civilă: «*toutes les puissances de l'Europe forment entre elles une sorte de système qui les unit par une même religion, par un même droit des gens, par les mœurs, par les lettres, par le commerce, et par une sort d'équilibre qui est l'effet nécessaire de tout cela... Toutes ces causes réunies forment de l'Europe, non-seulement, comme l'Asie ou l'Afrique, une idéale collection de peuples qui n'ont de commun qu'un nom, mais une société réelle qui a sa religion, ses mœurs, ses costumes, et même ses lois, dont aucun des peuples qui la composent ne peut s'écarter sans causer aussitôt des troubles*» (Toate puterile Europei constituie unele față de altele un sistem care le unește datorită aceleași religii, datorită acelorași norme fundamentale al omenirii, cu obiceiurile, cu literatura, cu comerțul și cu un fel de echilibru care este rezultatul necesar a toate acestea... Toate aceste motive fac din Europa nu numai, așa cum sunt Asia și Africa, o colecție ideală de popoare care nu au în comun decât un nume, ci o societate reală care are religia ei, obiceiurile sale, până și legile ei, față de care niciunul dintre popoarele care o compun nu poate să se îndepărteze fără să provoace tulburări).²⁸

Această societate reală, care deosebește Europa de celelalte continente, are defectele sale, și mai cu seamă acela de a uniformiza în manieră excesivă viața, de a sacrifica originalitatea, personalitatea fiecărui popor; din această cauză Rousseau nu se mulțumește cu sistemul echilibrului pe care el îl definește ca pe un "angajament social imperfect" capabil doar să o mențină în picioare între diferitele agitațiuni pe care în loc să le evite, le crează, și închipuie o organizație internațională pe baze federale, care să transforme Europa într-un "adevărat corp politic", așa cum pe plan cultural este împotriva unui europenism care nu respectă caracteristicile naționale.

Națiunea ca și conștiință, ca și voință de a fi națiune, și nu ca o manifestare etnico-lingvistică, se prezintă istoriei, și făcând aceasta este evident cum ea își revendică drepturile sale chiar cu prețul de a sparge sensul unității europene. Dar chiar și prin înflăcărarea pasiunii naționale, echivalentă în acest moment istoric cu libertatea, sentimentul unității europene, adică a unei comunități de cultură, de moduri de a trăi, de principii, nu dispăre de tot; mai cu seamă la început el se exprimă ca și regret pentru un trecut care se prăbușește sub loviturile revoluției, dar această stare de spirit este depășită destul de repede, și nu se reduce la a deplânge, dimpotrivă se fac propuneri pentru a da din nou vigoare unui principiu unitar comun.

Tipic reprezentant al acestui curent este Novalis; el este ostil europenismului iluminiștilor, el se îndreaptă cu nostalgie către acele: «frumoase, splendide timpuri în care Europa era un pământ creștin, în care o unică Creștinătate locuia în această parte de lume; și un unic interes comun unea cele mai îndepărtate provincii ale acestui vast regat spiritual»²⁹. Și după Novalis a fost Reforma cea care a pus punct creștinismului și a dat naștere Europei filosofilor ale cărei rezultate au fost războaiele care au însângerat continentul; pentru a pune capăt acestora nu rămâne decât întoarcerea la religie. Ceea ce e important să subliniem pentru că reprezintă un preludiv al atitudinii romantice, nu e atât visul restaurării creștinătății de natură medievală, cât mai cu seamă reevaluarea Evului Mediu. Ne găsim deci la polul opus viziunii lui Voltaire, goticul nu merită dispreț, ci admirație; și tocmai aceasta este una dintre caracteristicile fundamentale care disting ideea despre o Europă romantică de cea iluministă.

O a doua diferență substanțială între cele două concepții poate fi căutată în raportul care se instituie între Europa însuși și națiuni; pe de o parte găsim viziunea conservatorilor, al cărei conducător va fi puternicul principe Metternich și care, în tentativa de a se opune superputerii Franței napoleonice, fiind cuprinși de teama că dacă vor lăsa frâu liber pasiunilor naționale ar putea cădea în haos, se reîntorc la principiile secolului al XVIII-lea, la sistem bazat pe principiul echilibrului. Luându-l drept exemplu pe Metternich, se poate observa că el privește Europa ca pe o patrie; europenismul său este tipic secolului al XVIII-lea. În viziunea sa fiecare stat are, dincolo de interesele sale particulare, și interese comune, și ceea ce caracterizează lumea modernă în raport cu cea antică este tendința statelor de a se apropia și de a forma un corp social unitar. Ne găsim desigur în fața un europenism politic și conservator, destinat să aibă o soartă lungă până în secolul al XX-lea. Un astfel de europenism înseamnă repudierea principiului naționalității și deci apare evident cum, pe această cale, națiunea nu s-ar fi conciliat niciodată cu Europa, lucru care se întâmplă pe teren politic, între 1815 și 1848, prin lupta patrioților liberali împotriva reacțiunii.

²⁸ J.-J. Rousseau, *Extrait du projet perpetuelle de M. l'abbé de Saint-Pierre*, în *Œuvres complètes de Jean-Jacques Rousseau*, Paris, Dupont, 1823, pp. 408-412 *passim*.

²⁹ Cit. în M. Ricceri, *Il cammino dell'idea d'Europa*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2005, p. 119.

Concilierea între cele două concepte trebuia să vină din altă parte, din partea celui care este împotriva lui Metternich, adică Giuseppe Mazzini. El de fapt, preamărind națiunea și patria, așează aceste două concepte în strânsă legătură cu umanitatea; în gândirea mazziniană națiunea nu este un scop în sine, ci este un mijloc necesar pentru a putea împlini scopul suprem reprezentat de umanitate. Și această umanitate la care se gândește Mazzini este și conceptul de Europa: visul său nu se oprește la Italia, el cuprinde și Europa, și alături de „Tânăra Italie” el înființează și „Tânăra Europă”. Importantă este armonizarea națiunilor pentru urmărirea scopului comun; el este rezultatul apelului la conceptul de misiune care trebuie să armonizeze întregul cu fiecare parte; fiecare popor a primit din partea lui Dumnezeu o misiune: *«tutte quelle missioni compite in bella e santa armonia pel bene comune, rappresenterà un giorno la patria di tutti, la patria delle patrie, l'Umanità»* (toate acele misiuni duse la bun sfârșit pentru binele comun vor sta la baza formării într-o zi a patriei tuturor, Umanitatea).³⁰ Dar și Mazzini nu este o voce izolată: chiar dacă teoria sa este cea mai completă, ea nu este cu totul nouă, dimpotrivă ea este un motiv viu în cultura europeană; ea se poate regăsi în gândirea lui De Maistre, a lui Schiller, a lui Novalis. Mazzini este cel mai înalt reprezentant al unui mare curent european care încearcă să salveze atât drepturile fiecărei națiuni cât și cele ale unei comunități mai largi numită Europa. Dar care au fost repercursiunile pe care afirmarea națiunii și a unei misiuni încredințată fiecărui popor a avut-o asupra conștiinței europene? Ea se găsește în caracterul istoric ce caracterizează civilizația Europei. Secolul al XVIII-lea a precizat fizionomia morală a Europei, dar era vorba de o fizionomie statică, fără a se preciza modul în care ea s-a constituit. Începând cu acest moment, în schimb, civilizația europeană nu va mai fi percepută ca fiind formată prin aportul diverselor națiuni, dar se va cerceta în trecut momentul și felul în care aceste aporturi au fost date; și elementul care crește tot mai mult este aprecierea istorică, ce câștigă o importanță pe care nu a avut-o niciodată în trecut.

Caracteristicile pe care le-am descris aici își găsesc cea mai puternică expresie în opera istoricului francez François Guizot; el vrea să scrie istoria civilizației europene, pentru că *«il est évident qu'il y a une civilisation européenne; qu'une certaine unité éclate dans la civilisation des diverses États de l'Europe»* (este evident că există o civilizație europeană; este evident că o anumită unitate radiază din civilizația diverselor State ale Europei).³¹ La Guizot, așa cum este evident, se reiau motivele Europei secolului al XVIII-lea, și mai cu seamă a celor culturale și morale deja schițate de Voltaire; prin aceasta secolul al XIX-lea acceptă din plin afirmația secolului precedent pentru care Europa este o unitate civilă. Dar această unitate nu poate să fie căutată în istorie doar prin una dintre componentele sale: *«Si elle a de l'unité, sa variété n'en est pas moins prodigieuse; elle ne s'est développée toute entière dans aucun pays spécial. Les traits de sa physionomie sont épars: il faut chercher, tantôt en France, tantôt en Angleterre, tantôt en Allemagne, tantôt en Espagne, les éléments de son histoire»* (Dacă ea este unitară, varietatea sa nu este mai puțin extraordinară; ea nu s-a dezvoltat în totalitate doar într-o țară. Caracteristicile fizionomiei sale sunt împrăștiate: trebuie să căutăm elementele istoriei sale fie în Franța, fie în Anglia, fie în Germania, ori în Spania)³². Aici se află noutatea pe care a adus-o Romanticismul conștiinței europene; nu poate fi negat că deja în secolul al XVII-lea s-a făcut referire asupra contribuției diferitelor națiuni la formarea civilizației europene, fără însă ca să se înregistreze o evoluție, pentru că ceea ce interesa nu era dezvoltarea istorică, ci doar rezultatul; dar și că pentru iluminiști națiunea nu era încă cea mare personalitate morală și spirituală care va deveni pentru romantici.

În optica romantică, civilizația europeană poate să existe în măsura în care au existat și există diferite civilizații naționale, fiecare dintre ele capabilă să dea o contribuție specifică; în acest fel vedem cum se încheie în mod fericit unirea dintre particular și general. Dezvoltarea acestui punct de vedere conduce la anumite consecințe dincolo de gândirea iluministă. Identică este exaltarea gloriei Europei, identică este exaltarea libertății europene în fața tiraniei; dar faptul caracteristic pentru Guizot este că și Grecia clasică și Roma antică sunt puse în legătură cu civilizațiile asiatice; îndepărtându-se prin aceasta de tradiția lui Machiavelli și Montesquieu. Opoziția nu mai este numai între Asia antică și modernă și Europa ci între Asia înțeleasă ca lume antică și Europa modernă; dimpotrivă, se produce o deplină reevaluare a Evului mediu, privit ca începutul

³⁰ G. Mazzini, *Ai giovani d'Italia* (Tinerilor Italiani), în *Scritti editi e inediti*, Milano, G. Daelli, 1882, p. 64.

³¹ F. Guizot, *Histoire générale de la civilisation en Europe, depuis la chute de l'Empire Romain jusqu'à la Révolution Française*, „Cours d'Histoire Moderne”, lecția I, Bruxelles, Meline, 1851, p. 5.

³² *Ibid.*

civilizației europene moderne. Acest punct de vedere se regăsește nu numai la Guizot, dar și în Cesare Balbo, care a fost influențat de primul și care a vorbit mai mult despre creștinism decât despre Europa.

Mentținând deci conceptul secolului al XVIII-lea al Unității civilizației europene, aceasta se prezintă împărțită într-o multitudine de caractere care permit exaltarea unității europene și particularitățile fiecărei civilizații naționale. Din acest punct de vedere toate națiunile contribuie, fiecare în felul său, la crearea civilizației europene; pe de altă parte, cum nici o națiune nu poate pretinde că a creat ea singură această civilizație comună, sunt unele care au dat mai mult decât altele și care rezumă mai bine caracterul general al Europei. Ne găsim deci în fața “primatului” unei națiuni asupra celeilalte; acest element se regăsește la De Maistre, exaltatorul primatului francez, și în Novalis și Schiller, ce au susținut virtuțile germane. Tezei pe larg susținută de primatul francez i-a răspuns Mazzini prin conceptul de “inițiativă italiană”, prin care Italia era inițiatoarea noii epoci a Umanității.³³ Și lui Mazzini îi va urma Gioberti, care va proclama deschis primatul moral și civil al Italiei³⁴.

Întorcându-ne la Guizot, se poate observa cum în opera sa rămâne ferm principiul secolului al XVIII-lea al unității civile europene, dar și cum aceasta s-a îmbogățit prin noutățile pe care le-a dus gândirea romantică. Civilizația europeană este observată în devenirea sa; unitatea nu anulează particularitățile, dimpotrivă ea se compune tocmai din contribuția fiecărei părți, astfel încât națiunea poate să se pună de acord cu conștiința unitară, și dragostea pentru țară nu mai trebuie să fie anti europeană. Națiunea și misiunea națională constituie nota caracteristică pe care Romanticismul a introdus-o în cadrul ideii de Europa care a fost creată de secolul al XVIII-lea iluminist. În opera lui Guizot se rezumă diferitele faze ale dezvoltării ideii de Europa între secolul al XVIII-lea și al XIX-lea. În opera sa, o asemenea idee este în cele din urmă completă, ea are deci acele trăsături pe care le va menține; moștenirea secolului al XVIII-lea s-a îmbogățit prin contribuțiile Romanticismului. Evenimentele istorice lasă urme asupra conștiinței europene, permițându-i să refacă diferitele exigențe ale unității și ale varietății, adică ale Europei ca întreg și ale națiunii, și îi permite și să includă acele epoci care mai înainte fuseseră lăsate deoparte pentru că erau barbarice și obscurantiste și care acum devin momente necesare pentru formarea Europei moderne. În fapt rezultatul nu se schimbă, rămânând identic principiul marii unități civile europene, rămâne identică și concluzia, adică superioritatea civilizației europene asupra celorlalte (și cele trecute) și încrederea deplină în viitor, când vor avea loc noi progrese ale Europei.

Omul european câștigă în secolul al XVIII-lea o deplină conștiință de sine; dincolo de cosmopolitismul tipic secolului, se manifestă un sentiment european pe care cu dificultate îl putem întâlni în viitor. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea, chiar dacă părea evident că europenii se adunaseră într-un corpus tot mai unit, măcar pentru a se diferenția de noul gigant apărut de puțin timp pe scena istoriei, acela nord-american, încercarea nu a dat rezultate. Dezvoltările naționalismului au anulat simțământului de a fi european o bună parte din forța sa, mutând atenția de la ansamblul Europa, la particular, adică la națiunea de sine stătătoare; și este bine știut cum naturala evoluție a acestora au fost cele două războaie mondiale și pierderea oricărei centralități a Europei, lipsită în dauna noii puteri de toate acele caracteristici care îi erau proprii. În ciuda acestor fapte, unele spirite iluminate au înțeles, încă de la sfârșitul primului război mondial, că epoca statelor națiune se terminase, sau mai bine spus că ea trebuia să se termine cât mai repede pentru a asigura umanității o perioadă cât mai lungă de pace; între aceștia trebuie amintiți președintele Wilson și a sa Societate a Națiunilor, iar pentru Italia, Luigi Einaudi, care deși provenea dintr-o familie politică liberală de orientare risorgimentală, și deci legată de conceptul de stat național unitar, a înțeles din experiența primului război mondial că pacea viitoare va fi garantată de înlocuirea statelor naționale cu o reorganizare care să le reunească.

Dacă primul război mondial a însemnat triumful statului națiune, ratificat în tratatele de pace de la Versailles, a fost cel de-al doilea război mondial, care prin distrugerea atâtor vieți omenești și a valorilor materiale și morale, a relansat ideea europeistă. Personaje precum Churchill, Monnet, Schumann, Adenauer și, pentru Italia, din nou Einaudi, De Gasperi, Spinelli, Rossi, au împărtășit chiar dacă de pe poziții diferite și nu de puține ori aflate în conflict, ideea conform căreia doar dispariția sau măcar limitarea puterilor statelor ar putea evita izbucnirea a noi conflicte similare sau mai distructive decât cel care se încheiase. Tragedia celui de-al doilea război mondial, a renăscut mai puternic decât în trecut sentimentul necesității unei uniuni europene;

³³ Cfr. A. Omodeo, *Primato francese e iniziativa italiana*, Trani, Tip. Vecchi&C., 1909, *passim*.

³⁴ V. Gioberti, *Del primato morale e civile degli italiani*, Napoli, Morano, 1862.

Războiul Rece, apoi, a întărit această conștiință din moment ce, între cele două blocuri aflate în opoziție, Europa - dar este vorba despre Europa occidentală de această dată, pentru că partea ei orientală este aservită puterii sovietice - risca să dispară dacă nu geografic, cu siguranță din punct de vedere politic și moral.

Riassunto

Oggi si parla molto di Europa; sempre più europei sono impegnati nella costruzione di una realtà unificata da tutti i punti di vista – economico, politico, culturale ecc. – e della quale sono invitati a far parte tutti quanti vi appartengano. Per questo nella comunità scientifica internazionale si tende a parlare e a dibattere sempre più del tema delle origini o radici culturali comuni dell'Europa, con implicazioni che spesso vanno ben al di là della semplice sfera culturale. Tale dibattito sull'Europa non è certo nuovo; da migliaia di anni se ne parla, con connotazioni però di volta in volta differenti a seconda delle particolarità proprie di una determinata epoca. Il presente lavoro cerca di ricostruire tale millenario dibattito sul nostro continente partendo dalla cultura ellenica, che per prima conia – con caratteri assolutamente propri – il concetto stesso oltre che il vocabolo di “Europa”, fino all'attuale fase in cui si tenta di procedere a una integrazione quanto più stretta dei diversi popoli europei, passando attraverso le concezioni che del continente hanno avuto gli ellenisti e i romani, quindi gli uomini del Medioevo, gli umanisti e i rinascimentali, gli uomini del Seicento, dell'Illuminismo, del Romanticismo e del Positivismo. Il tutto attraverso l'interpretazione degli scritti “europeisti” di dotti europei di tutte le epoche. Tale lungo *excursus* vuole dunque essere un ulteriore – seppur modesto – contributo al lungo processo di identificazione delle comuni origini continentali.

Wigant Weltzer, WEGE, IRRWEGE, HEIMWEGE. Schulen, Erziehungsheime und Erziehungsanstalten des Volksbundes der Deutschen in Ungarn – 1940-1944, Rothenburg ob der Tauber, 2005, 144 p.

Lucrarea regretatului autor german, născut la Reghin în 1925, tratează pe scurt, în 11 capitole ilustrate de un bogat material fotografic inedit, situația învățământului de limbă germană din Ungaria și din nordul Transilvaniei în timpul perioadei administrației horthyste. Încă din „cuvântul înainte”, autorul recunoaște că această lucrare nu este una exhaustivă, și cuprinde doar esențialul și principalele caracteristici ale învățământului de limbă germană din acest teritoriu.

Primul capitol tratează învățământul german din Ungaria în perioada 1940-1944, tipurile de școli, protocolul ungaro-german din 1940 – prin care se oferea posibilitatea etnicilor germani de a urma toate treptele de învățământ – ca și aspectele privind influența Germaniei asupra educației tinerilor conaționali aflați pe teritoriul Ungariei, iar în încheiere, o listă a școlilor și tipurilor de școli cu limba de predare germană în această zonă.

În capitolul al II-lea autorul face o expunere succintă a istoriei germanilor din Ungaria, apoi a șvabilor, ca și o schiță de portret a două personalități ale acestora: Jakob Bleyer și Franz Basch.

Insitutelor de educare a tinerilor aparținători grupului etnic german le este dedicat cel de-al treilea capitol. Una dintre principalele instituții de acest gen s-a aflat în orașul natal al autorului, la Reghin. Tipul de învățământ practicat aici, ca și la Bistrița și Neuwerbass (Batschka/Ungaria) este analizat apoi pe parcursul următoarelor 4 capitole.

În cel de-al VIII-lea capitol sunt prezentate pe scurt unele aspecte ale gimnaziilor, școlilor civice și de meserii, și a institutelor pedagogice. Un subcapitol tratează situația liceului de stat al Regatului Ungar pentru pedagogii germani din Budapesta, în care, de fapt, elevii erau foarte puțini iar profesorii erau maghiari, astfel încât în Ungaria propriu-zisă nu se afla nici o școală pedagogică germană în perioada cuprinsă între anii 1920-1944.

Războiul a determinat ca o mare parte a acestor elevi, după absolvire, sau chiar înainte de aceasta, să ia calea frontului. În capitolul al IX-lea, autorul ne prezintă o situație a acestei probleme, ca și câteva liste a celor decedați pe front, la vârste fragede, plecați de la școlile din Neuwerbass, Bistrița și Reghin.

În capitolul al X-lea este prezentată o statistică a elevilor absolvenți și a profesiilor practicate ulterior de aceștia; în alte subcapitole sunt redată unele amintiri mai deosebite ale foștilor elevi, actualmente în viață, privind bacalaureatul, liturghiile, aspecte vesele etc.

Ultimul capitol abordează drumurile și soarta unor elevi în perioada postbelică: deportarea în Siberia, amintiri din refugiu, emigrarea în America.

În încheiere Wigant Weltzer adaugă un glosar de termeni, necesar cititorului nespecialist pentru înțelegerea mai ușoară a lucrării, unele date privind propria-i persoană, ea însăși absolventă a gimnaziului reghinean, ca și o listă bibliografică selectivă.

Lucrarea prezentată este o reușită descriere a învățământului de limbă germană din Ungaria în perioada 1940-1944, fiind utilă atât specialiștilor cât și publicului larg, pentru o cunoaștere cât mai concretă a realităților acestei perioade frământate din istoria acestei părți a Europei Centrale.

Dr. Dorin-Ioan RUS

Într-un spațiu publicistic inundat de false modele și de o notă comună cu pretenții savante, volumul *Sub semnul lui Marte. Militarii Reghinului* a istoricului mureșean dr. Dorin-Ioan Rus, reprezintă rodul unei munci de o tenacitate excepțională în diverse fonduri de arhivă, inclusiv din străinătate. Este însă în același timp și o confirmare a capacității intelectuale deosebite a unui tânăr aflat deja la a patra carte și totodată autor a peste 50 de studii și comunicări științifice.

Se mai poate spune că volumul *Sub semnul lui Marte. Militarii Reghinului* se circumscrie firesc unui spațiu multicultural cu o tumultuoasă istorie, dar și cu bogate tradiții și obiceiuri - Reghinul Săsesc - de care Dorin-Ioan Rus, cercetător științific principal la Muzeul Județean Mureș, se simte legat nu numai prin preocupări, dar și prin naștere. Apărută prin bunele oficii ale Editurii "Accent" din Cluj-Napoca, cartea impresionează prin volumul generos de informații pe care-l conține în cele 544 de pagini, prin bogăția notelor de subsol și diversitatea documentelor la care face trimitere. Fără tăgadă, volumul este rodul unei munci temeinice, intense și eficiente, el putând servi oricând pentru cei interesați în domeniul istoriei, ca bază de plecare pentru noi studii și cercetări.

O istorie de peste 700 de ani în 544 de pagini Volumul abordează cronologic, fără a le epuiza însă, o multitudine de aspecte generale, cât și particulare, care vizează o perioadă de peste 700 de ani din istoria Transilvaniei și implicit a Reghinului. Organizarea militară și administrativă, dezvoltarea edilitară, situația administrativ-juridică sau personalitățile reghinene care au ilustrat cu prezența lor activă diverse momente din istoria Transilvaniei, dar și din istoria europeană, au constituit în principal aspectele vizate de cercetătorul dr. Dorin-Ioan Rus. Ceea ce surprinde plăcut și constituie elementul de inedit este faptul că istoricul a reușit să prezinte militari de excepție proveniți din Reghin sau legați de Reghin printr-un anume grad de rudenie, ca participanți la momente cu totul și cu totul deosebite. Rețin în mod deosebit atenția, spre exemplu, cazul subofițerului de marină reghinean Arnold Hoffmann, care a participat cu flota austro-ungară la înăbușirea revoltei boxerilor din China, din 1901. Un alt caz deosebit este cel al asului aviației austro-ungare, Godwin von Brumowski, cu peste 35 de victorii omologate în cursul Primului Război Mondial. Cercetările dr. Dorin-Ioan Rus ne aduc în prim plan și destinul nefericit al generalului Hugo Schwab din armata română, originar din Reghin, și care în zilele tragice ale lui august 1944, pentru a nu cădea în prizonieratul sovietic a preferat să se sinucidă. Și exemplele pot continua... Germani, maghiari sau români, în decursul tumultuoasei istorii a Transilvaniei, reghinenii au excelat ca militari în diferite armate, inclusiv în cea austro-ungară, în cea germană sau română, iar scoaterea lor dintr-un nemeritat anonim se datorează - nota bene - istoricului Dorin-Ioan Rus.

Nicolae BALINT, Târgu Mureș

Abrevieri bibliografice

AAH	- Acta Archaeologica Hungarica, Budapest
ActaMN	- Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP	- Acta Musei Porolissensis, Zalău
AIAC	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca
AIAlași	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
Alba Regia	- Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár
AnaleB	- Analele Banatului, Muzeul Banatului, Timișoara
AnnÉp	- Année Épigraphique (in Revue Archéologique), Paris
AO	- Analele Olteniei, Craiova
Apulum	- Apulum. Buletinul Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia
ArchÉrt	- Archaeológiai Értesítő, Budapest
Arch Rozl	- Archeologické Rozhledy, Praha
Arheologia SSSR	- Arheologija SSSR. Svod Arheologičeskikh Istočnikov, Moskva
ArhOlt	- Arhivele Olteniei, Craiova
AVSL	- Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt
BAR Int.Ser.	- British Archaeological Report. International Series, Oxford
BCH	- Bulletin de Correspondance Hellénique, Paris
BCMI	- Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BMG	- Buletinul Muzeului Județean „Teohari Antonescu”, Giurgiu
BSNR	- Buletinul Societății Numismatice Române, București
BSPF	- Bulletin de la Société Préhistorique Française, Paris
BullSRB	- Bulletin de la Société Royal Belge d'Anthropologie et de Préhistoire, Bruxelles
CA	- Cercetări Arheologice, București
CIL	- Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin
CIMEC	- Institutul de Memorie Culturală, Ministerul Culturii și Cultelor, București
CommArchHung	- Communication Archaeologicae Hungariae, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapesta
Corviniana	- Corviniana, Muzeul „Castelul Corvinilor”, Hunedoara
CultCivDunărea de Jos	- Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
DA	- Dictionnaire des Antiquités grèques et romaines, I-V, (Ch. Daremberg – Edm. Saylio), Paris, 1877-1919
DaciaNS	- Dacia. Recherches et découvertes archéologique en Roumanie, București I-XII (1924-1948); Nouvelle Série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DissPann	- Dissertationes Pannonicae, Budapesta
DolgCluj	- Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Éremés Régiségrárából, Kolozsvár (Cluj)
DolgSzeged	- Dolgozatok a M. Király Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai intézéből, Szeged
Drobeta	- Drobeta. Buletin științific trimestrial, Muzeul „Porților de Fier”, Drobeta-Turnu Severin
EphemNap	- Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
ErdMuzÉvk	- Erdély Múzeum Emlékkönyve, Kolozsvár (Cluj)
ESA	- Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki
Expedition	- Expedition. The University Museum Magazine of Archaeology & Anthropology, University of Pennsylvania, Philadelphia
FI	- File de Istorie, Bistrița
GalliaPréhistoire	- Gallia Préhistoire. Fouilles et monuments archéologiques en France métropolitaine. Paris
ICAZ	- International Council of Archaeozoology
IDR	- Inscriptiile Daciei Romane, București
ILS	- Inscriptiones Latinae Selectae (ed. Dessau), Berlin
JEA	- Journal of European Archaeology, London
IRS	- The Journal of Roman Studies, Londra
L'Anthropologie	- L'Anthropologie. Institut de Paléontologie Humaine, Paris
LIMC	- Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, Zürich - München
Marmatia	- Marmatia. Muzeul Județean Maramureș, Baia Mare
Materiale	- Materiale și cercetări arheologice, București
MemAntiq	- Memoriae Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț
MesMisc	- Mesolithic Miscellany, University of Edinburgh, Edinburgh

MIA	- Materialy i issledovanija po arheologii SSSR (Materiale și cercetări de arheologie a URSS), Moscova - Leningrad
PAM	- Préhistoire et Anthropologie Méditerranéenne. Université de Provence, Aix-en-Provence
PBF	- Prähistorische Bronzefunde. Institut für Vorgeschichte der Universität, Frankfurt am Main
Potaissa	- Potaissa. Studii și comunicări, Turda
PZ	- Prähistorische Zeitschrift, Berlin
RA	- Russkaja Arheologija, Moskova
RB	- Revista Bistriței
RE	- Real - Encyclopädie des Klassischen Altertumswissenschaft, Stuttgart
RevBistr	- Revista Bistriței, Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
RI	- Revista Istorică, București
RMD	- Roman Military Diplomas, London
RMLA	- Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă, București
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire, București
SA	- Sovjetskaja Arheologija, Moskova
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
SlovArch	- Slovenska Archeologia, Bratislava
Speomond	- Speomond. Revista Federației Române de Speologie, București
TGE	- Trudy gosudarstvennege Ermitaža, Sankt Petersburg
Thraco-Dacia	- Thraco-Dacica. Institutul de Tracologie, București
TIR	- Tabula Imperii Romani, L34, Budapest, 1968, L35, București, 1950
ZbornikNK	- Zbornik Narodnog Muzeja, Beograd
ZfE	- Zeitschrift für Ethnologie, Berlin

ISSN 1222-5096

